

Х. К. КАРАСЛЕР

ӨЗДӨШТҮРҮЛГӨН
СӨЗДӨР

СӨЗДҮК

Башкы редактор Б. Ө. Орузбаева — филология илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз ССР ИАнын академиги.

Илимий рецензенттер: З. М. Мусабаева — филология илимдеринин кандидаты, С. Сыдыков — филология илимдеринин кандидаты

Х. К. КАРАСАЕВ

Профессор

ӨЗДӨШТҮРҮЛГӨН СӨЗДӨР

СӨЗДҮК

5100

сөз

КЫРГЫЗ СОВЕТ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЫНЫН БАШКЫ РЕДАКЦИЯСЫ
ФРУНЗЕ — 1986

Карасаев Х. К.
Өздөштүрүлгөн сөздөр: Сөздүк: 5100 сөз
/Башкы ред. Б. Ө. Орузбаева. — Ф.: Кыргыз
Совет Энциклопедиясынын Башкы редакция-
сы, 1986. — 424 б.

Бул сөздүктө кыргыз тилине башка тилдерден (орус, араб,
паяк, монгол, кытай ж. б.) ошуп кирген 5 миңден ашуун сөз-
дүзүгү даяр жана чечмеленет. «Сөздүк» өз билимин жогору-
таагарына, жогорку окуу жайынын студенттерине жана оку-
таагарына, филология боюнча адистерге, журналисттерге жа-
на котормочуларга арналат.

ББК 81 я 2

© Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1986.

СӨЗ БАШЫ

Кыргыз эли узак кылымдарга созулган тарыхында көптөгөн баш-
ка элдер менен карым-катнашта болуп келген. Андай байланыш-
тар жалаң гана элдин турмуш-тиричилигине, жашоо ыңгайына,
психикасына, үрп-адаттарына, рухий көз караштарына таасир тий-
гизбестен, анын тилине да из калтырганын көрөбүз. Ал эң алды ме-
нен негизинен тилдин ийкемдүү жана дайыма толукталып, өзгөрүп
турма бөлүгүндө — лексикасында сакталып калган. Андай сөздөрдүн
ичинде жакын жана алыс тектеш тилдерден кабыл алынгандары
да, тектеш эмес тилдерден өздөштүрүлгөндөрү да бар. Алардын
жалпы көлөмү да бирдей эмес. Кыргыз тилине лексикалык жактан
таасир тийгизген тектеш тилдер — алтай, хакас, тува, казак, өзбек
жана уйгур, ошондой эле алыс тектеш тилдерден монгол тилдери
болсо, тектеш эместеринен араб, иран (тажик) жана орус тилдерин
көрсөтүүгө болот. Ошону менен бирге аларга кыргыз тилинин бел-
гилүү өлчөмдө таасир тийгизиши да талашсыз. Башка тилдерден
кабыл алынган өздөштүрүүлөрдүн сан жагынан эне тилдин өздүк
мөңгүсү — төл сөздөргө караганда алда-канча аз болорун баса
көрсөтүүгө туура келет. Бирок лексикалык өздөштүрүүлөргө мүнөз-
дүү орчундуу касиеттердин бири — кээде алар тиги же бу түшү-
нүктүн бирден-бир атоосу болуп, эне тилдеги төл сөздөрдүн ичин-
де аларга маанилик шайкеш эквиваленти жок болот (мектеп, илим,
мамлекет, коом, алгебра, химия, таандык, дасторкон, эсеп ж. б.).
Алар белгилүү атоону (затты, түшүнүктү) билдирүүчү бирден-бир
лексема катары өздөштүрүлгөн сөз болуусуна карабай өзү гана
колдонулат. Тескерисинче, айрымдарынын өз эне тилибизде маани-
лик түгөйлөрү — синонимдери боло берет (баатыр/эр, нан/тооч;
киреше/пайда; жаз/баар сыяктуу). Жандуу тилде болсо (кол-
донуу тажрыйбасында — жазма адабий же оозеки тилде) стилдик
ж. б. максаттарга жана салт болуп кеткен адатка ылайык мындай
түгөйлөрдүн экөө тең алмай-телмей, кээде бирөө гана колдонулуп
калат. Натыйжада өздөштүрүлгөн сөздөрдүн бул эки түрү тең жүрө-
жүрө лексиканын төл сөздөрдөй эле зарыл составдык бөлүгүнө
айланат.

Ошону менен бирге, айрым бир өздөштүрүүлөр кабыл алынган
күндөн тартып эле колдонулуу чөйрөсү чектелүү келип, сейрек
кездешип, тилдин тарыхый этабынын белгилүү гана мезгилинде
тиги же бу жагдайларга ылайык колдонулуп келип, жүрө-жүрө
лексиканын катарынан чыгып да калат [ыкылап, байнамылал,
зияли, табып, карал (ар. «обещанный срок»), забып (ар. «күйөө-

лүү» маанисиндеги сөз) ж. б.] Мындай мүнөздөгү лексикалык өздөштүрүүлөрдүн колдонулуучу башынан эле тар болсо да алардын издери кээ бир жазуучунун чыгармасында, ошондой эле айрык жазма булактарда гана сакталып калганын көрөбүз.

Кыргыз жазма адабий тилинин алгачкы үлгүлөрү да реформаланган араб алфавитинде, андан кийин латынча алфавитте (алсак, «Эркин Тоо» газетасы, «Жаңы маданият жолунда», «Коммунист» журналдарынын алгачкы номерлери, В. И. Лениндин кээ бир чыгармаларынын котормолору, «Манастын» кыска үзүндүлөрү, кыргыз акын-жазуучуларынын саамалык чыгармалары, эң биринчи сабат ачык окуу куралдары ж. б.) пайда болгону белгилүү. Булар элибиздин совет доорунда калыптана баштаган маданиятынын алгачкы башаттары гана болбостон, жаңыдан негиз салына баштаган жазма адабий тилибиздин баа жеткис үлгүлөрү да болуп саналат.

Алар менен таанышуу жана илимий планда изилдөө өз алдынча кызыкчылыкты туудуруучу проблемалардан. Ал эми азыркы окурмандардын басымдуу көпчүлүгү ошол реформаланган араб жазуусу менен да, латын алфавити менен да тааныш эмес. Ал эми бул сөздүктөн орун алган өздөштүрүүлөрдүн бир кыйласын аталган басма булактардан да учуратууга болот.

СССРдеги бардык улуттук тилдердин жашоо жана колдонулуу өзгөчөлүктөрүнүн урунт. белгилеринин бири — алардын дээрлик бардыгынын жазма адабий форма алышы; коомдук милдеттеринин эбегейсиз келип, колдонулуу чектеринин кеңейиши; өз ара таасирдин натыйжасында улут аралык катнаш куралы болгон орус тилинин жагымдуу таасири күчөп, анын эсебинен улуттук тилдердин лексикасынын байышы; улуттук эне тилдерди ар тараптуу үйрөнүү процессинде анын бардык деңгээлери боюнча (фонетика, морфология, синтаксис, лексикология, семасиология, стилистика, тил доимо окуу куралдарын түзүү иштеринин күч алышы; илимий-техникалык прогресстин таламдарын жүзөгө ашыруу процессинде маалыматчыл булактардын (сөздүктөр, энциклопедия, справочниктер) маанисинин жогорулашы жана ага байланыштуу аларды түзүп, жарыялоо иштеринин күч алышы.

Эне тилди мектептерде жана жогорку окуу жайларында үйрөнүүгө байланыштуу адетте төл сөздөрдөн түзүлүш закон ченемдери жакынан кескин айырмалуу лексикалык өздөштүрүүлөрдү өзүнчө системалаштырып тизмектеп, алардын алгачкы келип чыгуу теги, мээни жөнүндө илимий ыкмалар менен түшүнүк берүүнүн илимий жана тажрыйбалик мааниси зор. Жогоруда белгиленгендей, кыргыз тилинин лексикасында түпкү теги жагынан араб тилине тиешелүү сөздөрдүн бир даары кыргыздардын арасында өз учурдун атоолору катары жайылган болуу керек (мисалы: намаз, араб тилинен өздөштүрүлгөн сөздөрдүн арасында жалаң гана диний түшүнүктөрдүн атоолору эмес, ар түрдүү коомдук-саясий, илим-билим, адеп-ахлакка байланыштуу түшүнүктөрдү билдирген маанилүү сөздөр, маданият, мектеп, китеп, калем, мугалим, саясат өңдөгөн дин дээрлик көпчүлүгү тиешелүү саясий-коомдук ж. б. терминдер катары тилибизден бекем орун алып кеткен. Ал эми иран (фарси-тажик) тилдеринен ошол сөздөр араб тилинен кирген өздөштүр-

рүүлөргө караганда сан жагынан да, тематикасы боюнча алдаканча көптүк кылат. Алар көбүнчө чарбачылыктын тармактарына (көбүнчө дыйканчылык) жана башка тиричилик салааларындагы ар кандай буюм, өсүмдүк, курулуш, үй буюмдары, кийим-кечек, тамак-аш, шайман, кездеме ж. б.-дын атоолорун билдирип, бир тобунун эне тилибизде маанилеш түгөйлөрү да бар. Иран өздөштүрүүлөрүнүн бир кыйласы көбүнчө түштүк диалектиде басымдуу кездешет; ошондой эле айрым жазуучулардын чыгармаларындагы персонаждардын речинде учурап, жазма адабий тилден да орун алып кеткендери бар. Бирок алардын мааниси окурмандарга (болгондо да мектеп окуучуларына) дайыма эле түшүнүктүү боло бербейт. Эгерде ал чыгармалар мектеп жана вуздардын окуу программаларында бар болсо, тигил түшүнүксүз сөздөрдү чечмелөө зарылчылыгы жеке эле окуучу, студент эмес, мектеп жана жогорку окуу жайынын мугалимдеринин дагы зарыл муктаждыктарына айланат. Башка тилдерден өздөштүрүлгөн сөздөрдү чогултуп, аларды түшүндүрмө сөздүк түрүнө келтирип системалаштыруунун илимий жана тажрыйбалик мааниси алардын тыбыштык түзүлүшүнүн өзгөрүп кетиши менен түздөн-түз байланыштуу. Анткени лексикалык өздөштүрүүлөр бир тилден экинчи тилге өткөндө алар өздөштүргөн тилдин тыбыштык закон ченемдерине баш ийгизилгендиктен эреже катары алардын алгачкы тыбыштык түрү түп тамырынан өзгөрүп кетиши ыктымал. Бул кырдаал тиги же бу сөздүн сырткы түрүн гана эмес, тыбыштык составын да өзгөртүп жиберет (салыштырыңыз: иранча: генаһ>кыргызча: күнөө; иранча: шиан>кыргызча: эшен; арабча: г(ы)л(ы)м> кыргызча: илим; арабча: г(у)м(ы)р> кыргызча: өмүр; монголчо: бегелей>кыргызча: мээлей; монголчо: ганзага> кыргызча: канжыга; монголчо: алаган>кыргызча: алакан; орусча: самовар> кыргызча: самоор; орусча: калоши> кыргызча: көлөч/көлөш; орусча: чугунка> кыргызча: чөөгүн ж. б. Натыйжада мындай сөздөрдүн алгачкы теги, тыбыштык көрүнүшүн лингвистикалык ыкмалар менен калыбына келтирүү зарылчылыгы туулат.

Ушул максаттарды белгилүү өлчөмдө жүзөгө ашыруу жагынан проф. Х. Карасаевдин бул сөздүгү биринчи саамалык болуп эсептелет.

Сөздүктүн дагы бир тажрыйбалик зарылдыгы — кыргыз тилин окутуу тажрыйбасында тилибиздин лексикалык байлыгынын чордонуу түзгөн төл сөздөр тыбыштык жана морфологиялык эрежелерге ылайык талдоого алынат. Ал эми өздөштүрүлгөн сөздөрдү болсо төл сөздөрдүн схемасы менен талдоого мүмкүн эмес. Ошондо, алар тилибизге канчалык сиңип кетпесин, алардын түпкү теги (б. а. кайсы тилден ошолкондугу туурасында) так жана далилдүү маалымат берүү зарылчылыгы туулат. Демек мектеп жана жогорку окуу жайларынын мугалимдеринин бул маселе боюнча муктаждыктарын канагаттандыруу милдетин да автордун аябаган машакаттуу илимий иликтөөсүнөн жаралган бул сөздүк белгилүү өлчөмдө аткара алмакчы. Сөздүк кыргыз тилине ошолкон 5060 сөздү камтыйт. Алардын басымдуу көпчүлүгү араб-иран сөздөрү. Булар экинчи жагынан кыргыз лексикасынын өткөндөгү (көбүнчө Улуу Октябрь социалисттик революциясына чейинки) тарыхый, маданий-экономикалык жана рухий дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөрдүн күбөсү.

Булар менен катар автор сөздүктө кээ бир этимологиялык жана семантикасы жагынан монгол тилдерине тиешелүү деп эсептелген

некөр, төрөтэй, туулга, түргөн сыяктуу сөздөргө орун берип, аларды чечмелеп, мисалдар менен коштогон. Сөздүктө мындай сөздөр сан жагынан көп эмес. Ал эми чынында болсо тилибизде монгол-түрк (анын ичинде кыргыз тилине да) тилдерине орток сөздөр алда канча көп. Мындай сөздөрдү аталган тил топторунун тигинисине же мунусуна тиешелүү деп кескин айтууга кээ бирде мүмкүн да эмес. Анткени монгол жана түрк тилдери — алыс тектеш (алтай тобундагы) тилдер; алардагы сөздөр түзүлүшү (тыбыштык жана морфологиялык) жагынан бирдей. Ошондуктан бул сөздүккө автор айныксыз монгол сөздөрү деп эсептегендерди гана киргизиптир.

Ошондой эле сөздүктө бирди-жарым кытай (дунган) сөздөрү да кездешет. Маалымат үчүн алардын да сөздүктөн орун алышы пайдалуу. Автор орус тилинен өздөштүрүлгөн сөздөргө да белгилүү өзгөчө көңүл буруп, аларды сөздүккө киргизүүгө аракеттенген.

Чыныгына келгенде орус тилинен өздөштүрүүлөр бул сөздүктө орун берилген өчмөгө караганда, ал гана тургай-жалпы эле араб-иран өздөштүрүүлөрүнөн алда канча көптүк кылат.

Демек, алардын бардыгын мындай типтеги сөздүктөр камтыса (айталык «Чет тил сөздөрүнүн сөздүгү») алардын көлөмү бул сөздүктөн бир канча мертебе арбын болмок. Бирок, бир жагынан орус тилинен өздөштүрүлгөн сөздөрдүн төмөндөгүдөй сөздүктөрдө кеңири чагылдырылышы эске алынып, айталык, илим тармактары боюнча жүзгө жакын терминологиялык сөздүктөрдө (Кыргыз ССР Илимдер академиясына караштуу Терминком «Илим» басмасы аркылуу чыгарып келе жатат); эки тилдүү сөздүктөрдөн: мисалы, К. К. Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүнөн» (М., 1965; Ярославль, 1985), «Орусча-кыргызча сөздүктөн» (М., 1944, 1957); ошондой эле Х. Карасаевдин «Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгүнөн» (Фрунзе, 1963, 1984); «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүнөн» (Фрунзе, 1969, 1984), окурмандарга сунуш кылынып жаткан бул сөздүктө орус тилинен өздөштүрүлгөн сөздөрдүн көбүнчө революциядан мурда оозеки тил аркылуу кабыл алынып, тыбыштык составы өзгөрүп кеткендери, илим тармактарына тиешелүү айрым терминдер, ошондой эле көркөм чыгармаларда, газета-журналдарда жыш кездешкен сөздөр (кашанын ичинде жазуу эрежелерине ылайык туура жазылышы орф. — орфографиялык туура жазылышы) деген вариант келтирилип берилди. Сөздүктө реестр сөздөр азыркы кыргыз алфавити менен, кайсы тилден ошолгон болсо, алар кыскартылып, мисалы, ар. (арабча), ир. (иранча), ор. (орусча), монг. (монголчо), кыт. (кытайча), дунг. (дунганча) деген кошумча маалыматтар менен жабдылды. Кээде орус тили аркылуу кирген сөздүн андан аркы түпкү тегин көрсөткөн: голл. (голландчадан), фр. (французчадан), нем. (немесчеден) ж. б. сыяктуу кыскартуулар келтирилип, алардын алдына < белгиси коюлуп көрсөтүлдү.

Алфавит тартибинде берилген ар бир сөздүн маанисин чечмелеген түшүндүрмөдөн кийин сүйлөм же үзүндү түрүндөгү мисалдар келтирилип, кашанын ичинде ал чыгарманын аты же авторунун исми көрсөтүлөт. Бир топ сөздөрдү автор оозеки речтен алынган мисалдар менен коштогон. Алар сүйл. («сүйлөө тилде») деген кыскартуу белгиси менен коштолгон.

Өздөштүрүүлөрдүн арабча жазылышын да реестрден кийин берүү максатка ылайык жана бул типтеги сөздүктөр үчүн зарыл талаптардан болсо да (айталык, «Чет тил сөздөрүнүн сөздүктөрүнө» ар бир эл аралык номенклатурадан кийин алардын латынча

жазылышы берилген сыяктуу), китепти басмадан чыгарууда полиграфиялык себептерге байланыштуу бул талапты иш жүзүнө ашырууга мүмкүнчүлүк болгон жок. Ошондуктан реестр сөздөрдүн тизмеси «Сөздүктүн» аягына тиркеме иретинде алфавит тартибине келтирилип, ар бир сөздүн арабча жазылышы, андан кийин азыркы алфавит менен окулушу берилди.

«Тиркеменин» арабча бөлүгүн терүү ниинде филология илимдеринин кандидаты, КМУнун улуу мугалими З. М. Мусабаева активдүү кол кабыш көрсөттү. Автор, Башкы редакция З. М. Мусабаевага ыраазычылыгын билдирет.

Бул сөздүктүн баалуу илимий-практикалык мааниси жөнүндө анын кол жазмасын талкуулоо учурунда СССРдин 50 жылдыгы атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетинин кыргыз тил илими жана кыргыз адабияты кафедралары, Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер педагогика институтунун кыргыз тил жана адабият кафедрасы, Педагогика илим изилдөө институтунун кыргыз тил жана адабият сектору белгиленип, жарыкка чыгарууну сунуш этишкен. Кыргыз ССР эл жазуучусу, Лениндик жана Мамлекеттик сыйлыктардын лауреаты, академик Ч. Айтматов, Кыргыз ССР эл жазуучусу, Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты Т. Сыдыкбеков, профессор А. Алдашев ж. б. да сөздүктүн кол жазмасы менен таанышып чыгышып, рецензияларында илимий баалуулугун, тажрыйбалык жактан пайдалуу экендигин көрсөтүшүп, сөздүктү басмадан чыгарууну сунуш кылышкан эле.

Б. Ө. Орузбаева

Кыргыз алфавити

Аа	Бб	Вв	Гг	Дд	Ее	Ёё	Жж	Зз
Ии	Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Нң	Оо	Өө
Пп	Рр	Сс	Тт	Уу	Үү	Фф	Хх	Цц
Чч	Шш	Щш	Ъъ	Ыы	Ьь	Ээ	Юю	Яя

ШАРТТУУ КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

Авт. — автор	өзб. — өзбекче
алт. — алтайлыктарча	өтм. — өтмө маани, өтмө мааниде
англ. — англисче	пол. — полякча
ар. — арабча	«... санат-насыят...» — «Кыргыз элинин санат-насыят жана терме ырлары»
голл. — голландча	«Сов. Кырг.» — «Советтик Кыргызстан» газетасы
гр. — грекче	Сост. — составитель
грамм. — грамматикалык термин	сүйл. — сүйлөө речи, сүйлөө кебинде
диал. — диалект	тат. — татарча
дин. — диний термин, диний түшүнүк	т. — том
дун. — дунганча	түз. — түзгөн
евр. — еврейче	түн. — түндүк диалект (кыргыз тилинин)
ир. — иранча	түрк-кырг. — түрк-кыргыз тилдеринде
исп. — испанча	тар. — тарыхый
итал. — италянча	түш. — түштүк диалект (кыргыз тилинин)
к. — кара	тяньш. — тяньшань говору
калм. — калмакча	уйг. — уйгурча
кырг. — кыргызча	фольк. — фольклордон (оозеки адабий чыгармадан)
«Кырг. айыл чарб.» — «Кыргызстан айыл чарбасы» (журналы)	фр. — французча
кыт. — кытайча	Фр. — Фрунзе
калм.-монг. — калмак-монголчо	хинд. — хиндиче
«КСЭ» — «Кыргыз Совет Энциклопедиясы»	Эл ырлары — Кыргыз эл ырлары, Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги эл ырлары, кыргыз элинин сүйүү ырлары ж. б.-дан
«КМ» — «Кыргызстан маданияты» жумалыгы	эск. — эскирген сөз
лат. — латынча	эти. — этнографияда, этнографиялык түшүнүк
мат. — математика	юр. — укук термини
миф. — мифологияда, мифтик түшүнүк	
м-н — менен	
«Муг. газ.» — «Мугалимдер газетасы»	
нем. — немецче	
ор. — орусча	
орф. — орфографиялык боюнча	эреже

А

ААЛАМ (ар.) 1. бүткүл дүйнө, бардык жаратылып. Саманчынын жолу ааламдын бир четинен экинчи четине керилип жаткан кези экен (Ч. Айтматов). 2. жер жүзү, бардык эл. Атагы чыккан ааламга, Ардактуу мыкты жан болгон («Семетей»). Ааламды жылып той берди, Абайла, Шаке сөзүмө (Токтогул).

ААЛЫ (ар.). Аалы така, кең өтүк, Баскан экен Күлчоро («Семетей»); наал м-н бирдей.

ААЛЫ ЖАНАП (ар.) даражасы, мансабы жогору адамга карата айтылуучу кошамат сөз.

ААЛЫМ, ААЛИМ (ар.) окумуштуу, илимпоз. Жалгыз туяк өзүнөн түзүгүрөөк аалым болсун деп, Түнкатар медресесинен таалым көрсөттү (Т. Касымбеков).

ААМЫЯТ (ар.) маани берүү, көңүл буруу, керек деп эсептөө. Отургандар анын сөзүнө эч кандай аамыят берген жок (сүйл.).

ААР, АРУУ (кырг., эск.) таза, пак, пакиза. Жол боюна үй тиктирип, бала-чака айттагыдай аар кийинип (Т. Касымбеков). Ак кепиндеп, аруу жууп, көмөр кишим болсочу («Курманбек»).

АБА I (ар.) ага, байке. Улуу-кичүү абалар (фольк.).

АБА II (ар.) Жер атмосферасын түзүүчү, негизинен азот, кычкылтектен турган газдардын аралашмасы. Абасы атыр жыттанган касиеттүү Ысык-Көл (сүйл.).

АБАГАЙ (кырг.-монг.) I. атанын агасы же иниси. Калпымды билгенде эмне, уялгыдай эмне атамдын абагайы беле, бу?! (Т. Касымбеков). 2. монг.: байбиче же күйөөгө чыккан аял.

АБАД, АБАТ (ир.) эл орношкон, берекеси жайнаган жер. Сен жүргөн жердин баары абад, Шириндиги аккан суу (Барпы). Барган жерин кулпунтуп, Абат кылат аккан суу (Жеңижок).

АБАЖУР (ор.-фр.) лампанын үстүнө кийгизилүүчү калканча, калпак.

АБАЗ I (ар.) кавлоо, энсөө, Ал тоо менен бул тоонун текейин абаз көргөн теке ачка өлүптүр (Ш. Абдыраманов).

АБАЗ II, АВАЗ (ир.) 1. үн, добуш. 2. обон, күү. Имарат көркө келбейт, сыр болбосо, Комуздан абаз чыкпайт, кыл болбосо (Барпы). Кашгары комузун шаңкылдата кайрып, авазын чойду (Ш. Бейшеналиев).

АБАЙЫ (ар.) 1. саймалаган ат жабуу. Агынектин боюнан, Аша коюп адуулап, Алдындагы Буурулду, Абайы м-н жабуулап («Семетей»). 2. араб аялдарынын бүркөңчүгү.

АБАК, АБАКТЫ (ор. гауптвахта < нем.) түрмө, камак жайы. Айылдан кеткен адашты, Абактан оокат талашты (Токтогул).

АБАЛ I (ар.) эң мурун, эң алды менен, алгач. Абал мурун өзүңдү айт, Андан кийин сөзүңдү айт (Эл ырлары).

АБАЛ II (ар.) жай-маани, ал-жай, турмуш. Арстаным Бозуул алдымда, Абаалым карап турсачы («Манас»).

АБАЛАК (кырг., эск.), ордо ойнууда чүкө аткыч, черткич курал. Мүйүздөн төрт бурчтук түрүндө жасалат. Ордоңу абалак менен Ысык-Көл, Нарын жана Чүй өрөөнүнүн кайсы бир жерлеринде атат (З. Бектенов, Ю. Мусин). Абалак мурун — жалпак мурун. Дал ошо Бекнияз тоого качкан түнү айылдын төр агасы Табылды деген бажырайган абалак мурун кызыл киши камакка алынат (К. Акматов). Абалак саптуу болоттун, Кармай алып сабынан, Сууруп алып кабынан («Сейтек»).

АБАТ (ар.), к. бабат.

АБДАН (ир.) эң, эң бир. Акылман сулуу жар болсо, Абдан ар-ып сүйгөнүн (Токтогул).

АБДЕСТЕ, АБДЕШТЕ (ир.) мойну ичке, чоргосу узун чөөгүн. Асылым менши датка атам, Абдештеси көрөдөй (К. Жантөшев).

АБЖАТ (ар.) араб алфавитинин биринчи тобу (бардыгы сегиз топ. Ар бир тамганын сандык мааниси бар).

АБЖИП (ар.) бүздүрүү, зыян кылуу, бузуу. Дубакөй кайран чоң молдо, Жандырмак болду абжипти («Жаңыл Мырза»).

АБЖИР, АБЖӨР (ир.) амалдуу, куу, шылуун, шамдагай. Ал аңгыча бул элден Абжир кемпир чыкты дейт (фольк.). Калтырбай сөөгүн кемпир, Кайран түлкү абжөрүн Казы байлап семирди (Тоголок Молдо).

АБЗАЛ (ир.) 1. курал, жабдык; устанын шайманы. 2. өтм. буюм, терек-жарак, эмерек. Өтпөй калат кесерге, Абзалаң сынса сабыдан (Женижок).

АБЗАЦ (ор. < нем.) 1. жазганда жол башында калтырылган кемтик. Абзац менен жаз (сүйл.). 2. Бир кемтик менен экинчи кемтиктин аралыгындагы текст. Бир абзацты бүт оку (сүйл.).

АБЗЕЛ I (ар.) сүйкүмдүү, жакшынакай. Күлүйп, Гүлнар эки абзел, Эсимден кетпейт, амал жок (Барпы).

АБЗЕЛ II (ир.) ат жабдык, ээр-туман. Жап жыгачтарын чечип, моюнчакты шыпырып алды да, бар абзелин бүт арабага атып уруу (Ч. Айтматов). Ат абзели болбосо бары бир эч жакка жыла албайсың (Ч. Айтматов).

АБЗИ КӨВСАР, АБЫЗ КӨӨСАР (ар.) дин. бейништеги соолбос, түтөнбөс кудук. Абзи көвсар суусунан, Ооз чайкап даарат алды-ңыз (К. Акиса).

АБИД (ар.) дин. такиба, сопу, дин жолунап чыкпаган адам. токойчу. Абиенчик кыз талак, Айылга келет ар дайым Ала кийиз, жүн сурап (фольк.).

АБИЯ (ир.) көгүлтүр, ачык көк. Абий көздүү кийиктин улагын-дай малмөдүн (Эл ырлары).

АБИНИР (ир.). Абийири кетирип, Аласа келет чубуруп (Токтогул), к. аброй.

АБИРЕ (ир.) ийменүү, уялуу, кысылуу. Төрөгөн эне улуу кишилер киргенде абире кылып, кымтынып калды (Т. Касымбеков).

АБЛА, АВЛА (ир.) артык, мыкты, өздө. Байдан бай абла эмес, бардыгы сук, Кедейди эзип жеген арам тумшук (Барпы). Сопудан

короз авла экен, Короодон терип куртту жейт, Кузгундай болуп куркулдап, Сопусу курсун журтту жейт (Барпы).

АБЛИ (ир.) короо, короо-жай, огород, бакча, Аблиндин ичи майда тал, Аста чыгып деминди ал (фольк.).

АБОНЕМЕНТ (ор. < фр.) бир нерсени белгилүү бир мөөнөткө пайдалануу укугу ж-а ушундай укукту күбөлөндүрүүчү документ. Китепкана аралык абонемент.

АБОНЕНТ (ор. < фр.) абонементи бар, абонементтен пайдалануучу адам.

АБОРТ (ор. < лат.) өзүнөн өзү же жасалма жол менен бойдон түшүрүү.

АБРИБАНТИ (калм. абренти) аманчылыкпы? жакшы турасыңбы? Доргу саламды дайыма калмакча айта турган. Экөө тең күлдүндөп тыштан кирип келе: «абрибанти» дешти (К. Жантөшев).

АБРОЙ, АБРУЙ (ир.) уят, бет, уяттуу, ийменүү, бедсел. Антсе да аңча сыр алдырбай, агайын-тууган арасында өз аброю менен жүргөн киши (Ч. Айтматов).

АБСОЛЮТ (ор. < лат.) идеалисттик философияда: бүт нерсенин түбөлүктүү, өзгөрбөс башталма негизи (дух, идея), динде — кудай.

АБСОЛЮТИЗМ (ор.) жогорку бийлик бир кишинин колуна топтолгон башкаруу формасы, жеке бийлик.

АБСОЛЮТТАШТЫРУУ (ор.) абсолютка айландыруу; абсолют деп эсептөө. Мен «эмгекчил» деген түшүнүктү «карапайым, нак киши» болгону үчүн, ал маңдай терин шыпырып жер айлаганы же ысык-суукта мал кайтарып бакканы үчүн гана абсолютташтырмакчы түбөлүктүү инеттен алысмын (Ч. Айтматов).

АБСТРАКЦИЯ (ор. < лат.) нерселердин, көрүнүштөрдүн тигил же бул касиетинен, байланыштарынан ой жүзүндө ништеп, алардын негизги жана закон ченемдүү белгилерин аныктоо. Диндин жоболору да адам ишенбеген же түшүнбөгөн абстракциялардан турат эмеспи (А. Табалдиев).

АБУ (ир.) булут. Илгерн Манакте деген эсепчи айтчу экен: Кыш кылым болордо, асманан абу деген булут көрүнөт. Ошол булут чыкканда жут болот деп (сүйл.).

АБУ ЗАМЗАМ (ир.-ар.) Мекедеги мечиттин ичиндеги касиеттүү деп эсептелген кудук. Абу замзам суусунан Кепинини септирип («Манас»).

АБУЗ, АБЫЗ (ар.) кудук, көлмө. Аягы барып ал суунун Абуз болгон көл экен («Манас»).

АБУУ (ар.) дары болуучу, эм болуучу, айыктыруучу. Кайнатма кара дарысын, кырма кызыл абуусун, кырып сүртүп жарага, Айыктырды анысын (Тоголок Молдо).

АБЫГЕР (ир.) 1. жаралар, майып; 2. өтм. азап чегүү, убара тартуу, ак мокоо. Кеткенден араң чаап алган ит мурунду же атка арта албай, же аркалап көтөрө албай, чийнеге салгандай сүйрөп ташып, абдан абыгер чегшти (Ч. Айтматов).

АБЫДАН (ир.) абдан м-н бирдей. Кезегим келди жаныдан, Келтирип айтам абыдан. Кейинш тартып зарлаган Өзүм кедей табынан (Тоголок Молдо). Ала деңгил, акыл аз, Абыдан Көкчө болду мас («Манас»).

АБЫЗ (ар.) кудук, көлмө. Сөзүң ширин майыздан, Суу аласың абыздан (Барпы); абуз м-н бирдей.

АБЫСЫН (кырг., эск.) бир туугандардын же аталаштардын аял-

дары. Уйг. аусин; монг. нинин аялы аганын аялына ажын. Акыл айтып чечилет, Абысыны урушса, Ачууланбай кечирет (Барпы).

АБЫСЫН-АЖЫН (кырг.-монг.) жалпы эле тууган-туушкандардын аялдары. Абысын-ажынга айтыптыр: анда мен чнедей төрт балам менен көргөн күнүм не болот деп ыйлаптыр (Ч. Айтматов).

АВАЗ I (ир.). Булактан көрүп чак түштө, Булбулбай аваз салгамил (Барпы), к. аваз II.

АВАЗ II (ир.) айың, даназа, каңшаар. Акыл-эстүү бала деп, мындагылардын баары аваз кылышчу сагап, Эмне болуп баратасын? (Ж. Мавлянов).

АВАЗ III (ир.) шык; умтулуу, шыктануу. Биринчи окуган бала аябай мактаганы үчүн «окуп көрөйүнчү» деген гана аваз пайда болду менде («КМ»).

АВАЗКӨЙ (ир.) шыктуулук, кумардык. ...кабагын чытыйт да жимыят, мырзалык салтын коё бергиси келбей, жаштык авазкөйлүгүн өзү тыят (Т. Касымбеков).

АВАМ (ар.) жөнөкөй, жулуну. Ата-бабаларыбыз жуда авам калк болгон да (Ж. Мукамбаев).

АВАНГАРД (ор.<фр.) 1. аск. эрөөл, эрөөл аскер; 2. өтм. коомдун, таптын алдыкы, баштап жүрүүчү тобу. Жаралат коммунизм силер үчүн, Жаркырап нуру басар жердин жүзүн. Токтоттор айбатынан эч бир күч жок, Авангард партия бар көңүлүм ток (Шамей Токтобай уулу).

АВАНПОСТ (ор.<фр.) айрым армияларда душмандын күтүүсүз кол салышынан сактануу үчүн алдыңкы катарга коюлуучу кароол посту.

АВАНС (ор.<фр.) белгиленген төлөм үчүн же боло турган чыгымдар үчүн алдын ала берилүүчү акча же продукт. Алган аванс алды төлөп бересиз. Экинчи жолу сиздей жоопкерчиликти түшүнбөгөн адам менен мамилебиз болбойт (А. Стамов).

АВАНТЮРА (ор.<фр.) тобокелдикке салынган, реалдуу шарттар менен мүмкүндүктөр эсепке алынбай, ийгиликке кокусунан болсо да жетүү максатында башталган иш. Саясий авантюра.

АВАНТЮРИСТ арамаза, принципсиз, авантюрачы адам.

АВАРИЯ (ор.<итал.) 1. кыйроо, талкалануу, бузулуу; машина, самолёт, станок ж. б-дын күтүүсүздөн иштен чыгышы. Агер мен авария жасасам скважина жарым саат эмес, жарым айча токтойт (Ө. Даникеев). Машинасы авария болуптур,—деди кимдир бирөө (М. Байжиев). 2. кырсык, иштин күтүүсүздөн үзгүлтүккө учурашы, бүткүн.

АВГУСТ (ор.<лат.) Календарь жылынын сегизинчи айы. Август айынын башында чек ара болуп эсептелген Аблык кыштагына кирип барышты (Т. Касымбеков).

АВЖИ (ар.) 1. керек нерсе, зарыл нерсе. Кен казына эмгектен, кызматын кылган олжо алат. Байтеректей буралып, Кыз балдары жетилип, Баары бир жогу авжи алат (Эл ырлары). 2. өтм. жандануу, шыктануу, дем кирүү. Көргөндүн баары таң калган, Каруусу артык ЧТЗ. Кара май менен авжи алат (Эл ырлары).

АВИАБАЗА (ор.) складдары, ремонт мастерскойлору, тейлөө бөлүмдөрү бар аэродром.

АВИАЛИНИЯ (ор.) транспорттук самолёттордун эки же бир нече элдүү пункттун ортосундагы туруктуу маршруту.

АВИАНОСЕЦ (ор.) аскер самолёттору үчүн сүзүп жүрүүчү база болуучу аскер кемеси, «Конвения» авианосеци дайыма тур-

ган баштагы эле ордунда, Тынч океандын Алеуттан түштүгүрөөк тарабында турду (Ч. Айтматов).

АВИАПОЧТА (ор.) 1. почтаны аба жолдору аркылуу ташуу. 2. самолёт менен ташылуучу почта жөнөтүүлөрү.

АВИАТОР (ор.) учкуч, авиацияда иштеген адам.

АВИАЦИЯ (ор.<лат.) асманда учуу каражаты (самолёт, вертолёт).

АВЛАД (ар.) тукум, уруу, тукум-жураат. Сиз экенсиз Алим-хандын чын авлади! Сиз экенсиз элдин эгеси... Жан соога!.. Кызмат көрсөтөйүн. Отунуңуз менен кирип, күлүңүз менен чыгайын (Т. Касымбеков).

АВТОБАЗА (ор.) автомобиль менен жүк жана жүргүнчү ташууну ишке ашыруучу ишкана, автомобилдер туруучу жана аларды ремонт жүргүзүүчү жай. Акбай анын жыты тууган айылдашы, автобазада шофёр (А. Стамов).

АВТОБУС (ор.<нем.) жүргүнчү ташуучу көп орундуу автомобиль. Өңүл-дөңгүл кумдуу жолдо автобус каалашынча бизди калчап жүрдү (О. Султанов).

АВТОВОКЗАЛ (ор.) шаар аралык автобус байланышын ишке ашыруучу вокзал. Автовокзалдан таксиге отурган биз түз эле өзү-бүздүн кыштакка жетип бардык (А. Саспаев).

АВТОГРАФ (ор.<гр.) 1. өз кол жазмасы, койгон колу. Алар жазуучулардан автограф алып жатышты (О. Султанов). 2. автор өз колу менен жазган текст.

АВТОЛ (ор.<лат.) автомобилдин, трактордун кыймылдаткычтарын майлагыч май, нефть ажыратуунун продуктусу.

АВТОМАТ (ор.<гр.) 1. атайын механизмдин жардамы менен өзүнөн өзү иштөөчү тетик. Адам деген механизм эмес. Анын жанын миң тетиктүү автомат да алмаштыра албайт (М. Сейталиев).

2. Ушундай тетиктүү, тез атылма курал. Колумдагы автомат Душманга каршы атылат (фольк).

АВТОМАТИКА 1. өндүрүш процесстерин автоматташтыруу методдорун жана жолдорун иштеп чыгуучу илим тармагы. 2. автоматтык түрдө иштөөчү механизмдердин жыйындысы.

АВТОМАТЧИК 1. автоматты тейлөөчү адам. 2. автомат менен куралданган жоокер.

АВТОМАШИНА (ор.) автомобиль м-н бирдей. Мына көп өтпөй автомашина акырындык менен Ала-Белди көздөй бет алды (О. Айтматов).

АВТОМОБИЛЬ (ор.<гр.) жүк, эл ташый турган өзү жүрмө машина. Жапжаны автомобилдер менен тракторлор совхозго биринин артынан бири келип жатты (А. Саспаев).

АВТОНОМИЯ (ор.<гр.) ички закон чыгаруу жана башкаруу иштерин өз алдынча чечүү укугу, өзүн өзү башкаруу.

АВТОР (ор.<лат.) кандайдыр бир чыгарма жазган, техникалык бир нерсени ойлоп чыгарган адам. Бул, биздин Манастын, анын автору кыргыз элинин алдындагы гана милдетибиз эмес (А. Табалдиев).

АВТОРЕФЕРАТ (ор.) илимий иштин автор өзү жазган кыскача мазмуну. Диссертациянын авторефераты.

АВТОРИТЕТ (ор.<нем.) 1. жалпы эл тааныган бедел, калдыр-барк. 2. Беделдүү, кадыр-барктуу адам. Осмон: Бардык жерде авторитет керек. Теңдик: Илим чындыгычы, авторитет жаңылып калсачы? (М. Байжиев).

АВТОТРАНСПОРТ (ор.) автомобиль транспорту. Шаар калкын автотранспорт менен тейлөө жакшыртууга тийиш («Сов. Кырг.»).

АГАР (ар.) кызыл же сары түс. Агар алтын, ак күмүш, Эчтеме койбой алыптыр (Токтогул).

АГАТ, АГЕТ (ир.) арык, бороз, жөөк. Ата кесибибиз дыйканчылык, ошону менен эле келатабыз. Пахтанын агатында төрөлүп, агатында картайдык (Ж. Мавлянов).

АГАЧА (кырг.) эск. түрк элдеринин көбүндө бар. Түрдүү доордо түрдүүчө мааниге ээ болуп кеткен. Уйгур, кыргыз, казакта байыч мазининде. Агача, келин, сулуу кыз Баарысы катар мелтейген («Манас»). Аалы төрө «агачаны мында чакырып кел» деди. Орто жашка жакындап калган, көзү бакырайган кара сур аял төрөнүн жанына басып келип туруп калды (Чалакыз).

АГЕНТ I. (ор.<лат.) 1. уюм, мекеме, ишкананын кызматка байланыштуу тапшырмаларды аткаруучу өкүлү. 2. кимдир бирөө тарабынан коюлган, бирөөнүн кызыкчылыгы үчүн кызмат кылган адам. 3. Бир мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн иштеген чалгынчы, тынчы.

АГЕНТ II. Жаратылышта, организмде ж.б.да тигил же бул кубулуштун пайда болушун шарттоочу себеп.

АГЕНТСТВО (ор.) тигил же бул борбордук мекеменин, ишкананын жергиликтүү бөлүмү жана айрым информациялык же ортомчу мекемелердин аталышы. Телеграф агентствосу.

АГЕНТУРА (ор.) жашырын маалыматтарды жыйноо жана бузуу-жаруу иштерин жүргүзүү үчүн уюштурулган чалгындоо кызматы.

АГЕР (ир.) кокустан, непада, балким. Агер сен келбегенде, мен ошол күнү айылга жөнөп кетем (сүйл.), к. эгер.

АГЗАМ (ар.) узун даражалуу. Император шах агзам хазреттеринин буйругусуз во фарманисиз эч бир жат журттун кызматына кирмесе... (Б. Жамгырчинов).

АГИЛЕС, АГЫЛЕС (ор. аглицкий — английский) күрч орок. — Ташта оргонунду! Орок оруп сен мени бакпай ак кой! — Ташта байм орогунду! Агилес орогунун сабын мыжыга кармаган Анаркүл тигинин бетине жабыша калчудай атырылып, ачуу бүркүп сүйлөдү (С. Өмүрбаев).

АГИТАТОР (ор.) үгүт ишин жүргүзүүчү адам.

АГИТАЦИЯ (ор.<лат.) үгүт, насият.

АГНТБРИГАДА (ор.) үгүт ишин жүргүзүүчүлөр тобу, бригадасы.

АГИТПУНКТ (ор.) агитация жүргүзүү пункту.

АГРАРДЫК (ор.<лат.) 1. жерди иштетүүгө, дыйканчылыкка байланыштуу. Агрардык реформа. Агрардык маселе. 2. айыл чарба өндүрүшүнүн басымдуулугу менен мүнөздөлгөн. Агрардык өлкө.

АГРЕГАТ (ор.<лат.) бир жалпы жумушту аткаруу үчүн бириктирилген түрдүү машиналардын, курулмалардын жыйындысы, Кампаларда болсо, данам жара тартып майдалай бүрккөн агрегаттар ишке кирди (С. Сасыкбаев).

АГРЕССИЯ (ор.<лат.) бир мамлекеттин экинчи мамлекеттин жерин басып алуу, көз карандысыздыгын жок кылуу же чектөө, экинчи күчтөп баш ийдируу максатында ага-кол салышы. Блокторго кошулбаган өлкөлөр агрессияга жана согуш коркунучуна каршы аракетин күчөтүп жатат («КМ»).

АГРЕССОР (ор.) кол салуучу жак, агрессияны ишке ашыруучу.

чу, баскынчы. Израилдик агрессорлор Ливандан чыгып кетсин! — биздин элдин талабы үшүндөй (Б. Өмүрбаев).

АГРОНОМ (ор.<гр.) агрономия б-ча адис, маман адам. Картошкосу эрте айдалып же ариасы кеч чабылып калса, агроном жооптуу (М. Байжиев).

АГРОНОМИЯ (ор.<гр.) айыл чарба жөнүндөгү илим.

АГРОТЕХНИКА (ор.) айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү ыкмаларынын системасы.

АГУЗУ, АГУЗУ БИЛЛААХИ (ар.) дин. корголоймун, алдына келип корголоймун (шайтандан качып). Түңкатар төргө отуруп замат «агузу» деп үн чыгарганда, Чыныгүл ошол турган жерине отура кетти (К. Жантөшев).

АДА, АДАА (ар.) аткаруу, моюндан сакыт кылуу. Малдын барын түгөтүп, ада кылды жан бакты (фольк.). 2. өтм. түгөнүү, бүтүү, тосулуу. Кемпир! — деди карыя. Бул жолу үнү катуураак чыкты. — Сөз адаа болду го, ня? — Ооба, байым. Сөз ада болуп баратыр (Т. Сыдыкбеков).

АДАБАТ (ар.) эрегил, өчөш, кастык, Үкесин колдоду деп адабат чыгарбагыла (Ж. Мукамбаев).

АДАБИЯ (ар.-ир.) көркөм сөзгө, чыгармага таандыкты туюнтуучу сын атооч. Кыргыз элинин адабий мурастары Совет бийлигинин убагында чогултулду. Көпчүлүгү басылып да чыкты (сүйл.).

АДАБИЯТ (ар.) 1. искусствонун бир тармагы, көркөм сөз өнөрү. Тянь-Шань аймагы кыргыз адабиятына, маданиятына көптөгөн залкар таланттарды берген (Б. Өмүрбаев). 2. жалпы эле басмадан басылып чыккан чыгармалар. Бирин-серин оригиналдуу жана котормо окуу китептери, анча-мынча саясий жана илимий популярдуу адабият пайда болду (С. Жигитов).

АДАЛ (ар.) 1. дин. пайдаланууга, тамак катары жешке уруксат кылынган. Аттин, жок дегенде кулагын жырып, шариятын түзөп, этин адал кылып койбоптурмун (Т. Касымбеков). 2. дин. өлгөн адамды сууга алуу, тазалоо. Баатыр Манас сөөгүн, Алып чыгып келди эми, Алаадан эми жуудуруп, Сунка салып буудуруп, Табытына салды эми («Манас»). 3. өтм. күнөөсүз, ак пейил, туура. Абыке адал болгондо, Жолбун ит мага жөлөйбү («Семетей»). «Эркин-Тоо» кара кылды как жарган адал, чын сүйлөгөн, кеңештер өкмөтү, кемунис партиясынын пикирин, максатын бей-бечераларга жая турган тили болмок («Эркин-Тоо»), к. адал I.

АДАЛАТ (ар.). О, хазрет! дилиңиз адал экеп, о сиз адалат ишке жаралган адам экенсиң (Т. Касымбеков). Адалаты ушул ки, бийлик эгесинин бир ооз макулдугун алып коюу зарыл (Т. Касымбеков), к. адилет.

АДАМ (ар.) 1. миф. биринчи киши, топурактан жаралган алгачкы жан. 2. өтм. таң калууну, кекээрди билдирген сырдык сөз. Адам, ушундай да болот экен ээ?! Адам ээй, мунун кылыгы өтүп турат (сүйл.).

АДАМ ЗААДА, АДАМЗАТ (ар.-ир.) адам баласы, адам тукуму. Адам заада бенденин Азат бою дүркүрөп («Семетей»). Адамзат жерге батабы. Ажал жетип өлбөсө (Токтогул).

АДАМ НОО (ар.) жапайы киши, киши кийик, адам кебетелүү айбан. Адам ноо деген жандар бар («Манас»).

АДАТ I (ар.) 1. өнөкөт. Жамандардын алаты, Жалган сөздү чын кылат (Токтогул). Оору калса да, адат калбайт (макал).

2. салт, жосун, жөрөлгө. Байыртан берки бир адат, Ат байламай, төө чечмей (Токтогул).

АДАТ II (ар.) сал, өлчөм, өсөп. Тутулуп кеткен көп киши. Ада-тын айтчы, Токтогул, Тирүүсү канча калды экен?, Санатын айтчы, Токтогул (Токтогул).

АДАШ (кырг. адаш, тат. эпташ) 1. аты окшош, ысымдары бирдей. — Ой, адашым! Сиз жеген уча, ой!.. тайдыкы эмес... эшек-тики экен! (С. Жигитов). 2. жолдош, курдаш, бурадар.

АДВОКАТ (ор.<лат.) айыпкерди сотто жактоочу, сотто бирөө-нүн ишин алып баруучу, укук маселелери боюнча кеңеш берүүчү юрист; жактоочу.

АДВОКАТУРА (ор.) адвокаттык ишмердик.

АДЕП (ар.) жүрүм-турум, сылыктык. Сыр бербестен зымпыйып, Кыраан куштай кымпыйып, Адептүү болгун баарыңар («Манас»).

АДЕП-АХЛАК (ар.) жүрүм-турум, кулк-мүнөз, жорук-жосун, усул. Адеп-ахлак жаатынан башкаларды үйрөтүүгө кудурети жетер, бирок, үйрөтпөйт (Ж. Мавлянов). «Адамдын абиийри, адеп-ахлагы кандай болсо, анын искусствого мамилеси так ошондой болот» деп бир акылман адамдын айтканы бар (А. Токтогулов).

АДИ (ар.) чек, өлчөм, Адиен ашып бул калмак, Ак калпак кыргыз элине, Ченемдүү жабыр салбаптыр (Тоголок Молдо). Ади-ден ашкан болушун, Оокаты жок кедейге, Саласын күндө чыгым-ды (Токтогул).

АДИЕ (ар.) 1. белек, сыйлык. 2. өтм. кошумча (түштүктө: той өткөрүүчүгө туугандарынын, досторунун кошумчасы).

АДИЛ, АДЫЛ (ар.) калыс, тең. Кей адам өзү адил, сөзү калыс, Жолунан залымдыктын болгон алыс (Тоголок Молдо). Улук адил болбосо, Убара болот эл кырып (Жеңижок).

АДИЛЕТ (ар.) калыстык, калыс, баарыга тең, туура. Турмуш-түп чоң чындыгына мен акырына чейин адилет болгум келет (Ч. Айтматов).

АДИРЕС (ир.) жип аралаштырып токулган, эки жагы тең гүл-дүү жибек кездеме. Ал «дүрүйө» деп да аталган (мурда Маргалаң, Кожепт, Бухарада көп чыгарылган).

АДИС I (кырг.) маш, маман, машыккан, билгич. Айыл чарба адистери ийгиликтүү иштеп атат (сүйл.).

АДИС II (ар.) Мухаммед пайгамбардын сөздөрү, осуяттары.

АДИСА (ар.) кокустук, окуя, эмне балаа. Жабыла чаап ак боз-ду кармашты... Аталык кайда? Эмне адиса болду? Жабыла тиги ак боз келген жакты көздөй чабышты (Т. Касымбеков).

АДМИНИСТРАТОР (ор.) башкаруучу кызмат адамы. Адегенде администратордукка дайындалды, анан жарыялоочулук милдетти өтөдү, эң акырында айлампала жумушчу да болду (Э. Борбиев).

АДМИНИСТРАЦИЯ (ор.<лат.) 1. ишкана, мекеменин башка-руу органы. 2. мекеме, ишкананы башкаруучу адамдар. Мейманка-напш администрациясы мүмкүн болушунча жүргүнчүлөрдү жай-гаштырышкан экен (О. Султанов).

АДМИРАЛ (ор.<ар.) аскер деңиз флотундагы эң жогорку паам жана үшүндөй паамы бар киши.

АДӨӨЛӨТ (ар.) Адөөлөт кедей каныбыз. Ачылган сиздин ба-гыңыз (Тоголок Молдо). Адөөлөт адамдын дартына даба табылбай койчубу, Мына ачкарын күнүгө үч маал сыйпаныңыз (Ш. Садыбака-сов), к. адилет.

АДРЕС (ор.<фр.) 1. адам же мекеме турган жайдын оруну.

Аты-жөнүн, атүгүл, адресин да билчүмүн (Ө. Даникеев). 2. кандай-дыр бир салтанаттуу окуяга байланыштуу адам, мекеме ж.б-га ар-налган куттуктоо кат.

АДЬЮТАНТ (ор.<лат.) аскер начальнигинин кол алдында иш-теп, анын тапшырмаларын аткаруучу офицер.

АДЫП (ар. хади) жол көрсөтүүчү, жол баштоочу.

АЕЛМЕТ (ар.-ир.) бүлөлүү, көп базалуу. Тотойго окшогон жаш аелеметке бергиле, мен өзүм эле эптеп оокат кылам деди (Ч. Айт-матов).

АЖА (кырг.-монг.) түрк элдеринде эже, эне, ата, чал сыяктуу түрдүүчө мааниге ээ; монг.— ата, чоң ата (ажаа). 2. Ажа, Ажоо — байыркы кыргыздардын (болжолу 9-кылым ченде) кол башчысы. Ажоо өлгөндөн кийин кыргыздар бытырап, бүлүнгөн имиш. Ошон-дон «ай деп коёр Ажоо жок, кой деп коёр кожо жок» деген ылакап чыгып, кийин «ажа» деген жалпы маанидеги сөз тараган. О илге-ри жер заманда бир каардуу ажоо «Күндүн чыккан жерине, күн-дүн баткан жерине жортуул кыламын. Жолго будоо болот, алты-мыштан ашкан кары калбасын, бүт кырылып ташталсын» деп буй-рук кылган (Т. Касымбеков).

АЖААН (ир.) 1. жасоол, үр токмок адам, полицейский. Жеке ажаандыгы гана эмес, амалы күч Калпа ажы жолун тазалап, баскынчылыкты баштап отурбайбы (Ш. Бейшеналиев). 2. өтм. тажаал, каардуу, беттен алма. Кызым ойноо бала жаш болсо, Ага эки ажаан катын кас болсо, Оокаттын жайын билбессе, Омуроолоп баланы Ар кимиси тилдесе («Манас»).

АЖАЙЫП I (ар.) таң каларлык, укмуштуу. Түндө жатып түш көрдүм, Бек ажайып иш көрдүм (сүйл.).

АЖАЙЫП II (ар.) сыйкыр, дуба. Кара жолтой, Нескара, Ажа-йыптан окуган («Манас»). Ажайыптан окуган, Билгичтиги бир баш-ка («Манас»).

АЖАЙЫПКАНА (ар.-ир.) жап-жаныбарлар, түрдүү буюмдар чо-гултулган үй, имарат, жай. Ажайыпкана көрсөм деп, Көк жал ай-тып салыптыр («Манас»). Жамбылдын Атчабар деген базарына көчмө ажайыпкана орноп калган экен (Ч. Айтматов).

АЖАЛ (ар.) өлүм, тириликтин бүтүшү. Айым, келе бери колун-ду, Ажалым жетип мен өлсөм, Өзөй бойлоп коңбогун, Өрт өкөн-дөй болбогун («Манас»).

АЖАП (ар.) укмуш, сонун, таң каларлык. Эки жагын караса, Ажап, кызык тамаша (Тоголок Молдо). Эли азат, Болуп ажап, Таалай, жыргал күндөмүн (Барпы).

АЖАП-АЙРАН (ар.) өтө эле таң каларлык, тирн укмуштуу, эң бир сонун. Түндө жатып түш көрдүм, Түн уйкумду үч бөлдүм. Тү-пөйүл болуп ичимде, Ажап-айран иш көрдүм (Тоголок Молдо).

АЖАТ (ар.) керек, зарыл. Дагы там салып, дагы карагай керек болгондо, минтип Орозкул дагы аجاتын ачып турат (Ч. Айтматов).

АЖАТКАНА (ар.-ир.) даарат үйү, даараткана, кала жай. Жол-борс күтүм, талаш ажатканага жакын жерге жанырынып жатып алды (С. Жигитов).

АЖДААР (ир.). Балдарынын баарысын Аждаар соруп алыптыр («Эп Төштүк»), к. аждаар.

АЖЫ (ар.) дин. Мекедеги Кааба Кара ташына же Мухаммед пайгамбардын Мединадагы мүрзөсүнө сыйынууга баруу жана ошол зыяраты үчүн берилген диний атак; Мекедеги Кара ташка зыярат кылып кайткан адам. Ажылыкка бардыңыз, Абзи көвсөр суусунан

Ооз чайкап, даарат алдыңыз (К. Акпев). ...Каардуу Калпа ажынын жасоолдору бейкут айылдарды четинен түрө күрүлдөштү (Ш. Бейшеналиев).

АЖЫ БЕДЕЛ (ар.) дин. «бадел» алмаштыруу деген мааниде. Мекеге барбай эле ажы наамын алган адам. Илгери кээ бир алдамчы куулар келип, «Мухаммед пайгамбардын тукумунанмын, сизди ажы бедел кыламын» деп, караңгы кишилерди алдап, ажы наамын берген.

АЖЫДААР, АЖДААР (ир.) жылан кебетесинде сүрөттөлүүчү жомоктогу жаныбар. Оңсолон экен Тоо балбан, Оруп нер бекен деп. Ажыдаардай оң тартып, Соруп нер бекен деп («Семетей»).

АЖЫКЫЗ (уйг. кызтеке) кылжактаган, олутсуз, калжын баш. Инисини ажыкызданганына Султанмурат чыдай албай, көк желкеге коюп калды (Ч. Айтматов).

АЖЫНА (ар.) кейбир, келесоо; жинденүү. Ажына моюнга минди деп. Манасым болду жинди деп («Манас»).

АЗА I (ар.) өлүм кайгысы, өлүм ыйы, таазия. Ал күнү кыргыз уруусу аза күтүп, эл атасы, журт эгеси, сан колдун башчысы Күлчө баатырдын сөөгүн жерге бергенин жатат (Ч. Айтматов). Баягы асыл тору нар буудан, Айбан да болсо жаныбар, Армандуу болуп калыптыр, Аза күтүп алыптыр («Манас»). Атаң Манас барында, Азага келген мал эле («Семетей»).

АЗА II (ар.) 1. дене, дененин мүчөсү. Султанмураттын аза боюн муздак тер басып, өзүнөн өзү калтырады (Ч. Айтматов). 2. өтм. түш. диал. мүчө, коомдук уюмдун мүчөсү. Колхозго аза болду.

АЗААДА, АЗАДА (ир.) таза, пакиза, сыпаа, тараз, бекзат, асылзат. Азаада дилбар кырчын жан, Ашык болдум сыртыңдан (Барпы). Азыркы көргөн журтумдан, Азада болгон жан экен, Атемир деген кан экен («Манас»).

АЗАДАР (ар.-ир.) өлүм кайгысын тартуучу; кайгылуу, капалуу.

АЗАЙЫМ (ар.) сыйкыр, дуба, жайлоо, жай таш, к. ажайым.

АЗАЛ (ар.) эчак, эчактан бери, илгертеден бери. Азалда нике буюрса, Алсам деп сенде тилегим (Тоголок Молдо).

АЗАМАТ (ар.) жандуу, кайраттуу; эр жеткен, жакшы сапаттарга ээ жигит. Ачык-айрым азамат Аргымак аттай шайдандайт (Токтогул).

АЗАН (ар.) 1. дин. чакируу, намазга чакируу. Ала чапан жосун, Алдалап азан салды эле («Манас»). 2. өтм. убакыт, саат («таң эртең» маанисинде). Азандан турам эринбей, Жалкоолук жакка берилбей (Эл ырлары).

АЗАНКЕШ (ар.-ир.) түш. диал. азан чакируучу, сопу.

АЗАП (ар.) кыйноо, жабыр, түйшүк. Ашта баштап казатты, Бир салбасын азапты («Манас»).

АЗАР I (ир.) 1. ыза, наза, кордук. Туугандын азары болсо да, Азары мага болду көп (Барпы).

АЗАР II (ар.) көңүл, ыкылас; кароо, байкас. Шердин шерин Күлчоро, Азарым анык салайыл, Айлаң келсе кургурду, Айыктырып алайын («Семетей»); назар и-п бирдей.

АЗАР ТҮМӨН (ир.-кырг.) албан көп, сан жеткис. Ашай аттуу балбаны Азар түмөн кол алып («Манас»).

АЗАТ (ир.) эркин, ыктыярдуу, бош. Казатта келген кулдардын Барышын башы азат деп (Тоголок Молдо).

АЗБАРАП (ир.) үчүн, урматына. Алтымын тамыр ийгенден, Азбарай көңүл сүйгөндөн (Тоголок Молдо).

АЗЕЗИЛ (ар.) дин. азыруучу, жолдон чыгаруучу, шайтан, иблис. Азезил анык санган кул, Намысы жок айбан кул («Манас»).

АЗЕЛ (ар.) 1. эчак, жаралгандан бери, эчактан бери. Азелде болгон жазууну Ушул жерде көрөйүн («Манас»). 2. өтм. эч бир, такыр, түк да. Бейнамаз! Бейнамаз башкарган ордонун каснети болбойт ...Иши азели алга кетпейт... Ойлоң, уулуң, жакшы ойлоң... (Т. Касымбеков), к. азал.

АЗЕТ (ар.) азап, жабыр, кордук. Жалгыздык азет экен го, чиркин?! Жөн эле сүйлөшөр, көңүл алакеңтар бирөөгө муктаж болот экенсиз (Т. Касымбеков).

АЗИЗ I (ар.) 1. ардактуу, кадырлуу, ыйык, кымбат, аздек. Азиз башым кор болгон, Атадан жалгыз бала элем (Токтогул). 2. өтм. олук, ыйык, касиеттүү. Азирет сизден тилегиң, Азиздигиң билегиң (Токтогул).

АЗИЗ II (ар.) 1. мажүрөө, шайы жок. 2. өтм. сокур, көзү кароо, көр. Келиним өткөн жылы өлгөн. Көзүм азиз. Каралашар адамым жок (К. Жантөшев).

АЗИЛ (ир.) шылдың, тамаша, келеке, мазак. Азил кылып бир далай «Кой, койлодун», келин жан (Эл ырлары).

АЗИЛКЕЧ (ир.). Адырмак тоонун ар жагың, Аркарлар оттойт эл жоктон. Арманым айтып ырдаймын, Азилкеч курбум сен жоктон (Эл ырлары), к. асылкеч.

АЗИМ (ар.) улуу даражалуу, урматтуу, атактуу. Азим шаар Коконду, Билип турган чагында («Жаңыл Мырза»).

АЗИРЕЙИЛ (ар.) дин. жан алгыч, жан алуучу периште. Азапты тарткан Токонду Азирейил алган жок (Токтогул). Аны жакшы көрсө эле азирейилиндей көрөт (сүйл.).

АЗИРЕТ (ар.) улуу, улуу даражалуу, касиеттүү, ыйык. Азирети эшеним, Сүйлөйсүн сөздүн бекерин (Барпы). Окубаган молдо, кожо калбады, Бакшы көрдү — балакет дарт жапбады. Азиреттин аягына жыгылдым, Жалгызыма түк тийбеди жардамы (Т. Байзаков). Азирет ханым, кебим бар, Арзымды угар эбиң бар (Тоголок Молдо).

АЗКИЯ (ар.). Ал Атакулду ээрчип карап, акырын азкия айтып күлдү (Т. Касымбеков), к. аския.

АЗОТ (ор.-фр.) химиялык элемент, түссүз, жытсыз газ.

АЗЫР I (ар.) сак, сергек. Малына азыр бол, кошунаңды ууру тутпа (макал).

АЗЫР II 1. даяр, макул. Пайгамбар барына азыр, жогуна кайыл (макал). 2. өтм. эми. Азыр эле келдим (сүйл.). 3. өтм. пайда боло калуу. Качырганын соо койбос, Кара чаар бир жолборс, Азыр боло калыптыр («Манас»). Айтылган малдын баарысын Ар киминен бир тогуз, Союп ийип ошондо, Бийти күндүн колуна, Азыр кылып койду эле («Эр Төштүк»).

АЯА (ар.) уят, бет. Аяа жок катын-кызында («Манас»).

АЙБАН (ар.) 1. жаныбар, жырткыч. Ошол жерде кандай түрдүү айбандар бар? Ошонун баарын көрүп кел (Тоголок Молдо). 2. өтм. акылды жок, эси жок, албан чалыш. Бул экен элдин айбаны, Айбан эмей неткени, Кулуну калып желде, Кууп алып кеткени («Манас»).

АЙБАНАТ (ар.) жап-жаныбарлар, төрт аяктуу жаныбарлар. Айбанат менен куштардын, Жаны сенсин аккан суу (Барпы).

АЛБАТ I (ар.) сүр, сүрдүүлүк. Арстан Манас баатырдын Мурду тоонун сеңирдей, Айбаты албарс темирдей («Манас»).

АЛБАТ II (ар.) жакшынакай, кооз, сулуу. Бек айбат салган бир сарай. Салтанаты бир далай («Манас»).

АЛБАН (ир.) сере, серече. Ичине беш кана салдырып, бет алдын айван кылдырып, жай салдырды (Т. Касымбеков). Көп өтпөй бөдүнүп кетчү күн да келди. Ошого удаа айвандын дубалы да согузуп бүттү (О. Айтымбетов).

АЛВАНЧА (ир.) кичинекей серече. Үйдүн кире бериш жерине кооздоп айванча жасатты (сүйл.).

АЛДАГАР (ир.). Алты кулач айдагар оозунан жалын бүркүп, адамзатты жанына жолотор эмес («Жомоктор»), к. ажыдаар.

АЙДАР I (кырг., эск.) эркектердин өрүлгөн төбө чачы (мындай чач калмактарда кийинки убакка чейин сакталган). Эр Коңурбай баатырдын, Аркасында айдары, Тору айгырдын жалындай («Манас»). Алтын айдар, чок бел боо, Азизкандын Алмамбет («Манас»).

АЙДАР II (ар.) шер, арстан.

АЙЖАНЖУН (кыт. хей — деңиз, жүң — орто, жаң — генерал) аскер башы, аким, улук. Айкырык салып Айжанжун, Алмамбетке жетти эми («Манас»).

АЙКАП (кырг. <ай, кап! — деген сырдык сөз) 1. өкүнүү, өкүт-тө болуу. Сагымда да бир эсе кыз болуп жаралганына айкапта (Ш. Садыбакасов). 2. тар. ушундайча ат менен («Айкап») 1911—15-жылдары Троник шаарында казак тилинде чыккан журнал.

АЙКЕЛ (ар.) адамдын чоюндан же чоподон уютулган тулкусу. Баса, байбиче, Сакен Ленин атанып айкелине зыярат кылыпты? Анысын айттыбы? (А. Убукеев).

АЙЛА (ар.) 1. амал, акыл, арга, куулук. Акылга жетик жан эле, Айла табар ал эле, Кан Кошойго кабар айт («Манас»). 2. өтм. арга. Акылдаш жарым кайдасың, Кантейин жандын айласын (Элчилары).

АЙЛА-АМАЛ (ар.) арга, чара, иле. Илгерин амал-айла таба албай көп кедейлер кордукта өтүп кетишти (сүйл.).

АЙЛАКЕР (ар.-ир.) амалдуу, куу, илелүү. Артык сынчы айлакер, Ал сынгоо камынып («Манас»). Айлакер — алат, амалсыз — калат. Камыкпа жеңе, камыкпа! (М. Абдукаримов).

АЙЛАКЕЧ (ар.-ир.) амалдуу, куу. Барып турган айлакечтин бири (сүйл.).

АЙМАК (кырг.-монг.) жер, өлкө, ата конуш; уруу. Кыргызстандын аймагында көп улут жашайт.

АЙНА (ир.) күзгү. Күндө чачын тараган, Айнага бетин караган, Айдай сулуу кыз бурак (Элчилары).

АЙНЕК (ар.) ишше; көз айнек, күзгү. Айнек издеп Ташкенге, Барганымды айтайын (фольк.). Айнектей сулуу жар болсо, Өмүр-лүккө сүйгөнүң (Токтогул).

АЙРАН (ар.) тандануу, таң калуу. Ар неме кирди түшүмө, Айран болуп турамын. Кемпирдин айткан ишине («Манас»).

АЙРАН-АЗЫР (ар.) таң болуп, элсе түшүү, танданып сак болуп калуу. Абан Кошой ал ишке Айран-азыр калганы («Манас»). Жаз маалында аз күнгө ыраңы жашылданып, анан кайра күйүп кетип, саргайып жатчу Сары-Өзөктүн үч-кыбырсыз талаасы Эдигейди айран-азыр кылды (Н. Айтматов).

АЙСА (ар.) күлүк, жүйрүк төө. Илбирси бар, чөөсү бар, Жел-мийи айса төөсү бар («Манас»).

АЙСБЕРГ (ор.-<голл.) океан менен деңиздерде сүзүп жүрүүчү же тайыз жерге токтоп калган муз тоо.

АЙТ (ар.) 1. диний майрам. Айт болор, айттын эртеси да болор (ылакап). 2. өтм. той, тамаша. Шып шырылдап шыр экен, Жылкы-чынын ыры экен. Карылардын наркы экен, Жигиттердин айты экен («Шырылдап»).

АЙЫЗ (ар.) этек кир.

АЙЫЛА (ар.) 1. бүлө, үй-бүлө, жамаат. 2. аял, катып.

АЙЫМ (кырг.) 1. уял, ургаачы. 2. байбиче, көрөр көз. Кызыл жоолук келчечек Кан Шырдактын айымы (Тоголок Молдо).

АЙЫН (ар.) араб алфавитиндеги 21-тамганын аты. 70 санынан ордуна жүрөт. Ыткы, ызгы, айын, гайын үйрөткөн, Тилди толгоп, татаал сабак сүйлөткөн. Биле албаса, ашкеси ден токмоктоп, Жаш балдарды көк бөрүдөй сүйрөткөн (А. Чоробаев).

АЙЫП (ар.) 1. кемчилик. Ак кагазды каралап, Кат билбеген айыбым. Мен өлгөн соң сөзүмдүн, Таба албайт го дайынын (Токтогул). Айып кетсе өзүңдөн, Аракет кылгын, оңдогун (Барпы). 2. өтм. жаза, жаза тартуу. Кызды зордоп ала качса, ала качкан киши кимдигине карабай өлүмгө буйрулат, журту көптүгүнө карабай айыпка жыгылат (Т. Касымбеков).

АЙЫПКЕР (ар.-ир.) жазалуу, жаза тартуучу. Атасы өлгөн айыпкер, Аш берген киши күнөкөр («Манас»).

АЙЫШ-АШРЕТ (ар.) бузуктук аралашкан тамаша.

АК I (кырг.) кардын, сүттүн өңүндөй түс. Акымды айтсам кубанып, Ак мөңгү жатта төрүндө Ак тайлак болуп суналып. Ак булак чертет комузун, Асемдүү күңсүн чыгарып. Ак көйнөк кийген жаш келин, Акырын кайтат суу алып (Жеңижок). Ак жоолук — аял, зайып. Биринчи байлык — ден соолук, Экинчи байлык — ак жоолук (макал). Ак каптал — даки, чакар; жонун, капталын жоор баскан, ак жүн чыккан ат. Ак жаан — майдалап көпкө жааган жаан. Ак куйрук — эски убактагы 25 сомдук кагаз акча. Ак серке — сирке ордуна кычкыл кылуу үчүн айран кошулган сорпо. Ак сөөк — эзүүчү таптын өкүлү. Ак токол — кылкансыз буудай. Ак момчу — төөгө туз артып келип, өгинге алмаштырып кеткен казактар. Ак үйлүү тар. — башка бир акимдин алдына залог катары барып турган билерман. Жакшы балаң Боокени мага жолдош бериниз, Ак үйлүүгө алганым. Ал сөзүмө көнбөсөн акыр заман салганым («Манас»). Ак ыйык — алгыр бүркүттүн бир түрү. Ак ээк — карыя, ак сакалдуу адам.

АК II (ар.) каргыш, балалыктан кечүү, балага терс бата берүү. Кечтим сенин балалыгыңдан! Ак кылдым! Ак кылдым! Жогол! Бетин карайсын, ата безери, бетинди карабаймын, жогол көзүмө көрүпбөй! — деди Эсенбай бий (Т. Касымбеков).

АК III (ар.) кулай, теңир. Кызыл өңгөн, кекиртек, Кыйла жерге секиртет. Үмүт кылып далбастап, Омийин «ак» дедиртет! Ак (К. Жантөшев).

АК IV (ар.) чын, чындыгы, чындык. Ак ийилет, кара сынат (макал).

АК БЕЗЕРГЕН (ар.-ир.) 1. чындыгы соодагер, анык соодагер. 2. өтм. адал, адалдан тапкан. Илгерин кедейлердин ак безерген малын зулумдар зордук кылып тартып кете берүүчү (сүйл.).

АК КӨРПӨ ЖАНЫЛ (ар.-ир.) ак эдил, ак пейил ургаачы; жүзү жарык, келим-кетимди жакшы күткөн аял. Ак көрпө жайыл ургаачы, Аты элге дайын сындачы («Манас»).

АК НИКЕ (ар.) 1. шарыят, каада жолу менен алган аял. Ак нике кылып өзүмө, Катын алып бербедим («Манас»). 2. сүйүп алган аял.

АК РАСУЛ (ар.) дин. кудай тарабынан жиберилген өкүл. Ак расул алла дамылдага китеп жибериптир! Алланын жиберген ад китеби бул дүйнөнүн келечек тагдырын ачык сүйлөйт дейт (Т. Сыдыкбеков).

АК ТААЛА (ар.) баарыдан жогору турган алла, кудай. «Алла таала» деген сөз менен маанилеш. Ак тааладан амир күч, Кыз балам эки, эркек үч. Бешөө деди мерзентим («Манас»).

АК ТАЯК (кырг., эск., тар.) эшик кайтаруучу жасоол. Эшиктеги ак таяк, Эсеттердин бөкөсү, Эшик ачып ийиптир («Манас»).

АК УРУУ (ар.-кырг.) 1. дин. кудайга жалынуу, экир чалуу. Калпалары кагырап, Дубаналар дабырап, Ак урушуп күрсүлдөп, Мечиттин ичи дүбүрөн (Токтогул). 2. тилеңүү, кайыр суроо, «ак!» деп кыйкырып, чаркөпөлөк айлануу. Мага Орок деген жарды манасчы «думананын» ак ургандагы сөздөрү да бөтөнчө таасир кылчу (А. Токомбаев). 3. өтм. сагынып ырдап калуу. Абада чолпон жылдыздай, Арка чачым кундуздай, Ак ургудуң сиз бизди ай! (Эл ырлары).

АК ШАРЫЯТ (ар.) дин. шарыяттын туура жолу. Ак шарыят пири деп, Алдынан салам айтабыз. Акындар ырдап келгенде, Аздыр, көптүр байкаңыз (Токтогул).

АКАДЕМИК (ор.-лат.) 1. илимдер академиясынын анык мүчөсү. 2. академияга мүчө болуп шайланган илимпоз, художник, скульптор ж. б.

АКАДЕМИЯ (ор.-гр.) 1. эң жогорку илимий мекеме, Кыргыз ССР илимдер академиясы. Педагогика илимдер академиясы. 2. кээ бир жогорку окуу жайы. Аскер академиясы, Айыл чарба академиясы.

АКАК (ар.) асыл таш (түрдүү түстөгү), көбүнчө янтарь ушундайча аталат. Ак алмадай сагагың, Акактай-аппак тамагың (Токтогул).

АКАЛАКЧЫ (монг. ахлагчи) бир район же бир аймактын башчысын Текес тараптагы кыргыздар ушундайча атаган. Акалакчы, шаңия, күндөлөрдү колго алып жүргөн Зунаахун менен Түлкүбекке орус падышалыгына баруу кыйын дейсинби? (К. Жантөшев).

АКАРАТ (ар.) 1. жек көрүү, жектөө. Акарат кылып бирөөнү, Сөкпөгүлө, балдар ай (Барпы). Агер бүлө башчысы калыс сүйлөө ордуна бирине жан тартып, бирине акарат кылса, анда не болот туугандарым? Анда үйдүн тынччылыгы кетет, казынанын берекеси учат, үй бузулат (Т. Касымбеков). 2. өтм. каршы айтуу, тил албоо, калша берүү. Эч киминер акарат кылбай, жардам бере жүргүлө (К. Жантөшев).

АКАЦИЯ (ор.-лат.) минуса тукумундагы дарак.

АКБАР (ар.) жогору, бийик, жогору даражадагы.

АКВАРЕЛЬ (ор.-ит.) сууга эзилүүчү боёк жана ушундай боёк менен тартылган живопись.

АКВАРИУМ (ор.-лат.) балыктарды, суу жаныбарлары менен өсүмдүктөрүн өстүрүүгө арналган жасалма көлмө же айнек идиш.

АКЕРИ (ар.) жыгач кепич. Бутундагы кийгич, Булгаары эмес акери (Токтогул). Акери кийсе жарашкан, Бутунду бир пас ырдайып (Эл ырлары), к. накери.

АКИ 1 (ир.) акиташтың оозеки речте аталышы. Сырткы, ичин

адегенде кум шыбактатып, анан апакай акилетти (Ш. Бейшеналиев). Акиге болсо сторожду жибердим (Ш. Бейшеналиев).

АКИ II (кырг., эск.) кусур, касиет. Ак сакалымдын акиси урсун, бачагар! (сүйл.).

АКИМ I (ар.) улук, бийлөөчү, бий. Ар ким дуулайт экен го, Аким болгон чагында («Манас»).

АКИМ II (ар.) акылман, даанышман; табын, дарыгер. Улукман акимдин дарысы (сүйл.).

АККОРД (ор.-итал.) ар кандай бийиктиктеги бир нече добуштун үндөшүп бир үндүк бирдик катары угулушу. Анан барып плаппинодо коштоочу көз айнеккен жигитке баш ийкеди. Алгачкы аккорд алынды (Ө. Даникеев).

АККРЕДИТИВ (ор.-фр.) бир кредит мекемесинин башка кредит мекемесин көрсөтүлгөн суммадагы акчаны төлөөгө милдеттендирген баалуу кагаз, документ.

АККУМУЛЯТОР (ор.-лат.) керек учурда пайдалануу үчүн энергия топтоочу түзүлүш. Анан бара-бара элиги Шаймердендин мотоциклдинин аккумуляторундай болуп ичиндеги оту өчө баштайт (Ч. Айтматов).

АКМАК (ар.) эси жок, келесоо, тели. Ажалым жетсе калмактап, Жеке барып өлөйүн. Аңылдаган эки акмак, Өлүшүп кетчи, көрөйүн («Манас»).

АКРАБА (ар.) жакып, ынак, куда-сөөк; бүлө. Ат алсаң, акраба менен кенеш, Кой алсаң, кошшун менен кенеш (макал).

АКСИАТ (ар.) тескеричилдер, реакциячылар. — Коркпо, афандим, баатыр бир өлөт, коркок миң өлөт! Баары бир аксиатчылар сенин башыңды да тегеретет (А. Саспаев).

АКСИОМА (ор.-гр.) далилдөөнү талап кылбаган жобо, чындык.

АКСЫМ (кырг.-монг. аксем) орой, албуут, одоно, ажаан. Анчамынча аксым сөз, Оозунан чыгып кетти дейт («Семетей»). Армандуу эрдин бактына, Аксым катып жолугат (Тоголок Молдо).

АКТ (ор.-лат.) 1. коомдук маанидеги же укуктук күчү бар токтом, документ. Келет да, бир-эки күн туруп, айлык кандай таркатыларын... дагы башкаларды текшерип, разъезддин начальниги жана дагы бир жумушчу үчөө болуп акт түзүп кол коюшат да, жолулаш бир поезд менен кете берет (Ч. Айтматов). 2. драмалык чыгарманын бөлүгү. Бул үч актылуу пьесаны коюуга сунуш кылышты (сүйл.).

АКТА (ир.) бычмал, бычылган, уруксуз. Мындан мурун айгыр актаганда көрбөй жүрдүң беде? Атам замандан бери келе жаткан жорук (Ч. Айтматов). Бийибиздин эркектиги бир кишидей бар. Бирок, боюнда уругу жок «акта» киши турбайбы. Анысын билгенден кийин санаам бузулду (А. Убукеев).

АКТЕР (ор.-фр.) театрда, кинодо роль аткаруучу. Актёр го деп маашырланып караймын, Өз максатын сахнада коргогон (Ж. Алыбаев).

АКТИВ (ор.-лат.) уюмдун, коллективдин ишмер, шайдоот тобу. Комсомол активинин чогулушу болду (сүйл.).

АКТИВИСТ (ор.) коллективдин иштиктүү, демилгелүү мүчөсү. Ал тургай коомдук иштерге активдүү катышкан активисттерден да эмес эле (А. Стамов).

АКТУАЛДУУ (ор.) учур үчүн маанилүү. Алдыдагы актуалдуу маселелерди чечүүбүз керек.

АКУЛА (ор.) чоң жырткыч деңиз балыгы.

АКУН (ир.) дин башчысы, ишмери, эл ичинде динди үгүттөөчү.
АКУСТИКА (ор.<гр.) 1. үн жөнүндөгү илим. 2. үндүн имарат ичиндеги угулуу жанырыгы.

АКУШ (ир.) 1. сүрөт, сайма, кооздук. 2. өтм, ыр, обон. Төрт кандын эли аралаш, Андан канча мол келди. Көчүгү кучак чоң комуз, Дутарларын тарттырып, Алтымыштай жигитке, Акуштарын айттырып («Манас»).

АКУШЕРКА (ор.<фр.) төрөттө жардам берүүгө укугу бар медициналык орто билимдүү аял.

АКЦЕНТ (ор.<лат.) 1. сөздөгү басым жана басымды көрсөтүүчү белги. 2. башка тилде сүйлөгөндө айрым тыбыштарды бузуп айтуу. Ал орус акценти менен сүйлөйт (М. Байжиев).

АКЦИОНЕР (ор.<фр.) акциялардын ээси, акциялык иштин катышуучусу.

АКЦИЯ I (ор.<голл.) белгилүү суммадагы акчаны акционер коомуна кошкондугун жана анын пайдасына үлүштөш экенин күбөлөндүрүүчү баалуу кагаз.

АКЦИЯ II (ор.<лат.) аракет. Дипломатиялык акция.

АКШАМ (ир.) 1. күгүм, көз байланган убак. Акшам маал болгондо жолоочулар жол арытар аягына жакындагандай болушту (Ч. Айтматов). 2. дин. кечки намаз, күгүмдө окула турган намаз.

АКЫ I (ар.) укук. Силердин бул жерге кире турган акыңар жок, бул мектеп! — деди ал (Ч. Айтматов).

АКЫ II (ар.) иштеген иш үчүн берилүүчү төлөө, төлөм. Бай курсун битирейт, Кедейдин акын бүт бербейт (Токтогул).

АКЫБАЛ, АХЫБАЛ (ар.) жай-маани, абал, турмуш-ал. Эшиктеп туруп бакырып, Эжекелеп чакырып, Мен өңдөгөн жесирдин Акыбалын сурай жүр («Семетей»).

АКЫБЕТ (ар.) натыйжа, аягы, бүткөнү; жемниш, корутунду. Ажал өлүм акыбат, Мойнуна алган сен кимсиң? Уруксатсыз бул жерге Келип турган сен кимсиң? («Манас»). Кирдетпей, биттетпей багып тур, бул дүйнөдө кайтпаса, тигил чын дүйнөдө акыбетин кайтып калар (Т. Касымбеков).

АКЫПАККАТ (ар.) 1. чындык, чын. Акыйкатта карагай башы Орозкул эмей эле Момун (Ч. Айтматов). Кең ааламда Бакыт менен Акыйкат, Биз жендик деп бирге ырдашат той кылып... (Б. Сарпоев). 2. өтм. адилет, калыс, Элимден кабар келсе деп, Эки көзүм кызарды. Акыйкат кудай бар болсо, Айткан сөзүм тыншарбы? (Токтогул).

АКЫЛ (ар.) 1. ой, эс. Ачуу шайтан, акыл дос, О, Бокмурун, кулупум, Акылыңа акыл кош («Манас»). Акылы толук азамат Адам уулун тең көргөн (Токтогул). 2. өтм. кеңеш. Акмак болуп кетесин, Ачууланба болбоско, Үгүт айтып чарчаба, Айткан акыл конбоско (Токтогул). 3. өтм. айла, эп, амал. Акылын мунун таппасак, Колду бөөдө кыргандай («Манас»).

АКЫЛГА ДЫЯКАН (ар.-ир.) акылы мол, кеменгер. Акылга дыйкан абамдын Айткан сөзүн угалы («Манас»).

АКЫЛМАН (ар.-ир.) акылдуу, эстүү, кеменгер. Акылман Бакай көк жалын Арага түшүп калыптыр («Манас»). Калың элди караңгы түн, тумандан, Азат кылды улуу Ленин акылман (Барпы).

АКЫЛЫМ (ар.) 1. өлкө, эл. Эне жүзүн көрбөдү деп, кызга жеткен акылым элдин өнөрүн үйрөттү. Ата жүзүн көрбөдү деп, балага жүз ардин күчүн пайда кылды («Кыргыз эл жомоктору»). 2. жүз

жылга туура келген доор, заман. 3. өтм. далай убакыт, көп мезгил; кылым м-н бирдей.

АКЫР, АКЫРЫ (ар.) соң, кийин, аягында. Калкамандын Кара аты — Кайсы чоро жөө калса, Оболунаң акыры, Миңе жүргөн адаты («Манас»). Айланып келип калармын, Акыры менден түңүлбө (Эл ырлары).

АКЫР (ир.) аштоо, мал жем жегич ноо. Карарып турган кара там, Атакем тулпар байлаган, Ат акыры — жер ошол («Манас»).
АКЫР ЗАМАН (ар.) 1. дин. дүйнөнүн, ааламдын бүтүнү. Тыным, балам, сен чочубай эле кой. Күн өлмөйүнчө акыр заман болбойт (А. Токомбаев). 2. өтм. бүлгүн, бүлүнчүлүк, алаамат, кыйракан. Бузуктун туткан иши баары жаман, Бирөөгө салайын дейт акыр заман (Барпы). Акыр заман салаңдап, Азыр турат, Чалкуйрук, Бул Төштүктүн башында («Эр Төштүк»).

АКЫРЕТ (ар.) дин. тиги дүйнө, о дүйнө. Айтсам арман арылбайт, Акырет кеткен азиздер Арман кылсам табылбайт («Манас»). Билбейм, Танаке. Өзүңүз чечиниз. Мен атамдын акырет кетер алдындагы аманатын айттым (Ч. Айтматов).

АЛ I (ар.) 1. жай-маани, турмуш-тиричилик, абал. Асылым селки, ойлогун, Азапка түшчү ойломун. Ашыгың жигит мендейди Амалсыз алда койбогун (Эл ырлары). Эсин бар болсо, сен өзүң, Эскере жүр алымды (Эл ырлары). 2. кубат, күч. Алышса адамдын алы жетпеген, Бөрүнүн тиши өтпөгөн Чубакан аман жатабы? («Манас»). Бөрү карыса да бир койдук алы бар (макал).

АЛ II (ар.) чечүү, орундоо, аткаруу. Маселени кандай кылганда да ал кылыш керек (сүйл.).

АЛ-АБАЛ (ар.) жай-маани, тиричилик. Калктын ал-ахвалын, күзүсүн өкмөткө билдирип тура турган кезит болуп саналат («Эр-кин-Тоо»).

АЛА КӨӨДӨН (кырг.-ир.) кем акыл, көөдөк. Ала көөдөн дарданкүү неме (сүйл.).

АЛ-КУБАТ (ар.) күч, дарман. Атаны арман күн болду. Ал-кубатым кеткенде, Абалым суура кым болду (Токтогул). Ал-кубатың кеткени — карылыктын белгиси (ылакан).

АЛ ТАМГА (кырг.-монг.) кызыл тамга. Байыркы заманда монгол кандарынын мөөрү ушундайча аталган. Көк тамга дегени да болгон.

АЛА (кырг.) ар түрлүү түс аралашкан. Ала жип кыргыздар эшкен жиптин бир түрү. Ала жип аттабаган — арам ишке жолобогон, бирөөнүн малына, буюмуна кара санабаган (жип илгертеден бери касиеттүү саналып, жип менен мал аркадаган, жүк арткан; мал сатканда жипин чечип алган). Ала өпкө — оолугуп сүйлөгөн, далал сөзгө келбеген, албуут адам. Ала туяк мал — уурдалып келген мал. Ала бакан — кийим, ат жабык, идиш-аяк ж. б. илүү үчүн бутактуу жыгачтан кооздоп жасалган бакан. Ала бакан кооздоп, Бутагын ийип кайырган. Мындай чебер жок эле, Курткадан башка айылдан (А. Чоробаев).

АЛААМАТ (ар.) 1. белги, жышаан, жышаан. Илгертен айтуулуп карарганда ал бир алаамат белгиси катары эсептелген түшүнүк болгон. 2. өтм. бүлүнчүлүк, бүлгүн, тополоң, кыйракан. Көпкөйдүн Бокмурун Көпчүлүктү чогултуп, Көп алаамат салды де! («Манас»). Ал жөн сайрабай, адамча сүйлөп, бирде ыйлап, бирде ырдап, таң атканча: «Алаамат болор!» «Алаамат болор!» деп сайрап чыкчу болду (Ч. Айтматов).

АЛАБ (ир.) жалын, оттун жалыны. Түнүчүндө алыстан көрүнгөн өрттүн алабындай мала кызыл тартып тыктана баштаган күн чыгыш тарапка саамга тиктеп турду... (Ж. Мавлянов); к. алап.

АЛАБАРМАН (кырг.-ир.) 1. буйрукту чала берген аким. Маселени үстүрт караган башкаруучу. Ар нерсеге үстүрт караган адам. Абайлап, аркы-беркини карабай алабарманданып жүрүп бир балакеттин үстүнөн чыгам го акыры (Ө. Даникеев). 2. өтм. жорго-сууан жаныла берме тарпаң жорго. Машына келтирип айта албаган ырчы, чечен. Алабарман ырчыдан, Бөлүнө элек болчумун (Жеңижок). Ар убак сөзү тамтаңдайт, Алабарман мас кандай (Ш. Термечиков).

АЛАЙЫДА, АЛЕПНЕ (ар.) жеке, өзүнчө, бөлөк, өзүнчө бөлүнгөн, ээн. Раис атамдын сөзүн тымизын жактаган болуп койду да:—Мырзакул акем экөөбүз алайыда сүйлөшүп, ойго келишип алабыз (К. Жантөшев).

АЛАКА (ар.) байланыш, катыш. Ошентип Алдарбек датка менен алакам жакшы деңизчи, молдоке? (К. Жантөшев).

АЛАКЕТ (ар.) 1. кыйроо, өлүү, бүлгүнгө учуроо. 2. өтм. бүлүндүрүү, азапка салуу. Ичим, мындай кылба, деп, Айтпай сапар жол жүрүп, Алакетке салба деп («Манас»).

АЛАЛ (ар.) 1. дин. шарыятка ылайык. Менин алал жуптуларымаа болгон төрт катыным отурат (К. Жантөшев). 2. өтм. ак, чыныгы, туура, күнөөсүз. Канттип иччи бук болбойт, Бекер карап турганда. Ээрчигиле эрибей, Алал эмгек кылганга (Токтогул). Байымбет алал наристени мандайынан сылады (Ш. Бейшеналиев).

АЛАМ (ар.) 1. азап, кыйноо, жабыр. Ашыктыктын зарпынан, Алам кылды жорутун. Чыдай албай ойлонуп, Чыгардым сөздүн соңунун (Тоголок Молдо). 2. дарт, куса. Аламына чыдабай, Ай чырайлуу өзгөчө, Ашкерс кылып сүйлөйсүң (Эл ырлары); к. алем.

АЛАМ ТАРАКЕЙ (ар.) Курандын «Фил» деген сүрөсүнүн башкы сөзү. Куранды узак окуса, өлгөнгө зор сооп болот деп, жарым саатка жакын созуп, кыраатты менен куран окуучу Түнкатар, мүнөткө да жеткирбей, «алам таракей» сүрөсүнүн башын гана кайрып бата кыла салды (К. Жантөшев).

АЛАҢГИР (монг.-кырг.). Алыша келсе тим жатпай, Алаңгирди саларбыз («Манас»). Алаңгир жаа (монг.-кырг.) — жаа, саадактын бир түрү («жаа, саадак, жебе» баатырлык жомоктордо биринин ордуна бири «жебенни огу», «саадактын огу», «жаадай учкан» сыяктуу колдонула берет). Алаңгир жаа, сыр жебе, Керип тасма чоюшуп. Көргөндөр жандан тоюшуп («Манас»); к. алаңгир.

АЛАП I (ир.) 1. жалын. 2. өтм. көпкөлөн гартуу, көйнөгүнө батпай туруу. Айрылып калды мурунку, Алаптан жүргөн деминен («Манас»).

АЛАП II (ир.) 1. жем, чөп, тоют. 2. өтм. улпак, тыпын, туурат (сүйл.).

АЛАПАЙ (ар.) 1. ия, угуп атамдын, даярмын, к. лаббай. 2. өтм. айласы кетүү, эмне кыларын билбей калуу. Капкайдан жаман иш кай кырды алгырап («Манас»).

АЛАС (кырг., эск.) түрдүү кырсыктан коргоо үчүн арча, адырашман түтөтүп, ооруну эмдөө ырымы. Алас-алас, алас деп, Балакеттен калас деп, Жаңы жылда балдарым, Ырыс, кешик талаш деп. Көчө жарыа, сүр салат, Койдун этин кур салат (А. Чоробаев).

АЛАЧА (ир.) жибек кошулуп согулган ала-була кездеме. Алача төшөк, чыт көрпө, Басып өттүм, Самаржан. Айлында душман көп экен, Качып өттүм, Самаржан (Эл ырлары).

АЛАЧЫК (кырг., эск.) 1. начар, жупуну боз үй. Кан үйүнүн тардыгы, кара алачыгымдын кендиги (макал). 2. убактылуу жасай салган жолум үй; орус тилине «лачуга» болуп кирген.

АЛБА (ар.) таттуу тамактын бир түрү. Албаны аким жеди, таякты жетим жеди (макал).

АЛБААЛИ (ир.) алча жеминин, анын жыгачы. Дем алыш күнү анын кылар иши ушул — эртең мененки тамактан соң короосуңдагы тегереги жалаң албаали дарагы менен курчалган чакан алма багы аралап, бир аз мээ сергиткен болот (Ж. Мавлянов).

АЛБАН, АЛМАН (ар.) ар түрдүү, ар кыл түстөгү. Алты шаардын Алыбек, Ат чабам деп ат келген, Албан түрдүү жан келген («Семетей»). Албан түрдүү чөптөрү, Адамга сонун көрүнөт (Тоголок Молдо).

АЛБАРСТЫ (ал+басты) этн. кыргыз жана башка түрк элдеринин эски түшүнүгүндө чачы жайылган, эмчектери саландаган аял кейпндеги жан, сөлөкөт. Үйкудагы адамды муунат имиш. Тажик, түркмөндөрдө — «ал» — албарсты (кыргыздарда «басты» деген сөзгө эмнегедир «Р» тыбышы кошулуп, «барсты» болуп калган). Арчадай чал экен, менин албарстыдай кебетемди көрүп чочуп кетти (К. Жусубалиев).

АЛБЕТТЕ (ар.) ооба, ырас. Албетте, сиздин айтканыңыз туура (сүйл.).

АЛБЫН (кырг.-монг.) этн. эск. түтөктү эмдөө ырымы. Монголдо жип, шайтан деген мааниде. Албын айтып эмдешип, Аттанып бери кел дешип («Эр Табылды»).

АЛГЕБРА (ор.<ар.) математиканын бир бөлүгү. Алгебра, физика, Окуган сенин сабагың (Эл ырлары).

АЛГОО (ир.) эск. дыйкандардын өз ара жардамдашуусу, көмөктөшүүсү; чогулуп биринин ишин бүткөндөн кийин экинчисинин ишин иштөө. Минбай да бирөө менен алгоолошуп, кош өгүздү жай жылдырып, буурсундун сабын бек кармап, тиричиликке өттү (Ш. Абдыраманов).

АЛГЫ (кырг.) крахмалга бай көп жылдык жапайы өсүмдүк. Тамак-ашка да кошулат. Орто Азияда гана өсөт. Согуш маалында айрым колхозчулар тоодон алгы, чөлдөн жапайы кара таруу сыдырып жегенин көргөнүн эстеп, Бектемир жашып кетти (Ж. Мавлянов), Арпа бышкыча алгы менен көк ичегин болбой, мына бууу көжө кылып ичип тургула (К. Сактанов).

АЛДА (ар.) 1. дин. жаратуучу, кудай, теңир, буйрук берүүчү. Жалаң кылыч байланып, Жолборстой бейбак жөнөсө, «Алдам өзүң сакта» деп, Ан-таң калган далай жан («Манас»). 2. өтм. кан, ой, аттнң ай! Алда менин шашмам ай, Шашмам курсун деп айтат (Тоголок Молдо); к. алла.

АЛДА-ЖАЛДА (ар.) 1. алла, я алла! (теңирге жалынуу). 2. өтм. аран, өлгөн-талганда, арандан зорго. Алда-жалда деп атып, тайгак кыядап, солкулдак көңүрдөн араң өттүк (сүйл.).

АЛДА КАНДАЙ (ар.-кырг.) 1. алла! Кандай? 2. өтм. эмне болуп кетер экен. Алда кандай шумдукту айтып отурду (сүйл.). 3. өтм. теги кандай. Алда кандай болду экен, Ардактаган эмнеси? Сыр чечип бир жүргөн, Сымбаттуу экен жеңеси («Манас»).

АЛДА ТААЛА (ар.) дин. баарыдан жогору турган кудай, жа-

ратуучу. Жыландарын карасаң, Тогуз кулач аркандай. Алда таала кудурет, Жан жараткан ар кандай («Манас»). Алда таала теңирге Айдалып жүрүп жалындым (Токтогул).

АЛДА НЕМЕ (ар.-кырг.) алла, эмне? ушул сыяктуу эле: алда кокуй, алда катүгүн, алда кудай ай. 2. өтм. кайдагы бир нерсе. Алда неме көрүнөт. Уктап жатсам түшүмдө (Эл ырлары).

АЛДААР, АЛЛААР (ир.-ир.) кудай, алда жардамчы. Алдаар, балдар, алдаяр, Акмак казы калжыраар (Барпы). 2. өтм. кулдугу-буз бар (илгери калдарга, башкаруучуларга карата айтылуучу сөз). Желдеттер Акай мергенди эки жагынан сүйрөп келди да: — Алдаяр такыр, буйругунуз ордунда дешти (А. Токомбаев).

АЛДОО АКПАР (ар.) 1. дин. алла улуу, алда жогору. Отурган эл алло акпар деп бата кылып, орундарынан турушту (сүйл.). 2. өтм. ак жолун ачылсын! Ат айдаган зардалы, Алдоо акбар баргын деп. Жооп берип калганы («Манас»), к. алло акпар.

АЛДОХУМА МАШИРА (ар.) дин. Курандын 94-сүрөсүнүн башкы сөздөрү. Алдохума машира, алекима садира... (К. Жантөшев). Мында автор «алам нахрах, лаке садраке...» деген араб сөздөрүн сабатсыз адамдар өз тилине ылайыктаганын көрсөткөн.

АЛДО УЙ! (ар.) дин. кудай ушу, теңир ушу, алла сенсин! Өрдөк укса о көз калат, Өлбөй тирүү о ким калат... Алдо уй, алдоо уй! (Ш. Садыбакасов).

АЛЕБАСТР (ор.<гр.) майда бүртүктүү курулуш гипси.

АЛЕЙНЕ (ар.) өзүнчө, обочо, бөлөк. Сенин үйлөнүшүңө атап койгон дагы алейне акча бар. Аны да жеңе билет. Ошентип мен-сиз деле кор болбойсуңар (Ж. Мавлянов), к. алайыда.

АЛЕЙКҮМ (ар.) сизге да, сага да. Алейкүм ас салам — сизге да тынчтык болсундун кыскарган түрү. Алейкүм салам! Алдына келди мен бабан (Токтогул).

АЛЕЙ САЛАМ (ар.) дин. Диний түшүнүк боюнча пайгамбарлардын атына кошулуп айтылуучу сыпат: Мукаммет алей салам, Ыйса алей салам ж. б.

АЛЕК 1. жибек аралаштырып Фергана, Самарканда токулган кездеме. Абыдан марттык кылганы, Алек чапан тон берет (Токтогул).

АЛЕК II (ар.) 1. булгун, кыйракан, талкалануу; өлүү. Кыз жактырбай кылымдар, Кыдырып келген экенсиз. Аламын деп айткан жап, Алек болуп калуучу («Манас»). 2. өтм. азап, убара, түйшүк. Калмак менен кыргызы, Алмак-салмак атышып, Көкөтөйдүн жамбыга, Алек болуп жатышып («Манас»).

АЛЕКЕТ (ар.) 1. булгунго учуроо, кыйраканга кабылуу, талкалануу. 2. өтм. азапка салуу, бүлдүндүрүү, машакат тартуу. Өмүрдүн сан алектет жоругунан, Бир жолу кутулганбыз убайымсыз (М. Элебаев).

АЛЕКИ САЛАМ (ар.) сизге да (сага да) тынчтык болсун (саламга жооп). Алеки салам, баатыр деп, Кол берди мага жакындап (Эл ырлары).

АЛЕМ (ир.) ызалык, дарт; куса. Көйнөгүн кызыл калами, Көр-мөйүнчө таркабайт. Көкүрөк дарттып алами (Эл ырлары).

АЛЕИГИР (монг.-кырг. алингир) өтм. булук салуу, бүлдүндүрүү, кыйракан, чатак. Бир жери мандем болуп калса, аябай алегирди салат (Н. Байтемиров), к. алаңгир.

АЛИ (ар.) дагы эле, эмгиче. Койлордун удургуп үркүшү али басылбады (К. Жантөшев).

АЛИК (ар.) саламга жооп (алеки саламдын кыска түрү). Абакеңиз Кошойго, Саламын айта салганы. Аликтн Кошой алганы («Манас»). Анын оюнча адам санына кошой турган, ийилип берген саламына алик албай турган кээ бирөөлөрдүн бештен-ондон баласы да бар. Орозкулдун баласы жок. Алардан эмнеси кем (Ч. Айтматов).

АЛИМЕНТ (ор.<лат.) напакка, үй-бүлөнүн эмгекке жарабаган мүчөлөрүнө (балдарга, ата-эңелерге ж. б.) туугандык жакындыгы бар кишилер тарабынан законго ылайык төлөнүүчү акча, каражат. Балким төрт баласына, эки аялына алимент төлөп жүргөн немедир? (М. Байжиев). «Бармактайынан багып чоңойткон балам карабай кетти» — деп, сенден алимент кестирип алам (О. Айтымбетов).

АЛИП (ар.) араб алфавитинин биринчи тамгасы. Таяк сыяктуу жазылат. Чырайын тунук жарыктай, Чийилген кашып алиптай (Барпы). Жаркырак жабдык атта бар, Алиптин башы катта бар (Эл ырлары).

АЛИПБЕ, АЛИППЕ (ар.) 1. алфавит, бир тилдеги жазуу тамгалары. Алип-пэ-эни таанытып, окутуп жазганга үйрөтөм (Ш. Бейшеналиев). Жорго калем, жорголосон жорголо, Жолго түшүп жоргон чыксын ондоно. Алиппе деп араб тамга барында, Көр болгон-буз кожо менен молдого (К. Акиев). Мурда чабармандар суук кыбар ташыган жолдордон эми элибиздин жаңы кубанычы: жаңы газетасы, эң биринчи алиппеси келе баштады (К. Жусупов).

АЛК (ар.) 1. кекиртке, кулкун, алкым. Манап алкы бузулду, Мал ордуна киши жейт (Токтогул). 2. өтм. напси, сугун агытуучулук. Ач көздүн алкы жыйылбайт, Ажалы жетип өлгүчө (Барпы).

АЛКА (ар.) 1. түпкүч, тегерек, алкак. 2. өтм. зикир чалуу үчүн тегерек тартып отуруу, уй мүйүздөп отуруу. Азаныңбы, алкаңбы, Зикириңби, ырыңбы? (Барпы).

АЛКАК (ар.) түпкүч; тегерек кылып ийилген жыгач же темир. Илгери уз кыз-келиндер баркытты алкакка керип алып, сайма сайган (сүйл.). Дөңгөлөктүн темир алкагы көңкө чыдайт (сүйл.).

АЛКАМДУ (ар.) дин. 1. курандын 1-сүрөсү. Кылычтын кандай окуп жүргөнүн Акмат текшербеди жана текшерүүнү каалабады. Эки айдан берки сабагы жалгыз ооз «алкамду» (К. Жантөшев). 2. мактоо, даңк.

АЛКАМДУ ЛИЛЛА, АЛХАМДУ ЛИЛЛА (ар.) дин. алаага, кудайга мактоо болсун. Алхамду лилла, ак расул алланын аты менеп, яки ишембиге ооган түшүндө биз даяр болобуз. Жылкыңыз жолго ылайыктуу жерде болсун (Т. Сыдыкбеков).

АЛКОГОЛИЗМ (ор.) аракеттик, спирт ичимдиктерин ичүүгө берилгендик; спирт ичимдиктерин үзгүлтүксүз ичүүдөн болгон өнөкөт оору; Алкоголизмге, коомдук мүлккө кол салуучуларга, ...каршы багытталган сатиралык, документалдык, көркөм адабияттарды, кинофильмдерди талкуулаган кечелер көп-көп өткөрүлүп турса (Б. Өмүралиев).

АЛКОГОЛИК (ор.) аракет, алкоголизмге чалдыккан киши. Ста-канда алгандап кийин көзү канталап, колу-башы калтырап тим эле алкогольлик! (А. Саспаев).

АЛКОГОЛЬ (ор. <ар.) спирт жана спирттүү ичкиликтер. **АЛКЫМ** (ар.) кекиртке, кулкун. Аттан түшчү көрөйүн. Алкымынан өбөйүн (Токтогул).

АЛКЫСА (ар.) кыскача айтканда, ошентип, аңгемени баштай-ды деген мааниде (илгерки чыгыш аңгемелеринде айтылат).

АЛЛА (ар.) дин. жаратуучу, теңир, буйрук берүүчү. Ыразымын алага, Бүтүн Алакем сөөгү табылды («Манас»). Э. алаа, жир боло көр! Арбак колдой көр! Сүрдүгө көрбө, Гүлсарым (Ч. Айтматов).

АЛЛАЯР (ар.-ир.) улуу даражалуу такыр. Сиздин чечиминизге алаяар макул эмес дедим, аталык (Т. Касымбеков), к. алдаяр.

АЛЛЕЯ (ор.<фр.) эки жагына бак-дарак, бадал отургузулган же бак ичиндеги жөө адамдар үчүн жол. Мурат уулу экөө сары жалбырактар төшөлгөн аллея менен келе жатышты (М. Байжиев).

АЛЛО АКПАР (ар.) 1. дин. кудай таала улук, жогору. 2. өтм. бата берүү, жол болсун айтуу. Иленин боюн бастырып, Аттарды чогуу айдандар. «Алло акпар» деп айтып, Анан жолго салынар («Манас»). 3. өтм. бүтүү, унутулду. Ошону менен алло акпар, ахы-балыч кандай, ишин кандай, өзүң кандай,—деп бирөө да сурап койбойт (Ч. Айтматов).

АЛМАН (ар.) 1. ар түрдүү, түрдүү түстө, ар кыл. Алтыбай өзү кан болуп, алман салык тапшырган (фольк.). 2. өтм. бир кызык, өзүнчө бир башка. Өзүнчө бир алман киши (сүйл.), к. албан.

АЛМУРУТ (ир.) мөмө дарагы жана анын жемиши. Анда Көкчө муну айтат: «Алмурут өскөн жерлерге, Итмурут чыгат дечү эле» («Манас»).

АЛМУСТАК (ар.) 1. дин. убала, келишим, сүйлөшүү. 2. өтм. эчактан бери, атам замандан бери, алда качанкы. Тегеле алмустактан бери эле акыл алдыда жүрүп келет го, Бардык замандарда, бардык убактарда паша өзү өкүмдар боло берген эмес. Жол—акылдыкы... (Т. Касымбеков).

АЛОО (ир.) жалын, от. Тереземдин аптабына чыдасам да, Бир кыздын алоосуна чыдабадым (Т. Байзаков). Ал чыгарма көптүн деминен жаралган алоо болгудай, каныңардан кан кошуп, күчүнөрдөн күч кошуп бергиле (Ч. Айтматов), к. алап.

АЛПЕЙИМ (кырг.) 1. жоош, маня жапыз, маньроо. Бүгүнкүсүн гана ойлоп, эртеси баарынан куру калган бечара алпейимдей, жашынан деп соолугуна маани бербей жүрүп, баары башына жеткенде гана өзүнө наалыбай, карылыкка наалыган пенделер огеле көп (К. Сактанов). 2. өтм. тынчтык, жайчылык. Алпейим заман (сүйл.).

АЛФАВИТ (ор.<гр. алфа — биринчи арип, бета — экинчи арип) тилдеги сөздөрдү жазуу үчүн алынган тамгалардын (ариптердин) белгилүү тартип м-н жайгаштырылган тизмеси. Латын алфавити. Кыргыз алфавити.

АЛХИМИК алхимия менен иришкен адам.

АЛХИМИЯ (ор.<ар.) химиянын өнүгүшүндөгү жөнөкөй металлдарды алтынга айландыруучу, бардык ооруларды айыктыруучу «кереметтүү ташты» табууга багытталган илимге чейинки багыт.

АЛЧА (ир.) роза гүлдүүлөр тукумундагы мөмө дарагы, ушул дарактын кочкул кызыл, сары тоголок ширелүү жемиши. Куну кеткен байларын, Ушук алган алчадай (Эл ырлары).

АЛЧЫН (ир.-кырг.) жер өлчөгүч курал. Орус «саженине» туура келет. Иран тилдеринде «арш» — чыканак, чыканактан колдун башына чейинки узундук. Ал ордунан ыргып турду да, колунан алчынды жулуп алды. Мен өлчөймүн деп (Ж. Малянов).

АЛЫМ (ар.) окумуштуу илимпоз. Алым, молдо, уламан, Акыретти ойлонуп, Алдадан насип сураган (Токтогул), к. аалым.

АЛБЕОМ (ор.<фр.) 1. сүрөт тартуу, ыр жазуу, сүрөт, почта маркаларын жабыштырууга ж. б-га арналган актай барактуу деп-

тер же китеп. Азыркы чоң ата, чоң эжелердин альбомун карап көрчү (К. Жусупов). 2. картина, сүрөт, чийме ж. б-дын китеп болуп чыккан жыйнактары. Москвадан анын сүрөттөрүнүн репродукцияларынан турган альбом басылып чыкты (А. Стамов).

АЛЬМАНАХ (ор.>ар.) түрдүү жазуучулардын чыгармаларынан куралган жыйнак.

АЛЬПИНИЗМ (ор.<Альпы) спорттук же таанып-билүү максатында бийик тоо чокуларына чыгуу өнөрү.

АЛЬПИНИСТ (ор.) альпинизм менен иришкен киши. 1923-ж. советтик альпинисттер Казбектин жана Авача сопкасынын чокуларына биринчи жолу чыгышкан (КСЭ).

АЛЮМИНИЙ (ор.<лат.) ак түстөгү жеңил металл, химиялык элемент. Эл чарбасында алюминий кеңири колдонулат (КСЭ).

АМАДАН (ир.) Батыш Ирандагы кездеме токуу, жезден, кайыштан жасалга чыгаруу абдан өөрчүгөн Хамадан шаарынын атынан. Абу Али Ибн Синанын (Авиценнанын) күмбөзү ошо жерде. Атында жүгөн, куюшкан Амадана кайыштан. Күмүш купа куйдурган, Кыял салып ойдурган (А. Чоробаев).

АМАКИ (ар.-ир.) атанын агасы жана иниси, аталаш эркек туугандар. Алардын балдарын да амаки деп атай берет.

АМАЛ 1 (ар.) 1. аракет. Эсентеги төрт амалды балдар жакшы өздөштүрдү. 2. иш, аракет, киймыл; бийлик. Өмүрдө теңдик көрбөгөн, Букара алды амалды. Асманга чыга барсак да Таппайбыз мындай заманды (Токтогул). 3. өтм. жандануу, өр алуу, күч алуу. Жазгы буудай майзасы, Мен амалың болоюн. Жазда бурлап тердесен, Мен шамалың болоюн (сүйл.). ...Ырысыйбызды ушу жер боорунан гана тилеп, ушу жер менен гана көгөрүп, амал алып келеткан элек... (С. Өмүрбаев). 4. өтм. айла, куулук, кытмырдык. Алмамбеттин амалы — Каарланып калганда, Кадимден салчу шамалы («Манас»). 5. өтм. арга. Эки доочу бир келсе, Амалыңдын кеткени (макал).

АМАЛ II (ар.) 1. эск. салым, салык, алым жыйноочу адам. Мурунку алган амалы, Доотайлык мансап бар экен («Манас»). 2. эск. бир алмакты башкарган адам; мансап. Жаатташкан шайлоодо Саптып алган амалдык; Акчасына кызыгып, Бийликке койгон жамаандык (Барпы). Түк амалга жетинбей, же Нүзүптүн аталыгын көрө албай, ачык каршы чыгышка даап батынбай, ичтен сызып жүргөн айрым бектер (Т. Касымбеков).

АМАЛ III (ар.) түш. диал. айдын аты (козу), 22-март менен 21-апрелдин аралыгы. Амал кирди — амал кирди, машакка жан кирди (макал).

АМАЛДАР (ар.-ир.) 1. эск. алым жыйноочу адам. Он тогуз түрлүү чыгымдан, Кедейлер эсин унуткан, Амалдар болуп бай-мансап, Кедейдин шорун куруткан (Барпы). 2. эск. аким, улук, мансап ээси. Амир койгон амалдардын бирин калтырбай баштары алынды (Т. Касымбеков).

АМАЛКЕЧ (ар.-ир.) шылуун, мнгаам, куу.

АМАЛКӨЙ (ар.-ир.) айлалуу, амалдуу, кыраакы. Айла тапчу амалкөй, Ак сакал Кошой каны жок. Айгай укса качпаган, Ажалдан кайра тартпаган, Баягы кырк чоронун баары жок («Манас»).

АМАМ (ир.) түш. диал. мончо.

АМАН (ар.) 1. коопсуздук, бейкуттук, тынчтык. 2. өтм. эсендик, соолук. Кош аман бол, иним деп, Колтуктап атка мингизип («Семетей»).

АМАНАТ (ар.) 1. убактылуу бирөөгө калтырылган буюм. Аманатка кыянат кылба (макал). 2. өтм. убактылуу, өтүп кете турган. Аманат жандан кечинип, Айгалашып эки кол. Аралашып кетип (с. Манас). 3. өтм. бош, камкөш, шайы жок. Ансайын Гүлсары үс-түндөгү аманат ээсин сзбей, караңгыга бой урат, добул жарып, үйүрүн издеп чабат... (Ч. Айтматов).

АМАЧ (ир.) буурсун, соко. Амачты Макбул кармайт. Куураган амач укум жер албайт (М. Элебаев).

АМБАЛ (монг. амбан) бир аймактын башчысы. Амбал Чулу барыптыр, Ал күнү уруш салыптыр («Манас»). Ичкеридеги амбал, жан-жөкөрлөрү, куралдуу сакчылар оозунан жулдурган бөрүдөй эн-таң ачырайышты (Ш. Бейшеналиев).

АМБАР (ир.) кампа, эгин сактагыч.

АМБРАЗУРА (ор.<фр.) түрдүү коргоону жайларындагы жана бронебашнялардагы ар кандай куралдардан ок атуу үчүн жасалган тешик. Чолпонбай душман дзотуна өтө кыйынчылык менен жетип, жаралар болсо да денеси менен дзоттун амбразурасын жапкан (КСЭ).

АМБУЛАТОРИЯ (ор.<лат.) сыркоолорду кабыл алып же үйүндө медициналык жардам көрсөтүүчү дарылоо мекемеси.

АМБУР (ир.) ат тиш, темир кычкач.

АМДУНА (ир.) түш. диал. айдын аты. «Мечин» маанисинде колдонулат.

АМЕКИ (ир.) түш. жээдин баласы. Амеки, жиян, мен тага, Ашык болдум мен сага («Кыргыз элинин сүйүү ырлары»).

АМЕБА (ор.<лат.) бир клеткалуу эң жөнөкөй жаныбар. Амёбалардын жүзгө жакын түрү омурткалуу жаныбарларда мителик кылат (КСЭ).

АМИН (ар.) 1. түш. диал. айыл ак сакалы. 2. өтм. түш. диал. сел-советтин төр атасы, айылдык советтин башчысы. Эртен, Сайкал, аминге өзүңүз барыңыз. Жүрү десениз мен деле кошо барып берейин (А. Убукеев).

АМИР I (ар.) аскер башы, аскер башчысы. Бухарага барып амиринен көп кол алып кайра келди дейли... Ушунда эмне болот?.. (Т. Касымбеков), к. амыр.

АМИР II (ар.) буйрук, фирман, парман. Өкмөттүн амирин билеп болобу, деген бир жумушу чыгып кармалып калган го. Чондун амирине каршы чыккан оюбу? (Ш. Бейшеналиев).

АМИРАН (ар.) улуу даражалуу; буйрук берүүчү. Амираң, — деди Абдырахман аптабачы акырын, изат менен, — өзүбүз эле жайгар-байбызбы өз чактыбызды (Т. Касымбеков).

АМИРКЕН (ор. американский) маасы, лакталган булгаарыдан тигилген маасы. Амиркен маасы, к. намиркен.

АМИР ЛАШКЕР (ар.-ир.) эск. аскер башы, кол башчы.

АМЛЯК (ар.) 1. тар. Бухара хандыгынын убагындагы салыктын түрү. 2. тар. чон жер ээлери; жеке менчик жер. 3. мүлк, жеке менчик.

АМЛЯКДАР (ар.-ир.) 1. тар. айрым аймактарга салык салып туруучу мансап адамы, мансап ээси. 2. тар. Бухара хандыгынын убагында амляктарды башкарып туруучу мансап ээси.

АММА I (ир.) бирок, ошондой болсо да. Амма лекпн сен эс тарткандан бери минтип бир тасторкондо отуруп сүйлөшкөн эмеспиз же натуурабы? (Ж. Мавлянов).

АММА II (ир.) бардык, бүткүл. Атасы келсе кубанып, амма журту ынанып (сүйл.).

АММИАК (ор.<гр.) думуктургуч кескин жыттуу түссүз газ, азот менен кычкылтектин бирикмеси. Азот жер семирткичтеринин суудагы эритмелери аммиакка каныктырылып, суюк азот жер семирткичтери алынат.

АМНИСТИЯ (ор.<гр.) мунапыс, жогорку бийликтин чечими боюнча кылмышкердин жазадан жарым-жартылай же толук бошотулчу.

АМОРТИЗАТОР (ор.<лат.) урунууну, согууну басандатуучу түзүлүш.

АМОРТИЗАЦИЯ (ор.<лат.) атайын түзүлүштүн жардамы менен үрүнүүнү, согууну басандатуу.

АМПЕР (ор.<фр.) француз физиги А. Ампердин атынан; электр тогунун күчүн өлчөө бирдиги.

АМПЛИТУДА (ор.<лат.) термелүүдө нерсенин тең салмак абалдан эң-алыс четтеши, термелүү арымы.

АМПЛУА (ор.<фр.) бир типтүү мүнөздөгү, актёрдун жөндөмүнө жана кебетесине шайкеш келген ролдор. Трагик актёр. Комик актёр.

АМПУЛА (ор.<лат.) жылчыксыз бекитилген, дарыны стерилдүү абалда сактоого ылайыкталган айнек идиш. Ампуланын учун колу менен тырс сындыра, шприцке сордурган Калыйдын кыймылы ил-берикпи (М. Сейталиев).

АМФИБИЯ (ор.<гр.) 1. жерде-сууда жашоочу омурткалуу жаныбарлар классы. 2. жерде-сууда өсүүчү өсүмдүктөр. 3. Кургакта жана сууда жүрө алуучу аскердик же транспорттук машина.

АМФИТЕАТР (ор.<гр.) 1. оюн-зоок өтүүчү аренаны айланта оруш тарта жайгашкан орундары бар античный курулуш. 2. азыркы театрларда парт. ден кийинки өрүштүү орундар.

АМЫР (ар.) өкмөт башчысы, аким, өкүмдар жана анын бийлиги. Аны айтып Текес кан, Амирында канча жан («Манас»).

АН (ир.) обон. Жаз келсе жердин жүзү жайнап турган, Ан салып булбул куштар сайрап турган (Эл ырлары).

АНААР (ар.) 1. бир кулак суу, агын суу. 2. түш. чон арык, тогон.

АНАЛИЗ (ор.<гр.) составдуу бөлүктөргө бөлүп иликтөө, талдоо, илимий изилдөө методу. Бир жуманын ичинде камгактай болуп арыктап, көңүлү ачылбай калганда гана врачка көрүнүп, анализи жаман болуп чыккандан кийин дароо борборго жеткирген (А. Текинбаев).

АНАЛХАК (ар.) чындыкты каалайм. «Кыргыз кырк кыздан тараган» деген жомокту жазган Мансур Халлаждин уулу Хусандин 922-жылы Багдад халифи дарга астырарда «мен чындыкты каалайм» деп айткан иминш. Ушуга байланыштуу илгерки кыргыз арасында «аналхак» деген кургак сөз тараган.

АНАР (ир.) түштүк жакта өсүүчү мөмө дарагы жана анын жемини.

АНАРХИЗМ (ор.) мамл. бийликти, пролетариаттын тап күрөшүн танып, анархияны үгүттөөчү, марксизмге каршы майда буржуазиячыл агым.

АНАРХИСТ (ор.) анархизмди жактоочу.

АНАРХИЯ (ор.<гр.) коомдун уюшкан бийлик, закондору, жүрүм-турум нормалары жок кездеги абалы; баш-аламандык.

АНАТОМИЯ (ор.<гр.) тирүү организмдин формасы жана түзүлүшү жөнүндөгү илим.

АНБИЯ (ар.) дин. пайгамбар, өкүл.

АНВАР (ар.) жарык, жаркын, шоола, нур.

АНГАР (ор.<фр.) самолёт, вертолётторду сактоо, техникалык тейлөө жана оңдоо үчүн атайын жай.

АНДАБА (ир.) түш. шыбакчынын калагы. Шыбаганда да андаба менен эмес, колу менен шыбагандыктан салааларынын орду кырбууланып билинип турат (Ш. Абдыраманов).

АНДАЗА (ир.) түш. диал. ой, пикир. Ооз деген дарбаза, чыга берет андаза (макал), к. андаша.

АНДАЛГАЗ (ир.) түш. диал. эрмендин, шыбактын бир түрү.

АНДАСА (ар.) геометрия (1924-жылга чейин эски кыргыз мектептеринде колдонулган термин).

АНДАША, АНДАЗА (ир.) ойлоону, ойго батуу.

АНДЕЛЕК (ир.) тез быша турган майда кооп сорту. Сары анделек айдадым, Саратан айда кайнадым (Барпы).

АНДЫЗ (кырг.) карындыз, дары чөптүн бир түрү. Махмуд Кашкаринин «Диван лугат-и турк» аттуу эмгегинде «андуз» деп аталып, жылкынын ичегин-карын ооруларын дарылоодо колдонулары айтылган. «Карындыз» «карын+андыз» деген сөздөрдөн турушу мүмкүн. Мен күнгөйдүн андызы, Ай келин, сен тескейдин жалбызы (Тоголок Молдо). Аюу чачы, ак сокто, Андыз кылат аккан суу (Женижок).

АНЕКДОТ (ор.<гр.) кызык окуялуу, аягы күлкүлүү бүткөн оозеки кыска ангеме. Эл арасында айтылган ар кандай күлкүлүү окуяларды, өткүр сөздөрдү Апендинин ысымына ыйгара бергендиктен Апенди жөнүндөгү анекдоттордун казынасы улам байый берген (КСЭ).

АНЖАМ (ир.) түш. үй керек-жарагы, эмерек, ат жабдык. Ат анжамын жерге салба (макал).

АНЖИР (ир.) субтропикалык мөмө дарагы жана анын жемини. Дарактын бышат боорунда, Анжир соңун турбайбы (Эл ырлары).

АНКЕТА (ор.<фр.) маалымат алуу үчүн суроолору бар барак. Толтурам сени менен деп ойлогон, Сүйүүмдүн анкетасы актай калды (Б. Базарбаев).

АННЕКЦИЯ (ор.<лат.) бир өлкөнү же анын бөлүгүн башка өлкөнүн басып алышы, күчтөп кошуп алышы.

АНСАМБЛЬ (ор.<фр.) 1. бирдиктүү көркөм коллектив катары чыгуучу артисттердин тобу. 2. аткаруучулар тобу үчүн жазылган музыкалык чыгарма. 3. имараттардын, аянттардын, монумент жн-вопистин, скульптуранын композициялык биримдиги.

АНТ (кырг.) касам, каргануу. Аяна турган алым жок, Ант чечкендей каным жок (Токтогул).

АНТАГОНИЗМ (ор.<гр.) келишпес күчтөрдүн, тенденциялардын күрч күрөшүн мүнөздөөчү карама-каршылык.

АНТЕННА (ор.<лат.) радио толкундарды таратуучу жана кабыл алуучу түзүлүш.

АНТИФАШИСТ (ор.) фашизмге каршы күрөшүүчү. Испан элинин 1936-39-жылдардагы согушу антифашисттик кыймылдын тарыхынан көрүнүктүү орун алды (КСЭ).

АНТОКР (кырг.-ир.) 1. жандын, каргана берүүчү. 2. өтм. арам-за, кытыр, залым. Адал тамак жебеген, Антокр залым арамы (Тоголок Молдо). Антокр күлгөн митаам окшойт (сүйл.).

АНТОЛОГИЯ (ор.<гр.) түрдүү авторлордун тандамал чыгармаларынын, көбүнчө ырлардын жыйнагы. «Кыргыз поэзиясынын антологиясы» жарыкка чыкты (сүйл.).

АНТРАКТ (ор.<фр.) 1. спектаклдин көшөгөлөрүнүн, цирк, концертте бөлүмдөрдүн аралыгы; артисттердин, көрүүчүлөрдүн эс алышы, жасалгаларды алмаштыруу үчүн убакыт. Спектакли баштала элек, анан антракт имши! (К. Жусубалиев). 2. спектаклде көшөгө ачыларда ойнолуучу музыкалык чыгарма.

АНТРОПОЛОГИЯ (ор.<гр.) кишинин жаралышы жана эволюциясы, расалардын пайда болушу жана кишинин дене түзүлүшүнүн вариациялары жөнүндөгү илим.

АНЧА (ир.) ошончо. Аз күндүк жолдошчулук эки кызды анча сырдаштыра алган эмес (Т. Сыдыкбеков).

АНШЛАГ (ор.<нем.) спектаклдин, кинонун барадык билесттери сатылып кеткендиги жөнүндөгү жарыя.

АНГЕМА (ир.) 1. чогулуш, топ, жыйылыш. Айлына кетсең, Акбалта, Ангеме-дүкөн курай жүр. Алыста Манас баланын Ал-абалын сурай жүр («Манас»). 2. маск, маскестүү, сүйлөшүп отуруу. Ангемесин айтышып, Шыбырашын сүйлөшүп, Кырк баатыр жолго салганы («Манас»). 3. өтм. чатак, чыр, калаба. Ач кыйкырык, куу сүрөөн, Алчгир жаа, сыр жебе, Айтканына көпбөсөң, Азыр салат ангеме («Манас»).

АНГИ (ир.) 1. эшектин айгыры. 2. үйрү жок айгыр. Ангилери алышып, кубалашып, жарышып (Тоголок Молдо). 3. өтм. кажама, ичип-жей берме, үстөмдүк кылгыч. Кыз балам менни жаш болсо, Анги айгырдай кишенеп, Эки катын кас болсо, Кой, Жакып бай сөзүңдү («Манас»).

АНГИ СУУ (ир.-кырг.) Кара нөшөрдө коңту-колоттон катуу агып түшкөн суу. Анги суу өндүр тодуп келаткандай, Айылды каптады алар сел аккандай (А. Чоробаев).

АНГИРЕ (ир.) 1. шашылыш. Өлтүрөм деп Нескара Манас деген баланы Аябай аскер мол алып, Ангире жолго салганы («Манас»). 2. өтм. чоң жол, кан жол. Мындагылардын жумушка жарактуулары тиги ангире жолдун бузулган жерлерин оңдошуп, ага көз салышат, бир даары темир жолчулукта иштешет (Э. Борбиев).

АПАЗ (ар.) сөз, кеп. Бул кыйын иш!.. Кокус бирин бири көрбөй калса, өлүп калышабы деп корком. Койчу, жаман апазды айтпачы! (К. Жантөшев); лебиз м-н бирдей.

АПАК-ШАПАК (ар.) тан атып күн чыгып келаткан маал. Нөкөн болуштун жигиттери таң апак-шапак болуп, торгой чулдурай берген кезде Чүй суусун кечип өтүп, Чөмүчтүн көлүнө жете келишти (Ш. Үмөталиев).

АПАП (кырг., эск.) эмдөө ырымы. Бала бир нерседен корккондо ырымдаганды билген киши сөөмөйү менен баланын тандайын көтөрүп, ап! ап! деп апаптайт. Өтө катуу корксо, «жүрөк куят». Кокуй, мунун жүрөгү түшүп калган го! Кемпир, апаптап кой, бол! (Ч. Айтматов).

АПАТ I (ар.) өлүү, каза табуу. Карачы, бир айылдан эле канча киши фронтто апат болду (Ч. Айтматов); апат м-н бирдей.

АПАТ II (ар.) бүлгүн, алаамат, кыйракан. Бирок, бул жол менен эчендеген жүргүнчүлөр жүрүп, эчен ат, төө, эшек жана эчен азаматтар дагы апатка учураган (К. Жантөшев).

АПАТИТ (ор.<гр.) форфор жер семирткичтери алынуучу минерал.

АПЕНДЕ (ир.) 1. төрө, улук. 2. чыгыш элдериндеги айлакер, акылман, куудул, адилет адамдын идеалы болгон фольклордук каарман. Апенде калдын азоо эшегин беш жылдын ичинде адамча сүйлөтүп берем деп, калдан эшек көтөргөндөй кездеме алып, эшегини жүктөп үйүнө келет. Катыны көрүп, «апенде, муну кайдан алдың?» десе, «Эшекти беш жылда адамча сүйлөтө турган кылып берем, ошонун акысы» дейт. «Ой, сен жинди болгонсунбу? Эшек кантип сүйлөсүн» десе, «ээ катын, беш жылга чейин же эшек өлгүсү бардыр, же кап өлгүсү бардыр» деген экен. 3. өтм. келесоо чалыш, чалагайым адам. Бирок анда окуунун мааниси эмне экенин билбеген эл, Дүйшөндү кыларга иш жок апендидей көрүшүп, чыдасаң окут, болбосо тин кой дегендей көрүшүп... (Ч. Айтматов).

АПНИЙМ (гр.-ар.) сүтүнөн дары алынуучу өсүмдүк. Аппийимди эл мурун Ысык-Көлдүн башы тарапта жашаган дунгандар 1910-жылдан тартып кыргыздарга таратты. Бирок, кыргыздар аппийимди өздөрү айдаган менен, аны тарткан жок, аппийимчи келесоо болгон жок. Бул — элдин өзүнө бүткөн касиети. Ак мөңгү тоодон жел келет, Аппийим гүлдү термелет. Аралап бассак окшошуп, Ак, кызыл гүлдөр теңселет (Эл ырлары).

АПКЕЧ, АПКЕШ (ир.) эки учунда чака илгичи бар пийиндеп суу ташуучу курал. Бала кезимде дайыма апкеш менен суу ташыр элем (сүйл.).

АПКӨЙ (өзб.) көйүткөн, амалдуу. Бир тыяны акы албай кара тамагы үчүн, Кайназардын каткыра сүйлөгөн апкөй тили үчүн, бекер иштеп жүргөн туугандары да көп (К. Жантөшев).

АПОРТ (ор.) алма сорту. Өзгөчө биякка жанагы кызыл алма, апорт жакшы болот. Тетиги жогорку көк этек апорттун мекени (А. Стамов).

АППАРАТ (ор.<лат.) 1. белгилүү бир жумуш аткарууга ыңгайлаштырылган механикалык түзүлүш, аспап. Шагыл бетинен кум менен кар шыпырган борошодой ышкырып-үшкүрүп жатып чалдыбар аппараттан үн чыкты (Ч. Айтматов). 2. кандайдыр бир башкаруу тармагын тейлеген мекемелер, уюмдар. Мамлекеттик аппарат. **АППЕНДИКС** (ор.<лат.) мөңдүн туяк учундагы курт сымал өсүмдүк, сокур ичег.

АППЕНДИЦИТ (ор.) аппендиксдин, сокур ичегинин сезгениши. **АПШЕТИТ** (ор.<лат.) табит, тамакка болгон пейил. Бүтүн баланын ашпети жакшы (сүйл.).

АПРЕЛЬ (ор.) календарь жылынын төртүнчү айы. Апрельдин башы болгону менен күн али жылыз элек (Ө. Даникеев).

АПСАЛА, АПСАНА I (ир.) 1. жомок, уламыш. ...арнет баамы менен анып апсана тамашасына балкып, жүрөгү көкүрөгүн жарып чыкчуудай түрсүл согуп атканын байкады (К. Сактапов). 2. өтм. калп, айып, ойлоп чыгарылган. Арамдыгы чын болсо, Азыр кармап соёлук, Алалдыгы чын болсо, Андай апсана сөздү коёлук («Манас»).

АПСАЛА II (ар.) 1. соолуу, шөлбүрөө. 2. өтм. шалпысы бошоо, суз тартуу. Анып апсаласы түшүп кетти. Анып апсаласы суз (сүйл.).

АПСУН (ар.) дин. сыйкыр, дуба. Апсуң окуп алыптыр. Жалгыз келген Саманар Алтоо болуп калыптыр («Манас»). Апсуңга арбалкаптыр, жубайы аны кирип калкпай, кадала тиктеп калган («Чал-кап»).

АПТА (ир.) жети күн, бир жума. Апта сайын, ай сайын, Аралап борбор шаарымды, Маскөөгө барып өткөн жыл, Ачып келдим багымды (Тоголок Молдо). Асмандын ирени бузулуп, кар аралаш

жаан башталды. Аптасына көз ачырбаган жаан (Ч. Айтматов). **АПТАБАЧЫ** (ир.-кырг.) 1. кан, бектердин колуна аптаба менен суу куюп, кызмат кылган адам. Аптабачы жигит сунган чайды чала кармап колуна жаба төгүп алды (Т. Касымбеков). 2. Кокон кандыгында мансаптын бир түрү. Аптабачы деген бар, Аябай малды жеген бар (Тоголок Молдо). — Оозмо-ооз сүйлөшкөн болсо бияк-ка келер беле... аптабачы имиш... (Т. Касымбеков).

АПТАМА, АПТАБА (ир.) колго суу куюучу койкойгон узун моюндуу кумган. Ал Бокмурун баладан Аптама чыкты алтындан Асем журттан артылган («Манас»). Арка чачы чубалып, Алганым болсо Урпукан, Аптамага суу алып (Тоголок Молдо).

АПТАП (ир.) 1. күн. Ийип турган булак көзү бүтөлдү. Тийип турган аптап өчүп, түн келди (С. Жигитов). 2. күндүн нуру, күндүн илеби, күн чубак. Күн төбөгө чыгып, аптабы кокут ичине уюган маалда бала бийик шыраалжындын түбүнө кирип кетет (Ч. Айтматов). Аптапта алтын сарайсың, Алдырткан мени кырайсың (Токтогул).

АПТЕКА (ор.<гр.) дарыкана, дары-дармек жасоочу ж-а дары, түрлүү медицина товарларын сата турган жай. Аптекадан түрдүү-чө дары алдым.

АПТИ БАШАРА (ир.) кебете, кебете-кешпир, түр. Ой сенни апти-башараң куруп кетсин!

АПТИЕК, АПТЭЭК (ир.) дин. 1. курандын жетиден бир бөлүгү. 2. революцияга чейинки мектептерде окуу куралдарынын бири. Аптиек окуп кат кылдың, Алданып сөзүн жат кылдың (Токтогул). Молдодон окуган балдар «Аптиек», «Куран» окушар эле (Т. Сыдыкбеков).

АПТОРОЙ, АТБОРОЙ (ир.) жер бетин, жер жүзү. Апторойду сыдырып, Жердин бетин кыдырып («Манас»).

АПУУ (ар.), к. гафу.

АПЫ I (ар.) дары болуучу. Апы деген бир дары, Атайын издеп алдырды («Манас») (кыргыз тилиндеги «апын-үпүн» деген кош сөз да үшундан).

АПЫ II (ар.) түш. диал. төлөм, төлөө, акы. Устанын апысын төлөө керек (сүйл.).

АПЫЗ (ир.) акын, көп ырды жатка билген адам; ырчы. Мен ырдайын бир саат, Апыздар бир нас тура тур («Эл ырчылары»), к. кафиз.

АР I (ар.) уят, намыс. Ары жок күлкүчү, сапаасы жок уйкучу (макал). Эр ачтан өлбөйт, ардан өлөт (макал).

АР II (ир.) бардык, ким болбосун, эмне болбосун. Кылычты ар ким байлапат, Кыябына келгенде, Кандай жигит шайланат (ылакап). Ар дайым (ир.-ар.) — бардык учурда. Ар дайым менин тилим-ди алып жүр. Ар качан (ир.-кырг.) — дайыма, бардык учурда. Ар качандан бир качан Тентектин койбойсуң (сүйл.). Ар кез (ир.-кырг.) — бардык убакта. Ар ким (ир.-кырг.) — ким болбосун. Ак ким ич оорусун өзү билет (ылакап). Ар кыя (ир.) — ар түрдүү. Ак балта айтып ар кыл кеп, Уруксат сурап токтоду («Манас»). Ар убакыт (ир.-ар.) — дайыма, ар качан. Алтын менен күмүштөй, Ар убакта жылтылдайт (Токтогул).

АР-НАМЫС (ар.-ир.) уят-сыйыт. Ар-намысты ойлобой, Эл кыдырып, кайырды, Сурап келе жатамын (Токтогул). Атанын болсоң баласы, Ар-намысты ойлоңуз (фольк.).

АРАА (ир.) жыгач, темир таарый турган курал. Азаматтын мыктысы, Жыгач кескен араадай (ылакап).

АРАБА (ар.) узга чегилүүчү төрт же эки дөңгөлөктүү жүк, жүргүнчү ташуучу шайман. Итке араба, чананы, Салганын айт, Токтогул (Токтогул).

АРАБАКЕЧ (ар.-ир.) араба менен кире тартуучу адам. Жарыясы сөз айт, садага, — дедим арабакеч балага (Ө. Даникеев).

АРА-БЕЧЕЛ (кырг.-ир.) жүнү бош, аран жан.

АРАЗ (ар.) касташуу, таарынышуу, жоолашуу. Эки тууган араз болсо, калыс тууган жараштырат (макал).

АРАЗАТ (ар.) өтм. арабөк калуу. Арманда жалгыз сыздоодо, Алар төртөө, мен жалгыз, Аразат калдым кыстоодо («Сарынжи-Бөкөй»), к. арасат.

АРАК (ар.) спирттүү ичкилик. Арак ичкен тойдо мас, акылы жок күндө мас (макал). Арак деген арамдын Азырганын карагын («Манас»).

АРАККАНА (ар.-ир.) арак-шарап ичиле турган жай. Кээ бир эси жок жалкоолор аракканадан чыкпайт (сүйл.).

АРАК САМЫН (ар.-ир.) атыр самын, жыттуу самын.

АРАКЕТ (ар.) 1. кыймыл, чара. Аракет бар жерде берекет бар (макал). Аракет кылсаң эринбей, Тоёт кардын тилебей («...санат-пасыят...»). 2. өтм. айла, амал. Аракет Кошой кылганы, Аягы чыкпай, бу шырман, Ажыбай менен Чалыбай, Экөөнө көзүн ымдады («Манас»).

АРАКЕЧ (ар.-ир.) 1. арак чыгаруучу, арак кайнатуучу. 2. аракка берилген, арак ичип бузулган адам, алкоголик. Сандан чыккан ара-иш аёосуз күрөш ачуу керек (сүйл.).

АРАККОР (ар.-ир.) арактан башы чыкпаган, аракеч, арактан бузулган, алкоголик.

АРАМ I (ир.) 1. тынч, жай. Кечке арам албай иштедик. 2. өтм. жыргал, пайда, үзүр. Беш түлүктөн мал жийдим, Беш чака пулча арам жок («Манас»).

АРАМ II (ар.) 1. дин. тыюу салынган, уруксат кылынбаган. Эшек-тин күчү адал, сүтү арам (макал). 2. өтм. тескерин, бузук, жаман. 3. өтм. кара ниет, жамандык сактаган. Анын арам ою кара жөргө-мүштөй нары-берн алдыстап тор чатып жатты (Т. Касымбеков).

АБЫКЕ, **Көбөш арамадар** Семетейди көк мээ кылып жүрбөсүн («Манас»). 4. өтм. курулай, пайдасыз, азаптуу. Араң жеттим элиме, Арам терден кутулуп (Токтогул). Арам кан — бузулган кан, дарт аралаш кан. Арам тамак — жатып ичер, бирөөнүн эмгегинен күн көргөн адам. Арам өт — керексиз семиздик. Арам тер — пайдасыз эмгек, курулай мээнет. Арам иш — кастык иш, коомго зыян иш.

АРАМЗАА, **АРАМЗАДА** (ар.-ир.) 1. дин. никесиз туулган. 2. өтм. кылды, куу, кытыр, митаа. Ала жылкы жоголбойт, Арам-заа адам оңолбойт (ылакап). Арамзаанын куйруту бир тутам (ма-кал).

АРАМИ, **АРАМИН** (ар.-ир.) оңбогон, оңбогур. Кудай өзү ачсын сагыр багылды, Көк экенсиң, бек экенсиң, арами (Т. Байзаков).

АРАМ ПОРОС (ар.-ир.) арам ишке жакын, бузук ишке ынак. Кээ адам арам порос, ууру — кески, Өмүрүндө арамдык менен күн кечти (Тоголок Молдо).

АРАМПӨӨШ (ар.) 1. уятсыз, бузук, бети жок. 2. өтм. куу, митаа, арамзаа.

АРАПА (ар.) 1. дин. курман чалуу майрамынын алдынкы күнү. 2. өтм. майрамдын алдыңкы күнү. Анын себептеринин баарын Саяк майрамдын арапасындагы кечте түшүндү (Ш. Абдыраманов).

АРАСАТ, **АРАЗАТ** (ар.) 1. дин. мусулмандардын ишениминде: тиги дүйнөдө чоң сурак болордо чогула турган майдан. Кыямат күнү бардык адам баласы кайра тирилип, андан соң Арасат деген жайга барат (К. Карымбаев). 2. өтм. эки арада калуу, эки анжы болуу, деңдароо болуу. Азырынча өч кайсы кандыкка карабай ара-сат калган ушул жердеги биз көрүпбүз (К. Жантөшев). Мурдатын ишке урунбай, Акыры болбо арасат (Барпы).

АРАШАН (монг. аршан — булак) жер астынан чыккан дары-лык касиети бар жылуу суу, Аралап жердин жүрөгүн, Оргуштап кайнайт арашан (А. Токомбаев). 2. өтм. өтө бышкан, эзиле быш-кан эт. Арашан кайнатып бер (сүйл.).

АРАЧЫ (кырг.) урушуп же чатакташып калган кишилердин арасына түшүп, калыстык кылган адам. Күндөн күнгө күч алды, Ал жеткенди сабашуу. Аргасыздан көп келди, Бөлөк элден арачы (А. Чоробаев).

АРБАНЫ СУУК (ар.-кырг.) кебетеси суук, түрү суук. Ох, өл-түрүп коё жаздадын го, арбайы суук! Теринди тетирисинен сыйрып алайыбыз? (Ш. Абдыраманов).

АРБАК (ар.) 1. дин. жан, тын (рух деген сөздүн көптүк түрү). 2. өтм. дин. өлгөн адамдардын жаны, тыны. Урматтуу атам Са-тылган Укту бекен арбагың? (Токтогул). Алты жыл арбак сактай-мын, досум, Арбагыңды атаймын, досум (Тоголок Молдо). 3. өтм. данк, даңаз, сыймык, бедел. Алтымыш жашка чыкканча, Элин су-рап жүргөнү. Арбак конуп башына, Аны алла таалам сүйгөнү («Ма-нас»).

АРБАЧ, **АРБАНЫЗ** (кырг.) чарчабаныз, арыбаныз, иш илгерил! Ангыча алдынан Ак кеме жолугат. «Арыба, Ак кеме, мен келдим!» деп учурашмак (Ч. Айтматов). Арбаңыз, байбиче! Жакыны турасы-набыз? — деп калды (С. Жигитов).

АРГАМЖЫ (монг.-кырг. аргамж) аркан, узун жип. Астында түн кучактап, алай-дүлөй чамынган Байдамтал, люлька кишинин башы айланарлык аргамжы бою бийиктикте (Ч. Айтматов).

АРБАП (ар.) башчы, башкаруучу, кожоюн.

АРГЕН (ор. орган < гр. органон) музыкалык аспап. Куса бол-дун, уксам дейм, Аргендей болгон үнүңдөн (Эл ырлары).

АРГУМЕНТ (ор. < лат.) далил, ыспат.

АРГЫЧ (ир.) түш. диал. бийлөө, секирип бийлөө. Ашула айтып, аргыч атып ойнойт.

АРД (ир.) ун. Совхоз менен колхоздун, Иштеткени мал болот. Таза болсо ар ишин, Таш чайнасаң ард болот (Эл ырлары).

АРДА (кырг.) кысыр эмал мал.

АРДАП (ир.) 1. карындыз жана ун кошуп жасалган мүнөз та-мак. 2. өтм. ачкачылык, жокчулукта ичилүүчү мытан.

АРЕНА (ор. < лат.) 1. цирктин орто жериндеги оюн көрсөтүлүү-чү аянтча. 2. өтм. майдан, ишмердик майданы.

АРЕНДА (ор. < пол.) 1. имарат, жер ж. б-ды акы төлөп убак-тылуу пайдалануу. 2. ушундай пайдалануу үчүн төлөнүүчү акы.

АРЗАВАС (ар.-ир.) даназасы, авазы, дүңү. Койчу, ошо жылы

Карабайдын үйүнүн арзасы жыл маалына созулду (Ж. Мавлянов).

АРЗАН (пр.) 1. баасы төмөн. Арзан эттин сорпосу татыбайт (макал). 2. өтм. оңой, оор эмес. Сөздүк түзүү арзан иш эмес (сүйл.). **АРЗЫК** (кырг.) ак чопо. Тамдын босогосунан аттары менен Бурканов үйдүн ичине көз чаптырды. Зымалдата арзык менен шыбалган экен бөлмөлөрдүн ичи (Ж. Мавлянов).

АРЗУУ (кырг.) каалоо, самоо, эңсөө, тилөө. Мен сени самап, ашык болуп, арзып келдим (Тоголок Молдо).

АРИЕТ (ар.) 1. уят, намыс, ар. Ариеттүү эр жигит, Ар качан болот элге баш (Барпы). 2. өтм. өлүк карызы, аш, жөрөлгө. Душман көзүнө салтанат, тууган көзүнө урмат болгудай кылып Жаманкул агамдын ашын берейин, ариетин кылайын (Т. Касымбеков).

АРИИНЕ (пр.) албетте, ооба, так ошондой. Арийне... азырынча таарынып кетти (К. Жантөшев).

АРИН (пр.) 1. жибек. 2. өтм. назик токулган кездеме. Айжамалдын башында таза жуулган ак арин жоолук... Чети күмүш саймалуу (Ж. Мавлянов).

АРИП (ар.) 1. тамга. Алтынчыга көчтү дагы. Алинге арип тааныганды билбейт деген эмне жорук (А. Текинаев). 2. өтм. сыйкыр, дуба, айла. Бул пери ургурдун амалын, Арип дуба салыптыр, Мейли терек, мейли тал, Адам болуп калыптыр («Манас»).

АРИСТЕ (пр.) бойго жете элек, жаш. Аристеги жаш бала (сүйл.). к. наристе.

АРИФМЕТИКА (ор.<гр.) математиканын бөлүмү, сандар жана алар менен иштелүүчү амалдар жөнүндөгү илим. Эки жерде эки төрт дегендей болуу керек, алгебрага алпарчу арифметикадай. Сыртынан жөпжөнөкөй (А. Токтогулов).

АРИФОМЕТР (ор.<гр.) арифметикалык амалдарды аткаруучу чакан машина.

АРИЯ (ор.<итал.) жеке үнгө арналган музыкалык чыгарма (адатта операнын бөлүгү). Минжилкиев. Мефистофельдин ариясын аткары (М. Байжиев).

АРК (пр.) коргон, сепил. Коргон урсан арк болот, Дарбаза урсаң берк болот (ылакап).

АРКЕН (ар.) негиз, устун, түп.

АРКЫТ (кырг.) көөкөр. Алтын ооз аркыттан Ууну куйду султанга («Манас»).

АРМАН (пр.) көксөө, арзуу, ишке ашпаган үмүт. Кошой, Төштүк алпым бар, Арманым жок кудайга, Аш башкара калкым бар («Манас»). Жүрөгүнө көл болуп чогулган арман-күйүтү тосмону жарып кеткен агын сыяктуу (Ч. Айтматов).

АРМИЯ (ор.<фр.) 1. мамлекеттин куралдуу күчтөрүнүн жыйындысы. 2. өтм. адамдар тобу. Каарман кызыл армия эрлерибиз, Сыймыктанат сени менен элдерибиз (Шамей Токтобай уулу).

АРСЕНАЛ (ор.<фр.) курал-жарак жана ок-дары склады.

АРТЕЛЬ (ор.) кесиптеш адамдардын келишим боюнча кирешеге баары ортоктош, жалпы жоопкерчиликти түзүп биримеси. Карыя отузунчу жылдары артель курулганын, Кумарыктан өзөндү буруп арык чакканын бажырап айтып берет (К. Жусупов).

АРТЕРИЯ (ор.<гр.) жүрөктөн бардык органдарга жана ткандарга кан жеткирүүчү кан тамыр тармагы. 2. өтм. кан жол, суу жолу.

АРТИЛЛЕРИЯ (ор.<фр.) 1. түрдүү калибрдеги жана түзүлүш-

төгү ок атма куралдар жана алар менен жабдылган аскер түрү. 2. ок атма куралдар, алардын түзүлүштөрү жана колдонулушу жөнүндөгү илим.

АРТИСТ (ор.<фр.) искусство чыгармаларын аткаруучу адам (ырчы, музыкант, актёр). Кыргыз артисттеринин саны да көбөйдү, сапаты да артты («Сов. Кырг.»). Сенин чоң атаң койчу эле, эми ошол жаман чоккой койчуңун небереси сен минтип атактуу артист болдуң, бүт дүйнөнү кыдырып жүрөсүң (М. Байжиев).

АРУУ I (кырг.) таза, пак. Аруудай болгон ууз бетим, Ак кажыр талап коёт бейм («Семетей»). Адам менен аттын ортосундагы айырмачылык бир гана: ат күңүлөбөйт, биринин даңкына биринин ичи күйбөйт. Ат жаныбар ич күйдүктөн аруу жаралган (Ч. Айтматов).

АРУУ II (кырг.) 1. талма оору, эстетме оору. Анын бүгүн аруусу кармап калыптыр (сүйл.). 2. түш. диал. көзгө түшкөн ак, көздү жапкан чел.

АРХАИЗМ (ор.<гр.) 1. эскирген же колдонулуудан чыгып калган сөз, сөз түрмөгү, же грамматикалык форма. 2. өтм. эскирген көрүнүш, эскинни калдыгы.

АРХЕОЛОГ (ор.) археология боюнча адис. Асылбек карыя сандыктын түбүндө саргайган кагазды археологдор миң жылдык табылганы жер астынан этият алып чыккандай, бизге аста көрсөттү (К. Жусупов).

АРХЕОЛОГИЯ (ор.<гр.) материалдык маданияттын сакталып калган эстеликтери боюнча адам коомунун өткөндөгүсүн иликтей турган илим. Археологиялык казмалардан табылган эмгек куралдары Арменияда төртүнчүлүк доордун биринчи жарымында эле адамдар жашаганын далилдейт (КСЭ).

АРХИВ (ор.<лат.) 1. эски документтерди, мамлекеттик иш кагаздарын ж.б. сактоочу мекеме. Тар, ылай, чалчык көчөлөрү бар калаанын сүрөттөрүн архивдерден табарың (К. Жусупов). 2. айрым адам, мекеме же коомго тиешелүү каттардын, документтердин, кол жазмалардын, сүрөттөрдүн жыйындысы.

АРХИТЕКТОР (ор.<гр.) архитектура боюнча адис, маман адам.

АРХИТЕКТУРА (ор.<лат.) имараттарды жана курулуштарды куруу жана көркөмдөө өнөрү; курулуштун, имараттын стили, мүнөзү.

АРЧЫ (кырг.) айрандан бышып жасалган май. Арчы жыйып алган соң, Куба курут, сары май Сандыгына салган соң (Токтогул).

АРШИ АГЛА (ар.) эң жогорку асман, эң үстүнкү көк. Асман жакка караса, Аршы агла көрүндү («Манас»). Эки колдоп ат дорбону ачканда, Элдин баары акча салды «Бисмылда», «Перинтөлөр жөлөмөлөп жүрөт — деп, Аршы агла алтынчы кат асманда» (А. Чорбаев).

АРЫЗ (ар.) өтүнүч, дат, тиленүү. Падыша төрөлөрү, улуктары кедейдин арызын кулагына илбеди («Эркин-Тоо»). Ак тулпарга мингизип, Арыз-арманын айтты эми («Манас»).

АРЫП (ар.) 1. тамга, жазуу тамгасы. 2. өтм. амал, айла. Аттарда катыны, Арып менен кеп айтат: «Бүгүн келгин» деп айтат (Тоголок Молдо). 3. өтм. дин, сыйкыр, дуба. Жыл өткөрүп, энеке, Арыптап коюп төрөйүн, Асылдап калган баланы («Семетей»), к. арип.

АРЫП ДУБА (ар.) дин, сыйкыр, дарым. Арып дуба салыптыр, Мейли терек, мейли тал, Адам болуп калыптыр («Манас»).

АСА I (ар.) өлүм кайгысы, өлүм ыйы. Алты катып асага барса, ар кимиси өз арманын айтат (макал), к. аза.

АСА II (ар.) таяк. Дубаналар, сопулар, Асалары шаркылдап (Токтогул).

АСА-МУСА (ар.) дубана, календер-дербиштин таягы. Анын анык календер экенине... колундагы аса-мусасы, ийинине асынган жаман куржуну да күбө болуп турат (К. Жантөшев).

АСАБА (ар.) желек, туу, байрак. Асаба колдо калкылдап, Өткүр болот зүлпүкөр Чоролордо жаркылдап («Манас»).

АСАБУЛ ЖАННАТ (ар.) дин. бейиште жашоочу, бейиш ээси. Асабул жаннат деген бул курандын эки сабын Шааркан жаттап алган (Ж. Мавлянов).

АСАЛ (ар.) бал. Тамагыңды жибитет, Асал кошкон майы бар (Барпы), к. асел.

АСАН I (ир.) оңой, жеңил. Илим алуу деген асан иш эмес. «Илим алуу — ийне менен кудук казгандай» дейт элдин акылман макалында (сүйл.).

АСАН II (ар.) сулуу, көркөм, кооз.

АСАН КАЙГЫ (ар.-кырг.). 1. Уламыш боюнча ойчул, акылман, абдан боорукер адам, элдин оор турмушуна абдан кайгырган. Эл бейпил турмушта жашагандай жайлуу мекен издеп, жер кезип жүрүп каза тапкан делет. 2. курулай капалана берген, кайгы баш. Асан кайгы азаптан Эри өлгөн катындай (ылакап).

АСАН-ҮСӨН (ар.) 1. Мухамеддин жээндери. — Хасан, Хусан. 2. кыргыздарда эгиз эркек балдарга коюлуучу ысым. Энем Асан-үсөнүн алына алып сооротуп жатыптыр (Ж. Медетов). 3. өтм. күн луш. Түркүн түстөгү жаа түрүндө пайда болот. Тууган колотум, чалынын так үстүндө албын түстө кубулжуган татынакай асан-үсөн илимин туруптур (С. Жигитов).

АСАР, АСЕР (ар.) 1. таасир, из. Анын сүйлөгөн сөздөрү отургандарга кенедей да асар калтырган жок (Т. Сыдыкбеков). 2. чыгарма, басылып чыккан эмгек. Татар жазуучусу, акыны Абдулла Тукайдын асарларынан кыргыздардын кабары болгон (А. Токомбаев).

АСАС, АСАСИ (ар.) түш. диал. негиз, негизин.

АСАТ (ар.) 1. арстан, шер. 2. өтм. түш. диал. айдын аты. 22-июлдан 21-августка чейинки мезгилге туура келет.

АСЕЛ, АСАЛ (ар.) бал. Аселден таттуу, каухардан кымбат жообуңузду күтүп турабыз, жеңе (К. Жантөшев).

АСИП I (ар.) түш. диал. быжы (тамактын аты).

АСИП II (ар.) буюрган кешик. Шапша, буюрган асиптен жеп кет (сүйл.), к. асип.

АСИР, АСЫР (ар.) кылым, доор, заман. Адам уулу аталган. Өткөн нечен замандан. Табияттын иши бул Асир сайын жайырган.

АСИРЕТ (ар.) кайгы, капа, жапа. Алдап уккун аразымды, Асирет кайгы кебимди («Манас»). Элмден азып, кайгы жеп, Асиретти көп тарттым (Эл ырлары).

АСКЕР (ар.) черүү, кошуун. Аскер селдей каптады. Аг жеткен жерди таптады («Манас»). Дүйшөн болсо аскерге кеткен экен (Ч. Айтматов).

АСКИЯ (ар.) какшык, шылдың, келеке, тамаша. Бир бирин аска-кыялап сөзгө кармап, Кээ-кээде көтөрүлөт каткырыктар (Эл ырлары).

АСМАН I (ир.) көк. Түпсүз деңиздей түнкү асман көгөрөт (К. Жантөшев). Залим байлар, ак сөөктөр иш башынан куулуп, барса келбес сапарга айдалып, аягы асманга келген күн («Эркин-Тоо»).

АСМАН II (кырг.-монг.) бычылган бука, теке, конкор.

АСМАН III, АСПАН (ир.) Ирандагы соода, өмөр жайы өнүккөн чоп шаардын бири — Исфахан шаарынын атынан. Манас баатырдын ак келтесен ошол Исфахан шаарында жасалган имини. Арстанындын Ак келте Ортосу болот, оозу албарс Түтүнү туман, түбү Асман («Манас»).

АСПАП (ир.) курал, жабдык. Бирок, мындагы эл эгин айдоону күнт кылбагандыктан жана аспаптары жетишпегендиктен, эгинди көп айдашпайт (К. Жантөшев).

АСПИ (ир.) 1. түш. диал. ат, жылкы. Аспиден канча салалык, Айлатын арбын адалык («Манас»). 2. түш. диал. чыгыш элдеринин календарындагы жылкы жылы.

АСПИЕТ (ар.) сактоо, ыйык көрүү, аздектөө. Үйгө жеткен, кемпирим экөөбүз сени аспиеттеп багып алабыз, — деп кобурап турду Танабай (Ч. Айтматов).

АСПИРАНТ (ор.<лат.) илимий же окутуучулук ишке даярданып жаткан адам. Элүү дипломниктин ичинен аспиранттыкка жалгыз Тендикти алды (М. Байжиев).

АСПИРАНТУРА (ор.) жогорку окуу жайында же илим изилдөө институтунда окутуучу жана илимий кадрларды даярдоо системасы. Дипломду жакшы коргоп, аспирантурада калган өзүм деп ойлобо (М. Байжиев).

АСПИРИН (ор.<нем.) ооруну жана эт ысыганда басаңдатуучу дары. Башын ооруса аспириин ич, басылып калат (К. Жусупов).

АССАЛОМУ АЛЕЙКУМ (ар.) сага, сизге тынчтык болсун, Ассалоому алейкум Ак сакалдуу калпабыз (Токтогул).

АССАЛОТУ ЖАНАЗА (ар.) дин. өлүк намазы, өлгөн адамга атап окулуучу намаз. Ассалооту жаназа! деп, үч-төрт киши Сансыздын өлүгүн сыртка чыгарышты (К. Жантөшев).

АССАМБЛЕЯ (ор.<фр.) кандайдыр бир уюмдун, көбүнесе эл аралык уюмдун жалпы чогулушу. Бириккен Улуттар Уюмунун Генеральный Ассамблеясынын XXIX сессиясы Нью-Йоркто ачылды («Сов. Кыргыз»).

АССИМИЛЯЦИЯ (ор.<лат.) 1. окшошуу. Тилдик ассимиляция. 2. тилин жана маданиятын жоготуп, бир элдин башка элге кошулуп сиңип кетиши.

АССИСТЕНТ (ор.<лат.) илимий иште же операция жасоодо профессордун же врачтын жардамчысы. Турганы ассистентка болсом. А кишиге бала берүүнү мага ким коюптур. (Ө. Даникеев). Сиз ассистент болуп бериниз бүгүн (М. Сейталиев).

АССОРТИМЕНТ (ор.<фр.) соода ишканасындагы товарлардын сорттору жана түрлөрү. Партия калкты зарыл товарлар менен камсыз кылууну, алардын ассортиментиин кеңейтүүнү жана сапатын жогорулатууну өзгөчө маанидеги иш деп эсептейт («КМ»).

АССОЦИАЦИЯ (ор.<лат.) бир түрдөгү кызмат аткарган адамдардын же мекемелердин бирикмеси.

АСТА (ир.) акырын, жай, сабыр менен. Адам болмок аста-аста, Айбан болмок бир паста (ылакап).

АСТАДИЛ (ир.) чын жүрөктөн, чын берилип, чындыгы дил менен. Кемпир-чал уятынан сыр жашырып, келгендер менен астай-

дия учурашты (Ч. Айтматов). Көңүл бөлсөң ар бөлмөнүн ичинде, Ар жазуучу астанды өз ишине (С. Жусуев).

АСТАНА (пр.) босого, жер босого, табалдырык. Акылман аталардын сөзүн айтам, Аттаган астанадан бакыт тапкын (Т. Мияшев).

АСТАПУРУЛДА, АСТАКПУРУЛДА (ар.) дии. 1. о кудай кечпире көр. Астаптурулда... деп, бери четте отурган Түпкатар молдо ары карай кыйшай түштү (К. Жантөшев). 2. өтм. ачуусу келгенде, жини келгенде «кудая тобо» деп, өзүн-өзү токтотуу. Астаптурулда, ушу бала менин жинимди келтирип турат, эмне кылып жиберсем (Т. Сыдыкбеков).

АСТАР (пр.) кийимдин ичилиги. Чапандын астары жибектен иштелген (сүйл.).

АСТМА (ор.<гр.) жүрөктүн же бронхалардын жапа чегишинен улам думутуу, тумчутуу менен мүнөздөлгөн оору. Ал кишинин астына оорусу болсо керек эле (сүйл.).

АСТРА (ор.<гр.) түркүн түстөгү гүл ачуучу, кооздук үчүн өстүрүлүүчү өсүмдүк. Сенде Зуура Сооронбаеванын «Астра гүлү» деген китеби барбы? (сүйл.).

АСТРОНАВТ (ор.) астронавтика боюнча адис; космонавт.

АСТРОНАВТИКА (ор.<гр.) учуучу аппараттардын аалам мейкининде учушу жөнүндөгү илим; космонавтика.

АСТРОНОМ (ор.) астрономия боюнча адис.

АСТРОНОМИЯ (ор.<гр.) асман телолору, алардын пайда болушу, түзүлүштөрү, кыймылдоо закондору, химиялык составы жөнүндөгү илим.

АСТЫ, АСТИ (ар.) эч качан, эч бир, такыр. Коркпо, бу Дүйшөй мугалимдин айтканы менен болсоң, асты кор болбойсуң (Ч. Айтматов). Байларга бар, орозо. Ачка отурган аш таппай, Асты бизге жолобо (Барпы). Асти, адамга кыянат иш кылбаска, адамга жамандыкка барбаска касам ичсин бул кургур (С. Өмүрбаев).

АСФАЛЬТ (ор.<гр.) жолго, майданга төшөлүүчү курулуш материалы. Асфальтталган кара жол. Айланада жымылдайт (Шамей Токтобай уулу).

АСЫЛ I (ар. асыл) 1. бекзат, каны таза, мыкты; кымбат баалуу. Асыл — таштан, акыл — жаштан (макал). Асыл жүрөктүү бир канча адамдар жөнүндө биз мурунтан эле жеткирип айта турган болсок... (Ч. Айтматов). 2. өтм. ыйык, касиеттүү. Тигине жатат мелмилеген асыл Фергана (Т. Касымбеков).

АСЫЛ II (ар.) негизги, түпкү, алгачкы. Асылы ишин оң болот (сүйл.). Документтердин асыл нускасына кол коюлду (А. Токомбаев).

АСЫЛ III (ар.) түшүм. Капыр жерди гүлдөтүп, Асылына мол баткан (Ж. Бөкөмбаев). Бозоргон чөлдө көгөрүп, Асылы күрүч көбөйүп Шалы бүткөн аккан суу (Барпы).

АСЫЛ ЗАТ, АСЫЛ ЗААДА (ар.-ир.) тектүү, тегин асыл, бекзат, бек заада.

АСЫЛКЕЧ (пр.) 1. тамашкай, шылдыңчы. 2. өтм. сүйгөн, эркектен, жакшы көргөн. Ышынбай жоого тийиңиз, Асылкеч жарым экен деп. Блатыр, оюңузга ала жүрүңүз («Манас»).

АСЫР, АСИР (ар.) доор, кылым, жүз жыл. Нечен катмар асырлар мурун алардын оозунан түшкөн асыл маани сөздөрдү ушу китеп аркылуу кайра оозуна салып, бал шимүүр шимген бала сыяктуу ширесине канды (Т. Касымбеков).

АТ (кырг.) бычылган эркек жылкы. Ат багар, ат токуур — эркек бала. Ат тиш — мык суургуч аспан; Ат соорусун салуу — жоого туруштук бере албай, качып жөнөө (артынан аттын соорусу гана көрүнүп калат). Ат кара тил болгондо — мал көккө тойгондо (көк жеген малдын тили карарат). Аттын майын берүү — аттын күчүн берүү, убактылуу пайдаланууга күчүн берүү. Ат тезегин кургатпоо — улам-улам келе берүү. Мамыга байлаган атынны тезегин кургай электе дагы келүү. Аттан көтөрүп алуу — өтө чоң сый көрсөтүү, абдан урматтап тосуп алуу. Аттын жаманы тарнаа — 18-кылымда жоголуп кеткен, тукум курут болгон жылкы. Кыргындар да асыраган болуу керек.

АТАА (ар.) белек, буюрган, сый кылып берген нерсе. Мейли, мусулмандар, бул жер корук жер, мейли бүгүнкө калгыла, а эртең кудай атаа кылган багытка кетерсиңер а? — деди (Т. Касымбеков).

АТАКА (ор.<фр.) аскер бөлүктөрүнүн душманга өтө тездик менен кол салышы. Ошол күнү катын жазып туруп эле атакага чыккандыр (А. Текинаев).

АТАЛГЫ (кырг.-монг.) иймек миздүү аштама керки (ээрчинин куралы, аны менен ээрдin конулун оёт).

АТАЛЫК (кырг.) 1. тар. ак сакал, уруу башчысы. 2. тар. Орто Азиядагы феодалдык хандардын убагында жаш ханзадаларды тарбиялоочу жогорку мансаптын аты. Түк амалга жетпей же Нүзүптүп аталыгын көрө албай жүрүшкөн айрым бектер... (Т. Касымбеков).

АТАМАН (ор.) 1. революцияга чейинки Россияда казак орус аскерлериндеги жана кыштактарындагы дайындалуучу же шайлануучу начальник. 2. башчы, жетекчи. Силердин атаманыңар ким? — деди Семён (А. Текинаев).

АТАМ ЗАМАНКЫ (ар.-ир.) 1. миф. Адам атадан берки. Адам ата жаралгандан берки. 2. өтм. эчактан берки, алда качандан берки. Тамдын ээси атам заманда жок болгон дешет, билген карылар (С. Өмүрбаев).

АТАНТАЙ (ар.) барып турган март, берешен адам. Жоомарт киши (ылакап ат). Илгери көчмөн арабдардын Тай деген уруусунан Хатим деген берешен адам чыккан имин. Сейитбек болсо Атантайдан да март, деп жымыйып койду. Ал өчтөмөсүн аябайт. Анын буюму меникинен көп (А. Токомбаев).

АТАШ КҮРӨК (пр.) от көсөгүч, чок алгыч кыпчуур. Каным селт этип, от ичкерештирип отурган аташ күрөгүн кармай, ордуна тура калды (Т. Касымбеков).

АТБЕКЕТ (ор.) эск., к. адвокат.

АТБОРОН (пр.) бүткүл жер бети, төгөрөктүн төрт бурчу. Атбороюн сыдыртып, Дүнүйө жүзүн чалчу экен. Зөөкүр бала Бокмурун Кыз издетип калчу экен («Манас»), к. апторой.

АТЕИЗМ (ор.<гр.) кудайдын бардыгын тануу, диний ишенимден баш тартуу, кудайсыздык.

АТЕИСТ (ор.) атеизмди жактоочу, кудайсыз.

АТЕЛБЕ (ор.<фр.) сүрөтчүлөрдүн, скульпторлордун, фотографтардын, кийим тигүүчүлөрдүн ишканасы.

АТИЛЕС (ар.) Каныкейдин кырк келин, Атилес көйнөк шоодурап, Айнектей көзү жоодурап («Манас»), к. атлас.

АТИРЕТ (ор.). Жараткан алла! Абышкалардын тилегин зая кетирсе! Атирет балдарыбыздын жолун ач! (Т. Сыдыкбеков), к. огряд.

АТЛАС I (ор.<гр.) географиялык карталар, таблицалар, чиймелер ж. б.-дын жыйындысы.

АТЛАС II (ар.) чык жибектен токулган, булут ырандуу кезде. Жүккө жыйылган атлас, шайы жууркан, асыл килем, тартылган жибек көшөгө (Т. Касымбеков).

АТЛЕТ (ор.) 1. атлетика менен машыккан адам. 2. күч колдонуу менен аткарылуучу көнүгүүлөрдү жасоочу цирк артисти же спортсмен, чың дөңгөлүү күчтүү киши.

АТЛЕТИКА (ор.<гр.) шамдагай, күчтүү, чыдамкай болууга көнүктүрүүчү гимнастикалык көнүгүүлөрдүн жыйындысы.

АТМОСФЕРА (ор.<гр.) 1. Жерди, планеталарды курчап турган аба катмары. 2. өтм. чөйрө, курчап турган шарт, абал. Адамзаттын бейкут, бейпил жашоосуна түшүп турган коркунучтун эң оопурталдуусу өз ара ишенбөөчүлүк, шексизинүүчүлүк, сестенүүчүлүк, конфронтация атмосферасы (Ч. Айтматов).

АТОМ (ор.<гр.) химиялык элементтин химиялык касиетин аныктоочу майда бөлүктөсү. Атом, голографиянын, Адам көрсүн пайдасын (С. Жусуп).

АТПОРОЙ (пр.), к. анторой.

АТТАРЧЫ (ар.-кырг.) атыр, самын, жыл-шуу сатуучу адам. Ажы саткан көз мончок, Аттатчынын мончогу (Барпы). Ашыгык маалга кул эмес, бозой, Аттатчы тапкан пул эмес, бозой (Т. Байзаков).

АТТАШЕ (ор.<фр.) дипломатиялык өкүлдүктөгү бир тармак боюнча адис-кешчи.

АТТЕСТАТ (ор.) окуу жайды бүтүргөндүктү, илимий же атайын наам берилгендикти күбөлөндүрүүчү документ. Кармашкан аттестаттын колдоруна, Бел алган бул турмуштун чоң жолуна шатыраган шайыр жаштар (А. Токтогулов).

АТТЕСТАЦИЯ (ор.<лат.) 1. бирөөнүн ишкердик жана саясий машыктыгына баа берүү. 2. баа коюу аркылуу кимдир бирөөнүн билим деңгээлин, адистигин аныктоо, баалоо.

АТЫР (ар.) жыпар: жыты аңкыган эфир майы. Абасы атыр жыттанган, Касиеттүү Ысык-Көл (Эл ырлары). Адамды тартып өзүнө, Атырадай гүл буркурап (Эл ырлары).

АУДИТОРИЯ (ор.<лат.) 1. ичинде лекция, доклад окула турган, баяндама жасала турган жай. Ал го ал деңизчи, жанагы аудиториялар туурасында канча жолу атпайдым (Ө. Даникеев). 2. жалпы эле лекция угуучулар. Өз чыгармачылыгы менен жаштар аудиториясынын талаптарына жооп берүүгө умтулган, балдар жана өспүрүмдөр үчүн пьеса жазышкан таланттуу драматургдардын алкагынын кеңейишине таасир тийгизет («КМ»).

АФЕНДИ (пр.) такыр. Келинч, афендим, келинч (К. Баялинов). Жалгыз Маисур афанди гана муштумун түйүп алып, бирөөнү коюп жиберчүдөй изирипат (А. Саспаев).

АФИША (ор.<фр.) боло турган оюн, концерт, баяндама ж. б. көнүндөгү чоң-чоң тамгалар менен жазылып, көрүнө жерге илип коюлган жарыя. Мурат фамилиясы режиссёр катары жазылган афишаларды, спектаклдерден тартылган сүрөттөрдү майдалап тытып жатат (М. Байжиев).

АФСУН (ар.) сыйкыр, дуба, арбоо. Уучтап алып топурак, Афсун демин уруптур («Манас»).

АФФИКС (ор.<лат.) сөздүн, уңгунун маанисине өзгөртүү киргизүүчү элемент-мүнө.

АХАЛТЕКЕ, АХАЛТЕКИН (түрк.) түркмөн элинин теке уруусу Ахал деген жерде өстүргөн жылкы. Жанына шерик жалгыз аты

ахалтекин Сарала түркмөндөрдөн бир чоң тойдо тартуу болуп келиптир (Ч. Айтматов). Бул Ак жол өзү айтылуу ахалтеке тукумунан экен (С. Өмүрбаев).

АХЛАК (ар.) мүнөз-кулк, жүрүм-турум. Акбар эң оболу ар динден бирден улама чогултуп, пейделердин милдети, адеби, ахлагы жөнүндө маани талаштырган (Т. Касымбеков). О, анда атасы да бу уулунун демине эргип, адеп-ахлак, дөөлөт-мээнет жөнүндө узун сабак таштамак (С. Өмүрбаев).

АХЫБАЛ-АЛ (ар.) жай-маани, оокат-тиричилик. Эжекелеп чакырып, Мен өчкөнгөн жесирдин Ахыбал-алын сурай жүр («Семетей»).

АШ (кырг.) тамак, даам, азык, корек. Аш айран — акшак, таруу салып уютулган айран. Аш берүү — өлгөн кишиге бир жыл толгондо өлүк зыйнатына арнап, мал союп элге берилген тамак. Аш бол! — тамагың жакшы синсин! Май аш — элден ынтымак сурабай, өз күчү менен өлүк зыйнатына берилген тамак. Аш бышым — убакыт өчкөмү. Аш казан — ичеге-карын. Аш кеби — тамактан башканы билбеген, жатып ичер соргок, арам тамак. Аш көк — тамакка катыктап иче турган жыттуу өсүмдүк.

АШАР (ар.) 1. чогулуш, топ. 2. өз ара жардамдашып, ишти бүтүрүү. Бөрүбай бул тектирге суу чыгарууну ойлоп, бир жылы чоң ашар берди (Т. Сыдыкбеков).

АШЕПКЕ (ор., орф. ошпёк) эск. ката, жаңылыш. Аркалыкты наадан деп, Ашепке сүйлөп салбасын, Азабына калбасын («Манас»).

Ашепке айтсам таарынба, Ашкере салдың жалынга (Эл ырлары).

АШКАЛЛА (уйг.) 1. балн, баракелде. 2. өтм. түш. диал. (Памир кыргыздарында) ыракмат.

АШКАНА (кырг.-ир.) тамак жасала турган, тамак-аш сактай турган бөлмө. Кара сур аял ашканасынан чүрүшкөн чекесин көрсөттү (Т. Касымбеков).

АШКЕРЕ (ир.) ачык, даана, белгилүү. Өзү жоонун айласын, Ашкере билген эр экен («Манас»). Адам болор жигиттин Ак бетине нуру бар, Ар кимдерге ашкере Айтылбаган сыры бар (Барпы).

АШЛАМПУ (кырг.-кыт. аш — тамак, лаңфу — буурчак уңу) буурчактын унунан уютулган, килкилдеген муздак кесмеден жасалган тамак. Ашканадан жакшы ашлампу жедик (сүйл.).

АШМУШКЕ (ор. осьмушка) эск. кадактын сегизден бир бөлүгү. Бир ашмушке чай алдым (сүйл.).

АШПОЗ (кырг.-ир.) 1. аш, тамак жасоочу адам. 2. тамак иче турган жай. Анан тамак-аш, жашоо жагын кеңешти, ашпоз, отунсуу, үй, жем-чөп жагын такташты (Ч. Айтматов).

АШПУЗУЛ (кырг.-кыт. аш — тамак, пуш — дүкөн) тамак сатуучу дүкөн, жай.

АШТЫМКАНА (кырг.-ир.) тамак бышыра турган үй, тамактана турган жай. Жетип Манас барыптыр, Аштымкана тамына, Коркутуп баарын тыгыптыр («Манас»).

АШУГ (кавказ элдеринде) ырчы, акын. Угуп тургун, калайык, Күн өмүрдүн азыгы, Күндү кошуп ырдаган Акын Барпы ашугу (Барпы).

АШУЛА (ир.) түш. диал. ыр. Ашуланы айтышып, Ары-берп тартышып, Ар түрдүү оюн ойношуп («Манас»).

АШУРА (ар.) дин. Мухаррам айынын 9унда өткөрүлө турган диний майрамдын аты. Ошол күнү Кербаланын чөлүндө азап чегип

өлгөн имам Хусениди эскерип, аза күтүшөт. Шиа мазхабындагы шиптер үч күн: «Шах Хусени, вах Хусени» деп, өздөрүн быкташат. Ошондон «шах-вахси» деген жөрөлгө жана сөз пайда болгон.

АШЫК (ар.) сүйүү, сүйүп калуу, куштар болуу. Агала зоого куш жүргөн, Ашыкка менче ким күйгөн. Күлүйп, Күлиар ашык кыз Кейнес дартым кимге өтөт (Токтогул).

АШЫК ЖАР (ар-ир.) сүйгөн жолдош. Кымбаттуу сүйгөн ашык жар, Аткарылсын антибыз. Эл таалайын талашуу, Баштатам берки салтыбыз (Эл ырлары).

АШЫНА (ир.) тааныш, агайын; ынак. Чагай болду сыртынан Хан Шырдакка ашына (Тоголок Молдо). Асыл кой көз ашынам, Мен ашына болдум жашыман (Тоголок Молдо).

АЭРОДРОМ (ор.<гр.) самолётторду учуруп-кондурууга, жайгаштырууга жана тейлөөгө арналган курулуш, жабдуу жана жер участкасынын комплекси.

АЭРОПЛАН (ор.<фр.) абадан оор учуучу аппарат, самолёт. Алыстагы көрүнгөн Аэроплан турбайбы (Эл ырлары).

АЭРОПОРТ (ор.<фр.) самолёттор учуп-кою турган майдан. Эси тартып, аэропорт, суук тартып, Күзгү шамал күчөнүп жанымга өтөт (А. Дегембаева).

АЭРОСТАТ (ор.<гр.) абадан жеңил газ менеп толтурулган учуучу аппарат.

АЭРОФЛОТ (ор.<гр.<фр.) аба флоту, авиация. Аэрофлоттун кызматынан пайдаланыла («Сов. Кырг.»).

АЯК (кырг.) 1. бут, жүрүү мүчөсү. Аягы жок, колу жок, Токтойм деген ою жок. Жүрүп келген аккан суу (Жеңижок). Аяк ылоо — мингич (ат жокто «аяк — ылоо» деген ылакаптын кыскарып калганы). **Аягы сай таппаган** — бир жайда турактап жашабаган, иштебеген адам (камгакча сай издеген). 2. идиш. Өлбөгөн адам алтын аяктан суу ичет (макал). **Аяк бошотор** — иш кылбаган, тамактан башканы билбеген адам. **Жан аяк** — пасыбай ийлөөчү аяк. **Ант аяк** — касам ичкендеги аяк. **Бата аяк** — кудалашканда аш ичкен аяк. **Аяк ичер улуу** — алча-мынча жашы улуу. 3. акыры, соңу. Минтип отурсак мунун аягы жакшылык менен бүтпөйт (Ө. Даниев). **Аяк оона** — айдын аты (сентябрга туура келет).

АЯЛ I (ар.) акырын, жай, токтоо. Алдыкы жерге тура тур, Азыраак аял кыла тур (Эл ырлары). Алдындагы Көктөкө, Аял кылып турабы, Аткан октой чуралды («Манас»).

АЯЛ II (ар.) 1. ургаачы, катын, катын-кыздар. Алты түрлүү жибекти Кулачтаган энекем, Алтыммыш аял ичинде Буластаган энекем (Эл ырлары). Аялдын көркү болбойт чач болбосо, Тоолордун салмагы аз таш болбосо (Барпы). 2. колукту, алган зайыбы. Аялым экөөбүз метродон чыгып, манежди көздөй бастык (Ө. Даниев).

АЯЛ ЗАТ (ар-ир.) зайып, катын, келин-кыз. Кара сурлун сулуусу. Аял заттын нурдуусу, Эрке катын Каникей («Манас»).

АЯЛМЕТ (ар-ир.) бүлөлүү, көп балалуу. Оштун бери жагындагы Лангардан көчүп келген жаш аялметтүү адам (К. Жантөшев).

АЯН I (ар.) 1. ачык, даана, так. Асыл Манас өлгөндөн Айтып оттум аяндап (Тоголок Молдо). 2. өтм. сыр, белги, шек. Кудай уруп салганбы, Аяным менин шекинди, Коңурбай бирди кылганбы? («Манас»). Түшүмө аян берди, үйдөн даам ооз тийдин, Жаркылдап үйгө кайтарсын (Ш. Садыбакасов).

АЯН II (ар.) пайда, киреше. Адырга сепкен арпаны, Аян кылган кайчаны (Эл ырлары).

АЯР (ар.) 1. шылуун, амалкөй, куу, кыяр. Аяр күндү карма деп, Артынан кууп алыптыр (Тоголок Молдо). Ырамандын Ырчы уул Озу аяр сынчы кул («Манас»). 2. өтм. сыйкырчы, дубакөй. Аярды кудай уруптур, Аясун окуп алыптыр. Манас кандын кошууну Айбанат болуп калыптыр («Манас»).

АЯТ (ар.) дин. Курандагы ыр саптары. Бөрүбай молдо куранын колуна кармап, ар кайсы аятын окуп, элди бирден чакырып, куранын карматып жатты (К. Жантөшев).

АЯТ-АДИС (ар.) дин. аят — курандагы ыр саптары, адис — Мухаммед пайгамбардын осуят сөзү. Өкүмү бар өзүндө, Аят-адис сөзүндө («Манас»).

Б

БАА (ир.) 1. куну, турушу. Дүкөнгө пулун толтурган, Ашык баа коюп пулуна Пайдасын тилеп отурган (Токтогул). Баасы кымбат барча тон, Базардан чыгат турбайбы (Эл ырлары). 2. өтм. сын, сын берүү. Онбогон Жолой баатырды Баары журту баалаптыр, Бал-бандыкка каалаптыр («Манас»).

БААЗИ (ар.) түш. днал. кээде, кээ бир. Баази бир адамдар иштегени келбейт.

БААКИ (ар.) чыныгы, чын, түбөлүк. Бай Көкөтай өлдү деп, Бааки дүйнө, чын жайды Барып акыр көрдү деп («Манас»).

БААМ (ар.) түшүнүү, байкоо, апдоо. Менин баамымда сеп чоң окумуштуу болосуң (Ч. Айтматов). Мен айтпасам ушуга да баа-мын жетпейби (М. Абдукаримов).

БААНА I (ар.) калка, коргонуч, сыйынт, калканчы. Байсейит деген айылды, Баана кылып ал келди (Токтогул), к. паана.

БААНА II (ир.) шылтоо. Оосуракка арпа уну баана (макал).

БААНИ (ар.) жалган, өтүп кете турган, түбөлүк эмес. Баани дүнүйөдөн бааки дүнүйөгө көчтү («Манас»), к. паани.

БААР I (ир.) жыргал, үстү, пайда. Айтканынан баар таап, Тала-дунүйөдөн бааки дүнүйөгө көчтү («Манас»). Эх, эч ким эч кимден кордук көрбөй бына жеткен кул («Манас»). Эх, эч ким эч кимден өмүр сүрсө, кан-ар ким өз эмгегин менен баар таап, сүйгөнү менен өмүр сүрсө, кан-дай сонун болор эле! (К. Жантөшев).

БААР II (ир.) жаз, көктөм маалы. Гүл жадырап ачылган, Күр-мө кийген жашылдан, Жаркыраган баарды айт (Барпы). Кунажын тууду бир күнү, Жаздын баар айында (Тоголок Молдо).

БААТЫР (монг. баатар; фарсыча бахадур; орусча богатырь) эр, кайраттуу, тайманбас. Баягы асый чыкма Нарбуудан, Баатыр Манас өлгөндө, Аза күтүп калыптыр («Манас»).

БАБА (ар.) ата, чоң ата, Бабабыз черткен бул комуз Баркына жетип сыйлаймы (Эл ырлары).

БАБА ДЫЙКАН (ар-ир.) эл ишениминде: дыйкандын пири, колдоочусу. Сөздүн төркүнү — Адам атадан келет. Жомокто биринчи эгин айдаган, биринчи буурсун жасаган адам. Абышка бо-луп кубулган Баба дыйкан өзүмүн («Манас»). Апан үрөн сээп, маласын тартып сал да, Баба дыйкандан түшүм тилеп жата бер (Ч. Айтматов).

БАГАЖ (ор.-<фр.) оролуп-танылган, жолго алынчу, ташылчу жүк. Паровоздон кийин багаж вагон, анан почта вагон эле (Ч. Айтматов).

БАГАЖНИК (ор.) автомобиль, велосипед, мотоциклдеги багаж коюла турган орун, жай. Чемодан көтөргөн таксист багажникке тегеренди (А. Саспаев).

БАГБАН (ир.) бак өстүрүүчү, бак тигүүчү. Москвада Кремлде өзүн багбан, Бактагы мен бир булбул, Сайрайм шагдан (Барпы).

БАГДЕ (ар.) эск. мындан соң, мындан кийин.

БАГЫМДАТ (ир.) 1. таң, таң жарыгы. Эртеси багымдатта айылдан аттанып, военкоматка жөнөп калдык (Ч. Айтматов). 2. дин. эртең мененки намаз. Багымдат намаз окушуп, Азырлап атын токушуп («Манас»).

БАГЫШ (кырг.) жалпак мүйүздүү буту (кыргыз тилинде сары багыш, чоң багыш сыяктуу уруу аттарында гана сакталган). Бир кезде кыргыз эли ыйык туткан жаныбары. Ал эми азыр чубап өткөн багышты эмес, коён табуу кыйын дейт ал (О. Султанов).

БАГЫШТА (ир.) атоо, арноо, атап коюу. Ушул тилекке багыштап алып келдин эле, кел эми өз колуңуз менен тигип коёлу. Багын окуудан ачылың! (Ч. Айтматов).

БАДА (ир.) жайытта багылган уйлар. Уйду бадага Дыйканбек кошул келди (А. Стамов).

БАДАЛ, БЕДЕЛ (өзб.) өтм. түш. днал. эрден чыккан аялдан калыңды эсеп катары эрине кайтарып берилүүчү мал же пул.

БАДАМ (ир.) түштүк жакта өсүүчү мөмө даракы жана анын жемиши. Тоодо токой бадамы, Тоого-ташка тыгылды, Шорук кан-дын адамы («Манас»).

БАДАНА (ир.) денеге бап, денеге жарашыктуу. Кош бадана торгой көз, Келеме жака кеп күрмө («Манас»). Маралбаш атын минип, бадана соот кийип жөнөп калды (Тоголок Молдо).

БАДИК (кырг. эск.) сыркоо адамды эмдөө ырымы. Көч-көч, бадик! Көч бадик көчүрөйүн, Бадик болгон атыңды өчүрөйүн (Тоголок Молдо).

БАДИРЕК (ир.) 1. тегин жаман, асыл зат тукумунан эмес. Салпылдаган бадирек, Кан Көкөтөй ашы деп, Эсеби жок мал айтып («Манас»). 2. өтм. оңбогур, митаам. Уйкулуу көзү менен байкаган эмес экен го, бадирек (А. Убукеев).

БАДӨӨЛӨТ (ир.) байлыкка чулганган, жыргал турмуш өткөргөн. Көрөт көп эл: ким кубаттуу, ким алсыз. Көрөт көп эл: ким бадөөлөт, ким алсыз (Т. Байзаков).

БАДЫБОТ (ор. подвода) 1. кире (адам же жүк ташыган). 2. өтм. кардоон чыны, чоң кесе (илгери Каракол же Нарын тарап-кесе м-н бозо куюп бозо иче турган. Демек, подводдогулар иче турган чыны > бадымбот аталып калган).

БАДЫРАҢ (ир.) төшөлүп өсүүчү огород өсүмдүгү, жашылча жана анын жемиши. Ашкабак менен бадыран Арбын болот барысы (Эл ырлары).

БАДЫРАПКАНА (ир.) даараткана, кала жай, даарат ушата турган жай.

БАДЫША (ир.) алым, улук, король. Үч бадыша журтунун баш-карүүчүсү экен («Кыргыз эл жомоктору»), к. падыша.

БАЕО (кырг.) жоош, момун. Бутунун жешип жаясын, Мынча

кызык көргөн соң, Булар кайдан жай алсын, Илбирстин атып баё-сун («Манас»).

БАЖЫ (ир.) салык, алым. Айта берсем түгөйбөйт, Көкөн кан-дар кылыгы. Бажы деп алган элеттен, Падышалык ырымы (То-голок Молдо).

БАЖЫГЕР (ир.) салык алуучу, салык жыйноочу, алым жый-ноочу.

БАЗА (ор.-<гр.) 1. түп, пайдубал, фундамент. 2. негиз. Соци-ализмдин материалдык базасы. 3. бир нерсени тейлөөгө керектүү нер-селер топтолгон жай. Спорттук база. Геологиялык база. 4. өлкөнүн куралдуу күчтөрүнүн өзүнүн же бөлөк аймактагы тайныч пункту. Аскер-деңиз базасы.

БАЗАР (ир.) 1. соода жайы, соода орду. Байланып калган ба-зардын, Багын ачкан эр Кошой («Манас»). 2. өтм. жыргал, азан-казан. Алганы жакшы кишинин, Ай сайын болот базары (Эл ырлары).

БАЗИС (ор.-<гр.) өндүрүш мамилелеринин жыйындысы, өндүр-гүч күчтөрдүн өнүгүшүнүн белгилүү баскычына туура келүүчү коом-дун экономикалык түзүлүшү.

БАЙ (ар.) түш. днал. соода, соодалашуу, соодалашып алуу. Бай кылып алдыңызбы?

БАЙБАЧА (кырг.-ир.) байдын баласы, мырза. Мен ошону ойлоп, бул жердеги бир кур байбачалар менен сүйлөштүм (Ж. Турус-беков).

БАЙГАМБАР (ир.) дин. элчи, кудайдын жердеги элчиси. Шей-шемби күнү аттанып, Байгамбар сапар кылган күн (Тоголок Мол-до). Малды көрүп, байгамбар жолдон чыгыптыр (ылакап), к. пай-гамбар.

БАЙДА I (ир.) көрүнүү, көрүнө калуу. Алда кайдан бир булут, Байда боло калганы («Манас»), к. пайда I.

БАЙДА II (ар.) киреше, жугум. Чечендинги не байда, Эм бол-босо айтканын (ылакап), к. пайда II.

БАЙДУБАЛ (ир.) дубалдын түбү, фундамент. Байдубалын тал-калап, Баарын чаап албасам («Манас»). Жети кез коргон байдубал Чарбагын кошуп ырдайын (Токтогул), к. пайдубал.

БАЙИСТҮҮ (кырг.) токтоо, салмактуу, оор басырык. Сабыр эт. Түшүр камчыңды, — деп Жайдар адатынча байистүү сүйлөп, эринин ээликкен жинин басты (Ч. Айтматов). Бектемир Калматты бала кезинде таза кийими, байиздүү баскан-турганы... үчүн жактырып калат (Ж. Мавлянов).

БАЙИТ, БЕИТ (ар.) чыгыш поэзиясында түрдүү жанрдык фор-маларда колдонулуучу эки сап ыр. Байымбеттин казалы, Байит кылып жазалы (Тоголок Молдо). Бермет теспедей жылтылдаган рубанлериң, бейтерин, санаттарың, таалым тамсилдерин жаттады (Т. Касымбеков).

БАЙКЕРИ (кырг.-ир.) оокаттуу, тын. Жарды-жалчы дегендер кийин, элүүнү жылдардан кийин, байкерчиликке айланды (Ж. Ме-детов).

БАЙКУШ (ир.) 1. эси оогон, эсинен ажыраган, эс-учун билбей калган. 2. өтм. бечара, алсыз, ырысы жок, бакытсыз, шордуу. Бал-дары турбаган байкуштар, акыры наристенин атын ырымдап коё башташат (Ж. Медетов).

БАЙЛУ (кырг., өзбекче — бай угли) жапалак үкү, мыкый үкү; бабырган. Күү-дуу удуртуган шамалга аралаш уңкулуп бөрүлүп, үстүндө байлу коркунучтуу балдырап турса келебей, жайдак жон-

ченгелдеп басына бербей, өзүндү бакубатыраак карма (М. Абдукаримов).

БАКЧА (пр.) 1. дарак, мөмө дарагы тигилген жай. Бакчада салкындап отурдук. 2. өтм. бөбөктөр багыла турган имарат короо, жай. Балдарың ойноп жырлаган, Жарашыктуу бакчанаар (Барпы).

БАКЧАЗАР (пр.) жемеш дарактары орношкон жай. Болсоң боло бир дыйкан, Бакчазарым кармаган (Ө. Кулумбаев).

БАКШЫ (кырг.-монг.) 1. эччи-домчу. 2. жипди болгон адамды көрүүчү, «соолуктуруучу» адам. Бак-дарак көркү гүлдө, Бакшыны көркү жипинде (Токтогул). Баканды кармап бакырып, Бакшы менен бүбүдөн, Немесин койбой чакырып («Манас»).

БАКЫЛ (ар.) сараң, катуу баш, карик, битекарын. Байкушум, Жакып нетесин? Баладан малды жуук көргөн, Бакыл киши экенсин («Манас»).

БАКЫЛОЧУ (кырг.) байкоо жүргүзүүчү, текшерип туруучу, контролдук кылдуучу. Ат такалаганча, жолду бакыла (макал).

БАКЫР (ар.) келсе, жарды, колунда жок. Пас адамга тең жүрчү, Бакырлык жайы көрүнөт («Манас»). Бакыр болсоң — баркыт кий (макал).

БАКЫТ (ар.) ырыс, кешик, таалай. Эмгекчиге бакыт жолу ачылды. Эли үчүн эмгек нуру чачылды (Барпы).

БАЛ I (пр.) төлгө, төлгө тартуу. Бал китеп, к. пал I.

БАЛ II (кырг.) 1. асал. Аары багып көбөйтүп, Гүл сордуруп бал алган (Токтогул). 2. өтм. ширин, таттуу, жагымдуу. Бал сөзүндү сагымды («Чалкан»).

БАЛ III (пр.), к. пал II.

БАЛАА (ар.) 1. кырсык, апат, азап, кайгы. Эмп бир көрдүң бузукту, балам, Балаага башың тушукту, балам («Манас»). Балаанын басы да балаа, жогу да балаа (макал). 2. өтм. балакет, шылуун. Анык балаа бай-манап, Адам затка жармашкан (Токтогул).

БАЛААГЕРДЕН (ар.-пр.) 1. балаадан куткаруучу, балаадан сактоочу. 2. дин. балаадан кутулуу үчүн мал союу, садага берүү.

БАЛАГАТ, БАЛАКАТ (ар.) бойго жеткен, үйүргө кирген. Балагата толгондун бардыгы намаз окушат (К. Жантөшев). Ал кезде го тал чыбыктай буралган жаш кези, азыр болсо туркусу тулпар кейиптенип, балакатка жеткен (Ч. Айтматов).

БАЛАК (пр.) жазалоо куралы, жазалоо камчысы. Түлкүбектин сөөгүнө батса керек, казыга салып, жүз камчы балак урдурду (К. Жантөшев). Кутулдук го түбөлүк Бай-манап чапкан балактан (Токтогул), к. палак.

БАЛАКА (кырг.) түш. днал. мөмө байлай элек жаңгак жыгачы. Тетпиги балака жаңгакка жетип, Тургунай энтиге кыткылыктап туруп калды... (Ш. Абдыраманов).

БАЛАКАЙ (кырг.) балам, бөбөк. Болуптур, балакай, деди үшкүрүп. Бара бер, өзүм бир айласым табармын (Ч. Айтматов).

БАЛАКАНА (пр.) турак үйдүн экинчи кабатындагы серече бөлмө. Жипар чөптүн нымна чыланган желпүрлөн бир шумдук тааза жыт чыгып, балаканага толуп кетти (Т. Касымбеков).

БАЛАКЕТ (ар.) 1. кырсык, балаа, азап, бакытсыздык. Бул тилимди албасаң, Баары журтту чакырып, Балакетке каласың («Манас»). 2. өтм. кийин, мыкты, шылуун. Балакет чыккан жашынан, Көкөтөйдү Бокмурун («Манас»).

БАЛАЛАЙКА (ор.) орус элинин кылдуу музыкалык аспабы.

Гүлалым ордунан туруп, тушта илпүү турган балаалайканы жулуп алаң да Дусяга кармата салды (А. Стамов).

БАЛАН (ар.) кимдир, бирөөдүр, эмнедир. Айтып келген Шалтанга, Балан деген жок болду (Тоголок Молдо), к. палан.

БАЛАНЧА (ар.-пр.), к. паланча.

БАЛАН-БУСТАН (ар.-пр.) ана-мына, жок шылтоо, тиги-бу. Кел, кетелик, Аткантан, Балан-бустан дебестен (Тоголок Молдо).

БАЛАНТ (пр.) жогору, бийик, өөдө. Жөн Орозкул эмес, корук токойдун кудурети чоң кожоюну атка конуп, мартабасы балант көтөрүлөт (Ч. Айтматов).

БАЛА-ЧАКА (кырг.) балдар, өспүрүмдөр (түркмөнчө «чага» — бала маанисинде). Бала-чака көп болсо, Лаштын чери жазылат (Барпы).

БАЛБАН (пр.) бөкө, күчтүү, карылуу. Кең көкүрөк, жайык төш, Ары балбан, ары шер («Манас»). Жээктеги кумурскадай кайнаган эл балбандын күчүө таңгалып, кыйкырык сүрөөн: Оо-аа, жашан палван! (С. Өмүрбаев), к. палван.

БАЛЕРИНА (ор.-фр.) балет артисти, бийчи. Ал тим эле атайып дасыккан балеринадан бетер вальсты ушунчалык так, жеңил бийлей турган (А. Стамов).

БАЛЕТ (ор.-фр.) театрдык бий өнөрү; музыка менен коштолгон бий жана музыкалык кыймыл аркылуу ишке ашырылуучу театр өнөрү; ушундай аткарууга арналып жазылган музыкалык чыгарма. Жыйырма беш жыл аралыгында Рейна Чокосва Кыргызстан Ленин ордендүү опера жана балет театрында коюлган балет спектаклдердин бардыгынын башкы каармандарынын партияларын аткарды (К. Күмүшалиев). «Спартак» балетин балетмейстер Уран Сарбагышев зор ийгилик менен койгон (К. Күмүшалиев).

БАЛЕТМЕЙСТЕР (ор.-нем.) балеттерди, опера спектаклдериндеги бийлерди коюучу. Сахнада чыгармачылык ийгиликтерге ээ болушкан У. Сарбагышев, Р. Чокосванын бийчилик аткаруучулук жана балетмейстерлик ишмердиги айтууга татыктуу (К. Күмүшалиев).

БАЛИТ (пр.) ыпылас, булганч, кир, к. палит.

БАЛКИ, БАЛКИМ (пр.) мүмкүн, ошондойдур. Эмне болорун азыр көрөбүз, А балким аллалар хан бир кашык канын кечип коёр (Т. Касымбеков).

БАЛКОН (ор.-итал.) 1. имараттын жогорку кубаттарынын сырткы дубалынан чыгып туруучу, эшиги бөлмөгө караган тосмолуу кыскача. Жалгыз жатам, Балкону бар келишкен кеп бөлмөдө (А. Токтогулов). 2. театрдагы жогорку ярустагы орундар. Билетти балконтон (Токтогулов).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАЛЛ (ор.-фр.) 1. бир нерсенин күчүн өлчөө бирдиги. Жер коңдун биринчи катарындагы орунга ал (сүйл.).

БАНДА (ор.-итал.) талоончулук жана кылмыш иштерин жүргүзүү үчүн бириккен куралдуу адамдар тобу.

БАНДЕРОЛЬ (ор.-фр.) оролуп, таңылып почта аркылуу таңылуучу чакан танылчак. Жарым жылдан кийин Эдигей калың бандероль алды (Ч. Айтматов).

БАНДИТ (ор.) бандага кошулган адам, куралдуу талоончу.

БАНДУУЛУ (кыт.-ар.) элге жар салганда кагылуучу чоң барабан. Бандуулунун түбүндө Жети жүз керней бапылдап, Аскердин жыйып азырлап («Манас»).

БАНК (ор.-фр.) акча каражаттарын топтоо, кредит берүү, акча, баалуу кагаз чыгаруу жана жүгүртүү ж. б. иштерди аткаруучу мамлекеттик мекеме. СССР мамлекеттик банкы.

БАНКА (ор.-англ.) 1. цилиндр формасындагы айнек же металл идиш. Ал кухняга өтүп муздаткычты ачты эле, кагазга оролгон бир чоң кесим сыр, ачылбаган бир банка икраны көрүп жаш балача сүйүндү (А. Стамов). 2. медицинада колдонулуучу карткы, онко.

БАНКЕТ (ор.-фр.) бир окуяга же бирөөгө арналып берилген сый тамак.

БАНКИР (ор.-нем.) капиталисттик өлкөлөрдө банк ээси же чоң банк акционер.

БАНКРОТ (ор.-фр.) төлөөгө кудурети жок карыздар; жакырдаган, жакырчылыкка дуушарланган адам.

БАНГИ (ир.) 1. аңгиримчи же нашаа чегүүчү адам. 2. өтм. келе-соо, башы иштебеген. Бангилер түштү жолуна, Байкаңар сөздүн соңуна (Тоголок Молдо), к. маңги.

БАП I (ир.) дал, ылайык, туура. Экөө бир бирине абдан бап келип калган экен (К. Жусупов).

БАП II (ар.) 1. каалга, дарбаза, эшик. 2. бөлүк, глава. Онунчу бап. Жаткан менен кыш төшөгү жыйылбай, Чорго муздар ыйлайт жашы тийылбай (Т. Байзаков).

БАПА (ар.) кайыр, жакшылык. Ырыскылуу пендесин кудайым өз колтугунда сактайт, бир ал кулум десе, замбиректен жалаң камчы бапалуу болор (Т. Касымбеков).

БАПИК (ир.) чачы, чок, жиптен жасалган чачык. Ырамандын Ырчы уул, Ыкыры баник кырк муун («Манас»), к. паник.

БАР (ар.) дин. жараткан, кудай, теңир. Эй бар кудая, бергенине шүкүр! — деди Бердибай (Т. Сыдыкбеков).

БАРА I (ир.) 1. бөлүк, кесим, барча. 2. өтм. жем, бел оорубай тапкан пул. Казылык кылып бара жеп, Ачылган жок кулагын (Барпы), к. пара.

БАРА II (ир.) чабак. Кээ күнү калгым келет кайчыланып, Бой таштап тегирмендин барасына (Ж. Мамытов), к. пара.

БАРА III (ир.) 1. козу. 2. көрпө. Башың сындуу көрүнөт, Кара бара бөрк менен (Барпы).

БАРААТ (ар.) 1. чыгаан, бардык жагынан өөдө турган. 2. өтм. гон, Байкаса бар аспаптуу илим болгон. Бул мүнөз барааттуу жан-барабар (ир.) бирдей, тең, бипбирдей. Эр элеси тирүүлүккө бараат (К. Маликов).

БАРАЗМАН (ир.) кургак сөз, курулай кеп. Маматай кургак, баразман сөздөрдөн кайтысы келип, турмуш чындыгына жакын-даштыра сүйлөдү (Ш. Абдыраманов).

БАРАНЫЗ (ар.) 1. дин. диндеги парыз болгон милдеттер: орозо,

намаз, ыйман, зекет, ажы. 2. өтм. сыйкыр, дуба, арп. Барайыздан бат окуп, Бачмыраак жат окуп, Тегерете терс окуп, Кытайча дуба нече окуп («Манас»).

БАРАК I (ар.) бир жапырак кагаз. Билимдүү болгун, чырагым, Билимпоз жазган барактай (Эл ырлары).

БАРАК II жүнү калың, тула боюн калың түк баскан. Көсөө кудай буйругу, Сакалын барак иттин куйругу («Назар ырчы»).

БАРАКАТ (ар.) бейпил, тынч, жыргал, мамыраган. Балдары баран аткан жер, Баракатта жаткан жер (Токтогул). Үйүндө тын-чы жоктун талаада кош (хуш) баракаты бар (макал).

БАРАКЕЛДЕ (ар.) 1. дин. кудай жалгасын. 2. өтм. бали, жарат, эң сонун. Баракезде, эп экен, Бай абан айтар кеп экен («Манас»).

БАРАКОР (ир.) 1. тойбос, соргок. 2. өтм. жегич, бара жегич, пара алгыч, к. паракор.

БАРАНДА (ир.). Баранданын панасы Булбул деймин, иргалым (Эл ырлары), к. паранда.

БАРАНЖЫ (ир.) бүркөнчүк, аялдардын бет жапкычы. Жаным бир аыл ак тамак, Баранжидин жеңинен, Пейилиндин кенинен Ырдалым эле бир сабак (Эл ырлары), к. паранжы.

БАРАҢ I (ир.) 1. эск. Европа. 2. оозунап дүрмөттөлмө найызуу, шыйрактуу, сайлуу мылтык. Балдары баран аткан жер, Бара-ката жаткан жер (Токтогул).

БАРАҢ II (ир.) жөнөкөй ноотунун бир түрү. Кашкардын баран чепкеңи Үстүндөгү кийгени (Эл ырлары).

БАРАСАТ (ар.) эзэн, билгичтик, жондөм, к. парасат.

БАРБАНА (ир.) көпөлөк, түнкү көпөлөк, шайтан көпөлөк. Сеп барбана, мен чырак (Эл ырлары), к. парбана.

БАРБАРДИГЕР (ир.) дин. кудай, теңир, жараткан, алла. Түшүмдө барбардигерди көрүп жаткан экенин («Апенденин ангеме-лери»). О, жараткан барбардигер! — деди Каныбек колун кенен жайып... (К. Жантөшев), к. парбардигер.

БАРБЕРЕКЕТ (ир.-ар.) жыргалын, ийгилигин көр, береке болсун. Кыргыз тилинде «бар береке тап» болуп өзгөрүп кеткен.

БАРГЕК (ир.) 1. желбирөөч сөйкө. Чыгыш аялдары, айрыкча өзбек аялдары маңдайына же чачына тагуучу алтын же күмүш желбирөөч. Маңдайда баргек тынарым, Балбылдап күйгөн чырагым (Манас).

2. өтм. ыйык, касиеттүү. Башын баргек талга жөлөгөн, Басташкан душман жүдөгөн («Манас»). 3. өтм. кооздук, чачы, чок. Алаканы айнектүү, Бүлдүргөсү баргектүү (Тоголок Молдо). Баргек-теп боо мээлейим Колдо калган бир жаным («Манас»).

БАРДА (ир.) көшөгө чүмбөт, к. парда.

БАРДАМ түш. диал. демдер болуңуз, саламат болуңуз (жолук-кандагы ал сурашуу).

БАРДАН I (ир.) 1. чоң калта, көлөмдүү баштык. 2. өтм. табар-сык. Ат барданы бош болсун, Эр барданы бек болсун (макал).

БАРДАН II (ир.) билгич, акылман, дыңгыл. Кантп күчүн аяйың, Ала койгун, барданым («Семетей»), к. пардан.

БАРДАР (ир.) колуңда бар, бай, оокаттуу. Бардар адамдын баласы окшойт, жакшы кийинип жүрөт (Ш. Абдыраманов).

БАРДАШ (кырг.) 1. чыдам, сабыр, такат. Паровоз ыйлап ба-кырды, Укканда бардаш кыла албай (Ж. Бөкөмбаев). 2. өтм. күч, кубат, кайрат. Чыдамдуу бардашынан баатыр деди, Чоңдугун алп Жолойго жакын деди (А. Чоробаев). Ракыянын чининен канырыгы

түтөп, сыртынан бардаш айтат: — Кантесикер, пейилинерди бузуп? Күзгө кантип жетесиңер? (Ш. Садыбакасов).

БАРДЕККЕ (ор. берданка) бир атар мылтык. Америкалык ойлоп чыгаруучу Бердандин ысмынан. Жатардан тап атканча жортул жүрүп. Барденке боолуу мылтык ийинге илип (А. Чоробаев).

БАРДИГЕР (ир.) бар болгону, бардыгы. Бардигер күчүн салганда. Баланы тартып алганда («Манас»).

БАРЖА (ор.<фр.) сүйрөгүч же түрткүч аркылуу жылдырыла турган жүк ташуучу кеме. Деңиз жумушуна кирсе каруу-билек кубаты, бел күчү керек, анан калса калтылдаган баржада башын айлантайдай болуш керек (Ч. Айтматов). Баржа менен Ысык-Көлдүн башынан Балыкчыга жүк ташылып жатат («Эркин-Тоо»).

БАРЗАНТ (ир.) бала, уул, кыз. Бир барзанттын айынан Барбаган мазар калбады («Манас»), к. парзант.

БАРЫК (ир.) жалбырак, жапырак. Агып сууга өлөрдө Алтын барык чынарга, Өзүм жетип калыпмын («Манас»).

БАРК (ар.) 1. айырма, бөтөнчөлүк, өзгөчөлүк. Итке темирдин баркы жок (макал). 2. өтм. кадыр, урмат. Ырыстуу кыргыз элиме, Таалайым бар, баркым бар (Токтогул). 3. өтм. байкоо, көңүл буруу. Мен ошондо барк албаптырмын, кийин байкасам керектүү нерсе экен («КМ»), к. парк.

БАРКЫТ (ор. бархат) түктүү жумшак кездеме. Көк баркыттан чыптаман, Көргөн сайып кысталам (Эл ырлары). Мен ага аюу берем кара баркыт. Сындырбай ойно! — деймин берип жатып (С. Жигитов).

БАРМАН (ир.) буйрук, жарлык. Бай — барман менен, жок — дарман менен (макал).

БАРПАА (ир.) түш. диал. түзүлүү, орноо. 1917-жылы Совет өкмөтү барпаа болуп, кумшекер, оокат берип, жардам кылды (Ж. Мукамбаев).

БАРПАША (ир.). Барпаша топ, к. парпаша.

БАРПЫ (ир.) баалуу, кымбат, укмуштуу. Жетинчиде оруну, Бактылуу барпы боруму. Сылык болот мүнөзү, Сыпаттуу болот жүрөгү (Тоголок Молдо).

БАРСКАН (кырг.) 1. темирчинин чоң балкасы. Асылым уста арстаным, Балана калды мүлк болуп, Болоттон соккон барсканын (Тоголок Молдо). 2. чоюн баш, башына темир бекитилген чокмор. Барскандары бир уйдай, Балбандын баары ошондо («Манас»).

БАРТОО эск. соодада: сатылган нерсенин үстүнө кошуп берилген кошумча, үстөк.

БАРХАВА (ир.-ар.) абасы көп, абасы таза. Бархава жай болуп, күндүз сүйлөшсөк ээ? — деп коюп, анан кайра сөзүн баштайт (Ж. Мукамбаев).

БАРЧА I (ир.). Сол колуна барча алган. Оң колуна кайчы алган (Тоголок Молдо), к. парча.

БАРЧА II бөлүк, кесинди, үзүндү, майда. Шады жеңипен башка бир барча кагаз алып чыгып, ийилп Шераалынын алдына карманды (Т. Касымбеков).

БАРЧА III (кырг.) бардык, бүткүл. Сен ырласаң чогулат, Алыс-жакын барча адам (Барпы).

БАРЫЗ, БАРЗ (ар.) 1. дин. милдеттүү түрдө аткарыла турган. Намаз окуу мусулмандар үчүн барыз. 2. өтм. милдет, борч, к. парз.

БАРЫША (ор. барышня) 1. мырзанын, төрөнүн кызы. 2. бий-

кеч, бойго жеткен кыз. Зарлап, ыйлап түрмөдө Жаткандагы кербезим. Садагасы барышна Баккандагы кербезим (Токтогул).

БАРЬЕР (ор.<фр.) 1. жолго коюлган тосмо. 2. өтм. тоскоол, каргаша, жолто.

БАС I (ир.) 1. аласа, жапыз, төмөн, ылдый. Кастанканын бас кылып, Алар сыны бар экен («Манас»). 2. өтм. пейли тар, куну жок, колу чүрүш.

БАС II (ор.<итал.) эркектердин эң төмөнкү (жоон) үңү.

БАСА (ир.) ырас эле, айтам да, айтмакчы. Баса, биздин уулдун жакында үйлөнүү тою болгону жатат («Ала-Тоо»).

БАСАЖУП (ир.) түш. диал. жумуру жыгачтардан коюлган шыптын туура чабактары. Торсуңдардын аралыгына кынаптала ти-зилген басажуптар ышка саргарган (К. Ташбаев).

БАСАН (ир.) тараза ташы, теңдегич кадак. Жара сүйлөп жа-лында, Тараза ташы басаңдай (Женижок).

БАСЕЛКЕ I (ор. поселок) эск. кыштак, калк отурукташкан айыл.

БАСЕЛКЕ II (ор. посылка) сүйл. почта менен жиберилген буюм же акча. Жайымча тынчын жатпадым, Колхоздун ишин аткардым. Баселке болуп барууга, Конвертке батпадым (Эл ырлары).

БАСКЕТБОЛ (ор.<англ.) топту торго түшүрүп ойнолуучу ко-мандалык спорттук оюн.

БАССЕЙН (ор.<фр.) 1. жасалма көлмө. 2. дарыя, көл ж. б-дын куймаларынын жыйындысы жана алар акчу аймак, алап. 3. кең жаткан аймак.

БАСТЕК I (ир.) 1. түш. диал. сузгу. 2. өтм. чайнек. Ак бастекке чай демдеп, Алып келип бере жүр (Эл ырлары). От калап, суу бас-текке куюлат, Шарак-шарак чай тулгалар кагышат (С. Эралиев).

БАСТЕК II (ир.) аласа, кыска, кодоо. Бастек бою бар, манат-тан топусу бар (табышмак, жандырмагы — бир тал ширенке).

БАТ (ир.) крахмал, кездемени дениитип турган зат. Таяк жей элегинде ушу батың менен кет! («Чалкан»). Экин киши ортого Бат болоюн, Бекбекей («Бекбекей»).

БАТА (ар.) 1. дин курандын биринчи сүрөсү. 2. алкын, тилек, ак тилек, каалоо. Бардык Кетмен-Төбөлүк, Бата берип сүйүнгөн (Токтогул). Сүрөттү карап, мен андан жолума ак бата алып жат-кап өлдүм, аны көпкө көз ачырбай тиктейм (Ч. Айтматов). 3. дүй-көнөк кайткан адамдын үйүнө барып көңүл айтуу, куран окутуу. Бирөөлөр батага келип атса, башкалар парсынан кутулган соң ша-шылыш иштерине жөнөп жатты (Ч. Айтматов). 4. тилек айтуу, тилек тилөө. Кабылан Кошой атандын Батасы журтту байыткан («Манас»).

БАТАКӨП (ир.) тилек тилегенди, жолдомо айтканды жакшы көргөн адам. Батакөй Кошой олуя Ошол аштын башы да («Ма-нас»).

БАТАЛЬОН (ор.<фр.) бир нече ротадан турган аскер подраз-делениеси.

БАТАМАМ (ир.-ар.) түш. диал. толугу менен, бүт бойдон.

БАТАН (ар.) 1. ата журт, ата конуш, жерге. 2. өтм. турак үй, орун-очок, короо-жай. Элге келсем деп турам. Участка берсен, айыл четине бир батан кылып коёюн (Ж. Мавлянов), к. отан.

БАТЕК (ир.) ултарак, кепич, өтүктүн ички таманына салына турган нерсе. Батеги манат болуп байыптыр (сүйл.).

БАТИҢКЕ (ор., орф. ботинки < фр.) кыска коңчтуу бут кийим. Батинкесин басчу эле кичиратып (С. Жигитов).

БАТИР I (ор. квартира) турак үй. Турпандык Сабитакундун ат кепесин жумуш кылып бермекчи болуп, Козубек батирге алды (К. Баялинов).

БАТИР II (ир.), к. патир.

БАТИРКЕ (ир.) түш. днал. арам ойлуу, кара инет, кылмыштуу.

БАТМАН (ир.) Окт. революциясына чейин Орто Азияда колдо-нулган салмак чен бирдиги. Ташкен, Кокон, Самаркандда 8 пудга, Олуя-Ата, Талас өрөөндөрүндө 12 пудга барабар болгон. Алты батман буудай жеп, Дан жыттанган чоң Жолой («Манас»). 2. эск. он тешеге жакын жер. 3. өтм. чоң өлчөм маанисинде. Баатыр табат, батман (лап) жейт (макал).

БАТПИРЕК (ир.) кагаздан жасап, боо тагып, абага учурулуучу балдар оюнчугу.

БАТУБА, БАТЫБА (ар.) I. дин. чечим чыгаруу (казы, мужтахидлер). Батубалар менен карангы элдин көзүн будалап, заман окуусу, заман билдими деген жемиштерди уу кылып көрсөткөн («Эркин-Тоо»). 2. өтм. баталашып алуу, өз ара келишип алуу. Төрөлөргө жана анын солдаттарына каршы казатка аттанууга «батуба» кылып тарапты (А. Убукеев).

БАТЫЛ I (ир.) кайраттуу сөз, өкүм сөз. Бирок абышка көз көрүшө көп кетти, Исхакка батыл сүйлөп (Т. Касымбеков).

БАТЫЛ II (ар.) дин. жалган, эч опасыз, жалган дүйнө.

БАТЫН (ар.) сырды көрөгөч, ички сырды байкагыч. Кайратын көрүп кан Кошой, Батын көзүн салганы («Манас»).

БАТЫНЫС, БАТУНУС (ор. поднос) аш, чыны-аяк коюлуучу жайнак идиш, к. патынсы.

БАХАДУР (ир.) баатыр, эр жүрөк. Чын эле кайран бахадур Алымхандын аяламыбы? (Т. Касымбеков).

БАЧА (ир.) бала.

БАЧАГАР (ир.) оюбугур, кудала каары, жүзү кара. Кырк эшен апда кеп айтат: Манасын бачагар киши болучу, Манасын кызагар киши болучу. Манасын бизди сабаган, Селдебизди талаган («Манас»).

БАЧАДАН (ир.) жатып, курсактагы бала жаткан жатып.

БАЧАЙЫ (өзб.) түш. днал. жибек кездеменин бир түрү. Бачайы кийген боюнүз, Маареке болсун тоюнуз (Эл ырлары).

БАЧЕК (ир.) майда, арзыбаган. Майда-бачек иштер менен убара-ланып жүрүп, убакыттын көбү өттү («Чалкан»).

БАЧИК (ир.) түлкүнүн баласы, түлкүнүн күчүгү. Түлкүгө сарып, Бачигин анын мйлаттын (Эл ырлары).

БАШ (кирг.) дененин мээ жайгашкан бөлүгү. Кызыгын кур-гур, деп ичпеш курсунет Эдигей, адамдын башы ой ойлобой

моюндун учундагы башы кийимал этип койбостон, Каранар толкун-дуу талаанын үстүндө каалгып сызып бараткансыят (Ч. Айтматов).

Баш аламан — тартыпсыз, чаржайыт. Баш ат — куда салтында: ка-лыга берилүүчү мыкты ат. Баш ачуу — күйөөсүнөн ажыратып аял-дын башын азат кылуу. Башын байлоо — кызга куда түшүү. Баш

билги — үйрөтүлгөн унаа. Баш азоо — жүгөн каттырбаган ат. Баш

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

кошуу — үйлөнүү, бирге оокат кылуу. Баш калкалао — карамагын-

да жашоо. Баш көтөрүү — каршылык көрсөтүү. Баш маана — баш калкалао. Баш манка — жылкынын оорусу. Баш тамга — чоң тамга. Баш тартуу — моюн сунбоо. Баш урунуу — жүгүчүү (күйөө бала). Баш чалгыч — керегелердин канаттарын бириктиргич сызма. Он башы (эск.) — он түтүнгө башчы. Элүү башы (эск.) — элүү түтүнгө башчы. Жүз башы (эск.) — жүз түтүнгө башчы. Карагай башы — токойду көзөмөлдөөчү адам. Ак баш — жылкынын туяк оорусу. Как баш — көк чоку, какшанган, куу. Эт баш — акылы жок. Көк башы — мурап, суу бөлүштүрүүчү, эгин кайтаруучу. Баш ыргытуу — жаны үйгө киргенде, кой союп, башын түндүктөн ыргытуу ырымы. Баш кесер — кесеп, киши өлтүргүч. Боз баш — жаш бала, улап.

БАШ ООНА (эск.) айдын аты (август айына туура келет). Баш оонанын он төрт, он бешин көрүнгөн... Айдын ошондой толугунда кетишти эле, кагылайындар! (С. Өмүрбаев).

БАШАА (ир.) мамлекет, өлкө башчысы, бадыша. Башаалуу кан-гай бул журттуң Баштыгы өзүм болом деп («Манас»), к. пашаа.

БАШАЙЫ жибек кездеменин бир түрү. Көйнөгүн кызыл башайы, Көргөнү келдим атайы (Барпы); бачайы м-и бирдей.

БАШАРА (ир.) кебете, кешпир, бст өн. Э, башаран куруп кет-сини (сүйл.).

БАШТАН (эск.) тамаша курган оюн. Татар тилинде — баштап-гыр — жаштардын жайында чогулуп кура турган тамаша оюну (баштап+кур), үйдө жалгыз калган кыз баланын ата-энеси жокто үлөт берип.

БАЯБАН, БИЯБАН (ир.) суусуз чөл, суусуз какшыган талаа. Кур биябан чөл болуп, Дарыя чалкар көл эмес («Манас»). Чын эле меп аны утурлап тосуп алууга үлгүрбөй, жүзүн көрбөй, ушинтип

биябанда жалгыз кала бердимби?.. (Ө. Даникеев).

БАЯН I (ир.) сыпаттоо, түшүндүрүү, жомоктоо. Өзүндө жок башка мал, Баян кылып өтөлүк, Бул сөзүмө кулак сал (Тоголок Молдо).

БАЯН II (ар.) жөнү жок даназа, курулай сөз. Баяны жок дү-нүө, Баяны жок сөз.

БАЯН III (монг.) бай, колунда бар, оокаттуу.

БАЯНАЛУУ (ир.-кирг.) балакеттүү, кайгылуу, оор, кийин. Бая-налуу күн тууса («Манас»).

БАЯНДАМА (ир.) доклад, түшүндүрмө. Чогулушта чоң баян-дама болду («КМ»).

БАЯНДОС (ир.) I. кадырлуу адамдар баса турган жерге төшөлө турган жибек төшөк же килем. 2. кире беришке же баса турган жерлерге төшөлө турган палас. Жекендос жерден алдырып, Баян-дос жерге салдырып («Манас»).

БАЯТ (ар.) ыр, ыр саптары. Сынар ойду түзөттүм кураштырып, Сынык сөздү ширеттим кынаштырып... Пайда болду бир баят (он тогуз сөз) — Бир мааниге саптарын улаштырып (Т. Байзакон).

БЕГЕНЕ (ир.) башка, бөлөк, жат. Перзентим жалгыз Топчубай, Бегене болгон дүйнөдөн (Токтогул).

БЕГЕМОТ (ор. < байыркы евр. бехемотх) Африкадагы тузсуз сууларга жакын жашоочу ача туяктуу, сүт эмүүчү жаныбар.

БЕГИ (ир.) бий алма, айва (дарагы жана жемиши). Аккыл же-гип келсе, кайнатаңа айттайын, базар күнү беги деген азыр көп бо-

луп керек, ошондон алып келсин (Ж. Мавлянов).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕ (ир.) тоют чөптүн бир түрү. Кашка беде, уй беде, Коён беде бар (С. Каралаев).

БЕДЕЛ (кырг.) калыр, барк. Эл ичинде беделге ээ болгон адам («Чалкан»).

БЕДЕН (ир.) дене, тулку бой. Бүткүл beden этимди Боёгондой кан кылды (фольк.).

БЕДӨӨ (ар.) 1. Түндүк Африкадагы көчмөн араб уруусу. 2. күлүк ат, бедөөлөрдүн аты. Кытылдаган жорго аттан, Огуз бедөө мингизип («Манас»).

БЕЗЕ (ир.) кооздоо, көркөмдөө. Жоого кирдин бел түзөп, Топко кирдин тил безеп (Эл ырлары). Жер чечегин безеп сайраган бул-бул («КМ»).

БЕЗЕР (ир.) жадатма, алек кылма. Тил албаган, жакшы окубаган ата безер балдар да жок эмес («КМ»).

БЕЗЕРГЕН, АК БЕЗЕРГЕН (ир.) 1. соодагер, эл арасына барып соода кылган адамдар (алар көбүнчө тынчылык да кылган). 2. өтм. алаалдан тапкан (илгери кыргыз арасына соода кылып келген адамдар: «биз ак безерген болобуз», б. а. чыныгы соодагер болобуз, «алаалдан тапкан малымды соодалап жүрөмүн») дешкен.

БЕЗМЕНТ (ир.) түш. тумар, кар жиликке байлай турган тумар.

БЕП- (ир.) жок. Кыргыз тилиндеги -сыз мүчөсүнүн маанисин берет.

БЕЙДААРАТ (ар.-ир.) дин. дааратсыз, даарат албаган; Атаңдан калган туулдары, Бейдаарат адам минбеген («Манас»).

БЕИДЕП (ир.-ар.) орой, иттин мурдунан түшкөндөй, тартиби жок. Букардын каны сураган, Сураганга бербеген, Бермек тургай Буурулга, Бейдеп киши минбеген («Манас»).

БЕИКАЫЛ (ир.-ар.) эси жок, көөсөр.

БЕПАЛ (ир.-ар.) түш. дилал, дармансыз, күчү кайткан. Бейал болуп жатканда, Арманга катуу батканда (Эл ырлары).

БЕПАР (ир.-ар.) панысы жок, намыссыз. Бек кармабас тизгинди, Бейар долу кармады (Тоголок Молдо).

БЕИБАЗАР (ир.) базар эмес күн, базар болбогон күн. Бейбазар күнү үйдө эле отурсаң боло (М. Абдукаримов).

БЕПБАК I (ир.) жесир, жесир катын, тул катын. Бир бетте чөккөн нар жатат, Бир кылым уктап калганбы? Бир бети толо жаракка, Бир бейбак тырмап салганбы (А. Дегенбаева).

БЕИБАК II (ир.-ар.) таалайсыз, кешиги жок, ырысы жок. Эмне балааны башыңа үйүп жатасың, бейбак? — деп дүкөнчүгө угузбай (Ч. Айтматов).

БЕИБАШ (ир.-кырг.) тентек, тил албаган. Үй ичин үч-көтөргөн бейбаш, тентек балдар да жок эмес («Муг. газ.»).

БЕИБЕРЕКЕ (ир.-ар.) өңүмү жок, жарыбаган, жыргатпаган. Бейбереке болбо деп, Берерди өзүм билейин. Куржунунду көтөрүп, Алып келгин колго деп, Бай Жакып сүйлөп калганы («Манас»).

БЕЙ-БЕЧАРА (ир.) колунда жок, жарды. Бей-бечара зарлады, Залимдердин зарпынан (Токтогул).

БЕЙГАМ, БЕЙКАМ (ир.) шалакы, илээнди, камы жок. Биз кичпекей болсок да, кайсы бир улгайган бейгам адамдарга караганда турмушка өтө сараңдык менен мамиле кылабыз (М. Абдукаримов).

БЕЙГУДА (ир.) жөнү жок, курулай. Мейманкана киргизгин, Бейкараар адам экен деп, Бейгула сүйлөп салбасын («Манас»); бөө-

БЕЙГҮНӨӨ, БЕЙКҮНӨӨ (ир.-ар.) жазыксыз, айыпсыз, кылмышсыз. Эл ичинен эсепсиз, Бейгүнөө кандар төгүлдү («Мендирман»).

БЕЙДААРАТ (ир.-ар.) дин. жуупбаган, тазаланбаган, ыпылас. Көк жалындын Ак кула, Бейдаарат киши минбеген («Манас»).

БЕЙДАРМАН (ир.) алсыз, күчсүз, ырп этерге алы жок. Жалпы мундуу мусапыр, Баарыбыз болдук бейдарман (Токтогул).

БЕЙДАРТ (ир.) илдetsиз, оорусуз.

БЕЙЖАЙ (ир.) чатак, долу. Тикилдеген сары кыз, Бейжай экен, долу экен («Эр Төштүк»). Бейжай катып алганың — балакетке калганың (ылакап).

БЕЙЖООП (ир.-ар.) 1. унчукпай коюу. 2. өтм. уруксат бербөө (мындагы «жооп» арабдын «жовоб» деген сөзүнөн эмес, фарсынын «жавоз» — «уруксат» деген сөзүнөн).

БЕЙИЛ (ар.) 1. аракет, иш. 2. кулк-мүнөз. Бергендиги башкача Бейли жакшы арстаным («Кошок»), к. пейил.

БЕЙИЛ-КУП (ар.-ир.) кулк-мүнөз, кыял-жорук, кыял. Бейли-куюн оң болсо, Анжияндын Алымбек Азыр берсин баласын (Тоголок Молдо).

БЕЙИТ (ар.) 1. үй, имарат. 2. өтм. моло, кабыр, мүрзө, күмбөз. Казылган бейит мүрзөсүн Калыптыр кара чым басып (Токтогул). Бир күн өтүп Алиманды бейитке койдук. Аял болсом да мүрзөсүнүн башына өзүм бардым (Ч. Айтматов).

БЕЙИШ (ир.) жаппат. Ай-ай, кожо, Ай кожо! Бейишинди өзүң ал, Береним Чубак келатат («Манас»).

БЕЙКАБАР (ир.-ар.) 1. дарексиз, дарегин жок. 2. өтм. тынч, кыймылдабай. Жол тостурган балбандар, Жатасыңбы бейкабар («Манас»).

БЕЙКАПАТ (ир.) түш. дилал, жыргалга алпарбай турган, тынчты кетире турган. Жыйын дем тартпай, тымтырс болуп, Абыл бийдин колундагы бейкапат кагазды тиктеп калды (Т. Касымбеков).

БЕЙКАЙРАТ (ир.-ар.) демилгесиз, ынтасыз. Ишке келгенде өтө эле бейкайрат жамандын бири («Чалкан»).

БЕЙКАМ, БЕЙГАМ (ир.-ар.) сарамжалсыз, тынч, тынчтыкта. Кароолду жакшы койбостон, Бейкамдык бизден өттү деп (Тоголок Молдо).

БЕЙКАПАР (ир.-ар.) элөөсүз, ойлобостон. Айпа ички бугун жашырып, бейкапар кишиче сурады (С. Шимеев).

БЕЙКАРАР (ир.-ар.) туруму жок, токтому жок. Мейманкана киргизгин, Бейкараар адам экен деп, Бейгула сүйлөп салбасын («Манас»).

БЕЙКАСАМ (ир.) эриши жибек, аркагы кебез жип, түр салынган бышык кездеме. Бейкасам кийип түрдөнүп. Жасангандан болбогун? (Тоголок Молдо).

БЕЙКООГА (ир.-ар.) чыры жок, тынч, калбасыз. А бул жер канча кылганы менен да бейкоогалуураак (К. Жантөшев).

БЕЙКУТ (ир.-ар.) бейпил, тынч, мамыраган. Бейкут тынчтыкта миң-миң жыл өмүр сүргүлө (Ч. Айтматов). Кошуундун бейкут жатканы, Так кырк күнгө толуптур («Манас»).

БЕЙМААЛ (ир.-ар.) убакытсыз, өз убагында эмес. Бир чети эскертпей беймаал келип, курбусун оңтойсуз абалда калтырган Дыйканбек кантсе да Аргындын алдында актанып жиберди (А. Стамов).

БЕЙМААЛИ (ир.-ар.) долу, албуут, бейжай. Беймаали болсо аялын Күнүгө үйгө чуу салат (Токтогул).

БЕЙМАЗА (ир.) 1. даамсыз, даамы жок. Беймаза тамак. 2. өтм. жөнү жок, дайны жок, береке чыкпаган. Бир акмак беймаза сөздү

сүйлөй берди («КМ»). 3. өтм. убара кылуу, тынчын алуу. Динар чоң энеси беймаза кылат (Т. Сыдыкбеков).

БЕЙМАЛАЛ, БЕЙМАРАЛ (ир.-ар.) тынч, жайбаракат, коопсуз. Чайды өзүңүз беймалал отуруп ичиниз (М. Абдукаримов). Кээ бир белгисине караганда быйылкы күз да ошондой болчудай. Күзгө жарасак анан беймарал кез да келет (Ч. Айтматов). Үчүн куштар рап отурушкан экен (Ч. Айтматов).

БЕЙМААНИ (ир.-ар.) дайны жок, жөнү жок, берекеси жок. Кылар иши жок отуруп алып, беймаани сөздөрдү сүйлөй берет («Чалкан»).

БЕЙМАР (ир.) түш. диал. оору, сыркоо, илдет.

БЕЙНААР (ир.-ар.) түш. диал. даам сызбастан, ач карын. Бул дарыны бейнаар ичиниз (сүйл.).

БЕЙНАМАЗ (ир.) дин. кудайга кулчулук кылбаган, кудайга жүгүнбөгөн. Беш убак намаз окуган, Бейнамаздан чочуган (Токтогул).

БЕЙНАМЫС (ир.) ар кылбаган, арданбаган, ары жок, ардыкпаган. Ушундай да бейнамыс киши болот экен да,— деп ал таң калды («КМ»).

БЕЙНАСИП (ир.-ар.) кешинги жок, кешик айтпаган.

БЕЙНЫСАП (ир.-ар.) ач көз, ынсабы жок, ысапсыз. Бечаранын тилине, Бейнысаптар көнбөйсүн (Токтогул).

БЕЮОПА (ир.-ар.) жакшылык артапаган, жакшылык кылбаган, тымбетөө.

БЕЮӨНӨР (ир.-ар.) түш. диал. бир нерсеге шыгы жок, эч кесиб жок.

БЕЙПААМ (ир.-ар.) түшүнүгү жок, аңгүдүк. Анчалык деле бейпаан киши болбосо керек (М. Абдукаримов).

БЕЙПАЙ (ир.) убара, азап, кыйноо. Бейпайга калган бул башты, Ажыратап шеримсин («Манас»).

БЕЙПАЙДА (ир.-ар.) бекер, иш кылбай, жөн, пайда келтирбей. Кечки суук түшө электе малдын отун майдалап жибер, Бейпайда отурганга эмнтен көпбө (А. Матисаев).

БЕЙПАРАСАТ (ир.-ар.) билгичтиги жок, байкагычтыгы жок. апаңды айыптаба! Мен айыптуумун, бейпарваалык, кайдыгерлик! Апаң ак! (Ш. Абдыраманов). Кайрадан бейпарва жаштыгын кыл-чайып бир караткансып, жеңилдеп калат (Ж. Мавлянов).

БЕЙПАРЗАНТ (ир.) баласыз, куу баш, тукумсуз, туяксыз. Бейпарзант өткөн дүйпөдөн («Эр Табылды»).

БЕЙПЕШЕНЕ (ир.) түш. диал. түрү суук, куник.

БЕЙПИЛ (ир.) жыргал, телегейи тегиз (казакча — бейбит). Күү берген дилге көп түрлүү. Көркөк бай бейпила жеримди Көрсө экен (С. Жусуев).

БЕЙПУЛ (ир.) 1. түш. диал. келей, колунда жок. 2. өтм. акча-сыз бекер.

БЕЙСАБАТ (ир.) кат тааныбаган, окуй, жаза билбеген.

БЕЙСАЗА (ир.) татыксыз, ылайыксыз, жөнү жок. Күйөөң бейсаза болгон соң, Жырганың курусун (фольк.). Чыгыштын али өңү-лигиңизгө Америка Кошмо Штаттары жан талашкан (Ж. Жусуев).

БЕЙСАКАЛ (ир.-кырг.) сакал чыга элек, жаш. Эмне, мында өңчөй бейсакал түнөдү деп жүрөсүңбү? Сакалы кучактары да бар (Т. Касымбеков).

БЕЙСАЛАКЫ (ир.) даамы жок, мааниси жок, тантиган. Бейсалакмы сөз айтат, Адамдын сырын билбеген (Барпы).

БЕЙСАРАМЖАЛ (ир.) шалакы, илээнди, оокаты чачылып жаткан. Атты кечке айдады, Бейсарамжал балдардын, Бекерге шору кайнады («Манас»).

БЕЙТААЛАЙ (ир.-ар.) ырысы жок, кешинги жок, бакытсыз. Мен Каныкей бейтаалай, Кардымда кетти арманым («Манас»). Бейтаалай эрдин бактына, Бейжай катын жолугат (Тоголок Молдо).

БЕЙТАП (ир.) оору, сыркоо, табы жок. Кобурашып отура бербей, бейтап адамга тынчтык берели... деп калышты (Т. Касымбеков).

БЕЙТАРАП (ир.-ар.) калыс бир жакка тартпаган. Бейтарап болбой, эрши-аркакташып эптеп оокат кылгыла (М. Элебаев).

БЕЙТАРТИП (ир.-ар.) баш аламан, чаржайыт.

БЕУУБАК, БЕУУБАКЫТ (ир.-ар.) мезгилсиз, беймаал. И келпсиз бейубак! Молдо Асан кабарып тез-тез сүйлөдү (Т. Касымбеков).

БЕЙЧАРА (ир.) 1. келей, жарды, колунда жок. 2. аргасыз, амалсыз, к. бечара.

БЕЙШАРИМ (ир.-ар.) түш. уятсыз, бетсиз, уяты, бети жок > түш. диал. шам, к. шам жана шарым.

БЕЙШЕМБИ (ир.) аптанын төртүнчү күнү.

БЕЙШЕП (ир.) 1. табарсык. 2. өтм. сийдик, заара. Аттардын бейшеби толду (Ч. Айтматов), к. шейшен II.

БЕКЕМ (ар.) бек, туруктуу. Айтылган сырды жашыруу, Бекемдиктин белгиси (фольк.).

БЕКЕР (ир.) 1. ишсиз, кызматсыз, бош, курулай басып жүрүү. Айылдан айыл кылдыруу, Бекердиктин белгиси (Токтогул). 2. өтм. пулсуз, акча төлөбөй. Бекти көрсөн мактайсың, Бекер ичкен аш үчүн (Токтогул). 3. өтм. жөнү жок, ылайыгы жок. Бекер кылып, анын тилин албай («Чалкан»).

БЕКЕРПОЗ (ир.) иштебей бош жүргөндү, бекерчилик сүйгөн. Аны бекерпоз деп бекер эле айтышат («Чалкан»).

БЕКЕТ (ор. пикет < фр.) 1. чакан сакчы отряд жана отряд жайгашкан жер. 2. жүз метрге барабар темир жолдук өлчөм, аралык. Бекеттерден айдалган, Бекилип колу байланган (Токтогул).

БЕКЗАТ, БЕКЗАДА (ар.) бектин баласы. Тегин ак сөөк. Бекзадалар самсышат балага куда болууга («Мендирман»).

БЕКСИЛ (ор. вексель < нем.) Бексилге койдуң колунду, Байладым өзүң жолунду (Тоголок Молдо).

БЕЛ I (кырг.) дененин бир бөлүгү. А-ий, деги жанды сууруп алысыңбы? Коё турчу кичине, белим уюп кетти (А. Стамов). Бел аалдыруу — ык алдыруу. Бел байлоо — чечкиндүү киришүү. Бел кууда — бала туула электе кудалашуу. Бел чечүү — тыныгуу. Кумурска бел — бели кындай ичке.

БЕЛ II (ир.) күрөк, кол күрөк. Ылайдын иши бел менен. Дий-көпдүн иши жер менен (Барпы). Арттан кууган эл кирет, Колдо-рунда: бакан, балта, бел күрөк (С. Эралиев).

БЕЛЕТ (ор.), к. билет.

БЕЛЧИР (монг.-кырг.) Эки суунун кошулган жери, эки суу ко-

шулган капчыгай. Бетегелүү беш белчир, Ошондо сени кез келтир (Эл ырлары).

БЕНАРАС (ир.) Индиядагы чоң шаарлардын бири Варанаси (илгертен анда чыгарылган кымбат жибек кездемелер соода аркылуу Орто Азияга чейин тараган). Варанаси кымкабы. Нүзүп бена-растын кызыл кымкабын кийген, башында көк селде, көйкөлтөп кымкабынын ичинен ак кемзолго, селдесине бир өңдөш көк бото кур курчанган (Т. Касымбеков).

БЕНДЕ (ир.) 1. кул, эрксиз. Бенде болуп жол бастым, Комузум жок-колумда (Токтогул). 2. кудайдын кулу. 3. өтм. адам, киши. Кыбыр этип кыймылдап, Тик баскан бенде болгон жок («Манас»), к. пенде.

БЕНЗИН (ор.-<ар.) нефть ажыратуудан алынуучу түссүз, кү-дүүчү суюктук.

БЕРЕКЕ, БЕРЕКЕТ (ар.) 1. молчулук, мол. Оп, оп майда, оп майда, Береке берсин буудайга («Оп майда»). Көчөтүн тигип кө-бет. Жаң далбастаган аракетинен берекет болбой жатканын көр-БЕРЕН (ир.) 1. кыраан куш, бүркүттүн бир түрү. Ишим оңунан көрүнгөндү алат. Муну эч кимге бербей өзүм таптап саламын (К. Карымбаев). Мурду берендин тумшугундай болуп, тиши жок оозуна карай имерилип турат (К. Жантөшев). 2. өтм. баатыр, эр, («Манас»). Барбардигер жар болгон, Берен Кошой дагы бар

БЕРЕНДЕ (ир.) канаттуулар, учуп жүрүүчүлөр. Жан-жаныбар, беренде учуп, не деген кеңчилик (Ч. Айтматов), к. паранда.

БЕРЕНЕ (ир.) музыкалык аспапта: күүнү, обонду мукамга кел-ренесин өмүрдүн санай берем (Т. Байзаков).

БЕРЕНЖИ I (ир.) жибек кездеменин бир түрү. Беренжиден көйнөгүн, Белине ороп танды эми («Манас»).

БЕРЕНЖИ II (ир.) эск. сабы асыл таштар менен кооздолгон кылыч. Беренжисин байланып, Бектер минчү ат экен («Манас»).

БЕРИШТЕ I (ир.) дин. кудайга кудчулук кылып гана асманда жаша-ган канаттуу зат. Берештелүү пшеним, Бенденин баары сыйынган (Токтогул). 2. өтм. дин. күнөөсүз, таза, ыйык колдоочусу бар киши, к. периште.

БЕРК (ар.) жаркыраган, кулпурма, кооз. Коргон урсаң арк бо-лот, Дарбаза урсаң берк болот (Эл ырлары). Асынып жүрсө Ак-коргон берк эле («Семетей»).

БЕРКОН I (ир.) 1. бакшы (өзбек, тажик, каракалпак тилде-снетүү, чыгаан. Илгери кыргыздардан да беркон бакшы чыккан ринде: балчы, бакшы маанисинде). 2. өтм. түш. диал. ыйык, ка-дешет (Т. Мияшев).

БЕРКОН II (ир.) 1. канга боёлгон; кандуу жаш төккөн. 2. өтм. Берконум, сиз өтпөйбүз этинден (фольк.).

БЕРМЕТ (ир.) 1. дүр, мончок, асыл таш. Алтындан тизген бер-метим. Адамдан артык келбетин (Эл ырлары). 2. өтм. мөлдүр, тунук. Көк бермети сан жылдыздар жашынбак ойногон балдардай жы-

мындап көрүнө баштады (К. Жантөшев). Көзүңдөн тамчылатпа бермет жашын (Барпы).

БЕСАЗ (ир.) жаман, жакшы эмес.

БЕСИР, БЕЗИР (ор. писарь) катчы. Сельсоветке бесир тепке-дей бирөө жүрчү (Т. Сыдыкбеков).

БЕТ (кырг.) өң, жүз. Найман-Эне бүрүшүп отуруп калды. Эки колдоп бетин басып, солуктап ыйлап көпкө отурду (Ч. Айтматов). Бет алуу — багыт алуу. Бет ачар — башкы сөз. Бет ачыдуу — уял-бай, айбыкпай калуу. Бет жыртуу — эри өлгөн аялдын өз бетин тырмап тытышы. Бет буруу — көңүл буруу. Бети калзы — карта ою-пунун бир түрү. Көк бет — доюр, дегенин бербеген. Бети жок — уятсыз.

БЕТЕР (ир.) андан да, улам күчөө. Баштагыдан беш бетер Ба-лааны көрүп жүрбөсүн (Токтогул).

БЕТКАТ (ир.-ар.) жамандык издеген, айыптуу; бети боздогон-дук, убадасыз. Өкүмдар, ханзаада аганыз кармалды. — И, ким-сиз? — Султанмурат бек бахадур! Сизге беткат да (Т. Касымбе-ков).

БЕТОН (ор.-<фр.) кум, шагыл, цементтин аралашмасынан тур-ган курулуш материалы. Туш тарап бүтүндөй курулуш. Тоо-тоо болгон жыгачтар, ал мурда көрүп-билбеген түндүк, уук түспөлдүү темир, бетондон жасалган бирдемелер (Ө. Даникеев).

БЕТПАК (ир.-ар.) жүзү кара, шерменде. Бул бетпактын кыл-баганы жок деп безеленди («Чалкан»).

БЕХУШ (ир.) 1. түш. диал. эстен тануу, эсинен ажыроо. 2. өтм. түш. диал. байкуш, бечара.

БЕЧАРА (ир.) 1. аргасыз. 2. өтм. колунда жок, кедей. Бечара менен карыпка, Береринди камда деп («Манас»). 3. өтм. байкуш. Жолой жүрөт, бечара, Калмагына корголоп («Манас»).

БЕЧЕЛ (ир.) 1. итий болгон бала. 2. өтм. маалында баспаган бала. Дарманы болбойт бечелдин, Мүргүбөйт сөзү чечендин (Бар-пы).

БЕЧЕНДИ (кырг.) чөп, бычан. Беченди деген чөбү бар, Беш сугарган аштыктай («Манас»).

БЕШ I (ир.) 1. күч, кубат, ал, кайрат. Минте берсең Семетей, Бешти кеткен бул элди, Бейпайга дагы саласын («Семетей»). 2. өтм. зордук, к. пеш I.

БЕШ II (ир.) араб алфавитинде «о, у» үндүүлөрүн билдирүү үчүн үнсүздөрдүн үстү жагына коюлуучу үтүргө окшош белги; пеш деп да айтылат.

БЕШ III (ир.) көп, бир топ, ашыра. Сен бу жолу беш кеттиң.

БЕШ IV (кырг.) 5 саны. Беш бармак — кыргыздын улуттук та-магынын аты. Беш атар — сайлуу от алма мылтыктын бир түрү. Беш жылдык — мамлекеттин беш жыл ичинде аткарылууга тийиш планы. Беш илтик — жеке бир башы бешке татый турган. Беш тү-лүк мал — малдын беш түрү. Беш майжа — колдун беш салаасы.

БЕШ КАДАМ (ир.) эпкинүү, ар бир иште алдыда жүргөн адам.

БЕШЕНЕ (ир.) маңдай, чеке, баш. Бешенде жазганды Качан да болсо көрбөүз («Манас»). Столду тегерете отургандардын баары-нып бешенеси дааналана көрүндү. Кара көк болуп отурганы Сегиз-баев экен (Ч. Айтматов).

БЕШИМ, БЕШИН (ир.) 1. түш. кыйшайган маал, түш оогон мезгил. Кабылан Кочкор жаш бала, Бешим маал болгондо, Кайра

жолго салыптыр (Тоголок Молдо). Кеч бешимде арабага чөп басып жатып (Ч. Айтматов). 2. дин. түш кынаганда окулуучу намаз. Бул убакта чалдар, кемпирлер бешим намаздарын окуп болушуп, кайра күнгө чыгышат (К. Жусубалиев).

БЕШ ТОГООЛ (кырг. того, тогош, тогошуу). 1. Айдын беш жанысында Үркөр менен майдайлашып келиши. 2. жаз айынын аты (март айына туура келет). Беш тогоол өтпөй, бел чечпейт (макал).

БИБЛИОГРАФИЯ (ор.-гр.) китеп жана башка басма продукцияларын жалпы белгилери боюнча системалуу түрдө эсебин алуу жана жазып чыгуу. 2. Ушундай таржымалдарды түзүү методдору жана ыктары жөнүндөгү илим. 3. белгилүү тармак, предмет боюнча китептер менен макалалардын тизмеси. Пушкиндин чыгармаларынын библиографиясы.

БИДИЯ (ар.) дин. 1. өтө кары адам же боюнда бар аял кармабаган орозосу үчүн берчү садага. 2. өлгөн адамдын кармалбай калган орозосу, окулбай калган намазы үчүн төлөө, садага. Табытка салып көтөрүп, Бидиясын өткөрүп («Манас»); к. пидия.

БИЖИМ (ир.) түш. диал. чүкө, бакай.

БИЛ (ар.). Көркүн көргөн адамдын, Бүткөн бою дүркүрөп, Мас болгон билдей күркүрөп («Манас»); к. пил.

БИЛЕТ (ор.) 1. бир нерсени пайдалануу укугун күбөлөндүрүүчү документ. Сен үчүн билет алып, жылуу-жумшак автобуска отуруп, алты жүз чакырым ата журттун аяк-башына жетишин кыйын эмес (К. Жусупов). 2. кандайдыр уюмга, партияга тиешелүү экенин күбөлөндүрүүчү документ. Ата-эңелерибиз кызыл билет алышты, коммунист, комсомол болушту. (К. Жусупов). 3. экзамен тапшыруучу жооп берүүгө тийиш суроолор жазылган барак. Экзаменге мынча кымбат болот, Колуна билет берип жалгыз коёт («КМ»).

БИЛЕРИК (кырг.-билек жүзү; озб. билегүзүк) билекке салынуучу алкак, жасалга буюм. Кош билерик, кош шакек, Он колуна сала кет (Тоголок Молдо).

БИЛИК (ир.) чырактын күбүчү тасмасы. Чырактын билиги көлөнүп, үй ичи ала көлөкө (Ч. Айтматов). Карангы жарык болбойт, ай болбосо, Чыракта билик күйбөйт, май болбосо (Барпы).

БИЛМАН (кырг.-ир.) билгич, билерман, көптү билген. Өңкөй билман көкөрлөр эми көкө теңир уланы каган жүзүн көрүү» үчүн ордого жыйылат (Т. Касымбеков).

БИЛТЕ (ир.), к. милте.

БИНАА (ар.) 1. жаралуу, пайда болуу. Бүргө, сен бирөөнүн баласына шек келтирбе. Атасы жок бала бинаа болмок беле, сен наристеге шек келтирбе (Т. Касымбеков). 2. өтм. үй, курулуш, имарат.

БИНТ (ор.-нем.) жараат ж. б-ды таңууга арналган тасма түрүндөгү даки.

БИОЛОГ (ор.) биология боюнча адис.

БИОЛОГИЯ (ор.-гр.) тиричилик жана организмдер жөнүндөгү илим. Журналдар биология илиминин жетишкендиктерин, анын социалисттик айыл чарбасы менен байланышын чагылдырып турат (КСЭ).

БИР (ир.) 1. байыркы, таң болгон. 2. абышка, чал. 3. көсөм, колдоочу 4. дин. шайык, дин жетекчиси; к. бир.

БИРГӨБӨР (ор. приговор) эск. өкүм, чечим, токтом. Бийлерден мөөр басылат, Биргөбөрү жазылат (Токтогул).

БИРДИН АЙЫ айдын аты (февраль менен марттын аралыгы).

Бирдин айы жапырып, Жыл он эки ай толгондо, Балдарынын кийимин. Адырашман, арчага, Ысырактан түтөтөт, Ырымдарын күчөтөт (А. Чоробаев). Биз сенин үңүлдү угуп, кумардан чыгалык. Эмесе комсомол уул, бирдин айындай маалкатпа (А. Стамов).

БИСМИЛЛА (ар.) дин. 1. алланын аты менен, кудайдын аты менен. 2. өтм. башталды.

БИСТЕ (ир.), к. мисте.

БИТЕКАРЫН (ир.-ар.) барып турган саран, дегеле теңдеши жок бакыл. Битекарын байларын Өлгөнүнүн этин жеп, Колу менен сойбоду («...санат-насыят...»).

БИТИК (кырг.-монг.) жазуу, кат, чыгарма, китеп; бичик м-н бирдей.

БИТИКЧИ (кырг.-монг.) окумал, кат тааныган. Бул оңбогон сөздү мына ушуд эле Долоноту айлында мурда казы болуп, бий болуп жүргөн Сулайман деген кат тааныган битикчи неме чыгара койгон экен (К. Акматов).

БИТИР I (кырг.) саран, катуу баш, бакыл. Анын сарандыгы, битирлиги себеп болду (Ж. Мавлянов).

БИТИР II (ар.) 1. дин. орозодо ооз ачуу. 2. орозо айынын аягында ооз ачканда берилүүчү садага. Садака, битир, дооранды алысыз карыптарга берүү керек (К. Жантөшев).

БИТКОР (кырг.-ир.) бити көп, биттибек. Жолобогун сүткөргө, Жакын жатпа биткөргө (Эл ырлары).

БИЧИК (кырг.-монг.; монг. бичиг — жазуу) жазуу, кат чыгарма, китеп. Аянбастан ант кылып, өлүп кетер уу жалап, Бичикти төшкө коюшуп («Манас»).

БИШАРАТ (ар.) сүйүнүчтүү кабар, сүйүнчү, кубанычтуу жералге. Анда Манас муну ойлоп, Алдам берди бишарат, Ан уулап мында келишим, Андасам артык ишарат («Манас»).

БИЯДА (ир.); пияда м-н бирдей.

БЛОК (ор.-англ.) биргелешип аракет кылуу максатында мамлекеттер, саясий партиялар же уюмдар ортосунда түзүлгөн келишим.

БЛОКАДА (ор.-англ.) 1. багындыруу же алсыратуу үчүн шаарды, чепти аскер менен курчап алуу. 2. саясий кысым көрсөтүү максатында бир мамлекетти экономикалык жана саясий жактан обочолонтууга багытталган иш-аракет. Саясий блокада. Экономикалык блокада.

БЛОКНОТ (ор.-фр.) жыртып алма барактуу дептер. Мурат блокнотун алып, авторучкасын даярдады (М. Байжиев).

БОГДИХАН (монг. богд — ыйык) монгол хандарынын, кытай падышасынын наамы.

БОДО (монг. бод — чоң) ири кара мал. Бодо малдарын өзүнүн улан-ушагы багат (А. Убукеев).

БОЗОКЕР (кырг.-ир.) бозо салуучу, бозо кайнатуучу. Бозокердин үйүнөн узатып чыкканда кызып алган эле (Ч. Айтматов); бозочу м-н бирдей.

БОЗОКОР, бозокер, бозочу м-н бирдей.

БОЗОПУРУШ (кырг.-ир.) түш. диал. бозо сатуучу, бозочу. Өзү барып дарыяга таштасын, А биз кеттик бозопуруш сокурга (Т. Байзаков).

БОЗОЧУ, бозокер, бозокор м-н бирдей.

БОЙРО (ир.) камыштан жалпайтылып согулган жерге салгыч. Боз үйлөр чыкты жүз сомго, Бойродор чыкты үч сомго (Токтогул).

БОКОНО (кырг.-монг. < монг. богно — кыска; богно хавырга — кыска кабырга) кыска кабыргалар. **Боконо** сөөгү болк этти, Боктуу ичеге солк этти («Манас»).

БОКЧО (ир.) 1. үп, мүлк оролгон ташык. Канча там толгон дүйнө бар, Арттырып бокчо катпана («Манас»). 2. өтм. бешик өнөргөн аялдын ээринин алдыңкы кашына бекитилген таканчык.

БОЛОТ (ир.) күрч темир. Күрч болоттон согулган, Кылычын колго алды эми («Манас»).

БОЛОТУНАЙ, БОЛОТНАЙ (ор., орф. полотно) ак кездеме. Зейнеп апа дагы азыраак отурду да, анан өйдө туруп, саандыктан ак болотнай кездемени алып, эркекке кенен көйнөк бычты (Ч. Айтматов).

БОЛУСКЕЙ (ор.) дат баспаган ак металл. **Болускей** самоор.

БОЛУШ (ор. волость) 1. Россияда аймактык-административтик бөлүшүн. Бир болуштуң түтүнү 300гө жакын эле. 2. болушту башкаруучу адам.

БОЛЬШЕВИЗМ (ор.) эл аралык жумушчу кыймылындагы саясий ойдун революциячыл, ырааттуу марксист агымы.

БОЛЬШЕВИК (ор.) большевиктер партиясынын мүчөсү, большевиктердин жактоочу, коммунист. **Большевиктик** заманда, Багыч ачып дууладың (Шамей Токтобай уулу). Атам үчүн. Сенин колун бекчүлөө ажал тапкан большевиктер үчүн (Т. Мияшев).

БОМБА (ор. < гр.) ичине жардыргыч үчүн (Т. Мияшев).

снаряд. А душман «өмүр жолун» үзүүгө печен бомба таштап, жамгырдай ок атып турушкан (К. Жусупов).

БООРУКЕР (кырг.-ир.) ырайымдуу, адамды аяган.

БОПОРОС (ор., орф. папироса < пол.) чылым, тамеки. **Бопорос** тартпа десе тил албайсын, Зыянын бопоростун биле албайсын (сүйл.).

БОПУЗА (ир.) опуза м-н бирдей.

БОРБУЙ (кырг.-монг.) 1. курсак. 2. балтыр. **Борбуйлууну** бүт кырып, Мөлдөтүп кетчү түрү бар («Манас»).

БОРОДОЙ (ир.-кырг.) мормогой, мормойгон. Мурундары бородой, эки көзүн карасан, Казып койгон ороодой («Манас»).

БОРОЗ I (ор. борозда) соконун тили тилген сол. Кара терге чумулган төрт ат борозго жата калып, энтиге жер тырмалайт (Ч. Айтматов).

БОРОЗ II (ор. простая карта) көзүр эмес карта. **Бороз** менен эле бас, көзүрдүн кереги тиет (сүйл.).

БОРУМ (ор. форма < лат.) кебете, тышкы түр. **Боруму** түз боз бала Буду кымбат асылдай фольк.). **Борумундан** боз бала, Боздотпучу садага (А. Осмонов).

БОСТЕК, БӨСТӨК (ир.) түш. диал. эчки же кой терисинен жаткан көлдөлөн. Ал очоктун боюнда жатчу койдун бөстөгүнүн үс-түнө күндөгүсүндөй бөкчөйүп отуруп алды (Ж. Мавлянов).

БОСТОН (ир.) чарбак, бакча. Көңүлгө сактап жүргөмүн, Гүл бураган бостонду (Т. Байзаков). Сен чамандын бир гүлү, Мен бостондун булбулу (Эл ырлары).

БОТАНИК (ор.) ботаника боюнча адис, окумуштуу.

БОТАНИКА (ор. < гр.) өсүмдүктөр жөнүндөгү илим. Ортодогу чоң тегерек столдун эшик жаккы четинде отурган ботаника мугалими Айна (А. Стамов).

БОТО (ир.) орто кылымдарда Самарканда пахтадан токулган кездеме пута делген. Андан кур, селде жасалган. Кийинчерээк ага алтын жип кошуп да согушкан. **Бото** куру мойнунда, Эки колу

боорунда («Манас»). Ак бото белден кур кетет, Акактай жүздөн пур кетет (Женижок).

БОШТОО (ор., орф. почта) эск. кат, белек ташуу иши. Таяк алса колуна, Атай жүрөт, кайран эл. **Боштоо** менен жиберген, Каттай жүрөт, кайран эл (Ы. Шайбеков).

БОШТООБАЙ (ор., орф. почтовый) кат, белек ташый турган адам; почтобай м-н бирдей.

БӨДҮРӨТ (ор. подряд) бир ишти көтөрүп алуу. Сен анын бөдүрөтүн албай эле кой (К. Байлинов).

БӨЗ (ир.) жөнөкөй ак кез мал, мата. **Бөзүң** болбосо да, сөзүң жокпу? (макал).

БӨКӨ (кырг.-монг.) балбан, алп, күчгүү. Күрөшкө чыкчу бөкөндү Күүлөп чыгар жекенди («Манас»). Казактын Калдар бөкөсү Каршы алдына барганы («Манас»).

БӨКӨӨЛ (кырг.-монг. боксул — эт бөлүүчү). 1. тар. Байыркы монголдордо: Чынгызхандын черүүсүнө азык камдаган жана хандын эртели-кеч ашын даярдаган адам. 2. тар. Бухара хандыгында хан ашканасы. 3. өтм. ашмачы, тамак үлөштүрүүчү. Туурачыдан тууганын болгончо, бөкөөлдөн бөлөн болсун (макал). 4. түш. диал. той-ашта тамак бөлүштүрүүчү бөлмө. Атайы бөлүнгөн жигиттер табак көтөрүшүп, ичкериде эт бөлчү бөкөөлгө кирет (Ж. Мавлянов).

БӨЛКӨ (ор. булка) формага салынып, бышырылган нан, борсогой нан. Күндө күйгөн бөлкө жеп, Жаныбызды сактайбыз (Токтогул).

БӨӨ (кырг.-калм. мокочо, калм. бакшы). Сакадай жууркандын алдын бүлкүлдөтүп, «бөө-бөө» деди (К. Жантөшев).

БӨӨДӨ (ир.) жөнү жок, курулай, бекер жеринен. Кыраан тууган Алмамбет, Түшүп калса кангайга, Бөөдө ажалы жетпейби («Манас»).

БӨӨШ (ар.) анткор. Бөөшсүнүп артындан, Байкап жүрөт чаманды (Токтогул). Адамга бөөштүк менен сүйлөгөн, күнү түшкөнгө жалынбай жүрбөгөн... (К. Жантөшев); к. пөөш.

БӨТӨЛКӨ (ор. бутылка < пол.) 1. мойну кууш ишше идиш. Мария чуркап чыгып бир бөтөлкө «боржом» таап келди (А. Саспаев). 2. айнек. Бөксөлөй тартып биз бармак, Бөтөлкөдөй сулууну, Мөлтүрөтүп биз алмак (Эл ырлары).

БӨЧӨК (ир.) кабык, коондун кабыгы. Коончуга бөчөктүн зарылчылыгы жок (макал).

БРЕЗЕНТ (ор. < голл.) суу өткөрбөөчү тыгыз калың кендир кездеме. Состав башынан аягына брезент чүмкөлгөн, ар бир вагондо аскер сакчысы турат (Ч. Айтматов).

БРИГАДА (ор. < фр.) 1. бир нече полк, батальон же батареядан, флотто бир нече кемеден түзүлгөн аскер бөлүгү. 2. белгилүү коллективдүү жумуш аткаруучу өндүрүштүк топ. Республикага данкы тараган жаш чабандардын «Эдельвейс» бригадасында жакшы тажрыйба топтолуптур (Б. Өмүралиев).

БРИГАДИР (ор.) бригаданын жетекчиси. Бир чобурду минип алып, Шалпылдап бригадирди жандай салып (Шамей Токтобай уулу).

БУДУН (кырг.) эск. эл, журт. Эмитен кабар жетти туш-тушка, Будун кыргыз аймакка (Ч. Айтматов).

БУДУҢ-ЧАҢ (байыркы түрк сөзү; кырг. будун + кыт. чаң — чуу,

чатак>ир. согуш маанисинде; жанжал). Будун-чан түшүп, бороон борошолой берди (А. Убукеев).

БУЙЛА (кырг.-монг.<монг. буйл; каз. буйда) төөнүн мурдуна шынш өткөрүп, тагылган жип. Келишимдүү кең кучак, алл буурасын кызыга карап турду да, буйладан алып, тизеге чапкылап, бакырганын баса кыйкырып жатып акыры чөгөрдү (Ч. Айтматов).

БУНИАТ (ар.) 1. жаралган, жасалган. Казанаттан туулган, Буйнат болгон шамалдан («Сарынжи-Бөкөй»). 2. курулуш, имарат.

БУКАРА (ар.) 1. бир мамлекетке караштуу эл, адам. 2. өтм. келей-кембагал, жарды, колунда жок. Букарадан тын чыкса, Манаттан тилин тартпаган (Токтогул). 3. өтм. бир урууга багынычтуу башка уруу же адам. Күтүп аласаң букара, Аргын, погой эл мына («Манас»).

БУКАРЫ (өзб.) түр салынган жөнөкөй кездеме.

БУКТА (ир.) 1. бышык, бек, катуу, чымыр. Мубакилдүү сыр найза, Букта кармап тыкыстап («Манас»). Букта болбойт жооп жыгач. Бутагын алып жонбосоң (фольк.). 2. тыкан, бышык, төп адам. Патриотизмди оозуна байрак кылбай, тынч гана өз ишин букта бүтүрүп жүргөн басмырт киши чечүүчү учурда мекен намысы үчүн адамдык бийик абийири менен өлүмгө тик барып коюшу мүмкүн (К. Сактанов).

БУКТУРМА (кырг.) душманды колго түшүрүү, кыйратуу максатында мыкты жоокерлерди буйгат жерге жашырып коюп, туурасынан чыгып кол салуу менен мүнөздөлгөн аскердик ыкма.

БУЛ (ир.) 1. акча, теңге. Молдо, эшен, кожолор эмгекчилердин тапкан бирин — эки булдарын аллап, карындарын толтурган («Эр-кин-Тоо»). Анжияндын ак теңге, Булун болом, Самаржан (Барпы). 2. өтм. кездеме. Булуңду булап албасам («Манас»). Дүкөнүң бул келсе, Жең ичинен бөлөсүң. Тукабаны, баркытты, Тууганына бересиң (Эл ырлары); пул м-н бирдей.

БУЛА (ир.) тал жибек, жибектин бир талы. Буладай сенин ча-чылды, Кандай адам сылады ай! (Тоголок Молдо).

БУЛАГАСУН (калм.-монг. балгасын<болгос — шаар; Баласагун да ушундан). Уругун кыргыз улуу журт, Атадан калган жер үчүн, Бу турган Булагасынга, Барбайт деген эмнелер («Манас»).

БУЛАНТ (ир.) 1. бийик, жогору. 2. өтм. диал. там үйдүн учур-масы.

БУЛБУЛ (ир.) сөйрөөчү кичинекей куш. Ар жемпиш бышып жайнаган, Ачылып булбул сайраган («Манас»). 2. өтм. чечен, сөзгө жүйрүк устадан (Тоголок Молдо).

БУЛБУЛКӨН (ир.) тили чечен, сөз чебер. Эл эрмеги булбул-көй. Эгип үчтүн чынардан (Эл ырлары).

БУЛГААРЫ (кырг.) көндүн бир түрү (булгарлар чыгаргандык-тан ушундайча аталган болуу керек). Булгаары өтүк. Булгаары маасы.

БУЛГУН (монг.-калм. булгун — соболь) териси баалуу жаныбар. Баясы үч миң, ичи шайы, жакасы булгун (А. Чоробаев).

БУЛБВАР (ор.<фр.) эки тарабы жол, ортосу аллал болгон борборуздун эң кооз булварынан көрсөтөбүз. Бул булварды кимбиз билбейбиз жапа кимбиз суктанбайбыз (М. Байжиев).

БУЛЬДОЗЕР (ор.<англ.) жеолди жиреп жапа тегиздөөчү трактор чиркеме машина; ушундай чиркеме бириктирилген трактор.

Бульдозерлер топуракты сүрүп отуруп, тоону түздөп, ойдон дөң чыгарат эмеспи (О. Султанов).

БУРА I (кырг.) жыттануу, жыт чыгаруу. Жакып барсам, ына-гым, Жыпар гүлдөй бурадың (Т. Байзаков). Күзгү жел ойноп өтөт беттен сылап, Термелип түркүн чөптөр жыты бурап (М. Өмүралиева).

БУРА II (ир.) 1. курч. 2. өтм. так, укмуштуу. Үнүндөп — а... Ар кандай күүгө элпек, ченде жок бура экен... бура экен... (Г. Касымбеков).

БУРАДАР (ир.) 1. бир тууган. 2. жолдош, дос. Бурадар, Аккан, сөз байка, Курдаштык жайын айтайын («Курманбек»). 3. өтм. сүйгөн, ашык. Бурадарга күйүмдүү бол! Акылдуунун тилин ал! Көздүүнүн артынан ээрчи! (Т. Касымбеков).

БУРАК I (ар.) 1. дин. Мухаммед пайгамбар асманга кудай алдына минип барган ат. 2. өтм. күлүк, чарчабас ат. Көзүнүн жашын тийишип, Бурак атын токушуп, Жаназасын окушуп, Акырет ка-мын жеген бар («Манас»). Токулуу тулпар бурагым, Мандайыма чырагым («Семетей»).

БУРАК II (ир.) 1. жалбырак, жапырак. 2. өтм. майда бутактар. 3. гүлдүн-жекечеси. Кызды көрсөм, гүл бурак бурагансыйт, Гүлдү көрсөм, кыз бурак сылагансыйт (Т. Байзаков). Кургаган арча жа-нында Өсөбү гүлдүп бурагы (Токтогул).

БУРАМА (ир.) бургу, үшкү. Бир да тетик, бир да бурама жо-голбосун (сүйл.).

БУРДА (ир.) үзүм, кесим, бир тоголок; чүрүшкөн, бүрүшкөн. Башымды ылдый кылдым. Бырыш-тырышка толуп, бир бурда болуп калган анын бетине тие түштү бетим (Ж. Мавлянов). ...ээгинде эр-бейген кыл жок кыбың көз киши бир бурда нан алып, тооп кылып сүйлөдү (Н. Атамкулов).

БУРКАН (монг. бурхн) 1. кудай, жаратуучу. 2. өтм. чокуна турган, табына турган бут. Колдону кылган бурканга Тобо кылат деп уктум («Манас»). Буркан бакшы (монг. бурхн. багш) — жарат-кан кудай. Семетейдин башына Чындап ажал жеткени. Буркан бак-шы манжуга, Чындап жардам бергени («Семетей»).

БУРКУ (ар.) түркүм, түп, бөлүк. Жетимиш түрдүү тил билген, Жетимиш бурку эл билген («Манас»).

БУРСАТ (ар.) 1. ыңгайлуу учур, оңтойлуу убакыт. 2. өтм. уба-кыт, мөөнөт. Элчиге келген Чыңтийбес, Эр Манастан өтүп, Жети күн бурсат сурады («Манас»). Бурсатка келбей үзүлүп кетти (А. Токомбаев).

БУСТАН (ир.) бак, бакча, огород. Сен чамандын бир гүлү, Мен бустандын булбулу (Эл ырлары).

БУСУРМАН (ар.) 1. дин. ислам дининдеги адам, ислам динин туткан адам. 2. өтм. жарыктык ой! Коюңузчу! деген маанидеги сырдык сөз. Ол бусурман десе, көрмөксөн болуп койбойсузбу (Ш. Абдыраманов). 3. орус тилинде: «башка диндеги, башка эл» деген мааниде колдонулат (кыргыздагы «капыр» деген сыяктуу). Мен сени азыр атам, антихрист. Бусурман... (Ш. Абдыраманов).

БУТ I (ир.) табына турган сүрөт же тулку. Кол башындай ал-тын бут, Койнуңан алып сыйынып («Семетей»).

БУТ II (ор.), к. пуд.

БУТА (ир.) кырчын, бадал. Караган-бута көбөйүп, Черге айланп кетиптир (Эл ырлары).

БУТКАНА (ир.) табына турган, сыйына турган үй, ибадаткана.

Бутканага чокунуп, Кытай, манжу баарысы, Калган экен чогулуп («Манас»).

БУТПАРАС (ир.) бутка чокунуучу, бутка табынуучу. Жандуу-нуу да, жалсыздын да сүрөтүн түшүрүү чоң күнөө эмес беле?... Калам-и-Шарифтан кабары бар мусулман ушу бутпарастын ишин кылганы кандай, о бир кудаа?! деп оюна коркунуч кирди (Т. Касымбеков).

БУУРСУН (кырг.) эск. жер айдоочу курал, амач. Буурсунун бутурган, Кара жерге суктурган (Эл ырлары).

БУФЕТ (ор.<фр.) 1. идиш-аяк, тамак-аш сакталуучу жапан, шкаф. Мындай жакшы менен жүз грамм коньяк ичсе, жаман болбос деген кыялда буфеттен бир шише коньяк сууруп чыкты (А. Стамов); 2. суусундук, ысылык, жеңил тамак-аш. сатылуучу чакан жай, Ал жаңыдан эле буфеттен чыгып келатыптыр (А. Стамов).

БУХГАЛТЕР (ор.<нем.) бухгалтерия боюнча адис.

БУХГАЛТЕРИЯ (ор.) 1. эсеп-кысап иштеринин теориясы жана практикасы, 2. ишкана, мекеме, уюмдун эсеп-кысап иштерин жүргүзүү бөлүмү.

БУШАЙМАН, БУШМАН (ир.) өкүнүү, өкүнүч. Дүйшөндүн сабыры суз тартып, сыр алдырбайын дегени менен, алда эмнеге бушайман болуп жатты (Ч. Айтматов). Көрсөң бир ичте бушман бар. Көз көргүс жерде душман бар («Манас»).

БҮБҮ (ир.) 1. байбиче. 2. өтм. эмчи-домчу аял. Бүбү-бакшы чогулуп, Дем салышып калыптыр («Манас»).

БҮДӨ, ПИДА (ар.) 1. жан кыюу, курман болуу. 2. өтм. жанын үрөө, жан алакетке түшүү. Кечке чейин жан бүдөгө түшүп иштедик («Чалкала»).

БҮЗҮРҮК (ир.) түш. диал. олуя, каснеттүү, ыйык (көбүнчө эшендер ушундайча аталган).

БЫЗ (ир.) түш. диал. эчки.

БЫСМЫЛ (ар.) 1. дин. ооруга атап союлган мал. 2. эск. өтм. шишик оорунун бир түрү. **БЫСМЫЛ** менен ооруган адамды өзбектер мындай эмдеген: касапчы чакырып келип, кызыл жипти шишиктин үстүнө кармап, бычак менен кестирген. Бычак менен шишиктин кы-ымдөө кыргызда жок. Бирок аялдар «бооруна бысмыл чыксын!» деп каргаган. Айыкпаган чоң жара деп гана божомолдосо болот.

БЫСМЫЛДА (ар.) дин. алданын ысмы менен, кудайдын аты менен. Оболу сөзүм бысмылда, Айта берсек сөз мында (Эл ырла-матов). Бысмылда дедим да, каламды кагазга тийгиздим (Ч. Айт-матов).

БЫТИЕ (ор.) адамдын аң-сезиминен тышкары жашаган объек-тивдүү дүйнө; материя, жаратылыш.

БЫЧАН (кырг.) чеп. Шыралжын куурап куурай болду, тулан куурап бычан болду (Ч. Айтматов).

БЫЯЗЫ төө жүнүнөн согулган таардан тигилген кийим. Үстүндө кен тигилген **БЫЯЗЫ** төө жүн чапан, башында кыюусуз ак калпак-тил ачыгын маңдайына келтире кийген аксакал (С. Өмүралиев). Анын башында көрпө тебетей, үстүндө эскилөө быязы чепкен (Т. Ка-симбеков).

БЭЭ (ар.) араб алфавитинде «б» тамгасынын аты. 2 деген сан-дын ордуна да жүрөт.

БЮДЖЕТ (ор.<фр.) мамлекеттин, мекеменин, ишкананын же

айрым адамдын киреше, чыгашаларынын алдын ала белгиленген эсеп-кысабы. Кеңедей бюджетинде, Башталат экономия (А. Токто-гулов).

БЮЛЛЕТЕНЬ (ор.<фр.) 1. коомдук мааниси бар окуяларды билдирген официалдуу кыскача кабар. 2. маалымат жана колдонмо үчүн бир мекеме тарабынан чыгарылган атайы журнал. 3. оорулуу кишиге врач берген эмгекке убактылуу жарамсыздык барагы. Би-рөөнү өндүрүштөн убагында коё бербейт экен, Бирөөлөрү минтип бюллетень аякелешет (Ө. Даникеев).

БЮРО (ор.<фр.) 1. айрым уюмдун, ишкананын жетекчи тобу жана анын составынын жыйналышы. **Бюро** болот деген күнү кечки саат алтыда карт коммунист Ермолай биринчи бодуп кабинетке баш бакты (А. Стамов). 2. айрым мекеме, контора, бөлүмдөрдүн аталышы. Конструктордук бюро.

БЮРОКРАТ (ор.<фр.) 1. феодалдык жана капиталисттик коом-до жогорку чиновниктик администрациянын өкүлү. 2. иштин формасын гана сактап, анын маанисине, маңызына көңүл бурбаган адам, төрө. Жатып ичер жан бактылардын, бюрократтардын, ара-кеттердин беттерин ачышып, кылык-жоруктарын ашкерелешти («КМ»).

БЮРОКРАТИЗМ (ор.<фр.) таптык коомдогу элден алыс туруп, эзүүчү таптын таламын коргогон чиновниктер аркылуу башкаруу системасы. 2. өз милдетине кайдыгер кароочулук, элдин таламдарын эске албоочулук.

БЮСТ (ор.<фр.) адамдын белден жогорку жагынын бир нер-седен уютулган сүрөтү; айкел. Эмчектеги жап баласын кучагына ала, ага мээримдүү карап турган келиндин бюсту (Ө. Даникеев).

В

ВА (ар.) жана. Дугай салам ардактуу ва урматтуу Касенге (К. Жантөшев).

ВАВ (ар.) араб-фарсы алфавитиндеги отузунчу тамга. 6 деген сандын ордуна жүрөт.

ВАГОН (ор.<англ.) темир жол аркылуу жүк жапа жүргүнчү төшөй турган транспорт каражаты. Акыркы вагондун ачык аянты-нан тоңуп калган өтүкчөн буттарын араң такандап, Абуталип жер-ге түштү (Ч. Айтматов).

ВАГОНЕТКА (ор.) кууш колеялуу темир жолдо жүк ташуучу ачык вагон. Ичинен чиркелме вагонеткаларга мелт-калт шагыл алып чыгып, нары Нураалылар иштеген жерге төгүшөт (Ө. Даникеев).

ВАЖИП (ар.) дин. ислам дининде: милдеттүү түрдө аткарыла турган эреже, к. убажип.

ВАЗА (ор.<фр.) жемиш, гүл салууга арналган—кооздук үчүн колдонулуучу идиш. Столдун как ортосундагы вазала жаны ачыл-ган мандалактын жыттуу кызыл гүлдөрү турду (А. Стамов).

ВАЗВАЗ (ир.) түш. диал. 1. кездеме дүкөнү. 2. кездеме сатуучу дүкөнчү.

ВАЗЕЛИН (ор.<фр.) медицинада, техникада колдонулуучу нефтиден алынган май.

ВАЗИР (ир.) кандын акылчысы. Адыл ханга Мендирман вазир

болгон болуучу (К. Жантөшев). Эртеси Азиз падыша, Толубай чалды, Вазирден тез чакыртып жанына алды (А. Осмонов).

ВАЗМИН (ир.) түш. диал. өтм. кулагы бир аз капырыш, дүлөйүрөөк.

ВАЗИФА, ВАЗИПФА (ар.) борч, милдет. Аппак кожмдун алдына кире турган адамдарды кадырлап тура турган биздин вази-фабыз, деп эшен кашын кагып жылмаң эттирди (К. Жантөшев). Анын ордонузга, өзүңүзгө, мамлекетинизге аталык вази-фасына өтүшүнө ыраазысызбы, о хазрети (Т. Касымбеков). Кашкардагы Аппак кожо вакыл жиберген экен, мына ошо кожонун вази-фасын угузмак (С. Өмүрбаев).

ВАКУП (ар.) тар. түш. диал. дин мекемесине сый катары берилген же мурас калтырылган мүлк же жер. Кирешесин гана пайдаланышкан. Сатууга же алып коюуга болбогон.

ВАКЦИНА (ор.<лат.) жугуштуу ооруларга каршы колдонулуучу препарат.

ВАЛЬС (ор.<нем.) 1. жай темпте айланып эки адам бийлөөчү бий. Курбулар, неге турдук?! Клара, чыктык кана, толкуган бул вальска (А. Токтогулов).

ВАЛЮТА (ор.<итал.) кандайдыр бир өлкөнүн акча системасынын негизин болгон акча бирдиги, сом, доллар, франк ж. б.

ВАННА (ор.) адам кирип турган кең идиш жана ал жайгашкан чакан бөлмө. Апта сайын ваннага киришет, кирпичине кир койбойт (С. Жигитов). Эртең пленумда ушул проблемаларга токтолом. Окуп көрчү,— деп өзү киймин чечип, ваннага кирди (А. Стамов).

ВАЦ (кыт.) князь.

ВАРВАР (ор.<гр.) байыркы гректер менен римдиктер маданий өнүгүү деңгээли өздөрүнөн төмөн башка элдерди ушундайча атаган. 2. орой, наадан, ырайымсыз киши. Фашисттик варварлар.

ВАРЕНЬЕ (ор.) түрдүү жемиштен кант кошуп кайнатылып даярдалган тамак. Сумканын ичи толтура картошка. Андан башка варенье жана туздалган козу карын дагы бар (А. Стамов).

ВАРИАНТ (ор.<лат.) 1. бир нерсенин түгөйү, башкача түрү, бир нерсенин мүмкүн болгон түрдүүлүгүнүн бири. 2. бир эле адабий музыкалык ж. б. көркөм чыгарманын айырмаланып турган түр-айрым вариант, сүрөтчө-этноддарды кайра баштап эки-үч сыйра карап чыгам (Ч. Айтматов).

БАССАЛ (ор.<фр.) көз каранды, күнкөр мамлекет же адам.

БАТТ (ор.) электр кубаттуулугунун бирдиги.

БАХТА (ор.<гол.) 1. кемеле кароолдо, кайтарууда туруу. Жок-жок, коё тургулачы, бахта журналында узун жазуу бар экен (Ч. Айтматов). 2. өтм. бир нерсенин урматына эң өндүрүмдүү жана дилгирлик менен иштелген иш.

БАХТЕР (ор.) мекемедеги күзөтчү.

БАХШИ (ар.) 1. жапайы киши, киши кийик. 2. жапайы айбанат.

ВЕГЕТАЦИЯ (ор.<лат.) өсүмдүктөрдүн өсүү жана өрчүү мезгил. Көп өсүмдүктөрдүн жалбырактары алты айга чейин турат, вегетация мезгили бүткөрү менен куурайт (КСЭ).

ВЕДОМСТВО (ор.) мамлекеттик башкаруу тармагы жана аны төйлөөчү мекемелер системасы. Шинфер менен жабылган алты тактай там, буларды темир жол ведомствосу орноткон (Ч. Айтматов).

ВЕДОМОСТЬ (ор.) белгилүү маалыматтардын тизмеси.

ВЕЗДЕХОД (ор.) жолу жок, өтүүгө кыйын жерлерде пайдаланылуучу автомашинна. Аппелбесе болбойт дешип, Ал жолго «везде-ходду» (А. Токтогулов).

ВЕЛОСИПЕД (ор.<лат.) эки же үч дөңгөлөктүү, бут менен киймылга келтирилүүчү машина. Балык уулайсың, сууга түшөсүң, жалгыз аяк тапталган жолдор менен велосипед төбөсүн (А. Текипаев).

ВЕНА (ор.<лат.) жүрөккө кан алып келүүчү кан тамырлар системасы. Оорулуунун сол колунун венасына жаны канды туташтырып, оң колунун кесилген тамырынан эски канын агызып жатты (М. Сейталиев).

ВЕНТИЛЬ (ор.<нем.) түтүк аркылуу агуучу сууну же газды жөнгө салып туруучу же токтотуучу тетик.

ВЕНТИЛЯЦИЯ (ор.<лат.) 1. үйдүн абасын алмаштырып туруу. 2. үйдүн абасын алмаштыруучу түзүлүш.

ВЕРАНДА (ор.<англ.) үйгө кошулуп салынган оозгу жай. Кош-тошор күнү мейманканынын ичкери жагындагы верандада көпкө сүйлөшүп турдук (Ө. Даникеев).

ВЕРТОЛЕТ (ор.) тик өйдө көтөрүлө жана түшө алуучу, абада асылып тура ала турган, абадан оор учуучу аппарат. Вертолёттун дабышы анын үнүн каптап, көлөкөсү биздин үстүбүздөн өтүп кетти (М. Байжиев).

ВЕРФЬ (ор.<гол.) кеме куруучу жана ремонттоочу өндүрүш ишканасы.

ВЕСТИБЮЛЬ (ор.<фр.) коомдук чоң имараттардын кире беришиндеги кең бөлмө. Бош вестибюль музыкага термелет, Улам чу-бар кырчындай жаш эл келет (С. Жигитов).

ВЕТЕРАН (ор.<лат.) тажрыйбалуу, согуштарга катышкан, эмгек майданында дасыган карт жоокер. Арабызда Улуу Ата Мекендик согуштун ветераны, биздин кадырлуу мейманыбыз, жолдош Смаил Салымов отурат (А. Саспаев).

ВЕТЕРИНАР (ор.) ветеринария илиминен маман, адис.

ВЕТЕРИНАРИЯ (ор.<лат.) айбанаттардын оорулары, аларды дарылоо жөнүндөгү илим. Туйгунов ал кезде институтта ветерина-риядан сабак өтүүчү (А. Саспаев).

ВЗНОС (ор.) бир нерсе үчүн төлөнүүчү акча, мүчөлүк акы.

ВИЛАЕТ (ар.) өлкө, аймак, область. Ар вилаеттеги бектер Му-сулманкулду колдоп кетишти. Мусулманкул ордону алды (Т. Ка-сымбеков).

ВИЛКА (ор.) 1. тамак жей турган кичине айры. 2. ача айры.

ВИНО (ор.) жемиштерден ачытылып тартылуучу алкоголдук ичимдик, шарап.

ВИНТ (ор.) 1. бурама. 2. самолёттун, кеменин кыймылдаткыч механизминин бурамалуу стерженге орнотулган бөлүгү.

ВИРУС (ор.<лат.) жугуштуу ооруларды козгоочу микроб. Грипптин вирусу.

ВИТАМИН (ор.<лат.) организм үчүн керектүү түрдүү химия-лык составдагы органикалык зат. Кезиттердин сүйлөмүн Окубаса кимде ким, Азат кызыл өңүнөн Жетпегендей витамин (А. Өмүр-канов).

ВОЕНКОМАТ (ор.) аскер комиссариаты. Военкоматтын короо-суна батпай, аскерге чакыртылгандарды чоң көчөнүн ортосуна ка-тар-катар тизип, ар биринин аттарын чакыра баштаганда чогулган калк тегиз тынчтанып селбей түштү (Ч. Айтматов).

ВОЖАТЫН (ор.) пилонер отрядынын, дружинасынын жетекчиси.

Сборлордо, жүрүштөрдө пионер **вожатыйыбыз** Валентина Сергеевна айткандай кылып даярдансак эле биринчиликти жеңип алабыз (А. Текинаев).

ВОКЗАЛ (ор.) темир жол станциясындагы жүргүнчүлөрдү тейлөөчү имарат. Таң куланөөк болгондо вокзалга бардык (А. Текинаев).

ВОЛЕЙБОЛ (ор.<англ.) спорттук командалык оюн.

ВОЛЬТ (ор.<итал.) электр чыңалуусунун бирдиги.

ВРАТАРЬ (ор.) кээ бир спорттук оюндарда дарбаза коргоочу оюнчу.

ВРАЧ (ор.) ооруларды дарылоочу медициналык жогорку билимдүү адис. Кантсе да, Жакандын ак халатынан улам врач экенин баамдагандай (М. Сейталиев).

Г

ГАВАНЬ (ор.<гол.) деңиз, океан, дарыядагы кеме токтоочу ыктоо жай.

ГАЖАРИ түш. диал. түр салынган сокмо таар (18-кылымдын аягында Персияда түзүлгөн династиянын атынан болуу керек); кажары м-н бирдей.

ГАЗ (ор.) аба түрүндөгү зат.

ГАЗАВАТ (ар.) 1. дин үчүн жортуулга чыгуу. Мусулмандардын мусулмандык ыманын күйүткүлөп, жалын тутантып, тезинен газават көтөрүп чыкса (Т. Касымбеков). 2. өтм. ак, адилет иш үчүн жортуулга чыгуу. Менин тилими алсаныз — колунузга курал кармап, газаватка чыгыңыз (Ж. Мавлянов).

ГАЗЕНЕК (өзб.) жыгачында калып калган өрүк.

ГАЗЕТА (ор.<итал.) күндөлүк басма сөздүн учурдагы окуялар жөнүндөгү маалыматтар жарыяланып туруучу тармагы. Бул жерде жалаң гана эт менен каймак, жибек, жүн эмес, өсүп жаткан гүлдөр да бар дегенсип газеттада бир куплет ыр да басылыптыр (Ө. Дани-кеев).

ГАЗИФИКАЦИЯ (ор.) 1. газдаштыруу, катуу отунду (таш көмүрдү). 2. газ менен жылытуу.

ГАЙНАЛУ (ир.) кара өрүк. Гайналуудай көзүндөн, Кантейини ширин сөзүндөн (Эл ырлары).

ГАЙЫН (ар.) араб алфавитинде «Г» тамгасынын аты. 100 санынын ордуна жүрөт. Ыткы, ызгы, айын, гайын үйрөткөн, Тилди толгон, татаал сабак сүйлөткөн (А. Чоробаев).

ГАЛАТИ (ар.) кызык, бир алман, укмуштуу, бир түрдүү. Деги анын жалпы тагдырында кийинки жылдары алда кандай галати — кызык окуялар даарып өткөн экен (С. Жигитов).

ГАЛДАЙ (кырг.) токою, нап. Таң атса берет бир галдай, Кеч кирсе берет бир галдай (Барпы).

ГАЛЕРЕЯ (ор.<итал.) 1. имараттын эки бөлүгүн бириктирип турган үстү жабык кууш узун өткөөл, коридор. 2. Искусство чыгармалары жайгаштырылган атайын курулган имарат, көркөм музей. Третьяков галереясы 1918-ж. В. И. Ленин кол койгон ЭКСтин декрети менен мамлекеттин карамагына өткөн («КСЭ»),

ГАЛИФЕ (ор.<фр.) тизеси тар, андан өйдө жагы абдан кең бычылган шым. Көгала сакал, көгала каш Эдигей өзү да жасана кийинген: бутунда кырым өтүк, эки чөнтөк тушу салаңдаган галифе шымчан, үстүндө ак көйнөк, кара кемсел (Ч. Айтматов).

ГАЛЛА (пр.) 1. түш. диал. эгин, дан. 2. түш. диал. тегирмен акысы (түндүк диалектидеги калага туура келет).

ГАЛСТУК (ор.<нем.) жаканын астынан байлануучу кездеменин кесиндиси, жагоо. Галстук тагынган атамдын сүрөтүнө карайм да, ага окшоштугума таң калып жата берип уктап кетем (А. Текинаев). Бешинчи класстагы кызыл галстукчан — мен, үчүнчү класстагы кызыл галстукчан — Эрмек (А. Текинаев).

ГАЛТЕК (пр.) дөңгөлөк, чыгырык.

ГАНИМ (ар.) душман, жоо, кас. Өксүгү болот өлүмдүн, Зарпы болот залымдын, Кекенчи болот ганимдин («Манас»).

ГАНГУҢ (кыт. гуан — данктуу, гүн — зөөкүр) баатыр, эр, тайманбас. Илгери кыргыздарды кытайлар гангүн деп атаган экен (сүйл.).

ГАР (пр.) үңкүр, тоо бетиндеги терең коңул (кыргызча «кара үңкүр» <«кара» <«гар»).

ГАРАЖ (ор.<фр.) автотранспорт туруучу, алар ремонттолуучу жай. Эртең менен машина келбеген соң Сагын совхоздун гаражына барды (А. Саспаев).

ГРАМ (пр.) түш. диал. үймөк, чөмөлө.

ГАРАНТИЯ (ор.<фр.) бир нерсеге кепилдик, ишеним.

ГАРБИ (ар.) аскер, аскердик; согуш, согуштук. Эндер мандикерге барыштан баш тартышты. Кыргыздар, казактар гарби көтөрүлүшкө чыгышты (Ш. Абдыраманов).

ГАРНИЗОН (ор.<фр.) бир жерде убактылуу же биротоло жайгашкан аскер бөлүктөрү.

ГАРНИТУР (ор.<фр.) бир максатта урунулуучу буюмдардын жыйындысы. Эски стол, кроваттардын ордуна чет мамлекеттик гарнитур аласыз (М. Байжиев).

ГАРТ (ир.) баткак, ылай. Арабаны токтоткоп, Кара балчык гарт болот (Эл ырлары).

ГАРЧ (өзб.) түш. диал. чөптүн бир түрү.

ГАСТРОЛЬ (ор.<нем.) труппанын же артисттин башка шаарга, өлкөгө, району, областка барып оюн коюшу, концерт берили.

ГАСЫР (ар.) жүз жыл, кылым. Гасыр деп айтылады ар жүз жылга.

ГАФУ (ар.) кечирим. Гафу этиниз, бетим! Менин сураганыма капа болбоңуз. Адамдар ар түрдүү болот (К. Жантөшев).

ГАШЫМ (пр.) ачуу, кыжыр, каар. Келтиресин гашымды, Тойгуча жейсин ашымды (Барпы).

ГВАРДИЯ (ор.<фр.) 1. тандалган мыкты аскер бөлүгү. 2. өтм. кандайдыр бир майданда сыналган ишмер.

ГЕГЕМОНИЯ (ор.<гр.) күчтүн, таасирдин артыкчылыгы, үстөмдүк. Жумушчу табынын гегемониясы.

ГЕДИК (пр.) түш. диал. жетим козу.

ГЕЖЕВЕ (пр.) үкөк, сандык, көмүркөй.

ГЕЗБАР (пр.) түш. диал. кездеме, бул.

ГЕКТАР (ор.<фр.) он миң чарчы метрге барабар жер аянты. Былтыр эки жүз гектар жерге күздүктү кем айдап калдык (Ч. Айтматов).

ГЕЛЕ (пр.) 1. ызалык, кер какшык, даттануу. 2. түш. диал. өтм. айтыштып, тартыштын кызыган кези.

ГЕНЕРАЛ (ор.<лат.) армиядагы жогорку башкаруучу составдагы чин, наам жана ушундай наамга ээ адам.

ГЕНЕРАЛИССИМУС (ор.<лат.) айрым өлкөлөрдөгү, аскердик өзгөчө ишмердиги үчүн ыйгарылуучу эң жогорку аскердик наам жана ушул наамга эгедер адам. Генералиссимус Суворов.

ГЕНЕРАЛЬНЫЙ, ГЕНЕРАЛДЫК (ор.) 1. генеральный, башкы, негизги, баштоочу. КПСС Борбордук Комитетинин Генеральный секретари. Генеральный прокурор. 2. Жалпы, баарыга тиешелүү.

ГЕНИЙ (ор.<лат.) эң жогорку, аябагандай таланттуулук, жөндөмдүүлүк. 20-кылымдын аягындагы эң трагедиялуу карама-каршылык адам генийинин чексиздигинде жана империализм жараткан саясий, идеологиялык, расалык тоскоолдуктардын айынан ал генийдин үзүрүн ишке ашыра албаган аргасыздыкта... (Ч. Айтматов).

2. абдан таланттуу, аябагандай жөндөмдүү адам.

ГЕОГРАФ (ор.) география боюнча адис.

ГЕОГРАФИЯ (ор.<гр.) жер бетинин түзүлүшүн, жаратылышын, калкын, экономикалык ресурстардын жайгашышын изилдөөчү илимдер комплекси.

ГЕОДЕЗИСТ (ор.) геодезия боюнча адис.

ГЕОДЕЗИЯ (ор.<гр.) жердин формасын, өлчөмүн аныктоо жана бетин картага түшүрүү, ченөө жумуштарын жүргүзүү жолдорун изилдөөчү илим. Кезинде Москвадан шартка жараша геодезиялык курсту бүтүргөн менен кийин байкап көрсө, жер саржандап, түтүк шыккалан жүрүш анын көңүлүнө туура эмес жумуш экен (К. Акматов).

ГЕОЛОГ (ор.) геология боюнча адис. Алардын үч-төртөө геологдор экенин Сабыр дароо тааныды. (К. Жусупов).

ГЕОЛОГИЯ (ор.<гр.) жер кыртышынын түзүлүшүн, составын, тарыхын жана анда пайдалуу кендердин жайгашуусун изилдөөчү илим. Елизаров Сары-Өзөктү геологиялык иштери менен кыдырып жүрүп, миллион жыл мурунку динозаврдын жумурткасын тапканы ырас (Ч. Айтматов).

ГЕОМЕТРИЯ (ор.<гр.) математиканын мейкиндик формалар жана алардын катыштарын изилдөөчү бир бөлүмү.

ГЕРБ (ор.<пол.) мамлекет, шаар, уруу ж. б-дын айырмалоочу белгиси. Колумда курч орок. Отогон да орок, оргон да орок, герб-де бекер турат дейсиби? (К. Жусупов).

ГЕП (пр.) (сүйл.) сөз, аңгеме, сүйлөшүү. Геп салчы (сүйл.); к. кеп.

ГЕРД (пр.) түш. диал. ундун тоскогу.

ГИГАНТ (ор.<гр.) 1. дөө, алп, дардайган. 2. өтм. эң эле чоң, эбегейсиз зор. Техника өсүп жетилип, зор гиганттар курулган (Шамей Токтобай уулу).

ГИГИЕНА (ор.<гр.) түрдүү факторлордун адамдын организминне тийгизген таасирин изилдөөчү жана ден соолукту коргоо чараларын иштеп чыгуучу илим.

ГИДРОЛОГ (ор.) гидрология боюнча адис. Сиз да ушунда иштейсиби? Ооба, гидролог болуп иштейм (Ч. Айтматов).

ГИДРОЛОГИЯ (ор.<лат.) жер шарындагы сууну жана анын жаратылышта айланышын изилдөөчү илим. Абышканын сөзүнөн улам, Нурбек Асия жөпүндө жана гидрологиялык пункттуу турмушу жөпүндө көп нерселерди билип калды (Ч. Айтматов).

ГИЛАС (пр.) чие, чие жемиши. Алча-гиластардын бутактарына батпай ак көбүктөнгөн гүлдөрүн гана шамал үйлөп, жамгыр жууп кетиптир (С. Жигитов).

ГИМН (ор.<гр.) мамлекеттик же социалдык бирдиктин белгиси катары кабыл алынган салтанаттуу ыр. Ошерде турган бүт эл депону жаныртып, бүт эзилген адамзаттын, бардык доорлордун улуу гимнин ырдап турду (Ч. Айтматов).

ГИМНАЗИЯ (ор.<гр.) революцияга чейинки Россияда жана айрым чет өлкөлөрдө жалпы билим берүүчү орто окуу жайы. Аялдар гимназиясы.

ГИМНАСТ (ор.) гимнастика боюнча машыгуучу.

ГИМНАСТЕРКА (ор.) тыгыз кездемеден тигилген тик жакалуу сырт көйнөк, аскер формасы.

ГИМНАСТИКА (ор.<гр.) дене тарбиясы.

ГИПНОЗ (ор.<гр.) 1. ишеним аркылуу жеткирилген жарым-жартылай, чала уйкудагы абал. 2. ишенирүү аркылуу уктатуу жана уйкудагы адамдын эркине таасир берүү.

ГИПОТЕЗА (ор.<гр.) далилдене элек илимий жоромол.

ГИПС (ор.<гр.) 1. ак же саргыч түстөгү минерал. 2. Ушул минералдан жасалган, хирургиялык катуу таануу. Гипстин ордуна согончоктон тешип, керебетке асып койгондон жакшысы жок деген ойго келди (М. Сейталиев).

ГИР (ор. гиря) 1. тараза ташы, кадак таш. 2. гимнастикалык чоюн шар.

ГИТАРА (ор.<исп.) кылдуу музыкалык аспап. Суу шаркырап агып, гитаранын добушу менен Такендин жагымдуу үңү угулат (М. Байжиев).

ГИЯ (пр.) чөп, бычан. Ным жеткен жерге гия өскөн. Дүркүргөн аккан суу (Барпы). Күндүн нуру болбосо, Суу күркүрөп көбөйт. Күндүн нуру болбосо, өсүп гия көгөрбөйт (Барпы).

ГЛОБУС (ор.<лат.) жер шарынын кичирейтилип көрсөтүлгөн кеби, модели.

ГОЗО (пр.) була өсүмдүгү. Гозонун түбүнө сингендей тунук суу. Мээнеткеч жүрөктү сезимге чайкагын (Ж. Мамытов).

ГОЗО ПАЯ (пр.) пахтанын куурайы, кебези алынган башы.

ГОНОРАР (ор.<лат.) чыгарма үчүн акча төлөнүүчү калем акы. Маянам жүз элүү, гонорар менен эки жүзгө жетип калат, — деди Мурат күлүп (М. Байжиев).

ГОРИЗОНТ (ор.<гр.) асман менен жердин тийишип тургандай көрүнгөн чеги. Ошо кечте күн кызарып батты. Адегенде этин өскөн мейкин талаанын четиндеги горизонттун үстүндө үлбүрөп, кылгырып турду (А. Стамов).

ГОСПИТАЛЬ (ор.<фр.) аскердик дарылоо мекемеси, оорукана. Садыктын жанынан чыкканыма беш күн эле болбодубу, госпиталда бирге жаттык (Ч. Айтматов).

ГӨШ (пр.) Ак аркар атып сулаткан, Атанын арман мергенчи, Алдын бир гөшкө жыргаткан (Тоголок Молдо). Жана барганда уулу «аба, атам чакырып атат, гөш жегенге келиңиз» — деп коюп эле көзүн кайым болду (С. Жигитов).

ГРАДУС (ор.<лат.) 1. бурчту өлчөө бирдиги, айлананын 1/360ине барабар. 2. температураны ченөө бирдиги. 3. шарап ичимдиктериндеги спирттин проценттик бирдиги.

ГРАЖДАНИН (ор.) закон менен бекитилген укуктарды пайдаланууга, милдеттерди аткарууга тийиш, мамлекеттин туруктуу

калкына кирүүчү адам. Сеп экөөбүз болуубуз керек Татыктуу гражданын Бүгүнкү биздин шаарга (А. Токтогулов).

ГРИПП (ор. < фр.) сасык тумоо, оору.

ГУБАЛА (ир.) 1. токоч жасоо үчүн тоголоктогон камыр. 2. өтм. түш. диал. момо тоголок ылай, Губала менен урулуп, бирок шыбалган дубалдын боору ала көлөкөлөнүп турат (Ш. Абдыраманов).

ГУМАНИЗМ (ор. < лат.) коомдук иштеги адамгерчилик, боору-керлик.

ГУНДА (ир.) кара курт. Гунда, гунда, гунда курт, Жайын билген гунда курт, Курт болсоң куурам, Түбү менен суурам (дарым ыры).

ГУНЧА (ир.) гүлдүн ачыла турган косеги, боткогу. Бирин гунча, бирин гүл (Барпы).

ГУПБАХ (ор. < нем. гаупт вахт) түрмө, камак жайы, набакты, абакты. Унчука... Эмне, мурунга бирди жеп, анын үстүнө гупбахка отургүл келеби (К. Жантөшев).

ГУЗӨР (ир.) кичине, чакан базар; квартал.

ГУЛ (ир.) байчечек. Гүлү ачылып жайнаган, Күүлөнүп күкүк сайраган («Манас»).

ГУЛБАК (ир.) байчечектүү бак. Гүлбагың бузуп күл кылып, Уратнасык болбос деп («Манас»).

ГУЛБАРГ (ир.) гүлдүн желекчеси. Желбир-желбир желегим, Жең ичинде белегим, Жетпеди, гүлбарг тилегим (Эл ырлары).

ГУЛ БОТО (ир.) отко чыдамдуу ылай, топурак, цемент. Ан-жиянды чалдырган, Гүл ботону алдырган («Манас»).

ГУЛ БУРАК (ир.) байчечек желекчеси. Жээгин бербей гүл бурагы ыргалат, Кайдан болсо жыпар бүркүп буруксуп (С. Эралиев).

ГУЛГААКЫ (ир.) гүлдөөчү өсүмдүк. Ошол жерде жайы-кышы суукка тоңбогон, ысыкка оңбогон гүлгаакы деген кызыл гүл бар (Тоголок Молдо).

ГУЛГҮН (ир.) кызгылт, кызгылтым. Гүлгүнү элем торконун, Күлүгү элем жоргонун (Токтогул).

ГУЛДЕСТЕ (ир.) бир тутам, бир десте гүл. Жол боюнда турган комбайндын жанына жетип барды да, гүлдестени тепкинчине коё салып, кайра жүгүрүп келди (Ч. Айтматов).

ГУЛЗАР (ир.) гүл. байчечек. өстүрүлгөн жер, аянт. Гүлзардын ортосундагы жолдон шыпылдай басып өтүп бараткан бирөөнү көрө кой, агай ордунан тура калды (М. Абдукаримов). Гүлзар кылчы жүрөктүн. Какшып жаткан чөлдөрүн (Барпы).

ГУЛКАЙЫР (ир.) бийик өскөн түрдүү түстөгү гүл өсүмдүгү. Жайлоого чыккан гүлкайыр, Жарашыктуу кыз шайыр (Токтогул).

ГУЛКАН (ир.) гүл, байчечекей тигилген жер. Кийдим кепнек тоңинин Гүлханда жатамын деп (К. Жантөшев).

ГУЛ КЕШТЕ (ир.) кооз, гүл ыраңдуу сайма.

ГУЛНАР (ир.) апардын гүлү.

ГУЛОЙРОН (ир.) жашында жайраган, жаш өлгөн. Босого ташты боорунан Боз торгой болуп чакырсам, Болбой кеттиң, гүлойрон (Тоголок Молдо).

ГУЛУСТӨН (ир.) 1. абат өлкө, жыргалдуу жер. Балалуу үй — гүлүстөн, Валасыз үй — көрүстөн (макал). 2. гүл, байчечек өскөн жер. 3. өтм. жайнап турган жаш. Күн шашке болгон кезинде Гүлүстөн абдан ыктыяр («Манас»).

ГУЛЧАМБАР (ир.) алкак кылып өрүлгөн гүл. Гүлчамбар болсом башына, Ороп алып баскандай (Эл ырлары).

ГҮНДӨӨ (ир.) кишен, кол-бутка салынуучу кишен. Бутун салып гүндөөгө, Тарамышын кыйдырган (Барпы).

ГҮН (ир.), к. күн.

ГЫЖЕК (ир.) түш. диал. кыяк сыяктуу элдик музыкалык аспап.

ГЫЗА (ир.) тамак, аш, корек, оокат.

ГЫМ түш. диал. түтөк.

ГЫМЧА, ГЫНЧА (ир.), к. гунча.

Д

ДААМ (ар.) 1. тамак, аш, корек. Ар даамды бүт берди, Кинмиши чайкап сүт берди («Манас»). 2. маза. Курут, май кайдан болот сүт болбосо, Тамакка даам кирбейт туз болбосо (Барпы).

ДААНА I (ир.) 1. билгич, акылман. Кыраанына жолдоштур. Кылымды билген даанасы («Манас»). 2. ачык, так. Асман ачык, жер бүркөк, Кайсы экени билинбейт, Калкылдап даана көрүлбөйт («Манас»). Айта берсе оолугуп, Ар бир сөзү даанабы (Токтогул).

ДААНА II (ир.) бир, жалгыз. Бир даанасын сен ал, бир даанасын мен алайын (сүйл.).

ДААНЫШ, ДАНЫШ (ир.) 1. билим, илим. 2. илимпоз, билимпоз, акылман, окумуштуу. Амансыңбы таанышым, Көптү билген даанышым (Эл ырлары).

ДААНЫШМАН, ДАНЫШМАН (ир.) акылман, билимпоз, аалым, окумуштуу, кеменгер. Туйгун эне улуу, Ленидей даанышман (Т. Умөталиев).

ДААРАТ (ар.) жуунуу, тазалануу. Колун сууга салынып, Кол дааратын алынып («Манас»). Эй, көздөн ным чыкса, даарат бузулат (Т. Касымбеков).

ДААРАТКАНА (ар.-ир.) ажат үйү, түзгө отуруу жайы.

ДААРЫҢ (кыт. да — чоң, жен — адам) эск. жогорку даражалуу киши, улук. Өрттөн суусунун алкымында кытайдын даарыны турчу. Качкын кыргыздарга ошол даарың 1916—17-жылдары көрбөгөндү көрсөттү («КМ»).

ДААРЫП (ар.) сыпаттоо, сүрөттөө.

ДААЧАН (кыт.) жез тыйын, чака тыйын. Он эки күндөн бери иштеген акысы үчүн Супахандан жыйырма даачан алып, Айбадак Самсахундар менен коштошту (К. Жантөшев).

ДАБАА, ДАБА (ир.) 1. дары, эм. Жүрөгүмдү дегдеткен ушул түшүнүксүз кубаныч менен эңсөө эмне экенин, анын дабасы эмнеде деп, жайкалган талаанын өзүнөн сурагым келчү (Ч. Айтматов). 2. чара, айла. Кайрат кылгын Калыке, Кайраттан башка даба жок (Токтогул).

ДАБААН, ДАБАН (кырг.) ашуу, бел, кыя. Ажыдаар жатчу дабадан, Ашып кетчү бел кайда (Токтогул).

ДАБАКӨЙ (ар.-ир.) Ай-ааламдын баарысын, Учуп жүрүп кылдырган Дабакөйү бар экен («Семетей»), к. дубагөй.

ДАБЛА (ир.) 1. дөбө, чоку. 2. өтм. кыйкырык, чуу, азан-казан. Күндө бир убак атайылап, кыйкырып, кырдаң чыгышып, дабла аткылашып, элдин сесин алышат (Т. Касымбеков).

ДАБЫЛ, ДАБУЛ (ар.) барабан. Ызылдаган кыйкырыктан, дабылдын үнүнөн, ат туягынан жер дүңгүрөдү (Т. Касымбеков).

ДАБЫЛПАЗ (ар.-пр.) барабан уруучу, барабанчы. Абдулазиз ясаул башы ордунан атылып: — Ур! — деди дабылбаска, өзү шапшып жоо кийимин кие баштады (Т. Касымбеков).

ДАВАМ (ар.) илгерилөө, улана берүү. Иштери раваж таап, давам кылсын (Т. Касымбеков).

ДАВДАРАК (ир.) түрдүү жыгачтар, ар кыл дарактар. Али давларагы жокко эсе кыштак караңгылыкка чөгүп бараткансып... (Ж. Малянов).

ДАВЕРДЕС (кырг.) 1. кажырдуу, кайраттуу. Миңбай — кыймыл аракетин чапчан, көрүнүшү кайраттуу, давердес чал. («КМ») 2. күрсүйгөн, күржүйгөн.

ДАГАЛ (ир.) олоно, орой; кемчилик. Чапчан урунат бечара, бир жеринен дагал көрбөйсүң, ар кимдин келини ушундай эле болсун (Ж. Малянов).

ДАГАР (ир.) зумбал, кап, таар. Бир дагар буудайды атына арта салынып келди (М. Абдукаримов).

ДАГАРА, ДАТЫРА (ир.) тепши, карапа ялеген. Коё түр азыр дагыра берейин. Коомайлана кымырылып, бала дагырага кынгырата сийди (Ч. Айтматов).

ДАГДЫ (кырг.) өнөкөт, адат, маш. Бу ишке ал абдан дагды болгон адам.

ДАД (ир.) жан соога! Бай дад деп көк ала сакалчан чалкасынан кетти (К. Жантөшев), к. дат.

ДАДА (ир.) 1. карыган малай-аял. 2. түш. днал. ата. Апа, а Дүрдөш ладам эмне үчүн бизди жеткирип койбоду? (Ө. Даникеев).

ДАДИЛ, ДЕДИЛ (ир.) илберинки, дилгир; шамдагай. Көкүрөк дадил курч кезде, Көп өпөргө бол шыктуу (Женижок). Акчанын калганын мына бул баланын колуна бересиң. Булардын ичинен дадилдирээги ушул көрүнөт (М. Абдукаримов).

ДАЖААЛ (ар.) 1. миф. заман акырына жакындаганда элди азгыра турган алдамчы. Көк эшекке минип чыгат минш. Көйкөп деген жерде Дажаал деген бир шумурай шумдук бар экен, ал темир дубалы бир кулач калың туюк тамга-камалып жатат минш (С. Жигитов). 2. өтм. ажаан, жадатма, жаңды кашайткан. Түтүнү туман, түбү ыспан (Исфакан), Кароолу дажаал, огу ажал («Манас»).

ДАЕКЧИ (ир.-кырг.) байгеге саюу үчүн бөлүп коюлган акчаны же буюмду кармап турган адам.

ДАЙДИ (ир.) тентимиш, селсаяк, к. дейди.

ДАЙИС, ДАЙИЗ (ар.) 1. колуктусуна жеңе болгон адам. 2. өтм. түш. днал. бетпак, митаам, бети жок. Тек көз алдында жек көрүмчү ит шумүрөйүп турду. «Оо, дайиз жолборс!» — деп ызырынды жатат? (А. Абакиров).

ДАЙРА (ир.) 1. өзөн, чоң суу. Ай алдында дайранын, Толкунунап бүткөндөй («Манас»). Агыны катуу чоң дайра, Агызып кетчигон. Агын дайра кеп элеч (Токтогул), к. дарыя.

ДАЙЫМ, ДАЙЫМА (ар.) ар убак, ар качан, бардык убакта, ар кез. Болжолу менен сөз сүйлөп, Элнен дайым сый алат (Барпы). Корукчу аты эле болбосо, Жоро-шайтан токойду сыртынан багып, дайыма кыштакта бекер жүрөт (С. Жигитов).

ДАЙЫН (ар.) 1. белгилүү, даана. Атыңды Манас койгондо, Ааламга дайын болгондо («Манас»). 2. өтм. ким экендиги белгилүү. Ата-баба айылды, Айтып берчи, кулунум, Ары түбү дайынды («Манас»). 3. өтм. белги, ың-жың, дарек. Кеткенден бери дайны жок (сүйл.). 4. өтм. жөнү менен, жөндүү. Тамаша десем чындайын, Дайнын таап ырдагын (Токтогул). 5. изи, болжолу, канчалыгы. Ак кагазды каралап Кат билбеген айыбым. Мен өлгөн соң сөзүмдүн, Таба албайт го дайынын (Токтогул). 6. өтм. кабар. Ошолунун дайнын билчи.

ДАК I (ир.) тамга, кайгы, из. Көкүрөгүм даглантып, Учар бул бул бир күнү (Эл ырлары). Чекем күнгө какталып, Залимден күйдүм дак калып (Барпы); к. так.

ДАК II (ир.) абдан кызытуу. Майды аябай дак кылчы (сүйл.). **ДАКИ, ДАКЕ** (ир.) жука ак кездеме. Кулунум, карчыга куштай таптадым, Дакеге ороп сактадым (Эл ырлары).

ДАЛ (ар.) 1. араб алфавитинде «Д» тамгасынын аты; 4 санынын ордуна жүрөт. О, Маке, аптнектин ичинде сен бир далсың. Башында бир тал чачың жок. Атадан минтип туулган кандай жансың (Т. Сыдыкбеков). 2. өтм. бүктөлгөн, бүкүрөйгөн, үч бүктөлгөн.

ДАЛААН, ДАЛАН (ир.) турак үйдүн кире беришиндеги өткөөл бөлмө. Далааны бар эки бөлмөдөн турган чоң үй салыптыр (сүйл.).

ДАЛААЛАТ, ДАЛАЛАТ (ар.) демилге, жардам, болушуу, аракет. Сегизбаевге окшогон опурталдуу кишилер менен мамиленичсиздештирбеске далалат урат (Ч. Айтматов). Эл турмушун жазууга, Ырдап көңүл ачууга, Кылсан болот далалат, Окусун жалпы жамагат (Тоголок Молдо).

ДАЛАЙ ЛАМА (монг. далай — улуу, лама — дин кызматкери) ламалардын башчысы, улуу лама, к. лама.

ДАЛАПАРАҢ (өзб.) көк таш. Дартка дабаа тапкыла деп, да-лапаран сурап каларсыз! — деди Муслимахун (К. Жантөшев).

ДАЛБА (эск.) шумкарды тапка келтирүү, үйрөтүү үчүн колдонгон канат (уйгурларда «далбай»). Тапталып жаткан кушту ургулап чакыруучу кичине токмок.

ДАЛБАСА, ДАЛБАС (ир.) курулай демилге, курулай аракет. Куудулданып сүйлөйм деп далбаса кылчу, бирок сөздү эбине келтирип сүйлөй албай... (С. Жигитов). Ызасы ичин өрттөп, алыз ачуусу кайнады. Колун бошотууга далбас уруп, ары-бери ооналактады, жылып болбоду (Ч. Айтматов).

ДАЛДАЛ I (ир.) 1. соода-сатык арасын келештирүүчү адам. Кандайдыр жетип келип аксым далдал, мурунку чалга келип салды жанжал (А. Токомбаев). 2. өтм. арага жүрүү. Сен мага далдалчы болбой эле кой, өзүм эле сүйлөшүп алам (сүйл.).

ДАЛДАЛ II (ар.) мөлмөл, секетпай, дилбар. Эп кыйгандай түз далың, Секетпай бала далдалым. Далдалымды ойлосом, Кантип жүрөт бул жаным (Эл ырлары).

ДАЛИЛ (ар.) 1. ыспат, танык. Ленинизмдин идеялары салтанат курууда, бул жөнүндө нечен далилдерди келтирүүгө болот («Коммунист»). 2. кудайдын атын сыпаттоо. «Далил» окуп, «дарман» деп, Айтканым эмес, «жалган» деп, Ишенген ушул, балдар деп (Барпы).

ДАЛИМ (ир.) жаздык эгин, сугарылбаган эгин (өзб. «елмин», түркм. «думе»).

ДАЛИС (ир.) кире бериштеги бөлмө. Узун далис аңгырап ээн турат. Жер-жерден келүүчүлөр али жолдо окшойт (Ч. Айтматов).

ДАЛК, ДАЛКЫ (ар.) кычкыл, шор, ачуу. Тузду мээнет чыр-маса, Далкы чыгып шор болот (Токтогул).

ДАМАА, ДАМА (ар.) 1. тойбос, ач көз. 2. өтм. үмүт, тилек, ой. Жаман ит жазгы тамактан дамаа кылат (макал).

ДАМАШКЫ (ар.) дамашкы кылыч; Сириянын борбору Дамашк (Дамаск) шаарында жасалган кылыч (илгери ал шаарды мусулмандар Шам деп атаган). Насирдинбек белиндеги кара болот дамашкы кылычын чечти (Т. Касымбеков).

ДАМБЫРА, ДОМБУРА комуздуу бир түрү, музыкалык аспап. **ДАМБЫР** (өзб.) мойну узун, чоң комуз.

ДАМБЫЛДА, ДАМЫЛДА (өзб. <ир.) 1. айылдык мугалим, 2. мечиттин ыймамы. Дамыламын деп жүрүп, Элдин ичин булгадым (Барпы).

ДАН (ир.) 1. бир тоголок буудай, арпа ж. б., эгиндин бир буртуту. Ошондо былтыр жоруптап таштаган пырдын арасынан биринсерин чүрүшкөн майда дан түшөт (Ч. Айтматов). 2. сөөктүү жемиштин ичиндеги урук. 3. эгин, аштык, Алтын казып, дан айдап, Алтайга келип турабыз («Манас»). 4. нан, токок. Үйгө кирип дан ооз тийиниз (Т. Сыдыкбеков).

ДАНАКЕР 1. металлдарды ширеткич кызыл желим. 2. өтм. эки кишини ымалаштыруу, элдештирүү. Эки киши күнөкөр болсо, бир киши данакер (макал).

ДАНДАНКУ (ир.) тиш чукуур. Данданкүсү көп экен, Эти канча болду экен? (Тоголок Молдо).

ДАНДЫР (ир.) токок, ороо сыяктуу нан бышыргыч очок. Дандырга бышкан нандан ала кел (сүйл.).

ДАНЕК (ир.) сөөктүү жемиштин ичиндеги урук. Курма өрүктүн ичинде, Данегиндей кара көз (Барпы). Балдар өрүктүн сөөгүн чагып, данегин алып жешти («КМ»).

ДАНИСТЕ (ир.) аныгып билүү, аныктоо, билүү. Биринчер данистесин билүү үчүн суроо бергиле, биринчер далилдеп жооп кайтара билгиле (К. Карымбаев).

ДАНКАНА (ир.) эгин сактагыч, кампа.

ДАНЫШМАН (ир.). Чоң энеси Чыйырды. Бек данышман каны. Узун кулак, көзү ачык, Кабылан Манасты тапкан олуя («Манас»); даанышман м-н бирдей.

ДАЦГЕСЕ (ир.) жалкоо, бекерпоз, ишке мойну жар бербеген. Бар, бара берин, дацгесе деген сөз анын кыжырын келтирди (А. Токомбаев).

ДАЦЗА, ДАЦСА (кыт. данызы) 1. тизме жазылган кагаз, катнас койгондо, Ааламга дайыл болгондо, Орто Бээжин Эсен кат, Данысына чийилген («Манас»). Манжу каны Нескара Артык баатыр дагы бар, Чоң дансада каты бар («Манас»).

ДАЦК (ир. <кыт.) атак, наам, даназа. Кең Нойгутта турганда, Акбалта аттуу данкым бар («Манас»). Баатырдын данкын алыстан ук, жапыла барсаң бир киши (макал).

ДАП (ир.) уруп, кагып күү чала турган төрт бурчтуу музыка куралы. Тартып керней бапылдап, Дап каткырып дапылдап («Манас»). Кыскасы дапты чалдырып, чылдырманчыны айттырып кой-гун деп (К. Жаңтөшев).

ДАПА (ар.) түш. диал. учур, маал, убакыт. Ушул дапада (сүйл.).

ДАР 1 (ир.) жазалоо арканы. Кара дарын курса да, Кайран тилим чарчабас (Токтогул). Санаасы санга бөлүнүп, Момун чал

дарга айдалган кылмышкерлерден бетер кыйналып келатты (Ч. Айтматов); к. дарга.

ДАР II (ир.) үстүнөн оюнчулар басып жүрмө керме аркан. Сексен кулач байласа, Дарчынын чери жазылат (Барпы).

ДАРА, ДЕРЕ (ир.) түш. диал. өрөөн, капчыгай. Анжиян, Алай арасын, Басып тоонун дарасын («Манас»). Андан ары сен барсаң, Чоң-Алай деген дара бар (Барпы).

ДАРАЖА (ар.) наам, мансап, бийлик, атак. О, даражаң көтөрүлсүн деп карыя батасын берди (сүйл.).

ДАРАЙЫ (ир.) илгери Исфаганда чыгарылган жол-жол жука кездеме. Дарайы көйнөк, шайы кемсал, Жарыныктуу тасма бел (Тоголок Молдо). Дарайы көйнөк этимде, Жел тийгизбей бакчу эле («Жаныл Мырза»).

ДАРАК (ир.) жыгач өсүмдүк. Дарактын баары бүрдөгөн, Мөмөлүү бактар гүлдөгөн (Барпы). Салкын терде даракка, Сайран булбул конбойбу (Токтогул).

ДАРАМАТ (ир.) күч, ал. Аларды басышка Ибрагим Хайалда дарамат да жок, кайрат да жок (Т. Касымбеков).

ДАРАН (ир.) өрөөн, капчыгай. «Мазан» деп токойду айтат. «Даран» дегени бөлөк-бөлөк колот болот (Тоголок Молдо).

ДАРБАЗ (ир.) керген аркандын үстү менен басуучу адам. Илгери 1920-жылдары Ташкентте окуп жүргөнүбүздө көчөдөн дарбаздарды көп көрөр элек (А. Токомбаев).

ДАРБАЗА (ир.) капка, чоң эшик. Күн жүрүш жагын каратып, Дарбазасын бек кылды (Тоголок Молдо).

ДАРБАЗАБАН (ир.) капка, эшик кайтаруучу.

ДАРБЫЗ (ир., өзб. тарбуз; башка түрк тилдеринин көбүндө — гарбыз, карбыз; фарсыча хар-буз — кооп, ор. арбуз). Үймөк-үймөк дарбыздардын жанында, Мен дарбызды союп салып олтурам (С. Жигитов).

ДАРВИШ (ир.) дүйнөдөн кечкен, тарки дүйнө болгон адам; кыдырып, тилемчилдик кылып жан баккан селсаяк, к. дервиш.

ДАРГА (ир.) кылмышкердин мойнуна сыйыртмак салып жазалоо ишке ашырылуучу жай. Алдамчы кемпирди даргага тарттырып өлтүрдү (Тоголок Молдо); дар I м-н бирдей.

ДАРГАТ (ир.) түш. диал. суу өткөргүч, шлюз.

ДАРГАЗАП (ир.-ар.) түш. диал. туталануу, күйкөлөктөө, азапталуу.

ДАРГӨЙ (ир.) 1. сарай, босого. Алда таала кудайым, Даргөйүңө барам деп (Токтогул). Султанмурат бектин өңү өчүп, ичинен келмесин келтирип, «э, кудай, даргөйүңдө сактай көр!» деп кобу-

рап, ачык эле калтаарыды (Т. Касымбеков). 2. өтм. кайгы, куса, сагынуу, санааркоо. Ак дилбар бала паризат, Даргөйүңдө күйдүм, даң! (Эл ырлары).

ДАРГУМӨН (ир.) шек, шектенүү, кадик кылуу.

ДАРД (ир.) 1. оору, сыркоо, илдет. 2. өтм. кесепет, саат, азап. Бай, бийлердин дардынан, Канча азамат бүлүндү (Барпы). 3. өтм. мун, куса, тилек; к. дарт.

ДАРДИСАР, ДАРТЫЗАР (ир.) баш ооруга жолуктурган, кайгы баш кылган, санаа тарттырган. Дак салды ууз жүрөккө, Дардисар гөзөл ак тамак (Барпы). Санаа тартып саргарып, Дартызар болуп сандалып (Тоголок Молдо).

ДАРЕК (ир.) кабар, дайын. Угула элек бул жакка ушул иштиң дарегин (А. Үсөнбаев).

ДАРЗАН (ир.) калтйроо, титирөө, зырылдоо. Дарзан урат жүрөгүм (сүйл.).

ДАРИГА (ар.) аттигинай, кап! О дарига, дарига! Жокчулук кандай күчтүү жоо! (М. Абдукаримов).

ДАРИГЕР (ир.) керектик, зарылдык. Анын эч кандай даригерлиги жок (сүйл.).

ДАРИЧА, ДАРЧА (ир.) терезе, тешик, капка, каалга. Карап коюп каш кагып, Даричандан баш багып (Эл ырлары). Паризат ой, паризат, Даричандан кол узат (Эл ырлары).

ДАРКАН I (кырг.-монг.) уста, темирчи, чыгаан уста. Кылыч беле кылычты, даркан, Соктун беле соотту, даркан («Манас»). Адырында аркар көп, Адамында даркан көп («Семетей»).

ДАРКАН II (ир.) 1. тар. илгерки түрк кандарынын наамы. 2. өтм. башчы, бийлөөчү, чоң. Бул кызматка жарасаң, өзүмө налып кылам, элге даркан кылам деди (Тоголок Молдо).

ДАРКАН III (кырг.) ыйык, касиеттүү, кеңири. Казактын даркан талаасына, көзгө илээшпеген зор дайрадай каалгып, көктөм жели жетип келгенде тоо койнунда ак кар, көк муз ыдырап... (Ч. Айтматов).

ДАРМАН (ир.) 1. дары, эм, дары-дармек. Далил окуп — дарман деп, Айтканым эмес жалган деп (Барпы). 2. өтм. ал, күч. Азыр атка минерге, Келбейт менин дарманым («Манас»). 3. өтм. айла, ара. Сурадым элден жарманы, Токондун кетти дарманы (Токтогул).

ДАРМИЯН (ир.) түш. диал. арачи, арага жүрүүчү.

ДАРПОЗ, ДАРБОЗ (ир.) керилген аркан менен басып оюн көрсөтүүчү дарчы.

ДАРРА, ДӨРӨӨ (ир.) балак камчы, жазаалоо камчысы, кайыш кур. Балак деген эптүү жыгач бала урчу, Жини келсе камчы менен дарра урчу. Дарра деген кум шыкаган булгаары, Уруксаты шарыяттан алыңчу (А. Чоробаев).

ДАРС (ар.) 1. сабак, окуу, лекция. Сабак окуп китептен, Дарс алышкан, кыздар ай (Барпы). 2. чоң молдо, көп окуган молдо. Касиетинден айланайып, дарс окуган молдо турбайбы! Окууну Стамбулдун өзүнөн бүтүрүп келиптир (А. Убукеев). Ак селдечен кожодон, Дарс окуган молдодон («Манас»); к. дарыс.

ДАРТ, ДАРД (ир.) 1. оору, сырчоо, илдет. Үшкүртөт эрди дарт деген, Калктан чыгат март деген (Барпы). 2. өтм. кайгы, мээнет, азап. Жалгыздыктын дартынан, Алмамбет, Чубак жөнөдү («Манас»). 3. өтм. ой, мүдөө, тилек. Эки миң канча ат эле, Элдин байге дарты эле («Манас»). Анархандын эси-дарты эшиктеги Каныбекте (К. Жантөшев).

ДАРТМАН (ир.) 1. оорулуу, илдеттүү, сырчоо. Анын үстүнө дартмандуу киши бир иш менен алагды болбосо, ою оорусунан палуу, черлүү.

ДАРЧА, ДАРЧЕ (ир.). Жаштыгымды күзгө алмашып кеткен-сип. Жаңы жылдын дарчасынан баш багам (Т. Байзаков). Шераалы тактан туруп келди. Баары дүрдүгүп дарчеге умтулушту (Т. Касымбеков); к. дарича.

ДАРЧЫН (ир.) жыттуу кабык, ысык өлкөдө өсөт, ашка катык, гатым кылынат.

ДАРШАН (ир.) 1. жаркылдаган, шоолалар кубулган, жаркылдак. 2. өтм. шаан-шөкөттүү, өтө даңазалуу, шаңдуу. Султанмурат...

уул тапканын, келин тапканын элге даршан кылып, жамагатын чакырып той берди (Т. Касымбеков).

ДАРЫ I (ир.) өрөөн, капчыгай. Андан ары сен барсаң, Чоң-Алай деген дары бар. Кыпчактардын байы бар, Карын-карын майы бар (Барпы), к. дара.

ДАРЫ II (ир.) ооруну сакайтуучу зат, нерсе. Ким деген доктор дарылады. Кандай дары берди (Ш. Бейшеналиев).

ДАРЫГЕР (ир.) табып, тамырчы, ооруга ичиртки берүүчү. Атаң, балам, сен деди, Аш бышымга жеткирбей, Дарыгер алып кел деди («Манас»).

ДАРЫКАНА (ир.) дары-дармек даярдап жана сата турган мекеме, аптека. Дарыканадан дары алдым.

ДАРЫКЕЧ (ир.) табып, тамырчы, ичиртки берүүчү. Дарыкечтер ичинде Коңурбай барат алсырап («Манас»).

ДАРЫС (ар.) сабак, окуу, лекция.

ДАРЫСКАНА (ар.-ир.) эск. дарыс, сабак окула турган үй, аудитория.

ДАРЫЯ (ир.) өзөн, чоң суу. Шуу-шуу этет дарыянын шоокуму (С. Жигитов).

ДАСМАЛ суу жоолук, майлык, сүлгү.

ДАСМЫЯ анча-мынча оокат, азыраак пул, каражат. Акылсыз казы ары жок, Сурактан алды дасмыя (Барпы). Ошенткен кыраакы киши эле сенин ички дасмияңды даана көрмөк (С. Жигитов).

ДАСТАН (ир.) ангеме, жомок. Нойгуттун кызы Жаңылды, Кошмок болдум дастанга (Тоголок Молдо). Ыктыярдуу отряд командири Лемге болгон окуяны дастан эткен алар... отрядга кабыл алуу жагын сурашты (С. Өмүрбаев).

ДАСТАНИЯ (ор. дознание) сурак жүргүзүү, тергөө жүргүзөө баштоо. Дастаныны токтотуп, алдынарда турган насипти ала берсенерчи (Т. Сыдыкбеков).

ДАСТАР (ир.) селде, чалма; баш оромол. Абакениз эр Кошой, Дастанын кыйгап чалынып, Жаратканга жалынып («Манас»).

ДАСТОРКОН (ир.) тамак-аш салгыч жоолук, аш оромол. Төргө дасторкон жайылып, тамак тартар кез болуп калган экен (Ч. Айтматов).

ДАТ, ДАД (ир.) 1. арыз, мун, тилек. Аттан куру калганын, Айт кудайга датынды («Манас»). 2. өтм. жан соога! Кокуй! Ой, дат, шорубуз бар экен. Бечара чалым, шорун көп экен (К. Жантөшев).

ДАТКА (ир.) тар. Бухара, кокон хандыктарынын убагындагы жогорку мансап. Амирдин атына келген арыздарды кабыл алып, анын жообун арыз ээсине билдирип туруучу адам. Ажыбай датка же үргүлөп кеткени, же ойго чөккөнү белгисиз, алсыз үлдүрөп, көзүп жуумп бир аз отурду (Т. Касымбеков).

ДАТПАРИЯТ (ир.) түш. диал. кокуйлоо, жардам сурап бачкируу.

ДАШ I (ир.) 1. кыш же карапа бышыруучу меш. 2. даш казан — чоюн казан. Ак боз бээни сойдурду, Даш казанга салдырды (Эл ырлары).

ДАШ II (ир.) түш. диал. талаа, чөл. Даш кыпчак — кыпчак талаасы.

ДАТТЕКЕМ (уйг.) 1. төрт чүкө менен ойноло турган кумар. 2. «ортодогу акчанын бардыгына өкчөйм» деген кийкирык.

ДАЯР (ир.) белең, белеңделген. Бакбурчундук чогулуп, Баары даяр туруптур («Манас»).

ДЕВИЗ (ор.<фр.) негизги жетекчи ойду билдирген кыскача сүйлөм, ураан, чакырык.

ДЕДИЛ (ир.) дилгир, илберник, сергек, к. далил.

ДЕЙДИ (ир.) тентимиш, селсаяк. Ай, кудай ай ээ! Ал дейди эми кайдан эстесин («КМ»). Кээде аны максатсыз самтырап көчкөн дейди булуттар калкалайт (Ж. Медетов).

ДЕНИЛДЕ кымбат баалуу кездеменин бир түрү (эпосто). Де-нилдеден сексен миң, Баштатадан Көкөтөй, Дүнүйөнү жыйган тим («Манас»).

ДЕКАДА (ор.<фр.) 1. он күн. Май айынын экинчи декадасы. 2. он күндүк. Кыргыз искусствосунун Москвада өткөрүлгөн декадасы («КМ»).

ДЕКАН (ор.<лат.) жогорку окуу жайларында бир факультетти башкарган адам.

ДЕКАБРЬ (ор.<лат.) календарь жылынын он экинчи айы. Өтүп бараткан жылдын 31-декабры күнү кечке чейин Борондунун балдары балатынын тегерегинде, анан короодо ойношту (Ч. Айтматов).

ДЕКРЕТ (ор.<фр.) жогорку бийликтин токтому. Советтердин II съезди В. И. Лениндин доклады боюнча декрет кабыл алган («Коммунист»).

ДЕЛ (кырг., эск.) чала кайым, айлан баш. Эмне кыларымды билбей, дел болуп отуруп калдым (сүйл.).

ДЕЛБИР, ДИЛБАР (ир.) көңүлдү өзүнө тарткан, сүйкүмдүү, адамды өзүнө кумар кылган. Азада дилбар кырчын жан, Ашык болдум сыртыңдан (Барпы). Аялдардын эң мыктысы — ак жоолук делбир (С. Каралаев).

ДЕЛЕБЕ (ар.) тилөө, каалоо, самоо. Мен сени самап, жолунду карап, делебем козуп, ашык болуп арзып келдим (Тоголок Молдо).

ДЕЛЕГАТ (ор.<лат.) шайланган өкүл.

ДЕЛИЧЕ (ир.) япондордун үйүнүн сыртынан биздикиңдей каалгасын таппайсыз: деличеси тар келет, киши бүкчүлүп кысылып кирет. Ошондой эми бар (К. Жусупов), к дарича.

ДЕМ (ир.) өпкөгө аба тартуу, оп тартуу. Улукбек аке өйдө боло койду да, бир терең дем алып, кебин улаган бойдон өз ордуна басты (С. Жигитов). Дем алыш — тыныгуу, эс алуу. Деминичине алуу — унчукпоо, үн катпоо. Дем берүү — жөлөк, кайрат берүү. Дем кылуу — медер тутуу, арка кылуу, таянуу. Дем салуу — дуба окуп эмдөө. Демин сүтүү — назарын сындыруу, көңүлүн калтыруу, шагын сындыруу. Дем жөө — күрүчтүн бышканы. Демин несүү — кагып салуу, унчуккус кылуу, үмүтүн үзүү.

ДЕМБЕ-ДЕМ (ир.) үстү-үстүнө, улам-улам. Жигит тамекисин дембе-дем сорот («Ала-Тоо»).

ДЕМДЕР (ир.) күүлүү, алдуу, кубаттуу. Келиңиз, байбице, келиңиз, күүлү-демдер жүрөсүзбү? (Ж. Турусбеков).

ДЕМКЕШ (ир.) түш. диал. дарымчы, дубалап эмдөөчү.

ДЕМОКРАТИЯ (ор.<гр.) 1. бийлик элдин колунда болгон мамлекеттик башкаруунун формасы. 2. кандайдыр бир коллективдин жетекчилиги принциби. Мында маселени чечүү үчүн бардык коллектив катышат.

ДЕМОНСТРАЦИЯ (ор.<лат.) 1. кандайдыр бир коомдук-саясий маанайды билдирүү үчүн массалык чыгуу, кыр көрсөтүү. Биринчи Май демонстрациясы. 2. көрсөтүү. Физика жана химия сабактарында тажрыйбаларды көрсөтүү.

ДЕН (ар.) beden, тулку, дене. Дени соонун — жаңы соо (макал).

Таза болот денелер, Муздак сууга кириңги (Токтогул). Жамгыр кызы Айзада, Кудайберди баласы Эшим чып ыкыласы менен сага багыштаган денин эки дүйнөдө кабыл туттунузбу? (Т. Касымбеков).

ДЕНЕ (ир.) бой, beden, тулку, өнө бой. Денеден кетсе ысык жаң, Өлгөндөр кайдан тирилди (Токтогул).

ДЕНЕ КУЛ (ир.-кырг.) түбөлүк кул; денеси менен берилген кул; сатып жиберсе да кыяк этпеген кул, маңкурт. Кайраттуусун байлады, Кармап алып жайлады. Алардан калган баланы, Дене кул кылып алганы («Манас»).

ДЕНГЕЛ (кырг.) түш. диал. чикит, чикилдек, балдардын ойну.

ДЕНГЕНЕ (ир.) түш. диал. шерпе; ортого акча жыйып, мал союп жеген эт. Сартбай айылдагыларга а дегенде денгеге эт жедирген киши катарында белгилүү (Ж. Мавлянов).

ДЕНКИР (ир.) 1 дин. кудайды даңазалоо, теңирди мактоо. 2 дин. кудайды мактаган сөздөрдү араб тилинде үн менен жарыялоо. 3. депкири таппай калуу — шашып алапайын таппай калуу.

ДЕНТЕР (ир.) барак кылып тигилген кагаз. Дентериди таза карма, булгаба (сүйл.).

ДЕНТЕРЧЕ (ир.) кичине дентер, кичине блокнот.

ДЕПУТАТ (ор.<лат.) эл тарабынан законго ылайык шайланган өкүл. Жогорку Советтин депутаты.

ДЕРБИШ, ДЕРВИШ (ир.) 1. дин. дүнүйөдөн кечкен, тарки дүнүйө адам. 2. тентимиш, кайыр сурап дүнүйө жыйнаган адам. 3. өтм. бир ишке ниети менен берилген. Эгер ээнин зирек, эмгекке дербиш болбосон, анда бир эмес жүз мугалим окутсун, бекер! (К. Саганов).

ДЕРЕ (ир.) өрөөн, капчыгай, сай; дара м-н бирдей.

ДЕС (ир.) 1. кол. 2. өтм. күч, кубат. Колуна дес тийсе — оңдурбайт («Чалкан»).

ДЕСОРОМОЛ (ир.) түш. диал. бет аарчы жоолук. Десоромолу менен бетин сүрттү (сүйл.).

ДЕСТЕП (ир.) түш. диал. алды менен, алдегенде, эң мурун.

ДЕСТИЕР (ир.) 1. жардамчы, 2. өспүрүм, кол-арага жараган бала. Дестиер болуп калган кезимде атам мени мектепке берди («КМ»); тестиер м-н бирдей.

ДЕСТЕ I (ир.) түш. диал. сап, тутка. Камчынын дестеси.

ДЕСТЕ II (ир.) бир тутам. Бир десте гүл берди.

ДЕФИС (ор.<лат.) сызыкча; кош сөздөрдүн арасына жана сөздүн сапка батпай калган бөлүгүн экинчи сапка көчүргөндө коюла турган кыска сызыкча белги; - белгиси.

ДЕФИЦИТ (ор.<лат.) жетишсиз, кемчил, мүчүлүш нерсе. Жаштар мектепти бүтөөрү менен таалай-дөөлөт издеп шаарга жөнөшөт. Техника бар, чарба чоң, ал эми адамдар — дефицит (М. Байжиев).

2. зыян, кирешеден чыгашанын көп болуп кетиши.

ДИАГНОЗ (ор.<гр.) оорулууну бардык жагынан текшерүүнүн негизинде ооруну табуу, белгилөө. Ата-энеси врачтан врач чакырышып, не бир жан-алакетке түшкөн кемпир-чалдын айласы кетип турган чакта оорунун диагнозу аныкталды (А. Стамов).

ДИАЛЕКТИКА (ор.<гр.) табигаттын, коомдун, ойдуң кыймылы, өөрчүшү, жанырышы жөнүндөгү илим.

ДИАМЕТР (ор.<гр.) алкакты же тоголокту борбору аркылуу тең жарып өткөн түз сызык.

ДИВИЗИЯ (ор.<лат.) бир нече полк же бир нече бригадалан

түзүлгөн аскердик бирикме. Папфиловдун ысмы Гвардиялык аткычтар дивизиясына берилген («КМ»).

ДИГДИКЕ (нр.) түш. диал. ат жабуунун бир түрү.

ДИГЕР (ар.) 1. күн батардын алды. Күн дигерде чагында, Эр Бокмурун барыптыр («Манас»). Күн дигер болду. Каныбектин... санаасы тынбалы (К. Жантөшев). 2. дин. күн батарга жакындаганда окула турган намаз. Дигер намаз.

ДИВАН (нр.) 1. илгери чыгыш мусулман мамлекеттеринде акимдердин жыйыны, кеңешмеси. Диван хандын эркин колдоп, тандамал 500 сылай берип, Науман пансатты тоо тарапка аткаруу менен бүттү (Т. Касымбеков). 2. жыйын өтүүчү жай. Нүзүп артын карабай дивандан чыгып кетти (Т. Касымбеков).

ДИВАН БЕГИ (нр.-кырг.) Бухара хандыгындагы аталыктан кийинки мансап, казына иштерин башкаруучу.

ДИВАНХАНА (нр.-ар.) 1. суракчылардын мекемеси. 2. акимдер кеңеше турган үй. Көздүү атанган, бий атанган, тектүү атанган адамдар ордонун жасалгалуу диванханасына жык толду (Т. Касымбеков).

ДИДААР, ДИДААР (нр.) 1. жүз, бет, өң. Дык көрдүм канча Копурдан, Дилаары курсун Эсенкан («Манас»). Ага-тууган эл аман, Көрүштүк дидаар, канимет, Учурашып деген аман (Тоголок Молдо).

ДИКЕК (нр.) түш. диал. кийиз менен ичтелген саймалуу ат жабуу.

ДИКТОР (ор.-лат.) радиодон, телекөрсөткүчтөн микрофон аркылуу радио жана телеберүүнүн текстин окуучу адам. Андай кезде диктор да митингде сүйлөгөндөй салтанаттуу сүйлөйт эмеспи (Ч. Айтматов).

ДИЛИ (нр.) 1. жүрөк, көңүл. Нүзүп казийдин кабагын бир пас тиктеп калды. Казийдин дили толкуп кетти (Т. Касымбеков). Кор болуп шол убакта ооруп дилим, Айтамын, арманымды, элим, билим (Барпы). 2. ой, каалаганы, тилеги. Он жагында бири бар, Сол жагында бири бар. Шымы батса экен деп, Ал экөөнүн дили бар («Манас»).

ДИЛАРА (нр.) жүрөктү кубанткан, көңүлдү тарткан.

ДИЛАФРУЗ (нр.) 1. жүрөктү кубанткан, көңүлдү элжиреткен. 2. өтм. түш. диал. алмурут сорту.

ДИЛБАР (нр.) 1. жүрөктү ойготкон, көңүлдү элжиреткен. 2. ашык, сүйгөн. Даричандан кол узат, Ак Дилбар бала паризат (Эл ырлары); делбир менен бирдей.

ДИЛГИР (нр.) 1. ынталуу, тырышчаак. 2. өтм. илберинки, шайдоот. Тармал чачы үксөйүн, эң бир керектүү ишти аткарууга дилгирленгенинен көзү жалындап, өзү дегеле чоң кишидей олуттуу (Ч. Айтматов).

ДИЛДЕ (нр.) 1. алтын, зер. Алтындын көп, дилдең көп, Аласаң жакын келди го! Базтыр, сүйлөшчү кишин бар беле? («Манас»). 2. алтын акча, алтын тыйын. Үйүмдө жүргөн «уулумсуң», Үч дилделек кулумсуң (Барпы).

ДИН (ар.) табигаттан тышкаркы «күчкө» ишенүү, моюн сунуу.

ДИН ИСЛАМ (ар.) Мухаммед пайгамбар түзгөн дин. 7-кылымда пайда болгон. Аталык Дин исламдын зулукары Насрулла баадыр ханга бул тамсил өтө пастык кылат (Т. Касымбеков).

ДИН МУСУЛМАН (ар.) ислам динине моюн сунган, ишенген адам.

ДИНАР (нр.) 1. акчадын бир түрү. 2. алтын тыйын.

ДИНАЗАР (ар.-нр.) динден чыккан, капыр болуп калган деген мааниде. Ал диназар болуп кеткен! ...Динибиз үчүн кызмат кылып койсоң, соксойгон жанына сооп болот (Ш. Абдыраманов).

ДИНДАР (ар.-нр.) такыба, сопу, кудайга ишенген, динчил.

ДИНИЙ (ар.-нр.) динге таандык, динге тиешелүү. Диний калдыктар менен аёосуз күрөшүү керек («КМ»).

ДИНИКАЙЫР (ар.) дини башка, мусулман эмес, башка диндеги. Азыр ошол он чакты эчкиси улактары менен чарбактагы алмаларынын, талдарынын кабыктарын аарчып, кемиринип жагышты. — Минте турган болгондон кийин эмнеге тигишет, убалдан көркөгөн диникайырлар! — деди атам (Ж. Медетов).

ДИНГИРИК (нр.) союл, чокмор. «Ойнотуу» деген сөз менен дайыма бирге айтылат. Кемпири абышкасынын башына дингирик ойнотот («Жомоктор»).

ДИНСЕ (кыт.) мансапты, бийликти күбөлөндүрүүчү таш. Ала-гара менен алкылдап, Багелеги балкылдап, Ак отогот, көк динсе, Дал ортодо жаркылдап («Манас»).

ДИПЛОМ (ор.-фр.) 1. окуу жайын бүтүргөндүгүн, илимий даражага, наамга ээ болгондугун күбөлөндүргөн документ. Акыры геолог деген дипломун алды (М. Байжиев). 2. фестивалга, конкурска ийгиликтүү катышканы үчүн жана көргөзмөгө коюлган экспонаттын жогорку сапаты үчүн сылык катары берилген күбөлүк.

ДИПЛОМАТ (ор.-фр.) 1. чет мамлекет менен байланышып туруу үчүн өкмөт тарабынан дайындалган уполномочен. 2. өтм. башкалар менен мамиле кылууда эптүү, айлакер киши.

ДИРЕКТИВА (ор.-фр.) жогорку органдын сөзсүз аткарылууга тийиш көрсөтмөсү.

ДИРЕКТОР (ор.-лат.) ишкана, мекеме, окуу жайлардын жетекчиси, башчысы.

ДИРИЖЕР (ор.-фр.) балет же опера спектаклдеринде оркестрди, хорду башкаруучу адам.

ДИСПЕТЧЕР (ор.-англ.) 1. транспорт каражаттарынын белгилүү участкасында поезд, автомашина, трамвайлардын жүрүшүн, самолёттордун учушун жөнгө салып туруучу адам. Элден мурун дежурныйга кире кел, бүгүн Шаймерден диспетчер, ага болгон ишти айт (Ч. Айтматов). 2. борбордук электр станциясында токту иштетип чыгышын жайгаштыруучу жана электр кубатын бөлүштүрүп туруучу адам. Үч-Коргондун диспетчеринде турган кыргыз баласы Казакстандын кенинен электр күчүн сураса, дароо жардамга жарык берет (Ч. Айтматов).

ДИТ (нр.) ой, тилек, каалоо. Көңүздүн ар бирине 50 сомдон берейин. Сиздин дитиңиз канчада? (К. Жусупов). Дит багуу — батылуу, тайманбоо. Бул ажайыптан дуба окуп, Атагын уккан тигиреп, Кармаша албай дит багып, Канчалар качкан бытырап («Манас»).

ДОБОГЕР (нр.) доо талап кылуучу, доо доолаган адам.

ДОБУЛ, ДООЛ (ар.-нр.) катуу мөңдүр, алай-дүлөй, бороон-чапкын м-н жааган жаан.

ДОБУЛБАС (ар.-нр.) барабанчы, барабан кагуучу; барабан. Эң жаткан каткалан жол айтылуу жоргонун таптап түшкөн туягынан кол баштаган добулбастай дүпүлдөйт (Ч. Айтматов).

ДОДО (нр.) үймө, үйүлгөн, дөбө-дөбө, үймөлөктөгөн. Үстүндөгү гимнастёркасы дал-далынан айрылган бир казак жигит кымылда-

ган додону жарып чыкты да, улакты такымга кысып, айгырдын башын коё берди (Ч. Айтматов).

ДОДУ МАНДАЙ (ир.-кырг.) орок тумшук, тоту куштун тумшугундай. Калбыр өпкө, жез билек, төө кабырга, салык төш, кайра туяк, мээ кечкил, уй куймулчак, үч чоку, доду маңдай, бото көз... (К. Жантөшев).

ДОЗОК (ир.) 1. дин. тиги дүнүөдөгү кыйноо жайы. Өзүң өлбөй, дозокту Кайдан көрдүң, эшенем (Барпы). 2. өтм. кыйноо, азап, кайгы; тозок м-н бирдей.

ДОК (ир.) жалаа кылуу, коркутуу. Аскалыга топ болду. Айныгышкан док болду. Алгы-берги тууралуу, Алты күнү токтолду (Тоголок Молдо).

ДОКТОР (ор.-лат.) 1. илимий даража. Филология илимдеринин доктору деген даража алды (сүйл.). 2. табиб, догдур, тамырчы. Ылдый жакта операция жүрүп жатты. Доктурлар кимдир бирөөнүн чалкалап жаткан денесине энкейишкен (М. Байжиев).

ДОКУМЕНТ (ор.-лат.) иш кагаздары, күбөлүк кат, акт ж. б. Документтердин бардыгы архивде сакталат (сүйл.).

ДОЛОНО (ир.) бышык, катуу жыгач өсүмдүк. Укуругум долоно, Ууру-бөрү жолобо (Эл ырлары).

ДОЛУ I (ир.) алай-дүлөй, бороон-чапкын, катуу мөндүр. Токтолуп долу бороон таң да атты (К. Маликов); добул м-н бирдей.

ДОЛУ II (ир.) түш, диал. сузгу, тегирмендин дан чубурткучу.

ДОЛУ III (ир.) этн. цыган.

ДОЛУ IV (ир.) амалкөй, кытмыр, арамза. Долу катын Каныкей. Камдап койгон турбайбы («Манас»).

ДОМНА (ор.) кенден металл эритип чыгаруучу меш. Көлкүлдөп домна печте эрийт темир, Жасалат машиналар андан не бир (Шамей Токтобай уулу).

ДОМОК (кырг.-монг.) калайман, ангеме. Көп ойлоп болор домокту, Ак олопкун жакага, Тигип койгон ал окту («Манас»). Кондуктун жомогу, Карылардан уккамын, Катуу экен домогу (Тоголок Молдо).

ДОНОР (ор.-лат.) оору адамдарга куйдуруу үчүн өзүнүн канын берүүчү адам.

ДОО I (ар.) 1. аласа. 2. өч. Кокусунан мен өлсөм, Колум тийген канлар бар, Кордук көргөн жандар бар. Кутулбоочу доолор бар («Манас»). Жолдош болсоң куу менен, Өмүр өтөр доо менен (Токтогул).

ДОО II (ир.) утуш ойунда эки эсе кылып акча коюу.

ДООГЕР (ар.-ир.) доо талап кылуучу, доолаган, доочу. Алиги ыргытып жиберген кишенди кайра барып таап келди. Кайтарып бербесе, доогер болор (Ч. Айтматов); добогер м-н бирдей.

ДОО КОЮУ (ир.-кырг.) этн. кумар ойунда белгилүү суммада акча кошуп, кумарчылардын бирине тилектеш болуп, карап отуруу менен утуш ойнуна катышуу. Бөдөнө, короз тебиштирүүдө, кочкор сүзүштүрүүдө да доо коюшкан.

ДООЛ (ар.) барабан. Арадан беш күн өткөрбөй, Бир биринен мал тигет. Доол кагып, жылкыдан, Токтоосу жок шар тигет (Тоголок Молдо).

ДООЛБАС (ар.-ир.) Доолбас согуп күңгүрөп, Тоо көчкөндөй дүңгүрөп («Манас»); добулбас м-н бирдей.

ДООЛОН (кырг., эск.) кымбат кездеменин бир түрү (эпосто). Доолоң, чүчтө бу да бар, Буулум, бута жуда бар («Манас»).

ДООМАТ (ир.) док, док уруу; жала, жала кылуу. «Эски-уску бергем» деп, Кылат кайра доомат-док, Ничме салды жалын чок (Барпы).

ДООР (ар.) 1. кылым, заман, мезгил. Коммунизм доору. Азыр атом менен космостун доору болсо да, революция жараткан Дүйшөндөр даде биздин катарыбызда (Ч. Айтматов). 2. өтм. зоболо, даража, ыкыбал. Анын иши оңолуп, доору жүрүп турган убагы (сүйл.).

ДООРАН, ДООРОН (ар.) 1. тегеренип туруу, айланып туруу. 2. кылым, заман, асир. Дооронуз өткөн экен, Гүлсары,— деп келатты кобурап. Картайыппыз, эми биздин керегибиз кимге (Ч. Айтматов). 3. өтм. жыргал мезгил. Бай-манаптар эмгекчил калктын мойнуна минип, дооран сүргөн («Эркин-Тоо»). 4. дин. өлгөн адамдын күнөөсүн көтөрүп алуу; күнөө орлуна акча, мал берүү. Артыкча силер кырк эшен, Кызматымды кылып бер. Аяш атам Манастын Дооранына туруп бер («Манас»). Азирети эшенем, Дооранымды оку деп (Токтогул).

ДОПУ (ир.) баш кийим, такыя. Ичкери жактан допу кийген эки бала чыга келди (М. Абдукаримов); топу м-н бирдей.

ДОРГО, ДӨРГӨ (монг. дарга) улук, аким, төр ага, баштык. Камданайын акыр деп, Доргосуна чаптырды («Манас»). Боз жоргоңу токутуп, Эки дорго жиберди (Тоголок Молдо).

ДОС, ДОСТУ (ир.) тамыр, жолдош, ынак. Ортосуна жүрөмүп, Орус, казак достордун (Эл ырлары). Фронтто кыргыз баласы, Душман менен кармашты. Жол баштап орус элибиз, Бирдиктүү достук жасашты (Эл ырлары).

ДОТАЙ (кыт. дао — аймак, тай — сыйлуу) бир аймактын башчысы, аймактын граждандык ишин тескөөчү. Кашкардагы дотайдан жана орус падышалыгынын консулунан алакандай кагаз алсак (К. Жантөшев). Кашкардан дотай чыкты деп угуп... (А. Чоробаев).

ДОЦЕНТ (ор.-лат.) жогорку окуу жайынын окутуучусуна берилчү илимий наам. Университетте доцент болуп иштейт.

ДӨӨ (ир.) 1. миф. жомокто айтылуучу канаттуу алп. Көй-Капта көп жыл жүрдүм го, Алптар менен алышып, Дөөгө кыргын салышып («Эр Төштүк»). 2. өтм. алп, балбан, опсуз чоң. Кепти ортого саламын, Алптын, дөөнүн баарысын, Кеңешке алып каламын («Манас»).

ДӨӨБАНТ (ир.) дөөнү жеңген, дөөнү байлап алган, аябаган эр. Жоругун алам билбеген, Жоомарт эрдин бири ушу. Жоо көрбөсө бууруккан, Дөөбант эрдин бири ушу («Манас»).

ДӨӨГӨР (ир.) кажырдуу, кайраттуу уста, чыдамкай, көшөрмө уста. Дөөгөр уста баштаган, Төнөлүгү төрт бөлөк Купа согуп аштаган. Күпасы кумган түбүндөй («Манас»).

ДӨӨЛӨТ (ар.) 1. эск. мамлекет, бийлик. Дөөлөт консо бир чымдын башига, Зымырык куш салам берер кашига (Т. Касымбеков). 2. өтм. байлык, бакыт, сыймык, ыкыбал. Чапчандык түпкө жетет бейм, Бак, дөөлөт баштан кетет бейм («Манас»). Байды кудай уурарда, Дөөлөтүнө мас болот (Токтогул).

ДӨӨПЕРЕЗ (ир.) 1. калп айтканды жакшы көрүүчү. 2. өтм. тантик, келжирек, оозуна келгенди сүйлөгөн. «Соку баш ууру» деген атка конгон, алп денелүү, ары дөөперез, ары балбан, эки жүзгө жакын жылкысын өзү кайтарган, жаагы карыш Сыргабек аттуу жарым эс немесинин амандыгын тилечү экен Кулдубай (Ж. Мелетов).

ДӨӨРҮК (ир.) 1. калп, жалган, алдоо. **Дөөрүктүгүн** билген соң, Үйдөн айдап чыгыптыр («КМ»). 2. өтм. тантык, келжирек, мылжып. Кечке тантып сүйлөгөн, Дөөрүктүн бири көрүнөт (Эл ырлары).

ДӨӨТ, ДӨӨТҮ (ар.) сый челек. **Дөөтүдөгү** сыянын, Каралыгы баркыттай (Эл ырлары). **Дөөтү калем** — сый челек жана калем. Биз болсок, теңир колдоп тынч жатабыз, Маңдайга баарып жазган дөөтү калем (Т. Байзаков).

ДӨӨТҮ (ар.) 1. дин. темирчинин пири (Дөөтү пайгамбар). Устаны колдоп жүргөн, Дөөтүнүн бары чын болсо... (Ш. Садыбакасов). 2. өтм. уста, өнөрпоз. Дөөтү менен Бөлөкбай Кыяматтык дос болгон («Манас»).

ДӨРБӨЛЖҮН (монг. төрт бурч; энчилүү атка айланган). Кетип менен Дөрбөлжүн, Тентушум асыл көрбөдүм (Эл ырлары). Ак-Талаа районунун борборун Дөрбөлжүн дешет («Чалкан»).

ДӨРБӨН (монг. төрт) төрт. Монголдо: дөрбүн зуун — төрт жүз (уруунун аты). Дөрбөндөрдүн Төртайы, Төп сүйлөгөн сөз жайы («Манас»).

ДӨРӨӨ I (ир.) капчыгай, өрөөн.

ДӨРӨӨ II (ир.) балак камчы, балак уруучу курал.

ДРАП (ор.-фр.) калың пооту. Үчөөңү алдыңкысы бутаган шырпылдай узун бойлуу боюна жараша сөлбүрөгөн кара драп пальто кийген сары жигит болчу (К. Акматов).

ДУБА, ДУГА (ар.) 1. дин. жалынуу, табынуу. Кудайына сыйынып, өлөр алдындагы дубасын күбүрөгөндөй болду сыягы (Т. Касымбеков). 2. өтм. сыйкыр, жайлоо, дарым. Дуба менен булутту, Күн жаалдырып жайлады («Манас»). Үйбө деген дубаны, Окуп жүрөт Алмамбет («Манас»). 3. салам, куттуктоо, тилек. Каттоочудан дуба айтып, Бир кабарын угайым (Эл ырлары).

ДУБАГӨЙ, ДУБАКӨЙ (ар.-ир.) 1. дин. сыйкырчы, жайчы, аят жазып эмдөөчү. Калмактын журту дубагөй («Манас»). Ай ааламды кыдырган Дубагөй бар экен («Семетей»). 2. өтм. тилек каалоочу, жакшы тилек айтуучу; дабакөй менен бирдей.

ДУБАЙ САЛАМ, ДУГАЙ САЛАМ (ар.) тынчтык тилек (илгешайы көйнөк Арзыкан. Окутуп угуп кулак сал, Дубай салам кат жазып (Барпы)).

ДУБАКАН (ар.-ир.) аят окуп дем салуучу, ооруну дарымдоочу.

ДУБАЛ (ир.) сокмо же кыштан салынган тосмо. Бузулсун соккон дубалын, Болбосун асый куаның (Тоголок Молдо).

ДУБАН (кыт. дуан) аймак, участка. Дубанды бузган жорго элем, Топор болдум баскысыз (Токтогул). Казак, кыргыз дубандан, Карасам таппайм сендейди (Эл ырлары).

ДУБАНА, ДИПВАНА (ир.) 1. келесоо, жинди чалыш. 2. өтм. тилемчи, кайырчы, суранып оокат кылуучу. Календер, мискин дубана, Бирин мында калба деп («Манас»). Дубана кирсин эшиктен, Мээнет чыксын тешиктен (Ылакан); к. думана.

ДУБЛИКАТ (ор.-лат.) кандайдыр бир документтин түп нускасындай күчү бар экинчи нускасы.

ДУГАДАР (ар.-ир.) дин. тилектеш, бир тилекте болуу. Сүрөөгө тизгин жайганда, Дугадар болом чалдардай (Эл ырлары).

ДУДИ КЕБЕП (ир.) ишшекеб; түш. диал. тутуну кебеп. Пулу барга дуди кебеп, Пулу жокко дуди кебеп! (Ылакан).

ДУ-ДУ (кыт. ду — чоң аймак, ду — бийлөө) аскер губернатору, аскер башчы. Күчөдү Манас күркүрөп, Жаалына чыдабай, Алты

ду-ду Алооке Булардын өнө бою дүркүрөп («Манас»). Мылтыгы бар асылган, Оозун ылдый каратып, Асылганын жашырган, Дудусу окус «ур» десе, Алтымышы качырган (А. Чоробаев). Дотай, ду-дулары колго алып көргөн Зунахун менен Түлкүбекке орус падышалыгына баруу кыйын дейсинби? (К. Жаптешев).

ДУКАБА (ир.) макмал, түктүү баркыт, плюш. Көк дукаба буралып, Көргөндө көңүл кубанып (Эл ырлары); тукаба м-н бирдей.

ДУЛДУЛ (ар.) 1. дин. араб кол башчысы, азирет Аалынын жомоктогудай аты. 2. өтм. чыдамкай, чаалыктаган ат. Илгери жоо чапкан баатырлардын минген аты ушунчалык эле болгондур да. Ат эмей эле дулдул го, чиркин (Ч. Айтматов). Эр Манастын Ак кула, Байтал бээни кулуну, Кара жылкы дулдузу («Манас»). 3. өтм. көтөрүмдүү, кажырлуу, мушпаган. Арыштап алыс чуркаган, Дулдул Током аманбы? (Тоголок Молдо).

ДУМАНА (ир.) 1. келесоо, жинди чалыш. 2. өтм. тилемчи, кайырчы; дубана м-н бирдей.

ДУМКАЛТЕК, ДУМКЕЛТЕК (ир.) түш. диал. дүмүлдөк ойну.

ДУНЧУ (кыт.-кырг. тун — билдирүү + чы) котормочу, тилмеч.

ДУРА (ир.) башка салына турган жоолук. Эки карыш дураны, Ороп алып башына, Киши өлсө деп тилейсиң (Барпы).

ДУРУС (ир.) туура, макул, ылайыктуу. Дуруста — буруш жок, Урушта — туруш жок (макал).

ДУУДУН, ДУРДУН (кыт.) кытай атлас жана шайысынын мыкты түрү. Ий, ырас келбедиңби, чакыртып алайын деп жаткан элем, — деди Жаныштын көөлүгөн байбичеси дуудун күрмөнү жагына берип (Ш. Умөталиев).

ДУУТАР (ир.) мойну узун, беренелери бар, эки кылдуу музыкалык аспап. Көчүгү кучак чоң комуз, Дуутарларын тарттырып, Алтымыштай жигитке Акуштарын айттырып («Манас»). Суусар моюн, дуутар бел, Белиңизден, Асылкан (Барпы).

ДУЧАР, ДУУШАР (ир.) кабылуу, жолугуу, тушугуу, кез болуу. Жаман ишке дучар болуу, к. туушар.

ДУШМАН (ир.) жоо, кас. Каршы алдынан кезигип, Качырып душман чыкпаган («Манас»). Эрмин десен душмандан, Эки көзүң жумбагың (Токтогул).

ДҮГҮНӨ түш. бир учук жип, ийнеге сапталган жиптин учу.

ДҮЙНӨ (ар.) 1. аалам, бүткүл жаратылыш. Бирок ушул кен дүйнөдөн четте экенине баланын жүрөгү өйүйбү, айтор аягында улутунуп алат (Ч. Айтматов). 2. өтм. байлык, мал, мүлк. Катгүңү, Манас көрөт деп, Капыл-тапыл дүйнөсүн, Каттып жүргөн дагы бар («Манас»). Кызыгып кетип дүйнөгө, Кыздан жебе калың мал (Эл ырлары); дүйнө м-н бирдей.

ДҮЙНӨКӨР (ар.-ир.) сараң, катуу баш, бакыл, битекарын. Дүйнөкөрдүн үйүнө, Өзүң басып барбагың («...санат-насыят...»), к. дүйнөкөр.

ДҮЙҮМ (кырг.) ар кыл, ар түрдүү. Дүйүм чөбү гүлдөгөн, Көрүп Токон зилдеген (Токтогул).

ДҮЙШӨМБҮ (ир.) аптанын биринчи күнү. Жекшембиде жааган күн, Дүйшөмбүдө токтолду («КМ»).

ДҮКӨН (ар.) 1. соода үйү, аны-муну сатыла турган жай. Дүкөнөгө пулун толтурган, Ашык баа коюп пулуна, Пайдасын тилеп отурган (Токтогул). 2. өтм. ишкана, устанын узана турган үйү. Алгач Танабай дүкөндө барсканчы болуп иштеп жүрдү. Илгери бир үйрөнгөнү бар эле (Ч. Айтматов). 3. өтм. аңгемелешүү, маек-

тешүү. Айрым болгон окуяларды сүрөттөп айтышып, уламдан улам сөз дүкөнүн кызытышты (К. Жантөшев). Элдин оозу элеги жок, кулпу жок, Эки аяктуу сөз дүкөнүн курбайбы (Т. Байзаков).

ДҮКӨРТ (ир.) кичине кайчы; мурут серпикч, тырмак алгыч кайчы. Эсенбай катты алды да, мурутун серпе турган кичинекей дүкөртү менен каттардын тигишин сөгүп, катты окуй баштады (К. Жантөшев).

ДҮЛӨЛ (кирг.-монг.) керец, кулагы канчырыш. Эки дүлөй кезиксе, Бир бирине күлүшөт (Эл ырлары).

ДҮМ (ир.) 1. куйрук, көчүк. Мылтыктын дүмү. 2. өтм. сүр. Бет алдынан караса, мин кишилик дүмү бар («Мендирман»).

ДҮМБӨ (ир.) куйрук, май куйрук. Дүмбө куйрук кой; уйг. дүмбө — арка, бел (адамдын, малдын).

ДҮМБҮЛ (ир.) 1. быша элек, жетиле элек. Камыш сыяктуу бийик чыккан буудай өсүмдүгү жаныдан дүмбүл болуп саргая баштаган (Т. Сыдыкбеков). 2. Жүгөрүнүн сүт байлаган сотосу. Дүмбүл кайрып келип, тезектин чогуна бышыра баштадым эле («Ала-Тоо»).

ДҮМҮР (ир.) 1. дарак, жыгач өсүмдүгүнүн тамыры. 2. кыйылган жыгачтын жерде калган түбү. Дүмүр каздырганы турасынбы, — деди эсепчи Оморбекке (К. Баялинов).

ДҮНҮЙӨ (ар.) 1. аалам, жаратылыш. Аптороюн сыдыртып, Дүнүйө жүзүн чалчу эле («Манас»). 2. өтм. байлык, мүлк, мал; дүйнө м-н бирдей.

ДҮНҮЙӨКӨР, ДҮННӨКӨР (ар.-ир.) бакыл, саран, мал жан-дуу, битекары.

ДҮН (кыт. дун) чогуу, бүт бойдон. Дүн соода. Дүн баа. Дүн түшүм.

ДҮР-ДҮЙНӨ (ар.) асыл буюм, кымбат мүлк, ар түркүн буюм. Алтын, күмүш, жакуттап, Асыл таштан дүр жакшы (Тоголок Молдо). Машине-дүкөндө түшкө кирбеген дүр-дүйнө бар дейсиң (Ч. Айтматов).

ДҮРДҮН, ДУУДУН (кыт. дау — жибек, дуан — жылтырак) кытай жибегинин мыкты түрү. Үстүнө кийгени кытайдын дүрдүнү.

ДҮРБҮ (ир.) турнабай (алистыкты карай турган). Он көзгө дүрбү салганы, Оолжун карап калганы («Манас»). Карасам канча дүрбүзөп, Керме тоо турат үргүлөп. Ар түркүн элес жатыптыр, Аскасын мезгил сүргүлөп (А. Дегенбаева).

ДҮРДАНА (ар.-ир.) 1. бир бүртүк бермет (асыл таш).

ДҮРҮЙӨ (ир.) эки бети бирдей жибек кездеме. Көк дүрүйө көйнөгүн. Көп күйдүрдүн, дүйнө күнү! (Эл ырлары). Букардан келген дүрүйө, Булу оор карала, Катар-катар кийгизип («Манас»).

ДЫЙКАН (ир.) 1. эгинчи, эгин айдоочу. Айдап алыс дыйкан-дар, Атып алсын мергендер («Шыралдан»). 2. өтм. акылман, акыл-кеменгер. Акылга дыйкан Каныштын, Алда кандай сөзү бар, Кабарын угуп алынар («Манас»).

ДЫКАТ (ар.) 1. ыкылас, көңүл. Сөзүмдү абдан дыкат менен угуптуу. 2. өтм. тынчсыздануу, тынчы кетүү, токтоно албоо. Аманбай, Чыдай жүргүн, Назбүбү, Дыкат болуп кайгыр-дым, дем (ир.) 1. аба жутуу, оп тартуу. 2. өтм. тындым кылуу — өлтүрүү, жок кылуу. Же аны алдыган бирөө оозун танып, дымдын чыгарбай алып кеттибиз? — деп ойлогондо, анын көзүнүн жанын төмөн карай кулады (К. Жантөшев). 3. өтм. учукпай ка-

луу, акырын дем алып тынчпай калуу. Сөз тегине көз жетпей, кулак түрүп, дагы баары дым болуп калыпты (Т. Касымбеков). 4. өтм. ошо замат. Күүгүм алды күн бата, элдин алды дым жата (фолькл.).

ДЫМАК (ар.) 1. ой, тилек, көөн. Жүгү уйда болсо да, дымагы төөдө (макал). 2. өтм. кайрат, күч, дем. Денине от ойноккон дымак киргенсип, топтон суурулуп чыкканга, куюн болуп учканга Гүл-сары ээлиги турду (Ч. Айтматов).

ДЫРАМ (ар.) күмүш тыйын, күмүш акча. Эки тамда теңгеден, Немесин койбой алыптыр. Бокмурун амыр кылгандыр, Анды-ты теңге дырамдыр («Манас»).

ДЭЭР (ар.) ийкем, шык, зарде, тууштук. Атаганат, Байымбетте да дээр бар сымал (Ш. Бейшеналиев). Ургандан бала жаман болбойт, жакшы да болуп кетпейт. Дээринде болбосо, анын көкүрөгүнө акыл салып бере аласыңбы? (Ж. Медетов).

Ж

ЖАА (кирг.-монг.) аткыч курал; саадак, жебе. Жамгырдай кылып жаа тартып, Мөндүрдөй кылып ок атып («Манас»).

ЖААЗ (ир.) 1. ээр. 2. өтм. ээр-токум, ат шайманы. Жаагың сынган жубармек, Жааз салайын токтогун (Токтогул).

ЖААЛ (ар.) 1. наадан; келесоо. 2. өтм. каар, ачуу. Жаалы катуу мыкты деп, Сайышка Коңур чыкты дейт («Манас»). Биринчи секретардын он жагында кербезденип Сегизбаев отуруптур. Аны көрүп жаалы козголгон Танабайдын көзүн туманданткан мунарык заматта тарады (Ч. Айтматов).

ЖАА АЛДА (ир.-ар.) дин. о жараткан, о теңир! Жаа алдалап бакырып, Арбактарды чакырып («Манас»).

ЖААН (ар.) 1. аалам, жаратылыш. Жаяны кесип жеп жүрдүм, Жанымда болсо Алмамбет, Жаанга таттым деп жүрдүм («Манас»). 2. өтм. чыгаан, белгилүү. Жакыр да болсом мен өзүм, Жаандан чыккан жоргомун (Токтогул).

ЖААНГЕР (ар.-ир.) ааламга бийлик жүргүзгөн, жер жүзүн багындырган. Амир Темир! Жаангер Амир Темир көрөгөн. Заманында Чынгызхандын тукумунан Жагатайдын кызын алып... (Т. Касымбеков).

ЖААННАМ, ЖАХАННАМ (ар.) дин. тозок, кыйноо жайы. **ЖААРАПИЯ, ЖУГРАПИЯ** (гр.-ар.) география; жер бети, анын албанаттары жөнүндөгү илим. Секетин кетейин, кичине бала, жанака жаарапия деген кандай окуу? (Т. Сыдыкбеков).

ЖААСЫН (ар.) дин. Курандын 36-сүрөсүнүн башкы эки тамгасынын аты (муну молдолор ооруган адамга окуйт). Жаасын деген сүрөнү, Жат алгандай бат айтып («Семетей»).

ЖААТ I (ар.) 1. тарап, жак. Карабек жааты сестейип, батына алышпай, тирелип токтоп калышты (Т. Касымбеков). 2. өтм. касташкан эки тарап. Жаатташып шайланчуну талашкан, Жарды келдей акылдан адашкан (Барпы).

ЖААТ II (ар.) ынта, демилге. Абалбектин жүрөгүн кызуу канга толтуруп, жаатын козгоп... аны эрдентип да, сестентип да, ичин ысытып, бирде муздатып жатты (Ч. Айтматов).

ЖАБАН, ЖАВАН (ир.) сандык, үкөк, шкаф. Сыртын бийик, сының түз, Сырдап койгон жабандай (фольк.).

ЖАБУУ (кырг.-монг. бабгу) этн. Орто Азияда жана Иранда байыркы заманда түрк-монгол элдериндеги акимдик наам, титул. Орхон жазуусунда — «бабгу». **Жабуу, жабуу, жабуу** деп, **Жабуу-**лаган көп калмак («Манас»).

ЖАБЫР (ар.) кысым, кордук. **Жабырды** тартпай не кылам, кимге барам мал сурап (Токтогул). Залим өкмөт тушунда, **Жабыр** көрдүң ошондо (Тоголок Молдо). Аябай **жабыр** чеккен турбайсыңарбы, балдарым, деп Мүйүздүү Бугу-Эне колдогон экен (Ч. Айтматов); **жабыр** менен бирдей.

ЖАБЫРКА (ар.-кырг.) азап тартуу, кыйналуу, жан келүү. Жаралуу Манас **жабыркап**, Жарасы кыйнап **жабыркап** («Манас»).

ЖАВАЗА (ар.) 1. астр. Кош жылдыз. 2. түш. диал. үчүнчү ай, май-июнь айына туура келет.

ЖАГА (кырг.) шириден жасалган чоргосуз көпөк; көпөчөк. Алты жага, бир көпөк, Суусунуна бердирди («Манас»).

ЖАГДАН (ир.) үкөк, сандык, абдыра. Кырмалуу жагдан, кырк кылсам, Кыргыздын жайын мен билем («Семетей»). Ак жагданды жүктөгөн. Алмаң өркөч сары атан («Сарынжи-Бөкөй»).

ЖАГЕНЕ (ир.) бирден, жалгыздан, жалгыздан кылып суюлтуу. Чигит эккен талаага чыкты: гоно жагенеледи, гоно чапты, пахта терди (Ш. Абдыраманов).

ЖАГНИ (ар.) башкача айтканда, **Жагни** бул кызылды алты үлүшкө бөлөбүз. Албетте менден алган үрөнүңөрдү алды менен маңдайынан чыгарып коёбуз (К. Жантөшев); ягни м-н бирдей.

ЖАГЫНА (ир.) түш. диал. күндүзгү конокко берилген тамак. Түштүгүнө тай союп, Жагынага кой союп, Жатып калды көпчүлүк («Манас»).

ЖАД (ир.) эс, ой. Кайсы жыл экени жадымда жок (М. Элебаев). Жадымда кайталасам жаштык сөзүң, Жарк этип карегиме чагылдым сен (Т. Байзаков); жат м-н бирдей.

ЖАДААЛ, ЖАДАЛ (ир.) эрегип, өңөш, айгыш, уруш. Жадаал салып турушуп, Жан аябай урушуп («Манас»). Жадаалын салса Семетей, Көрбөгөндү көрсөң («Семетей»).

ЖАДИТ (ар.) 1. жаны, жаныдан пайда болгон. 2. өтм. жаны тартып, жаныча окутуу. Усул **жадит** окутуу — жаныча ыкма менен окутуучу мектеп.

ЖАДЫГӨП (ир.) сыйкырчы, көз байлоочу. Билгичтиги бир капча, Жадыгөпү бир башка, Бээжинден чыккан кейкашка («Манас»).

ЖАДЫ (кыт. чжа — кесүү, дао — бычак) чөп, саман туурагыч курал. Жады менен беде туурап, атка бердим (сүйл.).

ЖАДЫБАЛ (ар.) 1. таблица, схема. 2. арифметикада: көбөйтүү таблицасы. Жадыбалды жаттап ал.

ЖАДЫГЕР I (ир.) сыйкырчы, жайчы, көз байлоочу.

ЖАДЫГЕР II (ир.) 1. эстелик. 2. эстелик белек.

ЖАЖУЖ-МАЖУЖ (ар.) миф. диний жомокто: Искендер Зулкарнай оттуу чокмор менен айдап, Кап тоосунун ары жагына бекитип салган жандар (кыямат-кайым болгондо чыгат имиш. Кыр-суунун журту пери бар, Жаңында жажуж-мажуж бар («Манас»).

ЖАЗА (ар.) кылмыш, айып үчүн өтөлгө. Жазыгым жок, кантийин. Жазды тартып жүрөмүн (Токтогул).

ЖАЗАНЫЛ (ар.) илгери төөгө артып жүрмө чакан замбирек.

Жазайыл менен топ атып, Жалпы кангай көптөдү («Манас»). Саярыя тийип таш жарат, Жазайыл огу баш жарат (Т. Үмөталиев).

ЖАЗАКЕР (ар.-ир.) кылмыштуу, айыптуу, күнөкөр, тарткылымы бар. Жатканым түрмө карангы, Жазакер кылды адамды (Токтогул).

ЖАЗАНА (ар.-ир.) 1. айып акча, штраф. Жазана тартып калды. 2. өтм. кылмыш, айып. Мынча кордогудай эмне жазанам бар (сүйл.).

ЖАЗАНАКОР (ар.-ир.) айыптуу, кылмыштуу, күнөкөр. Мен саз жазанакор эмесмин (сүйл.).

ЖАЗАТ (ар.) дене, сөөк, эт. Кайсы жерде каным төгүлсө, жазатым ошол жерде калсын эми (Т. Касымбеков); жесет м-н бирдей.

ЖАЗБАЛ (ир.) түш. диал. сызгыч, линейка.

ЖАЗИРА (ар.) арал, араб жарым аралы, Жазира, жемин чөлү бар, Кесип кылган адамга, Кескенденин көбү бар («Манас»).

ЖАЙ (ир.) орун, турак. Тууганым деп ойлосоң, Таап бергин, кабылан, Менин тура турган жайымды («Манас»).

ЖАЙБАРАКАТ (кырг.-ар.) жай, тынч, жай жыргалда. Жай-баракат шашпай кел, Барган жолдон жазбай кел (Тоголок Молдо).

ЖАЙНАМАЗ (ир.) дин. намаз орду, намаз окула турган кийиз же кездеме. Беш убак намаз окусуң, Жайнамазын салайын (Токтогул). Нүзүп жайнамаз алдырган жок, бакты аралап барып чөлүнүң ак ботокуруң жазып, көк чөптүн үсүнө жайды (Т. Касымбеков).

ЖАЙРА (кырг.) түш. диал. чүткөрү.

ЖАЙСАҢ (монг.) этн. уруу башчысы, зайсан. Алтыммыш жайсаң, сан калдай Тегеректеп айлоодо («Манас»).

ЖАЙ ТАШ (кырг.) миф. исламга ийинки ишенимде: жамгыр, кар, бороон чакыруучу же бүркөк күндү ачып жиберүүчү «сыйкырдуу» таш. Күндүзү бүркөк, түнү ачык, Алмамбет кулдуң жайы бейм («Манас»).

ЖАЙЫЛ (ар.) 1. наадан, акылсыз, тажрыйбасыз. 2. өтм. каардуу, жан кечти. Жаан кезген анткорду, Жайыл Манас канкорду, Саламдашып салалы («Манас»). Өлүмдөн кайра тартпаган, Жайылдын бири көрүнөт («Манас»).

ЖАКИ (ир.) же, башкача айтканда, же болбосо. Эгер өлгөндү уккан адамдардын, жакы көргөн адамдардын даараты жок болсо, жакы зарыл жумуштары болсо... (К. Жантөшев). Капканы ачыла дейм! Жакы болбосо, сындырабыз же коргондон ыргып түшөбүз (Ш. Бейшеналиев).

ЖАКУТ, ЖАХУТ (ар.) асыл таш, яхонт. Кепичинин такасы Жаркыраган жакут таш («Манас»). Алтындан түркүк орнотуп, Ичи жарык жатсын деп, Жакут таштан жардырып («Манас»).

ЖАЛА (ир.) түш. диал. көп, бир топ, кыйла, кырк. Жалгыз эмес, жалабыз, Жаш өспүрүм балабыз (сүйл.).

ЖАЛАКОР (кырг.-ир.) ушакчы, дооматчы. Таалайлуу жигит талыбайт, Жалакор адам жарыбайт (Токтогул).

ЖАЛАЛ (ар.) даңктуу, улуу.

ЖАЛАҢКЫЧ-ЖАН АЛГЫЧ (кырг.) дин. адам жанын «сала турган» периште, Азирейил. «Аты уйкашты жан алгыч алыптыр» деген сөз бар, балам (Ж. Медетов).

ЖАЛЫБЫЗ (кырг.) жыттуу дары өсүмдүк. Ошол суу тийген жер менен чытырман жалбыз дүркүрөп, жыт аңкытып буруксуйт (Ч. Айтматов). Мен күнгөйдүн андызы, Ак келин, сиз тескейдин жалбызы (Тоголок Молдо).

ЖАЛҒАН КУРАН (эск. этн.) айдын аты. Май айына туура келет. Жалган куранда жалама айран чыгат (ылакан).

ЖАЛДАП (пр.) 1. алып сатар, мал арзан жерден кой, жылкы сыяктуу малдарды алып, мал кымбат жерге алпарып сатуучу адам. Кой семизин тандаган жалдантарча үч жигит алты аялдын үчөөн тандады (К. Жантөшев).

ЖАЛИЙНА (ор. жалованье) маяна, эмгек акы. Ал эми жалыйна болсо — өз колумда. Айына эки жолу барып жалыйнасын өзүм алам («Чалкан»).

ЖАЛИЛ (ар.) улуу, даңктуу.

ЖАЛКЫН (кырг.) бир нерсенин эни, туркусу. Жалкыны кыргычтай эле болгон кичинекей кол балтасы менен түбүнөн тарс-тарс чаап... (Ж. Медетов). Келдибек карыя жайкалган сакалын жалкындун колу менен сылай берип... (Ж. Медетов).

ЖАЛООН, ЖАЛООНДОЙ (калм. залу) шайдоот, шамдагай, шыпылдаган (жигит жөнүндө). Жалоондой болгон үч жигит кирип келди (сүйл.).

ЖАЛУУ (кырг.) эс алуу, тыныгуу, дем алуу (тат. «Ял» да ушул мааниде). Жакшыда — жалуу жок, жаманда — каруу жок (макал).

ЖАМ I (ар.) чогуу, жалпы, бардык. Жакын көрдүн байларды, Жам букара бирикти, Таба албассын айланды (Токтогул).

ЖАМ II (ар.) деңиз, дарыя, суу («отко-жамга түшүп» деген сөз айкашында гана жолугат). Бечара эне отко-жамга түшүп жүрүп, үч баланы чоңойтту («КМ»).

ЖАМ III (пр.) 1. түш. диал. кир жуугуч чылапчы. 2. чөйчөк, бокал. Сары алтындан жам кесе, Бирин отуз төө ал кесе («Манас»).

ЖАМАА (ар.) эл, журт, будун. Жамаабыздан көп кетти, Жылырмадай бодо мал (А. Чоробаев). Жамаага келген кыргызды ЖАМААТ, ЖАМАГАТ 1. эл, журт, көпчүлүк. Танабайдын жамааты тосуп алды да, андан ары тегеректеп, коштоп алып кетишти (Ч. Айтматов). Эл турмушун жазууга, Ырдап көңүл ачууга, Кыласа болот далалат, Окусун жалпы жамагат (Тоголок Молдо). 2. өтм. бүлө, бала-чака, аял.

ЖАМАЛ (ар.) көрк, сулуулук, сымбат. Жамалыңа эч киши, Тойбос деймин, Мырзайым (Барпы).

ЖАМБАЗ КАЛАА (пр.-ар.) тар. 1. биздин замандан 4 кылым мурун Хорезм өрөөнүн коргоо үчүн курулган чеп, сепил. 2. өтм. түш. диал. берекеси жайнаган, жомоктогудай өлкө.

ЖАМБЫ (кыт. юань — уюткан күмүш, бао — асыл, баалуу) уюткан күмүш. Алтын, күмүш, жамбымдын, Баарын талап кетпесин («Манас»).

ЖАМКАР (ар.-кырг.) чогултуу, бириктирүү. Мүлтүлдөк эки сөздүү тайгак адам, Жамкарып жалган сөзгө сайгак адам (Тоголок Молдо).

ЖАМЫ, ЖЫМЫ (ар.) жалпы, бүткүл, бардык. Бау, жигит десе! — деп, отургандар жамы сүрөштү (Ч. Айтматов).

ЖАМЫЯТ, ЖАМИЯТ (ар.) эл, коом, журт. Булар баш болуп турганда, бу ордо эч качан бирикпейт, эч качан жамыятка убайы болбойт дебедик беле? (Т. Касымбеков); жамаат, жамагат м-н бирдей.

ЖАН (пр.) 1. тып, тирп. Денеден кетсе ысык жан, Өлгөндөр кантпн тирилсин (Токтогул). Жан сепил — жек көрүнүч, шүмшүк.

Эй, жан сепил, тиги малыңдан сат. Курорт-мурортко барып дарылаң, дейм. Ашырбай болсо, «иш калып атпайбы» дейт (И. Султанмаев). **Жан таслим** — каза табуу, өлүү. Танабай улам туруп барып, жан таслимде жаткан Гүлсарынын үстүндөгү тонун ондоп жабат (Ч. Айтматов). 2. өтм. өтө жакын, сүйгөн. Биримдин ырчы уулу, Ырдап тургун кашыма. Төлгөчү кара Төлөгүм, Төлгө тартчы башыма. Жакыным кел, жаным кел. Жалаң жолдош кырк чоро, Бирин келбей, баарың кел! («Манас»). Жан бүдө — 1. өзүн үрөп жиберүү. 2. алакетке түшүү, далбас уруу. Жан далбас — алактап калуу, аргасы кетүү, алапайын таппоо. Жан дене — бүткөн бой. Калем алсаң колуна, Кызып кетер жан дене (Тоголок Молдо).

ЖАН-ЖАНЫБАР — айбанаттар, макулуктар. Жаз мезгили башталып, Жан-жаныбар жыргады (Эл ырлары).

ЖАНАЖАН (пр.) түш. диал. эң жакшы көргөн, абдан сүйгөн.

ЖАНАЗА (ар.) 1. өлүк, сөөк, жесет. 2. дин. өлүккө окулуучу намаз. Аргымак менен бууданды, Дооранына токутуп, Жаназасын баатырдын, Алп Кошойго окутуп («Манас»).

ЖАНАП (ар.) улуу даражалуу.

ЖАНДАР (пр.) 1. тирүү айбанаттар, тирүү жүрүүчүлөр. 2. өтм. чарба малдар, майда малдар.

ЖАНДАРЫМ (ор. жандарм) революциялык киймылга каршы уюштурулган полицияда иштөөчү адам. Жандарым төрө залымдер, Жаралган менин шорума (Токтогул).

ЖАНДИМИ (пр.-ар.) каратып туруп танган, калп ыйлап куулган. Кара өпкө кара доону эңсеп жүрүп, Жандими жалаа куруп, кечкен жандан (Тоголок Молдо).

ЖАНЖЕМИЛ (пр.) түш. диал. тамыры жыттуу жана даамдуу өсүмдүк. Ысык өлкөдө өсөт. Татымал катары колдонулат.

ЖАННАТ I (ар.) Териси өтө баалуу жаныбар. Суулуу, саздуу жерге жакын токойдо, тоодо жашайт. Жыгачтын көңдөйүнө, асканын жарыгына уя салат. Азыгы: балык, бака, жер-жемиш. Аларды сууга чайкап жейт (каз. — жанот, өзб. — енут, тат. — жеңлик). Жаннаттан ичик кылайын, Жакасын кундуз кыяйын (Эл ырлары). Төлөндүн үстүнө жаннат ичик, алдына атактуу ат тартты (К. Карымбаев).

ЖАННАТ II (ар.) дин. бейиш, бейиш багы. Жаннаттын гүлү жыттанган, Жигиттер көрсө суктанган, Жаным сүйгөн Дилбарды, Жетелеп кетсем куптанган (Барпы).

ЖАНСАР (пр.) жанселек, жансерек м-н бирдей.

ЖАНСЕЛЕК (пр.) жансерек, жансар м-н бирдей.

ЖАНСЕРЕК (пр.) чала жан, чала өлүк. Жаандан кийинки чиркейдей жансерек тартып калат («Чалкан»).

ЖАНСЫЗ (ар.) тынчы, андуучу, бакангооз. Келиштирип кеп айткан, «Келмек болду» деп айткан Жансыздын сөзү жалганбы? («Семетей»). Датка Кайырдын айлына эчен прет жансыз жиберип, Кайырдын кайсы убакта боло турганын толук билип, андын калыпаты экен (А. Токомбаев).

ЖАНУП (ар.) түштүк, түштүк тарап.

ЖАНЫБАР (пр.) айбанаттар, макулуктар. Ар жаныбар сайрашып, Ар бир сонун үн ачат (Тоголок Молдо).

ЖАҢ (кыт.-пр.) уруш, согуш. Кылым бою мындай жан, Жер жүзүндө болбоду (Барпы).

ЖАҢГЕЛ (пр.) токой, ормон. Жакшы экен го жери деп, Жаңгел-токой чери деп («Манас»). «Жаңгел» деп туюк капчыгай зың-

данды айтат. «Мазан» деп токойду айтат. «Даран» деп бөлөк бөлөк колотту айтат (Тоголок Молдо). Мында Тоголок Молдо сөздүн маанилерин алмаштырып салган. Тарыхый маалыматка караганда, Каспий деңизинин бир жээги илгери Мазандаран деп аталган. Ошол Мазандаранды калың токой ээлеген. Аксак Темир 1392-жылы толгон черүү менен Мазандаранды жеңип алуу үчүн сапар чеккен. Темирдин катуу буйругу боюнча калың жаңгелди черүүдөр балта менен кыйып жол жасап барып, Мазандаранды ээлеген. Тоголок Молдонун «Мендирман» аттуу аңгемесиндеги «мазан, даран» деген сөздөр ошол Мазандаран менен байланыштуу деп ойлойбуз (Х. К.).

ЖАҢГҮДӨ (кыт. чжан — башчы, гуй — дүкөн + -ды). Текесте турганда кытайдын дүкөнчү жаңгүдөсүнөн кездеме алышчу экен (сүйл.).

ЖАҢЖАЛ (кыт.-ир.) чатак, төбөлөш, мушташ, чыр. Балээлүү ишке кептелтип, Бузуктар салды жаңжалды (Токтогул).

ЖАҢЖУН (кыт. цзян — команда, цзюнь — аскер) генерал-губернатор, аскер башы, Чыйтай менен Жаң-жуну, Далдайышып калыптыр («Манас»).

ЖАПАА (ар.) 1. азап, кыйноо. Жаздыкта Манас жатканда, Жапааны Каныш тартканда («Манас»). Алар жапаа тарткандай көздөрүнүн теңин ак челдетип, жалгыз аяктап, кишини муңдуу карашат (Ч. Айтматов). 2. өтм. эзүү, кордоо. Кайгырып көрдүк жапааны, Кабакты кудай ачабы? (Токтогул).

ЖАПАА-ЖАБЫР (ар.) азап-кордук. Таншыган булбул мен элем, Тарттым жапаа-жабырды (Токтогул).

ЖАПААКЕР (ар.-ир.) түш. диал. эзүүчү, кыйноочу, залым.

ЖАПААКЕШ, ЖАПААКЕЧ (ар.-ир.) 1. түш. диал. азап чегүүчү, кыйноо тартуучу. 2. өтм. эмгекчил, эмгекти сүйгөн. Мындай балдар кишинин ичи-койнуна киргич жапаакеш болбойбу (Ч. Айтматов). Ошо Сарыбаш, анын жапаакештиги, жөн билгилиги, мээринин болбосо, ким билет, Жолборс жашабай жатып көргөн кордуктарына түтө албайт беле? (С. Жигитов).

ЖАПАР (ар.) дин. баары колунан келген, барып турган күчтүү.

ЖАПИРИМ (ир.) дин. о, колдоочум, о, дем берүүчүм!

ЖАПКАК (кырг.-эск.) терең карда карга батып кетпес үчүн бутка байлама, Көбүнчө Тогуз-Торолук Көгарттын мөңгү музунда, Жапкак кийип, жөө чубап, Анжияндын жолунда (Тоголок Молдо).

ЖАР I (ир.) 1. жолдош, дос, тамыр. 2. өтм. жупту, аял. Жылдыздай жаңган кара көз, Жигиттин көркү жар менен (Токтогул).

Ак жибектей чоюлган, Алганым жакшы жар менен (Токтогул).

ЖАР II (ир.) дин. жардамчы, колдоочу. Жорутсак белем бул түштү, Жараткан өзү жар болуп, Көңүлгө келген жумушту («Мазан»).

ЖАР III (кырг.) билдирүү, буйрук. Көкөтөйдүн көк туусу, Көтөрүлдү калкылдап, Ырамандын Ырчы уулу, Жар чакырды бар-кылдап («Манас»).

ЖАРААТ (ар.) жарадар дене. Болгондо кечээ ал жараатын аябай эле кокустатып алса керек (Ч. Айтматов). Кучактап жерди жыгылды солдат, Толгонуп араң жараатын кармап (Т. Байзаков).

ЖАРАДАР (кырг.-ир.) жаралуу. Жарадар болуп, жан калып, Жарым эс болуп сандалып («Манас»).

ЖАРАМАЗАН (ир.-ар.) мусулманча тогузунчу айдын аты; рамазан (орозо) айында ырдалуучу ырдын аталышы. Жарамазан ай-

та келдик эшигине, Ак кочкордой бала берсин бенингисе. Казан-дик калдырайт, Жеңем, курут алып атабы? Ызак учу жытырайт, Жеңем, май томуруп атабы? («Жарамазан»).

ЖАРАН (ир.) агайын, дос, журт. Жакшы гуска сөз айтам, Жарандардын көөнү үчүн («Семетей»). Жарандардын баарысы, Жаа алдап чуулады («Манас»).

ЖАР-ЖАМААТ (ир.-ар.) эл-журт, агайын-тууган. Жар-жамаат агайын, Жалпы жайык угуучу. Жазганында Байымбет, Казал болор мунусу (Тоголок Молдо).

ЖАР-ЖОРОО (ир.) жолдош-үлөт. Жар-жороонун барынан, Жалгыз жооп болгон жок («Манас»).

ЖАРКӨП (ор. жаркое) кууралуп бышырылган тамак. Шылдыраган сорпону эмне кыласың, андан көрө эт туураган жаркөп болсо десен (Х. Бапаев).

ЖАРЛЫК (кырг.) буйрук, өкүм. Хандын жаралыгын элге угууду («Жомоктор»).

ЖАРМАК (кыт.) кытайдын ортосу тешик тыйыны. Айланайын балбандар! Жармак албай жаным, Байгесинин баарысын, Силерге, бөлүп берейин («Семетей»). Ал ичкен тамагына гапа эмес, көйнөк, ыштап үчүн да бир жармак чыгым болгон эмес (К. Жантөшев).

ЖАРМАҢКЕ (ор.-пол.) сүйл. ярмарка. Көрсө көңүл шат кылган, Жармаңкелүү базарым (Эл ырлары).

ЖАРНАМА (кырг.-ир.) буйрук, жарлык, указ.

ЖАРП (кырг.) жүздүн жарыктыгы (Махмуд Кашкаринин «Лутатында» да ушул мааниде). Жарк этип күлсөң оштонуп, Жазылат жарпым жалганда (Барпы).

ЖАРЫ (кырг.) жүз жаркыроо, кубануу (көбүнчө «көз жаруу» болуп айтылат да «төрөп алуу» маанисинде колдонулат). Келиним аман-эсен көз жарып алса экен деген тилек кайнененин эсинен кетчү эмес («Чалкан»).

ЖАРЫЯ (ар.) 1. түш. диал. бийкеч, кыз. 2. өтм. күң кыз. Мукамбет өзү төрт катын алып, канчалык жария күткөнү жалганбы, Албетте чып. Макендин жария күтпөсө деле катынды төрт кылбай турган эмне илдети бар (С. Карачев).

ЖАСАТ (ар.) дене, тулку бой. Чачың тал-тал жибектей, Жасатын тарткан сүрөттөй (Тоголок Молдо); к. жесет.

ЖАСООЛ (эск.) 1. акимдерди, улуктарды жандап жүрүүчү адам. 2. кароолчу, коргоочу. 3. үйөздүн, болуштун чабарманы. Жамандан жасоол койсо, жалгыз уулунун көзүн чыгара чабат (макал).

ЖАТ (ир.) эс, ой. Өзүн таза асыл зат, Ырдадым сизди кылдым жат (Барпы).

ЖАХАН, ЖААН (ар.) аалам, бүткүл жаратылыш. Жарамдуу эрлер көп өттү, Жахандын пшин ойлосоң (Эл ырлары).

ЖАХАННАМ, ЖААННАМ (ар.) дин. тозок, кыйноо жайы. Жа-кында жалган ханды мына өзүбүз өз колубуз менен банд кылабыз, өз колубуз менен жаханнамга кетиребиз (Т. Касымбеков).

ЖАХИЛ (ар.) наадан, окубаган, караңгы. Пикирсиз наадан элди ойгото көр, Тукумун жакылдиктин жогото көр (Тоголок Молдо).

ЖАХУТ (ар.) асыл таш. Алпак этин чүштөдөй, Тишин тизген жахуттай (Тоголок Молдо).

ЖЕБЕ (кырг.-монг.) саадактын огу (кыргыз тилинде «жебе», «саадак», «жаа» деген сөздөр биринин ордуна бири жүрө берет).

Жебеден куш тилндей жанын берди (сүйл.); к. жаа, саадак.

ЖЕБИРЕНИЛ (ар.) 1. дин. кудайдын кабарчы перистеси.

2. өтм. жап алгыч. Жетпеген экен ажалым, Токоңду жебирейди алган жок (Токтогул).

ЖЕГДЕ (кырг.) көйнөк. Ошондо бирөөнүн жалгыз баласы атасын кыл албай, жегдесин улактын капчына боёп барып ажоого көрсөтүп, атасын бекитип калыптыр (Т. Касымбеков); **жекте** м-н бирдей.

ЖЕЗ (кырг.) мис (кызгылт түстөгү металл, химиялык элемент). **Жез кемпир** (миф.) — тумшугу жез, өзү амалдуу кемпир. **Жез таңдай** — аябаган чечен адам.

ЖЕЗИТ (ар.) 1. дин. миф. Кербаланын чөлүндө имам Хусайндин, анын бүлөсүн, жолдошторун суусатып өлтүргөн адамдын аты. 2. өтм. бетпак, жүзү кара, шерменде. Муршаптарым турбастан, Абыке кулду сойгун дейт. **Жезит** чалдын тукумун, Бир жолу үзүп койгун дейт («Манас»). **Жезитин** Ленин куткарды, **Жезиттин** жаккан отуна (Токтогул).

ЖЕК (кырг.) азгыруучу, шайтан. «Жерден жек чыкты, эки кулагы тик чыкты. Сары эр сактыгынан кутулду, сары ат күлүктүгүнөн кутулду» деп, илгери Ийрек баатыр деген коёндон качкан экен («Жомоктор»). Аркарды коюп аюу аткан, Аңчынын бири мен элем. Келейдин уулу дебесе, Элиме качан жек элем (Чалакыз).

ЖЕК-ЖААТ (ир.-ар.) агайын-тууган, дос-жар, куда-сөөк. Элдик мындай кыздары эбак эле эрге чыгып, жек-жаат таап берип жатышат (Ч. Айтматов). Ал жерде менин жек-жаатым Абдылда деген бар деди (Токтогул).

ЖЕКЕ I, КӨК ЖЕКЕ (кырг., эск.) этн. булгаарынын жумшак ийленген түрү (юфты, юхты деген сөздөн келиши этимал. Мындан кемер жасап, эркектерге кооз өтүк да тиккен. Ал тургай такасын көндөй кылып, ичине конгуроо да койгон имиш). Сыр айза колдо койкоюп, Көк жеке бутта чойкоюп («Манас»). Конгуроолуу көк жеке, Ок тешпеген бек жеке («Манас»). **Жекени** белге курчанып, Жети түмөн кол келсе, Желбегей кирип кол салып («Манас»).

ЖЕКЕ II (ир.) жалгыз, Жети сан толгон кол келсе, Жеке кирип кол салган («Манас»).

ЖЕКЕНДОС (ир.) отурган жерге же жаткан жерге төшөлүүчү шырима, токума. **Жекендос** жерден алдырып, Баяндос мамык салдырып («Манас»).

ЖЕКСЕН (ир.) 1. окшоп калуу, бирдей болуу. 2. өтм. житип кетүү, житип жок болуу. Кырк миң кыргыз барышты, Жер жай-паган душманды, **Жексен** кылып салышты («Манас»). Ой достор! Быт-чыт кылып үзүчү торду, Түзөтүп **жексен** кылчы казган орду (К. Жантөшев).

ЖЕКСУР (кырг.-ар.) ырайы суук, кешпири жаман, желмогуз. Бир көргөнгө ырайы деле **жексур** эмес, адамдын ичи-койнуна кирип кушундап турат (Ч. Айтматов). Ошентип, манап тукуму баш болуп, Шатманды бат эле жаман аттылап, элге-журтка **жексур** көрсөттү (К. Акматов).

ЖЕКТЕ (кырг.) көйнөк. Экөөнүн тең үстүндө ак жекте (Ж. Маплинов). Танпбай чалдарча ак жекте, ак дамбалчан (Ч. Айтматов).

ЖЕКШЕМБИ (ир.) аптанын жетинчи күнү. **Жекшемби** күнү дем алышта барамын (сүйл.).

ЖЕЛДЕТ (ар.) 1. баш кесер, баш алуучу. Арнап кылган Ай балта. Алып келди бир **желдет** («Манас»). 2. өтм. залым, катаал.

ЖЕЛЕТКЕ (ор.-ир.) жеңсиз бешмант, чыптама. Баркыттап кийген желетке, Тартып көңүл дегдеткен (Эл ырлары).

ЖЕЛИМ (ир.) жабыштыргыч суюктук. Жабышып жанды койбогон. Сары **желим** экенсиз (Эл ырлары).

ЖЕЛМАЯН (кырг.) күлүк төө, желдей учкан төө. Көкөтөйдүн Бокмурун Уламадан улаган, Суптан кенин кылдырсаң, Союн болот деп угуп, Желбегей торко кийгизип, Желмаянды мингизип («Манас»). Бөдөнөдөй бөгүлүп, Бөгүп калган Желмаян («Манас»).

ЖЕЛМОГУЗ (кырг. жалма ооз) 1. балакет, шумпай, шилуун. Желмогуз шум мүнөзүн кыла салып, Арадан ушак айтып айындап жүр (Тоголок Молдо). 2. өтм. мококчо. Кандайдыр кара чачтуу, кара жалдуу **желмогуз** араандай ачылган оозунан кар аралаш ыз-гарады чыкыра бүркүп, баланы кекиртектеп алды (Ч. Айтматов).

ЖЕМЖЕБИЛ (өзб.) өсүмдүктүн бир түрү.

ЖЕМИН (ар.) Йемен (Арабстан жарым аралында). Жазыра, Жемин чөлү бар, Кесип кылган адамга, Кескендинин көбү бар («Манас»).

ЖЕМШИТ (ир.) миф. байыркы Ирандын падышасы.

ЖЕҢГЕЛ (ир.) токой, ормон, чер. Жеңгелдин арасынан адамдын башы чыгып турганын көрө, бир кур Кулчишинин жүрөгү шуу дей түштү (Т. Касымбеков).

ЖЕР (кырг.) Күн системасындагы адамдар жашаган планета. Жер баспаган күлүк — чыгаан күлүк. Жер бетегедей — колдоо адам. Жер босого — каалганын, эшиктин астынкы босогосу. Жер дүлөй — куурап калган козу карын. Жер казыгы — ат мүдүрүлө турган аң, кемер. Жер казык — балдардын чикит ойну. Жер каратуу — уялтып салуу. Жер кепе — өтө жапыз там. Жер көң — чым көң. Жер төлө түш. днал. — жер кепе, таш кепе. Жер көчкү — тоонун бети эңше-рилип түшүү. Жер оодаруу — башка жерге, жайга айдап жиберүү. Жер үшөө — башка жердин абасына көнбөө. Жер тыншаар — жерге кулагын коюп дүбүрттү билүү. Жер соорусу — өтө семиз жер, түшүмдү мол берүүчү жер. Жер баскан мал — колдо бар мал.

ЖЕРБАЙЫ (кырг.-ир.) дубалдын түбү; фундаменти. Жербайында муштумдай таш же шапалактай кыш жок (Т. Касымбеков).

ЖЕРПАЙ (кырг.-ир.). Кирпичтерин жаздап-жайлап, үчөөлөп кууяп-камдап, аларды кургатып жаткан болучу, жерпайын орнотор жайын да камдап коюшкан (Ч. Айтматов); жербайы м-н бирдей.

ЖЕСЕТ (ар.) дене, тулку, сөөк; өлүк. Көмүлбөстөн талаада, Жесетин жерде калбасын («Манас»); к. жазат.

ЖЕСИР (ар.) 1. колго түшкөн, олжо адам. 2. өтм. эри өлгөн, эри жок аял. Жесирдин көөнүн оорутпа, Жетимди башка муштаба (Тоголок Молдо).

ЖЕТИМ (ар.) томолой, ата-энеси жок бала. Бул шарапаттуу жаны бийлик үй-жайсыз, ата-энесиз миндеген жетимдерди жерде калтырбай, сактап калууга чакырды (М. Абдукаримов).

ЖЕТИМКАНА (ар.-ир.) сүйл., эск. жетимдер, томолойлор жашай турган, багыла турган үй. Бериле турган билимдерди алып бүткөнбүз. Ошондуктан карыганча жетимканала жүрө берүү мүмкүн эмес эле (М. Абдукаримов).

ЖЕТИНИН АНЫ (эск.) айдын аты (ноябрга туура келет). Жетинин айында күз аяктап, эл кышка камынат (сүйл.).

ЖИГЕР (ир.) 1. боор. 2. өтм. тууштуу, кайраттуу, жандуу.

ЖИЖИҢ (кырг.) 1. сийдик, сары сийдик аралашкан бок. Чала ийленген тебетей мыжылып жаткан жижин кыкка түшүп кетти (Ч. Айтматов). 2. өтм. сийдиги токтобой ооруган жылкы.

ЖИН (ар.) 1. дин. дөө, пери. Менин уруш кылганым Дөө-пери

менен жин деди. Ушуну жеңген Төштүктү, Төмөн кылчу ким деди («Манас»). 2. өтм. каар, ачуу. Каарданып айкырып, Жини келди Манастын («Манас»). 3. өтм. адамды акылынан ажырата турган дарт. Ой тооба, бул эмнеси экен, жин тийгенби буга? — деп келе жаттым мен жолду катары (Ч. Айтматов). 4. өтм. бакшынын дем берүүчүсү. Бак-дарак көркү гүлүндө, Бакшынын көркү жининде (Токтогул).

ЖИНДИ (ар.) тели, келесоо, акылынан ажыраган. Мастан жинди качыптыр (макал). Акылынан ажырап, Байлатма жинди болуптур (Эл ырлары).

ЖОГДОР, ЖОВДАР (кырг.) 1. төөнүн кежиге жүнү. Төлдү көркөм көрсөткөн Мойундагы жовдары (Эл ырлары). 2. жырткычтардын жонундагы, канаттуулардын ээк алдындагы үрпөйгөн жүнү. Канаты кайкы дечү эле, Жогдору тайкы дечү эле (Эл ырлары). Калга толтон көздөрүн кызартып, жогдор жүндөрүн үрпүйтүп, көпкө чейин жаалы тарабай кышылады (С. Жигитов).

ЖОМ (ор.) 1. кыскач, сыккач пресс. Май чыгаруучу жом. 2. чөбөгө, топ. Кызылчанын жому.

ЖОҢГОР (монг.-кырг.) тар. калмак урууларынын бири. Ойрот-жонгорду кыргыздын жерине жолотпой, алдын ала сокку берүү ошол ага-бий Супатай кашкадан чыккан имиш (Ч. Айтматов); жуңгар м-н бирдей.

ЖООГА (инд.) йог илиминин жолун жолдоочу. Бул аял ажыдаардан адам түрүнө түшкөн жоога экен. Ойгонуп көзүн ачса, канында бир кашкайган сулуу катын отурат (Тоголок Молдо).

ЖООГАН (ар.) 1. ач, ачка; этсиз тамак, ачтын тамагы, ачарчылыктын ашы. 2. өтм. бой салбаган, боюн, көңүлүн бербеген, жактырбаган. Өз эрине болуп жүрөм жооган жар (Т. Байзаков).

ЖООДАР (пр.) сандык баш чөп. Кызгалдактар гүлдөптүр эриниге окшоп, Жоодар чөптөр жүгүнөт келинге окшоп (Т. Байзаков).

ЖООЗЫ (кыт. чжоцзы) стол, үстөл; тамак коюла турган жапыз үстөл.

ЖООКЕР (пр.-кыт.) жоо берүүсү, кайраттуу, баатыр (каз. жауңгер). Мындагы жоокерлер сырттагы ар кандай кыймыл-аракеттерди көзөнөктөн көрүп, душманга сокку ура турган (М. Абдукаримов).

ЖООМАРТ (пр.) 1. айкөл, кең пейил, асыл зат. 2. баатыр, кайраттуу, эр жүрөк. 3. берешен, колу ачык, сакы. Кээ адам өзү жоомарт, колу ачык, Жоомарт деп атак алган орун басып (Тоголок Молдо).

ЖООП I (ар.) сөз кайтаруу, ойду билдирүү. Арстан Манас кеп сурайт, Көкөтөйдүн ашынан, Кабар барбы? деп сурайт. Бирөө бир сөз айтпайт, Эч ким жооп кайтарбайт («Манас»). Турган жериң Палтава (туурасы — Полтава, Х. К.). Кат жазам, Байке, мен сага. Жакшылап туруп жообун жаз, Созулат согуш канчага (Эл ырлары).

ЖООП II түш. диал. жооп берүү; уруксат берүү. Нүзүп ошол кечтен калбай, ээрчиген жигиттерин эрчитип, ээрчибегенине жооп сымбекков).

ЖООПКЕР (ар.-пр.) милдеттүү. Бул ишке сен жоопкерсиң (сүйл.).

ЖООРУНЧУ (каз. жаурын — даял сөөк + чы). Даялга карап болочокту айтып берүүчү адамды илгерин казактар «жаурынчы»

деп атаган («Манас» жомогунда энчилүү ат жана «далалчы» маанисинде колдонул кеткен). Нойгуттардын Чубагы, Оснудун бири бу дагы. Казактардан Жоорунчу («Манас»).

ЖООХАР (ар.) асыл таштын бир түрү.

ЖОРОО, ЖОРО (пр.) 1. жолдош. Жол суурага жорөө жок, Калк суурага кара жок («Манас»). 2. үлөт. Коюбуз бирге короолош, Ашыбыз бирге жороолош («Манас»).

ЖОРОП (пр.) түш. диал. байпак, колдо соккон байпак.

ЖОРУП (пр.) шыпыргы, кызылдаган эгиндин үстүндөгү башка чөптөрдү шилеп чыгаруу. Ошондо былтыр жоруптап таштаган ырдан арасынан бирин-серин чүрүшкөн майда дан түшөт (Ч. Айтматов). Аттардын баарын айдады, Баскан изин жоруптап, Күбүрөп кайта жайлады («Семетей»).

ЖОСУН (кырг.-монг. йосн) жол-жобо, жүрүм-турум, үлгү. Мал кайтарган балдарга, Көрсөтмөк болду жосунду. Мен Телибай теңтек деп, Балдарды уруп келтектеп (Тоголок Молдо). Сөз андышуу — акылсыз абысындардын жосуну. Анан ошол жосунду эр кишилер туурашып, ырылдашып, ыркарашып олтурушу — жаман саят (Ж. Медетов).

ЖӨ, ЖҮЙ (пр.) арык, чөөт.

ЖӨЖӨ, ЧӨЖӨ (пр.) чыбыл, тооктун чыбылы. Тооктун жалгыз жөжөсү өрдөктүн топ балапандарына аралаш көз жарып, өрдөктү эне кылып, кошо ээрчип жүргөн (С. Жигитов).

ЖӨЖӨГАТ, ЖӨЖӨГАРТ (пр.) чыбыл жегич, айры куйрук. Куйругунда агы бар, Айры куйрук жөжөгарт (Барпы).

ЖӨӨК (кырг.) арыкча, борозда (илгерин Бухара м-н Самарканд аймагында арык-тогондор «жүй» деп аталган. Кийин бул сөздүн мааниси өзгөрүп, өзб. «жүяк», кырг. «жөөк» болуп калган). Ойлонунузу, ак сакал, колхозчулар жыл бою жөөктө түнөп, пахтаңы өстүрөт (Ш. Абдыраманов).

ЖУБА (кырг.-пр.) 1. тон. 2. өтм. жатып.

ЖУБАЗ (пр.) түш. диал. май сыккыч, май чыгаргыч станок; жыгылдын уругунан май сыга турган станок.

ЖУБАЗКЕШ (пр.) жубаз менен май чыгаруучу адам.

ЖУБАН (пр.) 1. жаш жигит. Ала-Тоону каптаса, Тумандын чери жазылат. Алган жары жарашса, Жубандын чери жазылат (Барпы). 2. өтм. келин. Агка бергис кунан бар, Кызга бергис жубан бар (ылакап).

ЖУБАР I (ар.) асыл таштын бир түрү. Жүгүн ачып караса, Жубар, бермет кошо бар («Манас»).

ЖУБАР II (ар.) агын суу, таза суу. Жубар менен жуулган, Жибектен боону тагыппын. Ай мунарын жем кылып, Абдан сыйлап багыппын («Семетей»).

ЖУБАРМЕК, ЖУБАРЫМБЕК (пр.) жашында жайра, жашында өл. Элтендеген жубармек, Ээр салайын токтогун (Токтогул). «Өлүгүндү гана көрөйүн жубарымбек, колума бир түшөрсүң! Сени элесиң» (Ч. Айтматов).

ЖУВАЛДЫЗ (пр.) темеле, жооп ийис.

ЖУГРАПИЯ, к. жаарания.

ЖУГУН (пр.) 1. чанылдак, чаңылдаган. 2. өтм. жылмыштаган, көшөкөр, мүлтүлдөк.

ЖУДА I (пр.) эн, өтө, абдан; тапкыр, бүткүл. Соңун экен бу да деп, Сорпосун ичем жуда деп (Эл ырлары). Нарын, Жумгал жактагы эл, Жуда келди Кочкорго (Эл ырлары).

ЖУДА II (ар.) айрылуу, бөлүнүү, бөлөк. Ошондо кыш катуу болуп, эл малдан жууда болду (сүйл.).
ЖУДАЙИ (ир.) бардык, бүткүл. Ата-энем, элим, кырк жигит Аман болсун жудайим («Эр Солтоной»).

ЖУЖАН (кыт.) начальник, башкаруучу. Чап жаак жужан амалкөй болчу (А. Саспаев).

ЖУИКУР (монг.-кырг. зүйгар) жылмыштаган, эки жүздүү, куу, арамза.

ЖУМА (ар.) аптанын бешинчи күнү, мусулмандар «ыйык» күн деп эсептешкен. Жума күнү кечинде, Бешим өткөн кезинде («Манас»).

ЖУМА НАМАЗ (ар.-ир.) дин. жума күнү мусулмандар чогулуп окуй турган намаз. Эмки жума күнү, Ош мечитинде жума намазы окулгандан кийин үйүңүздө болорсуз (К. Жантөшев).

ЖУМЛА, ЖУМУЛА (ар.) 1. сүйлөм. Орто чениндеги баракка токтоло калып, Өмүрбек мына бул жумланы кайта-кайта окуду (А. Токмобаев). 2. өтм. жалпы, бардык, бүт, бүткүл. Элдин баары жумула ишке киришти.

ЖУМУРАЙ (ар.) бардык, бүткүл. Сизди жумурай журт «ат качырбас боз айгыр» деп айта тургандыгы маалым (Ш. Үмөталиев).

ЖУМУРУЯТ (ар.) республика (1920-жылдары колдонулган эс-ойготуп, Жыпар жыттуу гүл менен (А. Чоробаев).

ЖУНУП (ар.) тазаланбаган, кусул куюлбаган. Байлыгы менен адамдын, Жетеби башы булутка. Сырымды кантип айтайын, Бет жууубаган жууупка (Тоголок Молдо).

ЖУНГАР, ЖУНГАРИЯ (монг. зүн — сол, гар — кол) бул тер-мин Европага 17-кылымда Ойрот хандыгы пайда болуу менен та-раган.

ЖУП, ЖУПТУ (ир.) 1. эки, эки нерсе. 2. өтм. аял, зайып; эрди-катын.

ЖУРААТ (ар.) уруу, урук, насил, тукум (дайыма «тукум» де-ген сөз менен кошо жүрөт). Ушул окуяга катышкандардын тукум-жураатынан уккамын (Ш. Үмөталиев).

ЖУРНАЛ (ор.-фр.) китеп түрүндө мезгил-мезгили менен чы-гып туруучу басылма. «Ала-Тоо» адабий журналы ай сайын чыгып турат («КМ»).

ЖУРНАЛИСТ (ор.) журналистика менен иришкен адабий кыз-маткер.

ЖУРНАЛИСТИКА (ор.) информация жыйноо, аны газета-жур-нал, радио, телекөрсөтүү аркылуу массага жеткирүүнү ишке ашы-руучу адабий-публицистикалык ишмердик.

ЖУСАП (кыт. цзюцай — жыттуу пияз) кара кыяк чөп сыяктуу тал-тал болуп өскөн жыттуу чөп, татымал катары колдонулат.

ЖУУРАТ (кырг.) ынак сүттөн уютулган айран (Махмуд Каш-каринин «Лугатында» да ушул мааниде; башка түрк тилдеринде «жуграт»). Биздин үй-кой төлдөдү, Айран-жуурат көлдөдү.

ЖУУШАН I (ир.) эрмен (каз. жусан, өзб. явшон).

ЖУУШАН, ШУУШАН II (кырг.) кой кырка турган чоң кайчы (Махмуд Кашкаринин «Лугатында» «йешен»).

ЖҮГӨРҮ (ир.) көмө конок (түндүк кыргыздарда). Жүрөмүн сенин дартыңдан, Жүрөгүм күйүп, ичим чок. Жүрөгүмдүн башым-да, Жүгөрдөй бүтүн жок (Тоголок Молдо). Биздин айыл менчик жерлерине туташ жүгөрү айдачу (С. Жигитов).

ЖҮЛ (өзб.) килем кап; килем жабуу. Кайчы кабын жүл кыл-ган, Кармаган үйүн гүл кылган (Эл ырлары).

ЖЫГА (ир.) 1. куштун чокусундагы таажы. 2. хандын таажы-сына кадала турган асыл таш, канат, үкү. Хан өкүмүн тийгизди, Хан Манастын башына, Жыгалуу бөрктү кийгизди («Манас»).

3. кыздардын такыясына тагыла турган үкүнүн топ канаты.

ЖЫЛААЖЫН (ар.) кичинекей конгуроо. Жылаажын така — ичине конгуроо салынган така. Кош жылаажын шыгырап, наке-ри бутта ыгырап (А. Чоробаев).

ЖЫЛДАМ (ир.) тез, бат, чапчак, к. ылдам.

ЖЫЛОО (кырг.-монг. жола) чылбыр, тизгин. Боз кайыш сиз-дин жылоонуз, Боз бала сиздин күйөөңүз (Эл ырлары).

ЖЫМ (ар.) араб алфавитиндеги бешинчи тамганын аты (ж).

3 деген сандын ордуна жүрөт.

ЖЫМПАҢ (кыт. цзянь — түрмө, фань — кылмыштуу) түрмө, абакты, казарма. Бороон... Чек арачы черүүлөрдү дым чыгарбай камап таштады. Тигилер илкий-калкый жүрүп отуруп, «жымпаң-дан» аман-эсен өтүштү (А. Убукеев).

ЖЫМЫ (ар.) бардык, чогуу, бүткүл. Жымы кыргыз чогулуп, жоого каршы аттанды («Манас»); жамы м-н бирдей.

ЖЫНЖЫР (ир.) төңөлүк аркан, темир аркан. Жүз сыпайды сол жагына темир жынжыр кылып тизип, чаң ызгыта каптады (Т. Касымбеков); чынжыр м-н бирдей.

ЖЫҢ (кыт. цзинь) 560 граммга барабар салмак бирдиги (бул термин кыргыз арасына Көл айланасындагы кыргыздар апийим ай-дай баштаган 1910-жылдардан баштап тарады. Аппийимди жың ме-нен өлчөгөн).

ЖЫПАР (ар.) 1. жакшы жыт, мускус. 2. Кабарга деген кийик-тин боор жагындагы безден чыгарылуучу суюктук. Бураган жыпар сиздики, Муңканган жүрөк биздики (Эл ырлары).

ЖЫШААН (ир.) белги, из, так. Турналардын эрте келгени жаз менен жайга жакшы жышаан деген карыялардын сөзүн эстеди Султанмурат (Ч. Айтматов).

ЖЫЯР (ар.) агын суу, каштай тунук булак. Сүттүү-Булак, Кызыл-Суу, Жыяр менен бетин жуу (Эл ырлары).

3

ЗААДА (ир.) 1. бала, тукум. Калың чандын ичинде Каззаада эмне турат дейт («Эр Табылды»). Арамзаада оңолбойт (макал).

2. өтм. тынчсыздануу. Ал жагын айтып, жүрөк заада болбой эле кой (С. Сасыкбаев).

ЗААМИНА (ир.) зыян, кыюу, кордук, зордук, зомбулук. Адам жаанын заамина кылган насап, өлөөрүндө жараткандан кечирим сура! — Баягыдан да жаалдуу чыкты молдонун үнү (Ж. Мамля-нов); зобун м-н бирдей.

ЗААР I (ир.) 1. уу, ууктура турган нерсе. Ак болоттун мизи-нен, Жыландын заар тилинен (Токтогул). Апкел ошо каапырды!

Заар болсо да ичейин! (С. Жигитов). 2. өтм. ачуу, каар. Кайраты толук, заары күч, Кабылан Манас баатырың, Каары катуу алган кез («Манас»).

8-318

ЗААР II. (ар.) таң, таң жарыгы. Санаттуу ишин түгөпөт. Заардан кечке тынбасаң (Эл ырлары); зоор м-н бирдей.

ЗААРА I (ир.) эрдик, кайрат, демилге. А Түнкатар молдо... календерге өөлө карамак турсун, ичинен бышып, заарасы жипти отурат (К. Жантөшев).

ЗААРА II (ир.) сийдик. Заарасы жерди өрттөгөн («Манас»). Баланын баятан бери заарасы толуп жаткан, жуурканын антарып, ал-кубаты жок калгандап ордуна турду (Ч. Айтматов).

ЗААРКАН (ир.) 1. кыжырдана каткыруу. 2. өтм. жаалы келүү, кыжыры аябай келүү. Калтаарып, заарканып, бутту кайра сууга малып, керелден кечке суу кечип, суу ичип (Ш. Садыбакасов).

ЗАБАР, ЗЕБЕР (ир.) «а» тыбышын билдире турган сызыкча (араб алфавитинде үндүү тыбыштардын энчилүү тамгалары жок. Үнсүз тамгалардын үстүнө, астына сызыкчалар, үтүрлөр коюу аркылуу түзүлөт).

ЗАБИРЖАТ (ар.) асыл таштын бир түрү.

ЗАБУР I (ар.) ислам дининде: асмандан түшкөн төрт китеп бар делет; ошону бири. Сенин сөзүң кем беле, Инжил, забур, курандан (А. Токомбаев).

ЗАБУР II (ир.) забын, сабын м-н бирдей.

ЗАБЫН (ир.) 1. жабыр, кысым, зордук, кыянаттык. Болотхандын жанына забын кылбаныз (Т. Касымбеков). 2. өтм. шерик, орток.

ЗАБЫР (ар.) зордук, азап, кыйноо; жабыр м-н бирдей.

ЗАВИР, ЗАБУР (ир.) саздак жердин суусун сорукургуч арык, ая.

ЗАВОД (ор. завод). Фабрика, завод түрлүү иш, Жанында силер барсыңар (Э. Турсуналиев), к. зоот.

ЗАГАРА, ЗАГЫРА (ир.) 1. таруудан жасалган нан. 2. жүгөрүнүн уну. Көзүнө кара, мен келбей калсам тамак жасаба. Загара нан менеп оокат кылгыла (К. Жантөшев). Ал эми эртелен-кеч үй-дөн жеген загыра нан жумуруна жук болбойт (С. Жигитов).

ЗАДАТКЕ (ор. задаток) сатып алынуучу нерсенин баасынын бир бөлүгүн алдын ала төлөп коюу.

ЗАДИ (ир.) 1. бала. 2. өтм. тегин, түбү. Задиде кулдун баласы, Куз дегенде күбөбү (Токтогул).

ЗАИИТ (ар.) такыба, сопу.

ЗАИПАНА (ар.-ир.) 1. аял, катын, зайып. Айрымдар аны жактырыпайт «койчу ошол заипана чалыш немени. Үйүндө казан-тоо). Дүкөндөн заипана маасы сатып алдым. 2. өтм. жүүнү бош, мажүрөө, жүдөө. — Мен улак тарта албаймын. — Сен заипана бораманов).

ЗАИТУН (ар.) уругунуп, жыгачынан май алынуучу өсүмдүк. Дары жасоого керектелет. Жыгачынан буюм жасалат.

ЗАЙЫМ (ор.-орф. заём) белгилүү шарт боюнча карыз акча алуу менен мүнөздөлгөн финансы операциясы. Экөөнү союп алышкан, калганын аскер зайымынан кутулуш үчүн сатып жиберипкен (Ч. Айтматов).

ЗАЙЫМКЕ (ор. займка) кээ бир элдерде (мис., орустарда) айрым адам ээлеген жер, корук, чарбак. Зайымкесинде жер түр-түп доңуз калыптыр (Т. Сыдыкбеков).

ЗАЙЫП (ар.) 1. аял, катын. Кошок айтып чыкырап, Ошондо

Алмамбет зайбы Аруке, Кайгырып ыйлап буркурап («Манас»). 2. жүүнү бош, мажүрөө, алсыз.

ЗАЙЫППУРУШ (ар.-ир.) жаангер, өтө чыгаан адам, ааламга аты чыккан адам («Сахиб хуж» — Искендер Зулкарнайдын, Ак-сак Темірдин, Чынгызхандын, Манастын сыпаты). Он эки пирге кол берген, Калыппадан кат алган, Мушу менен зайыппуруш атанган. Түп атасы Бөйөн кап, Бөйөн кандан Чаян кап («Манас»). Киотодоң (Япония) искусствонун зайыппуруш чеберлери, куш катчылар, акын, сүрөтчү, музыканттар, гейселер чыккан (К. Жусупов).

ЗАЙЫР (ар.) даана, ачык, чып, көрүнөө. Илгери байлар кем-багаларды иштетип алып, зайыр акысын төлөбөй коюшкан (сүйл.).

ЗАК (ир.) дат, ным. Тамына зак кетиптир, көп жыл болуптур (сүйл.).

ЗАКА (ар.) түш. днал. жара, жаралар. Турсунайдын жүрөгү жарылып кеткендиги чын эле. Бирок жүгүрүп келгендиги үчүн эмес, анын жүрөгү закалуу болчу (Ш. Абдыраманов).

ЗАКМАТ (ар.) азап, мээнет, кордук.

ЗАКМАТКЕЧ (ар.-ир.) эмгекчи, мээнеткеч.

ЗАКУСКЕ (ор., орф. закуска) жеңил тамак, шам-шум этизүүчү даам. Закускага козу жеп, Жалган акт жазасын («Чалкан»). Ит атаар анын колунан чоң стакан толо аракты илп алып, кыяк-кыяк жутуп ийип, бетин-башын тырыштыра ачуурканып: «Закускеге бирдеме ала чыкпасың да, бала!» — деди чычайган мурутун жанып-жанып (С. Жигитов).

ЗАКЧА (ир.) түш. днал. таан, чөкө таан.

ЗАКЫМ түш. днал. жара, жара чыккан; зака м-н бирдей.

ЗАЛ I (ор.-нем.) имараттын ичиндеги көпчүлүк үчүн арналган, жыйналыш, сабак ж.б. өтүдүүчү чоң бөлмө. Залда чоң чогулуш болду (сүйл.).

ЗАЛ II (ар.) араб алфавитинде 9-тамганын аты (з). 700 деген сандын ордуна жүрөт.

ЗАЛАЛ (ар.) зыян, бузуу. Алтымыш мерген аткарып, Териге залал кылдырбай, Бир-бир көзгө аттырып («Манас»).

ЗАЛИМ (ар.) 1. катаал, таш боор. Момунду мээнет чырмаса, Залим менен дос болот (Токтогул). 2. өтм. эзүүчү, канап-бутоочу, басмырлоочу. Залим өкмөт тушунда, Жабыр көрдүн ошондо (Тоголок Молдо). Күйгүздү заман мендейди, Күйгөндөн шордуу не дейди? Залимге сый, той, тамаша, Көзгө илнппейт кедейди (Барпы).

ЗАЛУН (калм. залу) жигит, улан; кырг. жалоон, жалоондой.

ЗАМАН (ир.) доор, мезгил. Таалайлуу элдин багына Жыргал заман туулду (Барпы). Замана кандай кары, кандай керен, Закымдап учкан сайып түбү терең. Ушундай унутулган бир күндөрдө, Кыргыздан Толубай сынчы өткөн экен (А. Осмонов).

ЗАМБАР (ир.) замбил, аны-муну ташыгыч. Кык ташытып замбарлап. Булжунганын койгузду (Барпы).

ЗАМБИЛ, ЗЕМБИЛ (ир.) топурак жана башка нерселер ташыгыч. Аттын тезектерин замбилге салып жаткан Самсахунга жакын барды (К. Жантөшев). Танабай аялдар менен замбил колдошуп, бастырмаанын үстүнө төгүп жүрүштү (Ч. Айтматов).

ЗАМБИРЕК (ир.) топ, жазайыл. Ата турган мылтыгы, Ал кезекте замбирек. Арстан Манас баатырга, Айгай салып бадирек («Манас»).

ЗАМЗАМ (ар.) Меке шаарында ыйык аталган кудук, булак. Супка салып оротуп, Замзам суу менен жуудуруп, Баш-аягын ырым-

68

дап, Сарпайы менен буудуруп («Манас»). Айтпагын анда менин тазаргым, Жөн эле зам-зам сууга жуунгандай (С. Эрадиев).

ЗАМПАР (ар.) кар, сары кар. Күзүндө жаап, жаз кеткен, Кө-бүктүү зампар кар белең (К. Акмев); **сампар** м-н бирдей.

ЗАМЫН (ир.) 1. жер, топурак, кыртыш. 2. өтм. мамлекет, өлкө. Сейли замын тушунда, Жатат, угам, жаң багып (Эл ырлары).

ЗАН (ир.) аял, зайып. Кызы талак, зан талак, Кайдан келдиң анталап (Эл ырлары).

ЗАЦ (кырг.-монг. заң) 1. салт, адат, жерөлгө. Жашырып жа-кындардын айыптарын, Жүргүзүп эзелки заң адаттарын (М. Эле-баев). 2. закон, мыйзам. Бул иштердин натыйжасын боолголоп отурсаң, Көз алдына басып чыгат тарыхтагы болгон заң (Ж. Ту-русбеков).

ЗАЦГАР (ир.) 1. катыны бузук. 2. өтм. онбогон, кудлаа каары. Басып келип отурган, Баягы Жолой заңгарбы («Манас»).

ЗАЦГЕР, ЗАЦКЕР (ир.) 1. жашыл боёк. 2. көк дат. 3. өтм. эскиликтин чыроосуна чыкпаган адам.

ЗАЦГИ I (монг. заңги) бий катарындагы мансап. Агыяда ар кошкон Бери карай чубасын. Акалакчы, заңгиси, Азыгынан куура-сын («Манас»).

ЗАЦГИ II (ир.) 1. негр (занжи). 2. өтм. капкара адам. Топук аяр заңгиси, Токтолбостон туруптур, Топуракка дем салып, Уч-тап алып уруптур («Манас»).

ЗАЦГИ АТА, ЗАЦГИ БАБА (ир.-кырг.). 1. уйдун пири, кол-доочусу. 2. Орто Азиядан чыккан олуя жана уйдун пири. Бул адам 1258-жылы өлгөн. Өтө кара киши болгондуктан заңги аталып кет-кен. Ахмед Есавийдин устасы Арслан баба эшендин тукумунан. Мечит, медресе салдырган. Мүрөсү Ташкенден 16 километр алыс-тыктагы Заңги-Ата кыштагында. Азыр реставрацияланган.

ЗАП (ир.) абдан, өтө сонун (тат. «шяп»). Зап акыл тапкан экен! — Таппаса Индостанга султан болобу? (Т. Касымбеков). Зап келбедиңби, кызым деп, Сагынбай бригадир Жаркынайдын алдын тосуп чыкты (И. Сулайманов).

ЗАР I (ир.) 1. кайгы, ый. Табак-табак болотту, Ортосуна төк-түрдүм. Бир кудайга зар ыйлап, Чыным менен жасагам («Манас»).

2. өтм. көксөө, тилөө. Капча жүрдүм кайгырып, Бир балага зар болуп («Манас»).

ЗАР II (ир.) алтып. Алтын менен зар деди, Барымды менден ал деди («Жомоктор»); зер I, зер I м-н бирдей.

ЗАРАП (ар.) зыяп. Кетсин эми эскилик, Кутулалык зарардан (Эл ырлары); залал м-н бирдей.

ЗАРАҢ (ир.) түш, диал. жыгачтын бир түрү. Тоодо жапайы түрү өсөт. Парктарда, бактарда, мазарларда да өстүрүлөт. Токой да жок, жанаша өскөн эки зараң да көрүнбөйт (К. Акматов).

ЗАРБАП (ир.) 1. кымкап сыяктуу кымбат баалуу кездеме. Зарбап кийсең жарашат, Аскар сындуу боюна (Эл ырлары). 2. ушун-дай кездемелер токуучу адам.

ЗАРГАЛДАК (ир.) кучкачтын бир түрү. Бак, токойдогу зыян-дуу курт-кумурсканы жейт. Жазында келип, Индистанга кетет.

ЗАРДАЛ I (ир.) түш. диал. өрүктүн бир түрү.

ЗАРДАЛ II (ир.) алп, күчтүү, балбан, бөкө. Ишенимдүү жак-шылап, Кыргыздын кыйла зардалы, Аркасынан алты мин, Алдыр-бас калыс барганы («Манас»). Күлдү журтту бийлеген, Зардал келди бул тойго («Манас»);

ЗАРДАП (кырг.) 1. кысым, зордук, жабыр. Сар-Көлдө калды тууганың, Зардабына чыдабай, Зарыгып келип турганым («Манас»). 2. өтм. калдык, кээр, кесепет. Ок зардабы көп тийип, Башы челек кан болуп («Манас»).

ЗАРДЕ (ир.) өтм. туунтук. Зардеси бар боз балдар Саяпкер-дин атындай (ылакап). Чыныгында көкүрөгүндө зардеси бар адам-дар ушундай болуу керек (К. Жантөшев).

ЗАРДЕК (ир.) 1. сабыз (уйгур тили аркылуу кирген). 2. сапса-ры, ак саргыл. Зардектей кой көндү эки аял шашпай талкалады (Ш. Садыбакасов).

ЗАРДЕП (ир.) малдын өтү. Кырк кулак казан толтура эт са-лып, кайнаганда зардебин чөмүчтөп сузуп алар элек. Жылкынын зардеби кеселманга табылгыс дары дейт (Ч. Айтматов).

ЗАР ЗАМАН (ир.) колониялык доордо пайда болгон адабий агым.

ЗАРП I (ар.) сокку, эзүү, азап. Өкүгү болот өлүмдүн, Зарпы күчтүү залымдын (Токтогул). Бей-бечара зарлады, Залымдердин зарпынан (Токтогул).

ЗАРП II (ар.) жумшоо, каражаттоо. Өмүрүнүн бардыгын Ке-дей үчүн зарп кылган (Токтогул), к. сарп II.

ЗАРУРАТ (ар.) зарыл, өтө керек, кысылуу. Садаган Жамал! Ушунчалык зарурут ишим болгондуктан сага шашып келдим (К. Жантөшев). Капырай, ушу башы менен эмнеге зарурут болуп кысталып калды экен (Ш. Үмөталиев).

ЗАРЫЛ (ар.) керек, кысылыш. Абышка шашылат өтө зарыл иши бардай (Т. Үмөталиев).

ЗАТ (ар.) жаратылыш, буюм, нерсе. Жаратылыштагы заттардын сыры ачылууда.

ЗАЯ (ар.) бекер, куру, текке. Абышкалардын тилегин зая кетирбе (Т. Сыдыкбеков).

ЗАЯВКА (ор.) кандайдыр бир нерсени талап кылуудагы бил-дирме. Шаймандарды алып жатышат, Заявка жазып беришип (Т. Үмөталиев).

ЗАЯПКЕР (ар.-ир.) күлүк ат таптагыч, ат байлоочу. Сары та-ман күлүктү Сары аязга сууткан Заяпкер Тапкөй — сынчы өткөн («...санат-насыят...»), саяпкер м-н бирдей.

ЗЕ (ар.) араб алфавитиндеги 12-тамганын аты (з). 7 деген сан-дын ордуна жүрөт.

ЗЕЙИН (ар.) 1. ой, пикир, эс, ан. Абдан зейиндүү бала, бир айтканда эле түшүнөт (сүйл.). 2. өтм. көңүл, боор. Байкуштуу абалын көрүп, абдан зейини кейин (сүйл.); зээ м-н бирдей.

ЗЕЙРЕК (ир.) 1. куу, амалдуу. 2. түшүнүчү, сөзгич, байкагыч, билгич, зээндүү. Абдан зейрек бала, сабакты эң жакшы окуйт (сүйл.).

ЗЕКЕТ (ар.) 1. дин. ислам дининин эрежесинде: малдын, мүлк-түн кырктан бирине берилүүчү садака. Эшендер келет зекет деп. Бул салыкты бербесен, Берекенер кетет деп (Токтогул). 2. тар. илгерги Орто Азия хандарынын элден алган салыгы (мында да малдын, мүлктүн кырктан бирин алган). Малдан алган зекетти, Бардык элди кекетти (Тоголок Молдо).

ЗЕМБИЛ (ир.), к. замбил.

ЗЕН (ар.) 1. ой, пикир, эс, ан. 2. өтм. боор оору, аёо (сүйл.); зээ м-н бирдей.

ЗЕҢ (ир.) жүзүм боткогунун сөңгөгү.

ЗЕЦГИ БАБА (ир.-кырг.) уйдун колдоочусу, пирн; к. занги ата.
ЗЕР I (ир.) алтын. Кычкачы менен зер чапкан, Кызматы менен мал тапкан (Эл ырлары); зээр I м-н бирдей.

ЗЕР II (ар.) дуба, арбоо, сыйкыр.

ЗЕРГЕР (ир.) алтындан, күмүштөн кооз буюм жасаган уста. Алтынды зергер эритет, Адамды өлгөн кемитет (Тоголок Молдо).

ЗЕРИЗА (ир.) түш. диал. тулкусунда алтыны көп таш.

ЗЕРСАБАР (ир.) мүлк, асыл буюм, кооздук, жасалга. Орлодогу мүлкүмдү, Кара журтка көргөзүп, Калкайтып жайып койбосун. Зумурут, көөхар, зерсабар, Лагыл, жакут таштар бар, Көргөзүп тулга койбосун («Манас»).

ЗИННАТ (ар.) 1. кооздук, жасалга. 2. өтм. урмат, шаан-шөкөт. 3. өтм. өлүк сыйы, кара аш. Зийнатында олтуруп, Сыпатын айтып көрбөдүм (Тоголок Молдо); зыйнат м-н бирдей.

ЗИКИР (ар.) 1. эске түшүрүү, эске салуу, кайталоо. 2. дин. эшен, кожо, анын дербиштери тегерете отуруп алып, кулайдын 99 сыпатын кыйкырып кайталай берүү (Па хайин! Па каййун! Па кэххари! Па хуу! деп кыйкыра берип, эстеришен тануу жерөлгөсү). Тан атканча уктатпай, Тынчымды алды энкириң (Барпы). Алыстап, алда кандай энкир чалган бабыргандын үнү да угултат (К. Баялипов). Эшендин көөнү энкирде, Молдонун көөнү битирде (Токтогул).

ЗИЛ (ар.) тек, түп, түпкү, теги. Апчалык, Шабир, пас кылып, Кор тутпатын зилымди (Эл ырлары).

ЗИЛЗАЛА (ар.) жер титирөө, жер козголуу. Комузду колго алып, «Зилзала» деген ырымды ыралайм (К. Акнев).

ЗИНА (ар.) никесиз бузуктук, ойпоштук, к. зына.

ЗИР (ир.) 1. бир нерсенин асты жагы, түп жагы. 2. араб алфавитинде «И» тыбышын билдирүү үчүн үнсүз тамганын астына коюлуучу сызыкча.

ЗИРАПА (ар.) 1. көркөм, сөөлөттүү, жарашыктуу (кийим). 2. сөзмөр, сөзгө чебер. Зыбалыгы мен айтсам, Шаарлыктын зирапа. Молдосундай Ноодайым (Барпы).

ЗИРБА (ир.) түш. диал. майга куурулган пияз, сабиз жана эт. Ошого күрүч салып паллоо басат. Зирбаны жакшы дак болгон майга кууруу да паллоо жасоонун негизги ыкмаларынан (Т. Бөрүбаев).

ЗИРЕ I (ир.) жыттуу, уругу татымал катары колдонулуучу өсүмдүк (тмин; адырларда, тоо беттеринде өсөт. Эт туздаганда, чучук бутактары чачырап чыгат).

ЗИРЕ II (ир.) түш. диал. сырга, иймек.

ЗИРЕК (ир.) сезгич, шамдагай, зээндүү, түшүнгүч. Мындагы элип кылат тилегинди, Сагымдым, курбум сендей зирегимди (Барпы); зейрек м-н бирдей.

ЗИРК түш. диал. сары жыгач, бөрү карагаттын жыгачы.

ЗИТ (ар.) душман, кас, жоо, араз. Акылман эрдин шайманы болот (Токтогул). Абийри жок жигиттер Агасы менен зит иип (Тоголок Молдо). Энгечер бойлуу эр Эшим, Бук болуп ичи зитте-зияда (ир.) 1. көп, ашык, мол. Өзү келип колуна, Коноп дей-мин. Мырзайым. Өз алгандан зияда, Болор деймин, Мырзайым (Барпы). 2. өтм. энчилүү ат. Зияда болсон, кулак сал, Зарымды угуп, гүлүмдү ал (Барпы).

ЗИЯДА (ир.) 1. көп, ашык, мол. Өзү келип колуна, Коноп дей-мин. Мырзайым. Өз алгандан зияда, Болор деймин, Мырзайым (Барпы). 2. өтм. энчилүү ат. Зияда болсон, кулак сал, Зарымды угуп, гүлүмдү ал (Барпы).

ЗНАЧОК (ор.) 1. кандайдыр бир уюмдун мүчөсү экендигин, сиңирген эмгегин белгилөө үчүн же белгилүү бир окуяга байла-

ныштуу берилүүчү көркүрөк белги. Көкүрөгүндө орден, медалдары, а түгүл беш жылдыктардын алдыңкысы деген значоктору жаркылдайт (Ч. Айтматов).

ЗОБОЛ (ир.) 1. жоголуу, житүү; төмөндөө. 2. күн. батар алды, күтүм. Зобол убакта жатпай, туруп отура турсаңчы (сүйл.).

ЗОБУН (ир.) 1. бактысыз кылуу. 2. өтм. кордук, зордук, зомбудук, басмырлоо, зыян. 3. өтм. орток, шерик. Карагын менши алма, Зобун болбо каныма (Эл ырлары).

ЗООК (ар.) 1. оюн-тамаша. Бүгүн мектепте зоок кечеси болду. 2. өтм. купулга толуу, коңулду тартуу. — Миндердин зоогун түшүргөн Арсланбаппы? — Ооба (Ш. Абдыраманов).

ЗООЛОГ (ор.) зоология илими боюнча маман, адис адам.

ЗООЛОГИЯ (ор. < гр.) айбанаттар, алардын өрчүшү, тиричилиги жөнүндөгү илим.

ЗООЛУ (ир.) колго, бутка салынуучу киши. Зоолу салды кой-пума, Айыбы жок кез келдим, Ак падыша торуна (Токтогул). Шок-тугум болсо, балдарым, Зоолугун мага камдагың («Манас»).

ЗООР (ар.) 1. таңга жуук, таң алды. Ай асмаңдын боорунда, Айда ырдаймын зоорунда (Эл ырлары). 2. өтм. дин. орозодо таң алдында ичиле турган тамак. — Ой, зоор маалы болуп калды (К. Жантөшев).

ЗООТ (ор. завод) 1. асыл тукум мал. Зоот жылкынын тукуму Күлүк болот дечү эле (Эл ырлары). 2. өнөр жай. Зоотгон чыккан немедей, Астыңкы бети кызыл таш (Токтогул).

ЗООТЕХНИК (ор.) зоотехния илими боюнча адис, маман адам. Зоотехник жигиттин, Бардык ою жылкыда (Т. Үмөталиев).

ЗООТЕХНИЯ, ЗООТЕХНИКА (ор.) малды өстүрүү, көбөйтүү, туура багуу жана пайдалануу жөнүндөгү илим.

ЗОР (ир.) 1. чоң, үлкөн. Зордун түбү — кор болот (макал). күчтөп, эштеп. Зорго араң көндүрдүк (сүйл.).

ЗУ, ЗУУ (калм.) 1. Тибеттин борбору Лхаса шаарынын аталышы. 2. Лхаса шаарындагы калмактар табына турган ибадаткана.

ЗУБАЛА, ЗУБАЛА (ир.) бир тоголок камыр, бир узум камыр. Оттун табын ары карай жылдырып, апан ага зубала жапшырды (Ж. Мавлянов).

ЗУБУН (калм. зуун) жүз, бир жүз. Айкырык салып Айжанжүң, Канча зубун кол менен, А да каптап кетти эми («Манас»).

ЗУЛЖАЛАЛ (ар.) 1. шандуу, укмуштуу. 2. дин жаратуучу; кулайдын бир сыпаты. Аргасы кетип сабылып, Зулжалалага жалынп («Манас»).

ЗУЛПУ (ир.) түш. диал. каалганын кулпу салынуучу чыңжыр тээги. Ломдун учун кулпунун илмегине салып туруп, эки жолу толгогонумда эле, кулпу-зулпу менен кошо суурулуп кетти (Ж. Мавлянов).

ЗУЛУПКОР (ар.) 1. дин. миф. төртүнчү калып (халиф). Аалынын укмуштуу кылычынын аты; ал эки миздүү, учу үч ача имиш. 2. өтм. өтө курч кылыч. Кыйкырып кындан алганда, Темирден кайра тартпаган, Касиеттүү зулпукор, Каныксы, илп койчу башыма («Манас»). Кара болот зулпукор, Курчу болгон экенсиң (Токтогул). 3. өтм. өтө кайраттуу, белдүү аким. Жазында эле дин исламдын зулпукору деп, Амир Насрулланы кучак жайып тосуп алган казый... (Т. Касымбеков).

ЗУЛУМ (ар.) эл жегич, элди канап-бутагыч, таш боор. Он жетинчи жылында, Азаттык болду кылымга. Бай-манаптан өчүндү ал,

Аллатпагын зулумга (Тоголок Молдо). Кайгыда жүргөн карымпын, Билбеди зулум жайымды (Токтогул); залым м-н бирдей.
ЗУМУРУТ (ар.) асыл таштын бир түрү, изумруд. Дагы берген белек деп, Зумурут көздүү бир шакек («Сарынжи-Бөкөй»).

ЗУНТУҢ (кыт. цзун — башкы, туң — башкаруу) мамлекет башчысы. Кандан келди кабары, Зунтундан келди чабары («Манас»).

ЗУУРА (ир.) Чолпон жылдыз.

ЗЫБА, ЗИБА (ар.) 1. сулуу, көркөм, сыпаа. 2. сүйкүмдүү, ажардуу. Зыбалыгың мен айтсам, Шаарлыктын зирапа Молдосундай Ноодайым (Барпы).

ЗЫП (ир.) 1. ичеги. 2. өтм, түш. диал. комуздун ичегиден жасалган кылы.

ЗЫЙКЫРЧЫ (ар.-кырг.) дубакөй, көз боочу, көз байлоочу, аяр. Жип-перипи чалдырдым, Жип-перипин шаарынан, Алтымыш аяр зыйкырчы, Атайы буйруп алдырдым («Манас»); сыйкырчы м-н бирдей.

ЗЫННАТ (ар.) 1. кооздук, жасалга. 2. шаан-шөкөт, урмат. 3. өлкү урматы, кара аш. Мен өлгөндө зыйнатка, Алтымыш күнү турам деп, Төштүктүн эбак берген каты бар («Манас»). Менден көргөн зыйнатын, Жазды бекен молдо кыз (Эл ырлары).

ЗЫК (кырг.) тар. аз, чукул, шашылыш. Эми үшүнтүп кырман-раманов).

ЗЫМ, СЫМ (ир.) темир жип. Темирди зымга тарттырып, Асман антип арттырып («Манас»). Комузума темир зым, Таккандагы кербезим (Токтогул).

ЗЫМ-ЗЫЯ (ир.-ар.) таптакыр; жерге житип кеткендей. Өзбек, уйгур тилдеринде да ушул мааниде колдонулат. Зым-зыя жок болуп кетти. Эч кабар билинбей, зым-зыя болду (сүйл.).

ЗЫМЧЫ (кырг.) ченчи, жер өлчөөчү, зым менен жер өлчөгөн адам.

ЗЫМЫН (ир.) 1. жер, жер бети. Бет алышкан душманын, Зымын кылган эр Кошой («Манас»). 2. аалам, жаратылыш. Асман-зымындын баарын аңтардым («Кыргыз эл жомоктору»).

ЗЫМЫРЫК (ир.) миф. алп кара куш, баатырлардын колдоочусу. Бооруна катып кымырып, Бир жылдык жолго бир күнү Учкан экен зымырык («Манас»).

ЗЫНА (ар.). Өз энесине эр болгон кишини көргөнсүнөрбү? Баласына зына кылдырган эненн уккансыңарбы? (А. Токомбаев); зина м-н бирдей.

ЗЫНААРЛА (ар.-кырг.) 1. адо, коргоо. 2. өтм. какшап айтуу, аңдай кыла көрбөгүлө деп өтүнүү. Ата баласы болгунар келсе, бирөөдөн жардам сурап жалдырабагыла. Андан көрө эркек кишинин өлгөнү абзел. Башкалар силерден жардам алсын, — деп өлүп баратып да зынаарлаган (Ж. Мавлянов).

ЗЫНДАН (ир.) терең ор; дүңгүрөгөн караңгы куя; түрмө. Билмеп аламын, Кырк аркан бою зынданга, Алып барып саламын («Манас»).

ЗЫНЖЫР (ир.) төпөлүк аркан, темир аркан; чынжыр м-н бирдей.

ЗЫПА (ир.) 1. сулуу, сымбаттуу, жакшынакай. 2. өтм. адептүү, сылык, чыккыткан; сыпаа м-н бирдей.

ЗЫРААТ (ир.) 1. дыйканчылык, жер айдоочулук. 2. маданий

өсүмдүктөрдү өстүрүү. Аккан суу элге жарыя, Чогулса болгон даярия. Эл сугарып көгөрткөн, Бүт зырааты аккан суу (Барпы).

ЗЫЯ (ир.) 1. кара, капкара. 2. өтм. жазууга керектелүүчү суюктук; сыя м-н бирдей.

ЗЫЯДА (ир.) түш. диал. көп, ашык, мол, дагы; зияда м-н бирдей.

ЗЫЯН (ир.) 1. пайда бербөө, кем алуу. Быйылкы түшүмдөн зыян тапкан жок (сүйл.). 2. өтм. жаман, кем. Иштеп койгондун эч кандай зыяны жок («КМ»).

ЗЫЯНДАШ (ир.) оорунун бир түрү.

ЗЫЯНКЕЧ (ир.) бүлдүрүүчү, бүлдүргүч. Бул зыянкеч чунакты, Балам деген ойбойт го (Токтогул).

ЗЫЯНКОР (ир.) бүлдүргүч, бүлдүргүч.

ЗЫЯПАТ (ар.) сый, сый тамак, сый аш. Бийдин көзүнө көрүнүп калыш үчүн убал-чубап келип, бийден зыяпат сый көрүп кетишкен эле (Т. Касымбеков).

ЗЫЯРАТ (ар.) дин. ыйык жайларга барып табынып кайтуу. Ар жумада астына, Зыярат кылып турчу элем (Токтогул). Болотхан тактан өзү кечип кетиптир. Маккатулага зыяратка жөнөп жаткан имиш! — деген сөз чыкты (Т. Касымбеков).

ЗЭЭН (ар.) эс, акыл, ой, пикир. Жакшы окуйт, Балам зээндүү, — деди Момун кайрып берген тыяндарын эсептеп атып (Ч. Айтматов); зен, зейин м-н бирдей.

ЗЭЭР I (ир.) алтын, күмүш. Кымбат баа буюму, Кызыл кымкап зээр алып («Манас»); зер I м-н бирдей.

ЗЭЭР II (кырг.-монг. сээр) омок, өркөч, сөөк. Өркөчү бийик, зээри пас, Өөлөгө салса чарчабас. Аркасы бийик, зээри пас, Аддыр-га салса чарчабас (Тоголок Молдо).

И

ИБАДАТ (ар.) дин. кудайга кулчулук кылуу, табынуу, сыймпуу; жалынуу; ыйбадат м-н бирдей.

ИБАДАТКАНА (ар.-ир.) дин. кудайга кулчулук кыла турган, сыйына турган жай, мечит; ыйбадаткана м-н бирдей.

ИБАРАТ, ИБРЕТ (ар.) үлгү, таалим. Залимдерден өчүндү ал, Ибарат калсын артында (Тоголок Молдо). Япониянын телеберүүсүндө кызыгар да, зааркатар да ибрети көп экен (К. Жусупов); ыйбарат м-н бирдей.

ИБЕП шек, кадик, кооп. Жоодон ибеп жегендей, Найзакерден сен эмес («Манас»). Жалпы барың ыйлайсың, Жанындан ибеп жейсинби («Эр Төштүк»).

ИБИЛИС (ар.) дин. азеил, азгыруучу, шайтан.

ИГЛАН (ар.) жарыя, жар салуу, кулактандыруу. Гиндза неге мынча шөкөттөнүп кооздолгон? Бу элдин чебер өнөрүбү же түнкү азгырыктын игланыбы? (К. Жусупов); элан м-н бирдей.

ИГЛАННАМА (ар.-ир.) жарыялоо кагазы, жар салуу кагазы, жарнама.

ИДА, ИДАТ (ар.) 1. сан, канчалык экендиги; алат II м-н бирдей. 2. дин. ислам дининде эри өлгөн же ажырашкан аялга шарыят боюнча үч айга чейин эрге чыгууга тыюу салынган мөөнөт. Эгер боюнда болсо төрт ай он күн бүткөндөн кийин эрге чыгууга урук-

сат. «Идаа» деген эмне? десем, ал «жолдошунан айрылган же кокус ажырашкан келин болсо, үч ай бою үйүндө боюнда калганын же калбаганын билиш үчүн отуруп калган убагы» — деди (Ж. Мукамбаев).

ИДАРА (ар.) түш. диал. мекеме, башкарма. Эч кимди идарадан чыгарбай жатышат, таксыр, Орустун элчиси да ушинтип, идарасына камалып калды (Т. Касымбеков).

ИДЕАЛИЗМ (ор. < фр.) материализмге карама-каршы болгон философиялык агым; духту, идеяны, ан-сезимди биринчи, материяны экинчи деп карайт. Субъективдик идеализм.

ИДЕАЛИСТ (ор. < фр.) идеализмди жактоочу адам.

ИДЕОЛОГ (ор. < фр.) кандайдыр бир таптын идеологиясын колдоочу жана жактоочу адам. Жумушчу табынын идеологу.

ИДЕОЛОГИЯ (ор. < гр.) тиги же бул таптын кызыкчылыгын көздөгөн саясий, укуктук, диний, адабий, философиялык ж. б. көз караштардын жыйындысы. Марксист-лениндик идеология. Буржуазиялык идеология.

ИДИРЕК (ар.) 1. аң, түшүнүк. 2. өтм. сейрек, сезимдүү, байкагыч, алдуу, жөндөм. И-и... Каныбегимдин идиреги бар экен! — деп, Жума эмнегедир кубангандай боло түштү (К. Жантөшев). Манасчы Тыныбекке кол бала катары лыпылдап кызмат өтөп чогуу туруп, чогуу жаттым. Элпектигимен, идиректигимен ага жактым (Ш. Бейшеналиев).

ИДИРИС (ар.) дин. пайгамбарлардын биринин аты.

ИЕТКЕРДЕН (ар.-ир.) намаздын башындагы биринчи сөздөр. «Иеткерден» деп намазды башташты да, «суканак» деп кол байлашты (К. Жантөшев).

ИЖАЗА (ар.) уруксат. Келмек — ирада, кетмек — ижаза (макал) (б. а. келмек куданын буйругу менен, кетмек үй ээсинин уруксаты менен — деген мааниде).

ИЖАРА (ар.) квартирага төлө, кирүү. Турган үйүнүн ижарасы төшөт. Москванын чон көчөлөрүнүн бириндеги көп кабаттуу бирик үйдө, окуштагы кыргыз балдар ижарага алган чакан бөлмөдө бир күр жаштар... (А. Токтогулов).

ИЖАРАТ, ИЖИРАТ (ар.) тар. Хижа — мусулмандардын жыл эсебинин аты (622-жылы 16-июлда Мухаммед пайгамбар Мекенде Мединага көчүп келген. Мына ушундан жыл эсеби башталып, «хи-конуш оодаруу, көчүү. Эртэрээк кеттиң дүйнөдөн, Элүү төрттүн тактес»). Бир миң үч жүз кырк эки, Ижараттын жылында (А. Жу-

ИЗААТ (ар.) сый, урмат, сыйлоо, кадырлоо. Изаат кылбай калырга, Жапына кантип барайын (Тоголок Молдо); ызат, ызаат м-н бирдей.

ИЗГИ (кырг.) асыл, жакшы, үзүрлүү, ийгилик. Педагог деген наамына ылайык адамдын ички ой толгоосун айттырбай билген изги болгон гана, атаганат (Т. Абдиева).

ИКАЯ, ИКАЯТ (ар.) 1. ангеме, повесть. 2. күлкүлүү ангеме, баян. Уй мүйүз тартып отуруп алышып, колдорун жансая икаялар айтышуу (Ш. Садыбакасов). Баса, силердин бир итнер бар эмес беле, баягы Жолборсуңарчы. Ит атаар-ошону да укмуш икая кылып айтып жүрөт имиш. Ошол икаяга «Сарыбаш» деп сени да каарман кылып алган имиш (С. Жигитов).

ИКЕ (ар.) үйлөнүү, турмушка чыгуу. Андан икесин бузулбайт (ылакап); ике м-н бирдей.

ИКМЕТ (ар.) 1. билим. 2. сырдуу, кереметтүү иш. 3. Кожо Ахмед Есавийдин чыгармасынын аты; экмек м-н бирдей.

ИКРАР (ар.) түш. макулдук, моюнга алуу, макул болуу. Ал китепти сен өз икрайың менен бердинби? (сүйл.); ыкпар м-н бирдей.

ИЛААЖИ (ар.) 1. айкытыруу, оңолтуу. 2. өтм. айла, арга, чара. Бир илаажин табыш керек (сүйл.), к. ылаажы.

ИЛААНИМ (ар.) 1. дин. о жараткан, о кудай! 2. өтм. такыр, таптакыр, эч. 3. дайыма, ар качан, к. ылайым.

ИЛАБ (ир.) 1. эрин, эрди. Сырдансак арман бөлүнөт. Илабиз жука көрүнөт (Токтогул). 2. өтм. жээк, кашат. Өзөп ташып, илебинен ашып кетти (сүйл.); илеп 1 м-н бирдей.

ИЛАРС кездеменин бир түрү. Кызыл иларс көйнөгүнүн этегин кыстарынып коюп... (Ж. Мавлянов).

ИЛАТИВА (ир.) кээ бир чыгыш элдеринде келин-кыздар мурдунун бир таноосуна тагып жүрмө алтын сырга. Илативан тилалдан, Дагына күйөт кыйла жан (Барпы).

ИЛАЯ ШҮГҮР (ар.) дин. кудайга ыраазы аллага ыраазы. Жерим эркин жай болдум, Илая шүгүр кудайга, Жергеменден озгон бай болдум («Манас»).

ИЛАЛАДА (ар.) дин. о, алла, о, теңир, о жараткан!; илалда м-н бирдей.

ИЛЕКЕР (ар.) алдамчы, амалкөй, куу, митаам. Жумуш кылсаң мудаа кыл, Иштеп кетпе илекер. Кара санап бирди алсан, Колунуздан миң кетер (Токтогул); айлакер м-н бирдей.

ИЛДЕТ (ар.) 1. оору, сыркөө. Чоро болсо чарбаны чачып жибербеди, алы жеткенче, жүрөгүн илдет басканча чымырканып, тиштешип, тиреп турду (Ч. Айтматов). Сүйүүмдү ороп гүлгө, Соолук болом илдеттүүгө (Т. Байзаков). 2. өтм. оор, кайгылуу, кыйын. Илдеттүү күнгө жолугуп, Калганын айт, Токтогул (Эшмамбет).

ИЛЕ (ар.) амал, куулук, арамзаалык, кытмырдык. Илбирс менен жолборсту, Илесин таап кыйраткан (С. Эралиев); айла м-н бирдей.

ИЛЕБИЗ (ар.) сөз, кеп. Кайып! — деди сырттан эле кыйкырып, — берч чык! Кана илебизин? Сенин илебизинде куда күбө, отурганда күбө! Куран алдында бет тартпадык беле? (Ш. Абдыраманов); лебиз м-н бирдей.

ИЛЕГЕН (ир.) 1. канылтыр чылапчын. 2. табак, аш табагы, батымыс.

ИЛЕГЕР, ИЛЕКЕР (ир.) амалдуу, куу, арамза, кытмыр; айлакер м-н бирдей.

ИЛЕГИЛЕК (ир.) кытан, көк кытан. Илегилек калдагай, Канаттары тарбагай (С. Каралаев). Эртең менен кетет илегилек, кечинде келет илегилек (табышмак — түндүк жабуу).

ИЛЕК (эск.) жүз миң. Жетимиш илек кол келсе, Жеке кирип кол салган, Арстан Манас Чубагы («Манас»).

ИЛЕКИ (ир.) түш. диал. элечек. Бастырманын төбөсүндө бечара кемпирдин эски илекисиндей болуп, бир чөмөлө чирик чөп турат (Ч. Айтматов). Илекисинин терс кайык менен сайылган жаакчаларынын чирип калганына карабастан... (К. Жантөшев).

ИЛЕП 1, ИЛАБ (ир.) 1. эрин. Адил Бегайымдын көзүнөп өбө-йүн дегенде, илебинен ачуу жаш тийди (К. Жантөшев). 2. өтм. ка-

шат, жээк. Буркулдаган чоң дайра, Илебине ашыптыр («Семетей»).

ИЛЕП II (пр.) жалып, ысык тап. Илебине нап бышпай турган кези (ылакап).

ИЛИП (кыт.) закон, мыйзам, зан. Кытайдын илийинде ууруну катуу жазалайт, санына балак уруп, сан эти эзилп түшүп калат, мойнуна коок кийгизет — дешүү эле карылар («КМ»).

ИЛИМ (ар.) билим, окуу, таалим. Алкүрөңүн токуган, Манжулардын алтымыш бурку илимин, Алты жыл жатка окуган («Манас»). Пайдасы терең илимдин, Паркы бар, ойло, билимдин (Барпы).

ИЛИМПОЗ (ар.-пр.) окумуштуу, билимдүү. Ишмер болгун, чырагым, Илимпоз жазган барактай (Эл ырлары). Бул көпчүлүккө белгилүү илимпоз аял биздин айылдан экенин... угуп жүргөм (Ч. Айтматов).

ИЛИЯС (ар.) дин. миф. сууга чөккөн, аккан адамдарга жардам берүүчү пайгамбар. Кызыр, Илияс деген бар, Сизди кырк күндөн бери издеди («Манас»).

ИЛКАМ (ар.) шык, эргүү. Илкамын күү ыргагын чертпей турат. Ыр сабын дил сабына кыпаш керек (Т. Байзаков); илхам м-н бирдей.

ИЛЛАЛДА (ар.) дин. о кудай, о жараткан, о тенир. Тартса теске колунда, «Иллалда» деп отурат, Байгамбардын жолунда (Токтогул).

ИЛМЕ КАЙЫП (ар.) сырдуу, акыл жеткис; алла гана биле турган. Ботодой моймолжуган көздөрү ич жылытып, илме кайып сырдуу караганда, кандай мезез жүрөк болсо да, бир болк этет (Ш. Умөталиев). Байымбет кандайдыр илме кайып эбеп-себеп кабылган бул бакытка өзүнчө балкууда (Ш. Бейшеналиев).

ИЛТИПАТ (ар.) түш. диал. назар, көңүл, ыкылас. Айткан сөзүмө эч бир илтипат кылбай, басып кетти (сүйл.).

ИЛХАМ (ар.) шык, эргүү. Бул адамдын илхамы, кубанчы, күйгөндө акыл айтары, алдына ыйлап берери — букара элдин ичи (Т. Касымбеков).

ИМАМ (ар.) 1. дин. шейиттерде — мусулмандардын диний башчысы. 2. дин. мечитте намаз окууда алдыда турган адам.

ИМАМ АГЗАМ (ар.) дин. ислам дининин бир тармагынын билгичи, мужтахиди (8-кылымда жашаган. Соодагерлердин пир туткан адамы). Имам агзам пири деп, Кымбат саттын малынды (Барпы).

ИМАН, ИЙМАН (ар.) 1. дин. ишенүү (кудайга, анын башка да жөрөлгөлөрүнө). 2. өтм. уят, бет, алк, ахлак. О иймансыз каратып туруп талат («КМ»); ыман м-н бирдей.

ИМАРАТ (ар.) үй, курулуш. Исхак шаар бегинин имаратына келип түштү (Т. Касымбеков). Имарат көркөм келбейт, сыр болбосо. Комуздан аواز келбейт, кыл болбосо (Барпы).

ИМЛА (ар.) жазуу эрежелери, орфография (1920-жылдары кыргыз тилинде да колдонулган термин).

ИММИГРАНТ (ор.-лат.) бир өлкөгө дайыма же узак убакытка чейин туруу үчүн келген чет өлкөлүк адам.

ИМПЕРИАЛИЗМ (ор.-лат.) капитализмдин чирип өлүүгө баш койгон эң жогорку жана акыркы стадиясы.

ИМПЕРИАЛИСТ (ор.-лат.) империализм жана агрессиянын саясатын жүргүзүүчү ири капиталист, монополисттик капитализмдин өкүлү.

ИНАБАТ (ар.) ишенимдүү, адилет, асыл, кадырлуу. Инабаттуу жакшылар, Эл көзүнө мазардай (Женижок).

ИНАМ (ар.) түш. диал. сыйлык, белек, жакшылык. Танаанс убагында театрдан куру кол чыккым келбей, инам саткан дүкөнчүсүнөн театрдын жасалгасындагы куурчак кейпкерин сатып алдым (К. Жусупов).

ИНАЯТ (ар.) жакшылык, камкордук. Адамга кылгын инаят, Кылбагын такыр кыянат (Барпы).

ИНВЕНТАРЬ (ор.-лат.) чарба, мекеме, ишкана же уюмдун буюмдары, мал-мүлктөрү. Өлүү инвентарь (шаймандар). Жандуу инвентарь (чарбанын малы).

ИНДИС (ар.) инду, инди эли. Кай уруудан болосун? Тил билбеген индис бар. Он эки уруу кыргыз бар, Балам кай уруктан болосун? («Семетей»).

ИНДУСТРИЯ (ор.-лат.) өнөр-жай. Оор индустрия. Жеңил индустрия.

ИНЖЕНЕР (ор.-фр.) жогорку техникалык билими бар адис. **ИНЖИ, ИНЖУ** (кыт.) бермет. Инжи тиштүү, кыйгач каш, Тамагынан көрүнгөн, Кара мейиз, жуткан аш («Семетей»).

ИНЖИЛ (ар.) дин. Иса пайгамбарга кудай тарабынан жиберилген китеп имиш (Ветхий завет).

ИНЖИР (пр.), анжир м-н бирдей.

ИНКУБАТОР (ор.-лат.) жумурткадан жөжө чыгаруучу жана гренадан жибек куртун чыгаруучу аппарат.

ИНКЫЛАП (пр.) революция, төңкөрүш, өзгөрүш. Мансур афанди колун жандап инкылап жөнүндө жалындуу сөздөрдү сүйлөп, артынап ээрчип келе жаткансыды (А. Саспаев).

ИННА А ТАЙНА (ар.) дин. Курандын 108-сүрөсүнүн башкы сөздөрү. — Атылардын чылбырын бек кармап, кыбыланы карап, чын ыкыласыңар менен «Инна а тайнаны» үч кайтара окугула, — деп буюрду Имакен (А. Саспаев).

ИНСАН (ар.) киши, адам. Бир календер түркүн ташты тагынып, «Я алла» дейт жаратканга жалынып. Бир мырзага чарпаяда отурган. Төрт-беш инсан кызмат кылат жагынып (Т. Байзаков). Япондордун шаарларынан түндөсү алдына газета төшөп, тамдын түбүнө таш жазданып бүрүшүп уктаган үй-жайсыз инсанды көп жолу көрсөзү (К. Жусупов).

ИНСАНАТ (ар.) адам баласы, бүткүл адам тукуму. Илимдеги, техникадагы, коомдук турмуштагы чукул өсүштөр, кубулуштар инсанаттын ой жүгүртүүсүн күндөн күнгө шаштырып, түгөнгүс информациянын дайрасында утурлатып барууда (Ч. Айтматов).

ИНСТИТУТ (ор.-лат.) 1. кээ бир жогорку окуу жайларынын, илим-изилдөө мекемелеринин аталышы. Интернатка жаткырып окутуу, институтка бактырып окутуу, эмне үйрөнүп чыкканын ким билсин, бирок кишилиги жок чыкты (Ч. Айтматов). 2. коомдук өз ара мамилелерди жөнгө салып туруучу закондордун, эрежелердин жыйындысы.

ИНСТРУКТОР (ор.) жетекчи, көрсөтмө берүүчү, нускоочу, кандайдыр бир ишти туура жолго коюуга үйрөтүүчү киши. Райкомдун инструктору.

ИНСТРУКЦИЯ (ор.-лат.) кандайдыр бир ишти аткаруунун жолдорун көрсөтүүчү, белгилөөчү жетекчи көрсөтмөлөр менен жолбор жыйындысы. Коопсуздук техникасы боюнча инструкция.

ИНСТРУМЕНТ (ор.-лат.) 1. аспап, шайман. Хирургиялык

инструмент. 2. музыкалык аспаптар (рояль, комуз, пианино ж. б.).
ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ (ор. <лат.) коомдун акыл эмгеги менен татаал чыгармачылык эмгекти кесип кылган, илим, техника, маданият жаатында атайын билимге ээ социалдык тобу. Кыргыз интеллигенциясы Октябрь революциясынан кийин түзүлдү («КМ»).

ИНТЕРВЕНЦИЯ (ор. <лат.) бир же бир нече капиталисттик өлкөнүн революциялык кыймылды тумчуктуруу, аймагын басып алуу, өз биллигин орнотуу ж. б. максаттар менен экинчи бир өлкөнүн ички иштерине куралдуу күчтөр менен кийлигишүүсү.

ИНТЕРВЬЮ (ор. <англ.) коомдук, саясий же башка ишмердин басма сөздө жарыяланууга, радио менен телекөрсөтүүдөн берилүүгө арналган журналист менен болгон аңгемелешүүсү. Саламатсызбы, профессор, сизден интервью аламы дедик эле! — Мурат микрофон менен Мамакеевдин жанына келди (М. Байжиев). Атүгүл бирөөнүн газетта берген интервьюсунда «тамагыбызды палаткага биз жокто кирип аюу жеп кетиптир», — деп жүргөн (О. Султанов).

ИНТЕРНАТ (ор. <лат.) 1. окуу жайынын алдында окуучуларга арналган жатакана. 2. Окуучулар мамлекеттин багуусунда болуп жана окуй турган мектеп. Сабитжаны Кумбелдеги интернатта окуйт (Ч. Айтматов).

ИНТЕРНАЦИОНАЛ (ор. <лат.) пролетариаттын эл аралык бирикмеси. Коммунисттик Интернационал.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ (ор. <лат.) ар кыл улуттун жана расанын эмгекчилеринин эл аралык тилектештиги. Пролетардык интернационализм.

ИНША (ар.) жат жазуу (1920-жылдары колдонулуп, кийин пайдаланылбай калган термин).

ИНШААЛЛА (ар.) дин. кудай буюрса, кудай кааласа. Иншаалла... Шамырбектей даткага сыйпат кылуу фарыз! — деп Бөрүбай молдо эки жагындагы отургандарга короздоно карады (К. Жантөшев). Иншаалда, эси жок үрөйү учуп, тизе бүгүп тосуп чыгат (Т. Касымбеков).

ИППОДРОМ (ор. <гр.) ат чабыш жана түрдүү мелдештер өткөрүлүүчү жай. Бул жерден ипподромдун аянты алаканга салып койгондой көрүнөт (М. Байжиев).

ИПТИДАИ (ир.) башталгыч, баштооч, баштоо. Эл арасына иптидан мектептер ачылды (М. Абдукаимов).

ИРАДА (ар.) эрк, ыктыяр, насп. Келмек — ирада, кетмек — ижаза (макал).

ИРАСТА (ар.) 1. илгери Тавриздеги катар тизилген базар. 2. өтм. текче, бийик орун, сөрү. Ирастада отурган, Каасип экен, Ыргалым (Барпы).

ИРБИТ (ор. Ирбит) Ирбит шаары. Бул шаар азыр РСФСРдин Свердловск областында. Илгери бул шаарда чон жармакче болгон. Мына ушундан улам кыргыз арасында «жармаккенин ирбит кези» деген сөз жайылган. Илгери Каркыра жармакчесинин кызыган кези да «Каркыранын ирбит болуп турган кези» деп аташа турган. Ал тургай «базардын ирбит кези» деп базар кызыган учурда да атаган.

ИРЕКЕТ (ар.) дин. намаз убагында бүтүлүү, жүтүнүү. Колун сууга салды эми, Кол дааратып алды эми. Эки ирекет багымдат, Канкорун шашпай окуп алды эми («Манас»).

ИРЕД, ИРЭЭЛ (ор. <англ.) темир жол. Армияга арнайлы, Жөптөздү ирелге. Биз да курал кармайлы, Качырып жоого кирерде

(Тоголок Молдо). Ирээл аттуу от араба келгенде, Таң калганмын кармап улам жакамды (А. Чоробаев).

ИРЕНДЕ (ир.) түш. диал. сүргүч коншогуч курал; ранда, ыранда деп да айтылат.

ИРЕНЖИ (ир.) көңүл калуу, көңүл кайтуу, ыза болуу. Сенин бу кылыгың бизди иренжитти (сүйл.); ыранжы, ренжи деп да айтылат.

ИРЕЦ (ир.) 1. түс, өң. 2. чөп, к. ыран.

ИРЕТ (ар.) катар, кезек, белгилүү тартип.

ИРСААЛЫ (ар.) дин. китепче; дин аяктары жазылган китепче. Анын анык эле календер экенине кийген кийми гана эмес, сол жагына асынган жылдын кабак сыяктуу башы, баштыкка салып оң жагына асынган «Ирсаалы» китеби, колуңдагы асамусасы, ийини асынган жаман куржуну да күбө болгонсун турат (К. Жантөшев).

ИСИМ (ар.) ат, адамдын аты. Исиминиз ким деп сурады (сүйл.), к. ысым.

ИСКЕНЕ (ир.) тешкич. Искене менен жыгачты көздү (сүйл.).

ИСЛАМ (ар.) дин. ишенүү, берилүү (Мухаммед пайгамбар 7-кылымда түзгөн диндин аты); ислам м-н бирдей.

ИСЛАХ (ар.) реформа, өзгөртүү. Кийин жер ислах жүрдү. Бул тарыхый зор окуяны Минбай өз айлында революциячыл отряддар, кедейлер менен бирдикте жүзөгө ашырыпты (Ш. Абдыраманов).

ИСЛАХАТ, ИСЛААТ (ар.) реформа. Айтылды калкка жер ислаат. Айтылды кеңеш мыйзамы. Айтылды далай масилаат (Т. Байзаков).

ИСМИ АГЗАМ (ар.) дин. улуу даражалуу ат. Кудайдын аттары аталган дуба. Түн ортосуна чейин исми агзам дубасынан бир нечесин кабаттап окуп, бир канча ырым-жырымдарды жасаган (К. Баялинов).

ИСПАРАС (ар.-ир.) дин. Иса пайгамбардын дининдеги, ошого табынуучу (христиан дининдеги). Испарастардын сыйынган үйүн, мусулмандын мечитин (Акбар султан) жанаша салдырган. Бир бирине үйүр алыштырган (Т. Касымбеков).

ИСПАРЕК (ир.) 1. өсүмдүктүн бир түрү (гүлүнөн сары боёк жасалат). 2. өтм. өзбектерде: өрүктүн бир сорту.

ИТ (кырг.) үй жыртыкчы, көбөк. **Ит балдак** — сууда чабак уруунун бир түрү. **Ит жандуу** — өтө эле чыдамкай. **Ит жатак кар** — ала-телек кар. **Ит жыгылыш** — тең жыгылуу же улам бири жыгылуу. **Ит урушу** — тартипсиз, баш аламан уруш. **Ит тартыш** — тиштеген бойдон тирешип тура берүү. **Ит оору** — жаман адат, өнөкөт болгон адат. **Ит чабак** — майда балыктын бир түрү. **Ит мурун, ит мурут** — тикенектүү, гүлү жыттуу өсүмдүк. **Ит арка** — ыңтымаксыз. **Ит карыбында** — ит катарында, ит жанында күн өткөрүү («карб» — «жакып» деген маанидеги араб сөзү). **Ит ичкир, ит жегир** — жип-йиркенүүнүн бир түрү. **Ит караш** — арамзаа караш, тик карабай, жалтайлап кароо. **Ит кыял** — орой, корс мүнөз.

ИТААТ, ИТАГАТ (ар.) моюн сунуу, багынуу.

ИШАРА, ИШАРАТ (ар.) белги, ым. Адамга — ишара, айбанга — камчы (макал). Кудайрхан колунун учун биртике көтөрө ишарат кылып, Касым мин башыны тынчтандырды (Т. Касымбеков).

ИШЕМБИ (ир.) аптанын алтынчы күнү (суббота). «Шенбе» байыркы парфия тилинен кирген. Ушул күндө колдонулуп жүргөн

иран-араб тилдеринен кирген күп аттары акыркы өмүрүн өткөрүүдө.
ИШТЕЯ, ИЧТЕЯ (ар.) тамакка көңүл чабуу, аш жегиси келүү.
 Спирт болсо колунузда. Оокат алдынан бир кашыкты «үп» этки-
 ши койсоңуз, ачылбаган ичтейдн көрөйүн («Чалкан»).

К

КААБА, КЕАБА (ар.) дин. Меке шаарындагы мусулмандар сыйына турган мечит (анын ичинде ислам динине чейин эле арабдар табынып келген кара таш бар. Бүткүл мусулман элдер ошол кара ташка карап намаз окушат). Имарат сандыкча формасында салынган. Шор дайрадан өттүм дейт. Мекен кааба жеттим дейт... Мадалинин сөзүнө, Менин көңүм ишенбейт (Барпы).

КААДА (ар.) 1. салт, жосун, эреже. Карагай найза карматып, Бирине бирин өлтүрткөн, Каада менен жерге кир (Токтогул). 2. адат, өнөкөт. Каада менен тай союп, Атам мени жөнөтсүн (Тоголок Молдо).

КААЛА (ир.-кырг.) тилөө, көксөө, самоо. Калкымдын каалап калганы, Кабыланым айта салганы («Манас»). Кара Багыш Калматай, Каалап алды Жаңылды (Тоголок Молдо).

КААСИП, КАСИП (ар.) керт башка бүткөн сапат; даңк, сөөлөт, көрк. Каасбия каасип боюнча, Бузулган жок, Ыргалым (Барпы). **КААМЫТ** (ор. хомут) арабага, согого чеккен аттын мойнуна кийгизиле турган моюнтурук. Каамытты оңдо, Кеминди койбо. Даяр болгун. Үчүнчү жаз — тойго (Шамей Токтобай уулу).

КААНА ЗАТ (ир.) колдо туулган, үйдө туулган ат (кыргыз тилинде көбүнчө «казанат» түрүндө жолугат), к. казанат.

КААР, КААП (ар.) ачуу, жин. Ал тыргоот калкынын, Катиндан койгон каны бар. Каарланса ал катын, Тогуз мин жандык алы бар («Манас»). Кудайдын кызын алдыкпы, Каарына калдыкпы? (Токтогул). Жаткан бир кудайдын каабы го, бу! (сүйл.).

КААРМАН (ар.) баатыр, эр жүрөк. Кыргыз калкы башка улуттардын кол астына карап келсе дагы ушу күнгө дейре өзүнүн кай-жериң сактап келди («Эркин-Тоо»).

КААТ (ар.) 1. кургакчылык, эгин чыкпай калуу. Жаздыр-күздүр жүт болуш, Каатчылыктын белгиси (Эл ырлары). 2. өтм. жокчулук, жетишпегендик. Базарда каатчылык, бир кило эттин баасы муркийип. Өгүзүн сойду кемпир-чал: Адал малым ушу деп. Итке сүйрөп салбайлык, Каат болсо кышы деп (Тоголок Молдо).

КАБАДЫР (ар.) тынчсыздануу, тынчы кетүү, санаа тынбоо, алдаң кабадыр боло элек курч кези, ууз кези (Ш. Садыбакасов); кабатыр болуу. Ага урунуп, буга урунуп жүргөндүгүнөн, эчтемеден көңүлү м-н бирдей.

КАБАП (ир. 1. шишке сайып чокко кактап бышырылган эт. жүрөгү күйүп алып учуу. Жүрөгүм кабап, боорум чок. Сүлдөрүм кадым, дарман жок (Эл ырлары); кебеп м-н бирдей. **КАБАР** (ар.) 1. айып, кеп-келече. Кабар түшүп эл келсе, Көкө-

төйдүн ашы деп. Журт кыжылдап термелсе («Манас»). 2. өтмө маалда жооп. Кабар алсаң болбойбу, Какшап жүргөн ырчыңдан (Барпы).

КАБАРДАР (ар.-ир.) жооп алган, ал-абалын билген. Кабар берем өзүнө, Кабардар болгун сөзүмө (Тоголок Молдо).

КАБАРЫЖ (ар.) дин. динден кеткен, динден бөлүнүп чыккан.

КАБАТЫР (ар.) тынчсыздануу, санаа тынбоо, тынчы кетүү. Кабатыр болбогула, биздикине эле түнөп алгыла, орун кенен, жүргүлө (Ч. Айтматов).

КАБИЛА (ар.) түш. днал. уруу, урук. Арабдар илгери кабила-кабила болуп жашаган («КМ»).

КАБИНА (ор.-фр.) атайын жабдылган бөлмө, мисалы: самолетто, автомашинада, ооруканада, телефон коюлган жана башка жерде.

КАБЫЗ (ар.) кармай калуу, тийүү, жел кармай калуу. Жел кабыз оору жолугуп, Жатып калды деп уктум (Эл ырлары), к. кооз.

КАБЫЛ (ар.) макул, макулдук, көнүү. Алмамбет айтып салганы, Айкөл Манас кабылан, Айтканын кабыл алганы («Манас»).

КАБЫЛАН (кырг.) арыстан, шер. Айкөл Манас кабылан, Каарданып калганы («Манас»). Душмандардан коргоого, Кабыландай жоого кири (Ж. Бөкөмбаев).

КАБЫР (ар.) көр, бейит, моло. Кабырыма келгиле сейил куруп, Күлкүлөрдү жатайын дайым угуп. Каным менен гүл бакты сугарамың, Отоо чөбүн тирүүлөр көр жулуп (Т. Байзаков); камыр I м-н бирдей.

КАВАЛЕРИЯ (ор.-фр.) аттуу аскер, атчан кошуун.

КАВХАР (ир.) асыл таштын бир түрү. Аман бол, багын ачылсын, Алдындан кавхар чачылсын (Эл ырлары). Келеринде дүйлө, Бир туугандан ынаксын. Карангыда жарк эткен, Кавхар, жакут чыраксын (Токтогул); көөр, көөхар м-н бирдей.

КАГАЗ (ар.) жазуу түшүргүч жука зат. Кагазың оку, молдо, деп, Эр Сыргак айтты мындай кеп («Манас»). Аты калды өзү жок, Ак кагазда сөзү жок (Токтогул).

КАГАЗ КЫЯК (кырг.) гармоника, музыка куралы. Акыл менен чыгарган, Кагаз кыяк кармонду (Эл ырлары).

КАДА, КАДОО (ир.) шыргыл, каскак. Таятасы кайсалап, кадага илген фонарын таап, жандырды (Ч. Айтматов). Карматып алып желдетке «Кара башын кесчи» дээр. Кадасына сайдырып, Ээрдинен тешиклер (Тоголок Молдо); калоо м-н бирдей.

КАДАМ, КАДЕМ (ар.) арың, из, бут, таман. Эки бутум тушалуу, Арбыбайт баскан кадамым (Токтогул). Кадамыңыз кут болсун, Каалап мында келипсиз («Манас»).

КАДАР (ар.) болушунча. Мүмкүн кадар колунуздан келген жакшылыкты аябаныз («Чалкан»).

КАДЕК (ир.) түстүү кездеме, ак болотнай. Ичти-тышты сегиз тон, Жака-жеңи тегиз тон, Ичи кадек, тышы бөз («Манас»). Барчадан байпак жоролуу, Ак кадек чылгоо оролуу («Манас»).

КАДИК (ар.) 1. алдамчы, митаам. 2. өтм. шек, күмөн, чочулаган. Абалап учкан сар эле, Менин көөнүмдө кадик бар эле («Сарынжи-Бөкөй»).

КАДИМ (ар.) эски, эчаккы, байыркы. Жакшыдан нуска тутпаган адам кадим кааланы биле албайт (сүйл.). Кадимден берки сыр найза, Карыга баатыр илген («Манас»),

КАДИМИ (ар.-ир.) 1. эски, эчаккы, байыркы; 2. өтм. баягы, так эле. Кадими эле атасынын өзү, баскан-турганы, сүйлөгөнү да окшош тура (сүйл.).

КАДОО (ир.) шырык, шыргыл. Сом туягы чаадай, Кашка тиши кадоодой («Манас»).

КАДР I (ор.-фр.) кино тасмасындагы айрым сүрөт; кино тасмасынын бир окуяны ичине алган бөлүгү. Калыптыр эсте элесин, Кадрдан көргөн сыяктуу (Эл ырлары).

КАДР II (ор.-фр.) бир мекемеде же ишканада иштеген кызматчылар; аскер бөлүгүндө дайыма иштөөчү жоокерлер.

КАДЫР I (ар.) күчтүү, кубаттуу. Кадыр алла кудаа деп, Жаратканга жалбарып («Манас»).

КАДЫР II (ар.) барк, баа, сый. Казактардын кан Көкчө, Кан Көкчөгө салам бер, Кадыр кылып кабар бер («Манас»). Оору кадырын соо билбейт, ач кадырын ток билбейт (ылакап).

КАДЫР АК (ар.) дин. кудурети күчтүү кудай, баары колуна келген теңир. Кадыр актын өкүмү, Кай бирөөн чынар кылыптыр («Манас»).

КАДЫР АЛЛА (ар.) дин. кубаттуу жараткан, күчтүү кудай. Кадыр алла кечирсин, Калса сөздүн калети («Манас»).

КАДЫР ТҮН (ар.-кырг.) 1. дин. адамдын тагдыры, бактысы ачыла турган түн (орозо айынын 17, 19, 21, 23, 27-синде адамга бакыт берилет ииниш. Ошол түндөрдү мусулмандар таң аткыча күтөтүшөт). Бул жаман сарым экөөбүз бүгүн уктабайбыз! — деди (Ж. Медетов). 2. өтм. бакыт, таалай, кешик. Жаныбарым, Буудан көк, Жай чилдеде сууган көк. Буудандыгың тийгиздин, Кадыр түн-кадыр (Тоголок Молдо).

КАДЫР ШАРТ (ар.) дин. ишенимдүү муруттарына эшен тарабынан берилген күбөлүк кагаз, колдонмо кат. Колуна берип кадыр шарт. Эшен-сону кылгандын, Ошентип келдеси келбейт эбише (Токтогул).

КАДЫРЫ ЖАМ (ЖАН) БОЛУУ (ар.-кырг.) тынчуу, санаасы тынуу, көңүлү жайлануу; ишенип коюу. Балким өзүм аман калсам камз жам болсун. Асманга чыксаң, жерге кийрем, жерге бекинсен, асманга үйлөйм (К. Жантөшев).

КАДЫРДАН (ар.-ир.) сыйлашкан, көңүл бирге, жакын, ынак. Көңүз үзбөй, бир жүрчү, Кадырданым болбодуң (Барпы).

КАДЫРКЕЧ (ар.-ир.) сый билги, көңүлү жакын. Кабыланып берлиң аманат. Кадыркөч жене эсен бол («Манас»).

КАДЫРМАН (ар.-ир.) сир билги, сыйлашкан, көңүлү жакын, дос. Каныкейдин сыры бар, Кадырманда угунар («Манас»). Кай-рылып келип турамын, Кадырман журтум аманбы? (Токтогул).

КАЖАРЫ түр салынган сокмо таар (18-кылымдын аягында Персияда түзүлгөн династиянын атынан болуу керек). Боёгон жакшы белгиси, Ачык болот кабары (Тоголок Молдо). Жакшы катын түр кылат (фольк.).

КАЗА I. **КАСА** (ир.) жибек кездеменин бир түрү (эркектер селде ороңгон, аялдар жоолук, элечек жасаган). Кажыганды зым-пыйткан. Желимден айттың берейин. Каза элечек зымкыйткан. Келинден айттың берейин (Женижок). Калем тарткан сыядай, Канын-

ды бир пас ырдайын. Каза жоолук жарашкан, Башынды бир пас ырдайын (Барпы).

КАЗА II (ар.) дин. 1. тагдырда жазган. Казасы жеткен өлбөбү, Жараткан жазып койгон соң («Манас»). 2. дин. окулбай калган намаз. Бешим намазына чакырган азанчынын үнүн бейдаарат отуруп укту. Намазы да каза болду (Т. Касымбеков).

КАЗАЛ, КАЗЕЛ (ир.) лирикалык, сырдаштык, арман ырлар. Жаштарга калсын казалым, Даңкы кеткен далайга Чолпон-Ата мазарым (Токтогул). Сен деди — Камбараалы өмүр бою, Астейдил арнап сага казалдарын (К. Бобулов). 2. өтм. поэма, Байымбеттин казели, Байит кылып жазалы (Тоголок Молдо).

КАЗАЛА (ир.) торгой. Көк чөптөрдөн шүүдүрүм кулап, Казала ырдап, күчү чертти булак (Т. Байзаков).

КАЗАН (ир.) 1. күз, күз мезгили. Колхоздун иши казан болуп: отоо, чабык, сугат. Дегеле миң иштин башы бир жолу кычап (Т. Сыдыкбеков). 2. өтм. жалбырак саргарып, мөмөлөр солуган маал. Мөмөсү алда качан казан болгон менеп бактып ичинде кыбыр эткен жан жок (Ш. Абдыраманов).

КАЗАНАК (ир.) 1. бастырманан алдындагы кичинекей бөлмө, 2. өтм. дин. көрдүң ичиндеги өлкү коюла турган оюк, көңдөй. Ал казанактын оозун бүтөдү да, чуңкуруна күрөктөп топурак төшөй баштады (Ч. Айтматов). Теңирберди көрдүң казанакына түшүп, андан наркы ичине кирип, текшерип чыкты (Т. Касымбеков).

КАЗАНАТ (ир.) 1. колдо туулган, колдо өскөн ат. Алыска минсе жоорубас, Кара байыр казанат («Манас»). 2. өтм. кен пейил, мыкты, айкөл. Казак менен кыргызга, Казанат элем чабылган (Токтогул).

КАЗАП (ар.) зомбулук, зордук, каар. Байлардын өттү казабы, Өлгүчө чыкпайт эсимден, Залимдин кордук азабы (Барпы).

КАЗАТ I (ар.) 1. ислам дининин тазалыгы үчүн мусулмандардын жүргүзгөн согушу. 2. өтм. ак иш үчүн, аялбет иш үчүн жүргүзүлгөн согуш. Ак чүчтө көйнөк, суу ламбал, Казатка кийсең, куп ламбал. Ондон камдап жүргөмүн («Манас»). Кыргыздар да кези келгенде аттанып казат жүрүп, кастышкан уруунун үйүн өрттөп, күдүн көккө сапырып... малын айдап кетчү экен (Ч. Айтматов).

КАЗАТ II (ар.), каза м-н бирдей.

КАЗЫ I (ар.) дин. ислам дини үчүн болгон согушта даңкы чыккан адам. Берди аларды бүгүн өлтүрсө казы, өлсө шейит (К. Жантөшев).

КАЗЫ II, КАЗЫЙ (ир.) шарыяттын жобосу боюнча сурак жүргүзгөн сот. Бир кечте Нүзүп шаардын казыйын чакырып алды (Т. Касымбеков).

КАЗЫНА (ар.) 1. мамлекеттин байлыгы, мүлкү. Казынаны ачтырып, Балбандарды шаштырып, Алып чыкты бир куржун, Атап-дык эмес, пил куржун («Манас»). 2. өтм. байлык, асыл мүлк. Казына камдап, мол жыйна, Кайраты мыкты кол жыйна («Манас»).

КАЙ (ир.) мейли. Кай келсин, кай келбесин. Өзү билсин (сүйл.).

КАИБАР (ар.). 1. тар. Мединага жакын жердеги эл орношкон жай (мурда анда жалаң еврейлер жашаган ииниш. 628-жылы Мухаммед басып алган). 2. өтм. азамат, эр, каркыбар, эр жүрөк. Алар каркыбарга катылган кайбар итти жаңыча көз менен тий эле укмуш карашып, керемет көргөндөй маашырканып кайгышты (С. Жигитов). Кайбарлар айтканды кулакка илбейт (сүйл.).

КАПБАТ (ар.) ушак, айың. Каныкей үйүн бет алып, Кабылан

жолго салыптыр. Катарында кырк баатыр, Кайбатын айтып калыптыр («Манас»).

КАЙБЕРЕН (ар.-кырг.) 1. миф. көзгө көрүнгөн, адамдарды колдоочу эрлер. Кайып эрен, кырк чилтен, Колдогону бар экен («Манас»). 2. өтм. кийик. Кой жаныбар кайберенден бетер аска-гүрөт (Ч. Айтматов). Кар үстүндө адам эмес, кайберендин да изи жок (К. Баялинов).

КАЙГУУЛ (монг.-кырг. хайхуул) чалгын. Карып калган бээден кайгуулга минер ат туулбас (ылакап).

КАЙГУУЛЧУ (монг.-кырг. хайхуулч) чалгынчы.

КАЙЫЗ (ар.) этек кир, к. айыз.

КАЙЛЫК түш. диал. колукту (каз. калындык). Пазыла Те-деди (К. Жантөшев).

КАЙМАНА (ар.) 1. жашырын, сырдуу. 2. өтм. жаңдатып айтылган сөз. Каймана сөзгө кандайсың (Эл ырлары).

КАЙНАЛЫ (ир.) кара өрүк. Кайналыдай көзүндөн, Кантейин ширин сөзүндөн (Барпы). Көп пайдандан аккан суу, Көгөргөн да-рак, кайналы (Барпы).

КАЙРАН (кырг.-монг. хайран) 1. эсил, чиркин, артык. Аккула жандан кайранбы, Атабыз Манас айткан сөз экен («Манас»). Кай-менен, Жасап алар болсочу (Токтогул). 2. өтм. кап! Аттигинай! Бах, кап кайран сөз (ылакап).

КАЙРАТ (ар.) эрдик, баатырлык, демдүүлүк. Кайгыга өңү азба-болот өгөөдөй (ылакап). Кайраты бар азамат, Кара иш кылбай (Токтогул). Карды тойбойт адамдын, Кайрат менен

КАЙРАТКЕР (ар.-ир.) күжүрмөн, тууштуу, эр жүрөк. Узакка созулган алыскы сүргүндү да кайраткерлик менен баштан өткөр-гөнү бизди тап калтырат (М. Абдукаримов).

КАЙРИ (ар.) башка, бөлөк, жат.

КАЙРЫДИГЕР (ар.-ир.) башка, бөлөк, жат. Улуу Алай чыгып жайласан, Анжиянга кыштасан, Кайрыдигер мейманды, Кан уулун дай сыйласан (Эл ырлары).

КАЙРЫДИН, КАРА ДИН (ар.) дин. башка дин, бөлөк дин; ис-лам дининен башка дин. Даарат алып алайын, кыянат кылба, кай-рыдин болбосон деди (Т. Касымбеков). Кара динден ак болуп, каш-ет ко, ошону суна кирет экен. Анысына өңчөй динсиздер, кайры-диндер чогулат экен го, атасы? (А. Убукеев).

КАЙРЫГАЧ (кырг.) түш. диал. кара жыгач.

КАЙРЫКЕР (ар.) боорукер, кайырымдуу, көңүлү жумшак. Кай-рыкер болсоң бирөөгө, Кара башын кайда кетесин (Эл ырлары). Кай-рыкер калктан экенсин, Кадырымды сураган (Эл ырлары).

КАЙРЫЯТ (ар.) болуптур, жакшы. Кайрыят... соо экенбиз!.. Бирок ал мени кармалаганда, мен аны кучактай алсам, сөзсүз Лайли-Мажнундай болот эле (К. Жантөшев).

КАЙСАР (гр.-ар.) 1. тар. Биздин замандан жүз жыл мурунку Римдин чыгаан кол башчысы, саяси ишмери, чечен, жазуучусу, падышасы (тарыхта Кесарь, Цезарь деп аталат). 2. өтм. тайманбас,

баатыр, көшөрмө, кара көк, эр жүрөк. 3. өтм. ангүдүк, акылга сала-баган, анды-деңдү карабаган, алаңгазар. Ал ошондой кайсар неме (сүйл.).

КАЙЫЗ-НИФАС (ар.) дин. ислам дининин жөрөлгөсүндө: «ка-йыз, айыз» — этек кир. «Нифас» — бала төрөлгөндө, бала төрөлгөн-дөн кийин келүүчү кан. Мындай жүрөктүүлөр менен ажы ары-бери айтышып келип, үй-бүлөсүнүн көзүнчө «кайыз-нифаска» токтоло турган. Шор теке молдо үй-бүлөдөн уялып, муактаанып отуруп ка-лычу (С. Карачев).

КАЙЫЛ (ар.) макул болуу, моюнга алуу, чыдоо. Кантон болду Жаллабат, Кайылбыз жыргал заманга (Барпы). Бардыгына кайыл бол, бардыгына даяр бол (Т. Касымбеков).

КАЙЫМ I (ар.) көрүнгөн, жашырын, сырдуу. Бирде келет, бирде көздөн кайым болот (Т. Касымбеков). Эшик алдынан кайым ыр-дашкан эки ырчынын үнүн угуп, Айдарбек датка шашыла... (К. Жан-төшев); кайым м-н бирдей.

КАЙЫМ II (ар.) дин. кыргыз тилинде дайыма: «кыямат кайым»; «акыр заман» м-н бирдей мааниде.

КАЙЫН, ГАЙЫН (ар.) араб алфавитинде «Г» тамгасынын аты. 1000 деген сандын ордуна жүрөт.

КАЙЫП (ар.) 1. миф. жашырын, көзгө илээшпеген, көрүнгөн. Кайып болуп көрүнгөн, Качып кетти Акшумкар («Манас»). Караса көзгө илинбей, Кайда экенин билдинбей, Кайып болду Семетей («Се-метей»). 2. өтм. жапайы айбан, жат болуу, жапан болуу. Элимден качып кетип болдум кайып, Байларга малай болгон өзүмдө айып (Барпы).

КАЙЫР (ар.) 1. сооп иш, жакшы иш. Кайыры чайыр болуу (ыла-кап). 2. өтм. садака, тиленип алган нерсе. Ар-намысты ойлобой, Эл кыдырып, кайырды Сурап келе жатамын (Токтогул).

КАЙЫР-КОШ! (ар.-ир.) аман тургула, жакшы калгыла соо бол-гула! Алтымыш вагон бир тиркеп, Алып учкан паровоз. Айлымдан кетип баратам, Агайын-тууган кайыр-кош (Ч. Айтматов).

КАЙЫР-САДАКА (ар.) дин. сооп иш үчүн берилген нерсе. Ка-йыр-садака бул дүнүйөдө да, тиги дүнүйөдө да жанга аралжы бо-лот (К. Жантөшев).

КАЙЫР-САКАБАТ (ар.) дин. бечара-карыптарга садака берүү; колунда жокторго кайрылышуу. Артында калган перзенттери дайы-ма куран окуп, кайыр-сакабат бергендердин мындагы ата-эселери бейиш төрүндө, гүлперилер жанында (Ж. Мавлянов).

КАК (ир.) 1. кургатылган жемини. 2. катып калган, кургак кал-ган нерсе. Курут как кургактыр (сүйл.).

КАКААР (ар.) ачуу, ызгаар. Кардын какаары бар (ылакап).

КАКАЙ (монг. гахай) чочко, доңуз, каман. Какайдан канча сой-сун деп, Ак чучугун күрүчтөп, Азыр кылып койсун деп («Манас»). Жолдон ага жолугуп, Жоболонду салыптыр. Качырса койбос какай го, Дагы бирди чалыптыр («Манас»).

КАКАН (монг.-кырг. хакап) аким, улук, эң жогорку аким. Ка-канчылуу Бээжиндин Калдайынын уулу элем («Манас»). Касташ-каным — каканчын, Басташканым — бакбурчун («Манас»); кан м-н бирдей.

КАКАНДОС (кырг.) жаны бүткөн үйдүн тою (өзб. какандык). Карабайдын ушул үйү бүткөндө анын какандосуна барып келген күнкү таңдана айткан апасынын бул сөзү азыр анын кулагына да-гы угулгансыды (Ж. Мавлянов).

КАКШААЛ (кырг.-монг. хагшал — ажырашкан) 1. кургап калган, катып калган. Агып-агыл, бир ээн аралга чыгып калган какшаал окшоп, минтип бөтөн жерде жүрөбүз (Т. Касымбеков). 2. өтм. куруп калгыр. Ак жыландын уусун сээп, тилинерди байлап салайып, какшаалдар?! (Т. Сыдыкбеков).

КАЛ I (ир.) мең. Көзүндө кара калы бар, Жүзүндө жаман заары бар («Манас»). Сакалдын көркү чалда бар, Сулуунун көркү калда бар (Токтогул).

КАЛ II (кырг.-ир.) эгин сактоо үчүн төрткүл кылып казылган кең чуңкур, ороо. Караса көздүн чуңкуру, Казылган кал ороодой («Манас»). Ошо жылы (эгин) каптар түгүл ороого батпай калганда, Балтабай короо ордундай кал казып куйган, канча кап экенин чечелген эмес (С. Өмүрбаев).

КАЛАА (ар.) 1. сепил, коргон, 2. өтм. шаар. Кабылан Манас сөзүмдү ук! Башалуу калаа жер мына, Башымды кескен мен мына («Манас»). Жаман тору кантти экен, калаада оной менен жем-чөп да табыла койчу эмес эле (Ч. Айтматов).

КАЛА (ир.) 1. түш. диал. эгин, дан. Ынтымагы бар элдин, Калага карды ток болот (Барпы). 2. түп. диал. дан түрүндө тегирменге төлөнө турган акы. Тегирменге кала бериш керек, андан көрө жаргылчакка тартып алган жакшы эмеспи (Ч. Айтматов).

КАЛАБА (ир.) 1. жеңиш, жеңип алуу, үстөм болуу. 2. өтм. чатак, чыр, жаңжал. Бул баланын калабасы Аябай арбын көп болду (Тоголок Молдо). Стам менен хан Ормон, Каргашалуу манаптын, Калабасы чоң болгон (Тоголок Молдо); калба м-н бирдей.

КАЛАЙЫК (ар.) эл, журт. Найзанын башы чабышар, Адамдын башы кагышар, Калайык батпай турушар («Манас»); калк м-н бирдей.

КАЛАК (кырг.-монг. халаг хохой!) ысык, күйдү! Калак, калак! деп ичин басып секирип жүрсө, ...«чала сага, чала!» деп күлө бериптирмин (Ч. Айтматов).

КАЛАМ, КАЛЕМ (ар.) 1. жазуу куралы. Калам алдым мен колдо, Кабар берем оң-солго (Тоголок Молдо). Мен киммин? Мен бир акыл жаман сары, Колуңда койкондогон калем сабы (Б. Сарногоев). 2. дин. адамдын тиричилик тагдыры жазылган кудайдын китеби. Байга бакыт, келсеге Шорду жазган каламды айт (Барпы). Как талаала калганым, Каламаан жазган шор бекен? (Токтогул).

КАЛАМИ-ШАРИФ (ир.) дин. куран, ыйык сөз. Бу дүйнөндү, тиги дүйнөндү эсине алып туруп, калами-шарифти кармачы! деп, куранды эки колдоп, өңүндө прени учуп, дубанага сунду (Т. Касымбеков). Кой тур, мен деле өз кезинде калам-шарифти оодарба-дым белс... (А. Саспаев).

КАЛАМИ, КЕЛЕМЕ (ир.) жол-жол кездеменин бир түрү (ил-дан). Көйнөгүн кызыл каламий, Манаптагы «кеleme жака» да ушун-дарттып аламы (Эл ырлары). Көрмөйүнчө таркабайт, Көкүрөк Кашаттын башы болжолум, досум (Эл ырлары).

КАЛАИ (ир.) 1. улук, жасоол башчысы. 2. шаар башчысы. Жүз башкарган казы, калаи, муфтуга, Каяша айтса жүйө сөзү жапа бар (А. Чоробаев).

КАЛАС (ир.) кутулуу, бошонуу, моюндан сакыт кылуу. Өмү-рүңчө тооп деп, Акыреттин камын жеп, Калас болгон күнөөдөн

(Токтогул). Алас, алас, алас! Балакеттен калас! (эски ишенимдеги ырым).

КАЛБА (ир.) 1. жеңиш, үстөм болуу. 2. өтм. жаңжал, чатак, уруш, калайман. Кара кытай Жолойдон, Катуу калба чыр чыкты («Манас»). Кайдыгер элдин берген баасына да, калбалуу дүйнөдөн да жок кабары. Сезилет жашоо даамы азыр ага бир гана сүтү бо-луп ак маманын (С. Жигитов).

КАЛБААТ (ар.) 1. ийкемдүү, жөндөмдүү. 2. өтм. чыдамдуу, баардаштуу, мыкты. Күрөң жоон сөңгөктөрү көктүн тирөөчүндөй тизесинен жерге батып, эчтемени кенсбей калбаат (Ч. Айтматов); калыбет м-н бирдей.

КАЛБЫР (ир.) арпа-буудай тазалагыч элек, кум-топурак элегич. Сөзү арбын чечендер, Жазгы жааган жамгырдай. Төгүп турар ая-бай, Буудай салган калбырдай (ылакап).

КАЛДАЙ I (монг. галдан) калмактардын хун-тайшысынан (коң таажысынан) чыккан Галдан. Кара чоктуу калмактын Калдайынын уулу элем. Калжыраган Чубак кул, Качан Нойгуттан келген кул элем («Манас»).

КАЛДАЙ II токоч, нан, калама. Таң атса берет бир калдай, Көч кирсе берет бир калдай. Бириктирсе экөөнү Араң болот бир нан-дай (Барпы).

КАЛЕМ (ар.) жазуу куралы; калам м-н бирдей.

КАЛЕМПИР (гр.-ир.) кызыл мурч. Калемпир менен суулаган, Тартса адам уулаган, Насыбайын тартышып («Манас»). Калемпир ачык туз болбойт, Эзелки ийри туз болбойт (ылакап).

КАЛЕНДАРЬ (ор.-лат.) 1. жылдын ичиндеги күндөрдү эсеп-теп чыгаруу системасы. 2. жылдын ичиндеги күндөрдү, айларды көрсөткөн таблица же китепче. Жазып жаткан ырынын, «Жаша-сыңа» азайды. Календарды карабай, Кадимки акын атанды (Б. Сар-ногоев).

КАЛЕНДЕР (ир.) 1. дин. дүйнөдөн кечкен адам, селсаяк, дер-биш. Бир календер түркүн ташты тагынып, «Я, алла!» дейт жарат-канга жалынып (Т. Байзаков). 2. өтм. тилемчи, дубана, кайырма. Календер, мискин, думана, Бириң мындан калба деп («Манас»).

КАЛЕНДЕРКАНА (ир.) дербиштер, календерлер чогулуп жа-шаган үй. Каада билип көрбөгөн, Каралыктын боруну. Календер-кана барыңыз, Конок, болсон ошондон, Кошулуп орун алыңыз («Манас»).

КАЛЕТ (ир.) ката, жаңылыш. Сөзүңүздүн калети жок: мына көзү өттү эле, баскан, турганыбыз баары эле Ленин менен болуп жатпайбы (Ч. Айтматов). Кичи пейил асыл адам. Кайрымында калет жок (М. Абдукаримов).

КАЛИЙ (ор.-ар.) шакардуу металлдардын тобуна кирүүчү химиялык элементтин бир түрү. Калий жер семирткичтери.

КАЛИЛ (ар.) жандай дос, чыныгы дос.

КАЛИМ (ар.) маектешүү.

КАЛИТ (ир.-гр.) түш. диал., к. килит.

КАЛК (ар.) эл, журт. Алтынды жыйнап таш кылдым, Ушу турган калкыма Тентигенди баш кылдым («Манас»). Калктын баары дүңгүрөп, Кан Манас көздөй басты эми («Манас»); кала-йык м-н бирдей.

КАЛОРИЯ (ор.-лат.) жылуулук санынын бирдиги. Калориялуу тамак-аш. Калориялуу көмүр (жылуулугу күчтүү көмүр).

КАЛПА (ар.) 1. дин. исламдын жолун жолдогон адам, Анык

балаа бай-манап, Адамзатка жармашкан. Эшен, калпа дагы бар Бай-манапты жандашкан (Токтогул). 2. өтм. илгерки эски мек-тепте староста (окуучулардан коюлган).

КАЛТА (ир.) 1. баштык, дорбо. Эшен менен энчилеш, Калпа болот дечү эле. Аркасында асынган, Калта болот дечү эле (Токтогул). 2. чөптөк. Төш калтага кол салды (сүйл.). 3. өтм. китеп баштык. Баласынын китеп калтасын колуна берип, мектепке жөнөттү (сүйл.).

КАЛТЕК (ир.) 1. үбөлүк, жумуру жыгач. 2. чыгырык (оордукту көтөрө турган). 3. таяк, союл. Далайы калтек жедирген онбогур («КМ»), к. келтек.

КАЛЧА 1. тар. Памир өрөөнүндө тоо жамына жашаган ирандыктар калча (галча), өрөөндө жашагандар тажик деп аталган. Калча деген калкы бар, Калча жайын сурасаң, — Кыргызга жакын киши. Кочкор тумшук, кош кирпик, көркү калча, көзү тик. Жалайк ооз, жар кабак («Манас»).

КАЛЫ (ир.) килем. Кыргыз тилинде «калы килем» болуп айтылат. Конгуроосун тактырып, Калы килем жаптырып («Манас»). Калы килем жаптырып, Жүктөтпөдүм ботойду (Тоголок Молдо).

КАЛЫБЕТ (ар.) 1. ийкемдүү, ээиндүү. 2. өтм. көтөрүмдүү, салгармалары менен коммунисттик курулуштун таламдарына кызмат максатуу, оор басырык. Жазуучуларыбыз өздөрүнүн калыбеттүү чыкылышы керек (М. Буларкнева).

КАЛЫЙПА (ар.) тар. 12-кылымга чейин Араб халифтигинин башкаруучулары. Калыйпадан кат алган, Он эки бирге кол берген («Манас»). Каалап келдим дининди, Калыйпа-султан пириңди («Манас»).

КАЛЫЙЧА (ар.) ара туулган.

КАЛЫП (ар.) кеп жыгач; кеп, форма. Сынып калган канатын, калыбына салганы («Манас»).

КАЛЫС (ар.) 1. чыныгы, таза, чыныгы жүрөктөн берилип. 2. өтм. адилет, баарыга тең, эч кимге жан тартпаган. Толуп жаткан сан карысын («Манас»).

КАЛЬ (түш. диал. кяль) таз, кашка баш. Кызы талак каль күл деп. Өз башыңды бил күл деп («Манас»). Тентиген аксылык! Каль! Аны ушу сөздөр жылаң болуп чакты (Т. Касымбеков). Мына ушутарамыштары түйүлүп, жоосун көргөн жырткычтай кычырап, жаак угулду: Аа, Мадраим кал! Сени элеби (С. Өмүрбаев).

КАЛЬЦИЙ (ор.-лат.) химиялык элементтин бири. Күмүш сыяктуу жалтырак ак металл.

КАМ I (ар.) чара, аракет, убара. Көчкө мындай деген соң, Көпчүлүк камын жеген соң («Манас»). Кам кылбаган адамга, Мал тукуму аз калат (Тоголок Молдо).

КАМ II (ир.) 1. чийки бышпаган, дүмбүл. Төрт түлүк малын бөлүлө, Арпасын кам оргула («Манас»). 2. ийленбеген, өңдөлбөгөн, чала. Бутумдагы кам чокой, Жыртылганын карагын (Барпы).

Эгер кокус түнкүсүн жамгыр же кар жааса, кам кайыштын баары суу болуп эзилгн калбайбы (Ч. Айтматов).

КАМ III (ир.) кайгы, убайым. Кам жибеген адамдар, Кайгырбай жата берет да (сүйл.).

КАМАЛ (кырг., эск.) сепил, коргон, түрмө. Каардуу залым ко-

лунап, Качып чыктым камалдан (Токтогул). Жамбашымдан сыз өтүп, Жаттым түрмө камалда (Токтогул).

КАМБАР, КАМБАР АТА (ар.-кырг.) жылкынын пири, колдоочусу (Камбар — Аалынын дулдун баккан адам. Кийин анын аты жылкынын пири маанисинде колдонулуп калган). Кана, Гүлсарым, Камбар атаң жар болсун. Үмүттү актай көр, — деп кобурап турду Танабай (Ч. Айтматов).

КАМ-ГАСА (ар.-ир.) кайгы, сары убайым. Сагынган уулум келгени кам-гасадан кутулдук («Кыргыз эл жомоктору»).

КАМГҮН (ир.) капалуу, кайгылуу, кабагы салыңкы. Камгүн болуп абыдан, Капалуу түрдө туруптур (фольк.).

КАМЕК (ир.) чала бышкан дарбыз же коон. Биз болсок эмне, жашпыз деп ойлосоң да, мазабыз эшек базардай, баабыз камектей болуп калды (К. Жантөшев).

КАМЕРА (ор.-лат.) 1. түрдүү мекемелердеги атайын бөлмө. Багаж сактоочу камера. 2. кандайдыр бир прибордун, жабдыктын ичиндеги көндөй, боштук. 3. топтун, шинанын ичине коюлуучу жел толтурулгуч түтүк.

КАМКА (ир.) жибек кездеменин бир түрү. Калаадан алган камка тон. Базардан алган барча тон (Эл ырлары).

КАМКОР (ар.-ир.) 1. сарамжалдуу, камылга кылуучу, коргоочу. 2. сооротуучу, көңүл айтуучу, жубатуучу.

КАМКӨШ (ир.) бош, эптеп эле. Эң эле камкөш байлаган экен, ат бошонуп кетти (сүйл.).

КАМПА (кырг.) эгин сактагыч үй. Кампадагы арпадан, Чакалап жем илесин. Ортодогу аттардан Тандап жорго минесин («Чалкан»).

КАМСУП (ир.) саргыч, ак кездеме. Одурайган сары камсуп көйнөгүн шымданып алыптыр (С. Өмүрбаев); камсуруп, камсуп м-н бирдей.

КАМЫР I (ар.) көр, өлүк коюла турган жай. Кан атандын чоң камыр, Чоң камыр көздөй чү коюп, Качып берет Желмаян («Манас»).

КАМЫР II (ор. камера) бөлмө, жүжүрө. Токтогул илгери түрмөнүн камырында көп жыл отурду (сүйл.).

КАМЫР III (ар.) ундан жуурулган масса. Камыр жууруп, боорсок жасады (сүйл.).

КАМЫР ТУРУШ (ар.-ир.) ачыткы, ачыткыч, кычкыл камыр. Камыр туруш издеп чыкпадым беле. Камыр турушунар барбы? (Т. Сыдыкбеков).

КАН (кырг.-монг.) аким, улук, эң жогорку аким («какан», «каган» деген сөздөрдөн кыскарган. Бул сөз менен кытайдын падышасын да атай турган болуп кеткен). Кан Манастын тушунда, Телки таптап куш кылган («Манас»). Канды кудай урарда, Калкына жаман кас болот (Токтогул).

КАН ЗААДА (кырг.-ир.) кандын баласы, кандан туулган. Качырганын куткарбас, Карчыга кара куш эле, Кан заадабыз ушу эле («Манас»).

КАНААТ, КАНАГАТ, КАНИЕТ (ар.) топук, ынап, ыраазы. Канаат карын тойгузат деген сөз бар, Кайгырбай, жокчулукка коёт чыдап (Тоголок Молдо); каниет м-н бирдей.

КАНАВАЙРАН (ир.) талкаланган, кыйраканы чыккан. Күл. Күлө түш. Жарым эс. Жети атаң мекен кылган өлкөң канавайран

болуп жатса, кайсы ырысына күлөт экенсиң? — деди Исхак жай (Т. Касымбеков).

КАНАЛ (ор.-лат.) 1. казып жасалган чоң өстөн. Канал казып, суу акса, калк үчүн болор пайдасы (сүйл.). 2. өтм. жол, ыкма. Сүйлөшүүлөр дипломатиялык каналдар аркылуу жүргүзүлдү («Сов. Кыргыз»).

КАНАЛИЗАЦИЯ (ор.) булганч сууну чогултуп алып кетүүнү, аны тазалоону, зыянсыздандырууну ишке ашыруучу жер алдындагы каналдар, түтүктөр жана башка санитариялык-техникалык курулмалар системасы.

КАНДАГАЙ (кырг.-монг. < монг. хандагай) 1. бугунун териси. 2. бугунун же эликтин терисинен жасалган шым. Кандагай шымды алганы. Кан Кошойдун колуна, Алып бере салганы («Манас»). Кандагайга каптаган, Кара боюн чаптаган («Манас»).

КАНДАК, КАНДЕК (ар.) аң, ор, кемер. Кайрылар тууган жок болсо, Кандекте калат кайран баш (Тоголок Молдо). Өпкөгө найза орноду, Калмактардын Ажааны, Кандекке жатып сойлоду («Эр Солтоной»). Таштаны, берети баланын оюнчуктарындай болгон эмелеринди. Бер мага кандекке көмөйүн (Ш. Бейшеналиев).

КАНДАЛА (кырг.) кене, желөк, адамдын канын соргуч мите. Залым падыша тушунда, Кандалага талатып, Түрмөдө жатты дай жан (сүйл.). Кандада чакса, бүргөгө ыйлап көрүшөрсүң (макал).

КАНДИДАТ (ор.-лат.) 1. шайланууга, ишке дайындалууга же бир уюмга алынууга белгиленген адам. СССР Жогорку Советинин депутаттыгына кандидат. 2. кенже илимий даража. Физология илимдеринин кандидаты.

КАНЖА (кыт. ганцзы) чылым тарткыч түтүк. Конурбайдын чоң канжа, Кол ыштыктай буркурап («Манас»). Кыжырланып калганда, Канжа тартып алганда (А. Чоробаев).

КАНЖАР (ир.) эки миздүү бычак. Ак канжар жанда шыгырап, Ач арстандай ыгырап («Манас»).

КАНИЕТ (ар.) топук, ысап, барга ыраазы. Каниет карын тойгузат, каниетсиздик жалгыз атын сойгузат (макал). Бирок балды деп, атанын күмбөзүнө бугунун мүйүзүн белги кылып коймой болот (Ч. Айтматов), к. канаат.

КАНИМЕТ (ар.) 1. жоодон түшкөн олжо. 2. өтм. ыраазы болуу, топук кылуу (арабды «канагат» деген сөзү менен алмашып калган). Канимет кылам кубанып, Кайрылып туурга коңгонго (Токтогул). Баягынын баласы дедирип, тирүү жүрсө, ошо канимет биз-ге (Т. Касымбеков).

КАНКОР I (ир.) бийлик башындагы аким. Бир кезде түрк султандарынын наамы болгон.

КАНКОР II (ир.-кырг.) кан ички. Канкор душман, кандуу тиш. Келсең, тийсең учтуу тиш (Барпы).

КАНКОР III (монг.-кырг. хонхор) айкөл, ак пейил, ак көңүл. Канкор Манас өлгөндө, Калк жыйылып көмгөндө («Манас»). Кез өткү, кендир бел, Кечүүдө көрдүм Калчаны, Канкор сенин айыптан. Сынабалым канчаны («Семетей»).

КАНСУП, КАНСУРУП (ир.) саргыч ак кездеме.

КАНТ (ар.) таттуу, чакма шекер. Кары кемпир-чалдарга, Кант салган кара чай кызык (Токтогул).

КАНТКОМ (ор.-фр.) кантондук комитет, кантонду башкаруучу.

чу адам. Дегинкисин кызматтан алынарын ал өгүнү канткомго чакырылганда эле билген (К. Акматов).

КАНТОН (ор.-фр.) жердин чалгайына, чарба-тиричиликтин шартына карай бөлүнгөн аймак, район. Кантон болду Жалал-Абад, Кайылбиз жыргал заманга (Барпы).

КАҢ I (кыт.) полдун асты аркылуу өткөрүлгөн мор м-н жылуучу курулма. Бул дунгандардын үйүндө болот. Каңга жатып уктадым, абдан ысык болот экен (сүйл.).

КАҢ II (кыт.-монг., монг. гаң — тешик, жарык) каналтыр идиштердин типшип калай менеп бекитүү. Каналтыр идиштердин тешилген, жыртылган жерин бүтөй турган калай же коргошун. Чайнектин каны чыгып кетти (сүйл.).

КАҢ III (ир.) 1. дудук, дудук туулуу, тубаса дудук. 2. өтм. түш. днал. ман болуу. Ак Жайнак сени деп жүрүп, Акылым айран тап болду, Алмадай башым каң болду (Барпы).

КАП (ар.) араб алфавитиндеги 24-тамганын аты. 100 деген сандын ордуна жүрөт.

КАП ТООСУ (ар.-кырг.) 1. миф. бүткүл дүйнөнү чулгап алган тоо (тоо араб алфавитинде «каф» тамгасына окшош болгондуктан ушул ат пайда болгон дешет). Капастуу торго чалынып, Кап тоосун көздөй дөө кетти. Калкынан бир тай мине албай, Калырдуу ботом жөө кетти.— деп Урум боздоп кошуп келет (К. Жантөшев). 2. өтм. өтө чоң. Кап тоосундай чоң Манас, Аккула катуу чуркап бузкусса, Учуп кете таштаган («Манас»).

КАПА I (ир.) кайгы, ыза. Канымдын көзү жоголсо, Алакандай кайран эл. Муну капа кылбай ким билет? («Манас»). Карабады жашыма, Капа түштү башыма (Токтогул).

КАПА II (ир.) үп, ысык, тумчукма, дымыккан. Кенедей жел тийбеген капа жер экен.

КАПАДАР (ир.) кайгылуу, камлуу. Кайгыртып мени ашык жар, Капалар кылды быйыл жай (фольк.).

КАПАС (ир.) тор, камак. Адам картаят экен, бирок көңүл чиркин ага моюп сунбай, капастагы канаты менен чапкылаган куштай кээде талпынып-таншып алат тура (Ч. Айтматов). Капаста антип жүрсөм да, Тилегим жалгыз баламда (Токтогул).

КАПАТ (ар.) кордук, ызалык, намыс. Анда Көкчө кеп айтат: Айтайсыңбы көй төрө, Азгырчу кулду соо колоп, Адырайып олтурбай. Баарыңды капат алсын бу көрө! («Манас»).

КАПИЛЕТ (ар.) бейкуттук, байкоосуздук. Капилет уйку түн менеп, Жер жарыгы күн менеп (Барпы). Эми эл мүнкүрөп турган чакты маалдап, капилеттен кол салды (Ч. Айтматов).

КАПИТАЛ (ор.-фр.-англ.) 1. капиталисттик коомдо эзүү мамилесин туюнтуучу экономикалык категория; кошумча наркты түзүүчү нарк. Өнөр жай капиталы. Финансылык капитал. 2. өтм. акча, көп акча.

КАПИТАН (ор.-фр.) 1. офицердик наам жана ушундай наам бар адам. Менин аскердик наамы капитан, комбат болгомун.— деп сыймыктуу күркүрөп айтты. — Демек сага буйрук берүүгө акым бар (С. Жигитов). 2. кеменин командири. 3. спорттук команданын жетекчиси. Футболчулар командасынын капитаны.

КАПКАН (монг. хавхан) аң уулоо куралы.

КАПСЫЛАЗАМ (ар.) дин. жолоочуларды, башка элде жүрүүчүлөрдү колдоочу олуя. Кайтып келди Токтогул Капсылазам жар болуп (Токтогул).

КАПСАЛАҢ (пр.) эрте жаз, үзүмчүлүк маал. **Капсалаң** болбой жут болбойт, Кара өзгөй болбой доо болбойт (ылакап).

КАПТАГАЙ (монг. хавтгай) 1. жапайы төө, 2. энчилүү ат. Атамдын аты **Каптагай**, Армандуу болдум бир далай (Тоголок Молдо).

КАПЫЗ (пр.) акын, көп ырды жат билген адам. Ал акырын эңкейип, капыздын этегине тооп кылды (Т. Касымбеков); аңыз м-н бирдей.

КАПЫЛ (ар.) кабарсыз, ойдо жок, бейкут. Караңгыда көз тапкан, Капыл жерден сөз тапкан («Манас»).

КАПЫР (ар.) 1. башка диндеги, мусулман эмес. Жолобоймун Жолойго, Жолу катуу **капырга** («Манас»). Эми хазиретинин аминине каршы жүргөндүн катыны талак, өзү **капыр** (Т. Касымбеков), 2. өтм. куу, митаам, оңбогур. **Капыр** абышканын билбегени жок, деп сырттан сүйлөп калар эле («КМ»).

КАПЫРАЙ (ар.-кырг.) укмуш ай, шумдук ай! Карап турсам, капырай, Канкорум ук жайма-жай, Каңгыган эрдин шору экен («Манас»).

КАПЫЯ (ар.) сырдуу, жашырын, тымызын, билдирбей. Караңгыдан көз тапкан, Капыядан сөз тапкан («Манас»). Капкайдагы сөздөр менен Тоту Сакадайды капыялап, каарый баштады (К. Жантөшев).

КАР I (пр.) эшек. Астындагы Аксаргыл, Атка кылып өкүмдү. Эмне үчүн бул карды, Албадым деп өкүндү («Манас»).

КАР II, КОР (пр.) жапаа чегүү, кем болуу, азап тартуу. Бирде жигит кар болот, Бирде жигит бар болот, Бирде жигит кор болот. Бирде жигит зор болот (ылакап).

КАРА (кырг.) түстүн, ырандын бир түрү. Кара алтын — таш көмүр. Кара аш — өлүк көмүлгөндөн кийин элге берилүүчү тамак.

Кара бет — шерменде, бетбак. **Кара борон**, **кара кесек** — майы жок эт. **Кара борчо** — жөнөкөй, алпечтебей өстүрүлгөн. **Кара жаак** — жөнү жок какшана берген. **Кара жаак ырчы** — төкмө, чыгаан ырчы. **Кара далы кыз** — далысын өргөн чач бүт басып калган, жашы жогорулап кеткен кыз. **Кара жама** — тиш өзүнөн өзү күбүлүп калып оору, шинга. **Кара жарма** — сүт катыкталбаган жарма. **Кара желин** — желини сүткө толбой тууган кой. **Кара жол** — чоң жол.

Кара жүрөк — ичи арам, коомдук түзүлүшкө каршы адам. **Кара кагаз** — Улуу Ата Мекендик согушта курман болгон жоокер жөнүндө келген кабар. **Кара кесек** — майы жок эт. **Кара мал** — бодо мал. **Кара өпкө** — эчкинин ылан. **Кара дыйкан** — жөнөкөй дыйкан.

Кара тумоо — грипп. **Кара эгин** — арпа, буудай, күрүч. **Кара чай** — сүт катыктабаган чай. **Кара кылуу**, **кара тутуу** — эш кылуу, медер, таяныч кылуу. **Кара тааныбаган** — сабатсыз. **Кара сан** — үйдүн өлөтү, ири чайлаган, ири баскан оору.

КАРА БАЙЫР (кырг., эск.) (кара — мал, байыр — үйүр) колдо туулган, колдо өстүрүлгөн ат. Мыкты аттын сыпаты. Кыргыздар өздөрү тукумдоткан ат. **Кара байыр**, **казанат**, **Калбыр өпкө**, **жез билек** («Манас»).

КАРА БУУРА (пр.) тогонду, дарыяны, каналды бөгөө үчүн колдоулуучу материалдар. Кара бууранын узундугу өзөндүн энине жараша болгон. Аны камыштан, куурайдан, караган-бутадан боюлап жасап, таш аралаштырып, кагылган казыктар менен бекиткен. Бир нече кабаттап коюп, өзөндү бөгөгөн. Азыр да түштүктө дыйкандар бул ыкманы колдонот. Жүргүн Керимбек, тигил чогайно-куурайлардан кара буура кылып келбесек, мунун байланы турган

жоо болбой калды. Бейшелер эки чон кара буураны тукка көтөрүп жеткиришти (А. Абакиров).

КАРА ДИН (ар.) ислам дининен башка дин. Кара динден ак болуп, Калмактан качып жат болуп («Манас»).

КАРА КУРТ (кырг.) кунда курт, уулуу жөргөмүш. Эгин чаап жүргөндө Тойдукени кара курт чагып, эс-учун билбей жыгылган (Ч. Айтматов).

КАРА МООР (кырг.-ор. моор — море, Чёрное море). Кара деңиз. Жетиген жагы Кара моор, Калың кыргыз журтуна, Кабат келген бул бир доор («Манас»). Моордун кара көлүнөн, Песоктун жазы чөлүнөн («Манас»).

КАРА САН (кырг.) уйдун өтө коркунучтуу жугуштуу ылан. Кээде кой-эчки да ыландайт. Малдын ар кайсы жеринде кычыраган шишикти пайда кылат.

КАРАЖ (ар.), к. кыраж.

КАРАЖАТ (ар.) чыгым, сарп кылуу. Көп каражат жумшап, үй салды (сүйл.).

КАРАК (кырг., эск.) ууру, талоончу (тат. карак — ууру). Карактын кирип сөзүнө, Кан куюлду көзүмө (Барпы).

КАРАЛ (кырг., эск.) кул, малай. Оомалуу-төкмөлүү дүнүйө деген ушул экен, Каныбек! Бир кездерде үйгө кирип тамак ичүүгө зар болуп, эчен жылдар эшигимде карал болуп жүрдү. Сенин кадыр-баркыңды билгеним жок (К. Жантөшев). Ит көрбөгөн кордукту (Естай) көрүп, кичине кыр тарта баштагандан кийин Төлөңгүт байдын ирегесинде жүрүп, ага карал болот (Ш. Садыбакасов).

КАРАМ (ар.) 1. дин. исламда тыюу салынган. 2. өтм. бузук, тескери, жаман, ыпылас. Жупуну өскөн карапайым кишилер. Баспагандыр карам ишке кыл аттап (С. Эралиев); арам м-н бирдей.

КАРАНТИН (ор.-фр.) жугуштуу оорулар тарап кетпес үчүн, оорулуу адамдарды, айбандарды бир жерге бөлүп, аларга катышууну токтотуу.

КАРАП (ар.) 1. кыйракан, талканы чыккан, бүдүнгөн. Каны залым болсо, калкы карап болот (Тоголок Молдо). 2. өтм. жаман, оңбой калуу. Аны таппасан ишин карап болот, — деп Алгинеши жекире өтүп кетти (К. Жантөшев).

КАРАПТА (ар.-кырг.) оору адамдын жалаң суу иче берип, суугу ашынып, жөөлүй башташы. ден соолугу бузулуу, оорусу күчөп кетүү. Мындан бир нече жыл мурун Куланданын энеси караптап, эки көзү караңгылап көрбөй, оозунан көбүк агып, тилден кала баштаган (К. Жантөшев).

КАРАР (ар.) 1. тынчуу, токтоп туруу, аялдоо. Жылпыштап айтканында алалы жок, Токтолгон бир өзүндө карары жок (Тоголок Молдо). 2. өтм. чечим, токтом, коолу. Өкмөттүн чыгарган карарын элге окуп түшүндүрдү («Эркин-Тоо»).

КАРАСАЙ (кырг.-монг. харацай) карлыгач.

КАРАЧА (ар.) кыргыз тилинде дайыма «доомат» деген иран сөзү менен бирге айтылат («доомат», «тухмат» — жалаа, док кылуу). «Карачанын дооматы» — бир заманда кыргыздын көкөйүнө тийген болуу керек. 755-жылы араб баскынчыларынын аялиси (акими) Абу Муслим Кутайби деген Чүй суусуна чейин келип, элди зордуктап мусулман кылган. Мусулман болбогондордун башына мык каккан (селде оронбогону үчүн). Жогорку термин ошол

заманда калышы мүмкүн. О жараткан! Карачанын дооматынан сакта. Кандын касыбынан сакта! — (К. Жантөшев).

КАРАЧКЫ I (кырг., эск.) эртең мененки караңгы, үрүл-бүрүл (алт. карачкы — караңгы). Таң карачкысынан туруп ишке кириштик (сүйл.).

КАРАЧКЫ II (кырг.) 1. баскынчы, талоончу. 2. короонун, бакчанын четине коюлган сөлөкөт. Короонун четине кишиге окшотуп карачкы коюу керек (сүйл.).

КАРБ (ар.) жакын, бирдей, окшош, бирге. Ал байкуш илгерин байлардын коюн кайтарып, ит карбында эшикте жата турган («Эркин-Тоо»).

КАРБИРАТОР (ор. <фр.) суюк отун менен абанын аралашмасынан турган күйүүчү аралашманы даярдап, аны ичинен күймө кийимдатыкка үлөштүрүп берүүчү прибор.

КАРГЫ (кырг.) иттин мойнуна бекитилген боолук. Күмүш жүлгөрүп да жасашкан. Күмүштөн каргы чаптырып, Жез чагарак тактырып (Токтогул). Алгыр болсо тайганын, Алтындан алып каргы так (Ылакап).

КАРДАР, КЫРДАР (ир.) 1. сатып алуучу, алуучу. 2. өтм. каалоочу; күйөө; алуучу. Баштатап кардар мен болбой, эч кимге тийбей (К. Жантөшев).

КАРДООН (ор. кордон) карагай башы жана чек ара сакчылары турган пункт.

КАРДООНЧУ (ор.) 1. карагай башы. 2. кароолчу.

КАРЕМ (ир.) 1. капуста. 2. туздалган, ачыткан капуста. Эми ойлосоң ачыткан каремдин жыты беле, кандайдыр бир жыт келип турду (Ш. Абдыраманов).

КАРЖ I (ар.) алым, салык, налог. Элден зордоп карж алган, Букардан барып таажы алган (Барпы); кыраж м-н бирдей.

КАРЖ II, КАРЖЫ (ар.) чыгым, сарптоо, жумушоо. Шылуун-мүскө кытып кеткенине корстон, же колхоздун чөнтөгүндө каржысы болсочу (Ч. Айтматов). Анча-мынча малын каржылап, Зиядаханга үйлөнгөн (К. Жантөшев).

КАРИК (кырг.-монг. хэрэг) сараң, ач көз, катуу баш, бакыл, битекарын. Калкка мавалым болот го, Карик болуп калганың («Манас»). Атаныз карик чал беле, Аяганы мал беле («Курманбек»).

Ал чыны оокатка, малга карик киши эле (К. Акиев).

КАРК (ар.) 1. сууга батып, чөгүп кетүү. 2. өтм. жыргоо, катуу толуп-ташуу. Быйыл малчылар аң этине карк болушту (А. Убукеев).

КАРКАС (ор. <итал.) курулуштун же башка бир нерсенин чилтери: боз үйдүн уук-керегеси — боз үйдүн каркасы болот.

КАРИТА (ар.) жер бетинин сүрөтү (1920-жылдары колдонулган термин). к. карта.

КАРМОН (ор. гармоника) кагаз кыяк, музыкалык курал. Акыл менен чыгарган, Кагаз кыяк кармону (Эл ырлары).

КАРМУШТӨК (ир.) кырп, кырп чечен. Кармуштөктөй болуп үрлүйүп басып келди (Ч. Айтматов). Жанынан кармуштөк безип өтөт (Ж. Мамбетов).

КАРНАВАЛ (ор. <фр.) катышуучулардын көпчүлүгү ар кыл бет кеп кийип, түрдүү оюндар, жалпы көңүл ачуу менен өткөрүлгөн

элдик тамаша, майрам. Латын Америкасындагы өлкөлөрдө элдик майрамдар карнавал деп аталат («КМ»).

КАРП-КУРП (ар.) 1. жакын, жакын ара. 2. өтм. күтүлбөгөн жерден, кокустан, бетме-бет кезиге калуу. Бая күнү эшиктин алдынан карп-курп жолугушканда, анын карысынан чымчып кетти (К. Канмөв).

КАРТ (ир.) акыл, билгичтик, ык. Жанашсан жакшы март менен, Сооданып иши карт менен (Токтогул).

КАРТА (ор. <ар.) 1. жер бетинин, жылдыздардын кичирейтилген чиймеси. Географиялык карта. Астрономиялык карта. Замандаш, Ата журттун саясий картасынын жолдоруна тигилели (К. Жусупов). 2. Ойноого арналып чыгарылган түрдүү сүрөттөрү, белгилери бар кагаз.

КАРТИНА (ор.) көркөм мааниге жана мүнөзгө ээ живопись чыгармасы. Ал кыз турат кадалып мени тиктеп, Дубалдагы илннген картинадан (А. Токтогулов).

КАРТООН (ар.) пилдин тумшугу. Ушул жерге сен немине кыстоо менен келдиң? Керк мүйүзүнө сайып кетпейтир, пил картоонуна салып чайнап кетпейтир (Тоголок Молдо).

КАРТОШКА, КАРТӨШКӨ (ор. картошка) тамыры жемши бир жылдык өсүмдүк. Картошка талаасы.

КАРТЫК (кырг., эск.) кан алгыч түтүкчө (өзб. карык).

КАРЧ (ар.), к. кем-карч.

КАРЫ I (кырг.) шыпты экиге бөлүп турган чоң устун, үйдүн үстүнкү устуну. Аткананын ортосунан экиге бөлүп турган жоон карынын төрт жерине илнген таш чырак (Ж. Мавлянов).

КАРЫ II (кырг.) жашы улгайган. өтм. Кары кыз, кара кыз — уругу кийинге жабыша бере турган өсүмдүк.

КАРЫ III (ар.) 1. окуучу, окуп берүүчү. 2. Куранды жатка билген адам. Айтылуу Оштун шаары бар, Казандай селде оронгон, Молдо менен кары бар (Барпы).

КАРЫ IV (кырг.-монг. гар — кол) 1. кулач, төш жары. Ыштаны жоктун түшүнө бир кары бөз кирет (макал). 2. колдун чыканактан ийинге чейинки бөлүгү. Карыга найза илнген, Кадимки баатыр эл элек (Ж. Бөкөнбаев).

КАРЫЖДА (ар.-кырг.) карышта.

КАРЫЗ (ар.) 1. бересе, төлөм, насыя. Пейли бузук адамдан, Беш тийин карыз албагын (Токтогул). 2. өтм. милдет, борч. Ай-лындын четине чоочун көч келип түштөнүп калса, барып салам айтып коюш карыз (Т. Касымбеков).

КАРЫЗДАР (ар.-ир.) төлөмөр, насыялуу, береселүү, борчтуу. Карыздар болбо сүткорго, Жакын жатпа биткорго (макал).

КАРЫМБАЙ (ар.) чыгыш уламыштарында ач көз сараң бай. Мал чачпаган, Абаке, Бай Карымбай канакел («Манас»).

КАРЫП I (ар.) 1. тентимши, элнен ажыраган. Жан багуучу карыппыз, Кара калмак, манжунун, Ортосунда калыппыз («Манас»).

Карып киши зарын айтар жан таппайт, башын катар жер таппайт, тек өз үнүн өзү угуп, боздоп жүрөт (Ч. Айтматов). 2. өтм. байкуш, келей, бечара. Сандыргалуу эр Кошой, Санап туруп малдарын, Карыптарга бергени («Манас»).

КАРЫП II (ар.) батыш, күн батыш (1920-жылдары колдонулган термин).

КАРЫПЧЫ (ир.) байыркы заманда баатырлар кие турган соот-

тун бир түрү. Карычысын салынып, Калдай минчү ат экен («Манас»).

КАРЫШТА (ар.-кырг.) сарптоо, жумшоо, расходоо. Бир уюмду бытыр сатып, үйгө карыштадым эле, деп жооп берди («Чалкан»).

КАС I (ар.) душман, жоо. Кыргыздын уулу аз болду, Калмактын журту кас болду («Манас»).

КАС II, КАСА (ар.) өзгөчө, чыныгы, мыкты, башкача. Калктын барын чогултуп, Кас бууданды жыйнатты («Манас»). Каса шумкар экен деп, Кондуруп алды колуна (фольк.).

КАСА, КАЗА (ир.), илгери Анжиянда чыгарылган жибек кездеме (аялдар элечек, эркектер селде оронгон). Оронгонун, кийгенин, Анжияндын касасы, Азыркы бара турганын, Ага-ини журттун тасы (Токтогул). Каза элечек мен элем, Кармаган эрим сен элең (Тоголок Молдо).

КАСАМ, КАСЕМ (ар.) ант, каргыш, каргануу. Аккелтенин огу урсун, Көк милтенин чогу урсун, Кабыланын касам кылганы («Манас»). Адамга кыянат кылбаска касам?... Жок! — деп бурк этти бул. — Жок! мен анда мага так ошону көргөзгөн адамдарга ажал чачышка касам ичкел! (С. Өмүрбаев).

КАСАМКОР (ар.-ир.) каргышчыл, касамчыл, каргана берүүчү. Караны-акты билбеген, Касамкор зулум турбайбы (Токтогул).

КАСАП I (ар.) зордукчу, залым, таш боор. Кара мүртөз ал эле, Катылга касап жан эле («Манас»).

КАСАП II (ир.) мал сойгуч, мал союучу.

КАСАПЧЫ (ир.) 1. мал союучу. Кара эчкиге жан кайгы, Касапчыга мал кайгы (макал). 2. этчи, эт сатуучу. Касапчы энесине сөөк сатат (макал). 3. өтм. таш боор, катаал, кара мүртөз.

КАСАР, КАРЫП-КАСАР (ар.) бактысыз, алсыз байкуш. Карып-касарга жардамы тийген адамдын бири эле (сүйл.).

КАСИЕТ (ар.) 1. сапат, өзгөчөлүк. Акыл, эс, уят, ар-намыс нунда эркин өскөн баласы элем, Колдосун касиети Ысык-Көлдүн (Ж. Бөкөнбаев).

КАСИДЕ (ар.) 1. сүйүү, накыл же кекетүү ырлары. Календер акылман ошол кездеги адабий түрктүн маани менен Исхакка касийде айтты: Кулак туткул, журт эгеси, о өкүмдар, Бейбападур жыргон адамга окуй турган же ооруну эмдей турган арабча дарым ырлар так ысыгы мында деп, Булоолонтуп ачып жатат касканын (А. Токомбаев).

КАСКАН (ир.) 1. чоң жез казан, 2. мантуу казаны. Ашпозчулар так ысыгы мында деп, Булоолонтуп ачып жатат касканын (А. Токомбаев).

КАСМАР (ир.) 1. көбүргөн, тоо пиязы. 2. кааручу, көбүргөн сыяктуу кол ооручу.

КАССАБИР, КИСАБУР (ир.) чөнтөкчү, ууру. Кирген дарыядай көпчүлүктүн шары бул базарга кирген ууруларды «гүрр» этип каптап калды. Ур! Уруң ууруну! Ата-ана наалат, кассабир аа! (С. Өмүрбаев). Ээ, черик Орозаалы бактылуу экен го, — деп өзүнчө. — Мал окшоп минтип отургуча кассабирлер менен айтышып атып жан таслим болгон ал бактылуу экен (С. Өмүрбаев).

КАСТА (ир.) оору, оорулуу, кесел, дарт. Каста болуп төшөктө бир ай жатты (сүйл.).

КАСТЫ (ар.) жаман ой, андышуу. Калсын деп жердин астында, Уурулар журдун кастымда (Барпы).

КАСИРЕТ (ар.) кайгы, капа, убайым, сары оору. Карайладык кор заманда, Касирет, кайгы толуп жык (М. Элебаев). Бирөө касирет тартып отурса, экинчиси ырсайып күлүп отурушу уят, кадыр билбестик го (Т. Касымбеков); асирет м-н бирдей.

КАТ (ар.) жазуу, битик. Узакка кабар жетпейт, кат болбосо, Жигиттин наамы чыкпайт, март болбосо (Барпы). Алты күлүк ат менен, Алакандай кат менен, Кайнап жаткан көпчүлүк, Койбой баарын чакырсаң («Манас»).

КАТ-НАМЕ (ар.-ир.) жазуу-ангеме. Бул окуя, бул кат-наме, бул дастан... Бир күкүмү өткөн күндүн дат баскан (Т. Байзаков).

КАТА (ар.) жаңылыш, кемчилик, чеки. Катасын алып таштагың, Ырдап аткан кебимдин (Токтогул). Ай караңгы түн болсо, Бир изин ката баспаган («Манас»).

КАТААЛ (ар.) таш боор, мээримсиз, орой; оор. Элмакун бизге мурункудай катаал болбой калды (К. Жантөшев). Ал кесейлер теңсиздик заманда катаал турмушту башынан көп өткөрдү («Эркин-Тоо»).

КАТАЛОГ (ор. < гр.) китептердин, нерселердин карточкага алып бириктирилген тизмеси. Керек китептеринди адегенде каталогдон пзде (сүйл.).

КАТАР (ар.) коркунуч, коркунучтуу, жаздым. Бийлчэ тилди алсаңар, Катарлуу жылда барбастан, Келеркиде барсаңар («Семетей»).

КАТЕР (ор.) анча чоң эмес аскер кемеси же чакан кеме. Ылдам жүргөн катер менен Байкалдын бир бурчун көздөй кетип баратабыз (О. Султанов).

КАТМА, КАТЫМ (ар.) 1. бүтүрүү, аяктоо, корутуу. 2. өтм. дин. бир нерсеге арнап же өлгөн кишиге атап, куранды аягына чейин окуп чыгуу, куран түшүрүү. Курандан катма түшүргөн, бирөө үйлөнсө нике кыйган (К. Жантөшев).

КАТРАН (ир.) уругунан кара май алынуучу өсүмдүк.

КАТТАМ (ар.) айыптуу, кылмыштуу, күнөөр. Карайлаган мындай кул Каттам болуп атпайбы? («Манас»).

КАТЫРАҢКИ ысык жерде, таштуу жерде өсө турган дарак. Мөмөсүнөн кеч күздө жүгөрү, буудай м-н кошо тартып, катыраңки талкан жасалат. Катыраңки бекенсин, Кайгырсаң ырлайт экенсиң (сүйл.).

КАТЮША (ор.) реактивдүү снаряд менен атуучу миномёттун аты. Катюша болуп калсамчы, Душманга окту атканда (Эл ырлары).

КАУХАР (ир.) асыл таштын бир түрү. Дүңүөнү жайнатып, Шыртылардын учуна, Каухардан жамбы байлатып («Манас»); көөхар, көөр м-н бирдей.

КАШ I (ир.) арыкча, бороз. Бейше сууну каштап, ылдыйлай баштаганда, Молдобасан атын минип төмөн карай салды. Каштан кашты тартканча суунун алды барып бедеге шак этет да, анан көөлүгү баштайт (А. Абакиров).

КАШ II (ир.) түш. диал. алданып калуу; сууп калуу. Акзирек сен деп жүрүп, Гүлдөй көөнүм каш болду (Эл ырлары).

КАШЕК I (ор. косяк) эшик жана терезенин босого, аякак жыгачтары.

КАШЕК II (ир.) 1. ордунда куурап калган өсүмдүк. 2. өтм. шакел, чөп. Ал чөбүң атына гана берип, атынан калган кашегин

ууларына жеткирүүчү (А. Убукеев). Жытыгышкан ээсин тааныды-
бы же кашек сурадыбы, тору кашка окуранып жиберди (Т. Ка-
сымбеков).

КАШЕКИ (пр.) арык кой. Көрүшөбүз, кашеки ким, жолборо
ким? Көрүшөбүз, арыстан ким, топоз ким? (Т. Байзаков).

КАШЕМИР (пр. > ор.), к. кешмир.

КАШКА (кырг., эск.) 1. 16-кылымдарда кыргыздардын башка-
руучуларынын наамы. В. В. Бартольддун айтымында 1582-жылы
жазылган кол жазмада: «Кыргыздар адам баргыс тоодо жашайт,
Кокустан бир душман кол салса, бала-бакырларын тоого житайт,
жиберет. Жай таш менен күн жаадырат. Душманын тондуруп өл-
түрөт... Кыргызда кан болгон эмес. Башкаруучуларын КАШКА деп
атаган». 2. өтм. тайманбас, бетке айткан, улуу адамдан ийменбе-
ген ургаачы. 3. уруунун аты. Ойрот-жонгорду кыргыздын жерине
жолотпой, алдын ала сокку берүү аракети ошол Супатайдан
чыккан акыл эмиш. Супатай кашканын көсөмөлү эмиш (Ч. Айт-
матов).

КАШКӨП (пр.) 1. сүрдүү, эр жүрөк, акылман. Кааласан каш-
көй катынды. Анык айт мага дартыңды (Тоголок Молдо). 2. өжөр,
тайманбас. О, жараткан!.. Кантебиз, башка аргабыз жок го, каш-
көйлүк кылсак, беззада туура айтат, кошуундун уюткусу жок
кылып алганы турабыз го?.. (Т. Касымбеков).

КАШЫК (пр.) 1. учунда темир кайырмагы бар таяк (бул таяк
менен пилди кежигеге уруп айдаган). 2. кежиге. 3. кежигеге бир
салтуу, уруу. Кыргызда: «анын салган кашыгы бар» же «өзүнүн
кашыгын өзүнө сал» деген накыл ушундан пайда болгон түрү бар.

КВАРТАЛ (ор. < лат.) маала, шаардын көчө м-н чектелген бө-
лүгү. Чаргын бир кварталча барганда аттын оозун араң жыйды
(Т. Сыдыкбеков). 2. жылдын төрттөн бир бөлүгү, үч айга барабар
бөлүгү. Экинчи кварталдын планы аткарылды (сүйл.).

КВАРТИРА (ор.) өкмөт менчигиндеги турак үйдөгү жеке бөл-
мө, квартиранттар туруучу турак жай [кырг. тилине татар тили
аркылуу (тат. фатира) оозеки патир, батир болуп кирген].

КВӨРҮМ (ор. < лат.) жыйналышка катышуучулардын закон та-
рабынан көрсөтүлгөн, устав тарабынан белгиленген саны, бул сан
жыйылыштын чечимдерин закондуу деп табуу үчүн зарыл шарт
болуп эсептелет.

КЕБЕЖЕ (пр.) 1. жүзүм ташуу үчүн төөгө артып жүрө турган
жыгач үкөк. 2. өтм. чоң курсак, дамбырадай карын. Кебежи кур-
сак, кен соору. Кен Кашкар жактын тулпары («Манас»).

КЕБЕЗ ӨТҮК үкөк сыяктуу тултук өтүк; калмак өтүк («кебез»
кебез деген сөзүнөн өзгөрүлгөн. Ал тилде «үкөк»,
сандыкча» деген мааниде). Кебез (кебеже) өтүк, кендир (кындир)
пан, мен сынабадым канчаны («Манас»).

КЕБЕНЕК (кырг.-монг. хэвнэк) кементай. Кепин кийгенден тү-
нүл. Кебенек кийгенден түнүлбө (макал).

КЕБЕП (пр.) майдараак тууралып, шишке сайылып, чокко как-
талып бышырылган эт. Ыргайдап катуу шиш болбойт, Кебепти
ширин эт болбойт (макал). Иманахун өзү даярдаган шиш кебепти
апкелип алдыга койду (М. Абдукаримов).

КЕДЕЙ (пр.) 1. кайырчы, дубана, тилемчи. 2. өтм. жарды, кем-
багал, томаяк. Жалгыз уйлуу кедейдин Малең алды басмачы (Бар-
пы). Жарды-жалчы кедейлер, Жаралбаган кем болуп (Токтогул).

КЕДАН (пр.) түш. диал. саман, тыпын сактала турган үй.
КЕДИ (пр.) түш. диал. аш кабак (курматы, уругун түшүрүп
насыбай салгыч жасайт).

КЕДИК (пр.) 1. кыска буттуу кичине кой. 2. уян жүндүү ки-
чине кой. Кедик койдун тармал жүн, Таза жерге жаткырып, Тас-
малдагып кырктырып («Манас»).

КЕЖ (пр.) түш. диал. кийшик, кыңыр, оодук. Жүктү кеж жүк-
төптүр.

КЕЖИМ, КЭЭЖИМ 1. ичине жибек салып шырылган күрмө
(илгери баатырлар сооттун ичинен кийген). Аттанарга аларга, Ак
кежим кымкап кийгизип (Тоголок Молдо). Сары кежим тери шым,
Сарделдүү, Током, дулдулум (Жеңижок). 2. өтм. жибектин бир
түрү. Ак кежим үртүк жабуулап, Жетелеп алып баралы (Токтогул).

КЕЖИРНАЙ (ор. кожаний) мыкты булгаары, жакшы булгаа-
ры. Өтүгү кежирнай таш тамандуу экен (сүйл.).

КЕЗ (пр.) узундук өлчөгүч курал, кездеме өлчөгүч; узундугу
105 сантиметрге барабар.

КЕЗ МАЛ, КЕЗДЕМЕ (пр.-ар.) бул, товар. Тукабаны, баркыт-
ты, Тууганына бересиң, Жетишпейт деп кездеме, Кабагыңды түйө-
сүн («Чалкан»).

КЕЗЕНДЕ (пр.) жылан, чаян өңдүү чагуучулар. Кесип кылган
кишиге, Кезенденин баары бар («Манас»).

КЕЗИК (кырг., эск.) айыккыс оору (өзб. сезгек оору; уйг. ту-
моо, анын түрлөрү). Кезик болбой айыкса, Айыкканча азап күн
(Тоголок Молдо). Кезик, келте оорулар, Бир жагынан торгоду
(К. Жантөшев).

КЕИП, КЕЙП (ар.) кебеге, кешпир, түр. Кейпин андап караса,
Эки ийиндин арасы, Кере кулач төш жары («Манас»). 2. өтм. бир
аз кызымтал.

КЕИПКЕР (ар.-пр.) адабияттагы каарман, тип. Романдагы
кейипкерлер абдан даана, бир бирине окшобойт («КМ»).

КЕКСЕ (пр.) 1. билгич, кыраакы, көптү билген. Ал эми бала
эмес, кексе киши дагы бул ишти ар кандай түшүнөр (Ч. Айтма-
тов). 2. өтм. чакар, куу, далайды бантан өткөргөн. Хасанжандын
күйбөгөн жери күл болуп, арына келе баштаганын кексе Шакир
ошол элмат байкады (М. Абдукаримов).

КЕЛАМ (ар.) сөз, кеп, сүйлөө. Обол — даам, андан кийин —
келам (макал).

КЕЛБЕТ (пр.) тулку, түс, бой, чырай, кебеге. Кер жорго башын
ийбесин, Келбеттүү келпн ким десин (Эл ырлары). Бурала баскан
келбетин, Бу жалганга келбесин (Эл ырлары). Ак жибек, пахта,
кызылча, Аткарышат кыз-келин, Айдай сулуу келбети (Т. Талкан-
баев).

КЕЛДЕ (пр.) 1. баш. Буудайык кандын Музбурчак Күрүчүн
күздүк айдаган, Күрөшкөндө душмандын, Келдесин кесип жайла-
ган («Манас»). 2. өтм. туураган эттин үстүнө кесилип коюлган чу-
чук, казы.

КЕЛЕ I (пр.) түрмөк жип. Келе чапан; келеп м-н бирдей.

КЕЛЕ II (уйг.) уй, сыйыр. Келеден канча саладык, Келтирип
арбын алалык («Манас»).

КЕЛЕБЕ ТОН (пр.-кырг.) келебе жиптен токулган кымбат баа-
луу чапан.

КЕЛЕКЕ (пр.) шылдың, мазак. Келжиретип өзүмдү, Келеке
кылдың сөзүмдү (Эл ырлары).

КЕЛЕМЕ, КАЛАМИП (ир.) кесбеден токулган жол-жол кездеме. Келеме күрмө, кең жака, Келишимдүү, ок өтпөс Тон мыкты-сын кийгиздим («Манас»). Көйнөгүң кызыл калами, Көрмөйүнчө таркабайт, Көкүрөк дарттын алами (Барпы).

КЕЛЕМИШ (ар.) талаа чычканы. Айылда жүргөндө алдынан ажидаар оп тартса айбыкпоочудай көрүнгөн Чомор азыр келемиштин табышынан түндөтөн бери кынына киргенине бир чети уялып кетсе, бир чети ардыкты (С. Өмүрбаев). Билесинби, мен келемиштердин ийини казып жүрүп, бийыл бир жарым каптай күрүчтөй таптаа буудай чогултум (Ж. Медетов).

КЕЛЕ МОЛДО (ар.) дин. куран; алланын сөзү. Түшүрсүн келе молдо деп, Атакемдин арбагы, Алын келсе колдо деп («Манас»). Үч ай куран окутуп, Келе молдо келтирип («Манас»).

КЕЛЕҢКЕР (ир.<фр.) кездеменин бир түрү. Келеңкер чачпак, кең соору. Келини сулуу кыргыздын («Манас»).

КЕЛЕП (ир.) 1. селде жип, түрмөк жип. Он-сол чалып орогон, Мен келебин болоюн (Барпы). Келишимдүү Ак олпок, Келеп темир мадаткан («Манас»). 2. өтм. түш. диал. селде.

КЕЛИТ, КИЛИТ (ир.<гр.) 1. ачкыч. 2. өтм. түш. диал. кулпу. Гүлбара лыпылатып, салаттан илип жеп, куржундун килитин чечүүгө киришти (Ш. Бейшеналиев).

КЕЛИМЕ (ар.) дин. лаа иллаха иллаллоху (бир алладан башка алла жок) деп айтуу. Атаңдын сөөгүн көтөрүп, Кырк эшен келме айткан жер («Манас»). Дини буруу болсо да, саясатына келсеби, жокпу, күнүгө беш убак келме келтирип жүрөм (Ч. Айтматов). Санамбүбү жакасын кармап, көзүн алайтып, ичнен келме келтирип: ооба! дели (К. Жантөшев).

КЕЛМЕКӨП (ар.-ир.) дин. дайыма кудайга жалына бере турган, лаа иллаха иллаллоху дей берүүчү адам; табыча чалыш киши. Келмекөйдүн баарысы, Кайрат кылар заманы («Манас»).

КЕЛТЕ (ир.) 1. кыска, чолок. 2. өтм. корто, кыска, кеңде, келте бергенби. Өсүп турган кургурдун (Токтогул). Өмүрүн доо. Бул табият келте кылып ченемей (А. Токомбаев).

КЕЛТЕ БОЗ (кырг., эск.) бүркүттүн бир түрү. Келте боз салсаң кең кылат, Бар шайманын тең кылат (С. Каралаев).

КЕЛТЕК (ир.) союл, таяк. Кесепеттүү манаптан, Келтек кетпейт башымдан (Тоголок Молдо). Мына азыр, Иттей талаш, уруш жок, Келтек жыйып туруш жок, Теңчилик болду, эл онду, Талаш-ка Түшпөй жер онду (Коргоз).

КЕМ (ир.) 1. аз, кичине, жетишсиз, кемчил. Кетмен-Төбө, Үч-Терек, Кеңиреп жаткан жери бар, Шаанилүү колхоз эли бар. Санжыргалуу кыргыздын, Кай жеринде кем бар (Т. Шабданбаев). 2. өтм. төмөн, кор. Алакемден айырып, Мени мынчалык неге кем кылдың? («Манас»). 3. өтм. чолок, майып. Сени ал чаңгандай бир жерин кем беле (сүйл.).

КЕМ АКЫЛ (ир.-ар.) эси төмөн, эси аз. Кеңешпегин баш кошуп, Кем акыл жаман, пас менен (Токтогул).

КЕМ БАА (ир.) арзан, кымбат эмес; кемпай. **КЕМ ТААЛАЙ** (ир.-ар.) бактысыз, бечара. Кем таалай жаратылган бир шордуу эле (сүйл.).

КЕМБАГАЛ (ир.) кедей, жарды, колунда жок. Тууганым кедей, кембагал, Душман элем залымге (Токтогул).

КЕМЕЛ (ар.) 1. толгон, жетилген. Кемелине келтирбей, Дал-дал кылып салбагын («Манас»).

КЕМЕЛЕК жаа, саадак (өзбек тилинде да ушул эле мааниде). **КЕМЕНТАЙ** (кырг., эск.) кийизден жасалган сырт кийим. Кыргыздар кементайды үч түрдүү жасаган: 1. Жылкычынын кементайы. Бул боз, кара түстө түрдүү кийизден жасалган. Ат үстүндө жүрүүгө ылайыкталган кементай. Абыдан кең, этек-жеңи жайылган. «Жыргал менен жылкы багат» деп, желдей учкан ат үстүндө жылкычылардын көңүлдөрү ачык, өздөрү көпкөлөн болгон. Кыштын кыраан чилдесинде кементайды оронуп жаткан. Кара нөшөрдө кийизден суу өткөн эмес. 2. Койчунун кементайы. Муну да түрдүү түстөгү кийизден жасаган. Койчулар илгери койду уй минип баккан. Тоо бетинде көбүнчө жөө жүрүүгө туура келген. Ошондуктан кементайы бешмант сыяктуу болгон. «Кокуй менен кой багат» деп, байдын малын баккан шордуу койчулардын көңүлү чөгөт болгон. 3. Сөөлөт кементайы. Муну колунда бар кишилер ак кийизден жасаткан. Ичин ичтетип, этек-жеңин баркыт менен кыюулаткан. Жайлоодо сөөлөт үчүн, денени салкын алып жүрүү үчүн кийген. Ага жарашыктуу болсун деп, башына чатырдай ак калпак кийген.

КЕМЕР I (ир.) кур, кайыш кур. Айсарала ат минген, Алтын кемер курчанган, Айдай бети нур чалган («Манас»).

КЕМЕР II (ир.) суу жеген жар, суу жеген ак. Кара суунун кемери, Кайнатан калктын чебери (сүйл.).

КЕМЗАРА (ир.) түш. диал. күчсүз, күчү аз. **КЕМИН** (ар.) өлүккө ороло турган ак кездеме, өлүк кийим. Кементай кийгенден түңүлбө, кемин кийгенден түңүл (макал); кемин м-н бирдей.

КЕМ-КАРЧ (ир.-ар.) мүчүлүш, жетишпеген жак. Кем-карчыбызга каралаша турган тууган эле сенсин — деди жалдырап («КМ»).

КЕМПАЙ (ир.) санда жок байкуш. Ал кемпайга сулуу кайдан ылайык, Макул... кокус көнбөй койсо аныма (С. Эралиев).

КЕМПИР (ир.) 1. карылыгы жеткен адам. 2. өтм. карыган байбиче, куртка. Карыса да кемпирлер, Кажылдашат чал менен (Токтогул). Кемпир-чалдар ал-ахвалын дурусуну, Кейибегин, аткаргыла жумушту (Эл ырлары).

КЕМСЕЛ (ор.<нем. камзол) бешмант, күрмө. Көк шапке менен көк кемсел, Казанадан кийдиңиз, Көркөмдүү элден ажырап, Койкапта кандай жүрдүңүз? (Токтогул).

КЕМЭЭЧ (кырг., эск.) 1. айбандын оозуна жипти же жыгачты туурасынан сойлотуп, тиштегис кылуу же былк эткис кылуу. Ажыбай бөлтүрүктөрдү карматып, аларды тиштегис кылып, ооздорун кемээчтетип байлагты («КМ»). 2. өтм. адамдын жаагын жап кылуу, сүйлөгүс кылуу. Акем айтканын аткартпай койчу эмес. «Эчен ооздук салдырбаган азоолорду» кемээчтеген имиш (Ж. Медетов).

КЕН (ир.) 1. жер астындагы байлык, кең. Эми алтындын кенин казала, Кетмендеп жерди оёлу («Манас»). 2. өтм. байлык, казына. Жорго болуп аталып, Жолуккан ырдын кенине (Токтогул).

КЕНДЕ (ир.) кыска, кодоо, корто. Ал жерде мен тааныбаган бир кенде неме отурган экен («КМ»).

КЕНДИР БЕЛ ичке бел<кындыр бел. Манапта — «кебез өтүк» (кебезе өтүк) деген ыр сабына ээрчип, «кендир бел» болуп калган. Кебез өтүк кендир бел (кындыр бел), Мен кечээ эле көрдүм эр Көнүрбай калчаны («Манас»).

КЕНЕ (ир.) мите, кан соргуч. Ач кенедей жабышкан неме экен (сүйл.).

КЕНЕП (пр.) кендир. Кейишти тартты кайран баш, Кийдим кенеп чепкенин (Токтогул).

КЕНИЗ (пр.) саран, ач көз, тойбос. «Тамак» деп алар пияз жеп, Айныды акыл-эсинен. Кесепеттүү кенизге, Кез болду мээнет өзүнөн (Тоголок Молдо).

КЕНИЗЕК (пр.) 1. малай кыз. 2. күн катары эрксиздикте жүргөн кыздар. Кенизегин кекетип, Келтирбе деп койбосун. Кеби тийсе бирөөнүн, Кан ичме күйөөн сойбосун («Манас»).

КЕНТ (кырг., эск.) 1. эл орношкон жай. 2. сепил, коргон. Чай алган тоонун кентинде, Токтоп жүрөт зор Бакай. Жолборсун Манас кайда деп, Жоктоп жүрөт эр Бакай («Манас»). Кезиккен жерин кент кылган, Кармашкан жоосун мерт кылган («Манас»).

КЕНЧ (пр.) байлык, түгөнгүс мүлк, мал, Ала-Тоонун түгөнбөс кенч, кени бар. Ак калпактуу эркин кыргыз эли бар (А. Үсөнбаев). Кен бакыт берген партия, Кенчиндебиз ырыстын (Эл ырлары).

КЕНСАЛАР (ор. <пол. канцелярия) мекеме. Сельсоветтин кеңсалуруна кандай жеткенин Сейде билген жок (Ч. Айтматов).

КЕП I (пр.) 1. келжирөө, курулай сөз. 2. өтм. сөз, ангеме, макс. Айкөлдүм көзүн жумулса, Кандай болот биздин баш? Айкөлдүм кетти кайдан табасын (Токтогул).

КЕП II (ар.) араб, фарсы алфавитинде «Г» тамгасынын аты. үчүн күнөөдөн арылуу өтөлгөсүн берүү (мисалы, кожоюну 30 күн орозо кармабаса, бир кулун башын азат кылышы керек). Кепертартуу, кыйноосун көрүү. Ох, башым сынып калыптыр тим эле. ай, минтип кеперетин тартып каларды да унутуп деп... каракушун сыйпалап, оозун ачып эстенип койду (Т. Касымбеков).

КЕПИЛ (ар.) бирөө үчүн милдеттүү болгон, бирөө үчүн жооп бере турган адам. Ителги салба, кепил алба (экөөнө тең ишенүүгө бол, өзүн жообун бер (Т. Касымбеков)).

КЕПИИ (ар.) өлүк ороло турган ак кездеме, өлүк кийими. Кез бар («Манас»). Ак кепиндеп, аруу жууп, Ардагым көмсө лечү («Курманбек»).

КЕПИЧ (пр.) 1. бут кийим, туфли. Көк кепичин тепейткен, Артынан кие турган булгаары башмак. Кепич, маасы, өтүктү, Ул-Кепкир (пр.) көбүк алгыч, боорсок алгыч. Илгери бирөө: — а апендем, комуздун үнү жакшыбы же домбуранын үнү жакшыбы? — деп суралганда, апенде: э дунүйөдө палоо бышырып аткан экен («Апендинин жоруктары»).

КЕПКИР (пр.) 1. бут кийим, туфли. Көк кепичин тепейткен, Артынан кие турган булгаары башмак. Кепич, маасы, өтүктү, Ул-Кепкир (пр.) көбүк алгыч, боорсок алгыч. Илгери бирөө: — а апендем, комуздун үнү жакшыбы же домбуранын үнү жакшыбы? — деп суралганда, апенде: э дунүйөдө палоо бышырып аткан экен («Апендинин жоруктары»).

КЕПКОР (пр.) сөзмөр, сүйлөөк. Ээ-бербеген кепкор, ушу Сөз-дүктү түзгөн автор (сүйл.).

КЕПСЕН (пр.) 1. тар. башкаруучуларга, дин башчыларына, устаттарга, кароочуларга, малчыларга эгин түрүндө берилген төлөм. 2. өтм. кырманда кызылдаган эгинден ошол жерде тургандарга

жана кошуналарга берилген үлүш. «Аккула» деп кепсенди, Арбын берген мол кылып, Ал кайратын зор кылып («Манас»). Салт билген немелерби, болбосо... иш илгери болсун, кырман толсун, кепсенге келербиз деп кетет эмеспи (Ч. Айтматов); кесмен м-н бирдей. **КЕПТЕР** (пр.) көгүчкөн, бактек. Ак кептер учту, пар калды, Көпөк жүрүчү сай калды (Токтогул).

КЕПТЕРКАНА (пр.) көгүчкөндөр, бактектер багыла турган үй. Үйүнүн чатырына кептеркана куруп алыптыр (сүйл.).

КЕР (пр.) дүлөй, кулагы каңырыш. Керге угузба, көргө көрсөтпө (макал). Кулагы укпай кер болуп, Бойдон кетип дарманы, Өнө бою тер болуп («Манас»).

КЕРБАЛАНЫН ИТИ (ар.) дин. (диний уламышта) ушул Кербала шаары жайгашкан Евфрат өрөөнүндө Жезит деген адам Мухаммед пайгамбардын жээни имам Хусейндин үй-бүлөсү менен чөлдөтүп өлтүргөн (Жезитти бүткүл дүйнөдөгү мусулмандар жек көрүп, мындай деген жомок тараткан: Жезитке каргыш тийип, ит болуп калыптыр да, ошол Кербаланын чөлдүндө тилин салып акактап суу издеп, кыямат-кайымга чейин ушинтип кыйноо тартат имиш. Ислам дини аркылуу бул жомок кыргызга да тараган болуш керек). Кербаланын итиндей, Желип жүргөн дөбөткө. Алдыган биздин партизан, Ачытып уу төгөт го! Уу жеген сон жырткычтар, Ушу быйыл өлөт го (Тоголок Молдо). Атына барып, канжыгага байланган кол чапачты (Алдаш) алып келди. Кербаланын итиндей тилин салаңдатып, өпкөсүн кагынып араң отурат Чоро болуш (Ш. Үмөталиев).

КЕРБЕЗ (пр.) 1. акылдуу, билгич, ар нерседен кабары бар. 2. өтм. кер аяк, кекирейме. Кекирейген кербез адам (сүйл.).

КЕРБЕН (пр.) төө менен кире тартуу. Көргөндөрдөн мен угам, Кербендерден кеп угам. Сенин зайыбың Аруке, Иштүү киши деп угам («Манас»).

КЕРБЕН САРАЙ (пр.) төө кирекечтери, соодагерлер токтой турган жай, имарат.

КЕРГЕРЧИ (пр.-кырг.) каткырыкчы, күлкүчү адам. Карсылдаткан — темирчи, Күмүш чапкан — зергерчи, Бозо саткан — кергерчи (Токтогул).

КЕРДЕН I (пр.) моюн. Керденге бүткөн Манасым, Кетирипсиз алымды («Манас»). Ишти өз кердениме көтөрүп алдым (сүйл.).

КЕРДЕН II (өзб. герден) чоң чыны, кесе, кардооп чыны. Кымыздап бир керденди жутуп жиберип, сүрөтүңдү тарта бер (М. Жангазиев).

КЕРДЕНКЕЧ (пр.) моюн толгоочу, тил албаган, терс аяк. Келгенди нерүү алармын, Керденкечтик кылганды, Мен качанга күтүп турармын («Манас»).

КЕРЕБЕТ (ор. кровать) Бологтон темир керебет, Жаткан соңун түнбайбы (Эл ырлары).

КЕРЕМ (пр.) туш. диал. капуста.

КЕРЕМАПАМ (ор. <гр.) (граммофон) музыкалык аппарат. Керде басып түрлөнгөн, Кереманам үндөнгөн (Барпы).

КЕРЕМЕТ (ар.) касиет, укмуш, ыйык; көзү ачыктык. Чапса кылып кеспеген, Керемети дагы бар («Манас»).

КЕРЕНЕ (пр.) 1. жээк, кашат. 2. өтм. кездеменин жээгиндеги, четиндеги башка түс. Келин-кызга жарашкан, Керенелүү шайы кызык (Токтогул). Кедейге бердиң туу кылып, Керене кызыл желектин (Тоголок Молдо).

КЕРЕЦ (ир.) дүлөй, кулагы капчырыш. Бир күн укмуш укпаса, кулак керен болот (макал).

КЕРЕП (ир.) мелдеш. Касапка алып барып сойсоң да, мен айткандан бир кило да ашык чыкпайт. Ишенбесең кереп ойноймун (Ж. Мавлянов), к. күрөө.

КЕРЕСИН (ор. керосин) нефтиден алынган күйүүчү май.

КЕРИК, КЕРК (ир.) тумшугунда мүйүзү бар сүт эмүүчү жаныбар, носорог. Алоокенин Коңурбай, Керней-сурнай тарттырып, Керке жүгүн арттырып («Манас»). Азыр сыңар туяктуулардын 3 түкүмү — жылкы, керик жана тапир белгилүү (КСЭ).

КЕРИМ (ар.) боорукер, ырайымдуу, ак пейил. Шооруктун кызы Акылай, Шоодураган капырай, Карагат көздүү, кардай эт, Как-шандаган кара бет! Болгон бизге керим деп, Болсун Манас эрим деп («Манас»).

КЕРИМСЕЛ (ир.) ысык жел. Кең Таластан көчөрсүн, бурут, калатып, жорго үстүндө канат бүткөндөй бараткан адамга ичи күйөт (Ч. Айтматов).

КЕРИНЕЙ (ир.) 1. керней м-н бирдей. 2. өтм. муржа; түтүн соро турган, түтүндү сыртка чыгара турган металл түтүк. Самоор-дун кернейин алып кой, ташып атат (сүйл.). Пароход... кернейинен кара кочкул түтүндү бурк-бурк үйлөтүп, пристандан козголку (Т. Сыдыкбеков).

КЕРНЕЙ (ир.) үйлөмө музыкалык аспап. Керней тартып баяндалып, Сурнай үнү такылдап («Манас»). Кернейчилер кернейин чыкканда, кадимки жоого кирген салтындай... жер жарылар үн чыкмак (Ч. Айтматов).

КЕРОСИН (ор.) нефтиден алынган күйүүчү май. Ооба, ооба, так ошондой — керосин, күн, саман жыттанган нан экен (Ч. Айтматов).

КЕРХАНА (ир.) түш. диал. устакана, мастерская.

КЕРСТЕН (ир.) 1. чоң тараза. 2. үкөк (өзб. ээрднн артык ка-сыздай зулкуяп тымтырс (Т. Сыдыкбеков)).

КЕРТ түш. диал. эндүү жыгач керебет.

КЕРТ БАШЫ (ир.-кырг.) өзү, өз башы менен, жеке башы. Азыркы маселе коммунист Бакасовдун керт башынын иши туура-дуу — деди ар бир сөзүн такаттап (Ч. Айтматов).

КЕСЕ (ир.) чоң чыны, кардоон чыны, керден. Кесеси алтын, пузу арзан, Самаркандай калаа жок («Манас»). Жарым кесе жар-мага Жайымды айтып ырдадым (Токтогул).

КЕСЕГҮЛ (ир.) 1. аякчы, шарап куюучу. 2. түш. диал. кымыз сунуучу бала.

КЕСЕЛ (ир.) 1. оорулуу, дарттуу, сыркоо. Ойдо жокту ойло-рун көгөрүп, кесел биротоло чыгып кете элек (Ч. Айтматов). 2. өтм. кеселманга табылгыс дары дейт (Ч. Айтматов).

КЕСЕЛМАН (ир.) сыркоо, оорулуу адам. Жылкынын зардеби кеселманга табылгыс дары дейт (Ч. Айтматов).

КЕСЕНДЕ (ир.) 1. боору менен сойлоп жүрүүчүлөр. 2. чагуу-чулар, уусу барлар. Кесип кылган адамга, Кесенденин баары бар («Манас»).

КЕСЕП (ар.) 1. калпычы, жалганчы, ууру, алдым-жуттум. Ка-

ракчы, ууру, кесептер, Мекен кылган жер экен («Сейтек»). 2. ми-таам, бузук, шүмшүк. Тарсаларды ким билди, Кароолго койгон кесибин («Манас»).

КЕСЕПЕТ (ар.) кырсык, салдар, зыян. Жакшынын шарапаты тиер ар жерде, Жамандын кесепети тиер ар жерде (макал). Ке-сепеттүү адамдар Кетирдин кубат, алымды (Токтогул).

КЕСИП (ар.) өнөр, адистик, билген иш. Мугалимдик кесипке аралашып, жаш муундардын тагдырын колума алганымга отуз жылга жакындап барат (Б. Алымов). Ар ким билген кесибин ме-нен оокат кылат (сүйл.).

КЕСИР I (ар.) 1. көп, мол, ашыкча, артыш. 2. зыян, залал, кесепет. Келтирбегин жанына, кесири тийчү адамды (Токтогул). 3. өтм. текебер. Тамакты кесир кылсаң, ачкадан өлөсүң (макал).

КЕСИР II (ар.) мат. калдык, ашыкчасы, артып калганы (1920-жылдары колдонулган термин). Тогузду экиге бөлсө, төрт-төн тиет да, бир кесир калат.

КЕСМЕН (ир.), к. кепсен.

КЕСМЕР (ир.) 1. тоо пнязы, көбүргөн. Балдар тоого кесмерге кеткен эле («КМ»). 2. кааручу, көбүргөн. Тырмагына кесмер чы-гып, азап тартты (Ө. Даникеев).

КЕСТИК (ир.) маки, кичине бычак. Кестик менен кестирип, үшкү менен тештирип («Манас»).

КЕТЕ (ир.) бешмант, чыптама. Келинге кете кийгизди, Керегин журтка билгизди. Кетесинин этегин Керилтип жерге тийгизди («Ма-нас»).

КЕТМЕН (ир.) жазы миздүү жер казгыч курал. Керилип кет-мен чапканым, Кетмендей нанды тапканым (Тоголок Молдо). Тү-мөн күчөнө жулкуп алып, кайра кериле көтөргөндө кетмендин ми-зи күнгө жарк деп чагылыша түштү (С. Жигитов).

КЕТМЕНКОР (ир.) кетменчи, кетмен менен жер казууга уста адам.

КЕТТЕ (ир.) 1. чоң, дардайган. Узун жүнү түктүйгөн, Башы кетте үксүйгөн (Барпы). Эшингин алды кетте арык Суу аласың, ыргалым (Барпы). 2. өтм. чоң, чоң иштеги улук.

КЕЧЕ (кырг.) чулдур, кекеч, тили келегей. Кеченин тилин энеси билет (макал).

КЕЧИЛ (монг.) калмактын катын албаган молдосу. Кечил өтүү — дүйнөлөн бойдок өтүү. Аял албаганда эмне, кечил өтөт белен («Чалкан»).

КЕШМИР (ир.) Кашмирде чыгарылган, өтө уяң жүндөн токул-ган шалы жоолук (көп өлкөгө данкы чыгып, соода аркылуу Орто Азияга да тараган. Орус тилинде жана башка тилдерде «кашемир» деп аталып кеткен. Кийинки кездери жүн кездемени жука сорту да, карала жоолук да кашемир деп аталып жүрөт). Кешмир жоо-лук, кешмир шалы жоолук.

КЕШТЕ (ир.) сайманын бир түрү. Кештелүү сайма, кең чалбар, Кешими айтат жаш балдар («Семетей»).

КИЕ (ир.) өсүмдүк, чөп, бычан. Камыш, жекен, кайып, тал, Жерге бүткөн киенин, Көптүгүнө айран кал («Манас»); гия м-н бирдей.

КИЛБОТО (ир.), к. күлбото.

КИЛЕМ (ир.) бетине түр салып токулган сокмо, сокмо таар, калы. Кырк жыл сууга чыласа, Кылт этип чети ойбогон, Алтын түрдүү килемди, Астына кынап жайдырган («Манас»). Өзү чабан

болуп иштегенден бери жыйналыш, салтанат сайын сыйлыкка берилген он чакты килем бар эле дубалына илди, диванына жапты (О. Айтымбетов).

КИЛИТ (ир.<гр.) 1. ачык. Ооба, энең туура айтат, бакты-таалайдын килити эмгекте, комсомол сени туура жолго чакырып атат... (М. Абдукаримов). 2. түш. диал. кулпу. Ачыкч менен ачып, килитин чыгара бергенде, кабатталып танылган кагаз акчанын чети жарк эте түштү (К. Кантөшев); калит м-н бирдей.

КИЛО. Дүкөндөн эки кило кант алып келе койчу (сүйл.), к. килограмм.

КИЛОГРАММ (ор.<фр.-гр.) миң граммга барабар оордук чеп. Быйыл ар бир уюбуз орто эсеп менен үч жүз килограммдан сүт берген экен (А. Убукеев).

КИЛОМЕТР (ор.<фр.-гр.) миң метрге барабар узундук чеп. Саатына жүз алтымыш километр тездикте бара жатабыз (Ж. Бөкөнбаев).

КИНАЯ (ар.) кайманалап айтуу, жандатып сүйлөө, жоболоо. Мындай оор учурда жигити кинаялап далай сырды билдирчү. Эми да ошентип жаткандыр... деп ойлоду (К. Баялинов).

КИНЕ (ир.) кек, арам ой, өң, жаман пикир. Ушул сөздү сонун айттын. Биринде да кине жок (А. Токомбаев). Ак көңүл болот бул өзү. Ичинде болбойт кине кеп (Тоголок Молдо).

КИНЕГЕ (ор. кинга) 1. китеп. Кинеге капты көтөрүп, Келин-кыз көрсөм жөтөлүп («Чалкан»). 2. мекеме дептери.

КИНЕМАТОГРАФИЯ (ор.<гр.) маданияттын, эл чарбасынын кинофильмдерди чыгаруу жана аларды көрсөтүү боюнча иш алып баруучу тармагы.

КИНО. Жайлоодогу балдарга кино келиш деген майрам күндөй шаң эмеспи (К. Жусупов); кинофильм м-н бирдей.

КИНОФИЛЬМ (ор.) экранда көрсөтүлүүгө арналган кинематография чыгармасы. Фестивалда Б. Шамшевдин «Ак кеме» кинофильми биринчи сыйлыкка арзыды («Сов. Кырг.»).

КИНОСТУДИЯ (ор.) кинофильмдерди чыгаруучу мекеме. «Кыргызфильм» киностудиясы.

КИНОТЕАТР (ор.) кинофильмдер көрсөтүлүүчү имарат. Анын каршысында «Ала-Тоо» киносаятты, ушундан улам ошол айлананын бардыгы жөн эле «Ала-Тоо» деп аталат (Э. Борбиев).

КИОСК (ор.<фр.) майда соода жүргүзүлө турган чакан дүкөнчө. Киосктердин текчелериндеги жайылган сонун китептерге көзү тойбойт (Т. Сыдыкбеков).

КИПТИ (ир.) 1. ийин, далы. 2. өтм. муун-жүүн. Кирпиктери төгүлүп, Киптилерин сөгүлүп, Өңүн башка көрүнүп («Манас»).

КИР (ир.) тараза салмактары, өлчөө, өлчөш. Илгери Караколдо базардын ортосунда «кир» деген чоң тараза болор эле (сүйл.), к. гир.

КИРЕ (ир.) араба менен жалданып жүк, адам ташуу. Күл майдаңды чалдырып, Күл ботонун топурак, Кире менен алдырып («Манас»).

КИРЕКЕЧ (ир.) жалданып жүк, адам ташуучу киши. Кирекечтер келип, ат чалдырып өткөнү болбосо, мында эч ким келүүчү эмес (А. Убукеев).

КИРЕПТЕР (ир.) кабылуу, жолугуу. Кирептер болуп зордук-ка, Башыбызды тозгонбуз («Манас»). Муңдумду билер киши жок, Кирептер чылба көз жоога (Токтогул).

КИРИПТЕР (ир.) дуушар болуу, кабылуу; кирептер м-н бирдей. **КИРИЧ** (кырг., эск.) саалактып чойгучу. Киричке жебе чалып-тыр, Телпилдеген ызгыч куш, Чыйылдап келип калыптыр («Манас»).

КИРЧИМЕК (тат.) челекке куюп алма шарап, вино. Мейман-ысман келгенде колхоздорго чейин бочкадагы кирчимек виномдон чоң-чоң идиштерге алдырып кетишчү (Ж. Мавлянов).

КИСЕ (ир.) 1. кап, дагар, мешок. 2. кемер курга илинүүчү булгаары капчык. Кадимден берки боз кесе, Кайран жанга дос кесе. Каспентүү кисеми, Каныкей, Илимп койчу жаным («Манас»). 3. баштык, дорбо. Алдей, бөпөм, ыйлаба, Меннн жаным кыйнаба. Атаң тойго кетиптир, Ак кесе толгон эт келет (сүйл.). 4. өтм. чөнтөк, төш калта. Төш кисесине кол салып, капчыгын сууруп чыгып, акчасын санай баштады (Ш. Бейшеналиев).

КИСЕБУР, КИССАБУР (ир.) чөнтөкчү, чөнтөк уурусу, ууру. А юзницизга наглат киссабур!.. (С. Өмүрбаев).

КИТЕ бешмант, чыптама; кете м-н бирдей.

КИТЕП (ар.) басылып чыккан чыгарма. Китеп — билим булагы, Билим — өмүр чырагы (макал). Өзү кирептер болгон бардык балээ-казаадан сууруп чыкчуудай эле китептин ар бир сүйлөмүнө токто-луп, эжелеп кирди (А. Саспаев).

КИТЕПКАНА (ар.-ир.) чыгармалар топтолгон, адамдар билим ала турган имарат. Жакында Фрунзеде В. И. Ленин атындагы мамлекеттик китепкананын жаңы имараты ачылды («Сов. Кырг.»).

КИТЕПЧЕ (ар.-ир.) көлөмү кичине китеп.

КИЧИ (кырг.) 1. кичине, кичинекей, кичүү. Кичи уулум онго чыкты (сүйл.). 2. өтм. бир аз бер деп суроо. Кичи-кичи! (баладан сураганда).

КИШ (кырг.) куйругу барпагай, териси өтө баалуу жаныбар (соболь).

КИШМИШ (ар.) кургатылган данексиз жүзүм, мейиз. Киши-миши дебеймин, Кишмишинди жебеймин («Манас»).

КЛАПАН (ор.<нем.) 1. кандайдыр бир механизмдин тешигин ачып-жаап туруучу капкакча. 2. жүрөктөгү канды артка жибер-бей турган ачылып жабылып турма капкакча. 3. чөнтөктүн кап-калдыргы. 4. үйлөмө музыкалык аспаптын ачылып-жабылып ту-руучу капкакчасы.

КЛАСС (ор.<лат.) 1. мектеп окуучуларынын окуу жылына, алган билимдерине карай бөлүнгөн тобу. Ал Ажымурат азыр эс тартып калды, үчүнчү класста окуйт, айрыкча апасынын көзүнчө аялтоор токтоо, бирок акыйып жол карап, атасын сагынып жүрөт (Ч. Айтматов).

2. окуучулар окуй турган, сабак өтүлө турган бөл-мө. Инкамал-апай шашып-бушуп алакандай катты бир сыйра окуп чыгат да, кайра башын көтөргөндө карасаң, класска жаңы муга-лим киргендей боло түшөт (Ч. Айтматов).

КЛУБ (ор.<англ.) маданий-агартуу мекемеси. Куттуктаймын клубумду ырым менен, Кут болсун берекелүү ичин белем (Шамей Токтобай уулу).

КОДЕК (ир.) эшектин кулуну, такайы. Ажымурат мартабалап Карагер деп атаган кодиктин эки шалпаң кулагынан атасы кармап турду, Султанмурат жүгөн катты (Ч. Айтматов).

КОДЕКС (ор.<лат.) коомдук турмуштун кандайдыр бир жа-гына жөнгө салуучу закондордун жыйнагы. Коммунизмди куруучу-лардын мораллык кодекс.

КОДО, КОДОО (кырг.) чырпыктап, сымдан жасалган балык

кармагыч курал. Кыштын күнү кылчылдап, көл жээкте кодо тартип, тордон балык чыгарып туруш деген оңой ишпи анан (К. Айтматов).

КОДУРА (ир.) 1. жапайы өскөн. 2. аңызга түшүп калган уруктан чыккан машак, баш. Мынакей арыктын кашатына кодура чыккан сары баш күн карама (Ч. Айтматов). 3. өтм. берекеси жок, кадыры жок. Колдо туума кодура (макал).

КОЖАЙЫН (ор. хозин <ир.) ээ, бийлөөчү. Советтик адам өз өлкөсүнүн кожайыны («Коммунист»). Биздин кой ферма башчы кожайыныбыз ушундай буйрук берип кетти (К. Жантөшев).

КОЖО (ир.) 1. ээ, башчы, ээлөөчү. 2. дин. Мухаммеддин Фатима деген кызынан тарагандар «кожо» деген наамга ээ болуп кеткен. Молдо менен кожону, Боздотуп урду ошону («Манас»). Кожо, молдо, эшендер. Мечитинде сулады (Токтогул).

КОЖОЛУК (ир.-кырг.) чарба, жеке чарба. — Канча түтүн кожолук бар колхозунда? — Үч жүзгө жакын (Ж. Мавлянов). Согуш бүтүп, турмуш оңолуп, ак төөнүн карды жарылып турганда, коомдук мал да, кожолук мал да азайып, эмне болуп кетти дегенсип, кобалонго түшпө (К. Канмов).

КОЗО (ир.) пахта осумдугунун кутучасы. Катар-катар тизилет козо сабы, Кучагына имерет күндүн табы (Т. Байзаков); козо м-н бирдей.

КОНЧАГЫР (кырг., эск.) мылтыктын бир түрү. Койчагыр үнү чачырып, Бараң мылтык бадырап, Басылбай добуш дабырап («Манас»).

КОК (кырг.-монг. хог) кир, какач. Эрге каршы суук тил, Элегин-кок болот. Ушак айтып, сүйрөндөп, Урушка оозу шок болот (Тоголок Молдо).

КОКОЗО (дунг. хэхээн) темир калакча менен кырылган апиинин айдаган жерлеринде колдонулган термин. Атамдан калган аш эмес! Өлүгүн көрөйүн ушундай оокаттың, — деди бир күнү Кыз-туубас кохозосун ыргытып (К. Айтматов).

КОЛЕК (ир.) момо тоголок, тоголоктогон ылай топурак. Жарчанын түбүндөгү колектен жасалган жалгыз там Бердинин үйү (К. Жантөшев). Таманыбызды ташка тилинтип, ылайын тебээлеп, колегин сокконбуз. Анын ар бир колегинде мен айткан беш кишини терн бар (Ж. Мелетов); колок м-н бирдей.

КОЛЕГИЯ (ор. <лат.) 1. мекемедеги, органдагы кенешип жетекчилик кылуучу кишилер тобу. Министерствонун колегиясынын жыйналышы бул маселе боюнча атайын чечим кабыл алды («Муг. газ.»). 2. тар. Пётр I заманындагы кээ бир борбордук башкаруу органдарынын аты.

КОЛЛЕКТИВ (ор. <лат.) белгилүү бир мекемеде же ишканада бирге иштешкен, максатташ, тилектеш адамдардын тобу.

КОЛО (ир.) дөңгөч, бир кертим карагай, Тоодон бир коло карагай сүйрөтүп кел (сүйл.).

КОЛОК (ир.) ыргыткыч куралдан атылган таш же каткан чопо. Таноо деген бир калмак, Тосуп туруп ортодон, Колок менен атыптыр («Манас»). Кыйла жанды ыйлаткан, Колок менен сулаткан (Тоголок Молдо). Колок атып, жаа тарткан, Аялда мындай баатыр жок (Тоголок Молдо).

КОЛОНИЗАТОР (ор. <лат.) колонияга үстөмдүк жүргүзүп, андагы эмгекчилерди ээген адам.

КОЛОНИЯ (ор. <лат.) саясий жана экономикалык өз алдынчалыгынан ажыраган, империалисттик мамлекеттер тарабынан басып алынып, ээилип жаткан өлкө. Империалисттик өлкөлөр Африкадагы колонияларынан экинчи дүйнөлүк согуштан кийин дээрлик ажыраган («Сов. Кырг.»).

КОЛОМОЧ (кырг., эск.) курал кармоо үчүн карууга чейин жыланачталган кол.

КОЛОМОЧТУУ курал кармаган колдун жеңин чечип, белине кыстарып алуу. Коломочтуу кол алып, Жоого каршы аттанды («Манас»).

КОЛОМСОК (кырг.) жаанын огун салгыч баштык. Коломсокко кол салды («Манас»).

КОЛХОЗ (ор. коллективное хозяйство, колхоз) коллективдүү чарба. Биздин өлкө душман канын чачышат, Батыштагы жанган өрттү басышат. Колхоз-совхоз, ата-эне, карындаш, Анткендиги жардам берип жатышат (фольк.). Алдын ала ойлогону ордуна чыгып, Түндүктүн, болгондо да Ысык-Көлдүн түштүк жээгиндеги колхоздордун бирине жиберилди (А. Саспаев).

КОМАНДИР (ор.) аскер бөлүктөрүнүн, бөлүмдөрүнүн, аскер кемелеринин жетекчиси, башкаруучусу. Караанын көрүп жүрүүгө, Командир, врач болсомчу (Эл ырлары).

КОМБАЙН (ор. <англ.) түрдүү иштерди, бир нече ишти биринин артынан бирин аткаруучу татаал машина. Тегиримендин жанында эгин чаап жүргөн Касымдын комбайны жым болуп токтоп калганда мен ага анча деле назар салган жокмун (Ч. Айтматов).

КОМБАЙНЕР (ор. <англ.) комбайнды жүргүзүүчү адам.

КОМБИНАТ (ор. <лат.) 1. бир-бирине байланыштуу түрдүү өнөр жай ишканаларынын бирикмеси. Эт комбинаты. Камвол-нооту комбинаты. 2. ар түрдүү баскычтагы мекемелер бирикмеси. Бакчасли комбинаты.

КОМИТЕТ (ор. <фр.) мамлекеттин же коомдун иштерин башкарып туруучу коллегиялык орган. Советтер Союзунун Коммунисттик партиясынын Борбордук Комитети. Эмгекчилер депутаттары Советинин аткаруу комитети.

КОММУНИЗМ (ор. <лат.) коммунисттик коомдук формациянын эң жогорку фазасы. Алдыга койгон максат коммунизм. Кол кармашпай тең барам орус менен (Ы. Борончиев). Лениндин белеги, Саясатын кармайлык. Коммунизм дооруна, Бардык күчтү арнайлык (Ч. Иманкулов).

КОММУНИСТ (ор.) коммунисттик партиянын мүчөсү. Жер жүзүнүн баарына, Тутка болгон коммунист! Тууралыктын жолуна, Уста болгон коммунист! Мээнеткечке жетекчи, Нуска болгон коммунист! (Эл ырлары).

КОММУТАТОР (ор. <лат.) 1. электр тогун жиберүү, токтотуу жана да анын багытын өзгөртүү үчүн колдонула турган прибор. 2. телефондорду байланыштырып турган атайы прибор.

КОММЮНИКЕ (ор.) көбүнчө эл аралык мааниси бар маселе жөпүндөгү расми билдирүү.

КОМОКОЙ (кырг.-монг. хомхой) соргок, тойбогон, ач көз. Комокойлуу сыр пайза; Учун болот улаткан («Манас»).

КОМПАРТИЯ (ор.) коммунисттик партия. Компартия калкын алга жетелеп, Коммунизм төрүн көздөй бурулду (А. Бердибаев).

КОМПЛЕКС (ор. <лат.) чогуу, чогултулган түрдө. Ишти комплекс түрдө уюштуруу — ийгиликтин башталмасы («Сов. Кырг.»).

КОМСОМОЛ (ор.) 1. коммунисттик жаштар союзу. Комсомолдук жыйынга келүү жаштар күн санап көбөйө берди. Бирок комсомолдун катарына жазылууга дароо эле макул болбогондор да бар эле (Т. Мияшев). 2. коммунисттик жаштар союзунун мүчөсү. Морозов комсомол жигиттин мыкаачылык менен өлтүрүлгөнүн көрүп, баш кийинин алып, үнсүз туруп калды (Т. Мияшев).

КОНВЕРТ (ор.) кат салына турган төрт бурч кагаз баштыкча. Кат менен бирге барууга конвертке батпадым (Эл ырлары).

КОНГРЕСС (ор.) 1. эл аралык съезд, кенешме. Тынчтыкты жактоочулардын Бүткүл дүйнөлүк Конгресси. 2. кээ бир өлкөлөрдөгү закон чыгаруучу жогорку мамлекеттик орган. Америка Кошмо Штаттарынын конгресси.

КОНДУКТОР (ор.) 1. поездди узатып, анда тартиптин, коопсуздуктун, жүктөрдүн сакталышына көз салуучу темир жол жумушчусу. 2. автобус, троллейбус, трамвайды узатып, жүргүнчүлөрдүн кирип-чыгышына көз салып, билет сатуучу транспорт жумушчусу.

КОНКУРС (ор.) мыктыларды ылгоо үчүн жүргүзүлгөн мелдеш. Конкурс мыкты аткаруучуларды ылгоого мүмкүнчүлүк берди («Муг. газ.»).

КОНСТИТУЦИЯ (ор.) мамлекеттин коомдук түзүлүшүн жана мамлекеттин түзүлүшүн аныктаган негизги закону. Гигант күчүн эл бирдигин чыңалткан, Жениш таянч ай-ааламды кубант-чыгарткан (О. Бөлөбалаев).

КОНТРОЛЕР (ор.) текшерүүчү, тергөөчү, таптыштык, бакылоочу адам. Автобусту токтотуп, контролёр билеттерди текшерди («Чалкан»).

КОНФЕРЕНЦИЯ (ор.) кандайдыр бир маселелерди талка уюмдардын өкүлдөрүнүн жыйналышы, кенешмеси. Келин балакатышат экен (Ч. Айтматов).

КОНЦЕРТ (ор.) эл алдында музыкалык чыгарманы же обонду угузуу. Концерттин экинчи бөлүмүндө Москвадагы театр-төнчө таң калтырды (К. Күмүшалиев).

КОНТААЖЫ (кырг.-монг. хунтайж) кандын уулу, акимдин уулу. Контаажы ээн жер, ээн элге келип, Чүйдүн башы Кеминден орун алган (Тоголок Молдо).

КОНУР (кырг.-монг. хойгор) жоош, жөнөкөй, момун. Кой да сүйөт баласын, Конурум деп (ылакап).

КОНШУ (кырг., эск.) кошуна. Жаман эрге мал бүтсө, Жанына коңшу кондурбайт (ылакап). Малина сак бол, коңшунду ууру тутпа (макал).

КОО (кырг., эск.) кашаа, тосмо. Коо бузган күлүк — чыгаан күлүк, байгеге сайылуучу малды камаган коону бузуп, байге алган күлүк.

КООГА (ир.) чыр, чатак, уруш, уу-чуу, жаңжал. Жоболондуу кырк баатыр, Тон талашар окус деп, Коога болор кокус деп, Жабыштырган каты бар («Манас»).

КООЗ, КАБЫЗ (ар.) 1. жел кармай калуу, жел тийүү. 2. өтм. зордукчу, тартып алуучу. Жарды болсоң — кооз бол, Бай жанынан түңүлсүн (макал).

КООК (кырг., эск.) 1. башка кийгизилген жазалоо шириси. Башына коок капталып, Мойнуна зоолу салынып («Манас»). 2. кылмыштуу адамдын мойнуна кийгизилген тактай моюнтурук.

КООЛУ (ар.) токтом, чечим (1920-жылдары колдонулган термин). Ошол кезде калпанын, Коолу деген токтому (Тоголок Молдо).

КООМ (ар.) 1. эл, журт. 2. уруу, урук. 3. топ, журтчулук, жамат.

КООМА (кыт. хома) жакшыбы, саламатты. Салам айтты калмактар: Каным, коома, коома деп (Тоголок Молдо).

КООМАТ (ар.) дин. тик туруу, тик туруп намазга киришүү. «Кат коомати салат!» деп намазды баштоо. Кең Букарды карасаң, Азанчысы аркырап, Коомат айтып чакырып, Башына селде чалынып, Бөжөндөгөн карысы, Мечитке кирет кагынып («Манас»).

КООНУУ (кырг.) кубануу, шаттануу, көңүлү көтөрүлүү. Үрбүнү башка саларсын, Колун коонуп каларсын («Манас»).

КООП (ар.) 1. коркунуч, коркуу. Манас сураганын алыс деп, Өлчөлүү күнү өткүчө, Коопсуз жатып калсын деп («Манас»). 2. өтм. шек, кадик. Кообун кайдан болсо, Катарың ошондон (макал).

КООСУЛ ААЗАМ (ар.) дин. алыс жерде жүрүүчүлөргө жардам берүүчү олуя; капсылазам м-н бирдей.

КОР (ир.) азап чеккен, жек көрүнүч болгон, шору кайнаган. Бирде жигит кор болот, Бирде жигит зор болот (ылакап); кар м-н бирдей.

КОРБАШЫ (кырг., эск.) 1. Бухара хандыгынын убагында: курал-жабдык турган үйдү башкарган адам. 2. өтм. Совет бийлигинин алгачкы мезгилинде чыккынчылык, талоончулук кылган, өкмөткө каршы чыккандардын, басмачылардын башчысы. Корбашынын буйругу менен камалып турган бу кичине айылдын киши-тери ыз-быз этип, аял кетишти көзсүз темселеп турган уланды (С. Өмүрбаев).

КОРДО (ир.) 1. күрүч салган суюк аш. 2. суюк аш, сорполуу тамак. Чай пиялага куйган кордону ранске сунду (К. Жантөшев).

КОРЕК I (ир.) 1. түш. диал. тамак, аш, оокат. Эртеден бери оозуна корек ала элек (сүйл.). 2. оокат кыларлык мал. Колунда оокат кыларлык кореги да жоң (М. Абдукаримов).

КОРЕК II (ир.) суукка учурап, ачылбай калган пахтанын көсөги.

КОРЕНДИ (ир.) түш. диал. жегич, көп жеп көнгөн. Калыркүл этке башынан коренди болгон киши эмеспи. Ашыкпай бир жам-башты бычак менен абыдан шылып иракаттана берди (Т. Касымбеков).

КОРО (ир.) түш. диал. дүмбүл мөмө, чала бышкан мөмө. Зейнегүлдү алдап өрүктүн түбүнө отургузуп койт да, Дурусбек анын башына чыгып, чөнтөгүнө кородон шыкай салып түшөт (Н. Атамкулов).

КОРОЗ (ир.) тооктун эркеги. Таң сүрүп, короз кыйкырган маалда аттанып жолго чыкты (Т. Сыдыкбеков).

КОРОМСОК (кырг.-монг. хоромсого) сладактын жебелери (октуру) салына турган баштык. (өзб. курамта). Коромсокко кол салды («Манас»).

КОРОСОН I (кырг., эск.) чечек оорусунун ээси. Коросонго кой атап («Манас»).

КОРОСОН II 1. өтө курч, абдан өткүр. Коросон бычак кол кесет, Коросон кылыч беш кесет (ылакап). 2. күчтүү. Коросон арак

Коросондон куу коюп, Коркурата бир соруп, Корурбай түштү жүз мин кол («Манас»).

КОРПУС (ор.-лат.) 1. адамдын, айбандын тулку бою. 2. кеменин, пароходдун тулкусу. 3. айрым өзүнчө турган имарат. Институттун окуу корпусу. 4. революцияга чейинки Россияда: кээ бир аскердик окуу жайдын, аскердик бирикменин аталышы. 5. орто чондуктагы шрифт, арип. 6. бир өкмөттүн алдындагы чет элдик өкүлдүктөрүнүн жалпы аталышы. Дипломатиялык корпус. 7. механизмдин кутусу (мисалы, сааттын).

КОРСТОН (ир.) кубаныч, шат, курсант. Машине-дүкөндү өзү ээрчитип келгенсип, бала корстон болуп калды (Ч. Айтматов).

КОРЧУ 1. тар. Илгери Орто Азияда жашаган өкүмдарларды кайтаруучу адам. Өкүмдарлардын гвардиясы. 2. Темирдин заманында — эгин талаасын коруучу адам (коруучу деген сөз кыскарып, корчу болуп калган); корук м-н тектеш.

КОСЕК (ир.) пахтанын кутусу, чанагы. Қымбатынды сеземин кадам сайын, Косектеги пахтадай дилдин агын (Т. Байзаков).

КОСМОДРОМ (ор.-гр.) космоско учуучу аппараттарды куроо, даярдоо жана учуруу иштерин жүргүзүүгө арналган курулмалар менен техникалык каражаттар комплекси. Эки суткеден бери космодромдун аянттарында кызуу кыймыл, күндүр-түндүр тынбаган иш жүрүп жатат (Ч. Айтматов).

КОСМОНАВТ (ор.-гр.) космос мейкиндигине учуучу кораблди айдоочу адам. Юрий Гагарин — дүйнөдөгү биринчи космонавт (сүйл.).

КОСМОС (ор.-гр.) бүткүл аалам. Космоско жакын конушу, Кыргыз эл деген дал ошо (Б. Сарногоев).

КОШ (ир.) 1. жакшы, сонун. 2. өтм. кайыр, соо бол. Кош! жан достум, Манас деп, Кол кармашты Көкбөрү («Манас»). Кош, Алдеп ата мекен чакырса, «Аманбыдан» «кош» деп айткан сөз жакшы (А. Осмонов).

КОШАН (кыт.) камырдын ичине салынып, дандырда же майга бышырылган тамак (түндүк кыргыздардын тилине уйгур тили ар-андан аябай тойгончо жедик («КМ»)).

КОШОЙ (кырг. монг. хошой) 1. эки эсе. 2. энчилүү ат. Бай-ланьп калган базардын, Багын ачкан эр Кошой («Манас»).

КОШУБАК (ир.-ар.) көңүлдүү, курсант, көңүлү жай. Ар бир ишти да өзүнчө кошубагы болот эмеспи — деп ал жылмайды (Ж. Мавлянов).

КОЧ! КОШ! (ир.-кырг.) 1. кочкор, чоң мүйүздүү кой. 2. өтм. кой-дап чыкты (сүйл.).

КӨБӨК (кырг., эск.) ит. Байгөбөк, байгөбөк! деп итин чакырды (сүйл.).

КӨЗ (кырг.) жандуулардын айлананы көрүү органы. Шерт үшүл: эки көзүн оюп алам, Эгерде бир жеринен жазып калса... туман. Аптыгып Азиз хандып амиринен, Сынчылар башын чайкап, түз — өлгөн аламдын үйүнө барып көңүл айтуу, жубатуу. Көз көрсөчөк — наристеге көз тийбесин деп, баш кийимге, төшүнө тагылуучу ак көзчөлөрү бар кара мончок (көз тийгенде мончоктун көзчөлөрү-
11-210

пун бири ыргып кетет имин). Көз акы — көргөндүгү, катышкандыгы үчүн алынуучу төлөм, олжо. Көзү ачык — болочоктон кабар берүүчү, алды ала туура болжочу адам. Көз артуу — сугу түшүү, аяңдуу тартуу. Көз болуу — бакылоо, кароолдоо. Орой көз чарай турганда — бардыгы чогуу турганда. Көз жүгүртүү — карап гана чыгуу. Көзгө басар — өтө эле ыйык, ардактуу (кыргыз ыйык нерсеси көзүнө басып сүрткөн). Көздүн чаары чыгуу — ачуусу келүү («ир. жар — ачуу»). Көзүнөн чыксын — сокур болуп калсын (эски ишенимде: жакшылыкка жамандык кылган кишинин көзү сокур болуп калчу имин). Көз каранды — багынычтуу. Көз бозоруу — буруугу, көзүнө эч нерсе көрүңбөй туруу. Көз боочу — каратып туруп алдоочу, сыйкырдоочу. Көз май түгөнүү — тешиле тиктеп көнүштөө. Көз таңмай — балдардын ойнуу. Көз жумдуга салуу — эштеп эле бүтүрдү аты кылуу. Көз жаруу — бала төрөп алуу. Көздү май басуу — эч кимди көзүнө илбей, көпкөлөң тартуу.

КӨЗӨ (ир.) чоң кумура. Койкойгон кум көзөгө мелт-калт му-салам да куялды (Т. Касымбеков).

КӨЗҮР (ор.-пол. козырь) карта ойнууда башка карталарды басуучу карталар. Көзүр менен бас! — деп кыйкырып жиберди («Чалкан»).

КӨП БААТЫР (ир.-кырг.) мыкты баатыр, чыгаан эр. Акылга дыйкан көй баатыр, Айттууга менде сөз жатыр («Манас»).

КӨЙКАП (ир.-ар.) 1. миф. бүткүл дүйнөнү курчап турган тоо (араб алфавитинин «К» тамгасына окшош имин). Жетимурук журту бар, Дөө менен перинин, Арасынан уругу, Көйкаптын чети түрүтү («Манас»). Гүлгаакынын гүлү бул жерде болбойт, Көйкапта болот. Кош эми, калкына айт, канына айт (Тоголок Молдо). 2. өтм. Борбордук Тянь-Шандагы өрөөн (Кайыңды жана Май-Баш тоолору-нун арасында. Илгери киши өлтүргөн, уурудук кылып айыбы чыккандар ошол Көйкап тоосуна качып бекинүүчү имин). Жакшылык, Жантай деген эки бир тууган Текестеге кызай казакчыны Дадай деген мыктысын өлтүрүп коюп, Көйкап тоосуна бекинген дешет (А. Саспаев).

КӨЙКАШКА (ир.-кырг.) 1. өтө мыкты баатыр, чыгаан эл бий-лөөчү. 2. мыкты күлүк ат.

КӨЙКҮЛҮК (ир.-кырг.) чыгаан күлүк, мыкты күлүк. Көйкүлүктү көргөндө, Күлкүдөн Жакып жат болду. Ээлепп минер бала жок, Эгем таала чара жок («Манас»).

КӨПРӨ (кырг.) Жука темирден жасалган кумган. Мискер не-пизинен челек, көйрө, кумган түптөп, тешигендерди жамачу (Ж. Мавлянов).

КӨПТҮН (ор. Куйтун) Иркутск областындагы темир жол стан-циясы. Азыр анын жанында Куйтун селосу бар (илгери Токтогул Сибирге айдалганда ошол жерде болгон түрү бар). Көйтүндө жү-рүп Токтогул, Көп тарттым, элим, азабын (Токтогул).

КӨК (кырг.) булутсуз асман өңдүү түс. Көк көйнөк кийсем жер чигет. Көчөдө балдар көп жүрөт. Көңүлгө туура келбесе, Көк шум-кар кылып ким сүйөт (Эл ырлары). Көк жал — гүна; өтм. мыкты азапат. Көк бөрү — улак тартуу мелдеш. Көк мелтей — көшөрмө, көк бет. Көк чоку — далайды көргөн, куу, амалдуу, ак чач абышка. Көктүн суусу — кымыз. Көк шалкы — кучкачтын бир түрү. Көк шилти — катып бүткөн, арыктыгы жетишкен; өтө эле майсыз (сор-по, жарма ж. б.). Көк жеке — бут кийим. Көк жеке бутта чойкоюп,

Найзасы колдо койкоюп («Манас»). Көк — чылгый шириден жасалган боо, жип.

КӨКНАР (ир.) 1. апийимдин көк башы. 2. апийимдин башынан кайнатып алынган уудантык зат. Бабырган деген эл экен; Көкнар, нашаа жээр экен (Тоголок Молдо). Көпчүлүктү көзүнө илбей үргүлөп, Баңги отурат көкнарысын мыжыгып (Т. Байзаков).

КӨКНАРЫ (ир.) апийимчи, көкнар чегүүчү, баңги адам. Көк-**КӨКӨЙ** (кырг.) көңүл, жүрөк. Көкөйдөн кеткис окуя, Көрбөсөм муну билемби (Токтогул). Ошол саатта ар биринин көңүлү сыз чыгып жатты (Т. Касымбеков).

КӨКӨМӨРӨН (кырг.-монг. көк — көк түс, мөрөн — дарыя) көк суу (дарыянын аты). Көкөмөрөндүн суусун бойлоп жүрүп отурдук (сүйл.).

КӨКӨ ТЕҢИР (кырг.-монг. көк — асман, теңир — кулай) жараткан кулай. Жараткан көкө теңирге мин-бир-эки ыраазы. Ыраазы-иниче окуп, Күн чыгышка бет алып, Көкө теңир колдо деп, Батаяк эле. О, көкө теңир, атасынын топурагы музласачы (Т. Касымбеков). О, көкө теңири, каягына жоголом? Жок, жоголбойм... (Ш. Садыбакасов).

КӨКҮЛ (ир.) 1. секелек, маңдайга койгон чач. Бойго жете элек беш көкүл кыз. 2. жылкынын маңдайындагы жалы. Көкүлүн көккө ыргытып, Туягын жерге мылгытып («Манас»).

КӨКШҮН (монг.) абышка, чал, карыган эркек. Өлүгүндү гана көрөйүн жубарымбек. Колума бир түшөрсүң!... Сени элеби, сага элеби... калкалап алар көкшүн таятаң экөөңдү тең карап тур!... (Ч. Айтматов).

КӨЛӨШ, КӨЛӨЧ (ор.-нем. галоши) бут кишим. Башында тебетайы, бутунда көлөчү жок... маасычан чуркаган сары сакалдын артынан дүр эткен эл бута атым гана алды жакта топ өгүздү ай-**КӨМӨЧ** (ир.) 1. күрүчтүн же буурчактын унунан жасалган тегерек таттуу нан. 2. өтм. корго көөмп бышырылган тегерек нан. От герак таттуу нан, күлгө көмөч бышырган балдар (сүйл.).

КӨМӨЧДАН (ир.) 1. нан бышыргыч таба, чоюн же темир идиш. Илгери көл башындагы кыргыздар нанды көбүнчө көмөчданда салып бышыра турган («КМ»). 2. көмөчданда салып бышырылган нан.

КӨӨДӨК (ир.) 1. бала. Кырк көктөмдү көзү менен көрсө да, эси жок, алаңгазар, балача аракет кылган. Көөдөгүмдөн оолуктум, Карачанын Сайкалдын, Алдынан чыгып жолуктум («Манас»). О, ак сакалдар, курбулар, Арзан эмес, жар тапмак. Акылы жок көөдөктөр, Ойлобойт муну дардактап (К. Жантөшев).

КӨӨДӨН (ир.) 1. көкүрөк. Көөдөнгө батпайт көп санаа, Каны-Көөдөнүм калды киридеп («Манас»). Көзүм калды ириндеп, соо. Көөдөйбай шашпа, Көпкөндү ташта. Кара көз кызга, Кашынды капка (Т. Байзаков).

КӨӨМҮШ (ир.) сүттүү уй. Уйлары көөмүш, сүткө бай, Қойлору асыл, жүнгө бай (Барпы).

КӨӨНӨ (ир.) эски, эскирип калган. Өцүрлөрү шөлбүрөгөн көөнө чепкенин кийгизди (Т. Касымбеков).

КӨӨР (ир.) асыл таш. Кыласаң көөр төгүлгөн, Ишниди бир пас ырдайып (Барпы); көөхар, кавхар м-н бирдей.

КӨӨСӨР 1 (ар.) дин. бейиштеги түгөнгүс, соолгус кудук. Ажылыкка бардыңыз, Абан көөсөр суусунан, Ооз чайкап, даарат алдыңыз (К. Акнев).

КӨӨСӨР II (ир.) 1. уй баш. 2. өтм. келесоо, акылы жок. Көргөнүң болсо, көрүп айт, Көрө албасан, сен Көкчө, Көөсөрдүк сөздөн кайра тарт («Манас»).

КӨӨХАР (ир.) асыл таштын бир түрү. Жүгүн ачын караса, Зумурут, көөхар таш экен («Манас»).

КӨПӨК (кырг., эск.) ит. Жашы кыйлага барып калган жигит агасын көрүшүп, көк жал бөрү көргөн көпөк сыяктуу жым болуп кыпчынып калышты (Т. Касымбеков); көбөк м-н бирдей.

КӨПӨС, КӨПӨШ (ор. купец) 1. менчик соода ишканасынын ээси, соодагер. 2. өтм. бай, малдуу. Ассалоом алейкум, чоң көпөс! — деди тамашага чалдырып (Ч. Айтматов).

КӨР I (ир.) сокур. Кулагына чан толуп, Көзү көрбөй көр болуп, Кулагы укпай кер болуп («Манас»).

КӨР II (ир.) мүрзө, кабыр. Эреним Чубак жан досум, Көрүмдү кенен оюп кет, Аманат кылып ал жерге, Алакенди коюп кет («Манас»).

КӨР АЗАБЫ (ир.-ар.) 1. дин. күнөөлүү адамдарды көр ичинде азап периштелеринин кыйнашы. Көп эле болсо өлөрбүз. Көр азабын көрөрбүз («Манас»). 2. өтм. өтө кыйноо чегүү. Жол азабы — көр азабы (макал).

КӨР БАЙГЕ (ир.-кырг.) илгери кол башчы, уруу билермандары, бай-манап адам өлгөндө жыл маалында аш берүүчү киши ошол уруунун аксакалдарын, билермандарын, куда-сөөктөрүн чакырып кеңеш курган. Ошол кеңеште чоң аштын камы, атты кандай чабуу, канча атка байге коюу, конокту кандай алуу, дагы кандай тамашалар өткөрүү өңдүү маселелер каралган. Жыйында кичине ат чабыш болуп, ага аз байге сайыншкан. Ушул ат чабыш көр байге же кемеге байге деп аталган. Аты чыгып келген адам байгени албастан, таштап да кеткен. Бүгүн кылдым көр байге, Эртең кылам чоң байге, Аба Кошой акылман, Акыл чыгат эмеспи, Сиз өңдөнгөн баатырдан («Манас»). Тайбуурулдай таптаган, Сараладай сактаган. Кетип калат курчу деп, Кемеге чаппаган (К. Акнев).

КӨРКАНА (ир.) 1. мүрзө, бейит, кабыр. 2. өтм. өлүктү көргө койгондогу ат чабыш. Ойроттун баарын чакырып, Озгон күлүк кыйласын, Көрканага чаптырып («Манас»).

КӨРКОО (ир.) 1. мүрзө ачып, өлүк жеген чөө. Маш болгон көркоо иттер жаңы мүрзөнү көргөндө карап турушабы? (К. Жантөшев). 2. өтм. кан соргуч, залым, канап-бутагыч, эл жегич. Кедейлердин акысын, Көркөө байлар жеп коёт (Токтогул).

КӨРМАНА түш. диал. көрүмдүк. Жаңы төрөлгөн баланы, жаңы келген келинди биринчи көргөндө берилүүчү сыйлык. Кана, келиндерди биз менен жүз көрүштүрүп, атын айтып тааныштырып, көрманасын алгыла (К. Жантөшев).

КӨРМАР (ир.) сокур жылан. Сөөлжанга окшогон ичке жылан. Узундугу 38 сантиметрге чейин. Көздөрү калканчынын астынан жакшы көрүнбөйт (көбүнчө чөлдө, коон-дарбыздын аңызында, таштын

астында жашайт. Адамга зыяны жок. Кумурсканын жумурткалары жеп тиричилик кылат).

КӨРӨ (ир.) кумура. Ээй, көрөлөп суу алуучу Булагын го, датка-айым. Жолумдан тосуп туруучу, Убагын го, датка-айым (К. Жантөшев).

КӨР ПЕНДЕ (ир.) сокур адам, караңгы адам. Аттангыла, көр пенделер аттангыла. Алтын таажынын алдында өтөгүлө пенделик карызыңарды (Т. Касымбеков).

КӨРҮСТӨН (ир.) өлүктөр көмүлгөн жай. Көрүстөнгө жакындаганда, көр казгандар утурлай басып, эл дуу туруп өкүрүп жиберишти. (Т. Касымбеков). Буерде дүйнөлүк космос маселесин чечип жатса, биз кайдагы бир көрүстөндү жактап арыз киргизебиз? (Ч. Айтматов).

КӨСӨӨ (ир.) сакалсыз, сакал чыкпаган. Урумдун уулу Көкбөрү, Аябаган эр экен. Сакалы сыйлап бириндеп, Көсөөлүгү бар экен («Манас»).

КӨСПАНТ (ир.) 1. кой, кой-козу. Коспанттан канча салалык, Көбүрөөк кылып адалык («Манас»). 2. түш. диал. кой жылым.

КӨТАЛАКЫ (ир.) эки жүздүү, көзүнчө мактап, сыртынан жамаандайсың. Экөөбүз дос эмес белек? («Чалкан»).

КӨТӨРМӨ (кырг., эск.) дүң соода, чекенелебей, дүң алынган соода (өзб. күтаре совда). Мындай сүткөр байлардан, Көтөрмөгө пул алба. Бекерден таап алгандай, Анын бергенине кубанба (Токтогул).

КӨЧӨ (ир.) узата катарынан салынган үйлөрдүн ортосундагы транспорт, жөө адам жүрүүгө арналган ачык жер. Көчөгө чыксаң аркамдап, Басканыңды сагындым. Көрбөй калсаң кетем деп, Шашкөчөсү (Токтогул).

КӨШ (ир.) эт. Арбак урган Чоң Жолой, Бир казан көштү жалмады («Манас»). Көшү сиздики, сөөгү биздики (макал); гош м-н бирдей.

КӨШМӨР (ир.) өткөл, эттүү, эти чып. Эти көшмөр болсун деп, Эрки менен толсун деп, Кысыр эмди чагында, Кошуп берген энесин («Семетей»).

КУБААР (кырг.-монг. хуваар) 1. жети ата, түп ата. Кудай кылса кубаарыңдын акысы барбы (макал). 2. монг. экинчи.

КУБААР-ЗАН (кырг.-ир.) түп ата, түп эне. Жаратылган каным кыргыз, Кубаар-заным кыргыз, Кең Тянь-Шань жерим кыргыз (А. Чоробаев).

КУБАЛАК түш. диал. момо тоголок. — Кубалактарды бери узата бергиле! — тээ түпкүрдөгү жайчылардын — өлүктү көргө коюп аткан адамдардын үнүнө апамдын добушу кошулуп чыккандай, мен селт эттирип алды (А. Матисаев); губалак м-н бирдей.

КУБАТ (ар.) күч, ал. Эсенби алды элиндин, Кутуруп кеткен куу калмак, Кубатын алды белиндин («Манас»).

КУБУР (кырг.) 1. карапа түтүк. 2. темир түтүк. 3. жалпы эле суу түтүктөрү. Бектемирдин жердештери аер-биерге кубур орнотушуп, алдан кулагын көтөрө койсо, баркырап муздак көк кашка суу чыгып (Ж. Мавлянов).

КУДАА (ир.) дин. теңир, жараткан, алла. Кадыр алла кудаа деп, Жаратканга жалбарып («Манас»); кудай м-н бирдей.

КУДАЯ (ир.) дин. теңир, жараткан. Арманым жок кудайга, Ал башкарган калкым бар («Манас»).

КУДАЙКӨП (ир.) дин. кудайчыл, теңирчил, сопу чалыш. Кудайкөй кожо байкачы, Ушу кылган ишинең, Силерге кандай эл болот (Токтогул).

КУДАЙ ТААЛА (ир.-ар.) дин, жогору турган теңир. Кудай таала кудурет, Бендесин жасайт экен ар кандай («Манас»).

КУДАЙЫ (ир.) дин. теңир жолуна, теңир үчүн; садага, кайыр. Ар кимден сурап кудайым, Келе жатам жалдырап (Токтогул). Сарыбай ага бир мири теңге кудайым берди (Т. Касымбеков).

КУДДУ, КУДУ (ир.) так эле, как эле. Жерде ишбер, колдо толкун ыргалып, Окшойт куду — сууга түшкөн сулуудай (С. Эралиев). Куду эле ошол жерден өнүп чыккан сыяктуу. Зарыл да көзгөлбөй турат (Т. Сыдыкбеков). Балык болгондо да бала бүт денеси куду балыктын өзү болсо дейт (Ч. Айтматов).

КӨДӨРЕТ (ар.) 1. дин. күчтүү, бардыгы колуан келген; жасаган, кудай. Кудуреттин салганын, Көрүп жаткан дагы бар («Манас»). 2. өтм. күч, кубат, каражат. Ар ким өз кудурети жеткен ишти иштегени жакшы экен (Т. Сыдыкбеков).

КУП I (ир.) 1. мүнөз, кулк. Берселүү байбиче, Бейил-кую кепен деп (Тоголок Молдо). 2. өтм. түр, кебете. Кар-бороону буркулдап, Күндүн куюу бузулду («Манас»).

КУП II (ир.) мейли, баары бир. Куй берсени, куй бербесин, мага баары бир — деңи кежирленип (Ш. Абдыраманов).

КУП III (кырг., эск.) кудук, аң, жердин теңиңи. Зарыл иш чыгып калса, Азиз акемдерди издеп, жер-куйга да барам (К. Жантөшев).

КУЛАК КАЙЧЫ (монг. худхачы) ууру, ууру адам. Анда калтаң кеп айтат, Камыкпа каным деп айтат. Кулак кайчы буруттур, Көбөйүп кетти дейсинби, Көк теңир аны урунтур («Манас»).

КУЛЖА АЙЫ (кырг., эск.) айдын аты (июнь айына туура келет). Капырай, кулжа айынын капортоосуна чейин күндүн мурду сыныкпады (С. Өмүрбаев).

КУЛК (ар.) мүнөз, жүрүм-турум, олут. Динардын мүнөз-кулку баарыга жакчу (Т. Сыдыкбеков).

КУЛКУЛДАБАТ (ар.) дин. Курандын 112-сүрөсүнүн башкы сөздөрү. Кулкулдабат куранды, Куп келгирин окуду («Манас»). Андан кийин «кулкулдабатты» үч кайрып окуи, жалпы арбактарга бата кылды (К. Жантөшев).

КУЛКУМ, КУЛКУН (ар.) кекиртек, алкым. Жакшы кызматка турду эле. Кулкуну жамап каныр ичип-жеп жибериптир («Чалкан»).

КУЛПУ (ир.) килит; эшик, сандык бекиткич. Кошой аба, кебинди ук, Көкөтөйдүн көп дүйнө, Кулпусун эми ачамын («Манас»). Каалага салып кулпуну, Бекитти тамдын эшигин (Тоголок Молдо).

КУЛУЯ (ар.) дин. Курандын 109-сүрөсүнүн башкы сөздөрү. Кулуя сүрөсүнө түшкөндө молдого куймак көтөрүп барчу турбайбы, курган балдар («КМ»).

КУМ (ир.) чоң карапа идиш.

КУМАЙ I (кырг.) кумдак жер, кум. Айланасы боз кумай, Мээ кайнаткан чөл болуп («Манас»). Бир маалда кумай ишлеп аткан балдардын бирөө элейип карап калды (К. Акматов).

КУМАЙ II (ир.) бакыт кушу (анын көлөкөсү түшкөн киши бактылуу болот яниш. Буга кумайык байланыштуу болушу ыктымал).

КУМАР I (пр.) эңсөө, каалоо. Калың топту аралап, Тараталы кумарды (Токтогул).

КУМАР II (пр.) утуш ойну. Жыйырмадан бөлүнүп, Кумар кызык көрүнүп («Манас»). Кумарчыга кошулуп, Чатагына калбагын (Токтогул).

КУМАРПОЗ (пр.) утуш ойнуна ооп кеткен адам. Ал өзү өйүзгүтөр ышкылуу экен (С. Жигитов).

КУМГАН (кырг.) жезден же чоюндан жасалган кол жуугуч, чөөгүн. Туткасы жок кумгандай тоголонуп турат (сүйл.).

КУМНАР, КУМПАЙ (пр.) оңбогур, желмогуз. Кайдагы кумпарды жолдош кылып алгансың? (сүйл.).

КУМСА (ар.) 1. кызтеке, гермофродит. 2. өтм. митаам, кара мүртөз. Ыраңында куну жок, Адам соёр кумсанын (Барпы).

КУМУЛДУК (кырг., эск.) ийлеген териден жасалган насыбай салгыч. Насыбай салган кумулдугун чыгарды. Муунта байлаган боосун чечип, насыбайынан чымчып алды (А. Убукеев).

КУМУРА (пр.) борсогой карапа идиш (көбүнчө шарап, суу куюлат). Түбү чуңкур кичинекей идишке кумурадан бирдемени куя баштады (Т. Касымбеков).

КУМЧА (пр.) боткок, гүлдүн кутусу. Жолу арбыйт жоргонуп, Гүлү сонун кумчанын (Барпы).

КУН (пр.) 1. денедеги кап. Ыраңында куну жок (Барпы). 2. өтм. бирөө колдуу болуп өлгөн адам үчүн алына турган айыл, өлгөн адамдын баасы. Эр өлтүрүп кун тартпай, Элимден кеттим айдалып (Токтогул). Айтканына көнгөнүмүн, Үмөтөйдүн кунуна Тайбуурулду бергемин («Семетей»).

КУНА түш. диал. кубаныч, шаттык («жыргал-куунап» болуп айтылат). Ырчы (Японияда) катуу кыйкырса, ошого жараша артист бийи менен кунага батканын билгизип жаткансыды (К. Жусупов).

КУНАБА (пр.) кандуу жаш, катуу кайгы. Санаа тартып сарылып, Дартизар болуп сандалып, Кунаба жутуп кумсарып (Тоголок Молдо).

КУНДА, ГУНДА (пр.) кара курт, уулуу жөргөмүш (ырым-дариымда гана кездешет). Кунда, кунда, кунда курт, Атын билген кунда курт (дарым ыры).

КУНДАК (пр.) мылтыктын найынын бешиги. Мылтыгым кооз болсун деп, Ак талдан кундак чаптырган, Алмадан шыйрак жойдурган (Эл ырлары).

КУНДАР (кырг.-пр.) өлгөн адамга айып төлөмөр адам, к. кун.

КУНДУЗ (кырг.) териси баалуу жаныбар (кара күрөң, кулпур-лүндө жашайт, мыкты сүзөт жана чумкуйт. Суунун көбөө-Кумдак сууда кундуз бар («Манас»). Көйкөлгөн көктө жылдыз-сын. Көлдө ойногон кундузсуң (Эл ырлары).

КУНИК (пр.) серт, түрү суук, өңү жаман, ирени жаман. Аз да болсо көптөй көрүп, куник болсо да түзүк деп ушуну канжигага байлана кетиниз, хан тагасы (Т. Касымбеков). Кыштак калкы «калпычы» деп жаманатты кылган куник адам жанын жеген жалганчы деле эмес экен (С. Жигитов).

КУНУТ (ар.) дин. кулчулук кылуу, жалынуу. Намаз бүтөөрдө эки жагына салам бергенден кийин, кунут дубасын айтып бата кылды (Т. Касымбеков).

КУНУК (пр.); куник м-н бирдей.

КУП (пр.) макул, жакшы болот. Он экиде Бокмурун, Обунду таап иш кылган. Оён Манас куп десе, Ошондо, иним, күч кылган («Манас»). Куп дебей, жарайт дебей, же жок дебей, Түнөрүп күзгү узун түн түнөргөндөй. Көрөгөч алп каракуш сыяктанып, Толубай бир туякты кур жибербей (А. Осмонов).

КУПА (ар.) 1. күмбөздүн жумуру төбөсү. 2. өтм. көрчөгө, жүгөп, куюшканга бастырылуучу борсогой темир. Күмүштөн купа койдурган, Кыял салып ойдурган (А. Чоробаев). Жүк бурчу — бакан ачалуу, Купасын чапкан дилдеден («Сарынжи-Бөкөй»). Чачысына күмүш купа чөгөрүлгөн жылан боор кооз камчысы менен Байымбеттин ийини секин нукуду (Ш. Бейшеналиев).

КУПТАН (пр.) 1. уктап аткан кез. Жаннаттын гүлү жыттанган, Жигиттер көрсө суктанган, Жаным сүйгөн Дилбарды, Жетелеп кетсем куптандан (Барпы). 2. дин. жатаарда окулчу намаз. Үстүнө кирбейт башка адам, Куптан окуп эл жаткан (А. Чоробаев). Айың сөздүн чындыгы бар экен, Ит атаарды куду куптан окуп жаткан жеринен кармабадымбы (С. Жигитов).

КУПУЯ (ар.) жашырын, сырдуу, ичинен, билдирбей. Купуя ойдо жаткан сөздөр, Кирпиктерге тагылат (Т. Байзаков). Капалыгым тараткан, Купуя сөзгө машындан (Тоголок Молдо).

КУРАН (ар.) ислам дининин негизги «ыйык» китеби. Атынды оңдоп токуп жүр, Айкөлүм мени өлдү деп, Кезинде аңгырап куран окуп жүр («Манас»). Куран окуп, купта айтып, Көмдүн бекен, Токтогул (Токтогул).

КУРАН КАРМА (ар.-кырг.) дин. куранды төшүнө коюп, ант кылуу, каргануу. Иншаалла... мен чыккыччыларды азыр табамын деп, Бөрүбай молдо элдин баарына куран кармата баштады (К. Жантөшев).

КУРАН КАТМА (ар.) дин. арбактарга арнап, куранды баштан аяк окутуп чыгуу. Өлгөндөрдүн жаназасына туруп, куран катма түшүргөн... жалгыз гана Түнкатар молдо (К. Жантөшев).

КУРГУЙ (кырг., эск. кургак кудук) терең түпкүр. Түн караңгы, көз сокур, тайсан кеттиң кургуйга (Ч. Айтматов).

КУРДУМ (пр.) айлампа, суунун ирими. Курдумга боюн ташташып, Агып жүргөн андан көп («Манас»). Калың Нойгут элинен, Кесирлүү кыз чыкты деп, кездешкендин баарысын, Курдумга башын тыкты деп (Тоголок Молдо).

КУРЖУН (пр.) унаага арта салма туташ кош баштык. Макем берсе, бир атка, Куржун арта кетели (Токтогул).

КУРМА (пр.) ысык өлкөлөрдө өсө турган дарак (жемиши абдан ширелүү, жийде сыяктуу болот. Кыргыздар касиеттүү деп эсептеген). Көк өрүгү курмадай, Чөлү сонун кыргыздын (Барпы).

КУРМАН, КУРБАН (ар.) 1. дин. арнап мал союу, атап союу. 2. өтм. өлтүрүү. 3. өтм. согушта каза табуу. Согушта курман болгондор бар (Ч. Айтматов).

КУРМАН АЙТ (ар.) дин. мал атап союу майрамы (мусулмандар зулхижжа айынын онунда өткөрөт).

КУРМАНДЫК (ар.-кырг.) атап союлуучу. Кылычты кындан аларда, Жайма көкүл жаш Айдар, Курмандыкка чаларда («Манас»).

КУРОРТ (ор.-нем.) табигый дарылыгы бар жай. Колхоздордун курорту, Айткым келет жеримди (Шамей Токтобай уулу). Дем алып жүрөт курортто, Ден соолук жагым начар деп (Б. Сарногоев).

КУРП (пр.) түш. диал. күч, кубат, ал. Өзүмдүн курпум жетет. Козголорго курпум жок (сүйл.).

КУРС (ор.-лат.) 1. багыт, бет алуу (кеме, самолёт). Авиано-сецтин бортунан учкан бир самолёт Сан-Франциского курс алды, аздан соң экинчи самолёт карама-каршы багытка — Владивостокко курс алды (Ч. Айтматов). 2. өкмөттүн, партиянын алган багыты. Партиянын курсу элдин таламына шайкеш («Сов. Кырг.»). 3. кан-лардын курсу ачылып жатыптыр (сүйл.). 4. жогорку окуу жайла-рында студенттин бир жылдын ичинде ала турган билими, студент-тин составы. Сабыр техникумдун үчүнчү курсун бүтүрүп, каникул-га келди (Т. Сыдыкбеков). 5. дарылануунун бүтүн бир бөлүгү. Дарылоо курсу бүтсө, ооруканадан чыгам го деп турам («КМ»). 6. баалуу кагаздардын, акчалардын чыгам го деп турам («КМ»). **КУРСАНТ** (ир.) кубаныч, көңүл ачыктык. Кулпунтуп ачыл ба-гынды, Курсант кылды жанында (Токтогул). **КУРТ** (кырг., эск.) бөрү, карышкыр (Махмуд Кашкаринин «Лү-гатында» да ушу мааниде). Мал куш-курттан аман болсо, эртең жайлоого көчөбүз (сүйл.). **КУРТКА** (кырг., эск.) кемпир. **КУРУЛТАЙ** (түрк-монг.) чоң мажлис, чогулуш. **КУРУШ** (кырг., эск.) түш. диал. кеңештеш, акылдаш, кеңеш. Куш салсак бирге салабыз, Курбулаш өскөн балабыз. Куруштуу болсок баарыбыз, Баатырлык бакыт алабыз («Курманбек»). **КУСА** (ар.) 1. кайгы, капалык, көңүл чөгөт болуу. 2. сагынчу, көргүсү келүү. Куса болуп келгенде, Көрө албадым жүзүңдү (Э. Кусадар). **КУСАДАР** (ар.-ир.) кусалуу. Курбулуу булак кайыңды, Кулжа-лар оттоп жайылды, Кусадар болуп сагындым, Курдашым жүргөн кусадар болдум (С. Жигитов). **КУСАМАТ** (ар.) кек, кастык, ичтеги кек. Кусамат болуп залым-деп, Айдалдым эле мен куулуп (Токтогул); кусумат м-н бирдей. **КУСЕПНИ** (ар.) 1. сонун, көркөм, сулуу, кооз. 2. өтм. түш. диал. сүйрү жүзүм (жүзүмдүн бир сорту). **КУСУЛ** (ар.) дин. бүткүл денени жууш; бүт кириңүү, денени бүт тазалоо. **КУСУЛ ДААРАТ** (ар.) дин. бүткүл денени жууп тазалануу. Кусул даарат аласың, Кудайдын жолун табасың (Токтогул). **КУСУМАТ**, **КУСМАТ** (ар.) кек, кастык, ичтеги кир. Ичинде пи-кир калбасын, Кусуматка баспагың (Э. ырлары). **КУСУР** (ар.) 1. зыян, кемчилик. Жамандык кылсам жашымда, Кудуреттин кусуруна калам го, Көңүлдү өйүп, коркунучтар ырбады (Т. Байзаков). **КУТ** (кырг., эск.) 1. жан, тын. Атын атаса, куту сүйүнөт (ма-кал). 2. миф. түрк элдеринин исламга чейинки диний ишениминде нерсе; ал түшкөн үйгө бакып түнүчүндө коломтого түшө турган үйдүн төбөсүнөн кут түшөт (А. Токомбаев). 3. өтм. бакыт, жак-шылык, дөөлөт. Копоктун бир конгону — кут, эки конгону — жут (макал). **КУТПА I, КУТ** (ар.) 1. уюл, полюс. 2. түндүк тарапта бир орудан кыймылдабай турган жылдыз, уюл жылдызы. 3. түндүк та-рап. Эки көзүн прмебей кутпа тарапты карап кадалат (К. Жан-

төшөсө). Кутпа жакты баштанып, Чөгүп берет Желмаян («Семетей»). **КУТПА II** (ар.) 1. дин. жума күндөрүндө, майрамда намаз алдында элге карата имамдардын сүйлөгөн үгүт-насыяты. Курдаш-тарын өлгөндө, Көрдүн бекси, Токтогул. Куран окуп, кутпа айтып, Көмдүн бекен, Токтогул (Токтогул). 2. дин. ишке кыйганда окула турган аяттар, сөздөр. **КУТУ** (ир.) соот, сандыкча, көмүркөй. Мергендердин баарысы, Кутуда калбай дарысы («Манас»). Кутусун салып мойнуңа, Да-рысын катып койнуңа, Барам деп басып бийикке, Кетүүчү элеч кийикке (Тоголок Молдо). **КУТУМ** (ар.) 1. сыр жашырган, сырды сыртка чыгарбаган адам. 2. өтм. куу, арамза, ичимден тап деген кусмат адам. Бек уулдары качан да болсо ушундай кутумдугуңар калбайт (О. Көч-кенов). Ал эмес дегендер ортодогу кутумдар окшойт го? (Т. Ка-сымбеков). **КУУ I** (кырг., эск.) агыш түс. Куу далы бала — итий (рахит) болгон бала, далысы жабынып калган бала. Куу чирен — дарамат-ты жок чиренген, курулай чиренген адам. Куу куурай — оттук таш үчүн була алынуучу куурай. Куу шыйрак — бала төрөбөгөн аял. Куу чегир — бүркүттүн бир түрү. Куу этек — жарыбаган, томяк. Куу баш — баласыз. Куу баш болор жигитке, туубас катын жолу-гат (макал). **КУУ II** (кырг., эск.) оттуктун тутандыргычы (эски чүпүрөк, жип-шуу, жумшак чөп, куурай). Көрсөн куу — жакшы тутануучу куу. **КУЧ** (кырг., эск.) кучак, кучактоо. Жыгылды Жолой жер кучуп, Акылы баштан чып учуп («Манас»). **КУЧУНАШ** (кырг., эск.) 1. көзү ачык, бубу, бакшы. 2. өтм. оолукма, жин, туткак (өзб. кушпач). Дегн ушул менин эрим кы-зык, кучунашы кармаса, жок жерден шылтоо табат («Чалкан»). **КУШ, КУШ** (ир.-кырг.) жакшы, кайыр, кош. Куш келиңиз! Келиңиздер, жакшы келдиңиздерби! Ырахмат, куш келиңиздер, меймандар (Т. Касымбеков). **КУШБЕГИ** тар. амрдин же кандын сарайындагы баш вазир же укугу вазирге тең амалдар. Кокондогу кушбег, Сени менен эччилиги азыраак («Семетей»). Көп өтпөй буларга Маргалаң бегі Өтөмбай кушбегі кошулду (Т. Касымбеков). **КУШ КАТ** (ир.-ар.) сулуу жазуу, жазуусу кооз, колу жакшы. Куш кат тилмеч орусча лепилдетип жазып кирди (А. Токомбаев). **КУШКАНА** (ир.) мал союлуучу жай, үй. Кайдагы жаман түш-төр кирди: кайра баштан согушта жүргөнсүйт, же бир кушканада жүргөнсүйт (Ч. Айтматов). Түрмөнүн айланасы кушканага окшойт да калат (К. Жантөшев). **КУШКЕР** (ир.) 1. сиңимдүү, оной сине турган, сиңертелүү. 2. өтм. таттуу, ширин. Арзан тамак пияздан, Барып алып жээр-сиңер. Кубангандан баарыңар, Кушкер экен дээрсиңер (Тоголок Молдо). Эненин бул сөзүндө: «үйлөнсөн боло, кушкер тамак же-гин келсе» — деген купун кеңеш, тымызын пикир билдирүү бар эле (Ж. Мавлянов). **КУШТАР** (ир.) жакшы көрүп калуу, сүйүп калуу, көңүл түшүү. Куштар болуп турабыз, Көрсөт бизге өнөр деп (Тоголок Молдо). **КУШУБАК** (ир.-ар.) кубанычтуу, көңүлдүү, ыраазы. Кушубак

бол, үкө жан! Кай бир чабыр жылкылардын көтөрүм болоюн деп калганы болбосо, башкасы аман (К. Жантөшев).

КУЯ, КУЙ (кырг., эск.) 1. түпсүз ор. 2. өтм. кудук. 3. өтм. кутулгус азап. Суук көзгө чалдыкпай өтүп кетсең болду. Кокус бирөө байкаса, кутулбас куяга калабыз (Ч. Айтматов). Ушу бир катындын айынан кутулбас куяга калбайын деп, санааркагансып отурган (Ш. Умөталиев).

КУБӨ I (ар.) 1. көлбөөрүгөн узун жеңдүү чапан. 2. өтм. жоо-кер кийими (Фирдоусинин «Шах-намасында» каба — согушта кие турган узун этектүү сырт кийим. Өзб. гүппи — пахта салып шы-рымжан чапан. Каз. күппи — төөнүн же койдун жүнүн салып кабыган тей). Ийним тийбес көк күбө Көөдөнгө тээп чечпесем («Семе-нас»), к. күпү.

КУБӨ II (ир.) танык, кепил, көргөн-билген адам. Тилиң тишиңе күбө, калп айтасың! (сүйл.).

КУБӨ НААМА (ир.) ырастоочу кагаз, күбөлүк кат. 1931-жылы Тил, адабият институтунун күбө наамасы боюнча барып, Ысык-Көлдө жашаган манасчы Каралаев Саякбайды алып келдим (Х. Ка-расаев).

КУБӨ III, к. күйө.

КУБӨК (кырг.-монг. «хаахан» >> «хавх») аңчылык куралы. Жал-куйругу түпөктөй, Тумшугуна карасаң, Суурга койгон күбөктөй («Манас»), к. капкан.

КУЙӨ жүндү, жүндөн жасалган буюмду жей турган мите курт. Күйө түшүп, жиптерди кырып жатат, — жакшы болот үшүнтсөң, — чача бер, деди көзүнөн оту жана түшкөн Абдулхак (Ш. Абдыра-манов).

КУКҮРТ (ир.) 1. саргыч түстүү зат. Күкүртү күйөт жаркырап, Нефтисп агат шаркырап (А. Үсөнбаев). Бозосу күкүрттөй кайнап чыгыптыр («Чалкан»). 2. диал. ширенке. Күкүрт жаксаң абасы дүрт эткен ысык августту кошо эстешип кирдим (К. Жусубалиев).

КУЛ (ир.), байчечек, чечек м-н бирдей.

КУЛ, КУЛАПСА (ир.) денеге бөөрткөн нерселер чыккан жугуш-шымда жайрап калайын (К. Жантөшев), О, бооруңа кул чыккыр, сенин элебиң! — деп каргады («КМ»).

КУЛ БАК, ГҮЛ БАК (ир.) кандын ордосу. Кул багын калың чеп кылды, Күн жүрүшкө каратып, Дарбазасын бек кылды (То-голок Молдо).

КУЛБОТО, КИЛБОТО (ир.) 1. ылай, чопо ширеткич очок. 2. отко чыдамдуу чопо, цемент. Кул майданды чалдырып, Кулбото-нун топурак, Кире менеп алдырып («Манас»). Анжиянды чалдыр-ган, Кулботону алдырган («Манас»).

КУЛБУРАК (ир.) 1. гүлдүн желбирөөчү, гүлдүн желекчеси. 2. гүлдөй үлбүрөгөн кыз. Кызды көрсөм — гүлбурак бурагансыйт, Гүлдү көрсөм — кызбурак сылагансыйт (Т. Байзаков), к. гүлбурак.

КУЛГААКЫ (ир.), к. гүлгаакы.

КУЛГҮН (ир.) 1. кызгылт, мала кызыл. Күзүндө жамгыр бол-босо, Кулгүн чөп кайдан бүрдүсүн (Токтогул); гүлгүн м-н бирдей.

2. өтм. таза, жаш. Гүлсарым, менин гүлгүн өмүрүм, жаркын жыл-дарым сени менеп кетти. Өмүр бою эстей жүрөмүн (Ч. Айтматов).

КУЛДУ (ар.) бүткүл, бардык, бүт. Эмгектеген жаш ыйлап, Өбөктөгөн кары ыйлап, Күлдү журттуу баары ыйлап («Манас»).

КУЛДҮР МАМАЙ (кырг., эск.) 1. чагылгандуу күркүрөк, күн-дүн күркүрөгү. Байыркы түрк тилдеринде, азыркы өзб., уйг. «гүл-дүр мама, мама калдырык» — күндүн күркүрөгү. 2. өтм. өтө үнү ачуу, замбирек же мылтык. Күлдүр мамыл мылтыкты, Күркүрөтө аттырып («Манас»).

КУЛЖАРА (ир.), күнжара м-н бирдей.

КУЛНАР (ир.) анардын гүлү; гуанар м-н бирдей.

КУЛӨ (ир.) 1. селденин топусу. 2. Шоңшогой топу, төбөлүү топу (деринштер кийген). Күлө кийип башына, Алакан ачып жайылтып (Тоголок Молдо).

КУЛПӨТ (ир.) өтм. шан, шандуу, жыргалдуу, каада. Биз күл-пөттүн үстүндө отурган кезибизде... (Ч. Айтматов). Күкүгүм учту элимден, Күлпөтүм кетти жеримден (Токтогул), к. үлпөт.

КУЛҮСТӨН (ир.) 1. гүл өстүрүлгөн жай, гүлдөп турган жай. 2. өтм. гүлдөй жайнаган, баралына келген, толукшуган. Күлүстөн мырза кул ойрон, Күлүп кетти бейишке (Тоголок Молдо). Күр-дөлдүү жигит чогулса, Күлүстөн Сыргак, эр Чубак, Ал экөөндөй шер кайда («Манас»).

КУЛЧӨ (ир.) 1. тегерек тококтун бир түрү. Күйүк көмөч, күлчө нан, Кудайы кайыр сурадым (Токтогул). 2. өтм. этке кошуп жей турган камыр, жупка. Мергендин көзү милтеле, Опкоктун көзү күлчөдө (Токтогул).

КУЛЧӨТАЙ (ир.-кырг.) камыр аралашкан, эт, камырдуу эт.

КУМБӨЗ (ир.) 1. имараттын төбөсүндөгү жумуру чоку. 2. көр-дүн үстүнө тургузулган имарат, коргон, эстелик. Алты кылым өт-көпчө, Айкөлдүндүн кумбөзү, Аман турсун деп салды («Манас»).

КУМ-ЖАМ (ир.) талкалоо, кыйракан, өлтүрүү. Көрүнгөнүн ке-тирбей, Кум-жам кылган зор Кошой («Манас»).

КУМӨН, КҮНӨМ (ир.) 1. болжоо, ой жоруу. 2. өтм. шек, ка-дик, шектенүү, кадиктенүү. Короодо малын уурдатса, Күмөн болот турбайбы (Барпы). Биз эч бир күмөн санабай туруп, кээде сурап калар элек (Ч. Айтматов).

КУМӨНДӨР (ир.) шектүү, кадиктүү, белгисиз. Укпадым элдин кабарын, Күмөндөр тирүү табарым (Токтогул). Үкүбала далае кү-мөндөр калды (Ч. Айтматов).

КУМПАЙКУМ (ар.) 1. миф., дин. кудай таала бүткүл ааламды жасаарда, убараланып отурбастан эле «күн фаякүң!» дегенде, аалам ушу калыбында жасалып калган имиш. 2. өтм. таш-талканы чыгуу; кыйракан болуу. Мындай коомдук түзүм кумпайкүм болушу керек (А. Саспаев).

КУМҮРӨЙ (ир.) өтм. жок кылуу, жолун катыруу, жиптүрүү. Гүлдөй жаныңды кумүрөй кылып соолтоюнбу? — деп, Асанхан ке-линг карап атырыла баштады (К. Жантөшев). Кумүрөй көрдүн алдына, Күлүстөн неге жашынды (К. Жантөшев).

КҮН 1. Күн системасынын борбордук телосу, шар формасын-дагы өтө ысык жылдыз. Кыйын болсоң жооп бер: Ай, күн, жыл-дыз, асман, жер, Айтчы, кайдан жаралды? (Жеңижок). 2. Сутка, сутканын күн чыккандан батканга чейинки бөлүгү. Эдигей а күнү борондулуктарды чакырып кой сойду (Ч. Айтматов). Күн багыш — уругунан май алына турган өсүмдүк. Күн жүрүш жак — түштүк тарап. Күн какты мал — жайында көп минилип, семирбей калган мал. Күн карама адам — көшөкөр, өз пикири жок адам. Күн кө-рүү — тиричилик кылуу. Күнүн көрүү — ийгилигин көрүү; эптеп оокатын кылуу. Күнү бүтүү — өмүрү бүтүү, өлүү. Күнү түшүү — ай-

ласыздан багынып берүү; анысз оокат кыла албай калуу. Күн са-
луу — айласыздан бирөөнүн колун карап калуу.

КУНАДЫР (ор. <лат.> губернатор (революцияга чейинки Рос-
сияда губерниянын башчысы). Калаадан келген кунадыр, Кулак
салап угуп тур (Токтогул). Күйүттүү күнгө токтолуп, Кунадыр
сурап сот болуп, Күнгө мылтык октолуп, Күлгүн өмүр, гүлдөй
жан, Күйүттө жанды чок болуп (Женижок).

КҮНДӨ I (монг. хунд — урматтуу) түн. диал. айыл аксакалы,
айыл башчысы.

КҮНДӨ II (ир.) кол кишен, күнөкөрдүн колуна, мойнуна са-
лына турган жыгач кишен. Күндө салып мойнуна, Кыл чылбыр
чырмап колума, Кармап кетип баратат (Токтогул). Күнөөм болсо,
балдарым, Күндөндү мага камдагын (Манас).

КҮНЖАРА (ир.) май өсүмдүгүнүн уругунун май сыгып алган-
дан кийин калган чөбөгөсү, калдыгы. Зыгырдын күнжарасы. Чи-
гиттин күнжарасы.

КҮНЖУТ, КҮНЖУТ (ир.) уругунан май алынуучу өсүмдүк. Күн-
жут Африкадан тараган (КСЭ).

КҮНӨ, КҮНӨӨ (ир.) жазык, кылмыш, айып. Каттан кийин
күнөө Базарбектин мойнуна оогансыды (К. Канмов).

КҮНӨНҮ (ир.) жазык, кылмыш, айып. Мен да сендей кан элем,
Күнөйүм качан кечилет (Токтогул).

КҮНӨКӨР, КҮНӨӨКӨР (ир.) жазыктуу, кылмыштуу, айыптуу.
Ыргып турду эр Кошой, Балам, аш берген киши күнөкөр («Ма-
нас»).

КҮНӨМ (ир.). Кыз энесинен сууган жок. Ал жагынан Зейнеп
апа да күнөм санаган жок (Ч. Айтматов); күмөн м-н бирдей.

КҮНӨМДӨР (ир.), күмөндөр м-н бирдей.

КҮН (кыт.-ир.) түш. диал. 1. дудук, керек. 2. өтм. учукпаган;
кул аял. Илгери элимдер кулак кести кул, учукпаган күн жум-
шаган. Келин-кыз байга күн болуп, Жигиттер байга кул болуп
(О. Бөлөбалиев). Мурунку «жетим Ажар, сестер Ажар» деген сөз-
дөр эмн «күн Ажар» деген сөз менен алмашылат (К. Жантөшев).

КҮНҮТАЙ (кырг.-монг. хунхтай — сулуу). 1. келбеттүү, кели-
нанын эти жол азык. Курдашым таап ойногон, Күнүтай кызда не
жазык (Эл ырлары).

КУП (кырг., эск.) 1. түш. диал. кереге же тамдын бооруна бе-
китип коюп, май бышыкч сүйрү челек. Сызма менен ташып коюп бы-
шып жаткан күбүсүнүн бишкегин кайрадан кармап... (Ж. Мавля-
нов). 2. кымыз, бозо ачыта турган идиш. Кымыз, бозо ачтыкан,
Күбүн сатты кайран эл (Ы. Шайбеков). Уу төгүптүр күбүнө, Ушу
турган Канчоро, Балам, жеткен экен түбүнө («Манас»).

КУПСӨР (кырг., эск.) 1. тар. ичине жел толтурулган меш, ча-
салынуучу туулуп, баштык. Күпсөргө дары куйганым, Күйүкпөй бас-
кап бууданым (Тоголок Молдо). 3. өтм. күрсүйгөн кенен адам. Кең
бар (Тоголок Молдо).

КУПУ (ар.). Дөп ошентип эр Кыяз, Этеги жайык бек күпү,
Чүрөккө чечип берди эми («Семетей»); күбө м-н бирдей.

КУПҮР (ар.) 1. дин. кудайга шек келтирүү, кудайдан шек кы-
луу. 2. өтм. кайбат айтуу, сырттан жамандоо. Бой тартып калган

кыздар эркек аттуудан алыс жүрбөсө, бүтнөй турган күпүр сөздөрдөн
кутулушу кыйын болуп калат (А. Убукеев).

КҮНЧӨК (ир.) 1. арабанын дөңгөлөгүнүн, тегирмендин барасы-
нын чабактары бекитилген бөлүгү. Муруттарын караса, Тегирмен-
дин күпчөккө, Текши койгон барадай («Манас»). 2. өтм. шинин
кетүү, шиник. Күпчөктөй шининген баш куйканы, шининин дүмү-
рүн сыздатканы... (Ж. Медетов).

КҮРЗҮ, КҮРСҮ (ир.) чөкмөр, чөчмөр, чоюн баш. Казандай күрзү
көтөргөн, Беш жүз балбан дагы бар («Манас»). Күлдү журтка
жообум бар, Күрсү тийген жонум бар («Манас»).

КҮРМӨ (кырг.-монг. хурем — тондуу сыртынан кийме ан тери-
спен жасалган желетке) жүп салган кыска бешмант. Күрмө кий-
ген кытайдын, Күчтүүсүнүн уулу элем («Манас»).

КҮРӨГӨН (монг. гүрган — күйөө) монголдуу күйөөсү деген
мааниде (Аксак Темирдин ылакап аты. Ал 1336-жылы туулуп,
1405-жылы дүйнөдөн кайткан; кырг. «Күрөгөн» деген энчилүү ат
да ушул сөзгө байланыштуу болушу ыктымал).

КҮРӨӨ I. (ир.) утушка коюу, кумарга тигүү. Кумар ойноп ак-
часын уттуруп жиберип, короо-жайын күрөөгө коюптур («Чакан»);
кереп м-н бирдей.

КҮРӨӨ II (монг. хурээ) 1. чулганган, корголгон. 2. калмактын
кечилдери жашаган үй, монастырь, кечилкана. Сары-Суунун жээ-
гинде, Оркойгон күрөө көрүнөт, Ошондо болот кечили («Манас»).

КҮРӨӨКӨ ТОН (кырг., эск.; байыркы түрк тилдеринде күрөкө —
ургаачы аюу) асыл кездемеден тигилген сый тон, кийит. Күлүктөн
тартуу камданар, Күрөөкө тондон жамданар («Манас»).

КҮРСҮ (ар.) 1. кеңир, желөнүп жатма орундук. Көбөзали,
Көкбөрү, Кошо жүрдү Таласка. Көрүнүшмөк болду эми, Күрсүдө
жаткан Манаска («Манас»). 2. так, такты. Алтындан күрсү кой-
дуруп, Ак боз бээни сойдуруп («Манас»).

КҮРҮЧ (ир.) тазаланган, кабыгынан ажыратылган шалы. Күрү-
чү күздүк айдаган, Күрөшкөндө душмандын, Келдесин кесип чай-
наган, Буудайык кандан Музбурчак («Манас»). Күлүк чыгат сы-
ноого, Күрүч берип байласа (ылакап).

КҮЧАЛА (ир.) седеп сыяктуу даны бар өсүмдүк. Күчтүү арак
алдырып, Күчү кайтып калат деп, Күчала туурап салдырып («Ма-
нас»). Күч-кайраты ташыды, Күчаладай ачыды (К. Жантөшев).

КҮЧҮГӨН (кырг., эск.) көк жору. Күчүгөн жүндүү сыр жебе,
Кирпичине чалынып («Манас»).

КУШҮНӨ (ир.) мушташка маш алам.

КЫБЛА (ар.) Меке тарап. Чок түшүп, тизе бүгүп, кыбла карап,
Качанкы куурап калган башты кармап, Күбүрөп, күчгүрөнүп, бир-
деме айтып, Алыста бир укмуштуу чал отурат (А. Осмонов).

КЫБЫЛА (ар.) Меке тарап. Мусулмандар бет алып намаз окуй
турган жак. Кааба тарап. Каабанын ичинде турган кара таш жак.
Узун бойлуу чыпарым, Кыбыла көздөй сулаптыр, Кымбатым Сыр-
так өлгөн бейм («Манас»); кыбла м-н бирдей.

КЫБЫЛА НААМА (ар.-ир.) компас. Меке тарапты көрсөтүүчү
прибор.

КЫДЫР (ар.) дин. пайгамбардын аты (диний уламыш боюнча
ал мурөктүн суусун ичип, өлбөй калган имиш. Дайыма адамдарга
жардам көрсөтөт имиш). Олуя колдоп, кыдыр даарыбаса эмнени
билет эле (К. Жантөшев); кызыр м-н бирдей.

КЫЖАЛАТ (ар.) 1. уялуу, кысылуу. 2. өтм. зарыл, муктаж.

Бир кыжалат иш менен сизге келдим (сүйл.). 3. өтм. тынчы кетүү, тынчыздануу. Ушундай кыжалат ойлор менен уйкуга кирди (Ч. Айтматов). Атам кечиккен сайын чыдамым кетип, кыжалатым күчөйт (Т. Касымбеков).

КЫЖАК (ир.) түш. диал. кыяк.

КЫЖЫМ, КЫЖЫМЫ (ир.) 1. бырышкан баркыт, плюш. Жыйналыштан кеч чыгып, атым менен араладым базарды кыжым издеп (С. Жигитов). 2. бөртмө жоолук. Эки кызыл ала кыжым жоолуктун бир учу менен оозун оронуп (Т. Касымбеков).

КЫЗАЛАК (ир.) торгой, торгойдун бир түрү, казала. Баса калып менен тап койгон (А. Чоробаев).

КЫЗ БУРАК (кырг.-ир.) кыз гүл, гүл кыз. Кызды көрсөм — гүлбурак бурагансыйт, Гүлдү көрсөм — кыз бурак сылагансыйт (Т. Байзаков).

КЫЗМАТ (ар.) 1. иш, жумуш. Сени азырынча заводдун көмөк жумуштарын тейлөө кызматына аламын (С. Сасыкбаев). Мен көз калар. Турмуштун түк токтолбосун белгилеп, ошол күнү далай бө-Катагандын кан Кошой Жапазама турсун де. Эламандын эр Төш-түк. Кызматым мыкты кылсын де («Манас»).

КЫЗМАТКЕР (ар.-ир.) мекемеде же өнөр жайда иштөөчү адам. Айыл чарба кызматкерлеринин кеңешмеси болуп өттү («Сов. Кырг.»).

КЫЗЫГАР (кырг.-ир.) кызы бузук; оңбогон, жаман. Кырк эшен анда кеп айтат: Манасын бачагар киши болучу, Манасын кызыгар нас).

КЫЗЫЛ (кырг.) кандын өңүнөй түс. Кары тарых көрүк басса узанып, Жаш кылымдын шамалы да күч алып, Соккон сайын биз жашаган планет, бара жатат улам кызыл түс алып (С. Жигитов). **Кызыл жүгүрүк** — ревматизм оорусу. **Кызыл бут** — бойдок жигит. **Кызыл кабык** — Сибирь карагайы. **Кызыл камчы** — катаал, касап дин кызуу бастырылып аткан чагы. **Кызыл май** — семизинде катуу үйүнүн тутуусуна чейин сыйрып алуу. **Кызыл чок** революцияга четири түшүп, кызарган бүйлөсү эле калган адам. **Кызыл такта** — айрылган төбөлөш.

КЫЗЫР (ар.) Жети кишинин бири кызыр (ылакап). Кызыр чалган кабылан, Кудуретке жалынып, Каарданып жайланып, Зулпукорду байланып («Манас»); кыдыр м-н бирдей.

КЫЙ (кырг., эск.) кык, тезек, малдын кыгы. Бул желе боо, каккап казык... а турат, Жылкы кыйы, кой тезеги бапырап (С. Эра-лиев). Бир додо кый, көө болгон үч тоголок таштан башка неси калат көчүп кетсе журтунда (Т. Касымбеков).

КЫЙБАТ (ар.). Бул апча кыйбат иш эмес экен (сүйл.); кымбат м-н бирдей.

КЫЙЛА (ир.) бир топ, бир далай. Самтыркандын артынан кыйла шылдың сөздөр айтышты (Н. Байтемиров).

КЫЛ (ир.) 1. түр, түрдүү. Чогулушта ар кыл сөздөр айтылды

(сүйл.). 2. өңчөй, чыгаан. Кырк жигиттин карачы, Кыл баатырдан кураган («Курманбек»).

КЫЛАБАН (ар.-ир.) кып, калта, кисе, бир нерсе салгыч. Боз кисенин жанында, Булгаарыдан кылабан. Анын ичи толтура, Тырмак алчу чарабжал (А. Чоробаев).

КЫЛАП I (ар.) кып, кап, салгыч. Кылычын кылабынан сууруп алып («Манас»).

КЫЛАП II (кырг.) өлчөөсү, ык, мерчимдүү учур. Кароолго карап келтирип, Кылабына жеткирип, Машааны ирмеп ийгени («Манас»).

КЫЛАПАТ (ар.) ушак, айык; каршы сөз. Эгерим эки болбоюн, Кылапат айтсам оңбоюн («Манас»). Кылапат жок сөзүмдө, Кыянат жок өзүмдө (Тоголок Молдо).

КЫЛБАТ (ир.) ээн, оолак. Алар өтө кылбат жерге орношкон, кызылдар аларды көрбөйт (К. Жантөшев). Өзүн өзү тарбиялай албаган, турмуш тарбиялай албаган адамды тарбиялайм деп уба-ра болбо. Андай адамдардан кылбат бол (К. Сактанов).

КЫЛДА, КЫЛДЫ, КЫЛЛА (ир.) так, как, так эле, как эле. Ай менгүлүү чокунун кылда чокусуна турду (Ч. Айтматов). Карагайлардын кылда учтары сакалдары самсаалаган булуттарды тешип өтүп... (М. Жангазиев).

КЫЛЫМ (ар.) 1. өлкө, жер-дүйнөнүн бир бөлүгү. Кылчайбай жүрүп согушам, Кылымга жетсин даңазам, Аман-эсен калгыла, Алдейлеп баккан эне-атам (Эл ырлары). 2. доор, заман, жүз жыл мезгил. Алты жүз эркеч бир кырып, Кыш кайнатып бек салган. Алты кылым өткөнчө, Манас кандын күмбөзү, Аман турсун деп салган («Манас»). Орус менен кыргыздын Бир тууганча турушу, Бир кылымга толду деп, Жалпы Союз эл келди (Т. Шабданбаев). Революциянын деми менен кылымдар аттап басып өткөн жолубузду сыйлабагандыгыбыз (Ч. Айтматов). 3. өтм. далай убакыт, көп мезгил. Барууга өзүм да көптөн дилгирмин. Барбаганым кылым болду (Ч. Айтматов).

КЫМБАТ (ар.) 1. баа, кун, турушу. Кымбат алып арзан сатып, Аты чыккан соодагер (Эл ырлары). Базардан алган буюмун, Билинбейт деп сатпа кымбатка (Жеңижок). 2. өтм. баасы жогору, баалуу. Энеден ыйык, энеден кымбат эмне бар дүнүйөдө (Т. Касымбеков).

КЫМКАП (ир.) парча (жибек кездеменин бир түрү). Кызыл кымкап, киш ичик, Кымбаттан канча бул калды (Тоголок Молдо).

КЫНА (ар.) кызыл боёк алынуучу өсүмдүк жапа ушул өсүм-дүктөн алынган тырмак, чач кызарта турган боёк. Бетине упу, колуна кына сүртүп, кашына осмо коюп жүрө турган адаты бар (К. Жантөшев).

КЫНЖЫ (кырг., эск.) 1. иттин мойнуна тагылуучу боолук. 2. темир чынжыр, чынжыр боолук.

КЫРААТ (ар.) 1. окуу, үн чыгарып окуу. Жарым саатка жа-кып созуп кырааты менен куран окуучу Түнкатар, азыр жарты мүнөткө да жеткирбей, бата кыла салды (К. Жантөшев). 2. өтм. уккулуктуу кылып окуу. Жердин түбү Арабстандан келген куран-дын салтанаттуу, уккулуктуу кыраатына кулак таштап (Ч. Айт-матов). 3. үндү созуп айтуу. Ассалоому алейкум, кутман карылар! — деп кыраатын келтирип салам берди Нүзүп (Т. Касымбеков).

КЫРААТКАНА (ар.-ир.) китеп, журнал окуй турган үй; библиотек (1919—20-жылдары колдонулган термин).

КЫРАЖ (ар.) алым, салык, налог. Кыраж деп алган ак тенге, ришкен (Тоголок Молдо).

КЫРГЫЛ (кырг., эск.) 1. бозомтук; сакал-мурутту ак аралап калган. Кырктын башы Кыргыл чал, Кыркында көпкөн жинди чал («Манас»). 2. таштуу зоока.

КЫРДАР, КАРДАР, КАРЫДАР (ир.) 1. алуучу, сатып алуучу. 2. өтм. кызга куда түшүү. Кырдарга жеткен беңделер, Кыз берип, уул үйлөгөн (сүйл.).

КЫРК АДИС (кырг.-ар.) дин. Мухаммед пайгамбардын кырк осуяты (илгері кичинекей китепче түрүндө болгон).

КЫРК АШ (кырг.) өлгөн адамга кырк күн өткөндөн кийин өткөрүлүүчү зыйнат. Кырк ашын антип өткөрдү, өткөргөнүн көз көрдү («Манас»).

КЫРК УБАЗИР (кырг.-ар.) хандын, падышанын кырк акылчысы, жигити. Кылымдын билген хап болсо, Кырк убазирин болот го («Манас»).

КЫРК ЧИЛТЕН (кырг.-ир.) миф. көзгө көрүнбөгөн кырк олуя, бир (булар адамдарга кысылган жерде, оор абалда жардам берет ийиш). Атасын тарткан эр Семен, Астулпарды чуратып, Жардын башын уратып, Жайнаган сууга кирди эми. Колдогону кырк чилтен, Колтугуна алыштыр («Семетей»). Түшүндө Батманы айланып менен сүйлөшүп, көп-көп кереметтер көргөн күрөшүп, кырк чилтен жүргөн кара чаар, көк жал жолборс менен күрөшүп, кырк чилтен да, Оро толсуң, оп майда! Кырча, кырча басканда, Кырман толсуң, оп майда («Оп майда»). Ала-Тоодо үйүлүп, Ак эгин турса кырманда («Сов. Кырг.»).

КЫРМАН (ир.) эгин бастырган аянт, жай. Орой, орой басканда, Оро толсуң, оп майда! Кырча, кырча басканда, Кырман толсуң, оп майда («Оп майда»). Ала-Тоодо үйүлүп, Ак эгин турса кырманда («Сов. Кырг.»).

КЫРМЫЗЫ (ир.) 1. кызыл, чымкый кызыл. 2. кызыл жибек. Таш сайынгай калмактын, Тазаларып бир бөлүп, Кырмызы күрмө кангайдын, Кызындарып бир бөлүп («Манас»). Кырмыздык менен ыштаткан, Кырмызы менен тыштаткан (Женижок).

КЫРЫМ (ор.-гр.) хром тузу менен өңдөлгөн жука булгаары, хром. Берген Орозкул азыр кырым өтүгүн жылтыратып, үзөңгүңү чирене учкай тээп, ээрде үргүлөп, шыйрагына киши тенебей... («Айтматов»). Тиги кырым кайышын... биттин табарсыгындай нерсе... (Т. Касымбеков).

КЫСА (ар.) ангеме, жомок. Кыздан чыккан тынары, Кызматин кыса кылалы (Тоголок Молдо). Кыса кылдым султандын, Кылып өткөн санатын (Тоголок Молдо).

КЫСАП (ар.) сап, эсеп. Кыргыз уулу болгонго Кысапашып кысабым. Кайта берип жатамын, Ошол күндүн кысабын (Тоголок Молдо). Эсеп-кысапка абдан так адам (сүйл.).

КЫСАС (ар.) өч, кек. Сарыбай итнин жанында отурду. «Бул кандай күн болуп кетти? Бир иттен башка жанында тири жан калбай... О, жараткан, бул эмненин кысасы?» (Т. Касымбеков).

КЫСАС (ар.) өч, кек. Сарыбай итнин жанында отурду. «Бул кандай күн болуп кетти? Бир иттен башка жанында тири жан калбай... О, жараткан, бул эмненин кысасы?» (Т. Касымбеков).

КЫСАС (ар.) өч, кек. Сарыбай итнин жанында отурду. «Бул кандай күн болуп кетти? Бир иттен башка жанында тири жан калбай... О, жараткан, бул эмненин кысасы?» (Т. Касымбеков).

КЫСАС (ар.) өч, кек. Сарыбай итнин жанында отурду. «Бул кандай күн болуп кетти? Бир иттен башка жанында тири жан калбай... О, жараткан, бул эмненин кысасы?» (Т. Касымбеков).

КЫСАС (ар.) өч, кек. Сарыбай итнин жанында отурду. «Бул кандай күн болуп кетти? Бир иттен башка жанында тири жан калбай... О, жараткан, бул эмненин кысасы?» (Т. Касымбеков).

КЫТА (ар.) сыртынан жабуу, сырт жагынан калкалоо. Кыта кылып кесектең, Тизип коёт бир күнү. Кыз келинни көчүлүн, Үзүп коёт бир күнү (макал).

КЫТАТ (кырг., эск.) капкара боёк. Энесип асыл нарктуудан, Кытаттай кара чачтуудан, Алгыр тынар баштуудан (Тоголок Молдо).

КЫТАТ (ар.) тилке, бөлүк. Тиги кок нооту ичк кийип, кара баркыттан көбөө карматып, кызыл саңсанда кытат койдуруп, жаба салма тебетей кийип келе жатканы Кулбарак элүү башы (К. Жантөшев).

КЫТГА (ар.) дүңүөнүн бөлүгү, материк. Асирдин ушул кезинде, Беш кытганын жүзүндө (Тоголок Молдо).

КЫТМЫР I (кырг.) куу, амалдуу. Бул адам абдан кытмыр экен (сүйл.).

КЫТМЫР II (ар.) дин. үңкүрдө көп жыл уктап калган жети боз уланды кайтарып турган иттин аты.

КЫШ (ир.) кирпич. Жети миң эркеч майына, Кыш бышырып бек салган («Манас»).

КЫША (кырг.) чий сыяктуу чырмалган калканчы, тосмо. Жалаң кабат аарчылган камыштан токулган кыша каланган (Т. Касымбеков). Убара тартып, кыша эшикти жип менен босогого тачып байлады (Т. Касымбеков).

КЫЯ (ир.) чөп, өсүмдүк, от. Жерден кыя чөп чыгып, Жаз болгондо таспи айтат (сүйл.). Кара кыяк — камыш сымал өсүмдүк.

КЫЯБАН (ир.) 1. түш. диал. көчө, аллея. Ал эми биздин Дзержинский кыябаны мындай шаңга өтө жарды. Көчө деле биздин үйүбүздөй ажарлуу, үзүрлүү болсун (К. Жусупов). 2. өтм. жол-жол. Кызыл селдесин башына кыябан кылып орогон, сулуу, кара сакал Али-Хажин сүткор (Ш. Абдыраманов).

КЫЯЗЫ (ир.) 1. салыштырганда. 2. өтм. түрү, жөнү, бет алышы. Кыязы, уулу Эркинбек бүгүн үйгө келбеген өңдүү («Ала-Тоо»). Ишти кыязы жаман эмес (сүйл.).

КЫЯК I (ир.) музыкалык аспап. Комузун чертип оштонтуп, Кыятын тартып боздотуп (Тоголок Молдо).

КЫЯК II (кырг.-монг. хуяг) соот, ок өткөрбөс кийим. Белдемчи, соот, кыягы, Бул жерден чыккан киши эмес, Ойлоп көрсөм сыягы («Манас»).

КЫЯЛ (ар.) 1. ой, пикир, санаа, үмүт. Миң кыял, миң ойду башып бириктирип канчалык терең экенин билдиргендей (Ч. Айтматов). 2. мүнөз. Кыялы жакшы эр Шууту, Муну да тартты сүрөткө («Манас»).

КЫЯЛКЕЧ (ар.-ир.) ою менен бүтүргөн, аракетсиз ойлой берген. Мен деле өмүрүмүн жарык танында айыпсыз, ашкан кыялкеч бала эмес белем? (С. Жигитов).

КЫЯМ (ар.) дин. 1. тике туруу, туруп тик туруу. Сүрөлөрүн окуп, кыямга да туруп калышты (К. Жантөшев). 2. өтм. түштүк тарап. Кытайдын кыям жагында («Манас»).

КЫЯМАТ (ар.) 1. дин. ислам дининде чоң суракка баруу үчүн өлгөн адамдар көрлөрүнөн тирилип, тике туруу, көрдөн туруу; сурак күнү. 2. өтм. өлүү, дүйнөдөн өтүү; тиги дүйнө. Бул Коңурбай өлбөсө, Кыямат жүзүн көрбөсө, Кыргыздын иши оңолбойт («Манас»). Кыл мурутту шыйпайып, Кыямат көздөй жол тартып, Кыяндап оору болду эми («Манас»). 3. өтм. оор күн, азаптуу убакыт. Кыямат салдык башыма, Кылымшы жок айдатып (Токтогул). Малчынын бул жарык дүйнөдөгү түйшүгү апчалык деле кыямат эмес дегенсип, кыш өтүп, өлбөгөн кулга жаз келди (Ч. Айтматов).

КЫЯМАТ (ар.) дин. ислам дининде чоң суракка баруу үчүн өлгөн адамдар көрлөрүнөн тирилип, тике туруу, көрдөн туруу; сурак күнү. 2. өтм. өлүү, дүйнөдөн өтүү; тиги дүйнө. Бул Коңурбай өлбөсө, Кыямат жүзүн көрбөсө, Кыргыздын иши оңолбойт («Манас»). Кыл мурутту шыйпайып, Кыямат көздөй жол тартып, Кыяндап оору болду эми («Манас»). 3. өтм. оор күн, азаптуу убакыт. Кыямат салдык башыма, Кылымшы жок айдатып (Токтогул). Малчынын бул жарык дүйнөдөгү түйшүгү апчалык деле кыямат эмес дегенсип, кыш өтүп, өлбөгөн кулга жаз келди (Ч. Айтматов).

КЫЯМАТ (ар.) дин. ислам дининде чоң суракка баруу үчүн өлгөн адамдар көрлөрүнөн тирилип, тике туруу, көрдөн туруу; сурак күнү. 2. өтм. өлүү, дүйнөдөн өтүү; тиги дүйнө. Бул Коңурбай өлбөсө, Кыямат жүзүн көрбөсө, Кыргыздын иши оңолбойт («Манас»). Кыл мурутту шыйпайып, Кыямат көздөй жол тартып, Кыяндап оору болду эми («Манас»). 3. өтм. оор күн, азаптуу убакыт. Кыямат салдык башыма, Кылымшы жок айдатып (Токтогул). Малчынын бул жарык дүйнөдөгү түйшүгү апчалык деле кыямат эмес дегенсип, кыш өтүп, өлбөгөн кулга жаз келди (Ч. Айтматов).

КЫЯМАТ КАЯМ (ар.) дин. тиги дүйнөдө өлгөндөрдүн тик

рилип, суракка барышы. Кыямат кайым болгуча, Кызматындап тап-байын («Семетей»).

КЫЯНАТ (ар.) 1. кара ниеттик, тескери. Кыянатысыз иштеген, Кызматылды текшердим (Тоголок Молдо). 2. тоскоол, каргаша, Кишиге кылбайт кыянат, Өзүнөн улуу кишиден, Адеп сактап уялат (Барпы).

КЫЯП (кырг.). Кыябына келгенде, Кырк баатырды жайлаган, к. кылап.

КЫЯПАТ (ар.) кебете, түр. Керимахун жөнүндөгү уккандарын айтпай жана Анархандын кандай кыяпатта тургандыгын байкабай жөнөдү (К. Жантөшев).

КЫЯР (ар.) амалдуу, айлакер; сыйкырчы. Кээ адам атак алган «кыйык, кыяр», Өзүндө мүнөзү жок элге сыяр (Тоголок Молдо); аяр м-н бирдей.

КЭЭ I (ир.) кайсы бир. Кээ бир убакта сопун киши, кээ бир кезде жини кармай калат («Чалкан»).

КЭЭ II (кырг.) кеспр, текебер. Кекиргени кээ болду (ылакап). **КЭЭЖИМ, КЕЖИМ** (ир.) ичине жибек салып шырылган күр-мө (сооттун ичинен кийилген). 2. өтм. жибек кездеме. Аттанарда үртүк жабуулап, Жетелеп алып баралы (Токтогул); кыжым м-н маанилеш.

Л

ЛААЖЫ (ар.) амал, чара, айла, жол. Лаажы жок, бой келип-дерге араба айдатылы деп жатсак, макул деген келинди сиз ты-йып салсаныз (Ч. Айтматов); ылаажы м-н бирдей.

ЛААЗЫ (кыт. лазы) кызыл мурч. Лаазыны көбүрөөк кошкон лагымдан бир кесепи алдыга койдү («КМ»).

ЛААЗЫМ (ар.) керек, зарыл. Баланын атын тилек менеп, үмүт менеп коюу лаазым (Т. Касымбеков), к. ылаазым.

ЛААЛ (ар.) акак, асыл таш. Көкүлдү бермет, кулагы лаал таш... алтын, күмүш жамынып суу менен ойнойт экен. Неге көргөзбөдү-нүз (Ш. Садыбакасов).

ЛААЛА, ЛАЛА (ир.) гүл, чечек, кызыл гүл, кызгалдак. Абал бир баар — жаз эле, досум, Адыр-түз лаала саз эле, досум (Т. Бай-заков).

ЛААНАТ, БЛААНАТ (ар.) каргыш тийген, жек көрүнүчү. Бас-ташканын нап кылган, Лаанатты жат кылган («Манас»); наалат м-н бирдей.

ЛАББАЙ, ЛЯББАЙ (ар.) ыя, эмне дейсиз, мен даярмын. Ляб-бай, бегим! — деп Сатар атын камчылана келип жанына имериле (К. Жантөшев).

ЛАББАЙКА, ЛАПКА (ар.) дин. угуп атамын, мен сенни ал-дындамын. Лапайка деп чакырып, Шайтан туусун качырып (К. Акнеп).

ЛАББАС (ар.) кийим, чапан, тон. Кан алдында турат де, Шайы лаббас кийет де (А. Чоробаев). Сүйүнгөндөн мол берди, Алтын лаб-бас тоң берди (А. Чоробаев).

ЛАБОРАНТ (ор.<лат.) лабораторияда, илимий мекемеде иш-төөчү илимий-техникалык кызматкер.

ЛАБОРАТОРИЯ (ор.<лат.) илим изилдөө тажрыйбаларын жүргүзүүчү мекеме, бөлүм, илимий-техникалык тажрыйба жүргү-зүүгө ылайыкталып жабдылган үй. Советтик саламаттык сактоо системасында клиника-диагностикалык жана атайын физиологиялык, сот-медициналык лабораториялар иштейт («КСЭ»).

ЛАГЕРЬ (ор.<нем.) 1. Убактылуу тургун жай; шаардан ок-чунураак эс алууга арналган жай. Туристтик лагерь. Пионер ла-гери. 2. Камактагылар, туткундар туруучу жай.

ЛАГИЛ (ар.) асыл таш, акак. Чык жибекке чырмалып, Жы-гылчуудай ыргалып, Лагил алтын жигасы, Оң чекеде кырданып («Манас»).

ЛАЗАТ, ЛАЗЗАТ (ар.) 1. жыргоо, мээңүү, көшүлүү. Негедир өмүр бою жактырган эрине али лаззаты өчө элек сурмалуу бото көзүн моймолжутат (Ш. Бейшеналиев). 2. өтм. даам. Эч бир лаз-заты жок тамак («КМ»).

ЛАЙЛАМА (монг. лал) мусулман. Лайлама дегени, Шишкебек-тей бышырып, Балбан Жолой жегени («Манас»).

ЛАЙЫМ, ИЛАЙИМ (ар.), ылайым м-н бирдей.

ЛАКАП (ар.) 1. жасалма ат; кебетесине, кесибине карата кою-луп кеткен ат. Кыргыздын акыны Абдыракман Байымбет уулунун лакап аты — Тоголок Молдо. Ал киши жаш кезинде кара тоголок киши болгон (Х. Карасаев). 2. накыл сөз, нуска сөз, үлгү сөз. Атактуу Саякбай Каралаев «Манас» жомогунан тышкары лакап сөздөрдү көп билген адам эле (Х. Карасаев), к. ылакап.

ЛАКЧАГЕР, ЛАКШАГЕР (ир.) түш. диал. кычкач, кыпчуур, чымчуур.

ЛАЛА (ир.) Ачылышың кызгалдак, Лаласындай кара көз (Бар-пы); лаала м-н бирдей.

ЛАЛАВУН (ир.) түш. диал. кант кызылчасы, кызылча өсүмдүгү.

ЛАЛМИ (ир.) түш. диал. кайрак, сугарылбаган.

ЛАЛМИКЕР (ир.) түш. диал. кайрак жерде иштөөчү дыйкан.

Лалмикерге кыз бербе (макал).

ЛАМ (ар.) араб алфавитинде «Л» тамгасынын аты. 40 деген сандын ордуна жүрөт; ылам м-н бирдей.

ЛАМ ДЕБЕСТЕН (ар. лам) унчукпастан, үндөбөстөн. Мен ба-рар замат имерилип сүйлөшүп калчу Бейшемби бул жолу лам деп сөз айткан жок. (М. Элебаев).

ЛАМА (монг. ламаизм дининде) дин кызматкери. Чоң Жолой-дой калмагы, Чоң лама балбаны («Манас»).

ЛАМПУК (ор. лампук) жылтырак кара кездеме (илгери кыр-гыздар лампүктөн эркектерге бешманти, аялдарга чапан тиктирген). Алымга кара жибек лампүктөн шым, бешманти, кызыл чепкен кий-гизди (К. Жантөшев).

ЛАҢГЕР (ир.) 1. көрүстөндү айландыра соккон дубал. 2. эск. карып-касарлар токтоп тыныга турган жай.

ЛАНДШАФТ (ор.<нем.) жер бетинин белгилүү рельеф, климат, өсүмдүк жана жаныбарлар дүйнөсү жайгашкан бөлүгү. Тоолуу ланд-шафт.

ЛАҢМАН, ЫЛАҢМАН (лун. ленмян; лен — муздак, мян — ун) эт кошулган коюу кесме. Бир кесе лаңман жедим (сүйл.).

ЛАП (ир.) 1. келжирөө, кургак сөз. 2. өтм. мактануу, ашыра сүйлөө. Курулай лап уруунун эмне кереги бар («Чалкан»).

ЛАРЗАН (ир.) дирилдөө, калтыроо. Жүрөгүм ларзан уруп кетти (сүйл.).

ЛАТА (ир.) 1. чүпүрөк, кездеме. Жыйнаган пахтасын кош доң-гөлөгүнүн ар бири төө бою келген кокон арабага зыңгырата басып, сүткөрдүн өзүнүн лата заводуна алпарат (Ш. Абдыраманов). 2. түш. диал. ийиш-аяк аарчыгыч чүпүрөк, суу жоолук.

ЛАТ-МАНАТ (ар.) ислам динине чейин арабдардын чокунган, табылган буттарынын аттары. Лат-манат колдо деп, Ыйлап жазган каты бар («Манас»). Калмактардын ажааны, Кыйкырыгы таш жа-рып, Лат-манатын чакырса, Багырыгы баш жарып («Манас»).

ЛАУРЕАТ (ор.<лат.) илим, искусство, эл чарбачылыгында сп-ишкен көрүнүктүү эмгеги үчүн берилүүчү жогорку наам жана ушул-гул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты («КМ»).

ЛАХАН (ир.) 1. түш. диал. ажыдаар, улуу. 2. улуу жылы.

ЛАХАТ (ар.) көр, кабыр, өзүк коюла турган казанак. Кайран атам өлгөндө, Тар лахатка көмгөндө («Манас»).

ЛАХИ-ЛУХИ (уйг. лакка-лукка, өзб. лак-лук) көр-жер, убак-тээк, аны-муну. Береги тасторкон бетиндеги лахи-лухуларды Ак-билек айым кечээ Оштон алып келген (К. Жантөшев).

ЛАШКЕР (ир.) черүү, кошуун, аскер.

ЛЕБИЗ (ар.) сөз, айткан сөз. Лебизине «жок» дегенди айтып көрбөгөн неме... (Ш. Уметалиев); илебиз, апаз м-н бирдей.

ЛЕГЕН (ир.) 1. каналтыр чылапчы, таз. 2. табак, батыныс; илеген м-н бирдей.

ЛЕГИЛЕК (ир.) буттары узун тартагай канаттуу. Кара куназ тарбагай, Легилек калдагай (ылакан); илегилек м-н бирдей.

ЛЕЗ (ар.) бир заматта, өтө ылдам. Бир лезде жетип келди (сүйл.).

ЛЕЙТЕНАНТ (ор.<фр.) офицердик наам жана ушундай наа-мы бар адам. Анда жаштыр, он тогузунда аскерге алыныптыр, кепке лейтенант болуп согушка кириптир (Ч. Айтматов).

ЛЕК (ир.) жүз миң; нечен миң. Жетимши лек кол келсе, Жеке кирип кол салган, Арстан Манас Чубагы («Манас»); илек м-н бирдей.

ЛЕКИН, ЛИКИН (ар.) бирок. Андан зыян табар эмне болду, лекин? О, кудайым а? (Т. Сыдыкбеков).

ЛЕКСИКА (ор.<гр.) бир тилдин же бир жазуучунун чыгар-масынын сөздүк составы. Кыргыз тилинин лексикасы. Ч. Айтма-товдун чыгармаларынын лексикасы.

ЛЕКСИКОГРАФИЯ (ор.<гр.) тил илиминин сөздүк түзүү прак-тикасы жана теориясы жөнүндөгү бөлүгү.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ (ор.<гр.) тил илиминин тилдин сөздүк сос-тавын изилдөөчү бөлүгү.

ЛЕКТОР (ор.<лат.) лекция окуучу киши.

ЛЕКЦИЯ (ор.<лат.) 1. көпчүлүк алдында белгилүү темада сүйлөө, жогорку окуу жайларында бир дарыстан мугалимдин оозе-ки сүйлөгөнү. Комсомол уюмунун секретары колхозчуларга лекция окуду (К. Баялинов). Атам кечкини лекция уккандан берип чарчап жүрөт (А. Текинаев).

ЛЕНИНИЗМ (ор.) империализмдин жана пролетардык рено-люциялардын мезгилиндеги марксизм. Ленинизм жарык жол биз-дин дилде, Желбирейт тынчтык туу Кремде (Шамей Токтобай уулу).

ЛЕП (ир.) 1. эрин. 2. кашат, жээк. Суу кашаттын лебинен ашып кетти (сүйл.); илеп 1 м-н бирдей.

ЛИКЕПЧЕ, ЛИКАПЧА (ир.) түш. диал. талник, табакча. А тү-гүл подностордо нан, пиялаларда сары май, асёл, ликапчаларда ме-йна, кант, өрүк, бадам, мистеге чейин үстү дасторкон менен жабыл-ган бойдон турат (Ж. Мавлянов).

ЛИМИТ (ор.<лат.) чек, чек коюлган, норма.

ЛИМОН (ор.) түштүк жакта өсүүчү цитрус мөмө дарагы жана анын сүйрүрөөк сары жемиши. Лимон сымал бырышыпсың, өңүң дагы кудум лимон — сапсары (Ж. Алыбаев).

ЛИТР (ор.<фр.) миң куб сантиметр өлчөмгө барабар суюктук өлчөмү.

ЛОГИКА (ор.<гр.) ой жүгүртүү закондору жана формалары жөнүндөгү илим. Формалдык логика. Диалектикалык логика.

ЛОЯ, ЛОЕ (дун. ло — кары, карт, ё, ёё, — чоң ата, улук баш-чы) бир ротанын командири. Илгерн Сүмбөдөгү чек арада ак лоя деген кытайдын чек ара кайтаруучу командири болгон (Х. Кара-саев).

ЛОХАН (дун. лохан; ла — абышка, хан — киши) абышка, чал, кары. Дунгандын лоханы менен кыргыздын абышкалары дос бо-луп алычу (сүйл.).

ЛӨК (ир.) 1. кыска чуудалуу жүк төөсү. Акканга келип беш конуп, Акыреттик дос болуп, Лөгүнө жамбы жүктөтүп, Жибектен жабуу бүктөтүп («Курманбек»). 2. өтм. журт агасы, эл камын ой-логон башкаруучу. Кыйрылды сактап эр Манас, Элин эсен жатабы? Журт булбулу эр Бакай, Лөгүң эсен жатабы? («Манас»).

ЛӨЛҮ (ир.) цыган, цыган аял.

ЛУГАТ (ар.) сөздүк.

ЛУНТУН (кыт. лу — чоң, тун — башкаруу) округдук губерна-тор, аскер губернатору. Алды жагың карасаң, Шуру, отогот, мар-дан таш, Лунтундун капы аралаш, Дагы тарткым сүрөткө («Ма-нас»).

ЛУПА (ор.<фр.) чоңойтуп көрсөтүүчү айнек.

ЛУЛИ КЕБЕП (ир.) тууралып майдаланган эттен уюгулуп бышы-рылган кебеп. Сиз дуду кебеп эмес, лүлү кебеп жединиз деп, Элчибек күлүп жиберди (А. Токомбаев).

ЛЮК (ор.<гол.) 1. ичкериге кирип-чыгууга ылайыкталган кап-кагы бар тешик. 2. кеменин боорундагы замбиректин найы чыгып туруучу тешик.

ЛЮСТРА (ор.<фр.) бир нече лампасы же шамы бар асма чырак, жарык берүүчү прибор. Дүкөнгө кооз люстралар түшүптүр (сүйл.).

М

МАЗИР, МААЗИР (ар.) өтүнүч, келди-кетти сөз, кыскаашуу. Ис... иш курусуң!... деди Шер датка чарчаңкы. Ошол бойдон сөз кечки маазирде дасторкондун четинде уланды (Т. Касымбеков).

МААЛ (ар.) убакыт, мезгил. Жазгы маал болгондо, Жаздоо кылчу жер эле (Токтогул). Окууга тарагын жайкы маалда биз бир топ балдар болуп... (Ч. Айтматов).

МААЛА I (ар.) 1. шаар кварталы. 2. өтм. кыштак, айыл. Кулак, бери карачы, биздин маала кайсы конушта (Т. Касымбеков). Эми Анар өйдө-ылдый биздин мааланы аралап өтө баштады (С. Жигитов).

МААЛА II (пр.) жасалга, шайман. Мүнөзү жакшы жан болот, Ага-иниси жам болот, Баш койкондун маалысын, Көргөн адам таң болот (Тоголок Молдо).

МААЛИМ (ар.) окутуучу, үйрөтүүчү, таалим берүүчү, мугалим м-н бирдей.

МААЛУМАТ, МААЛЫМАТ (ар.) 1. билим, окуу. 2. кабардар, кабар, билинүү. Ар кайсы малчылардан маалымат жыйып, Сатар экөөбүз бетин толтурганбыз (Ш. Бейшеналиев).

МААЛЫМ, МААЛИМ (ар.) белгилүү, ачык, даана. Калдардын Калдар бери бар, Калка маалым кеби бар. Катылам деп Кошойго, Кан жөткүргөн жери бар («Манас»). Адамдын адам болмогунунуу чокусу мээнеттен — бул жобо жамы журтка маалым (Ч. Айтматов).

МААНА (пр.) сыйынт, корголоочу, баш катуучу жай. Бакыр киши маанада, Сокур киши шоолада (Тоголок Молдо). Сени атай арка, тоодой маана кылдым (сүйл.).

МААНАЙ (пр.) 1. калканч, сыйынт. 2. көңүл, назар, көөн.

МААНЕК (пр.) коргончу, бак калка. Мен бул элди маанек баев). Өлдүм-талдым дегенде бир акылга жетип, иттерден коркуп четки үйдү маанектеди (Э. Борбиев).

МААНИ (ар.) маңыз, ички сыр. Бирок анда окуунун маанисин эмне экенин билбеген эл (Ч. Айтматов). Курап окуп маани айт-тын, Куданын сөзүн даана айттың (Токтогул).

МААРА (пр.) чек, чөк; мара м-н бирдей.

МААРЕК, МААРЕКЕ (пр.) 1. эл чогулган кымкуут жай. 2. өтм. эл чогулган шаңдуу, даңазалуу майрам. Баатырлардын баарысы, Мааракеге батышып («Манас»). Аш, маараке, той десе, Ары жок жигит дүрбөгөн (Барпы). Ал Биринчи май майрамындагы маараке эле (Ч. Айтматов). 3. өтм. той, тамаша. Ошол үч жүз ашуун күлүк чабылган чоң мааракеде кулап чаар аргымак байгеден чыгып... (Т. Касымбеков).

МААСЫ (пр.) кончтуу, такасыз, жумшак бут кийим. Бутуна кийгени чаначтай болуп агарып калган маасы (Н. Байтемиров).

МААШЫК (ар.) 1. сүйгөн, сүйүп калган, куштар. 2. өтм. маа-болуп, эркеленүү, көйрөндөнүү. Өзүнүн сулуулугуна маашык атын алган байкуш да (К. Жантөшев).

МААШЫР (ар.) өзүнө өзү ыраазы болуу, өзүнө өзү канааттандыкбеков).

МАГАЗИН (ар.-ор.) 1. тамак-аш, өнөр жай товарлары саты-луучу дүкөн. Кусбанам жакшы китеп түшкөндө, Магазинде очерел-гичи. Автомат мылтыктын магазин кутусу.

МАГАРИП ШУГБАСЫ (ар.) эл агартуу бөлүмү (1920-жылда-ры колдонулган термин). 1923-жылы Каракол магариф шугбасынан кагаз алып, Ташкендеги Кыргыз-Казак таалим-тарбия институтуна кирдим (Х. Карасаев).

МАГДЫР (ар.) кубат, ал, күч Басар-баспас болгонум. Магды-рымдын жоктугу (Эл ырлары).

МАГРИФАТ (ар.) билим, окуу. Магрифаттын уругун, Бирин-айлап, бирин чач (Эл ырлары). Кедейге чачтын магрифат, Кар-мады сыймык боосунан. Кайран эр бийик экенсиң, Кан-Тенир-дин тоосунан (А. Чоробаев).

МАГИСТРАЛЬ (ор.-лат.) кандайдыр бир катнаш жолунун негизги линиясы. Токойдун ортосунан кеткен ичке боштук келечекки темир жол магистралынын нугу экен (О. Султанов).

МАГРЫП, МАГРИП (ар.) батыш, күн батыш тарап. Саади бүт чыгыш элдерин жыйырма жылдан ашык... кыдырып жүргөн. Магри-бинде да, маширинде да болгон (Ш. Абдыраманов).

МАДАНИЙ (ар.-пр.) 1. маданиятка таандык, маданиятка бай-ланыштуу. Айыл-кыштакта маданий иштер өөрчүүдө. 2. адам тара-бынан өстүрүлгөн, жапайы эмес. Маданий өсүмдүктөрдү өстүрүүнү көбөйтүү керек («Кырг. айыл чарб.»).

МАДАНИЯТ (ар.) адам коомунун өндүрүштүк, материалдык жа-на рухий жетишкендиктеринин жыйындысы. Эл ичине маданият кеңири жайылтылды (сүйл.).

МАДЕР (пр.) 1. түш. диал. эне. Арак ичпей мадериндин канын ичсең боло, деп атасы уулун аябай жемеге алды («КМ»). 2. тая-ныч, жөлөк; медресе м-н бирдей.

МАДЫ (пр.) түш. диал. эшектин ургаачысы.

МАЖАРА (ар.) баштан өткөн иштер, баскан жол, мемуар.

МАЖБУР (ар.) аргасыз, зордукталган. Адамдын бала чакта окуу тургандарын мен кайра баштан үйрөнүүгө мажбур болдум (Ч. Айтматов).

МАЖБУРИЯТ (ар.) түш. диал. милдеттенме, милдеттүү түрдө мамлекетке берүү.

МАЖИЛИС (ар.) чогулуш, жыйналыш. Баатыр Манас кеп ай-тат: Мажилiske жыйылдың, Баарың уккун деп айтат («Манас»).

МАЖНУН (ар.) жинди болуу, келесоо болуу. Иткүбарды бил-беген аз, билген көп, Ырын угуп, ичин басып күлгөн көп. «Айыл-дагы кыз-келиндин баарынын Мажнууну» деп, тамашалап жүргөн көп (Т. Байзаков). Чын сүйүп Мажнуу өңдүү ашык болдум, Кара көз Күлүйпа аттуу сулуусуна (А. Осмонов).

МАЖУЖ (ар.) дин. заман акыр болордун алдында чыга турган шт жээр, бит жээрлер; магог (толук аты — жажуж-мажуж).

МАЖУСУ (ар.) отко табынган, отту ыйык санаган. Арстан Ма-нас баатырга, Кеселдик келип калыптыр. Мажусу деген дини бар, Кытай, калмак эли бар («Манас»).

МАЖУРӨӨ (ар.) 1. жаралдар. 2. өтм. жүүнү бош, араң жан. Ал-сыз мажурөө көрүнгөн м-н Ташболот күчөгөндөн күчөдү го (сүйл.).

МАЖУРУМ ТАЛ (ар.-кырг.) бутактары ылдый салбырап тур-ган тал. Мажурум талдай эңилп, Көргөндө көңүл жеңилип (Эл ырлары). Көчөнүн аягыраак жагында — чоң түп мажурүм тал (К. Жантөшев).

МАЗА (пр.) 1. даам, татым, шире. 2. өтм. ал, ден соолук. Эр-теден бери мазам жок (сүйл.).

МАЗАК, МАЗАКЕ (ар.) шылдың, тамаша, келеке. Тигилер чу-чуска сайыла турган кеп менен (Көкөнү) мазак кылууда (Т. Ка-сымбеков).

МАЗАП (ар.) 1. ислам дининин бир тармагы. Арпине, мындай жактар Дзен мазаптарынын (секталарынын) үгүтүн жүргүзүүгө сүктү

салип, ойлоууга жасалып келинген (К. Жусупов). 2. өтм. баш ийүү; мусал м-и бирдей.

МАЗАР (ар.) дин. ыйык делген, сыйынуучу персе, жай. Сайган талым бар эле, Сыргак, Манжуу, кытай чогулуп, Мазар кылып жүгүнүп, Тооп кылып жүрүүчү («Манас»). Мазарга барып сойбостой, Малиды бер ачтарга. Чырак жагып сыйымба, Чиреген эски баштарга (Эл ырлары). 2. мүрзө, кабыр, бейит. Ажал жетип күн бүтсө, Адамзат пенденин, Орду болот мазарда (Жеңижок).

МАЗАКЕРДЕ (ар.-ир.) түш. днал. мазар, сыйына турган жай; мазарчы.

МАЗИН (ар.) азанчы, азан чакыруучу, сопу. Мазин мечиттин башына чыгып азан айтты (сүйл.).

МАЗИР (ар.) аракет, таасир. Буундан булут ичкени, Жамгыр болгон, аккан суу. Бул кызматын эл үчүн, Мазир болгон, аккан суу (Барпы).

МАЗМУН (ар.) 1. маани, ойдун чордону. Ырдын мазмуну шах-тёр Мусабектин жүрөгүн сыздаткан (Т. Сыдыкбеков). 2. китептин, кол жазманын главаларынын, темаларынын кайсы бетте жайгашканын көрсөтүүчү тизмеси (китептин башында же аягында берилет). Керек теманы мазмунунан карап, тез эле таап алдым («КМ»).

МАЗУРАТ (ар.) жай айтуу. Өзбек жолдоштордун кургак мазура деп ойлобоңуз (Ж. Малянов).

МАЙДА (ир.) ушак, күкүм. Майда-майда, мал-майда, Майда-дансын, атты айда, Майда бассаң жаныбызга пайда: Талкандары бизге пайда, Топондорү сизге пайда («Оп, майда»).

МАЙДАН (ир.) 1. аянт, талаа. Ачылган ар түрдүү гүл бактын ичи, Көрүнөт көз алдына жашыл майдан (Т. Уметалиев). 2. өтм. согуш талаасы, уруш болуп жаткан жер. Кулагы калкан — кол ча-тыр, Майданга басып келиптир («Манас»). Кан жошулган майдан-гын куштардай чаалыгып кан майдандан кайтып келе жаткан сол-дат отурат (С. Жигитов).

МАЙЗА (ир.) Жазгы буудай майзасы, Мен амалым болоюн. Жазда бурлап тердесен, Мен шамалым болоюн (Барпы); майса м-и бирдей.

МАЙИН (ир.) жумшак, уяң, мемирген. Адамга кастык кылба-ган, Майин жигит жакшы экен (Барпы). Шынга бойлуу, ушунча- (Ш. Абдыраманов).

МАЙКАН (ир.) чала бастырылган эгин.

МАЙКАНА (ир.) ата журт, мекен. Майканага туруптур, Бан-дулусун уруптур. Каңсыраган добушун, Бир күндүк жер угуңтур («Манас»). Майкана көрбөй бала оңолбойт (макал).

МАЙМЫЛ (ир.) 1. дене түзүлүшү адам түспөлдүү сүт эмүүчү жапайы айбан. Өңү жез болуп, ыйынган маймыл көздөнүп, өзү жалгыз отуруп калды (Т. Касымбеков).

МАЙМЫНЖАН (ир.) түш. днал. кара бүлдүркөн.

МАЙНА (ир.) түш. днал. кара кучактып бир түрү.

МАЙНАП (ир.) 1. суу каптаган жер. 2. сугарган аңыздын ая-гына чыккан суу. Чай ичилген соң атасы үчөө оторолдун этегиндеги жай, Бул ишиден көк майсага барышты («КМ»). 3. өтм. натый-жа. Бул ишиден эи майнап чыкпайт.

МАНОР (ор.-лат.) офицердик наам жана ушундай наамы бар адам.

МАЙСА (ир.) эгиндин көгү, жашыл ыраң чөп. Дайым эле бал-дар менен көк майсада ойноп жүрсөм, кандай сопун болор эле (Ч. Айтматов). Нәристе майса, ным топурак, мөлтүр шүүдүрүм ку-марлуу жыттарын бир башкача аңкытып жибергенсиди (С. Жи-гитов).

МАЙЫП (ар.) дененин кем жери, дененин бир жери бузулуу. Баатырыңды кан төрө, Майып кылып жүрбөсүн («Манас»). А майып болуп калсаң эмне болор эле, ойлойсунбу? (Ч. Айтматов).

МАКАББАТ, МАХАББАТ (ар.) ашыктык, сүйүү. Макаббат то-зок оту балылдаган, Ким күйүп илбине албырбаган (А. Осмо-нов).

МАКЕ (ир.) жүгөрү, Байбиче маке кууруп бадыраткан. Кашык-ка өлчөп берип жалдыраткан (Барпы).

МАКАЛ (ар.) 1. сөз, кеп. 2. акыл-насаат берүүчү кыска, таасын сүйлөмдөр. Көп жыл мурда сабатсыз энемдин оозунан уккан ушул макалдарды мен кийин Махмуд Кашкаринин китеби «Түрк сөздө-рүнүн жыйнагынан» окудум (Т. Сыдыкбеков).

МАКАЛА (ар.) газета, журналга арнап жазылган илимий же публицистикалык чакан чыгарма. Кыргыз тили жөнүндө толгон макалалар жаздым (сүйл.). Айтор бир күнү эле обустук гезитке Ит аттардын макаласы чыгып калды. «Мен динден кайттым» деген макала экен (С. Жигитов).

МАКЕТ (ор.-фр.) бир нерсенин кичирейтилген үлгүсү, модель, алгачкы үлгү.

МАКИ (ир.) бүктөмө кичине бычак. Оболу жазбайм деп, акы-ры Жаманкул мүйүз саптуу макисин бергенде гана макул болгон (Ч. Айтматов). Алтын саптуу ак маки, Канткенде кыңа батты экен («Манас»).

МАКИРӨӨ, МЕКИРИН (ар.) дин. дин ишеними жол бербеген тамак; күнөөлүү боло турган иштерди иштөө (карта ойноо, адеп-сиз сөз, ыксыз мактануу ж. б.). Макирөө — айткан сөздөн кайра жа-ныш (А. Токтомушев).

МАККАТУЛЛА (ар.) дин. алланын мекени, алланын үйү. Бо-лот хан өзү Маккатуллага зыяратка кеткен дейт го (Т. Касым-беков).

МАКМАЛ (ар.) баркыт, түктүү кездеменин бир түрү (байыркы заманда Бухарада, Самарканда чыгарылган. Гүлү ай туяң, шакмак сыяктуу. Эки эриш жиби болот. Бири узун. Ошондон түк чыгарат да, аны кыргат). Кызыл макмал топтоймун, Кымбатым Арпа ой-ронду. Кылыгын айтып жоктоймун (кошок). Кара макмал тонуна, Жеп болоюн, бекбекей («Бекбекей»).

МАКОО (өзб.) кенкелес, түшүнбөгөн, манкүш. Макоосу экен малдын деп, Башына катар жүгөн жок, Мойнуна курум салдым деп («Манас»). Жаңылабыз, жаркылдайбыз, пендебиз. Мансап күтүп, макоо болуп кээде биз, Жакын жолдош, курбуларды унутуп, Жа-ны чөйрө, жаны конок издейбиз (К. Бобулов).

МАКПИ (ар.) түш. днал. жашырып, купуя, астыртан. Өзүм макпидан бир текшерип чыгайын дедим (М. Абдукаримов).

МАКРУМ (ар.) куру, куру калуу. Ошол жаш кезинде кой кай-тарып жүрүп, окуудан макрум калган («Эркин-Тоо»).

МАКСАТ (ар.) тилек, көксөө. Кымбаттуу ишим, сизге кат жа-зышымдын дагы бир максаты: айылга барып жаны ачылган мек-тептин атын «Дүйшөндүн мектеби» деп атаону элге сунуш кы-лган жүрөм (Ч. Айтматов).

МАКСЫМ I (ар.) 1. түш. диал. кадырлуу, ардактуу, улуу даражалуу. 2. өтм. түш. диал. чоң молдонуу уулу.

МАКСЫМ II (ар.) утут салынбай ачылган ачкыл жарма, экчеме.

МАКУЛ (ар.) 1. ылайыктуу, жөндүү, акылга сыярлык. Серектин сөзү макул деп, Турган журттун баарысы, Селдейниш калганы («Манас»). 2. туура, туура табуу. Алтынай, сен башка балдарды да мектепке окуйлу деп ээрчитип кел, макулбу? (Ч. Айтматов).

МАКУЛУК (ар.) 1. жан-жаныбар, айбанат. Атылган буту биздин жердин бугусу... Өз жерибиздин макулугун эмне кылсаң өз ишибиз, силердин тиешенер жок! (Ч. Айтматов). 2. өтм. иши кылып адам сымак, адам кебетесиндеги. Ал байкуш адам кебетесиндеги бир макулук да! («Чалкан»).

МАКУЛ (ар.) колдоочусу бар, колдоп жүргөнү бар. Чамынын кирген бакшысы тумшукка жегендей шалпайып чыкса чочубай коёт беле. «Мунунардын макулдору меникинен күчтүү экен» — дейт чоң бакшы эсин жыйып-жыйбай (С. Жигитов).

МАКУР, МАКУРӨӨ (ар.) ыпылас, булганыч. Макур болсо бир жерин, Таза кылган аккан суу (Барпы). Жашы өткөн соң бойдоктун кармаган-тутканы да макурөө болот (Ш. Абдыраманов).

МАКШАР, МАХШАР (ар.) дин., к. таңгы макшар, таңды макшар.

МАЛА I (ир.) ак саргыл, саргыч. Барпагай алмалар жайнаган агыш-мала чечектердин санжыргасында сөөлөттөлүп туруптур (С. Жигитов).

МАЛА II (ир.) мылтык (аяк мала — бир атар, дуу мала — эки атар, шеш мала — алты атар).

МАЛА III (ир.) 1. тырмооч. 2. моло таш, эгин бастыргыч. Мала тарткан өгүздөн бетер кышылдап, кара көк болуп түтөгөн чүйлүсү буржулоп, кыйналып барат (Ч. Айтматов). Бир уруу элди маладай басып, бир камчы менен каалаган жагына айдаган Нөкөн (Ш. Үмөталиев).

МАЛААМ I (ар.) 1. сыйпама дары. 2. жарага жапкан суюк камыр. Жарасына малаам тартты.

МАЛААМ II (ир.) 1. жибек кездеменин бир түрү. 2. өтм. машы көрбөсө да, кебетеси мазарга байлаган малаам сыяктанат (К. Жантөшев).

МАЛАКАЯ (калм.-монг. — махла, малгай) баш кийим. Малакайы алтындап, Бардашы журттан артылган («Манас»).

МАЛАЛ (ар.) өкүнүч, капалык, кайгы. Эштилсин элге деп, энди айтамын пахтаны. Эч кимге малал келген жок, Алты айла-чапканы (сүйл.); мылал м-н бирдей.

МАЛГУН (ар.) 1. дин. кудайдын ачуусуна, каргышына калып, чуулган шайтан. 2. өтм. каргыш тийген, шерменде, бетпак. 3. энчилүү ат. «Манас» жомогуна жалгыз көздүү алты аты.

МАЛКАНА (кырг.-ир.) мал короо, сарай, кашаа. Малканага мал толду, Кампаларга нан толду (Эл ырлары). Айдаралы-бакырчак малканасынын алдин тазалап атса, жанына кедендей басып Айда-раалы-бырыкна жетип келет (С. Жигитов).

МАЛКОР (кырг.-ир.) 1. малды жакшы баккан, малсар киши. Айылдагы малкорлор, короодогу сакчылар кыйкырып, иттерди айдокташты (К. Жантөшев). 2. өтм. мал жандуу, саран, битекарын.

МАЛСАР (кырг.-ир.) малды жакшы баккан, малдын жанынан

чыкпаган. Катин-бала малсар болбосо, адам мал күтпөйт (К. Акиев).

МАМА (ир.) 1. эне, энеке. 2. өтм. эмчек. Энен үйгө келгиче, Эпке салып керегин, Ак мамасын бергиче, Жомок айтып берейин («Бешик ыры»). 3. түш. диал. чоң эне.

МАМАДАНА (ир.) түш. диал. кургак чечен, куу чечен. Жаныдан ишке кирген зоотехниктин салмактуу сүйлөп, камырабай жооп берип, кыязы, Балтабаевге жаккан жок. Кыжыры ташып чыкса да, өзү колго ала токтотуп унчукту: — Сен мамадана неме көрүнөсүн. Сүйлөшөбүз... (Ш. Абдыраманов).

МАМИЛ, МАМИЛИ (ор. фамильный) чай, чайдын бир түрү. Ипей мамил чай болбойт, Кийбей кызыл шай болбойт (Токтогул).

МАМИЛЕ (ир.) 1. соода, соода иши. 2. өтм. байланыш, алыш-бериш, көз караш, адамдын бир нерсеге карата эрктик-сезимдик позициясы. Каныбек экөөнүн мамилеси жакшы (К. Жантөшев). Социалисттик реализмдин түпкүлүк изилдөө принциби адам боло келген жана боло бере турган соң Борондуу Эдигейдин образы, турган туруму менен ошол принципке менин мамилем деп билсе болот (Ч. Айтматов).

МАМЛЕКЕТ (ар.) белгилүү өлкөнүн саясий бийлиги жайылган башкаруу биримдиги, өлкө; бир бийликке караштуу аймак. «Эркин-Тоо» багалчагы катпаган жаш мамлекеттин чечен тили («Эркин-Тоо»).

МАМОНТ (ар.) эчак тукум курут болгон, пил тукумуна кирүүчү чоң жаныбар. Мамонт өлдү суналып, Бул кантет деп Алюоке, Байкап турган мунайып («Манас»).

МАМПАЗИ, МОМПОЗИИ (ор.-фр. монпансье) тунук конфеттин бир түрү.

МАМПАҢ (кыт. мин — эл, ваң — төрө) болуш даражасындагы мансап.

МАМПАР (дуң.) камыр аралаш, коюу эттүү тамак. Мампар, куймак, кымыз, куурма чай, бардыгын эле билем, менден сурап бекен? (А. Токомбаев).

МАМЫРЧЫЛЫК (ар.-кырг.) жыргалчылык, береке жайнап туруучулук, ызаат көрсөтүүчүлүк. Бай экен деп Жакыпка, Мамырчылык кылбады («Манас»).

МАМЫРЫ (кырг.) дары өсүмдүк (үйг. мемпреит). Тамырынын ширеси м-н көз оорулары дарыланат.

МАНАП (ар.-ир.) 1. ислам динине чейин арабдардын табынган бутунун аты. 2. кырг. эл бийлеген, элдин үстүнөн оокат кылган таптык катмар, ошо катмарга тиешелүү (Сарбагыш уруусунан чыккан Дөөлөстүн Наманген эшенинин кызы Асылкан деген аялдан туулган баласынын аты Манап имин). Бул сөз ошондон тараган деген уламыш бар. Айыптуу болуп манапка, Кордум мен да дайлайды (Токтогул). Падачы болуп мен жүрөм, Бай-манаптын колунда (Барпы). 3. өтм. куу чирен, жумуш кылбаган адам. Сен ким элең түгөнгүр, Курсагыңды май баскан? Манаптарча керилип, Манаптарча жай баскан (Эл ырлары).

МАНАС (кырг.-ар.) 1. сыйынт, корголой турган жай, качкандар корголой турган орун (Кырк чоро да Манаска келип коргологон). 2. кыргыз элинин улуу жомогу, ошол жомоктогу башкы каарман. дин аты. Манас — Манас болгондо, Манас атка коюгондо («Манас»).

МАНАТ I (ар.) илгері Бухарада чыгарылган түктүү кызыл кездеме. Түрдүү түстөгү манаттар, Кытайдан келген шайылар, орустан келген булгаарылар (Т. Касымбеков).

МАНАТ II (ар.) ислам динине чипин арабдардын табынган буту, көбүнчө эл жомогуна «лат-манат» болуп айтылат.

МАНДАЛИН (ор. мандолина <итал.) темир кылдуу чертме музыкалык аспап. Комуз жок чыдап турбадым, Тагап алып черткем, Мандалинин сымдарын (Токтогул). Зарипанын салаалары болсо Сары-Өзөктүн тар үйүндө музыканы онтоот да ыйлатат (Ч. Айтматов).

МАНДАТ (ор. <лат.) 1. көрсөтүүчү кишинин ким экендигин, анын укугун билдирүүчү документ. 2. бир жерди, өлкөнү башкарууга берилген укук.

МАНДИКЕР, МАРДИКЕР (ир.) 1. күндүккө иштеген, күндүккө жалданып иштеген адам. Ырас, биз чамдап эле жатабыз, бирок, мандикердин иши ушундай эле болгудай, — деди Анархан (К. Жантөшев). 2. өтм. 1916-жылы кара жумушка падыша өкмөтү тарабынан алынган жумушчу. Солдатка же мандикерге баруудагы максат эмне? (К. Жантөшев).

МАНДИЛ (ир.) 1. түш. диал. элечек, селде. Мандили баштап чубалып, Баса албай көзү тунарып (Тоголок Молдо). 2. суу жоюлук, оромол, 3. кездеменин бир түрү. Мандили бүркөп топ менен, Басып чыгып жол менен («Манас»).

МАНЖА, МАНЧА (ир.) колдун бармактары, колдун башы. Беш манжадан кара кан, Агып турду шорголоп («Семетей»). Устанын ар бир манжасы муунук-муунак бүткөн камышка окшойт (Ч. Айтматов).

МАНСАП (ар.) кызмат орду, даража. Кушту жырткыч кылган тирмагы. Адамды сүрдүү кылган мансабы (Т. Касымбеков).

МАНСАПДАР (ар.-ир.) кызматтагы, кызмат ордун ээлеген адам.

МАНСАПКОР (ар.-ир.) чоң болууну жакшы көргөн, чоңдукту сүйгөн адам. Сен мансапкор — оңой мансап таап кеткн келген (Т. Касымбеков).

МАНТ (ир.) 1. дарымдан кийин шишикке байланган жип. Боору бездүү бала, Бездикен сөздүү бала, Қамбар боздуу бала! Байландым мант (дарым ыры). 2. түш. диал. күмүш менен кооздолгон кур.

МАНТУУ (дуп. мантоу — бууга бышкан) ичине эт салып, касынун мантуу жедик (сүйл.). Фунчоза, майлуу манты, Ысылык аттуу жалпы (А. Токтогулов).

МАНТЫК (ар.) ой жүгүртүү, логика. Илгери молдолор «мантык» деген китеп окута турган («Эркин-Тоо»).

МАНУФАКТУРА (ор. <лат.) 1. капиталисттик өндүрүштүн эмгектин бөлүнүшүнө жана кол өнөр техникасына негизделген формасы; при машиналык өнөр жайдын алдында болгон. 2. кездеме, бул.

МАҢ (ир.) 1. мен дубана (банги дивано). 2. нашаа, нашаа чегүү. Маң тарткандай кейбиреп, Мас болгондой кенгиреп (Эл ыры). 3. кейбир, келесоо. Күйөөң жаман жан болсо, Күндө акылман болор (Эл ыры).

МАҢГИ I, БАНГИ (ир.) нашаа чегүүчү, нашаачы. Жети таз озу маңги таз, Акылы жок анги таз (Тоголок Молдо).

МАҢГИ II (ар.) дин. бакы, түбөлүк, таптакыр. Бул дүйнөдө маңги жашоо мүмкүн эмес. Шайтан маңги-бакы тозокто калган ийиш.

МАҢУУ (уйг.-кыр.) басуу, жүрүү. Барарыма жерим жок, Маңып жүргөн бир жанмын («Манас»).

МАНЫ (кыт.) эки дөңгөлөктүү араба. Эрлерге кошуп өзүмдү, Манысына салыптыр («Манас»).

МАР I (ар.) жылан. Чөлдө жүргөн кулан бар, Урун мар ден аталат, Уча турган жылан бар («Манас»). Үч бүктөлгөн кара мар, Көз көргөнүн куткарбай, Тарткан экен кара мар. Ал кара мар — ажыдаар (С. Каралаев).

МАР II (ар.) олуя, касиеттүү.

МАРА (ир.) чек, чөк. Не бир сынакы жоргозор чаңында калып, арыдап марага чыгып, өпкөсү көөп турчу күндө да артта калды (Ч. Айтматов). Кап! Марага жетерде кырсык болгону кара! — деди бирөө (М. Вайжиев). Марага кадимкидей тизгин кагышып келерсиңер (Ш. Бейшеналиев).

МАРАЗ, МЕРЕС (ар.) 1. оору, оорудуу. 2. түш. диал. сезгенүү оорусу, терм оорусу.

МАРБЕТ (ир.) дүр, седеп, шуру. Марбеттей тизилген ак тиши бар (сүйл.); бермет м-н бирдей.

МАРДАН (ир.) эр жигит, баатыр адам. «Шахи мардан» — баатырлардын падышасы, эрлердин колдоочусу. Кыргыздын баатырдык жомокторунда «мардан» деген сөз түшүп калган да, жалгыз «шай» (шах) калган. Кийин бул сөз анчейин гана «күч, ал, дарман» деген мааниге өткөн. Манастын уулу эр Семен, Шай колдогон эр менеп («Семетей»).

МАРДЕК (ир.) сото, жүгөрүнүн даны жок сотосу. Кайсыл үйгө кирбесип, ачкадан карышып, көйнөктөрүн отко кагып же котур баскан этин жүгөрүнүн каткан мардеги менен тырмап отургандарды көрүп, аларга кайрат айтып жүрдү Топо (К. Сактапов).

МАРДИКЕР (ир.), к. мандикер.

МАРЖА (ор.) «аял, жеңе» маанисинде орус аялдарына карата айтылган сөз. Эне сүтүн бербесениз да, элик сүтүн берип, балага эне болуп коюңуз, маржа деп, аскерден биртике үйрөнө келген тили менен чала-чарпын түшүндүрдү (Т. Касымбеков). Хороша маржа! — деди бири, Агыргайга сугу түшүп (Ш. Үмөталиев).

МАРЖАН (ир.) 1. шуру. Тал чыбыктай боюнду, Таза баккып иргалым. Тамагыңдын тагына, Маржан таккып, ыргалым (Барпы). 2. шурудан жасалган кооздук. Калмакча таажын кийиптир, Ал таажынын үстүндө: Шуру отогот, маржан таш («Манас»).

МАРЗЕ (ир.) түш. диал. чек, чек ара. Садыр кеткен-күрөктөрүн марздеги алмуруттун түбүнө чогулттурду (Т. Касымбеков).

МАРИФАТ (ар.). Бактыбызга баатыр Ленин жол ачып, Мари-фат, мархаватын элге чачты (Тоголок Молдо); магрифат м-н бирдей.

МАРКА (ор. <нем.) 1. катка же документке жабыштырылуучу, төлөнгөндүктү билдирүүчү баасы көрсөтүлгөн, сүрөттүү кичинекей белги кагаз. Почта маркасы. 2. Товардагы, буюмдардагы алардын кайсы жерде жасалганын, сапатын жана башкасын көрсөтүүчү белги.

МАРКАБАТ, МАРКАМАТ (ар.) жакшылык, кичи пейилдик. Оюн-кумар, оюн-үлпөт, маркабат, Ар бирөөнү ал эркине тарта алат (С. Эралиев). Маркамат кылып, үйгө кириңиз, ак сакал (сүйл.).

МАРКАДАР (ир.) береке табуу, көшөгө көгөрүү, ийгилик көрүү. О, бечара, маркадар тап! (Ш. Абдыраманов).

МАРКАЗ (ар.) борбор, ортолук; өлкөнүн же шаардын ортосу.

Биздин Абдыразақ эки жылга кетти. Кеткенде да марказдын өзүнө кетти (Ж. Мавлянов).

МАРКСИЗМ (ор.-нем.) коом менен жаратылыштын өнүгүшүнүн жалпы закондору, эңилген эл массаларынын революциясы, социализмдин жеңиши жана коммунизмди куруу жөнүндөгү Карл Маркс менен Фридрих Энгельс түзгөн окуу.

МАРКСИСТ (ор.-нем.) марксизмдин жолун жолдогон адам. **МАРКУМ, МАРКУН** (ар.) дин. ыраматылык, бейиши болгур. Ыраматылык маркум атан да алты-жети ай бою, кээде жыл бою соода иши менен кетип калуу (К. Жантөшев). Маркум агам, сен дайым оюмдасын. Сен экөөбүз, кайраным, коюндашып, уктап жатсак теректер ойготчу эле, таң атканда угумдуу шыбырлашып (С. Жигитов).

МАРТ (ир.) 1. эркек, эр; кайраттуу, баатыр. 2. өтм. берешен, жоомарт, колу ачык. Мактаганга март болуп, Оокатынды чачпагын (Токтогул). Узакка кабар жетпейт, кат болбосо, Жигиттин наамы чыкпайт, март болбосо (Барпы).

МАРТАБА, МЕРТЕБЕ (ар.) 1. даража, наам, мансап. Бакыт, дөөлөт, ырыскы, Мартабаң бар жергеңде (Токтогул). 2. өтм. жол, ирет. Бул ыракаттуу, чагылгандай чарт эткен таалай учуру нечен мертебе кайталанбадыбы (Э. Борбиев).

МАРТУУ (ар.) 1. калтыроо, калтырак. 2. коркуп кетүү, чочуп кетүү. 3. өтм. эски диний ишенимде: көзгө көрүнбөгөн бир коркупчутуу нерсе (чындыгында эстен тануу, эсин жоготуу). Энекеси кетти деп, Мартуу басып кетти деп, Катындын баары чочуду («Манас»).

МАРХАМАТ (ар.) түш. диал. кичи пейилдик; кут болсун. Өзүңүз келип калыпсыз биздин элге, мархамат, жай мейман болуп, акыл-насыят таштап кетиниз, эл куту (Т. Касымбеков).

МАРШАЛ (ор.-фр.) генералдан жогорку аскердик наам. Майданан терди шыпырып, Маршалдар келет туу алып (Эл ырлары). Маршалдар үчүн арналган, Аргымак оттойт алкынган (Шамей Токтобай уулу).

МАС (ир.) 1. ичкиликтен уулануу. Баданасын жамынып, Мас болгондой чамынып («Манас»). 2. өтм. көбүү, көтөрүлүү. Алтын жака кымкап тон, Кийгенине мас болбо. Алты бөлмө ак үйгө, Киргенине мас болбо, Адам тапкыс көп сөздү, Билгенине мас болбо (Х. Карасев).

МАСЕЙИЛ (ир.) коо, кашат, жото. Масейилдин жонунан, Таап алган көк күчүк («Манас»).

МАСЕЛЕ (ар.) 1. чечилүүнү талап кылган иш, окуя. Экинчи маселеде уюштуруу иштери каралды (К. Канмов). 2. чыгарыла турган эсеп. Баланды алба мектептен, Маселе чыгат китептен (Ылакап).

МАСЕЛЕН (ар.) кокустан, эгерде, непада. Маселен, ал бүгүн келбей калса эмне кылабыз (сүйл.).

МАСИЛЕТ, МАСЛАХАТ (ар.) кеңешме, акылдашуу, пикир алышуу. Кеңеш таап бергин деп, Масилетин куралы, Үч кайталап сурады (Тоголок Молдо). Кайра жыйын, кайра маслахат куруп отурушка убакыт жок (Т. Касымбеков).

МАСКАРА (ар.) уят болуп калуу. Маскара болот эмеспи убададан тайыган (К. Жантөшев).

МАСКАРАПОЗ (ар.-ир.) куудул, күлкү чыгаруучу, клоун. Соо кезинде акылы кем неме мас болгондо жазыксыз маскарапоз болот

да калат (Ч. Айтматов). Бүгүн жана ар күн сайын, бүт кеч бою айлампда — атчан маскарапоз Танзык Тарсыкбаев! — деп салтанаттуу жарыялаганда, шандуу музыканын коштоосу менен жагалдана чыгаар эле (Э. Борбиев).

МАСКЕ (ир.) каймак май.

МАСКҮНӨМ (ар.) түш. диал. уктатуучу, мас кылуучу, тынчытуучу дары.

МАСТАБА (ир.) түш. диал. эт тууралган күрүч сорпо, ага катык кошулат.

МАСТАТ (ар.) акылдашуу, пикирлешүү, кеңешүү. Бектемир, элге-журтка келсемби деп калдым. Ошону сени менен мастатташайын дегеним (Ж. Мавлянов).

МАСЫК, МАНСУК (ар.) жокко чыгарылган эреже, жарабай калган, эскирген көргөзмө. Габи жакпайт тантиктын, Доосу жүрбөйт масыктын, Доору болот жаштыктын, Ганымы болот кастыктын («Эл ырчылары»).

МАТ I (ир.) шатранж ойнуудагы сөз: өлдү, мүрт кетти! Таң калуу. Ак баш төө таба албай, Агала сакал ушу чал, Айласы кетип мат болсун («Манас»).

МАТ II (ар.) араб алфавитинде алиф тамгасынын үстүнө коюлуучу толкундуу сызыкча. Созуп окуунун белгиси (эскиче жазуу эрежесинин бири).

МАТА (ар.) 1. бул, кездеме. 2. кебезден токулган ажыракай кездеме. Баарынан да бала акырын барып, суу матага жаагын тийгизип турганды жакшы көрөт (Ч. Айтматов). Макал атасы сөз болот, Мата атасы бөз болот (макал).

МАТБУГА (ар.) басма, типография.

МАТБУГАТ (ар.) басмакана, басылып чыгуучу китеп-журналдар.

МАТЕМАТИКА (ор.-гр.) эсеп илими.

МАТЕРИАЛИЗМ (ор.-лат.) философиянын негизги маселесин чечүүдө материя биринчи, ал эми ан-сезим анын туундусу деп эсептеген багыт (философиядагы эң негизги эки агымдын бири; идеализмдин карама-каршысы). Диалектикалык материализм. Тарыхый материализм.

МАТЕРИАЛИСТ (ор.-лат.) философиялык материализмди жактоочу.

МАХАББАТ (ар.) к. махаббат.

МАХОРКЕ (ор. махорка) чылым. Чаке! — деди Акня — махоркен болсо ортого кой эми (Т. Сыдыкбеков). Султанмурат чочуп ойгонуп, өңү-түшүн билбей бакырганча бирөөнүн махорке жыттанган салмактуу туурук алаканы жаагын кабыштыра басты (Ч. Айтматов).

МАХШАР МАЙДАН (ар.-ир.) дин. тиги дүнүйөдөгү чоң сурак, та эл чогула турган аянт. Эки дүнүйөдөн тең жакшылык көрбөй, махшар майдан күнүндө да тозоктон чыкпай калган батчагарлар (К. Жантөшев).

МАШ I (ир.) буурчактын бир түрү, чоң буурчак; маш буурчак.

МАШ II умач. Уйкум качып, түн ортосунда маштай көзүм ачылды (сүйл.); умачтай м-н бирдей.

МАШ III (кырг.) адис машыккан. Көзгө атар мерген машын ким? Көп жалтанбас башың ким? («Манас»).

МАША (ир.) мылтыктын от бергичи, от алдыргычы. Машаны ирмеп салыптыр, Оң колунун билегин, Оң үзүп кетип калыптыр

(«Манас»). Жаптайып маша пригелген, Кайран бир адис мергеним (Тоголок Молдо).

МАШАА (пр.) чиркей, желимчи. Машаанын мурду батпаган, Чиркейдин мурду өтпөгөн («Манас»).

МАШААКАНА (пр.) чиркейден коргоно турган туюк чатыр, туюк боз чатыр.

МАШААЛЛА (ар.) баракелде, укмуш экен.

МАШААЙЫК, МАШААЙК (ар.) 1. кадырлуу карыя. 2. арабдарла уруу башчысы. 3. дин. дериништердин башчысы. 4. дин. дин башчысынын ардактуу наамы. Жарыктык, машайык эле. Жаны жаннат болсун (К. Баялинов). Бир уулдун өтөлүнө чыкпайбы, Мен сыйынган мин бир эки машайык (Т. Байзаков).

МАШАКАТ (ар.) кыйын, оор, азаптуу. Тирилей жетим мен калып, Машакат өттү башымдан (Барпы).

МАШАТЫ (пр.) 1. Ирандын Мешхел шаарында чыгарылган килем. Каныкей кылган сонунун: Машаты килем салдырып, Барча, буулум, дүрүйө, Мамыктан жаздык алдырып («Манас»). 2. өтм. културган, кубулуп турган. Аттын барын айдатып, Ат чабуучу балдарын, Арчындап жоолук байлатып, Куйругун жерге шүйдүрүп, Балдарынын баарына, Машаты күрмө кийдирип («Манас»).

МАШИНА (ор.-фр.) бир энергиянын экинчи энергияга айландыруу менен пайдалуу жумуш аткаруучу механизм же бир нече механизмдер жыйындысы. Айыл чарба машиналары.

МАШИНЕЧИ (ор.-кырг.) тикмеч, машина менен кийим тигүүчү. Ой, ал жепем машинечи да (Т. Сыдыкбеков).

МАШКУЛ (ар.) түш. днал. иш менен колу бошобогон.

МАШКУР, МАШУР (ар.) белгилүү, аты чыккан, данкы таш жарган. Элге машур белгилүү Акын уулум, Жаныбек (Барпы).

МАШЫРЫК (ар.) чыгыш, күн чыгыш. Саади жыңайлак басып, кыдырып жүргөн, Магирибинде да, машырыгында да болгон (Ш. Абдыраманов).

МАЮТ (ар.) өлүм, каза, өлүк. Маяутка келген эл толду, Кең Ташкендин талаага («Манас»).

МАЯ (пр.) өсүмдүктүн кургак сөңгөгү. Колумду маяга далай кестиргенмин; пая м-и бирдей.

МАЯН (пр.) төө. Эзб. моя — инген; түркм. мойн — төө, «Манастагы» желмаян ушундан улам аталышы ыктымал.

МАЯНА (пр.) эмгек акы, жалуун. Өкмөт мага маяна төлөйт (Ч. Айтматов).

МЕБЕЛЬ (ор.-фр.) турак жай жана коомдук имараттардын жабдуусу, бөлмөгө коюлуучу буюм, эмерек. Үчөөнүн көзү жаңы мебелдерге тигилүүдө (Ш. Бейшеналиев).

МЕДАЛЬ (ор.-лат.) мамлекеттик же коомдук маанидеги тарыхый, саясий окуянын же көрүнүктүү ишмердин урматына, ошондой эле эмгектеги каармандыгы, илим, искусстводо сиңирген эмгеги үчүн берилүүчү өзгөчө белги, сыйлык. Араба өңүл-дөңгүлдө секирген сайын солдаттын сол төшүнө шыкалган орден-медалдары бири-бирине урунуп шыгырайт (С. Жигитов).

МЕДЕР (пр.) 1: эне. 2. таяныч, жөлөк. Жакшы аял азаматтын аскаар тоодой медери (К. Жантөшев).

МЕДЕТ (ар.) жардам, жөлөк, колдоо. Ажыбайдын колунда, Себен деген бир дары, Медет деген бир дары («Манас»). Тууганга тууган белгилүү, Медет болот турбайбы (Барпы).

МЕДЕТКЕР (ар.-ир.) жардамчы, колдоочу адам, жөлөк бо-лущу.

МЕДРЕСЕ (ар.) жогорку окуу жайы. Ал шаарларга мечит, медресе салдырган, кайракы жерлерге кош арык чыгарган (Т. Касымбеков).

МЕДРЕСЕ ААЛИЯ (ар.) Уфа шаарындагы илгерки мусулман диний жогорку окуу жайынын аты.

МЕДИЦИНА (ор.-лат.) оорулар, аларды дарылоо жана алдын алуу жөнүндөгү илимий билимдердин системасы.

МЕЙИЗ (пр.) 1. уруктуу кара жүзүм. 2. кургатылган жүзүм. Бокмурундун кылышып, Мейиз салып сабага Ачиткан экен кымызы («Манас»).

МЕЙИЛ (ар.) аппетит. Тамакка мейли тартпай турат. 2. көңүл, каалоо, шык.

МЕЙЛИ КАДЫР (ар.) көңүл куунак, көңүл көтөрүңкү. Кымыздан арак тартсын деп, Кызыгы журттан ашсын деп, Кыз бала менен боз бала, Мейли кадыр болсун деп («Семетей»).

МЕЙИР, МЭЭР (пр.) сүйүү, жактыруу, көңүл түшүү. Мейири түшүп калды, Эненин мэери кандай (С. Шимеев).

МЕЙИРИМ, МЭЭРИМ (пр.) боорукер, боорукерлик.

МЕЙИРМАН, МЭЭРМАН (пр.) боорукер, кайрымдуу. Назгүл да мейирман ападай (Гүлайымды) бооруна кысты (Ш. Бейшеналиев).

МЕЙИТ (ар.) өлүк, сөөк. Мейит болгон Осмонго атаган талкан өзүнө тийсин, сообу мага тийсин, алло акбар!.. Эми мага ыраазы болгула (А. Токомбаев).

МЕЙМАН (пр.) конок. Мейман элек, баатыр, деп, Таш сайын-ган калмактын Терөлөрү чогулуп («Манас»).

МЕЙМАН ДОС (пр.) конокту жакшы көргөн, конок чакырган. Мейман-дос болот аялы (Барпы).

МЕЙМАНКАНА (пр.) конок үй. Мейманкана сарайга, Даам берилген далайга («Манас»). Менин өлкөм мейманкана болсо эгер, Бүт дүйнөнүн эли батмак кеп-кенен. Түрлүү улут саламдашып көрүш-мөк, «Достук» деген, «Доспуз» деген сөз менен (Б. Сарногоев).

МЕЙМАН-ЫСМАН (пр.) конок-кара. Мейман-ысман күткөнтө Садыктын аны койгон дагы бир себеби — Кабылбектин жылдызлуу өңү-түсү (Ж. Мавлянов). Мейман-ысман келгенде, Март болот ко-лун балпылдап (Ы. Борончиев).

МЕЙНЕТ (ар.), к. мээнет.

МЕКЕ I (кырг., эск.) куу, амалдуу. Торгой кол башындай чал болчу. Өзү меке чал болсо, башындагы сапсан тебетейи көмкөргөн казан кебетеленип калар эле (Ч. Айтматов).

МЕКЕ II (ар.) дин. Бүткүл мусулмандардын зыярат кыла турган «ыйык» шаары. Сауд Арабстанында. Бейлеп келдим дининди, Мекеде султан пириңди («Манас»).

МЕККЕИ КАВА (ар.) Мекке жана Кааба. Шор дайрадан өт-түм дейт, Мекен Кава жеттим дейт (Барпы).

МЕКЕМ (ар.) бек, чын, бекем. Мекем урулган дубал экен (сүйл.).

МЕКЕМЕ (ар.) 1. сот башкармасы. 2. кызматчылар иштей турган жай. Мекемеден чыгып үйгө келди.

МЕКЕН (ар.) ата конуш, конуш, жерге, жашап турган жер. Мекен кылган Таласты, Кан көтөрүп шер кылган, Кара көк жал Манасты («Манас»).

МЕКЕР, МЕКИР (ар.) куу, амалдуу, алдамчы. Эмчи, домчу, күзгүчү. Сууну бүрккөн дарымчы, **Мекир**, билет экен деп, Ооруган эл зарылчу (Тоголок Молдо).

МЕКИРИК, МАКИРӨӨ (ар.) дин. мусулмандын диний эрежесинде: тыюу салынган, аткарууга анчалык уруксат кылыпбаган жобо. Оозго келген какырык, Жутуп ийсе — **мекирик** (макал).

МЕКИЯН (ир.) тооктун ургаачысы; жалпы эле кээ бир канаттуулардын ургаачысы. Чаар мекиян жумуртка басып атат (сүйл.).

МЕКТЕП (ар.) жаш жеткинчектерге билим, тарбия иштерин жүргүзүүчү окуу-тарбия мекемеси. Ошол жаңы мектептин төрүндө — биринчи мугалимибиз Дүйшөн ак сакал отуруш керек эле (Ч. Айтматов).

МЕНДЕ (ир.). Согушту эми мендеге бербесин (сүйл.); к. пенде. **МЕНДИБАНТИ** (калм. менди — аман, бани — барсыңбы) саламат, жакшы турасыңбы, Доргулан жообун үйрөнүп алгандар «мендибанти» деп коюшту (К. Жантөшев).

МЕНТ (ир.) байлоо, байлап алуу. Кездешкенни мент кылып, Алгандарды бири экен («Манас»).

МЕНДУБАНА (ир.) Саргыч гүлдүү, жагымсыз жыты бар, уулуу өсүмдүк (дары алынат). Тегерек аянтчаны калдагай жалбырак, ментубана, алабата, шыралжын баскан (Ш. Бейшеналиев).

МЕРБЕТ (ир.), к. бермет. **МЕРЕС** (ар.) оору, туюк жара; сезгек оору. Мергенди мерес оору торой чалды. Күн сайын күңгүрөнүп, кайгы арбыды (А. Осмонов).

МЕРЕЗ (ар.) суз, кишиге коошпогон, адамга жанашпаган; каучуу. Мээримге кимдер балкыбайт, Мерездер гана түтпөсө («Ала-Тоо»).

МЕРЕКЕ (ар.). Бардыгыбыз тең эле улуу мерекеге карата милдеттенмебизди ак ниеттүүлүк менен орундап жатабыз (М. Абдукаримов); маареке м-н бирдей.

МЕРИНОС (ор.<исп.) уяң жүндүү, узун куйрук кой. Миңдеген кой меринос, Батып жүргөн кезеги (Тоголок Молдо).

МЕРСЕТ (ир.) бала, тукум, туяк; парзонт, перзент, барзонт м-н бирдей.

МЕРТ (ир.) 1. бертүү. 2. өлүү. Катылса кылат жоону мерт, Каптаган жагы кызыл өрт («Манас»). Кокустан Домбу мерт болуп калса, башынан эле дан багарларга доо кылайын деп болжогон эмес (Т. Касымбеков).

МЕРТЕ (ар.) жолу, эсе, кайта. Үч мерте кайталап айттым. **МЕСЕЛ** (ар.) макал, лакап, үлгү. Месел сөздү көп билген адам (сүйл.).

МЕТИ (ир.) 1. чукулдук. Жумушкер мети кармап кенге кирет. 2. чеккич. Тегирмендин ташын мети менен чегет.

МЕТОД (ор.<гр.) жаратылышты жана коомдун көрүнүштөрүн оңдоо ж-а изилдөө жолдору, ыкмалары. Диалектикалык метод. Салыштырма метод.

МЕТОДИКА (ор.<гр.) Бир нерсени иш жүзүнө ашыруунун методдору менен ыктарынын жыйындысы. Кыргыз тилин окутуу методикасы.

МЕТОДИСТ (ор.<гр.) кандайдыр бир предметти окутуунун методикасы боюнча адис.

МЕТР (ор.<гр.) 100 сантиметрге барабар узундук бирдиги. **МЕЧИН** 1. маймыл. 2. жылдын аты.

МЕЧИТ (ар.) дин. мусулмандар чогулуп намаз окуй турган жай, үй. Кожо, молдо, эшендер, Мечитинде сулады (Токтогул).

МЕЧКЕЙ, МЕШКЕЙ (кырг., эск.) соргок, тойбос. Атып алсын мергендер, Ичип алсын мечкейлер («Шырылдан»).

МЕШ (ор. печ.) үй жылытуу, тамак бышырууга ылайыкталган очок. Мешке салынган таш көмүр алоолону күйүп, үйдүн ичи ысып чыкты (С. Сасыкбаев).

МЕШКЕ, МАСКЕ (ир. маске) түш. диал. каймак май.

МАЯБА, МИВА (ир.) мөмө дарагынын жемшин. Сен бир бакча — миваларың келишкен, Мен жүргүнчү — ооз тийген жемиштен (А. Осмонов). **Мива** бактай, жемиши мен күбүлбөй, Өстүм дуулап, Эртеңки мен түңүлбөй (А. Осмонов).

МИЙЗАМ I, МЫЙЗАМ (ар.) 1. тартип, эреже, жобо. 2. закон. «Эркин-Тоо» өз өкмөтүнүн чыгарган заң-закон, мыйзамдарын Ала-Тоонун арасында жаткан айыл-кыштактарга жеткизе турган чарбалары («Эркин-Тоо»).

МИЙЗАМ II (ир.) 1. мусулманча айддын аты. 22-сентябрь менен 21-октябрдын аралыгына туура келет. 2. өтм. күзүндө уча турган күмүш түстүү тоскок. Быркылдак куурай бышкыча, Мийзамдын гүлү укуча, Аябай алты ай салышып... («Манас»). 3. тараза, бирдей өлчөм.

МИЙНА (ир. мина) эмаль; металлдын бетине чөгөрүлгөн жылтырак нерсе. Мийна чөгөрүп жасалган жүгөн, куюшкан.

МИКРОБ (ор.<гр.) көзгө илээшпеген, микроскоп аркылуу гана көрүнүүчү майда жаныбарлар.

МИКРОСКОП (ор.<гр.) көзгө илээшпеген майда жандыктарды чоңойтуп көрсөтө турган аспап. Микроскоп — практикада жана илимий изилдөөдө кеңири колдонулуучу негизги приборлордун бири («КСЭ»).

МИЛДЕТ (ар.) 1. ыраазылык. 2. өтм. борч, моюнга жүктөлгөн нерсе. Мунун баарын кабарлап айта жүрүү түздөн түз менин милдетим эле (Ч. Айтматов). Байыртан берки улуттук маданиятыбызды сактоо жана аны жактап алуу баарыдан мурда биздин милдет (Т. Сыдыкбеков). 3. өтм. доомат, доо артуу. Милдет кылып келген жан, Тойгузгун деп чалкалаар («Манас»).

МИЛДЕТКЕР (ар.-ир.) жооптуу, моюндагы борч. Иштеп берем деп милдеткер болгон эле (сүйл.).

МИЛДЕТТАР (ар.-ир.). Бирдей көрөт барчаны, Милдеттер кылат канчаны (Барпы).

МИЛИТАРИЗМ (ор.<лат.) 1. империалисттик мамлекеттердин куралданууну күчөтүү жана жаны империалисттик саясаты. 2. кээ бир дануу үчүн жүргүзгөн реакциялык агрессивдик саясий үстөмдүгү. капиталисттик өлкөлөрдө аскер чөйрөлөрүнүн саясий үстөмдүгү.

МИЛК, МҮЛК (ир.) бүйлө, тиштин эти. Кашка тиштин мүлкү алтын, Ак мамактын үрпү алтын (Барпы).

МИЛЛЕТ, МИЛДЕТ (ар.) улут. Жарды-жалчы уюшкан, Түрлүү милдет уруктан (Эл ырлары).

МИЛТЕ (ир.) маша, от берич. Касиеттүү сыр бараң, Милте сине от койду («Манас»). Мылтыктын көркү огунда, Милтедин көркү сине от койду (Токтогул). Кушуна кыргоол алдырып, Куш кумарын капчогунда (Токтогул). Кушуна кыргоол алдырып, Куш кумарын капчогунда (Токтогул).

МИЛТЕКЕЧ (ир.) милтелүү мылтык аткыч Жапында элүү киз-закон. Милтекеч бар, Милтеге оттук чагып от коюлар (А. Чоробаев).

МММ (ар.) араб алфавитинде «М» тамгасынын аты. Кырк деген сандын ордуна жүрөт.

МИНА (ор.<фр.) жардыргыч заты бар жерге же сууга коюуучу снаряд.

МИНБАР (ар.) мечиттин ичиндеги имам үгүт сүйлөй турган оюк.

МИРАС (ар.), мурас м-н бирдей.

МИРИ (ир.) тар. куу 5 тыйынга барабар монета. Дос таап кетет деп, анын колуна бир мири алтын тенге карматпайт (Т. Касымбеков).

МИРШАП, МУРШАП (ир.) түнкү кароолдун башчысы. Коргондо акырын кобурашкан үн угулду да, жанына миршап ээрчитип, балаканыга Маргалаңдын беги чыгып келди (Т. Касымбеков).

МИС (ир.) жез. Туурдугун киш болду, Ит аягың мис болду (Тоголок Молдо). Отуз эки тиш кетти, Тиштен өткүр мис кетти. Каршы келип карылык, Колдон кылар иш кетти (Т. Талканбаев).

МИСАЛ (ар.) үлгү. Азыркы жаштарга Дүйшөн сыяктуу адам мисал болуп, үлгү боло алабы? (Ч. Айтматов).

МИСИБЕК, МИСБЕК (ар.) 1. ооз тазалагыч. 2. ооз тазалагыч жасалуучу жыгач (анын кычкыл даамы болот). Японияда кымындай мисбектен, ширенкеден китеп, журналдан тартып, олчойгон самолётко чейин кооздошот (К. Жусупов).

МИСКИН (ар.) байкуш, бечара; теңтиген, жайсыз адам. Баатырдын көзү жумулса, Зийнатына турсун де. Жетпей жүргөн жесирге айт, Чоккой кийген мискинге айт, Дагы келсин бул жерге («Манас»). Я кудая, бей-бечара, карып-мискиндерге бер, көп менеп бирге мав да бер (К. Жантөшев).

МИСТЕ (ир.) түштүк жакта өсүүчү даянектүү өсүмдүк жана анын жемиши. Устукан сөөгү мистедей, Ак сакалы чүштөдөй, Олуя Баккай карыя («Манас»). Көк-Жаңгак, Туюк, Дарбаза, Катиренки, мисте өсөт (Жеңижок). Муруну борум мистедей, Аппак эти чүштөдөй (Тоголок Молдо).

МИТААМ, МИТАЙЫМ (ар.) 1. айыптоочу, айып коюучу, жалачыл. 2. өтм. куу, кылбаганы жок, бузук. Ал күндөрү арам кыял митаамга ат мингизип, агын суудан жалдан өттү (К. Жантөшев). Ууру, бузук, митайым, Жалганчыга жаңдаба (Токтогул).

МИТЕ (ир.) 1. эгиндин зыянкечи. 2. өтм. арам тамак, бирөөтөн жеген мистедей (Эл ырлары).

МИТИНГ (ор.<англ.) кандайдыр бир белгилүү, көбүнесе саясий окуяга байланыштуу көп эл катышкан чогулуш, жыйын. Кундун депосунда чоң митинг болуп, элдин баары чакирылып, бардык станциялардан, резеңддерден жолчулар келген (Ч. Айтматов).

МИЧИЧА (ир.) түш. диал. бактек (өзб. мусича).

МИЯТ, МЫЯК жак, тарап, жактоочу, болушуучу. Жаңы устанды кабыл аларда Мамбеткулга мият болуучулар өтө аз сыяктанат (К. Камол).

МОБУЯ (ир.) 1. тар. бальзамдалган өлүктүн кургап калган калдыгы. 2. сылыкты дарылоочу, айдиктыруучу дары. 3. тоодон табимония, мумия м-н бирдей.

МОЖУР (ар.) түш. диал. башка жактан көчүп келген адам, жер оодарып келген адам, келгин киши.

МОЙЛОО (ир.) түш. диал. мурут, чоң мурут киши; Кечээ биз-дикине бир мойлоо келип кетти.

МОЙСОПУТ (ир.) ак чачтуу, ак сакалдуу карыя. Өңчөй жаштардын арасындагы мойсопут кишидей көзгө комсоо көрүнгөн үй ушунуку — Карабай акеники (Ж. Мавлянов). Элүү ашып, болгон кезде мойсопут, Эске түштү ошол солдат арбагы (Т. Байзаков).

МОЛДО (ар.) 1. илгери бала окуткан адам. Байымбетти айылдык молдого берип окутат (Ш. Бейшеналиев). 2. эл арасында дин тараткан, динге кызмат кылган адам. Куран ачып караган, Молдо-су бар дечү эле (Токтогул). 3. өтм. сабаттуу адам, колу кат билген киши.

МОЛЕКУЛА (ор.<лат.) заттын химиялык составын аныктоочу эң майда бөлүктөрү.

МОЛОТИЛКА (ор.) эгин бастыруучу машина. Ал эми сексен гектардын жерин машина менен чаап, кол менен орун, молотилкага сүгүнтабыз (А. Стамов).

МОЛТОЛУУ (ар.-кырг.) амалдуу, митаам, арамзаа. Молтолуу дуба билгенден, Болумдуу күлүк мингенден, Асты бирөө казбасын («Манас»). Акундун кызы Айчүрөк, Өзү аяр молтолуу («Семетей»). Казактардын кан Тооке, Өзү аяр молтолуу («Манас»).

МОМ (ир.) 1. парафин. 2. өтм. бал аарынын уюгунун кабы (илгери үйдү жарык кылуу үчүн момдон шам жасалган).

МОМИЯ (ир.), к. мобия, мумия. Буту-колу сынгана Момия дары издешип («Манас»).

МОМО (дун. мэмэ — нан) бууга бышкан түзсүз тоголок нан. Тамак үчүн суткасына атайын кум аралаштырып жасалган жың момодон бирди тешиктен ыргытып берип турду (А. Саспаев).

МОМУН I (ар.) 1. дин. чын мусулман, кудайчыл, сопу. 2. өтм. жоош, аرامي жок. Каяшак бергенин, Түк койбой баарын кыралы. Кеп билбеген момунун, Тирүү байлап алалы («Манас»). Ар башка, ар аламда, ар кыл кыял, Бирөө куу, бирөө момун, бирөө кияр (А. Осмонов).

МОМУН II (ор. бубны; карта ойнууда). Көзүр момун болду (сүйл.).

МОУЛУТ (ар.) 1. туулуу, төрөлүү. 2. дин. Мухаммед пайгамбардын туулган күнү.

МОУТ I (ар.-ир.) өлүү, жок болуу, кырылуу; ноот, набыт, мерт м-н бирдей.

МОУТ II, НОУТУ (ир.) сукно. Баарын семиз бактырып, Моот менеп жаптырып (Тоголок Молдо).

МОНТЕР (ор.<фр.) түрдүүчө машиналарды, тетиктерди чогултуучу, аларды кураштыруучу адам.

МОР (ир.) түтүн чыккан тешик. Кеч киргенде шайтан чырак жагылып, Түтүн чыкчу терезеден, морунан (Т. Байзаков).

МОТОР (ор.<лат.) кыймылга келтиргич, ар кандай энергияны механикалык энергияга айландыруучу машина. Күр... Күр... эткен мототундан садага, Сени айдаткан шопурунан, автобус (А. Осмонов).

МӨКҮ I (өзб.) калың булгаарыдан тигилген өтүк. Илгери муну көбүнчө дыйкандар, эмгекчилер кийген (өзб. мукки). Ал көк ала сакал киши эски мөкү кийген сол бутун Бөрүбай молдоно илгери сунап, сакалын колу менен бир-эки тарап алды (К. Жантөшев).

МӨКҮ II (ир.) түш. диал. кездеме токуучу, кийим тиккич машинанын чөлмөгү.

МӨЛ (ир.) суу, ным. Ысык-Көлдүн чалкыган мөлүн кошкуп,

Ырысы чоң элимдин демин кошкун (Т. Байзаков); өл м-н бирдей.
МӨМӨ (ир.) жемиш; бак-дарак жемиши. Бак ичинде **мөмөлүү**, Чарбагындай, өзгөчөм (Барпы); **мийва** м-н бирдей.

МӨМӨШТҮК (ор. помощник) тар. үйөздүн (уезд начальнигинин) орун басары. Кыргыздын илгери кан соргуч манабы Чыныбай үйөзгө **мөмөштүк** болгон («КМ»).

МӨНДҮ (калм. менди — аман, соо) аман, саламат, соо. **Мөндүсүн** айтып өкүрдү, Байнасын айтып бакырды («Манас»).

МӨӨНӨТ (ар.) убакыт, белгилүү мезгил. Иш **мөөнөтүнөн** мурун бүттү (сүйл.). **Мөөнөт** менен өстүргөн, Чарбагымсын, Ноодайым (Барпы).

МӨӨР (ир.) жазуусу бар белги, шакек; жазуусу бар печать. Колунда **мөөр** басылган кагазы бар да (Ч. Айтматов). Беш бармагына салынып жүргөн халдык **мөөргө** сыя сүртүп, жарлык кагазга басып салды (Т. Касымбеков). Таңдайында **мөөрү** бар, Тамагында сөөлү бар («Манас»).

МӨӨСҮЛ I (ар.) 1. бириккен, байланышкан, 2. өтм, түш. диал. байланыш, алака, катташ; арачы. Башкаларга **мөөсүл** болуунун кажети не? Мен жөн жүргөндү жакшы көрөм (Ш. Абдыраманов).

МӨӨСҮЛ II (ар.) 1. алык-салык жыйноочу адам. Күндөрдүн бири болгондо, **Мөөсүл** келди жерине («Манас»). 2. жоодон түшкөн олжонун канга тиешелүү бөлүгү. Көкөтөйдүн кызыл алтын жамбыдан, «**Мөөсүлүңүз** ушу» деп, Кытайлардын Жолойго, Алдына тарта салганы («Манас»).

МУ (кыт. му) гектардын $\frac{1}{16}$ бөлүгүнө барабар жер өлчөмү. Төрт му жери бар эле, экөөнү оокат үчүн сатып жиберди. Калган эки мусуна экөөбүз шалы айдаганбыз (К. Жантөшев).

МУБА (ар.) өтө жугуштуу, ичтен кармаган оору; холера. 1917-жылы чоң ачарчылыкта элди **муба** каптап, көптөрдү мойсоп кетти (Ж. Малянов).

МУБАКУЛ, МАКУЛ (ар.) коргоочусу бар, колдоочусу бар. Душманын кудай берген соң, Тура турган Манасын? **Мубакүлдүү** найзаны, Булгап колго алганы («Манас»). Чоң бакшы анын үстүнө жипи-макүлдөрүн чакырган бойдон чамынып кирип барат (С. Жигитов).

МУБАРЕК (ар.) куттуу, касиеттүү, ыйык. **Мубарек** болсун Кызыл туу. Элибиздин сыймыгы (Шамей Токтобай уулу).

МУГАЛИМ (ар.) окутуучу, тарбия берүүчү. Жаны заман балдарын, машыктырган мугалим. Караңгыны билимге, Сүйрөп чыккан мугалим (Ж. Бөкөнбаев). Кош, биринчи мугалимин, кош биринчи мугалим, кош, балалык чагым (Ч. Айтматов).

МУГАЛИМ СААНИ (ар.) экинчи окуу куралы (илгери жаны тартып мектептери үчүн араб тилинде түзүлгөн китеп). Андан кийин «**Мугалим саани**» деген китепке түшүрдү. Анысын бир айда окуя койдук (А. Убукеев).

МУГАЛИМ ОБОЛ (ар.) биринчи окуу куралы (татар тилинде түзүлгөн).

МУГАЛИМА (ар.) окутуучу аял, тарбиячы аял. Бир нече жылдан бери бул келин **мугалима** болуп иштейт (сүйл.).

МУГАМЫР (ар.) 1. улаңып калган адамдар; картаң кишилер. 2. өтм. дыкан, бышык. Арыктын алды-үстүндөгү чөбүн бир **мугамыр** алда качаң чалгылап, кырып чаап алган экен (Т. Касымбеков). 3. өтм. амалкай, кексе, кытмыр. Түшүнбөдүм — деп Бозуланов ийи-

нин кысты. Чын эле түшүнбөдүбү же мугамырландымбы, ажыратуу кылып эле (Ш. Абдыраманов).

МУДАА, МҮДӨӨ (ар.) талап, каалоо, эңсөө, тилөө, көксөө. Он үч күн берген убада, Жетип ал деп **мудаана** («Кедейкан»). Баарыбыз мамлекеттин **мүдөөсү** үчүн жүрөбүз (Т. Касымбеков).

МУДАРИС (ар.) дин. жогорку дин мектебинде дарыс окуган, сабак берген адам. Бир **мударис** чоң молдону падыша чакырып алып: «мына бул менин баламды окутасын, эгерде жакшы окутпасаң, башыңды алдырамын» деп мектепке берди («Кедейкан»). Оо **мударис**, китебинди коюп жарыкта киймиңда. Кечки суук түшө элегинде малдын отун майдалап жибер (А. Матисаков).

МУЖИК (ор.). Ал мужик бай дегендей деле бай эмес болчу (Ч. Айтматов).

МУЖАХИТ, МУЖТАИД (ар.) дин. Курандын маанисин, Мухаммед пайгамбардын адисин чечмелей билген, өзүнчө шарыятка жобо кошо алган Имам Агзам сыяктуу дин окумуштуусу. Сөз жалгап, календер байыркы өткөн **мужтаидтерден**, акылмандардан маани айтты (Т. Касымбеков).

МУЖУК (ор. мужик) орус же украин дыйканы, Ошол колхоз болгондон тартып булардын кылганын кара жумуштан атыккан **мужуктар** да кыла албас (М. Элебаев); **мужик** м-н бирдей.

МУЗАВАРАТ (ар.) жардам, таяныч, коргонуч. Ушул күн бизге теңдик берген күнү, **Музаварат** баарыбызга келген күнү, Жарыкка жаңы чыгып караңгыдан, Ким болсо өз абалын сүргөн күнү (Тоголок Молдо).

МУЗАПАТ (ар.) түш. диал. аймак, бир акимге караштуу жер. **МУКАБА** (ир.) 1. катуу кагаз, калың кагаз. 2. китептин тышы. Тышы чаар **мукаба**, Бетине сыя төгүлгөн (Тоголок Молдо).

МУКАДДАС (ар.) ыйык, касиеттүү. Жаратылышта **мукаддас** жайлар көп (сүйл.).

МУКАББАТ (ар.), к. макаббат.

МУКАМ (ар.) кубулжуган, уккулдуктуу. Булбулдун **мукам** үнү бар, Үкүнүн тыбыт жүнү бар (Эл ырлары). Күнүртү жок күндүн нуру биз жакта, Күүсү **мукам** элдин ыры биз жакта (Т. Байзаков).

МУКАРАП (ар.) дин. жакын, ынак. Кудай гааланын төрт **мукарап** периштелери: Азирейил, Жебирейил, Мекейил, Ысырафил ишпи.

МУКАФАТ (ар.) сыйлык, белек, олжо. Беш-алты ооз кеп айтам, Ар жерден айтып термеден. Чарбаны жакшы өстүргөн, **Мукафат** алат фермеден (Эл ырлары).

МУКЛУС, МҮКҮЛҮС (ар.) чыныгы берилген, жаны бирге, айтканынан чыкпаган. Тайды жеген эшендер, Койду жеген эшендер, Кудайына жазат дейт, Куйругун тосуп көтөрүп, Мурат менен **мукулуска**, Кара кашка кунажын болуп качат дейт (Токтогул). **Макулусу** болот муруттун, Жааны болот булуттун (Эл ырлары).

МУКМИН, МОМУН (ар.) сопу, такиба, дин жолунан чыкпаган, дин ишениминде абыдан берилген адам. Жоош, арам жок. Беш дин ишениминде абыдан берилген адам. Жоош, арам жок. Акырет каубак намазыңды, отуз ооз орозону ката кетирбейсин. Акырет кауым ойлогон мусулман **мукминин** (А. Убукеев).

МУКТАЖ (ар.) зарыл, керек. Мүнүшкөргө кошулуп, Куш саламын, паризат эй. **Муктаж** болгон жүрөккө, Туз саласын, паризат эй (Т. Байзаков).

МУКТАРАМ (ар.) ардактуу, кадырлуу, сыйлуу, урматтуу. Муктарам меймандар келип калышты (Т. Касымбеков).

МУКТАСАР (ар.) дин. кыскача, кыскартылган; очерк (мусулмандардын шариятты талкуулаган китебинин аты). Сиз эмне билесиз? Мен муктасар окугам, Чалакем да ушундай деген, — деп апырта сүйлөп жиберди (А. Токомбаев).

МУКУМ I (ар.) ич ара макулдук, сөз байлашып алуу. Мектептин директору менен мукум сүйлөшүп келдим. Уулуңузду бүгүн апкелүүнүз деп калды (Ж. Мавлянов).

МУКУМ II (ар.) бек, чын, мыкты, бекем. Аттан! дегенде түп көтөрө аттана бере турган кылып, тартипти мукумдаш зарыл (Т. Касымбеков).

МУЛАЙЫМ (ар.), к. мунайым.

МУМ, МОМ (ир.) жаныбарлардан жана өсүмдүктөрдөн алынуучу, составы татаал май сымал зат. Балдын мумунан жасалган шам араң бүлбүлөп, үжүрөнүп ичин коңурсутуп, жарык кылып турат (Т. Касымбеков).

МУМИЯ (ир.). Кошунасынан араңдан-зорго карызга алган бөлөкдөгү эзилген мумияны жээрде кашкага сыныгы тез бүтсүн үчүн оозуна куюп жатып, атканага кирген орто жаштагы аялды да байкабады (Э. Борбиев); мбия, момия м-н бирдей.

МУНАЖАТ (ар.) дин. кудайга жалынуу, теңирге жалбаруу. Баатырдын элиби Каныкей, Калк атасы Кошойго, Турган экен жүгүнүп. Мунажаты кудайга, Мурун небак жетиптир («Манас»).

МУНАЗА I (ар.) 1. тартипке салынган, жолго коюлган, уюштурулган. ...табияттын кушу, багы, чөбү, кайберени, жарыгы, айы менен муназага түшүп, ошолордун биридей сезесин өзүңдү (К. Жусупов). 2. өтм. бир пикирге келүү; ынтымакка келүү.

МУНАЗА II (ир.) 1. таза, чыныгы, айыпсыз. Мусалыр болгон адамга, Муназалуу чып жакшы. Жыгаччы болгон кишиге, Чыныгы асыл сыр жакшы (К. Жантөшев). 2. өтм. чын жүрөктөн белек кылуу. Дөөтү атабыз соккоп бараңды элиңиз сизге муназа кылат. Журт атасы деп сизге сунат (Ш. Садыбакасов).

МУНАЙЫМ (ар.) жумшак, назик, жоош. Сурага адыл мунадайым, Жакшы, жаман дебестен (Тоголок Молдо). Келиң, ханзаада, — деди акырын мунайым жумшак үнү (Т. Касымбеков).

МУНАПЫЗ (ор. манифест <лат.) өтм. күнөөнү кечүү, кылмыштууларды азат кылуу. Күнөөсү мунапыз болуптур (сүйл.).

МУНАПЫК (ар.) эки жүздүү, арам ойлуу, арамзаа; кылмыштуу.

МУНАР, МУНАРА (ар.) 1. мечиттин азан чакырыла турган бийик жайы. Чоң Букардын үстүндө, Казыпалык мунара («Манас»). Өзгөн шаарынын ортосунда мунара турат (К. Жантөшев). 2. өтм. чокчогой, шоншогой. Уюлгуган кара чачын төбөсүнө мунар кылып түйгөн азиялык кыз эле (Ш. Абдыраманов).

МУНАСИП (ар.) ылайыктуу, туура келүүчү, тиешелүү. Он үч күздүн жүзүн көрдү Паризат. Иш кыла элек кыз балага мунасип (Т. Байзаков). Биз мунасип ачыкты алып, лифт менен бөлмөбүзгө жогору чыккыча, жүктөрүбүз өзүбүздөн мурда барып туруп калат (К. Жусупов).

МУНТАК (ар.) ачык. Илгери Эски мектепте «Муфтахил Жулан» («Жаннаттын ачыкчы») деп аталган окуу китеби.

МУПТУ (ар.) дин. шариятты чечмелеп, батыба токтотуучу сот,

бий. Арманым дартын козгосун. Казы, мунту жолумдан, Каршы чыгып тоспосун (Тоголок Молдо).

МУР (монг. мөрөн) өзөн, дарыя. Башы Алтай, Амуру, Янисей дайра кош муру, Эртиш, Оркун эки суу, Кыргыздын жатар жери бу («Манас»).

МУРАА, МУРАД (ар.) тилек, максат, үмүт, көксөө. Сейтегим аман болсун деп, Мураа кылып жүрөмүн («Манас»). Ушул азаматтардын этегин кармап барсаң, муралыңа жетесиң (Т. Касымбеков).

МУРАЖААТ (ар.) кайрылуу, элге карата сөз айтуу (1920-жылдардагы документтерде учурайт).

МУРАЗ I (ар.), к. мурас.

МУРАЗ II (ар.) тилек, максат, көксөө, энсөө. Көтөрүп жүрүп эиеңди. Не муразга жетесиң («Манас»), к. мурат.

МУРАККЕП (ар.) түш. диал. түзүлгөн, турган. Үч кишиден мураккеп комиссия түзүлдү (Т. Мияшев).

МУРАКЫР, МЫРАКЫР (ар.-ир.) 1. ат багуучулардын башчысы. 2. өтм. атчы, ат багуучу.

МУРАП, МУРАБ (ир.) көк башы, сугат кезинде суу бөлүнүп-рүчү адам. Мен айылда жүргөн кезде Дүйшөн колхоздун мурабы эле (Ч. Айтматов). Ошол жылдары Нуркулду жактаган эл бу бир айылга гана эмес, бир болуш элге мурап шайлап алышты (С. Өмүрбаев).

МУРАПЫ (ар.) энчи, ата-бабадан калган белек. Жездекеңдин сун чепкен Мурапы кылып кие кет («Семетей»). Мына бул керене тарткан тоолорун — Муундарыңа мурапың (Ш. Садыбакасов); мурас м-н бирдей.

МУРАС (ар.) ата-бабадан калган энчи, үлүш. Биздин оюбузча, ата мурасын өстен чыгарып, аны баалабай коюш тек кишичилик эмес, ал кылмыш (Т. Сыдыкбеков). Чебер колдон чыккан экен бул кишен. Илгери өткөн кыргыз усталарынан калган мурас (Ч. Айтматов). Акимдигиң — ата мурасың деп мени жарга түрттүң (Ш. Садыбакасов).

МУРАСКОР, МИРАСКОР (ар.-ир.) энчиге ээ болучу адам. Сен бүгүндөн баштап мураскорсун мага (Т. Касымбеков).

МУРАТ (ар.) тилек, максат. Алтын таянып не муратка жеттиң! Эне ыйык, эне бийик. Бирок намыс деген да бар экен. Баканын бактысынап шумкардын шору артык (Ш. Садыбакасов). Байлык мурат эмес, Жокчулук уят эмес (макал). Баатыр эле Коңурбай Атын алып кетейин. Атын тартып алганда Не муратка жетейин («Манас»), мураз II м-н бирдей.

МУРДАР, МЫРДАР (ар.) 1. тарп, өлкөсө. Мурунтадан ойлобой, Мурдар болдук кавча жап («Манас»). 2. арам, булганыч, ыпылас.

МУРЗА, к. мырза.

МУРИД, МУРУТ (ир.) 1. издөөчү. 2. дин. эшендин же шайыхтын жолун жолдоочу, ошолордун айтканы менен иштөөчү адам. Жакында өзү шайых-ул — нелам деп, мартабасын көтөрүп, колуи берип муриди болгон кожо (Т. Касымбеков). Батанды алып, кол берип, Мурут атка коноюн (Токтогул).

МУРК (ир.) 1. тоок. 2. тоок жылы, тогузунчу жыл.

МУРСАТ (ар.), к. бурсат.

МУРЧ (ир.) калемпир, кара мурч, кызыл мурч.

МУРШАП, МИРШАП (ир.) 1. эск. түнкү кароолдуп башчысы.

2. желдет. Муршаптарым турбастан, Абыке кулду сойгун дейт («Манас»).

МУСАЛЛА, МУСАЛЛАС (ар.) колдо жасалган жүзүм шарабы. Колуна алды, бирок аны ичпеди, Мусаллага кызып калган. Кутурган, Жаш жигитке акырая тиктеди (Т. Байзаков). Шарап күнөө, мусаллас болгондо сооп имиш (Т. Касымбеков).

МУСАП (ар.) 1. дин. ислам дининин бир тармагы. 2. өтм. моюн сунуу, айтканы менен болуу. Чоң иште жетекчи кишиге мусап кылып, ошонун айтканы менен болгон жакшы (Ш. Абдыраманов).

МУСАПЫР (ар.) 1. жолоочу, алыс жолго чыккан адам; сапар чеккен киши. Жанына эки жолдош кармап, үстүндөгү бек киймин чечип, мусапыр тоңун кийип, алыскы Арабстан жолуна түштү (Т. Касымбеков). 2. элинен ажыраган, байкуш. Үй-жайы жок мусапыр кимге керек эле? Деги жаман болду, кантер экен эми? (Ч. Айтматов). Жакшыга жакшы жанашкан, Мен мусапыр адашкан (Токтогул).

МУСЛИМ (ар.) мусулман адам.

МУСТАКЕМ (ар.) бек, мыкты, бекем, бышык. Жол-жол болгон алагамак жөргөмүш тыбырчылаган аарыга улам жүгүрүп барып, тору менен дагы ороп, биротоло мустакемдеп бышыктап жатты (Ш. Абдыраманов).

МУСТАПА (ар.) 1. таңдамал, ылгап алынган, чыгаан. 2. Мухаммед пайгамбардын гана сыпаты, Мурутун буруп толгогон, Атаңды мустапалар колдогон («Манас»).

МУСТАР (ар.) оор абал, зарыл; байкуш; милдеттүү, аялсыз. Бүгүн жума, эркек аттуу намазда, Бир кызматты мустар жаным актайт го... (Т. Байзаков).

МУСТАРАП (ар.) кыжылуу, кысылуу; таң калуу, айкалып калуу. Эмнеси болсо да эми, балам, бизди мустарап кылбастан, мага бала, Саламатка ага болуп бер (Ж. Мавлянов). Эми эле дуулдап турган эл мустарап болду. Ээрчигени жарчыны үнсүз ээрчип, ээрчигенин көчөдө турган жеринде селдейди (Ж. Мавлянов).

МУСУЛМАН, МУСУРМАН (ар.-пр.) 1. ислам дининдеги адам. лөшүүгө болбойт, ачуума тийсең, капкакты жаап коём (Т. Касымбеков). Коюузчу мусурман, жаш бала болуп кетесизби, — деп Бегайым ага тыюу салганы менен, андай учурун жактырат (Ж. Мавлянов). 3. орус тилинде: «башка диндеги, башка эл» деген мыскыл (Ш. Абдыраманов).

МУТАБАР (ар.) түш. диал. кадырлуу, сыйга татыктуу; кадырман адам.

МУХИТ (ар.) 1. курчап турган жаратылыш. 2. океан. Турналар көк мухитке кирип, кээде жабыла, кээде жалгыздап үн салып, кыптарын учтарын гана эрине каккылап, каалгып сүзүп баратты (Ч. Айтматов). Тозокко сал — кыйноосуна көнөйүң, Мухитке ыргыт — теренине чөгөйүң (Т. Байзаков).

МУШ, МУШТУМ (пр.) жудурук. Колунда жарак болбосо, Душманды жыга албайсың муш менен (Барпы).

МУШТАР (пр.) түш. диал. төбөлөштү жакшы көргөн адам.

МУДӨӨ (ар.) тилек, каалоо, көксөө. Мүдөө-максаттарыңдын жылдыздуу асманан кара булут каптап бараткансыды (С. Жигитов).

МҮДҮР (ар.) директор, башчы, башкаруучу, жетекчи. Муну

көбүнчө мүдүр Абдырасул жакшы билет, ал баарыбызды башкарып жүргөн киши да... (А. Саспасев).

МУЛК, МҮЛҮК (ар.) 1. өлкө, мамлекет, жер. 2. өтм. байлык, дүнүйө, оокат. Атаңдын көрү бурут кул, Мааникер албай тынбаймын, Азыр талайм мүлкүңдү, Караң кылам журтунду («Манас»). 3. өтм. асыл буюм. Жай кийгени мүлк эле, Кыш кийгени түлкү эле («Манас»).

МҮЛҮШКӨР, МҮНҮШКӨР (пр.) куш таптоочу, саятчы. Берен кармап алды деп, Мүлүшкөрдү чакырат (С. Караласев). Мен бир ителги жутупкан, Мүнүшкөрүм тап билбей, Байлап го турат бутундан (Эл ырлары).

МҮМКҮН, МҮМКИН (ар.) балким. Мүмкүн Жамийланын оюна ушу кеттиби, иши кылып ал ынтасын коюп, ичке, шыгыраган үн менен көңүлдөнүп ырдады (Ч. Айтматов).

МҮМКҮН КАДАР (ар.) колдон келишинче. Мүмкүн кадар ишти бүтүрүүгө аракеттенели (сүйл.).

МҮНСӨК (ар.) кездеме, кез мал. Кызыл мүнсөк, кыпча бел, Кыпчылдаган тасма бел («Манас»).

МҮНКҮР-НАККИР (ар.) дин. өлүк көргө коюлуп, эл тарары менен келип, өлүктү тургузуп алып, сурак кылуучу эки периште. Адам өлсө, алып кирет жерге, Мүнкүр-наккир сурайт дейт көрдө (Тоголок Молдо).

МҮРЗӨ, МҮРДӨ (пр.) көр, моло, кабыр. Атасы экөө мүрзөлөрдү аралап өтүштү. Чоң атамдын күмбөзүн түзөп койбойбузбу, — деди Мурат (М. Байжиев). Кемпирди уулунун мүрзөсүнө жанаша коюшту (М. Абдукаримов).

МҮРИ (пр.) түш. диал. алманын курту.

МҮРӨК (пр.) 1. өлүү, дүйнөдөн кайтуу, өлүм. 2. өтм. эски түшүнүктө: өлбөстүн суусу, өлбөстүн кудугу. Каныбек мүрөктүн суусун берчүдөй, Каныбек өлбөй кайта келчүдөй сезилет (К. Жантөшев).

МҮРӨӨН (кырг.-монг. мөрөн — өзөн). 1. дарыя, өзөн. 2. өтм. кенен. Топурагы семиз, жери тегиз, сууга мөрөөн жерлерди көздүн карегиндей сактап келишкен (Т. Касымбеков).

МҮРТӨЗ (ар.) 1. динден чыккан. 2. өтм. таш боор, мээримсиз, катаал, ырайымсыз. Мурда эле ата мээрин салбаган Эсенбай бийдей мүртөз атасы менен ушунчага жетишип калган сон, энесин алып, түн катып, Таласты көздөй жол тартты (Т. Касымбеков). Кээ адам кара мүртөз залым болгон, Ашкере залымдиги маалим болгон (Тоголок Молдо).

МҮСҮРӨТ I (ар.) 1. шаттык, кубаныч. 2. өтм. сый, бедел. Баягы эрте замандагы салт-санжыраны сактаган оболку гейшелер жок, эми башка, шартка жараша өзгөрүштү, мусүрөтү өчтү (К. Жу-супов).

МҮСҮРӨТ II, МАЗҮРӨТ (ар.) өтүнүч, тилек. Аттын сасык терине мусүрөтүм жетпегенден кийин, эмне Айым! (Ш. Салыбака-сов). Эзбек жолдоштордун кургак мазүрөти деп ойлобонуз (Ж. Мав-лянов).

МҮЧӨЛ (кырг.-эск.) кыргыз элинин эскиннендеги адамдын өмүрүндө «мүчөл» аттуу катарлуу мезгилдери болот имиш. Алар: 13 жаш — биринчи мүчөл. 25 жаш — экинчи мүчөл. Андан ары ар бир 12 жашты кошуп мүчөлүн чыгарат. Мүчөл жылы кыргыздар сапарга чыкканда, жоого аттангандан кооптонушкан. Мүчөл

жаш келгенде түлөө, той өткөрүшкөн. Он үч жашын белгилес, Мүчөлүсүн чыгарат (А. Чоробаев).

МҮШКҮЛ (ар.) оор, азап, кыйынчылык, куурал, Каңгайдан болсо чоң мүшкүл, Алакандай журтумду, Мунун акылын таап ким баштайт? («Манас»). Ата жок болсо эле мүшкүл түшөт экен да, Азыр кайда болду экен атасы (Ч. Айтматов).

МҮШӨК (ор. мешок) кап, сумбал, дагар. Бир мүшөк ун алдым (сүйл.).

МҮШТӨК (ор. мундштук) чылым түтүгү, папирос тарткыч түтүк.

МЫЙ (кырг.-монг. мый — мышык) мышык, Кыргыздар мышыкты чакырганда гана «мый!», «мый!» дейт.

МЫНЫК (кырг.) мурут. Из чалган Бакай акылман, Мыйыгынан күлдү эми («Манас»).

МЫКАЧЫ (монг. махи — эт, -чы). 1. киши жегич, кишинин этин жеп тиричилик кылган адам. 2. өтм. өтө катаал, таш боор киши. Кылычын канга малса корстон болгон, Мыкачы кайдан билсин элдин баркын (К. Маликов). 3. жердин аты (ачарчылыкта ал жерде мыкачы жашаган болуу керек).

МЫЛАЛ (ар.) кайгы; капалык, өкүнүч, тынчсыздануу. Ылгайлык арам-алаалды, Көңүлүмө койбоноор, Көз жетпеген мылаалды, Көрбөйлүк бөөдө залалды («Манас»), к. малал.

МЫРАКЫР (ар.-ир.), к. муракыр.

МЫРАСКОР (ар.-ир.), к. мураскор.

МЫРДАР (ар.), к. мурдар.

МЫРЗА, МҮРЗА (ар.-ир.) 1. тар. катчы, каттап туруучу. 2. бектин балдары «мырза» деп аталган. 3. өтм. сылаа, манап, кара жумуш кылбаган. Нескара кээр баштады, Көкөтөйдүн мырзасы, Көк жоргонун үстүнөн, Учуп кете жаздады («Манас»). Бүт Таластын кадырман карылары, жакшы чыкма мырзалары он эки канат кең өргөөгө толуп отурушуптур (Т. Касымбеков).

МЫРШАП (ир.) 1. түнкү кароолчулардын башчысы. 2. өтм. полиция. Кармалып кеттим Шыбырга, Кай бирөөнүн зарпынан. Эки салдат бир мыршап, Айдап кеткен артынан (Токтогул), к. миршап.

МЫСКАЛ (ар.) 1. салмагы 5 граммга жакын оордук өлчөмү. Эсимде: эсеби жок кыйнаганын, Изинди жашка жууп ыйлаганым... Арзыбайт ошол жаштын мыскалына, Азыркы батман-батман сыйлаганын (Т. Байзаков).

МЫТАН (кыт. ми — күрүч, тан — сорпо) 1. коюу күрүч сорпо.

2. өтм. бытмый болуп калган жарма.

МЫЯЗ (ир.), к. пияз.

МЭЭНЕТ (ар.) 1. азап, кыйноо. Мээнет кетпейт бечелден, Кеп кутулбайт чеченден (макал). Ошол кезде кедейлер өзгөчө башынан мээнеттерди өткөргөн (С. Каралаев). 2. өтм. эмгек, аракет. Мээнетин күчтүү болсо, тапканын таттуу болот (макал). Мээнет-суроолору да көп болот (Ч. Айтматов).

МЭЭНЕТКЕЧ (ар.-ир.) 1. азаптау, шордуу. 2. өтм. эмгекчил. Мээнеткеч киши көрүнөт, Мейманга сойчу тай турат (Токтогул). Ушул жобо жолунда Эдигей Жангелдин же болбосо эли-журту айтмакчы Борондуу Эдигей акыйкатта мээнеткеч адам (Ч. Айтматов). Иманхун абдан мээнеткеч жигит, жумушту сүйөт (М. Абдукаримов).

МЭЭР, МЕПИР (ир.) 1. сүйүү, жакшы көрүү, ышкы түшүү. Жалгагысы келгенде Жайдын мээри ачылып, Жайкалып турган гүлгө тең (Эл ырлары). Нүзүп ата мээрин көрбөдү (Т. Касымбеков). 2. көңүлдү ыраазы кылган. Кийсе кишинин мээрин кандырган, Жоого ылайык ак олпок («Манас»).

МЭЭР ЧӨП (ир.-кырг.) элдик түшүнүктө адамдарга жылдыздуу, адамдарга сүйкүмдүү киши кылып көрсөтүүчү чөп. Эңкее бүткөн тал беле, Татсам оозун бал беле, Көп зарлаймын сиз үчүн, Мээр чөбүн бар беле (Эл ырлары).

МЭЭРБАН, МЭЭРМАН, МЕИИРМАН (ир.) 1. боорукер, ак пейил, кайрикер. Эне деген мээрбан, Үшүнтүп багат баланы (Барпы). **МЭЭРИМПОЗ** (ир.) боорукер, сүйкүмдүү, жароокер.

Н

НААБАЙ (ир.) нан бышыруучу, нан жабуучу, токоч жасоочу. Өнө жаткан наабайдын, Койнуна чыгат токсчу (ылакан).

НААБАЙКАНА (ир.) нан бышырылуучу жай.

НААДАН (ар.) 1. билимсиз, окубаган, билими жок. 2. өтм. адепсиз, осол. Жол үстүнө сүйрөтүп, Даңгыттарга салбасын. Акылсиз наадан болгондор, Ушунтип кегин албасын («Манас»).

НААЛ, НААЛЫ (ар.) өтүктүн же кепичтин такасына урулган айчык темир. Мен кангайда турганда, Наалы така кең өтүк, Алоо-кеппи Кокурбай, А да кайдан киши эле («Манас»). 40 күндөн бери өтүгүмдүн наалысы кан жыттанган талманы басат, колумдан автомат түшпөйт (Ш. Садыбакасов), к. аалы.

НААЛАТ (ар.) 1. дин. каргыш тийген, кудайдын каргышына калган. Атана наалат залымдер, Бизди жыгабыз деп оолуккан (Барпы). 2. өтм. азаптау, шору арылбаган. О, наалаттуу койчулук, о, шору арылбаган койчу, туулбай өлсөңчү! Көңүлүн жаны күн жааганда тынат, койчулун жаны өлгөндө тынат деген ушу белем (Ч. Айтматов).

НААЛАТЫ (ар.-ир.) каргыш тийген, кудайдын каргышына калган.

НААЛЫ (ир.) кайгыра берүү, ыйлактай берүү, нааразы болуу. Арстан Манас баатырдын, Наалышканда мундашы, Чексиз чебер Бакай шер («Манас»). Күү чертип эркин сайраган, Күкүк элсиз, наалыдым (Токтогул).

НААМ (ир.) атак, бедел, даңк. Узакка кабар жетпейт, кат болбосо, Жигиттин наамы чыкпайт, март болбосо (Барпы).

НААМА I (ар.) 1. жөнөкөй, түркөйү адам. 2. өтм. кат тааныбаган, сабатсыз адам. Салтанат окубаган наама, наамз окугандай Багал түндүкчүлүн кемпиринен үйрөнгөн (К. Жантөшев).

НААМА II (ар.) 1. музыка куралы. 2. түш. дына. музыкалык аспапта ойноочу, чоорчу, кыякчы. Ал ангыч болболу, Баатыр Үрбү жар салды, Наамачылар келсин деп, Жалпы журтка шар салды («Манас»).

НААМА III (ир.) 1. кат, жазуу. 2. китеп, чыгарма. Салам наама кат жаздым, Сагынып сага бара албай (Тоголок Молдо).

НААМАРТ (ир.) 1. коркок, жүрөгү жок. 2. пас, адам эмес, кишичилиги жок. Эми көрдүм, эр Жантай, Эшигин менен төрүлдү.

Наамарт болсоң, эр Жаптай, Мойнума алдым өлүмдү. Марттык кылсан эмин бер. Ээрчитип кетем Мөөрдү (К. Акнев).

НААПА (кыт. мапы, маапа) эки дөңгөлөктүү араба. Наападан түшүп катыны, Өткөрдү тартуу баарыны («Манас»).

НААР (ир.) 1. тамак, аш. Эртең биздикине келип наар татып кеткиле (Ж. Бөкөнбаев). 2. өтм. суу, ным. Зыркыраган куу эмчек. Же зыркырап сүтүн агызбай. Башыңды жөлөп өлөрдө, Же оозуна наар тамызбай (К. Жантөшев).

НААРАЗЫ (ир.-ар.) канааттанбоо, макул болбоо, купулдуу толбоо. Андан көрө маа нааразы болсоңор жөнү бар (Ч. Айтматов).

НААҮМҮТ (ир.-ар) дама кылбаган, келечектен дамасы жок. Жалпы журтка жар салды. Нааүмүт бенде кетпе деп («Манас»), к. найүмүт.

НАБАК, НАБАКТЫ (ор.). Жанболот ипим үч жылдан бери сиздин набакта (Ш. Бейшеналиев); абак, абакты м-н бирдей.

НАБАПТЫК (ир.-кырг.) ылайыксыз, туура келбөө. Ишенген адамдарыбыз набаптык кылып, колдон чыгарып ийишкен (Ш. Абдыраманов).

НАБАТ, НАВАТ (ар.) Чыгыш элдерине кеңири тараган, кант кристалларынан турган таттуу азык. Кокондун үстү Пайзи-Абал, Коону болот көк набат (Барпы). Кагылайын Карлыгачым, канатым, Сенсин менин шекер, балым, набатым (Б. Сарногоев). Чайга салып ичишке. Нават кылат аккан суу (Женижок).

НАБАТТУУ (ар.-кырг.) беделдүү, кадырлуу, асыл. Аялдардын жоро бозо ичкени Салыккандыкынан ары узабады. Айша сыяктуу набаттуу аялдар эртесинде эле «аткез» кылышты (Ш. Садыбакасов).

НАБИ, НАП (ар.) пайда. Ийри отуруп түз кенешип, эки тарапка бирдей наби чыккыдай алака түзүүнү тынымсыз издедик (Т. Касымбеков).

НАБЫТ (ир.) өлүү, талкалануу. Он эки миң кишини набыт болуп, Абдырахман аптабачы каршылыкты токтотту (Т. Касымбеков).

НАВАДА, НЕВАДА (ир.) кокустан, эгер. Ал киши невада келбей калса, ордуна башка киши жибериле (сүйл.), к. непада.

НАВАЙИН (ар.) 1. жаңы салт кабыл алуу. 2. жаңы түр алуу. 3. өтм. түш. диал. төркүнүнө кетип калган аялды кайта алып келүү.

НАГАРА (ар.), к. нагыра.

НАГЧАГЕР, ЛАКШАГЕР (ир.) кыпчуур, кычкач, чымчуур.

НАГЫРА (ар.) барабан, добулбас. Тойго какчу нагыра, Атемир азыр чалдырды. Ак сакалдуу улама, Алтымышын алдырды («Манас»); нагара м-н бирдей.

НАЕСЕП, НАЫНСАП (ир.-ар.) алкы жаман, тойбос, сорунган, ач көз. Эй, сакалың кыркылган наесеп, сен эмне үчүн бир кой төлөбөй, булардын арасында жашынып отурасың (К. Жантөшев).

НАЕТИ, НАЯТЫ (ар.) 1. өтө эле, эң бир. абыдан. Наети жаман иш болгон экен (сүйл.). 2. бар болгону. Үндөөнүн окулушу наяти

НАЗ (ир.) кылык, эркелик. Кызы бардын — назы бар (макал).

Аны уккан эр Манас. Бир бирине сөзү наз, Каткырыгын салганы («Манас»). Сулуулар бетин өлтүрөт, Толгоно берип наз менен (Токтогул).

НАЗАР (ар.) 1. кароо, көз салуу, ыкылас коюу. Айыл-апа чырдашса, Назарыңды салбагын («Манас»). Улукбек аке сүйлөгөндүн кызуусуна кирип, угуп отургандар да кызыкка аябай баткан экен,

мен кирип барганда бирөө да мага назар бөлгөн жок (С. Жигитов). 2. көңүл. Алганың жаман бир болсо, Айда сынат назарың (Тоголок Молдо).

НАЗИК (ир.) 1. сыпаа, сылык. Эшитким келет үнүндөн. Бул булдай назик тилинден (Токтогул). 2. үлбүрөгөн, сыпайы, сымбаттуу. Алыптей кашын чийилген, Ак жуумал назик жан элең (Ж. Бөкөнбаев).

НАЗИР (ар.) кол кайыр, садага. Жолдон өтсө жолоочу, Назир бер деп тутасын (Барпы).

НАЙ (ир.) 1. чоор, сыбызгы. Жез най үнү чыркырап. Добулбас катуу кагылып («Манас»). 2. өтм. түш. диал. мылтыктын түтүгү. 3. түтүк, камыш түтүк. Колундагы камыш найлуу, карапа сархалалуу чылымды Зиядаханга берет (К. Жантөшев).

НАЙЗА (ир.) каскак. Көк темирдей кол алып, Түпөгү жок найза алып, Кууказык тулпар ат минип («Манас»).

НАЙЗАКЕР (ир.) каскак менен сайышууга уста, маш. Найзакердей баатыр кыз, Сөзгө чечен акун кыз (Тоголок Молдо).

НАЙИП, НАЙЫП (ир.) орун басар, жардамчы, улук. Бул кызматыма жарасан, өзүмө найип кылам, элге даркан кылам (Тоголок Молдо). Эсенбайдын айтканын, Аким, найип жактырган (Токтогул).

НАЙРАНБАЗ (ир.) 1. куу, алдамчы, шылуун. 2. түш. диал. көз боочу, амалкөй.

НАЙҮМҮТ (ир.-ар.) эңсеси кесилген, илгери умтулбаган. Найүмүт болуу жарабас; нааүмүт м-н бирдей.

НАЙЧА (ир.) 1. кичине чоор, кичине сыбызгы. 2. түтүкчө. 3. өтм. кыпча, ичке.

НАПЫНСАП, к. наесеп.

НАК (ар.) колмо-кол. Бүрсүгүнү базарга алып барып, нак ачкага сатам (Х. Бапаев).

НАКАЗ (ор.) өздөрү шайлаган депутатка шайлоочулардын берген тапшырмалары.

НАКЕР (ир.) кайкы тумшук өтүк. Кош жылаажын шыгырап, Накери бутта кыгырап (А. Чоробаев). Ак найза колдо койкоюп, Накери бутта чойкоюп («Манас»).

НАКИС (ир.) түш. диал. нас назар, арам ойлуу, жек көрүнчү. Японияда ал жерге бомба таштап ойногон, кооздукту убайрам салган накис кишилерди мококосундай жек көргөн (К. Жусупов).

НАКУСТА, НАКУШТЕ (ир.) 1. сараң, битекарын, катуу баш. Мамбет мал дегенде жаныгынап жата калып, башын малга сатчу

накустөйүн өзү болчу (А. Токомбаев). 2. ичн бузук, ичн арам. Адал эмгегибиз урган накуста деп, Сакадай жек көрүү менен Кай-

назарды күңкүлдөп тилдей баштады (К. Жантөшев).

НАКШЫ (ир.) сайма, чийме, кооздук. Сары алтындан кылдырып, Накыш салып тоңдуруп, Алтындын бетин ойдуруп (Тоголок Молдо).

НАКЫЛ (ар.) 1. айтылмыш, уламыш, жомок. 2. өтм. үлгүлүү кеп, санат сөз. Көрөрүнө көз келди, Көкүрөккө эс келди. Айтууга накыл сөз келди, Аталык дегин Алмана, Кырк уруу кыргыз көп элди («Манас»). Ар бир сөзү белгилүү, Накыл Током келгенби? (Токтогул).

НАКЪ I (ир.) алмурут, нашпурт. Мөмөдөн ширин накъ деген, Шириндик нерсе кант деген (Барпы).

НАКЪ II (ир.) байкуш, итке мишген, алсыз, томаяк. Палаңча сени шүнтүп накъ деди дейт, Шол сөзү кулагымдан кетпеди дейт (Барпы).

НАМАЗ (ир.) дин. кудайга жалынуу, ыйбадат кылуу, кулчулук кылуу. Кулак кагып баарысы, Алдында ыймам кожосу. Башында Кошой карысы, Намаз окуп болордо («Манас»).

НАМАЗ БАГЫМДАТ (ир.) дин. 1. күн чыгар алдындагы намаз. Төрт ирекет багымдат, Шашпай окуп алды эми («Манас»). Мында отургандар жана таң эртеңки багымдатта тиги Шах-Фазил мечитинен шашыла тарай качкандар (С. Өмүрбаев). 2. күн чыгар мезгил.

НАМАЗ БЕШИМ (ир.) дин. 1. түш убагындагы намаз. 2. түш мезгил. Аты тың эле, ал намаз бешимге чейин жетип калмак (С. Өмүрбаев).

НАМАЗ ШАМ (ир.) дин. 1. күүгүм киргенде, көз байланганда окула турган намаз. 2. күүгүм убак. Намаз дигер, намаз шам, Алыскы жолдор. Бадахшан. Ак ыргалды санасам, Акылымдан адашам (Барпы).

НАМАЗ ДИГЕР (ир.) дин. 1. намаз шамдан кийин окулуучу намаз. 2. күн баткан мезгил. Бек бүгүн намаз дигерде жигиттери менеп сиздикинде мейманда болот (С. Өмүрбаев).

НАМАЗ КУПТАН (ир.) дин. 1. уйку алдындагы намаз. 2. эл жатар мезгил. Жаным сүйгөн Дилбарды, Жетелеп кетсем куптаңда (Барпы).

НАМАЗ ЖУМА (ир.-ар.) дин. жумада окулуучу намаз. Шашпа ата: — кана, сыртка чыгалы, Болуп калды намаз жума убагы (Т. Байзаков).

НАМАЗГӨЙ (ир.) намазын жазбаган, сопу, такыба.

НАМАКУЛ (ир.-ар.) 1. жөпү жок, болбогон. 2. уяттуу, айыптуу. Мен сиздин алдыңызда намакулумун (сүйл.).

НАМАРА (ар.) жемини. Бошогонду бекиткен. Жыгач сонун турбайбы. Намарасы тез бышкан, Гилас сонун турбайбы (Барпы).

НАМАРТ, к. наамарт.

НАМИРКЕН (ор. американский) маасы, лакталган булгаарыдан ултарылган маасы. ...чалаптын бири, калпагын экинчиси, намиркен маасы-көлөчүн дагы бирөө жулуп кетти (С. Өмүрбаев).

НАМПАЙ (ир.) ынак, жолдош, жакын. Экөө тегеле нампай, бирпиз бири чай ичпейт (сүйл.).

НАМЫЗ, НАМЫС (ир.) ар, ары бар. Эл намысы деп жүрүп, аяш. Эгиздерди жеп алдым, аяш («Манас»). Жампыла болсо ал дагы эле намысын бербейт (Ч. Айтматов).

НАМЫСКӨЙ (ир.) ардуу, арчыл.

НАМЫЯН (ир.) чөптөк, баштык, кисе. Чөнтөгүнөн намыянын алып чыгып, тыкандык менен кагаздарын антара баштады (М. Абдукаримов).

НАН I, ДАН (ир.) токоч. Эмгекчил токтоно албайт, иш болбосо, Нан чайнап жута албайсын, тиш болбосо (Эл ырлары).

НАН II (ир.) ишенүү. Айткан сөзгө наным койсоң боло (сүйл.); мынан м-н бирдей.

НАНДЫР (ир.), к. дандыр.

НАНПАР (ир.) түш. диал. бышыра турган нандын бетин чаардагыч.

НАНУШТА, НАНУШТӨ (ир.-кырг.) түш. диал. эртең мененки

чай түшкү тамак. Ал күнү энтип жаткырып, Эртең менен нануштө, Ар түрлүү даам таттырып («Манас»).

НАП (ар.) пайда, ийгилик. Жарык күндүн нурунан, Жан-жаныбар нап алган (Барпы). Эрдөн эрге — нап (макал).

НАПАКА (ар.) 1. үй-бүлө каражаты. 2. ажырашкан аялга балдар үчүн атанын төлөй турган акчасы; алимент.

НАПАТ (ар.-ир.) өлүү, житүү, жок болуу. Напат болду канча жан, Аз кутулду ушундан («Манас»).

НАПИ, НАП (ар.) пайда, ийгилик. Кадырын билбес тууганта, Напи жок какшап ыйласаң («...санат-насыят...»). Акылдууда напи көп, Акылдык сөзүн тындасаң (ылакап).

НАПИС (ар.) назик, үлбүрөгөн, жука. Кагаздан напис.

НАПСИ (ар.) алк, кулкун, суктук. Напси жаман кишини, Ой ойлотсоң пара алат (О. Бөлөбалаев). Шум напсинди тыйбадың, Түшкөн жерде, эшеним (Барпы).

НАР (ир.) бир өркөчтүү төө. Нар төөлөрдүн сөөлөтү, Чууда болот турбайбы (Барпы).

НАРБАН (ир.) шаты, тепкич.

НАРГИЯ (ир.) чөптүн бир түрү.

НАРЕК (ир.) түш. диал. тоо эчкинин улагы, текечер.

НАРИСТЕ (ар.) 1. жетиле элек, быша элек, дүмбүл. 2. балататка жете элек, бойго жете элек. Эмесе ач койнуңду, ал эки наристени, алып кет (Ч. Айтматов). Аман үчүн көрүшкөн, Ардагым — медет наристем (Токтогул). 3. өтм. таза. Жетимдиктин жемелүү азабынан куткарып, ушунчалык даражага жеткиргендиктери үчүн наристе жүрөктөн алкыш (М. Абдукаримов).

НАРК (ир.) 1. баа, бир нерсенин турушу, куну. Бүгүн базар баралы, Базардын наркын чалалы (Тоголок Молдо). 2. бедел; каада, салт, жөрөлгө. Наркы жакшы сөзүңдө, Күнү бар кара көзүңдө. Кадимден берки нарк болот, Карыдан калган сөз гана (Тоголок Молдо).

НАРПОС (ир.) анардын кабыгы (түштүктө сары боёк жасайт).

НАРЧА (ир.) тайлак төө, илген. Байгесинин башына, Тогуз нарча төө сайган (Токтогул).

НАРЯД (ор.) 1. бир ишти иштөө тууралуу так көрсөтүлгөн тапшырма, буйрук. Эртең иштеле турган иштердин нарядын берди (А. Убукеев). 2. бир материалды берүү тууралуу жазып берилген кагаз. Складдан отун алуу үчүн наряд берилди. 3. аскер ишинде: милдеттүү бир тапшырманы аткаруу.

НАС I (ир.) 1. мурунга жыттай турган тамеки. 2. насаябай. Насыныздан бир тарттырып коюңузчу? (сүйл.).

НАС II (ар.) кара жолтой, ыпылас. Чайнектеги суудан Мыкты-насыт (Т. Касым-беков).

НАСААТ (ар.) акыл сөз, үгүт сөз, жөн шилтөө. Алтыга жашы чыкпады, Атадан насаат укпады («Семетей»).

НАСАГ (ир.-кырг.) түш. диал. оорулуу, сырчоолуу, илдеттүү. Бул элдик жапырыкта колунан ажыраган, эч качан скрипка ойной албай калган насаг Фумико да баратты (К. Жусупов).

НАСИЛ (ар.) 1. тукум, жураат, урук. Канча айтса да, Карабек баатырдын насил да (Т. Сыдыкбеков). 2. өтм. тек, тек жай. Ур-баатырдын насил да (Т. Сыдыкбеков).

НАСИП, НАСИБЕ (ар.) кешик, ырыс, таалай. Көтөрөг экен буюрса, Насипке кудай жазганды (Токтогул).

14-318

НАСИЯТ, НАСЫЯТ (ар.) акыл, үгүт, кенеш сөз.

НАСТАЛИК (ар.) араб жаазуусунун кооз бир түрү. Исхак насталик кагаздын тиги четине чоң тегеретип сызып, ичин чиймелен карартты да: Көрүңүздөрү? — деп сурады акырын (Т. Касымбеков).

НАТУУРА (ир.-кырг.) туура эмес, дурус эмес. Токтор балдардын жүрүш-турушундагы ар бир натурага көрүнүштөрдү өтө кылдаттык менен түшүндүрөт (М. Абдукаримов).

НАТЫҢЫЗ (ир.-кырг.) (Ш. Адырманов).

НАЧАР (пр.) 1. алсыз, бош, жүнү бу. Начар экен, бат оңол-
сун бала деп, Шашып турдуу чала уйкулуу ордундан (А. Осмонов).
2. жаман, канааттандырарлык эмес. Сабыр сабакты начар өздөш-
түргөн балдардын үйлөрүнө кирип жүрдү (Т. Сыдыкбеков).

НАШТАР (ир.) канчыннын бычагы, кан алгыч, жара чеккич бычак. Анан мен акырын **наштар** менен чегип, сары суусун агызам (К. Жантөшев).

НЕПАДА, НЕПАЛАМ (ир.) кокустан, балким. Непада ал кел-
бей калса, анын ордуна сен барасың (сүйл.).
НИЕТ (ар.) ой, пикир, санаа. Адамдын ниети дурус болсо —
болгону, апа (Т. Сыдыкбеков).
НИЙТИ КАЛСА

НИКЕ (ар.) үйлөнүү, күйөөгө чыгуу шарты. Кара кыргыз ка-
нысың, Кан баласы Канышың, Никейине алыңыз, Машаар күндө кү-
бөбүз («Манас»). Аман-эсен сен барсаң, Алган жарым Аруке, Ма-
жикке нике кыйыл кой («Манас»).
НИКЕ КҮТ

НИСАП (ар.), к. нысап.

НИШАЛДА жумуртканын агы менен кантты чалып эле көбүр турган өсүмдүктүн тамырын кошуп жасаган таттуу нерсе. Күчүшай бээ сааганда, Токон кулун салып берет. Боржоткогон ни-

НИЯЗ, НЫАЗ (пр.) 1. кол кайыр, садага. Назир, нияз макшар-
да, Миничү атың болот дейт (Тоголок Молдо). 2. тиленүү, жа-
лынүү.

НОВАТОР (ор.) өндүрүшкө, ишке жаңы ык, жаңы нерсе киргизген адам. Өндүрүштүн новаторлору жыл сайын көбөйүүдө (сүйл.).

НОКОНО (ир.) 1. тырмак, туяк. 2. түш. диал. жылкынып оорусу.
НОКОТ 1 (ар.) 1. точка, тыныш белгиси, чекит. Ар бир сүй-
лөтүмдөгү сөздүн чыгыш коңулу. 2 бир жерден көздү албай тиктөө.

лөмдүн аягына **нокот** койду. 2. бир жерден көздү албай тиктөө. Зарылдын капкара көздөрү терең төнүп, бир **нокотко** кадалат (Т. Сыдыкбеков). 3. өтм. так, ачык. Сөздү **нокотуна** келтирип сүйлөйт.

НОКОТ II (ир.) буурчак. **Нокот** эзилнп, суусу соолоюн дегенде илээшкен коюу чык калат (Т. Бөрүбаев).

НОКОТЕК (ир.) 1. түш. тулку куйрук (өсүмдүк). 2. түш. днал.

НОКОТЕК (нр.) 1. туш. түлкү куйрук (өсүмдүк). 2. түш. даялук, инжесиз туулган бала. Өзүн аштын «нокотек» деген кордоо сөзүнө угууп, качып жоголгондуну (Ш. Абдыраманов). 3. өтм. ара туулган. О, садаган, наристем! Болжолго айна толбой туулган баланын арам сыйдик, **нокотек** дейт (Т. Касымбеков). 4. өтм. багары, карагыр жок. Биз — чочуп короого адашып калган **нокотек** жандыктар (баарынан четтебиз (Т. Касымбеков).

НОНОК (ир.) маңкуш, сөзгө жок, ийкемсиз. Эптүү айткан сөзү жок. Нонок келди кай бирөө («Манас»).

НОО (ир.) 1. аштоо, малга жем, суу, туз берүүчү теппин. 2. түтүк, суу жүргүзү түтүк. Арыгын чоюн ноо кылды, Күлбагын бийик ноо кылды (Тоголок Молдо).

тоо кылды (Тоголок Молдо).
НООВАТ, НӨӨМӨТ (ар.) кезек, мөөнөт. Нооват менен кезек
 тешип кайтарасыңар (сүйл.).

НООДА, НОВДА (пр.) жыгачтын солкулдак, түз бутагы. Бетин кундуу шооласы (Эл ырлары).

НООДА (ар.) жыгачтан согулган, аял-
лалы талдын нооласы, Бетин күндүн шооласы (Эл ырлары).
НООЛУ (ар.) 1. көрүстөндүн айланасындагы урма дубал. 2. өтмө
урма дубал;
3. жеринин берген, чамаланын жазылып, тууган жеринин

урма дуалат; короону аялдары соккон; аял тууган жеринин урчундагы бакка барып, чомолданып жазданып, тууган жеринин жыйырын искеп жатсабы (Ш. Бейшеналиев). Ноолу жарг киргенде, де кардан зинн улап... тээ бөксөдөгү айылдан таптык (Ш. Бейшеналиев). Кечилкна 1509-жылдары курула баштаган. Анын орду бизче божомолдоп алганда баары биринчи, бир ноолу ордулар жер (К. Жусупов).

НООПАЗ, ООПАЗ (ир.) букачар, торпок. Ноопазы менен музду таша жуктогон жукун тешүрүшүп... (К. Жантөшев).

зоолу уюна жүктөгөн жүгүн түшүрүшүп... (К. Жантөшев).
НООПАЛАҢ (ир.) үч жашар букачар, үч жаштагы оопаз (На
рында).

НООПАТ (ар.-ир.) өлүү, каза табуу. Айтаалынын фронтто ноопат болгону жөнүндө «кара кагаз» өз сумкасына түшкөндө, Айтматов ген кечиндигимди асептеп, бармагымды тиштедим (Ч. Айтматов, 21-мартка)

НООРУЗ (нр.) мусулман өлкөлөрүндө — жаңы жыл (21-мартка)

туура келет). Нооруз күнү болгондо, Бирдин айы жаңырып, Жыл он эки ай толгондо (А. Чоробаев).

НООТ I (пр.-ар.) өзүү, каза табуу. Бул элди кудай урат го. Баланы ноот кылат го. Туюктап алып жол бербей, Тулпардын баарын кырат го («Манас»); **моот, набыт, мерг** м-н бирдей.

НООТ II (пр.) көк майса, жашаң, алысын. Баатыр кийип сындаган, Соот болот турбайбы. Булактын суусун байласа, Ноот болот турбайбы (Барпы).

НООТУ (пр.) сукно. Жашыл нооту тыштаган түлкү ичтик кийген, ак боз ат минген Атабек (К. Жантөшев). Жалаң кабат көк нооту чепкенин кийип үңкүрдөн чыкты (К. Жантөшев).

НООЧА (пр.) шыга бойлуу, келишимдүү. Ажыбай датка сол жагында отурган нооча кара жигитти карата жаңсады (Т. Касымбеков).

НОРМА (ор.<лат.) өлчөм, ченем, белгиленген өлчөө. Нормаларын дайым демеп ашырып, Күндө турат эмгектерин сагынып (Шамей Токтобай уулу).

НОТА (ор.<лат.) бир мамлекеттин өкмөтүнүн башка бир өкмөткө жазуу жүзүндө официалдуу дипломатиялык кайрылуусу.

НОТАРИУС (ор.<лат.) документтердин көчүрмөсүнүн ырастыгын бекитип берип туруучу адам.

НОШОТУР (ор.) нашатырь, ак кристалл зат (техникада жана медицинада колдонулат).

НӨКӨР (монг.) кызматчы жигит, малай жигит. Кызмат кылып туруучу. Нөкөр кылып алайын (Токтогул).

НӨӨБӨТ, НӨӨМӨТ (ар.) кезек. Бизге нөөбөт келди деп, Катындан балбан салышып (Тоголок Молдо). Болду эми, Тегирменге да нөөбөт келет турбайбы. Чыдыкка да нөөбөт келди (К. Жусупов). Нөөмөт эрге бир тнер, Өнөрүндү кылып өт («Манас»).

НУКУРА (ар.) 1. күмүш. 2. өтм. таза, чык, анык; кошундусу жок. Албетте, бул чындык нукура чындык (К. Жантөшев).

НУКУС (ар.) антты, каргышты бузуу; салтты бузуу; шек туудуруу. Мен укум-тукумдун баарына нукус келтирүүчү иш кылып койдумбу деп коркомун, апа, кыскасын айтканда мен душман колдуну болуп кетип, анан биякка кайра өттүм, түшүндүбү (Ж. Мамлинов).

НУН (ар.) араб алфавитиндеги «Н» тамгасынын аты. 50 деген сандын ордуна жүрөт.

НУР I (ар.) шоола, жарык. Эркиндик күндүн нурлары, Эмгекчи элге чачылды (Барпы).

НУР II (ар.) дин. бейиш кызы. Кыраандан ашкан эликсиң, Бөлүнүп нурдан келипсиң (Эл ирлары).

НУРГУНЧА (ар.-пр.) бейиш кызы, бейиш гүлү.

НУРК, УРУК (кырг., эск.) уруу, журт, тукум. Нурктадып калган экен, Ушу күндө бул кыргыз («Манас»).

НУСКА (ар.) 1. даана. «Эркин-Тоо» газетасы 1924-жылы 3 миң нуска болуп чыкты («Сов. Кырг.»). 2. үлгү, өрнөк, таалым. Акылдуунун сөзү кыска, Айта салса нуска (макал).

НУСКООЧУ (кырг.) жол көрсөтүп, түшүндүрүп туруучу адам. Иштин жөнүн айтып үйрөтүп туруучу киши; жөн шилтөөчү; инструктор (1920-жылдары «колдонулган термин»). Олуя-Атада Совет өкмөтү орноор менен Нуркасын партияга өтүп, үйөздүк аткаруу комитетинде нускоочу болуп иштей баштады (К. Байлинов).

НЫЛ (пр.) көк түс, көгүлтүр ыраң (монг., нил — кара көк). Ак

жыгачты жошорлоп, Ныл кылбасам өлөйүн (сүйл.). Ууктарын нылдаган, Каалга менен кереге, Кача түрдүү сырдаган (сүйл.). Кээ-кээде сахнада оюн жүрүп аткан маалда капыл жерден ныл кийинген караандар мышыктай уурданып чыгып калышат (К. Жусупов).

НЫМ (пр.) суу, чык. Үрөндүк буудай ным болсо көгөрүп, өнө баштайт (сүйл.).

НЫМЖАН (пр.) жарым жан, араң эле жаны бар; ырп этер алы жок. Таяктын уусу өтүп кетсе керек, нымжан эле жаны бар экен («Чалкан»); **ымжан, ымжан** м-н бирдей.

НЫСАП (ар.) алк, напси, кулкун. Боору суук манаптын, Жок экен го нысабы (Токтогул). Нысабы жок хандардын Залимдиги шол болгон (Барпы). нысап м-н бирдей.

НЫШААН (пр.) 1. тамга, эн. 2. белги; жышаан м-н бирдей.

НЫЯЗ (ар.) 1. тилеүү, сурануу. 2. кол кайыр, садага.

НЭЭТ, НИЕТ (ар.) тилек, ой; көксөө, каалоо, энсөө. Курятук кылып куу бала, Куп сүйлөдү бу бала. Пендеден качар бетим жок, Барбаймын дээр нэетим жок («Манас»). Күрүчкө баскан эти бар, Кыз да болсом эркектен, Ашыкмын деген нээти бар (Тоголок Молдо).

О (ар.) араб-фарсы алфавитиндеги отузунчу тамга. Алты деген сандын ордуна жүрөт.

ОБА (ар.) өтө жугуштуу оору, холера.

ОБКМ (ор.) областтык комитет. Обком жакында мындай жат көрүнүштөр менен күрөшүү жөнүндө атайын чечим кабыл алды («Сов. Кырг.»).

ОБО, ОБОО (кырг., эск.<монг. оба) ашуунун белиндеги үйүлгөн таш (көч ашуудан өтүп баратканда, көч ээси бир-эки таш көтөрүп барып, үйүлгөн таштын үстүнө койгон. Ашуунун «ээсин» урмаattoонун, ага сыйынуунун белгиси болгон). **Обого** шыйпаң үйүр, Обу жокко кыйшаң үйүр (макал).

ОБОДО (монг.) шырдак. Пешайванда турган жыгач керебеттин үстүндө жаткан ободонун таптакыр тамтыгын чыгарды (С. Жигитов).

ОБОЗ (пр.), к. абаз II.

ОБОЗГЕР (пр.) кандын акылчысы. Адылкан баягы кемпирдин сөзү менен обозгер, черүүлөрүн кашына алып, Нарикпайдыкына барды (Тоголок Молдо). **Обозгер** жакшы — кан жакшы, Катан жакшы — эр жакшы (макал); **вазир** м-н бирдей.

ОБОЗО (пр.) даназа, данк, имши-имши. Анын эрдиги эл бир далайга обозо кылып жүрүштү (сүйл.).

ОБОЛ, ОБОЛУ (ар.) мурун, алды менен, биринчи болуп. Жортуулга кайра келем деп, Акылман тууган Алмамбет, **Оболдон** ойлоп ошонун, Кне кеткен эмеспи («Манас»).

ОБОН (пр.) ан, мукам ыр кошолонткон үн. Мукамду обонго салып, аягын сөзолонтуп барып бүтүрдү (К. Жантөшев).

ОБРОЙ (ар.) уят, бедел, адамдык. Бардык калыр-барктарынын баары ташы талкан болуп, обройлору жер менен жексен (К. Жантөшев).

ОБУЗ (ар.) кудук, чөөт. Обузга тиккен тал бекен, Удургутан көп караан («Курманбек»).

ОБУР, ОБОР (кырг.) алк, сук, соргоктук. Байгесине Көкөмдүн, Баары агытып обурун («Манас»). Обур уй чобур музоо тууйт (макал).

ОБУРАК, АРБАК, АБЫРАК (ар.) 1. миф. өлгөн адамдын жаны. 2. өтм. бедел, барк. Арчатору ат тарттырып, Обурагын арттырып, Тулпардан тартуу берди деп («Манас»).

ОВЖУ (ар.) авжи м-н бирдей.

ОВЛАД (ар.) Сиз экенсиз Алим-хандын чын овлади! Сиз экенсиз элдин эгеси (Т. Касымбеков); оолат м-н бирдей.

ОЕЗ (ор. уезд) 1. падышалык Россияда: аймактык бөлүнүш. 2. аны башкарган улук. Оёз менен кармашып, Ак жеринен кесилген (Токтогул). 3. Совет бийлигинин алгачкы кезинде белгилүү бир аймакты башкаруучу адам (1920-жылдары колдонулган термин). Оёзун турат Нарында, Кайраттан кубат барында. Жалпы кедей кайраттан, Өзгөрүштүн шарында (Тоголок Молдо).

ОЕН (монг. ноён) улук, аким, төрө. 2. баатыр, эр. Оёндор сапар кылууга, Лоб дайрага жол алды (Тоголок Молдо).

ОЗУЙПА (ар.) милдет, борч, карыз, к. вазифа, вазифа.

ОЙРОН (ир.) 1. кыйракан, булгун, талкалануу. Эринип барбай койгонун, Эртең чыгат ойронун (Тоголок Молдо). 2. өтм. баатыр, эр, балакет. Оён Кошой карыңыз, Он жак бутун салганы, Ойрон Кошой абандын, Шымга балтыры батпай калганы («Манас»).

ОЙСУЛ АТА 1. олуя Султан Вайис Гарани деген адамдын ылакап аты (уламышка караганда бул киши төө баккан кедей экен). 2. өтм. төөнүн пири; төө. Ак күмбөздөй ордонун, Айланасын толтуруп, «Ойсул ата» ойноткон (К. Жантөшев).

ОКЕАН (ор. <гр.) мухит, жер шарынын көпчүлүгүн каптап турган суу мейкини. Түш оогон чакта Тынч океандын Алеуттан түштүгүрөөк жагында толкун козголдү (Ч. Айтматов).

ОККУПАНТ (ор. <лат.) оккупацияга катышкан адам, мамлекет.

ОККУПАЦИЯ (ор. <лат.) бир мамлекеттин аскер күчү менен бөлөк аймакты зордуктап басып алышы.

ОКО (ар.) окуя. Эч окусу жок, эчтеке болбойт (сүйл.).

ОКОП (ор.) казып чыгарылган топурагы кырына үйүлгөн ая түрүндөгү далда. Ал терең окпторду казып, сапёрдук жумуштарды аткары (С. Сасыкбаев). Айланып учуп барсамчы, Оконтто жалгыз жатканда (Эл ырлары).

ОКЧОНТОЙ (кырг., эск. чонтой — баштык) саадактын, мылтыктын октору салына турган баштык. Үйгө келип, мылтыгы менен окчонтоюн эч кимге билдирбестен, көздөн далда бекитип салды да, күнү бою тынбай иштеди (Ч. Айтматов). Улукбек аке кош ооз мылтыгын асынып, окчонтоюн курчанып алыптыр (С. Жигитов).

ОКУЯ (ар.) чатак иш, болгон дүрбөлөң; дүрбөлөң. Кан Жаныбек алдында, Карап турду Чынтазын. Кандай окуя болот деп, Санал турду Чынтазын (Тоголок Молдо).

ОЛДО! (ар.) дин. о, жараткан; алла! Кап! Олдо, кокуй ай, жаман иш болгон экен! (сүйл.).

ОЛДО-БҮЛДӨ (ар.) дин. кудай урсун, теңир урсун! Олдо-бүлдө деп койчу, мен ишенейин (А. Саспаев).

ОЛДО УН (ар.) дин. алла ушул, алла бар! Дубана келет эшик-

тен, олдо уй. Балакет качсын тешиктен, олдо уй. Бала ыйласын бешиктен, олдо уй (К. Акиев).

ОЛЖО (кырг.-монг. олза) табылга. Э баатыр, олжо-буйла барбы? Олжо менен кайттырарбы? (А. Саспаев).

ОЛИМПИАДА (ор. <гр.) төрт жылда бир өткөрүлүп туруучу эл аралык спорттук мелдештер; Олимпиялык оюндар (олимп оюндары).

ОЛИФА (ор. <гр.) май боёк жасоодо пайдалануу үчүн кайнатылган зыгыр же кара куурай майы.

ОЛПОК (кырг., эск.) 1. мамык, тыбыт, чууда сыяктуу жумшак нерсе. Төөнүн олпогун оронуп, чомун төшөнүп жатып жүрүп, акыры чоңойдум (Ж. Мавлянов). 2. бешиктеги баланын алдына төшөлүүчү жумшак мамык. Алды жумшак болсун деп олпок төшөдү (сүйл.). 3. ичине кебез салып шырылган ок өткүс кийим. Барандын огу батпаган, Үстүмдөгү ак олпок («Манас»).

ОЛПОҢ (кырг.-монг.) 1. салык, алмаң, чыгым. Олпоң кап алган эгинден, Олчоюп беги семирген (Тоголок Молдо). 2. Кокон кандыгынын убагында: эгинден алынган салык. «Бардык олпонду Кудаяр канга төлөйбүз» деген кабардын жайылганына көп болгон (К. Жантөшев).

ОЛУЯ I (ар.) 1. аким, бийлөөчү. 2. өтм. касиеттүү, ыйык, көзү ачык. Абан Кошой карыя, Түйдөктөшкөн түмөн сөз, Түйүнүн чечкен олуя («Манас»).

ОЛУЯ II (ар.) 1. барып турган мыкты, баарыдан артык. «Манаста»: касиеттүү карыя. 2. миф. бугу эңенин сиңдиринин ысмы.

ОЛУЯ ЗААДА (ар.-ир.) 1. дин. олуядан туулган, олуянын баласы. 2. өтм. касиеттүү, ыйык адам. Кара кан кызы Каныкей, Олуя заада келиндин, Ошондо сынын көрдү эми («Манас»).

ОМИЙИН, ООМИЙИН (ар.) так ушундай болсун. Таңабай алаканын жайып, элден дагы бата алды. «Оомийин!» деген калың доош аба толкутту (Ч. Айтматов).

ООЖ, ООЖ АЛ (ар.-кырг.) күч алуу, жандануу, тез өсүү, көрөктүүсүн алуу. Кең казына эмгектен, Кызматын кылган олжо алат. Байтеректей буралып, Кыз балдары жетилип, Бары бир жогу оож алат (Барпы); авжи м-н бирдей.

ООЗ (кырг.) адамдын жана жан-жаныбарлардын тамак чайнаш органы. Айталбаган сөз үчүн, Оозунду бекер ачпаган (Токтогул). Ооз ачпоо — унчукпоо, кыпк этпөө. Ооз басырык — айтпай турган кылып паралап коюу. Ооз бекитүү — орозо кармоо. Ооз жалашуу — өтө эле таттуу болуп кетүү. Ооз жарма тай — жаны үйрөтүлгөндө ооздук жоорутуп, уурту жарылган тай. Ооз кесир — апыртып, мактанып ашык сөз айтуу. Ооз күйүү — жалкып калуу, чочуп калуу. Оозу-мурдунан түшкөндөй — эн эле окшош.

ООКАТ (ар.) 1. тамак, аш. Түшкү оокаттан кийин ишке кириштик. 2. өтм. чарба, тиричилик. Кара оокатка жандарын, Кийнагандар, аманбы? (Токтогул).

ООЛАТ, ОВЛАД (ар.) Каршылашып жеңбеген, Оолаты кытай эл деген («Манас»); авлат м-н бирдей.

ООЛУ (ар.) үй, короо-жай. Беш теше жерди айлаңдыра там салдырган оолусу, оолусунда түрдүү багы да бар (К. Жантөшев).

Ат чабым жерде оолун бар, Оолу толгон коонун бар (Токтогул).

ООМАТ (ир.) кел-кел, байлык, бакыт, иш, оңолуу. Ооматтуу өмүр билинбей, Өтүп калган кезегим (Тоголок Молдо). Бала өнөртөр киши жок, Ооматым баштан кеткенде (А. Чоробаев).

ООМИЙИН (ар.), омиийн м-н бирдей. Бадам Бакай карья «Оо-мийин» деп кол жайып, Бата берип калды эле («Манас»).

ООРУК (ар.) 1. тиги жак, арт жак. 2. өтм. жайлоонун төр жагы эмес, жака жагы. 3. өтм. согуш жүрүп жаткан жердин арт жагындагы аймак, тыл. Чалгынды калмак чалдыбы, Оорукта Чубак калдыбы? («Манас»). Нургазы таякеси тоодо чабан. Жашы өтүп калса да бир жолу көп чабандын катары менен аскерге чакырылып, Жамбылга жеткенде кайра кой беришкен. Ооруктагы малды багышка да киши керек тура (Ч. Айтматов).

ОП (ир.) 1. сок, ур, согуу, уруу, чабуу. 2. өтм. темни, эгин бас-тируу. Опко байлаган кызыл өгүздөй болгон (сүйл.).

ОП МАЙДА (ир.) сок күкүмдөп (темин бастырганда кыйкыруу). Оп майдалап оодарып, Басканын айтсак болбойбу? (Токтогул). Майда, майда, оп майда, Орой, орой оп майда. Ороо толсун, оп майда! («Оп майда»).

ОПАА (ар.) пайда, жыргал, жакшылык. Тирүү адамдын опаа-сы — Катын-бала, баккан мал (Токтогул).

ОПАТ, ОПОТ (ар.) өлүм, өлүү, каза, өмүрдүн бүтүшү. Жолуң болбойт, көп жолуң жолдо опат болот, акыры өзүңдүн кара башы-на күч келет (Т. Касымбеков). Э, ордон менен опат бол, кызы тал-лак! Ордо деп жүрүп не таптың? (Т. Касымбеков).

ОПЕРА (ор. <лат.) музыка-драмалык чыгарма, сахнада музы-канын коштоосунда ырдап аткарылуучу чыгарма. Кечээ театрда «Ма-нас» операсы коюлду (сүйл.).

ОПЕРАЦИЯ (ор. <лат.) ооруларды жана жараттарды дарылоо максатында хирургиялык кийлигишүү. А доктор жигит мындан жа-рым жыл мурда аттан жыгылып, бутун майып кылган баланын сөөк кулгунга айланып бараткан жаратына операция жасап, көпкө кар-малды (М. Сейталиев). 2. бир максаттагы жалпы ишти аткарууга багытталган аракеттердин жиылышы. Көптөгөн окумуштуулар менен инженерлер «Кыркоо» операциясын ишке ашыруунун даяр-дыгы менен алек (Ч. Айтматов).

ОПОН УН (кыт.-кырг. мофан — тегирмен) тегирменге тартылган майда ун. Түмөкөм бир жактап опон ун алып келген. Опон ун апа-пакай, эң эле кул майда болот экен (Т. Сыдыкбеков).

ОПУЗ, ОПУС (ор. опись; обьск) 1. юр. мүлк, буюмдардын эсе-бин алуу үчүн каттоо. 2. тинтүү, үйдүн ичине тинтүү жүргүзүү (кыргыз тилинде бул эки сөз тең эле — тинтүү, тинтүү жүргүзүү деген маани алып калган). Сөз бир... опус кылсак табылып жүрбө-сүң? — деп Чукубай бөйрөгүн таяна апамын мандайына тура кал-ды (К. Ташбаев).

ОПУЗА (ир.) коркутуу, үшүп алуу. Опуза менен айттырып, Ор-тодо жүргөн кишини, Оң сүйлөбөй кайттырып («Манас»). Опуза-лап коркутуп, Бир айылды чаңдаткан Атка минер экенсин (А. Чо-робаев).

ОРДЕН (ор. <лат.) аскердик, граждандык же чарбалык иштеги сиңирген эмгегине же баатырдыгына жараша берилүүчү сыйлык белги. Фашисттердин танкасын, Жарганынды жаза көр. Баатыр болуп орденди, Алганынды жаза көр (Эл ырлары). Абышка ГЭС курчула орден деле албады (К. Жусупов).

ОРДО (кырг., эск.) 1. түрк-монгол кандарынын бийлик борбо-ру, ошол борбор турган жай. Э, ордоң менен опат бол! Ордо деп жүрүп не таптың? (Т. Касымбеков). 2. кыргыздын чүкө менен ой-полчу улуттук оюну, 1952-ж. кыргыздын улуттук оюндарынын спар-

такналасы болгон, анын программасына ордо да киргизилген (КСЭ). **ОРДОКАНА** (кырг.-ир.) ордо үй, аким иш жүргүзгөн үй. Ордо-кана конгуроо — Бандуулуга жеткен, Майканага туруптур, Бан-дуулусун уруптур («Манас»).

ОРКЕСТР (ор. <фр.) музыкалык чыгарма аткарылуучу музы-калык аспаптардын тобу; түрдүү музыкалык аспаптарда музыка-лык чыгарманы чогуу аткаруучу музыканттар коллективи. Оркес-трдин шандуу маршы, дуу чабылган алакандар аны куюндай чи-мирип алып учту... (Ч. Айтматов).

ОРМОН (кырг., эск.) токой, түрдүү жыгач өсүмдүктөрү калың өскөн жай. Мергендеп жүргөн экен. Ормон-токойдун арасында сер-бендеп жүргөн экен. Анык душманың ушу — Контажынын кызы экен (Ш. Садыбакасов).

ОРОЗГЕЛ, ОРОЗКЕЛ (ир.) оокат-тиричилик, короо-жай, мал. Касиети жок болот, Пулга ойногон кумардын. Орозгелге кунту жок, Эр сүйбөгөн жубандын (Барпы). Үйлөнүп, беш балалуу бо-луп, там салып, эшигине бак тигип, эл катары оокат ээси болуп, үй-орозкел күткөн (Т. Касымбеков).

ОРОЗО (ир.) дин, ислам дининин талаптарынын бири: тан ку-лаөөк болгондон күн батканга чейин бир ай оозго наар албоо. Орозонду да тутуп көрдүм, Наны жоктун иши экен. Намазанды да окуп көрдүм, Жумушу жоктун иши экен (ылакап). Жаныбарым орозо, Эсиң болсо жолобо. Алты кадак даным бар, «Ай башы» деп тонобо (Барпы).

ОРОЙ I (ар.) жан, тын. Олуя чалыш атандын, Мен оройон сый-лап жүргөмүн («Семетей»).

ОРОЙ II (ир.) бет, өң, жүз; кебете, кешпир. Оройон көргөн чо-чугап, Олуяттап окуган («Манас»). Киши акыл табат эс менен, Оройон мыск бет менен (Токтогул).

ОРОЙ III (кырг.-монг.) чоку, төбө. Оройго күрсү тийгенде, Ог көзүнөн жарк этип («Манас»). Обдула түшүп Үрбүң, Оройго тар-тып калганы («Манас»). Орой чоку баш ооруйт, Өчмөдүү жердин баары ооруйт, Кыймылдарга алым жок («Манас»).

ОРОМОЛ (ир.) жоолук, бет аарчы, суу жоолук. Оромолун пас тартып, Бүркөнөсүң, өзгөчөм (Барпы). Кемпирдин башында оромо-лу бар бекен? (К. Жусубалиев).

ОРОПАРА, ОРО-ПАРА (ир.) бет мандай, бетме-бет, карп-кури. Бирок Бүбүжанды көргөндө Танабай өзгөрүлө түшөт, оропара кел-генде тизгин тартып, жай бастырып калат (Ч. Айтматов). Оро-пара мандайлаш, Утур чыгып астыман (А. Чоробаев).

ОРОШОН (ир.) 1. жарык, жаркырак, жаркын, жаркыраган. 2. өтм. чыгаан, белгилүү, мыкты. Огойдон чыккан он төрт ат, Оро-шон күлүк Буурул ат («Семетей»). Орошон чыккан булбулуң, Оозуңа элдер карашкан (Эшмамбет); роошан м-н бирдей.

ОРТОМИЯН (кырг.-ир.) орточо, өзүнө жетерлик. Ортомиян оокаты бар адам.

ОРУЗДАМА (ир.) 1. жаңы жыл. 21-мартка туура келет. 2. өтм. жаңы жылга арнап жасаган тамак (оруждама күнү сүрдүн калга-нын салып, түктөлгөн арпадан же буудайдан чоп көжө жасалган).

ОСМО (ир.) каш боё үчүн өсүмдүктөн алынуучу боёк. Колуна кына кетет, каш калат, оомай кетет, баш калат (макал). Колуна кына кетет, кашына осмо коюп жүрө турган адаты бар (К. Жантөшев).

ОСУЯТ (ар.) 1. керез. 2. акыл-насаат сөз. Лениндин осуяттары менен билимдерин турмушка киргизип, иш жүзүндө жүзөгө чыга-

ОТ (кырг.) күлүп жаткан нерсенин айланасындагы ысыган газдар, жазын. Оттуу чапкан, колдоого от тутантыгы (III. Бейшеналиев). **От агасы** үй ээси. **От алышпай калуу** — өтө эле касташпай калуу (илгерги ишрекке жок, оттук таш менен от жандырган мезгилде, ар бир коктуда өзүнчө жашаган адамдын оту жок болуп калса, мүшүктү абалда калган. Урушуп калса, от тербей койгон. Ошонентп., **от алышпай калуу** — душмандыктын, жогорку чегин болгон). **Отко киргизүү** — жаңы келген келинди күбөсүнөн туугандары чакырчыл, үйгө киргизбей, бир нерсе энчилөө. **Оту күйүшпөө** — ыштыкты жашай албоо, касташуу.

ОТОГО, ОТОГОТ (кырг.-монг. отого – чачы). 1. этн. илгерки заманда турк-монголдорду акимдер, кол башчылары башына тагынган асыл таг, же чачы, же куштун каны. Ак отогот, көк динсе, Даан ортодо жаркылдап («Манас»). 2. этм. укү, шуру тааккан кундуз тебетей. Укү тааккан шуру отого кундузу, Кыз башынан түшө жаздап ополду (С. Эралиев).

ОЧОК (кырг. от жак) от жагууга, казан асууга ылайыкталган орун (боз үйдө — коломто).

ӨКМӨТ, ӨКҮМӨТ (ар.) 1. Бийлик, башкаруу; түзүлүш. Совет мөтүнүн алгачкы тарыхы жөнүндө кеп болсо, ой, коюнчузу, какыны мемердлер, анын баары айтылып бүтпөдүбүз эми деп, маңасын (Барны). 2. сүйл. өкмөт башындагылар. Фрунзеден бир чон өкмөт келиптир.

ӨКҮЛ (ар.) шайланган, ишенилген адам. Ар бир элдин өкүлү, Айтып өтүү мұдаасын (А. Үсөнбаев). Өкүл атам Бакай кан Өзүнчө күйүп чок болду («Манас»).

«Түгүм чок болду» («Манас»).
 ӨКҮМ (ар. 1). чечим, токтом; бүтүм, коолу, карар. Кечээ күнү
 Мааты, Адыл, Жумалыга сот өкүмү болду (К. Жантөшев). 2. өтм.
 зордук, баса кектөө. Өгүз көөдөн, өкүм сөз, Өрдүк жайы дагы бар
 («Манас»). 3. өтм. күлүк, чапчыл. Өкүм чуркаган ат а дегенде эле
 башка күлүктөрдөн караансыз бөлүндү («КМ»).

ӨКҮМДАР (ар.-пр.) бийлик ээси, мансап ээси, башкаруучу. Өкүмдардын суратаны — буйрук кылганы. Мейли, турайын ордоңдо. Бирок, башыңа жүк болгон го (Т. Касымбеков).
ӨЛ (пр.) суу, ным, шалбыркан. Козуларга учу менен сүт берип, өл алдырдык, к. **МӨЛ**.

ӨЛҮ (кырг., эск.) жандуу эмес. Өлү буюм, өлү мал — эмерек, мүлк, үй буюму. Өлү сөөк адам — чыдамкай адам. Өлү тил — колдонулуудан чыгып калган тил. Өлү жоор — чириген жоор. Жер кайыбы өм болгон. Алчасы чирип

ӨМ (кырг.) көп, сансыз. Жер кайыбы өм болгон. Алчасы чирпи ден болгон («Манас»).

ӨМҮР (ар.) тиричилик, тирүү жашоо мезгили. Дөшүң калды тс- миден, Көзү ачык өттүң өмүрдөн (Тоголок Молдо). Кайран өмүр мизден болу. Жашка барар болочо (Токтогул).

ӨНӨР (пр.). 1. кесип, билим, илген нш. Өнөрү бар өлбөйт (макал). Өнөрүм бар колуmda, Бешенеме жаралган (Токтогул). 2. өтм. эмал, айла, куулук, ыкма. Өнөрүи артык салышып, Бир бирине эки дөс, Эрегишип калышып («Манас»). Жамандын бир өнөрү артык (макал).

ӨНӨР ЖАЙ (ир.) эл чарбасынын өндүрүш каражаттарын жана керектелүүчү буюмдарды чыгаруучу, жаратылыш байлыктарын табууну жана пайдаланууну иш жүзүнө ашыруучу тармагы, индустрия. Оор өнөр жайы. Тамак-аш өнөр жайы. Тоо-кен өнөр жайы.

ӨНӨРКАНА (ир.) уста үйү, мастерская, дүкөн.
ӨНӨРМАН (ир.) өнөрү бар, өнөргө ээ. Сурнайчы менен чоорчу,
Өнөрмандын баарысы, Өбектөгөн карысы, Ушул тойдо болушту
(«Манас»). Дүңдүдө өнөрүз. Тук калбай баа-

ӨӨК (ар.) чыныгы, анык. Элди сактап душмандан, Өк султан
үлүк лейт. (А. Чоробаев).

үшү дейт. (А. Чоробаев).

ӨРГӨӨ (кырг.-монг.) 1. жасалгаланган чон боз үй, акимдер, байлар туруучу үй. Алардын ийин, каргынын Калпа ажынын бай-бичеси баштаган шибере даңкайган ак өргөөдөрүн тигип, желел-бирин очкун тарткан баскынчылар элдер-селдер эшитишсе да укмак-рин 2. мейманга арналып тигилген

ӨТӨГӨН (кырг.-монг. өтөгө) аюу.

тип ий болот (макал).
 ӨТӨК (кырг.-монг.) 1. мал көп жолу кармалган эски короонун
 ордунагы калың катмарлуу кык. 2. ичпн өтүү (көбүнчө «өтөктө»
 болуп айтылат).

7

ПААНА (ир.) сыйынт, коргоочу, калканчы. Паана кылган кариым, Ала аскар тоодой олум («Манас»). Кычылдап аяз түнү жолдо бастым, паана жок баш калкарлар карда жаттым (Ш. Абдыраманов); маана м-н бирдей.

ПАЛНАЯ (пр.) 1. калканчы; таяныч. 2. өтм. көңүл, кооп, пазыр.

Паанайым мынча пас болду, Бактыма кудай кас болду (Токтогул). Эртең менен башым зыңгырап, паанайым пас ойгондум (С. Жигитов); маанай м-н бирдей.

ПААНЕК (ир. пагах) турак жай, калканчы. «Токмок ток шаар» деп, печен томаяктар бул калааны паанек кылган (К. Ашымбаев); маанек м-н бирдей.

ПААНИ (ар.) дин, жалган, өтүп кете турган, түбөлүк эмес. Бай Көкөтөй өлдү деп, Паани дүйнө, чын жайды, Барып акыр көрдү деп («Манас»); баани м-н бирдей.

ПАВИЛЬОН (ор. < фр.) 1. көргөзмө экспонаттары жайгаштырылуучу убактылуу же туруктуу жай. Кыргыз ССР Эл чарба жетишкендиктеринин көргөзмөсүнүн башкы павильону. 2. кино, сүрөт тартуу үчүн даярдалган атайын жай. Павильонду караса, Көп экен кызык тамаша (Шамей Токтобай уулу).

ПАДА (ир.) бир үйүр мал. Пада баккан — мал баккан, Мата саткан — дүкөнчү; бада м-н бирдей.

ПАДАР (ир.) түш. днал. ата. Оп падарина наалат! — деп, Садимжан эшикке карай жүгүрдү (К. Жантөшев).

ПАДЫША (ир.) мамлекет акими; кан: бир мамлекеттин башчы жске өзү кармаган адам. Падышам... эмне болду? Эмнеге капасыз? (Т. Касымбеков).

ПАЙ (ир.) 1. бут, аяк, из. Бир жак учу жеткен ийни кайыкка... Ошондуктан кармап алып сойсок деп, Бир топ киши, Сулаймандын пайында (Т. Байзаков). 2. согончок тарамыш. Кызы талак Бото ууру, Кескен экен пайымды (Барпы). Карай берип айылды, Кирпигим түнгө сайылды, Каргашалар капыстан, Кыйбаса болду пайымды (Т. Байзаков).

ПАПАБЭЗЭЛ (ир.) түш. днал. бут кийим, өтүк, кепич, туфли.

ПАПВАНТ (ир.) түш. днал. өсүмдүктү улоо, бакты кыйыштыруу, даракты жалгоо.

ПАЙГАМБАР (ир.) 1. өкүл, чабарман, чабааган. 2. дин. кудайдын адамдар арасына дин таратуу үчүн жиберген өкүлү. Пайгамбар деп бат айтып, Шарият деп жат айтып (Токтогул). 3. өтм. белдүү, ыйык, касиеттүү. — Садыктан артык эрди ал кайдан тапмак эле? — Аны айтасын, кайнесеничи? Ошондой, пайгамбардай болгон кайнесени кайдан табат экен ая! (Ч. Айтматов).

ПАЙДА I (ир.) көрүнүү, көрүнө калуу, бар болуу. Сандыргалчу Алмамбет, Жай ташты сууга салганы. Алда кандай бир булут, Пайда боло калганы (Манас).

ПАЙДА II (ар.) 1. киреше. Ашык баа коюп булуна, Пайдасын тилеп отурат. (Токтогул). 2. өтм. керекке жаратуу. Биз кээде унутпай жүрөбүз (Ч. Айтматов). 3. өтм. кам, кызыкчылык. Керт башынын пайдасы үчүн илгери кээ митаамдар ак инет кишилердин үстүнөн жамандык издеген («КМ»).

ПАЙДАГЕР (ар.-ир.) канап-бутоочулар, жекекейлер.

ПАЙДАКЕЧ (ар.-ир.) элди тоноочулар, жегичтер. Дегеле жеткен пайдакеч неме экен («Чалкан»).

ПАЙДУБАЛ (ир.) түп, негиз, тамдын фундаменти. Пайдубалдай бекемсин, Токтогулдун ырларын, Токтопостон чечерсин (Барпы). Тилек ордунан чыккандай эле болду, эми эски заманды антаргып таштап, жанынын пайдубалын курушту (Ч. Айтматов). Иб-рагим бек, болгондо да, бул хандыктын пайдубалын тургузган атактуу Алимхандын баласы (Т. Касымбеков).

ПАНИЗ (ар.) пайда, береке, молдук, кенендик; процент. Мөмөлүү дарак көгөртсөң, Көчөтүн тигип көбөйтсөң, Кошулат паниз-берекет (Барпы).

ПАЙИТ учур, убакыт, ыгы, жөнү. Пайитин таап бир күнү, Жашынып кеттиң Маркайга. Жуучу коюп келишке, Барпыда жыйган мал кайда! (Барпы).

ПАЙКЕЛ айдоо талаасы, аңыз, айдалган жер. Анан (чалдар) кооп пайкелдин ортосундагы кепеге кирип чайга отурушту (Ш. Абдыраманов).

ПАЙЛА (ир.-кырг.) изине түшүү, аңдуу. Өлүмтүктү пайлаган, Сөөгү менен чайнаган (Барпы). Тирик калсын, — деди корбашы агтанарында. Көр Шерали атыгып тирик жүрсүн. Бу бизди пайлайт ийиш, кызталак! (С. Өмүрбаев).

ПАЙНАП (ир.) арыкты жырып, суу жайылып кеткен жер; суутаттып аягындагы суу каптаган жер; майнап м-н бирдей.

ПАЙНЕК (ир.) 1. жумуртканын тумтук жагы. Бала кезде дадай пайнек согуштурдук. 2. өтм. бычактын же кылчтын сабынын учундагы шакекче. Жети пайнек бастырбай, Жез пайнек кызыч көтөрүп (Токтогул). Миңбай шаптай бычагын жез пайнектүү кынынан сууруп... (Ш. Абдыраманов); байнек м-н бирдей.

ПАЙСА (ир.) 50 граммга жакын оордук өлчөмү. Эки пайса чай алдым.

ПАЙТАБА (ир.) чылгоо, чулгоо, бут орооч.

ПАЙТЕШЕ (ир.), к. байтеше.

ПАЙЧА (ир.) 1. түш. днал. кызыл ашык, шыйрактын башы. 2. түш. днал. бакай. Андрей Попов чоң пайчалуу кара атына кошулган извошто жүрчү (Ш. Абдыраманов).

ПАЙЧЕКИ (ир.), к. байчеки.

ПАЙЫМ (ар.); баам м-н бирдей.

ПАЙЫР (ар.) кургак, чөл, ысык. Индиан ысык чөл пайыр, Кош алмапдан сурасам, Болор бекен кол кайыр (Барпы).

ПАК (ир.) 1. түш. днал. таза, ыңылаас эмес. Пак суу менен жуууш керек (сүйл.). 2. өтм. таза, бузуктук кылбаган адам.

ПАКАЛ (ир.), к. бакал I.

ПАКАТ, БАКАТ (ар.) 1. абдан, жалаң, эң бир. Бузукта туура сөз жок, баары чатак, Туйтунган арамдыкта, ою пакат (Барпы). 2. түш. днал. эң, тантакыр, түк да. Пакат күн жааган жок.

ПАКЕНЕ (ир.) кыска, кодоо. Бир пакене киши келип кетти (сүйл.), к. бакене.

ПАКИЗА (ир.) 1. таза, ыңылаас эмес. 2. өтм. бузуктук кылбаган, так жүргөн.

ПАКСА (ир.) 1. урма дубал, сокмо дубал. 2. сокмо дубалдын катмары. Үч паксалуу коргон ичине дарбазадан кирип, төрт-беш кадам баскандан кийин Медет токтой калды (Ж. Мавлянов).

ПАКТ (ор. < лат.) зор саясий мааниге ээ эл аралык келишим.

ПАКТА, к. пахта.

ПАКТАКЕР (ир.). Быйыл пактакерлер мол түшүм алуу үчүн аялбай иштешүүдө (сүйл.), к. пахтакер.

ПАЛ I (ар.) төлгө тартуу, болочокту айтуу. Молдо пал китебин ачып, кайдагы жокту жобурады (сүйл.), к. бал I.

ПАЛ II (ир.) түш. днал. төрт тарабы кырдалган күрүч талаасы. Шалынын суусу пал менен, Чарбадар алек мал менен (Барпы). Пал-

дын кырларын жаап өскөн шалылуу көк талаада ништеп жүргөн көп адамдарды көрсөттү (К. Жантөшев), к. бал II.

ПАЛАЗ (ир.) түш. диал. жерге салынуучу сокмо таар; түгү жок сокмо килем.

ПАЛАК (ир.), к. балак.

ПАЛАКМАН (ир.) түш. диал. 1. салмоор, дубал талкалагыч, 2. тик өлчөгүч салмоор.

ПАЛАН (ар.) кимдир, эмнедир. Ат, аттарын кармашты, Палан-дын аты күлкү деп («Манас»), к. балаң.

ПАЛАНЧА (ар.-ир.). Паланча киши паланча убакта, паланча жумушту бүтүрүш керек деп, тапшырма берилди (сүйл.), к. балаңча.

ПАЛАҢ I (ир.) 1. жүк артылуучу ээр. 2. жүкчү кишинин жоюндагы ыңырчак. 3. түш. диал., этн. эшсек ээрдин куюшканы.

ПАЛАҢ II (ир.) эск. барс жылы.

ПАЛВАН (ир.) Алыгында мунун атасы асан чакырып койгон аты — Аман болсо, Палван деген атты өз күчү берип, анан ошол бойдон Аман Палван болуп калганы төгүн беле (С. Өмүрбаев); балбан м-н бирдей.

ПАЛЕК I (ир.), балак м-н бирдей.

ПАЛЕК II (ир.) 1. коондун чылбыры. 2. ич ак ширин коондун бир түрү. Оозуна ширин палек, айланайын! — деп элдин арт жагынан бир абышка кыйкыра сүйлөдү (К. Жантөшев).

ПАЛЕК III (ар.) түш. диал. асман, көк; көк мейкиндиги.

ПАЛИТСЕЙ (ор.<нем.) сүйл. полицейский, полиция; падыша өкмөтүнүн жасоолу. Палитсей мени көп уруп, Тилим кыска айтарга (Токтогул).

ПАЛИТ (ир.). Ичине көр-жер түшүрүп, Палит кылат ашында (Тоголок Молдо), к. балит.

ПАЛОО (ир.) эт, май, сабиз, түрдүү татымал кошуп күрүчтөн бышырылган тамак. Мейиз кошуп аралаш, паллоо кылган күрүчү (Тоголок Молдо).

ПАН I (ар.) илим.

ПАН II (ир.) түш. диал., этн. таттуу тоочтун бир түрү. Пан-дан алын, жең! (сүйл.).

ПАНАР (ор. фонарь) чырак, шам. Букадай булчуң эт кетти, Панадай кара көз кетти (Тоголок Молдо). Жүрөгү шуу дей түшүп, бүткөн бою дүркүрөп, жаны оозуна тыгылды, колуна кармаган асма панарын жерге түшүрүп ийди (С. Жигитов).

ПАНДИ, ПАНТ (ир.) кеңеш, акыл, осуят. Жакшыдан жаман сөз чыкпайт, Жанына барып жайласан. Курсантылык көрбөйсүн, Атанын пандин албасан (Жеңижок).

ПАНЖА I (ир.) беш бармак, колдун шакшагы. Колунун пан-жалары шакылдуу экен (сүйл.); панжа м-н бирдей.

ПАНЖА БАШЫ II (ир.-кырг.) элүү башы, элүү адамга башчы. Панжа башы бегин бар, Баарын карап олтурсуң, Кандай айтар ке-бин бар? («Манас»).

ПАМЖАРА (ир.) 1. тосмо тор, темир тосмо, Эстеликти тоскон темир панжаранын төрт бурчунда төрт туя (Ж. Малянов). 2. те-резенин кашеги. Күркүрөп жаткан көп жолборс, Караанын көрсө кишинин, Качырчу экен октодуп. Панжарага жетчү экен, Башы ме-нен бир тийип, Кайра басып кетчү экен («Манас»).

ПАНЖИ (ир.) түш. диал. беш жаштагы кой, Соолук кой.

ПАНИ, ФАНИ (ар.) жалган, өтө турган. Пани дүнүйөдөн, бакы дүнүйөгө көчтү.

ПАНСИОНАТ (ор.<фр.) эс алуучулар орун жана тамак-аш менен камсыз кылынуучу мейманкана. Пансионатта эс алып жа-там (сүйл.).

ПАНЫЗ (ар.) чырак, шам, панар. Паныз чырактан үй ичи кү-нүрт жарык болуп, дубалдар бери кысып тургансып тар... (Ш. Аб-дыраманов).

ПАҢСАТ (ир.) 1. мансаптын аты. Байназар аке, сизди панса-т күтүп турат деди, бир жигит отко жакын келип (Т. Касымбеков). 2. басмачылардын башчысы, корбашы. Күнөөсүздү күйгүзгөн, Жо-ругу шүлбү пансааттын (Барпы).

ПАПИК (ир.), к. балик.

ПАПЫСА (ир.), к. опуза.

ПАР I (ир.) 1. катуу, күчтүү, өтө эле. 2. өтм. чоң, бакырая. Сырткы эшик карс ачылып кеткенде Насыйдын көзү пар ачылып кетти да, ал кызын нары-бери чүргөктөп, сыртка көздөй шаша жо-ноду (Ш. Абдыраманов).

ПАР II (ир.) 1. куштун канаты, куштун жүнү. Ак кептер учту, пар калды, Көөнөк жүргөн сай калды (Токтогул). Пар жаздыкты өзү туруп акелип, чыкангагына коё салды (Т. Касымбеков).

ПАРА I (ир.) өз пайдасы үчүн законсуз иш аткартуу үчүн кыз-мат адамына берилген акча, белек. Тешип чыгар курсагың, Коп-чүлүктүн парасы (Барпы), к. бара.

ПАРА II (ир.) чабак. Муруттарын караса, Тегирмендин күпчөк-кө, Текши койгон парадый («Манас»).

ПАРАГРАФ (ор.<гр.) 1. китептин, макаланын глава, бөлүм-дөрүнүн текстинин өзүнчө мааниге ээ бөлүктөрү (§ белгиси м-н көр-сөтүлөт). 2. § белгиси.

ПАРАД (ор.<фр.) кандайдыр бир салтанатка байланыштуу аскерлердин, көпчүлүктүн салтанаттуу түрдө аянттан өтүшү.

ПАРАК (ир.) 1. калбыр. Саман менен буудайды, Ажыратып бо-лүчкө, Парак сонун турбайбы (Барпы). 2. тегирмендин парасынын чабаты; пропеллер.

ПАРАКОР (ир.) пара алгыч, пара жегиш. Кысталак, дурус эле ит эле, паракор болуп кетти,— деп кейинди. Капырай, тим эле па-ракорго шакирт жүргөндөй иш кылат (С. Жигитов).

ПАРАНДА (ир.) 1. куш, куштар. 2. учуучулар, учуп жүрүүчү-лөр. Парандага ар түрдүү, Тил чыгарган аккан суу (Барпы), к. ба-ранда.

ПАРАНЖЫ (ир.) бүркөнчүк, аялдардын бет бүркөгүчү. Анар-хан менен Дарыяхан көчөгө чыкканда дайыма паранжы жамына турган (К. Жантөшев).

ПАРАСАТ (ар.) эзип, билгичтик, тапкырлык, көндөм. Алесбинди бек сактап, Кыласан болот парасат (Барпы); барасат м-н бирдей.

ПАРАШЮТ (ор.<фр.) самолёт ж. б. учуучу апараттан жерге карай түшүрүлгөн адамды же жүктү акырындык менен ылдыйлатуу-чу чатыр сыяктуу жайылып кетме түзүлүш. Секиргенбиз, балдар... ту чатыр сыяктуу жайылып кетме түзүлүш. Секиргенбиз, балдар... Албетте парашют менен.— деп түшүндүрдү Тыналиев. Парашют ачылганда боз үйдөй болуп калат (Ч. Айтматов).

ПАРБАНА (ир.) чыракты айлана берүүчү көдөлөк, шайтан көпө-лөк. Парбана болуп айланып, Башында жүрөт бул ажал (Барпы).

ПАРБАРДИГЕР (ир.) дин. жаратуучу, теңир, кудай. Бет алып

кйрсе соо койбос, Беш уруу кыргыз эли бар. Парбардигер жар болгон, Берен Кошой дагы бар («Манас»).

ПАРВА (ир.) түш. диал. кам көрүү, жан тартуу, боор ооруу. Оору адамга парва кылыш керек (сүйл.).

ПАРВАНИШ (ир.) түш. диал. 1. багуу, кам көрүү. 2. тоюндуруу, багып-кагуу.

ПАРВАНА (ир.). Өзгөчө Айна түнкү шамды чарк айланган парвана көпөлөктөй калдастайт (А. Стамов), к. парвана.

ПАРВАНАЧЫ (ир.-кырг.) хандын буйругун таратып берип туруучу мансал адамы; Биринчи уназир Калназар парваначы көтөрүлүштү чыгарып жатканы тоолуктардан белгилүү (Т. Касымбеков).

ПАРДА (ир.) 1. эшик, терезе калкалагыч, көшөгө. Үйдүн терезелерине парда тартылып, гүлдөр коюлган (К. Баялинов). Алардын үйүн алыстап имерип, пардасы тартылбаган чоң терезенин түшүнө токтоду (А. Стамов). 2. өтм. чүмбөт. Николайдын тушунда, Парда жапкан көзүнө, Канча зарлап ыйласаң, Карабаган жүзүнө (Э. ырлары). Ошондо болгон эмес байдан жардам, Залимдер жыртылды бейм эми пардан (Барпы).

ПАРДАЗ (ир.) 1. жылмалоо, текшилөө, жылтыратуу. 2. бетти майлоо; бетке сыйпауу. Аялдын эч кандай пардазсыз жүзүнө, өмүрүндө эч кандай оорубагандай таза ырайына карап... (Ш. Абдыраманов).

ПАРДАН (ир.) акылман, жөп билген, дингыл. Копол сөздү сүйлөбөй, Пардан кылган жакшы экен. Жалгыз келсе сүрөөлөп, Шагдам кылган жакшы экен (Барпы); бардан м-н бирдей.

ПАРЗ, ПАРЫЗ (ар.) 1. дин. милдеттүү түрдө аткарыла турган эреже. 2. өтм. милдет, борч, карыз. Бул менин эл алдына жүрөгүмдү сунуп, тартуу кылган сырым, андыктан муну канчалык көп адам билсе, мен ошончолук бактылуу болом, ошончолук эл алдында ыйык парзымды аткарып, ошончолук менин да кетирген күнөөм кемийт (Ч. Айтматов).

ПАРЗАНТ, ПЕРЗЕНТ (ир.) бала, тукум, туяк. Сулуунун көркү кал болот, Чарбанын көркү мал болот. Нечен адам көп ыйлап, Парзант үчүн зар болот (Э. ырлары).

ПАРК (ар.) айырма, өзгөчөлүк; парк м-н бирдей.

ПАРК (ор.<англ.) 1. аллеялары, гүлзарлары ж. б. бар бак; эс алуу жайы. Фучик атындагы маданият паркы. 2. транспорт каражаттары туруучу жана ремонттолуучу жай. Автобус паркы. 3. аскер техникасы туруучу жана ремонттолуучу жай (тейлөөнү да ишке ашырат).

ПАРЛАМЕНТ (ор.<нем.) капиталисттик өлкөлөрдөгү толук же жарым-жартылай шайлоо аркылуу түзүлгөн жогорку мамлекеттик өкүлдүк мажлиси.

ПАРМА (ир.) түш. диал. бурама, бургу, үшкү; бурама м-н бирдей.

ПАРМАЛ (ир.) түш. диал. канат, чалгын. Ат — жигиттин пармалы (макал).

ПАРМАН (ир.) түш. буйрук, жарлык; барман м-н бирдей.

ПАРОВОЗ (ор.) темир жолдо вагон сүйрөөчү, буу, электр кыймылдаткычы менен жүрө турган локомотив. Паровозду буу машинасы, тепловозду ичинен күймө кыймылдаткыч, электровозду электр кыймылдаткыч кыймылга келтирет («КСЭ»).

ПАРОВОЗЧУ (ор.) паровоз айдоочу, паровоз жүргүзүүчү. Анда

ал паровозчунун жардамчысы тура, кээ кезде секирип түшүп жолчуларга күлкү болчу (Э. Борбиев).

ПАРОХОД (ор.) буу кыймылдаткычы менен жүрүүчү кеме. Балыгы туйлап жаркылдап, Пароход жүрөт шарпылдап, Көлдүн көркү кыргызда (А. Тыныбеков).

ПАРПАША (ир.) чиркей канат түр салынган, күмүштөй кулпуруп турган жибек кездеме. Адилет эмгек кылгандын, Үстүнө кийип жатканы, Ак парпаша тон болот (Барпы).

ПАРПЫРАК (ир.) балдар узун жипке байлап, асманга учуруучу оюнчук. Башым ооруйт дегенде, Парпырактай айланган, Эне өлбөс болсочу (сүйл.), к. батнирек.

ПАРТ, ПАТ (ир.) 1. куштун жүнү, канаттуунун жүнү. 2. өтм. түк, түктүү.

ПАРТА (ор.) мектеп окуучуларына арналган орундугу менен бириктирилген үстүнкү тактайы жантигынан келген стол. Экөөбүз бир партада отуруп окуганбыз (М. Байжиев).

ПАРТАЛ (ир.) жүкчүл ат. Чатырларды бүктөтүп, Партал атка жүктөтүп («Манас»). Партал атты жетелеп, Узун жолду төтөлөп (А. Чоробаев).

ПАРТИЗАН (ор.<фр.) душмандын тылында ага каршы куралдуу күрөшкө катышкан адам. Абуталип Куттыбаев немистердин туткунунда гана эмес, бактысынабы-шорунабы, Түштүк Бавариядагы концлагерден бир топ туткундар болуп качып чыгып, кырк үчүнчү жылы Югославия партизандарына кабылыптыр (Ч. Айтматов).

ПАРТИЯ (ор.<фр.) 1. белгилүү бир таптын сезимдүү катмарынын уюмдашкан эң жогорку формасы, анын таламдарын жактоочу жана анын күрөшүнө жетекчилик кылуучу саясий уюму. Советтер Союзунун Коммунисттик партиясы (КПСС). Элимди коргоп душмандан, Эненни сүтүн актаймын. Ар-намыс менен аткарам, Партиянын таккапын (Э. ырлары). Элиме таалай берген партиянын, Түгөнбөс аккан дайра сүтүн эмдим (Шамей Токтобай уулу). 2. белгилүү натыйжа чыкканча ойнолгон оюн. Мыкты шахматчылардын күчтүү партияларын анализдөө көп көмөк берет («ЛЖ»).

ПАРЫЗ (ар.), к. парз.

ПАРЧА (ир.) жибек кездеменин бир түрү. Баасы кымбат парча тон, Базардан чыгат турбайбы (фольк.), к. барча 1.

ПАС I (ир.) 1. төмөн, ылдый, төмөн жак. Паанайым мынча пас болду, Бактыма кудай кас болду (Токтогул). Сиз өзүңүздү өзүңүз билбес экенсиз, өзүңүздү өзүңүз пас кармар экенсиз (Т. Касымбеков). 2. өтм. кишинчилиги жок. Өтө эле пас начар адам экен (сүйл.). 3. кыска; бас м-н бирдей.

ПАС II (ар.) бир аз, кичине, бат эле. Адам болмок — аста, аста, Албан болмок — бир паста (ылакан).

ПАСАҢ (ир.). Таразада пасаң бар, Жалган сөздө касам бар (терме), к. басаң.

ПАСПОРТ (ор.<фр.) адамдын ким экендигин, граждандыгын күбөлөндүрүүчү документ. Ошол паспортумду кармаган сайын оюма бир нерсе кылт дей түшөт (А. Табалдиев).

ПАСТЕК I (ир.), к. бастек I.

ПАСТЕК II (ир.), к. бастек II.

ПАТИНЖАН, ПАТИНЧА (ир.) түш. диал. помидор. Патинчаны кургатып койсо жакшы болот.

ПАТИР I (ир.) май кошуу, сүткө жуурулган камырдан жасалган тооч. Базардан патир нап сатып келди (сүйл.).

ПАТРИОТ (ор.<гр.) өз родинасын, ата-журтун сүйгөн жана ага чексиз берилген адам.

ПАТРИОТИЗМ (ор.<гр.) өз родинасын, ата-журтун сүйгөндүк, мекенине, элине чын дили менен берилгендик.

ПАТЫНЫС (ор. поднос) тамак, чыны-аяк салгыч капчытыр жайпак идиш; батыныс м-н бирдей.

ПАТТА (ир.). түш. диал. чек, талон, билет.

ПАТТАЙЫ (ир.). 1. эски булгаары кепчи. Апыкты жапыз кызыл булгаары кепчи паттайы... (Т. Касымбеков). 2. жыңайлак, коңултак.

ПАТЧАГАР (ир.), к. бачагар.

ПАХТА (ир.). 1. кебез буласы алынуучу өсүмдүк. Күзүндө чөлгө барып пахта теребиз. (К. Жусубалиев). 2. кебез. Жумшак болот мүнөзү, Зооттон чыккан пахтадай (Токтогул). Күмүш пахта дододо уйулду. Күлүп дыйкан эмгегине сүйүндү (Ж. Бөкөнбаев).

ПАХТАЗАР (ир.). пахта эгилген жай, пахта талаасы, пахта аңызы. Нартаажы күн сайын пахтазарды аралап, суу тилеген жерлерине суу жайып турду («КМ»).

ПАХТАКЕР (ир.). пахта өстүрүүчү. Быйыл пахтакерлер мол түшүм алды (сүйл.).

ПАЧЕК (ир.). 1. түш. диал. чырмаок, чырмаок өсүмдүк. 2. жалпы эле оролуп чыгуучу өсүмдүк, чөп.

ПАЧИКИ (ир.), бачики м-н бирдей.

ПАША (ир.). түш. диал. чиркей, машаа, желимчи, к. машаа.

ПАШАА (ир.). бир элди, бир мамлекетти жеке бийлеген адам. Кырк жигиттин күчү бар, Жолборс жырткыч пашаасы (Барпы), к. пашаа, бадыша.

ПАШАКАНА (ир.). түш. чиркейден коргой турган тор чатыр; машаакана м-н бирдей.

ПАЯ (ир.). пахтанын, кара эгиндин кургак сабагы, сөнгөгү. Роза паяны аралап качкан бойдон кетип калды (К. Жусубалиев), к. мая.

ПЕ (ар.) араб-фарсы алфавитинде «п» тамгасынын аты (сандык мааниси жок. Алфавитке фарсы, түрк. элдери кошумчалаган).

ПЕЙИЛ (ар.). 1. аракет, иш, ниет. Зордук м-н жан кыйган, Сенин пейилиң басмачы (Барпы). 2. өтм. жүрүм-турум, мүнөз; ниет. Бадыраң темир курч болбойт, Жердигинде башка өскөн, Мындай кош пейилдер журт болбойт («Манас»). Анык ак пейилинен кылган аракетин, менпиче, талаага кеткен жок (Ч. Айтматов); бейил м-н бирдей.

ПЕЙШЕМБИ (ир.). аптанын төртүнчү күнү. Бейшембинин күнүндө, Жуманын кадыр түнүндө («Манас»), к. бейшемби.

ПЕНДЕ (ир.). 1. кул, күн, эрксиз. 2. дин. кудайдын кулу. 3. адам, киши. Бактылуу пенденин курдашы өзүнө куп (ылакап).

ПЕНСИЯ (ор.<лат.) кызматчылар же жумушчулар карыганда же майып болуп калганда анын өзүнө жана ал өлгөндө анын эмгекке жараксыз бүлөсүнө өкмөт тарабынан ай сайын акчалата берилүүчү жардам. Пенсияга чыкканы. Ит атаардын китептен башка менен иши жок (С. Жигитов).

ПЕРЗЕНТ (ир.). Перзентимдей көрчү элем, Менин көңүлүмдү таштаба (Токтогул). Чүйдө калган аялы Фатима төртүнчү перзентин төрөп, бирок атасынан бийсиз балага ат коё албай күтүп калган (К. Акматов), к. парзент.

ПЕРИ (ир.). 1. дин. канаттуу, учуп жүрүүчү укмуштуу жан. Өзү

пери кайыбы, Баатыр Манас султандын, Акыреттик зайыбы (Сай-кал) («Манас»). Көй-Капта көп жыл жүрдүм го, Алптар менен алышып, Дөөгө каршы салышып, Пери менен беттешип («Эр Төштүк»). 2. өтм. өтө сулуу, ченебеген чырайлуу ургаачы. Перидей болгон Лөлүкан, Бир көрүндү көзүмө (Барпы).

ПЕРИЗААДА, **ПЕРИЗАТ** (ир.). 1. периден туулган, перинин кызы. **Перишаада** Аруке, Токсон кызга баш болуп («Манас»). 2. Абдан сулуу, келишкен сулуу ургаачы. Биздин кой көз манкайган, **Перизаттай** жан тура (Тоголок Молдо).

ПЕРИШТЕ (ар.). 1. дин. турмуш күтпөгөн, ичип-жебеген, жалаң гана кудайга кулчулук кылган, асманда жашаган жандар, кудай жерге жиберген чабармандар. Гөр башына барганча жол-жолдон ыманын **периштелер** сурай берет ийиш (Т. Касымбеков). 2. өтм. айыпсыз, күнөөсүз, таптаза. Бала — **периште** дейт эмеспи (ылакап).

ПЕС (ир.). 1. адамдын денесиндеги ала тактар. 2. тирилей денени чириткен өтө жугуштуу оору, лепро оорусу. 3. өтм. куда каары, бетпак, шерменде (каргыш).

ПЕСАНДА (ир.). 1. шарт, шарт коюу. 2. өтм. түш. диал. өкүнүч, өкүнүчтө болуу, дендароолук. Миңбай бир аз песанда боло түштү — желкесин кашып туруп, өкүнүчтүү күңкүлдөдү (Ш. Абдыраманов).

ПЕСИР (ор. писарь) катчы. Журт төрөсү **песири**, Журттан айдап чыкпаса, Журтка-тиет **песири** (ылакап), к. **бесир**.

ПЕШ I (ир.). 1. күч, кубат, ал, кайрат. 2. өтм. зордук. **Кокон пеш** — Кокон кандыгынын зордугу (каз. кокон луку). Мен анысына жумшарганым жок, **кокон пешке** салып коркута бердим (С. Жигитов), к. **беш I**.

ПЕШ II (ир.), к. **беш II**.

ПЕШ III (ир.). 1. миз, кетмен. Жаныбек төбөсүнө бийик көтөргөн кетмендин **пеш** кездеше калды окшойт, айнекке күзгү тоскондой ал жарк эте берди (Ж. Мавлянов). 2. үстү жак. Салмагын пак билсин дейби, таразанын **пешинен** түшүрбөй туруп, «баланча килди так бастыңыз» дейт («ЛЖ»).

ПЕШЕНЕ (ир.). мандай, чеке, баш. Мандай терге манарланган чий калпагын кайруусунан кармап, **пешенесин** көздөй басып койду (Ж. Мавлянов); **пешене** м-н бирдей.

ПЕШИМ (ир.). 1. түш болгон мезгил. Көзүңдү жумуп отурсаң, **пешимде** Ошто болосуң да каласың? — деп, арабакечтер кыйкырышат (К. Жантөшев). 2. дин. түш. диал. түш кыңкайганда окула турган намаз; **пешим** м-н бирдей.

ПИКИР (ар.) бир нерсе туурасындагы көз караш, ой, санаа. Ачып көздү жумгуча, Кап Манастын асыл **пила**, Коштоп жетип калганы («Манас»). Адамдын чону дөө бар экен, Айбандын чону **пила** бар экен (Тоголок Молдо).

ПИЛ (ар.) тумшугу узун чоң жаныбар. Айта-буйта депче, Ачып көздү жумгуча, Кап Манастын асыл **пила**, Коштоп жетип калганы («Манас»). Адамдын чону дөө бар экен, Айбандын чону **пила** бар экен (Тоголок Молдо).

ПИЛЛА (ир.) жибек куртунун уясы. Үйдүн ээси жибек куртун багып, **пилла** сатып жан сактагандыгы байкалат (К. Жантөшев); була м-н бирдей.

ПИЛОТ (ор.<фр.) учуучу аппаратты башкаруучу адам, учкуч. А-а, түшүндүм. **Пилоту** жок корабль учурушкан экен да. Эксперимент үчүн (Ч. Айтматов).

ПИЛОТАЖ (ор.<фр.) учуучу аппараттарды башкара билүү маштыгы, өнөрү.

ПИМА (ор.) кийиз өтүк, чокой. Үстүмдө кийгеним карышкыр ичик, башымда суусар тебетей, бутумда пима чокой, мингеним кара боз жорго болсо (Ы. Борончиев).

ПИНТУЗА, ПУНТОЗЫ (дун. фынтозы<фын — крахмал, тозы — чыбык) буурчак уунан жасалган кесме.

ПИР (ир.) 1. байыркы, таң болгон. 2. карыя, кары адам. 3. көсөм, колдоочу. Калыппадан кат алган, Он эки пирге кол берген, Муну менен эр Манас, Сайып буруш аттаган («Манас»). Ий-а, жигитири Шаймерден өзүң колдо! (Т. Касымбеков). 4. шайык, дин башчысы, дин жетекчиси. Мен ушу таксыр пирдин зарпынан, Далай жыл кеткем айдалып (Токтогул).

ПИСТЕ, к. мисте (ир.).

ПИТИР (ар.) 1. дини. орозодо ооз ачуу (ыптар). 2. дини. орозо бүткөндө бериле турган садага. Орозого питир деп, Опулдашат молдолор (Токтогул). Орозо питир бергин деп, Алаканды жайган бар (Барпы); битир м-н бирдей.

ПИШАЙВАН, ПЕШАЙВАН (ир.) оозгу бөлмө, кире бериштеги үжүрө пешайванда чай ичишип отурган, Беш-алты чал божурашып жыл сүрөт (Т. Байзаков).

ПИШ КАДАМ, БЕШ КАДАМ (ир.) эпкинүү, ар бир иште алдыда жүргөн адам. Барыдан улуу, нары окуудан пиш кадам (Ж. Мавлянов).

ПИЯДА (ир.) жөө, унаасыз. Алты жылы пияда Баскандагы кербезим (Токтогул). Эсил жан сени шор басып, Келе жатам пияда (Токтогул).

ПИЯЗ (ир.) татымал өсүмдүк. Базардагы тамактын Арзаны пияз деп айтат (Тоголок Молдо).

ПИЯЗЫ (ир.) төө жүнүнөн колдо согулган кездеме. Жакшы соккон пиязы Сары жаргак чалбардай (Эл ырлары); быязы м-н бирдей.

ПИЯЛА (ир.) кесе, чоң чыпы, чыпы. Энеси пияладагы бөксө сууну уулуна сунду (С. Сасыкбаев). Пиялалардын чайы куюлган бойдон ичилбей туруптур, бир гана Улукбек акенин астындагы жыгач кесе бошогон экен (С. Жигитов).

ПИЯН БАЗАР (ор.-ир. пиян — пьяный, пьяница, базар — соода орду) мас адамдар көп жүрө турган базар (бул термин менен Ташкендеги мастер көп жүрө турган жекшемби базар аталган).

ПИЯНКЕЧ (ор.-ир.) аракка берилген, арактан бузулган адам, алкоголик.

ПЛАКАТ (ор.<лат.) үгүт жүргүзүү, информация берүү максатында көчөгө же мекемеге илип коюуга арналган кыска тексти бар сүрөт. 2. көркөм графиканын бир түрү.

ПЛАН (ор.<лат.) 1. ишти аткаруунун тартиби, мөөнөтүн алдын ала белгилеген иш программасы. Онунчу беш жылдык план. 2. бир аймактын, имараттын масштаб м-н түшүрүлгөн чиймеси. 3. Кандайдыр бир жумушту ишке ашыруунун белгилүү тартиби. Өтүлүүчү сабактын планы.

ПЛЕНУМ (ор.<лат.) партиялык же коомдук уюмдун шайланган жетекчи органынын мүчөлөрү толук катышуу менен өткөрүлүүчү мажлис.

ПЛЮС (ор.<лат.) 1. кошуу белгиси, + белгиси. 2. иштин пайдалуу жагы.

ПОВУСКЕ (ор. повестка) чакируу кагазы. Армия көздөй жөнөдү декабрдын онунда. Артындан бирге барууга, Повуске жок колумда (Эл ырлары).

ПОЕЗД (ор.) чиркештирилген темир жол вагондорунун локомотив менен кыймылга келтирилүү составы. Поезд жүргөн зыпылдап, Жасап койгон жолундан (Шамей Токтобай уулу). Поезд болсо окторулуп учуп-учуп баратты, Сары-Өзөктүн көктөмдөгү жайыгын жара кесип, те асман менен жер бириккен көк жээкти кубалап, атырылып учуп баратты (Ч. Айтматов); поюз м-н бирдей.

ПОЛОТНО (ор.) болотунай, болотнай м-н бирдей.

ПОРТ (ор.<лат.) кемелер токтоочу жана ремонттолуучу, жүк жүктөлүп, жүк түшүрүлө турган атайын жабдылган жай.

ПОСЛОК (ир. постек) түш. диал. кабык, жыгачтын кабыгы. Теректин послогу.

ПОСТ (ор.<фр.) 1. маңсап, жогорку кызмат орду. 2. кароол, кароолчу, күзөт, күзөтчү. Атындан салам, Солтопум, Амансыңбы, чолпонум, Асынып жарак беш атар Ардактуу милдет постомун (Эл ырлары).

ПОСТЕК (ир.) 1. жыгачтын кабыгы. 2. көрпөдөн же эчкинин терисинен жасалган көлдөлөң; бостек м-н бирдей.

ПОСТУН (ир.) түш. диал. тон.

ПОЧОК (ир.) түш. диал. кабык, коон-дарбыздын кабыгы.

ПОЧТА (ор.) кат-кабар, газета-журнал, акча ж. б-ды бир жерден экинчи жерге жеткирүүчү байланыш мекемеси жана ушундай мекеме жайгашкан имарат. Почтадагы сурап кат алчу айнектен Зарипа Куттыбаеванын ысмына келген эч кандай кат жок деген жооп укканда Эдигей эмнегедир кубанып кетти (Ч. Айтматов).

ПОЧТОБАЙ (ор. почтовый) почта ташуучу адам. Коросунун чети м-н кетип бараткан мени байкаган Зуурак, капарында эч нерсе жоктой: Эй, почтобай, бери бас,— деди (А. Стамов).

ПОШ, ПОШТ! (ир.) мындай болгула! Жол бошоткула! Аттарынын мойнуна он чакты конгуроо татып алып, «пош-пошто» бай уулдары жорго салдырып жүрөт (К. Жантөшев).

ПОЮЗ (ор. поезд), к. поезд.

ПӨК (ир.) 1. көңдөй, ичи көңдөй (жыгач). 2. өтм. көпшөк, бош, араң жан (киши). Кой айдасам — тиши пөк, Кандайсың деген киши жок (Эл ырлары).

ПӨӨШ (ар.) арамзаа, бузук, кытмыр. Жаткан арам пөөш неме (сүйл.).

ПРЕЗИДИУМ (ор.<лат.) 1. кээ бир мекемелер тарабынан чогулушка, кеңешмеге жол башчылык кылуучу коллегиялуу орган. 2. президиумдун составындагы кишилер. 3. коллегиялуу башкаруунун бир түрү.

ПРИГОВОР (ор.) өкүм.

ПРОБЛЕМА (ор.<гр.) чечүүнү, изилдөөнү талап кылган теориялык же практикалык маселе. 2. ишке ашыруу, чечүү кыйын болгон маселе.

ПРОФЕССОР (ор.) жогорку окуу жайларынын окутуучуларына жана илим изилдөө институттарынын кызматкерлерине берилүүчү илимий наам жана ушул наамга ээ киши. Хирургга мүнөздүү ушул кастетин профессор да баамдаган (М. Сейталиев).

ПРОФСОЮЗ (ор. профессиональные союзы) иштери боюнча мүдөөлөш эмгекчилерди бириктирген массалык уюмдар. В. И. Ленин «профсоюздар — коммунизмдин мектеби» — деп айткан.

ПУД (ор.) 16,38 килограммга барабар салмак чени. Мына ушулардын ортосунда жанагы жети пуддук кап эстен чыгып да калыптыр (Ч. Айтматов), к. бут.

ПУКТА (ир.) 1. күчтүү, бышык. 2. тыкан, бышык, төп адам; бухта м-н бирдей.

ПУЛ 1. акча, тенге. Булбул муунуң эритет, Пул кишини семиртет (ылакап). Кызыл алтын пул алат, Кызматына жараша (сүйл.). 2. кездеме, к. бул.

ПУЛЕМЕТ (ор.) окту тез атуучу автомат курал. Баатыр эл жоону качырат, Фашисттин каны чачылат. Беш атар мылтык, пулемет, Миндеген жоого атылат (Эл ырлары).

ПУРСАТ (ар.) 1. өтм. убакыт, мөөнөт. 2. ыңтайлуу учур, оң тойлуу убакыт; бурсат м-н бирдей.

ПУТЕВКА (ор.) бир жакка бараткан адамга берилүүчү официалдуу күбөлүк, жолдомо. Он киши колхоздун путёвкасы менен мурдагы жылы Москва, Ленинградга барып келдик (К. Жусупов).

ПУШТУ (ир.) түш. диал. кызгылт, мала кызыл. Пушту бекен, кызыл бекен көйнөгүн (С. Жусупов).

ПЫК (ир.) текөөр. Короздун пыгы.

ПЫЧАН (кырг.) чөп. Пычан төшөп чөп алачык ичинде, Дем алышат чалгычылар чак түштө (Т. Байзаков);

ПЫЯЗ (ир.), к. пияз.

ПЫЯНКЕЧ, к. пиянкеч.

Р

РААЗЫ (ар.) курсант болуу, ичи жылуу, макул болуу. Алмамбет айтып салганы, Алиги турган кырк баатыр, «Акылына бали!» деп, Раазы болуп калганы («Манас»), к. ыраазы.

РААКАТ (ар.) жыргал, куунактык, жан жай табуу. Элине кызмат кылуу — ракат (ылакап), к. ыракат.

РАБАТ (ар.) ат байлаган таш үй. Рабатка жеткен киши өлбөйт. Рабатты салдырган Үкүнүн уулу Ырсаалы (К. Каимов).

РААТ (ар.), к. ыраат.

РАБАЯТ (ар.) 1. плгертеден калган накыл. 2. айтылмыш, уламыш, икая, аңгеме. Ал шарият түзөп, рабаят окутуп отурган жок. Ордого түшөөрү менен миң башылык амалды өзүнө ыйгарды (Т. Касымбеков), к. риваят.

РАББИ (ар.) дин. жаратуучу, алла, кудай, теңир. «Раббин ким» дегенде, Келмеге тилиң келбесе, Күрсү менен бир коюп, Сазайыңды бербейби (Женижок), Сен андай күйгүч болсон, Үңкүр-Наңкир периштелер Карасакалыңды кара сакалыңан кармап туруп: «раббин ким?» — деп чоң күрсү менен баштан ары салганда эмне арачалап калбадың? (Ш. Умөталиев).

РАДИО (ор.<лат.) электр-магнит толкундарынын жардамы менен тыбышты, тамганы, сүрөттү зымсыз таратуу, алуу ыгы. Радио дагы бар кабар берген, Сырт кабарын угабыз алыс жерден (Ша-мшай Токтобай уулу).

РАЖА (ир.) сызгыч, жип, салмоор. Үй салып атасызбы. Мамажан-Бува? — деди Балтабаев саламдашкан соң, ража тартып,

пайдубалына таш тизип жаткан жерге барып тегерете карап туруп (Ш. Абдыраманов); эреже м-н бирдей.

РАЙКОМ (ор. районный комитет) райондук комитет. Райком жагынан аяк ченинде келди (А. Саспаев).

РАЙИС, РАИС (ир.) 1. башчы, башкаруучу, бийлөөчү, төр ага. 2. өтм. колхоз башкармасынын төр агасы. Райис атамдын сөзүн тымызын жактаган болуп койду (К. Жантөшев). Мени атайын ээрчитип келгенин эстей койгон раис мага бурула берди (С. Жигитов).

РАЙКАН (ир.) жыттуу гүлдүн бир түрү.

РАЙОН (ор.) 1. область, край же республиканын составына кирүүчү администрациялык-аймактык бирдик. Райондун борборуна жеткенче машина жандап өткөн кыштак сайын жүргүнчүлөр түшүп жатты (А. Саспаев). 2. ири шаардагы администрациялык-аймактык бирдик. Фрунзе шаарынын Биринчи Май району. 3. бир аракет жүрүп жаткан аймак.

РАЙЫМ (ар.) боорукер, кайрымдуу. Адамга райымдуу сонун киши (сүйл.), к. ырайым.

РАКАТ, РАХАТ (ар.) жыргал, жан жай табуу. Данияр обон салганда... жанагынын баары эстен чыгып, мен үчүн анда дүнүйөнү рахаты гана бар (Ч. Айтматов), к. ыракат.

РАКЕТА (ор.<нем.) 1. феерверк же сигнал берүү үчүн колдонулуучу, асманга учуп чыкканда катуу отуну жарык чыгарып, жандырап күйүүчү снаряд. Сигнал берүүчү ракета атылган маалга даяр тургула («КМ»). 2. Реактивдүү кыймылдаткычтуу учуучу аппарат. Космос ракетасы биротоло көздөн учуп кеткиче узатып коюп, алигидей ойлорго кыжаалат болгон тейинче Эдигей жолун узартты (Ч. Айтматов).

РАКЫМ (ар.), к. ырайым.

РАМ (ар.) 1. кум бетине төлгө ачуу. 2. бал ачуу, далы көрүү, төлгө тартуу; ырам м-н бирдей.

РАМАЗАН (ар.) мусулманча ай эсебинде: тогузунчу айдын аты, Орозо айы, к. жарамазан.

РАМАТ тар. революцияга чейин элден алынуучу чыгымдын бир түрү. Раматка саттырып, Тыйынды алды ыстарчын (Эл ырлары). Рамат зындын кара ташындай белден басты (К. Жантөшев).

РАНДА (ир.) түш. диал. жыгач сүргүч курал, жыгач тегиздегич, жылмалагыч курал; иренде м-н бирдей.

РАНЖЫ (ир.) таарынуу, ыза болуу, көңүл калуу, к. иренжи.

РАҢ (ир.) 1. өң, түс, чырай. 2. өтм. көк шибер, майса. 3. түш. диал. боёк; ирен, ыраң м-н бирдей.

РАПТА дандырга нан жапкыч калың, чыканакка жеткен кол кап. Нан жапмакчы болуп раптаны кийип аткам (Ш. Абдыраманов).

РАС (ир.) чын, туура; жакшы, к. ырас.

РАСА (ор.<фер.) келип чыгышы жагынан, дене түзүлүшүнөн, тукум куугучтук жалпы белгилери боюнча айырмалуу калыптанган адамдар тобу. Монголоид расасы. Европеоид расасы. Негроид расасы.

РАСМИ (ар.) 1. салт, ырым, жөрөлгө, каада. Курбу, достор келип жатат ар жерден, Эл расми, келип көргөн, жар көргөн (С. Эралиев). Келмек эле зарыктырбай жан теңим, Анын түркөй энесинде бар шегим, Курлай шекшип койду белем жибербей, Ай

ушу эски расмини кантейин (С. Жигитов). 2. закондуу, официалдуу.

РАСПАА (ир.) маскара, шерменде. Анын ичкен-жегени ачылып, эл алдында распаасы чыкты («Чалкан»).

РАСПИСКЕ (ор. расписка) тил кат. Буларды районго жеткириш тапшыр да, расписке алып кайт (М. Элебаев).

РАСУЛ (ар.) дин. ислам дининде пайгамбар, элчи.

РАСУЛУЛЛО (ар.) дин. алланын эл арасына дин таратуу үчүн жиберген элчиси. Ак расулуллонун атынан айтып турам (Т. Сыдыкбеков).

РАСХОД (ор.) чыгым, каражатталган акча.

РАХБАР (ир.) жетекчи, жол башчы, баштоочу (1920—23-жылдары колдонулган термин).

РАХМАТИ (ар.) дин. раматылык, бейиши болгур. Энди, таксыр... Ибрагимбек, кудайым рахмати кылсын, биздин атабыз (Т. Касымбеков).

РАЦИОН (ор.<нем.) белгилүү убакытта берилүүчү азыктын, жем-чөптүн өлчөмү. Гурттарда, кой короолордо тоюттун рационун жөнүндө Асаналиев да жазыптыр (А. Саспаев).

РЕ (ар.) араб алфавитинде «Р» тамгасынын аты. 200 деген сандын ордуна жүрөт.

РЕВОЛЮЦИЯ (ор.<фр.) коомдун бардык социалдык-экономикалык түзүлүшүндөгү төңкөрүш, бир коомдук түзүлүштүн андан прогрессивдүү түзүлүш менен алмашылышын шарттайт. Улуу Октябрь социалисттик революциясы.

РЕЙД (ор.<англ.) 1. күтүлбөгөн жерден жүргүзүлүүчү коомдук текшерүү. Бизге ишиндин баарын көрсөтүүгө милдеттүүсүн. Бизди рейддик бригада дейт (А. Саспаев). 2. Душмандын ооругуна жашырын барып бүлгүн салуучу жүрүш.

РЕКОРД (ор.<англ.) ийгиликтин эң жогорку көрсөткүчү, эң мыкты натыйжасы. Ак була жана кебезден, Кызылча, жибек дебестен. Рекорд түшүм алышкан (Шамей Токтобай уулу).

РЕМОНТ (ор.<фр.) эскирген имаратты, бузулган, сынган ме-ханизмди, эскирген кийимди ондоо. Опера-балет театрынын имараты ремонттолуп жатат («КМ»).

РЕНЖИ (ир.) ызалык, көңүл калдык. Катуу айтып, ренжитип койду (сүйл.), к. иренжи.

РИВАЯТ (ар.) 1. накыл сөздөр. 2. айтылмыш, уламыш, икая. Шарыяттан жол таап берген шум казый эми бул иш шарыятка түз деп, кашкайып туруп, бир риваят окуду (Т. Касымбеков). Ал ша-рыят түзөп, риваят окутуп отурган жок. Ордого түшөрү менен миң башылык амалды өзүнө ыйгарды (Т. Касымбеков).

РИКША (кыт.) кире, араба; адам сүйрөп жүрүүчү эки дөңгөлөктүү араба. Мурункудай баса албай калдым. А рикша жалдаш экөөбүздүн колдон келбейт эмеспи (К. Жантөшев). Кош дөңгөлөк-түү адам ташыган арабаны адам сүйрөйт. Ыраакы Чыгышта рик-шаны япондор биринчи ойлоп тапкан дешет. Араба тартат тикил-деген шор маңдай адам (К. Жусупов).

РИСАЛА (ар.) китепче, жобо китеп, чыгарма, к. ыксаалы.

РООШАН (ир.) 1. жаркын, жаркырак, жаркыраган. 2. таза, күлгүндөй. 3. өтм. чыгаан, атактуу, ашкан, к. орошон.

РУБАБ (ир.) чертме музыкалык аспап, черткчи. Амир колунун учу менен терс шилтеди эле, ошол замат рубабчы да, бийчи кыз-дар да жылып чыгып кетишти (Т. Касымбеков).

РУБАЙИ (ир.) төрт саптан түзүлгөн ыр түйдөгү. Сөз кыйыш-кан жерде бир түрмөк рубайи айтты (Т. Касымбеков).

РУКСАТ (ар.). Бир айтайын сага жөнүмдү, Арстандык кылсаң руксат бер, Эртең ээрчитип кетем Мөөрүмдү («Ак-Мөөр»), к. уруксат.

РУМ, РҮМ, к. урум, **РУХ** (ар.) жан, тын.

РУХАНИЙ (ар.-ир.) духовный, ички дүнүйө. Согуш жылдарын ойлонуп отуруп, биздин катардын руханий калыптанышы бүтүндөй алгачкы муундун, согушуп жүргөн фронтчулардын таасиринен ке-лип чыкты деген ишенимге келем. Ал тууралуу көп айтса болор эле (Ч. Айтматов).

РУХИЙ (ар.-ир.) 1. жан. 2. ички дүнүйө. Адам өндүрүштө ал-дыда болуу менен бирге саясатта да, рухий турмушта да алдын-кылардан болууга тийиш (Ш. Абдыраманов).

РҮКҮ (ар.) дин., к. рекет.

РЫНОК (ор.<пол.) товар алмашуу, сатуу чөйрөсү, орду. Дүй-нөлүк социалисттик рынок.

РҮКЗАК (ор.<нем.) далыга асынып жүрмө атайын жасалган баштык.

С

СААБА I (ар.). Саабалар жар болуп, Баккан Током келгенби (Токтогул); сакаба м-н бирдей.

СААБА II, САБА (ар.) таң заары, таң кулан өөк кези. Сааба чымчык мен болот, Саар туруп сайрасам (Эл ырлары).

СААДА (ир.) барпайган калын бутактуу кара жыгач. Айылдын астында ак жардын колтугундагы түбүндө кара көз башаты бар чоң саадада жалгыз сүтак сайрайт (Т. Касымбеков).

СААДАК (кырг.-монг. саадаг) жоо жарагы, аткыч курал. Саа-дак огуң кармалап, Кылычтын мизин жалмалап, Алтын кылып кал-ды эми («Манас»).

СААДАТ (ар.) 1. бакыт, таалай, ырыс. 2. кубаныч, жыргал.

СААДЫК, САДЫК (ар.) чынчыл, ачык.

СААЛ (ар.) бир аз, бир пас, кичине. Бек, деди саал мукакта-на... биз күрөшкө жараксыз экенбиз го али? (Т. Касымбеков).

СААР (ар.) 1. таң дык салган кез. 2. таң агарган маал. 2. дин. орозодо эртең менен күн чыга электе ичилүүчү тамак; заар, зоор м-н бирдей.

СААТ I (кырг.-монг. саад) бөгөт, келерги, тоскоол, кырсык, кар-гаша. Саат-сабырдан тышкары болсок эртең барабыз (сүйл.).

СААТ II (ар.) 60 мүнөткө барабар убакыт бирдиги жана уба-кытты билдирүүчү механизм, тетик. Саат күндүзгү бирде дем алыш-болот (сүйл.). Алтын саат. Кол саат.

СААТАМА (ар.-ир.) эск. убакытты билдирүүчү механизм. Ко-луна байланган сааттамасы болор эле (сүйл.).

САБАК (ар.) 1. таалим алуу, үйрөнүү, окуу. Балким, ошондук-тан сабакты дуруссураак билген да мен элем (Ч. Айтматов). 2. өтм. үлгү, тажрыйба. Ошол жеме мындан ары ага сабак болот (сүйл.).

САБАТ (ор.) 1. кат таануу, окуй-жаза билүү. Чоро сабаттуу

эле, жаштардын сабатын ачып, кат таанытты (Ч. Айтматов). 2. маалыматтуу, окуган. Ар ким барып окуса, Анын ачылбайбы сабаты (Эл ырлары).

САБИЗ (ир.) 1. жашылча өсүмдүк. 2. зардек. Сабизи көп, майлуу паллоо.

САБИЯ (ар.) 1. жаш бала, бөбөк. 2. түш. днал. уул, эркек бала.

САБЫН (ир.). Калбаны түндө салбайын, канга сабын болбойюн («Манас»); сабын, забур м-н бирдей.

САБЫР (ар.) 1. токтоолук, чыдам. Сабырдын түбү — сары алтын (макал).

САВАЛ (ар.), к. собол.

САГАНА (ар.) курбу, текче, кашат. Сагана кылып койдуруп, Таманын терең ойдуруп, Казыга кепин бычтырып, Калың элди чакырып («Курманбек»).

САГАСА (ир.) чекенде. Сагаса күлүн салдырган, Тартса кумар кандырган, Насыбайды алышып, Алаканга салышып («Манас»).

САГДИЯН (ир.). Сол капталындагы иймекей кара мурут, суусар тебетей... кемер кур, сагдин жалтырак өтүк жаш жигит Дүр экенин болжолду (Ш. Бейшеналиев); сактыян м-н бирдей.

САГЫР (ар.) 1. жаш бала, кичинекей бала. 2. жетим, томолой. Биринчи күнү барганда, Байкуш сагыр жетим деп, Ал-жайымды сурады (Барпы). Жалгыз эжемен башка эч кимим жок сагыр элем (К. Жантөшев).

САД (ар.) араб алфавитинде он жетинчи тамганын аты. 90 деген сандын ордуна жүрөт.

САДА (ир.) жөнөкөй, жоош, момун, коңур. Серкеси жок сада кой, Айдап келдиң, Буракжан (Эл ырлары).

САДАГА (ар.) 1. кол кайыр. 2. дин. ооруган адамга атап же бир кырсыктан калас болууга арнап союлган мал (көбүнчө улак). Ар күнү Бокмурун аман түнөсө, Алты эркеч, төрт улак, Садага чаап койчу экен («Манас»). 3. өтм. «сен үчүн мен курман болоюн» деген мааниде жалынуу. О, садагам... Садагам... ай — деп эчкирип боздоп келе жатты бирөө (Т. Касымбеков).

САДЫК (ар.) чынчыл, ак ниет, ачык-айрым.

САЖДА (ар.), к. сежде.

САЗ I (ир.) жакшы, сонун, укмуштуу. Экөөбүз атка конгонун, досум, Абал бир баар жаз эле, досум, Адыр-түз маала саз эле, досум (Барпы).

САЗ II (ир.) түш. днал. музыкалык аспап, чертмек (дutar, тамбур ж. б.).

САЗА I, САЗЕ (ир.) өтүнүч, колко, сурап калуу. ...эртеби-кечпи көңүл суутуп, сазе сыйдырып, сени таштап кетпеген бу дүйнөдөгү чындыгы ишенимдүү дос экөө гана: бул — эмгек жана китеп (К. Сак-кылаы жабыла (Т. Касымбеков)).

САЗА II, САЗАН (ир.) жаза, жазалоо, азабын колуна берүү. Баштап алып келем деп, Буруттардын сазайын, Болушкан жерде берем деп («Манас»).

САЗАНДА (ир.) 1. чертмекчи, комузчу. 2. чертмекке кошулуп обон салуучу адам.

САЙРАН (ар.) 1. сейил, тамашага чыгуу. 2. даң салуу, шапар тебүү. Күндө сайран кылып жашаган ордо кишилерин: оюну, шаа-

ниси болбосо ордо болобу дешип, артык баш зооктордун тыйылышына ыраазы болушпады (Т. Касымбеков).

САЙЫП (ар.) өз, кожоюн.

САЙЫПБУРУШ (ар.-ир.) өтө чыгаан, ааламга аты чыккан (көбүнчө мурда «Сахиб хуруж» деген сыпат Темирланга, Искендер Зулкарнайга, Чынгызханга, кийин баатыр Манаска да карата айтылган). Калыйпадан кат алган, Он эки пирге кол берген, Муну менен эр Манас сайыпбуруш атанган («Манас»).

САЙЫП ЖАМАЛ (ар.) өңү сулуу, келбети келишкен, сулуу.

САК I (ар.) ден соолук, ден соолук мыкты болуу. Бала-баки-ралардын дендери сак турабы?

САК II (ир.) түш. днал. коңч, өтүктүн коңчу.

САКА (кырг., эск.) тоголок нерсе, жумалак нерсе (илгери шайлоо убагында добуш берүү ордуна шайлоочулар кутуга тоголок нерсе сала турган. Түштүктө «сака», түндүк кыргыздарда «чар», ор. «шар»). Тымзын мал, акча топтошуп, шайлоодо сака таштануу элүү башыларды паралаш үчүн ага жардам да көрсөтүлгөн (Ж. Мавлянов).

САКАБА I (ар.) 1. жолдош, жөкөр, дос-жар. 2. дин. Мухаммед пайгамбардын черүүсү, жан-жөкөрлөрү. Сакалын бурап толгогон, Атаңды сакабалар колдогон («Манас»); к. саба I.

САКАБА II (ар.) кол-кайыр, садага; берешен, айкөл.

САКАРА (ар.) 1. талаа, кең мейкин. 2. чөл, эрме чөл.

САКМАНЧЫ (ор.-кырг.) жаңы туулган козуларды багуучу адам.

Бир короо койго экөө эмес, аз болгондо жети сакманчы керек (Ч. Айтматов).

САКОО (ар.) 1. маңка (кулундун оорусу). 2. чулдур, тили келегей.

САКТЫЯН (ир.) кой, эчки терисинен боёлуп жасалган булгаа-ры. Сакам сулуу болсун деп, Сактыяндан жасаткан (сүйл.).

САКҮН (ар.) 1. тынчуу, кыймылдабоо. 2. үнсүз тамгалардын үс-түнө коюлуучу көзөнөкчө (О) белги.

САКЬ (ир.) 1. ит. Жортуп жүрүп сакь келип, Сырдаш болду мышыкка (А. Чоробаев). 2. түш. днал. ит жылы.

САКЫНА (ир.), к. сахна.

САКЫТ (ар.) 1. түшүү, алынып салынуу. 2. кутулуу, милдетти аткаруу. Ушул сөздүктү бүткөрсөм, мен мойнумдагы милдеттен сакыт болом (сүйл.).

САЛ (ир.) 1. бириктирилип, дарыялардан, өзөндөрдөн агызылган карагайлар. Сал агызуу. 2. кеме, чоң кайык.

САЛАВАТ (ар.) дин. кудай ырайым кыл, кудай колдо! Салават! Өч түгөндү. Салават! Салават! Оор абалдан өтүп, эл жеңилдене калды (Т. Касымбеков).

САЛАБАТТУУ (ар.-кырг.) шандуу, каадалуу, улук кишиче. Кээде Саадат салабаттуу, иштер жөнүндө билгичтик менен сүйлөйт (Ч. Айтматов). Азыр башкарманын бет мандайындагы бактын так ортосуна салабаттуу эстелик тургузулду (М. Абдукаримов).

САЛАКА I (ир.) даам, шире. Саруудан чыккан бөбөгүм, Салам берип ырдачы, Салаканды көрөйүн (Токтогул).

САЛАКА II (кырг., эск.) жолто, кырсык, каргаша, зыян, залаал чыгым-чугум жагынан жарым чака салака тийгизбей (К. Жантөшев).

САЛАМ (ар.) 1. куттуктоо, жүгүнүү, амандашуу, учурашуу. 2. тынчтык, бейпилдик, амандык. Көк өтүктүн өкчөсү, Көп айт-

1. Айтматов). Санам, санама кооз сайманын бир түрү, ошондой сайма менен

САҢЗА (дун. сяньцзы — селде нан) селде нан. Үстөлдүн түнө тоодой саңзалар коюлган (сүйл.).

САП I (ар.) таза, нукура, чыныгы. Сары талдан сайдырган, Талым калды Бээжинде. Сап алтындан курдурган, Тагым калды Бээжинде («Манас»).

САП II (ар.) 1. катар, тизилген, 2. өтм. жол, ырдын жолу. Чабыттап жем издеген ак барчындай, Үйүмө эки-үч сап ыр таап келем (А. Осмонов).

САП III (ар.) өтм. түгөнгөн, аягына чыккан, арылган. Алдына келген адамды, Күнөөсүнөн сап кылды (Токтогул). Тирүү-лүктө ыбырсыган көр оокат деген бар, ырайымсыз убакыт бар. Алар акыры жер үстүнөн сап болгон жакындарынды да унуттурат экен (С. Жигитов).

САПАЛ I (ир.) карапа, чоподон күйгүзүп жасалган пидиш. Башым сапал кеседей зыкылдап, чеке тамырларым солкулдаш... (Ж. Мавлянов).

САПАЛ II (ар.) 1. чөгөт, басмырт. Жалгыз перзент мандайыма кармаган, Тапканымдын баарын ага арнагам. Картайганда кыйын экен кайгы оту — Санаам сапал... кырсык тооруйт сандаган (Т. Байзаков). 2. пас назар, жек көрүүчү. Ашырбай деген эме малдарынын туягын санап, аларды жанынан ашык көрөт. Жылыга ичим деп ийрейип, ооруп калат иш убагында. Эй, жан сапал, тиги ма-лындан сат. Курорт-мурортко барып дарылан, дейм. Ашырбай бол-со, иш калып атпайбы дейт (И. Сулайманов).

САПАР I (ар.) 1. жол, саякат, жортуул. Ал эми ак сапарым ачылсын, жоодураган көзүңдөн айланайын (Ч. Айтматов). Сапарынын узактыгын ойлоп, жол азык алмак болду (К. Канмов). 2. өтм. өлүү, каза жетүү. Асый өгүз терисин, Өзөк кылган бул-дурсун. Аны да бир жол карайын, Сапарым жакын келгенде, Ка-нышым ошондо көзүм жумайын («Манас»).

САПАР II (ар.) мусулманча ай эсебинде — экинчи айдын аты. Сапар айында колго чыктык (сүйл.).

САПАТ (ар.) 1. заттын же иштин ички касиети. Бул көмөчтүн баары май, Ичи толгон сары май. Сапаты артык, карачы, Адам са-тып алгыдай (Тоголок Молдо). 2. кебете, кешпир. Адам сапатын-да жок бир байкуш (сүйл.); сыпат менен бирдей.

САПСАЛГА (кырг.-монг.) кыскач, кыстыргыч; атты быча тур-ган жаак жыгач. Ак еркекти алам деп. Жайы келсе Көкчөнү, Сап-салгалап салам деп («Манас»).

САПСАҢКЕ (ор. овсянка) сулунун унунан жасалган бозо. Сап-саңке деп бозону, Салып ичкен ошону (сүйл.).

САР, САРЫ (ир.) 1. баш. 2. өтм. убайым. Мойнуң кылдай ич-керет, Сар оору мээнет дарт менен (Токтогул). Алда кандай бо-лот деп, Ач-арыктар сар-санаа (Тоголок Молдо).

САРА (ир.) 1. таза, мыкты, тандамал. Ат-Башы, Нарын ара-жер, Аксай, арпа сара жер (Тоголок Молдо). Шоорук кандын ба-ласы, Ургаачынын сарасы («Манас»).

САРАЙ (ир.) 1. үй, турак үй. Каныкейдин ак сарай, Каалга гүңгүлөр түнөй турган үй. Кербен сарай, эски дубал уранды, Ичке шаймандар туруучу имарат. Кампада да, сарайда да өчпөс шамдар жанат (Т. Сыдыкбеков).

САРАЙБАН (ир.) жүргүнчүлөр, кербендер токтой турган үйдү кармаган адам.

САРАМЖАЛ (ир.) 1. тыкан, таза кармалган, 2. чарба, тири-

чилик. Үйүнүн ичин саймалап. Сарамжалы артылат (Токтогул). Сандыргалуу Жаңылдын, Сарамжалы шай өттү (Тоголок Молдо).

САРАП I (ир.) соот, чарайна; ок, найза өткүс кийим. Сакалы-нын кайраты, Сарапты тешип өткөндөй («Манас»).

САРАП II (ир.) түш. диал. акча алмаштыруучу, акча майдалап туруучу адам.

САРАП III (ир.) түш. диал. жан устун, чабактар коюлуучу ус-тун. Бала так секирип кийиктерге аралашып кетти. Ал жүрүп оту-руп устундары жез, сараптары күмүш... үйгө кез келди («Кыргыз эл жомоктору»).

САРАТАН I (ар.) түш. диал. жыл эсебинде төртүнчү айды аты (22-июнь менен 21-июлга туура келет). Саратанда эрибей, Кө-гөрүп белде муз жаткан (Барпы). Суу сугарып, арык чаап, Сара-тап чөлдү жайлаган (Тоголок Молдо).

САРАТАН II (ар.) май айында учуп чыга турган сары конуз. Жер ээн, кыштак ээн, саратан чызылдап, үлп-үлп этип, ысык ке-рмисел гана жортуп турду (Т. Касымбеков).

САРБАЗ (ир.) 1. Кокон кандыгынын убагында: атчан черүү. Сарбаздар дуулдап алик алышып, сыпалык үчүн колдору боорун-да таазим кылган болуп калышты (Т. Касымбеков). 2. аскер, че-рүү, кошуун. Суу боюна түшүп аттардын жонун сергиткиле. Сар-баздар белин чечсин (Ш. Садыбакасов).

САРБАН (ир.) 1. түш. диал. төөчү, төө кайтаруучу. Сайдын сары талы бар, Сарбандын катар нары бар (Эл ырлары).

САРБАП (ир.) 1. барча, жибек кездеме. 2. алтын, күмүш жип аралаштырып токулган кездеме. Кан Көкөтөй өлгөндө, Замзам ме-нен жуудуруп, Сарбап менен буудуруп («Манас»).

САРБАР (ир.) түш. 1. башчы, жетекчи, көсөм. 2. ээ, кожоюн. **САРГИЛДЕН, САРГЕРДЕН** (ир.) 1. башы мак болуп, башы айла-нып калган; тентиреген. Эли-журттан ажырап, болгон.

Саргилден болуп куурадым (Токтогул). 2. азап чеккен, кайгы баш. **САРДАЛ** (ир.) аял, балбан, бөкө, баатыр. Журт бийлеген сар-далдан, Билеги жоон балбандан («Манас»); зардал м-н бирдей.

САРДАР (ир.) кошуун башы, черүү башчысы. Сардар башчы-бирөө бар, Сарала туусун колго алды («Манас»).

САРДЕКТЕЙ кой көндү **САРДЕК** (ир.) 1. сабиз. 2. өтм. сапсары. Сардектей кой көндү эки аял шашпай талкалады (Ш. Садыбакасов); зардек м-н бирдей.

САРЖАН (ор. сажень) эки метрден астам узундук чени. Менни алдымда, жыйырма саржандай жерде бутун салаңдатып, эшек мин-ген бирөө кетип бара жатты (М. Элебаев).

САРКЕР (ир.) түш. диал. аскер башы, кошуун башы. Саркер-лерин сап кылып, Таш-Котонун талкалап, Качын тоого кан Шоо-рук, Кара жанын калкалап («Манас»). Шералинын оң колтугунда Нүзүп, сол колтугунда Мусулманкул, артында казым, шаардагы аскерлердин саркери (Т. Касымбеков).

САРКЕШТЕ (ир.-кырг.) күмүш, алтын жип аралатып сайма саюу. Саркештеп тиккен жоолугун, Сар-санаа кылат жортугун (Токтогул).

САРМЕРДЕН (ир.) 1. тойду, зыяпатты башкаруучу; топ ба-шы. 2. өтм. зыяпатта, тойдо ырдоо же күлкүлүү аңгеме куруу. А бул жакта комуз кылы дирилдеп, Шаңк дей түштү тойдо ыр-далчу сармерден (С. Эралиев).

САРП I, САРФ (ар.) сөз түзүлүшү, тыбыштардын айтылышы, сөз өзгөрүшү жөнүндөгү илим (морфология, 1919—24-жылдары

колдонулган термин). Сарп окугандардын бардыгы шарыят айтат эмеспи (А. Токомбаев).

САРП II (ар.) чыгым, каражат, акча жумшоо. Көп акча сарп кылып атып, бир жакшы үй салды (сүйл.).

САРПАЙ, САРПАЙЫ (ир.) 1. кийит, сыйлуу адамга кийгизилген кийим. Сүйүнчүсүн мол берди, Жан башына тогуздан, Сарпай кымкап кийгизди (Тоголок Молдо). Ээ, ушул эле Куттук-Сейиттиндеги Кыяз кызыл кулак, — деди чабарман. — Ал кыздын сарпайын камдап берип жүрбөйбү (С. Өмүрбаев). 2. жабуу, жамынчы. Эгер Каныбекти кармап берсеңиз, сарпайылап ат мингизем (К. Жантөшев). Коңур күздүн акыркы айы жаңырып, Тоолор эчак кыш сарпайын жамынган (Т. Байзаков).

САРПООЧ (кырг., эск.) жараларды же өлүктү атка мингизип, алыс жерден алып келүүнүн ыкмасы. Илгери көчмөн кыргыздарда алыс жерде өлгөн адамды бабалары көмүлгөн көрүстөнгө алып келип коюу адат болгон. Чубама татаал жолдо өлүктү кадимкидей кийиндирип, атка мингизип, эки колтугуна эки балдак, ээине бир балдак бекитип, эки киши жандап, өлүктү алып келүү — сарпооч деп аталган. Тиги өлгөн Маманы өнөрүп, берки экөөнү сарпоочтогула, калганын жүргүлө жылкыга, — деп Корчу нүн жардамы менен мына ушул үнкүргө жаралуу, чала жан балдакы сарпоочтоп жеткиргенин ай аралаш айтып түгөтө албай бекзилдей берди (С. Өмүрбаев).

САР-САНАА (ир.-кырг.) башты катырган ой, учу-кыйры жок башты чатыган ой. Эненин көзүнө жаш ирмеле түштү. — Иштеп жүргөндө го билбей калам, анан үйгө келсем эле ичим ачылдап, сар-санаа тумчуктурат (Ч. Айтматов).

САРСАН (ир.) 1. жөөлүү, эснен тануу. 2. мээ оорусу, көк мээ болуу. 3. өтм. кенгирөө, баш маң болуу. Сарсан болду сен үчүн Алтын башым, өзгөчөм. Көрүнбөсөң татыбайт, Ичкен ашым, өзгөчөм (Барпы).

САРТАРАШ (ир.) түш. диал. чач тарап; чач, сакал-мурат алуучу; чачтараш м-н бирдей.

САРУРАТ (ар.), к. зарурат.

САРФ (ар.), к. сарп I.

САРХАНА (ир.) коркуратма чылымдын тамеки салгычы. Колундагы камыш найлуу, карапа сарханалуу чылымды Зиядаханга берди (К. Жантөшев).

САРЫ I (ир.) башчы, аким, эл бийлөөчү. Угаар элек карыдан, узун кулак сарымдан (ылакап).

САРЫ II (кырг.) ышкып. 1. ышкып түптүн, алтындын, жездин өңүндөй бутактары. Теректин барки сары жез сынчы. Тоо сары. Токой садалалса кайың, чыргай. Бир гана өрүктардын жалбырагы, өрттөнөт түнөп, чөп чыкпай калган журт. Сары чолук — бир сомдук кагаз акча. Сары оору — 1. сарык; 2. баш каткан оору, түпсүз убайым. Сары санаа — башты чатыган санаа. Сары өзөк, сары колко — катжел. Сары таман ат — жорток, жорткуч ат. Сары кыр үймөк — узунча бийик үйүлгөн чөп. Сары из (ир.-кырг.) — башкы из. Сары

изине чөп салуу (ылакап). Сары карын бээ — үч-төрт жолу тууган бээ.

САТАҢ (ир.) түш. диал. 1. келишимдүү, келбеттүү, сулуу. 2. сыланкороз, кооз кийинген. Сатаң окшойт, көшүлүп, Эси-дарты талмакта (Тоголок Молдо). Ошол дүкөндүн батыш жак колтугундагы короодо Асалхан дей турган сатаң катын турат (К. Жантөшев).

САТИЛ, САТИЛЕ (ар.) 1. чака, челек. 2. түш. диал. өтм. чайдоос, эмалдуу чөөгүн. Узун айбандын бир четиндеги үч оттук газ плитанын биринен көк сатиле чайнек да керели-кечке түшпөйт (Ж. Мавлянов).

САТИН (ор.) кездеменин бир түрү.

САХНА (ир. сахне) театрдын, клубдун оюн коюлуучу, концерттик номерлер аткарылуучу секиче аянтчасы. Бүбүсара жаш болсо да сахнадагы кыймыл-аракетинин артыкчылыгы, бий искусствосуна берилген бөтөнчө жөндөмдүүлүгү менен өзүн көрсөтө баштады (К. Кумушалиев).

САХИЯ, САКЫ (ир.) берешен, март. Сарандык кылган бакылдан Сахияк кылган март артык (макал).

САЯ (ир.) 1. көлөкө. Саянда сан журт коргоолор Капталы жазы кайыным («Манас»). 2. өтм. коргонуч, калканчы. Силер го таянганым, менин саям (А. Токомбаев).

САЯБАН (ир.) 1. арабадагы көлөкө чатыр, чүмбөт. Чу коюуга даяр турган саябанга чыга баштадык (М. Абдукаримов). 2. түш. диал. чатыр, кол чатыр. Алты миң киши тим баткан, Саябандуу чатыры («Манас»). 3. көлөкө жай.

САЯК (ар.) 1. жолоочу, сапарга чыккан адам. 2. өтм. жалгыз жүргөн, өзүнчө кангып жүргөн адам. Саяк жүрсөн — таяк жээрсиң (макал). 3. кыргыз уруусунун аты.

САЯКАТ (ар.) эл кыдырып, жер кезип кетүү; эл, жер көрүү үчүн сапарга чыгуу. Жанаидилдин Көкөтөй, Саякат кылып жүргөндө, Кайыпчынын белинен, Бокмурун деген баланы, Талаадан таап алыптыр («Манас»).

САЯПКЕР (ар.-ир.) күлүк ат таптоочу, күлүк байлоочу (өзб. сахибкөр — билгич, каз. сайпкер, саяткер — күлүк таптагыч). Саяпкердин колуна, Мүнүшкөрдүн торуна. Бозум түлөк куш келет, Азамат эрдин колуна (Эл ырлары). Ат байлаган саяпкер, Ар өнөрдөн талапкер (Токтогул).

САЯСАТ (ар.) эл аралык мамилелерде, башкаруу ишинде өкмөттүн, партиянын же коомдук топтун туткан жолу, жүргүзгөн иши. Ички саясат, Тышкы саясат. Калк күндөлүк турмушунда саясат менен таанышып туруу керек. Аны тааныштыра турган «Эркин-Тоо» газети («Эркин-Тоо»).

САЯСИЙ (ар.-ир.) саясатка байланыштуу. Саясий маселелер. **САЯТ** (ар.) 1. аңчылык, илбээсинге аң кылуу. Кырк чоросу канында, Ит агытып, куш салып, Саят кылган жеринде (Тоголок Молдо). 2. өтм. тор менен белестен куш же бүркүт күйүү. Саят Төлөк жаш бала, Ак жибектен тор алып, Ак көгүчкөн тир алып (фольк).

СВОДКА (ор.) жыйынтыктап берилген кыскача маалымат. Эгни чабуунун жүрүшүнүн сводкасын кеңсеге алпарып кел — деди бригадир («КМ»).

СЕБЕП (ар.) 1. негиз, шылтоо. Ышкынаалынын уктап кетишине себеп бар, кечегин түнү үйүнө конок келген (Н. Байтемиров). 2. түрткү. Апырды кенде иштеттирип, өнөр жолуна салууга ошол

СЕБЕКПЕР (ар.-ир.) 1. негиз болуучу, шылтоо болуучу. Алып учкан көңүлгө, Себекпер болот селкилер (Ж. Турусбеков). 2. өтм. табип, дарылоочу. Аргын кан уулу Ажыбай, Адамдан кылдат себекпер, Артыкча тууган табипкер («Манас»).

СЕБЕКПЕР (ар.-ир.) 1. негиз болуучу, шылтоо болуучу. Алып учкан көңүлгө, Себекпер болот селкилер (Ж. Турусбеков). 2. өтм. табип, дарылоочу. Аргын кан уулу Ажыбай, Адамдан кылдат себекпер, Артыкча тууган табиппер («Манас»).

СЕБЕТ (ар.) чабыра; чырпыктан согулган идиш. Эски жаман себет көтөргөн бир кытай жигит чыгып, Алымды баштан ары бир койду (К. Жантөшев).

СЕБИЛ (ар.) 1. курал-жарак. Себилдүүсү сексен төрт, Серп алган жагы кызыл өрт («Манас»). 2. өтм. өнөр, кесип, ыкма; бута (мылтык атуу үчүн). Сүмбөң кызыл табылгы, Үйрөндүң мылтык себилди (Эл ырлары).

СЕДЕП (ар.) жалтырак тунук топчу. Алтын жака көйнөктө, Седеби бар, кыздар ай (Барпы). Кызылдан кийдим жибекти Кыр-калай тактым седепти. Кырсыктуу жоого алдырба, Кызыл Аскер белепти (Эл ырлары).

СЕЖДЕ, СЕЙДЕ (ар.) дни. намазда чекесин жерге тийгизип, кудайга жалынуу. Сеждесиз намаз окушуп, Бурак атты токушуп («Манас»). Ал сеждеге баш койду. Ошол учурда артынан чөп шырп-шырп деди (Т. Касымбеков).

СЕЙ, САЙ (дун. чай) жашылча; бир аз эт кошулган жашылча тамак. Мансур афандини сасыган абактыда бир түн жаткызгандан кийин сей отоого алып чыкты (А. Саспаев).

өсүмдүктүн уругу (дандырга бышыра турган тоочтун бетине себет). Сейдене кошкон ашындан, Серпп койгон кашындан (Барпы).

СЕЙИЛ (ир.) 1. сайран, тамаша, чардап жүрүү. Сейил кылып базарга, Кандын кызы келиптир (Тоголок Молдо). 2. сөөлөт, шаан-шөкөт. Сейилдикке кийүүчү, Жарым кандын тону бар («Манас»).

СЕЙИТ (ар.) 1. дин. Мухаммед пайгамбардын тукуму. 2. Му-
хаммеддин тукумуна мусулмандардын берген наамы. Бир кудайым
жолун ачып, бактыяр сейит Кудаяр чаканкы кеткен ооматы кайта
келип, иши агынан тагына кайра миниптир (Т. Касымбеков).
СЕЙНЕК (кырг.)

Сейнек (кырг.) күкүк м-н сейнектей; айтылмышта: илгери Кү-
күк жана Сейнек деген эки ашык болгон имиш. Катаал тагдырдын
айынан экөө бир биринен ажырап калып, Сейнеги «Күкүк» деп ча-
ырып, Күкүгү «Сейнек» деп чакырып калган дешет. (айтыл-
ыш)

СЕЙФ (ор. <англ.) акча же түрлүү кымбат буюм сакталуучу күйбөс шкафтын бир түрү. Менсиз өзүңүз эле бүтүрө бериниз баалыңыз, параканасын караган жок сейфтин сактаган буюмдарына чыгып кетсеңиз, калган дешет (сүйүү ырла-
нында булардын аттары көп жолугат).

СЕЙШЕМБИ (ир.-ар.). Күнгө бүгүн сейшемби, Сапар кылар (М. Сейталиев).

СЕКЕТ (ар.) 1. малдын же мүлктүн кыртан биринин баасы, же мүлктүн кыртан бири хандын казынасына берилип турган салык. 2. илгери малдын ык. 3. өтм. кыргыздын сүбүсү.

«Сүйүктөгүм, жаркыным, элимден издеп таппадым, кайдасың (Эл ырлары).
СЕКИ (ир.) жыгач айры, сенек. Дегеле булардын башкысы

булардын башынан,

ата-бабадан келе жаткан кесиби — кереге, уук, секи, кала берсе ылырчак, кашык, аяк чапмак. Бир жаман үй атайын устаканасы (Ч. Айтматов).

СЕКИН (ар.) акырын, жай. Семетей балам угуп тур, Секин ай-
тар кебим бар («Семетей»). Қаныбек менен капитан кеткен тарап-
та Жума да секин агылды (Қ. Жантөшев).

СЕЛ (ир.) 1. ташкын, каптаган суу. Төөнү сел алса, эчкини ас-
мандан көр (макал). 2. өтм. каптаган калың эл. Жер жайнаган
сел болуп, келген экен калмактар («Манас»).

СЕЛЕБЕ (ар.) кылыч. Мурундарын карасаң, Селебенин кабындай. Муруттарын карасаң, Ай балтанын сабындай («Манас»).

СЕЛО (ор.) кыштак. Тар экен, — деп ойлонду Сайын, — Селонун үстү жагына он нече километрге созулган кеңири жол салуу керек! (А. Саспаев).

СЕЛЬХОЗАРТЕЛЬ (ор.) айыл чарба артели, айыл чарба уюш-

СЕЛЬСОВЕТ (ор. сельский совет) айыл совети жапа анын төр агасы, башчысы. Сельсовет көчө учунда чаап баратат, Кашка атын олбуй, солбуй сабап шак-шак (А. Осмонов).

СЕМИНАР (ор. <лат.) кандайдыр бир дарыс же тема жөнүн
де өткөрүлө турган окуунун түрү.

СЕМИЧКЕ (ор. семечка) күн караманын уругу. «Ит атаар се-
мичке сатканы жөнөп атыптыр, мен дагы барып келем», — деп дел-
мекчи менен Улукбек аксеге

СЕНЕК (кырг.-монг. ценг) 1. узун саптуу жыгач айры. Сенеке айры менен үйүкө ылвук. 2 өтм. одоно, орой сөз. Сени! деген сенеке

СЕНЕК СӨЗ (кырг., эск.) грамматикада: өзгөрүлбөгөн сөз (тил боюнча алгачкы окуу куралдарында колдонулган термин).

СЕНТАБРЬ (ор.<лат.) календарь жылынын
Сентябрда мектептерде окуу жылы башталат (сүйл.).
СЕПАРАТОР (ор.<лат.) сүтөн каймак майды ажыраткыч ма-
шина, Сепаратору иштейт бекен, билип келчи (сүйл.).

СЕПАЯ (ир.), сыпай м-н бирдей.
СЕПАЯЧЫ (ир.-кырг.), сыпайчы м-н бирдей.
СЕПИЛ (кырг. эск.) 1. коргон, шаарды курчаган бийик дубал
и. а. т. Сепил камалы («Манас»). 2. өтм. чеп

Кара калмак, кытайды, **Сепилине** камады («Манас»). 2. Өтм. чың коргогуч. Ээ, балам, илгеркинин ыры бекер чыккан эмес: «Алгач Тоо менин Теңир-Тоом, элиме сепил сеңир тоом!» деп... Бекер чыккан ыр эмес-ов! (Ч. Айтматов).

СЕР (ир.), зер м-н бирдей.
СЕР ДЫМАК (ир.) ою далай жерде; көөдөнү көтөргөн; сөз чон. Күпшундаган сен өңдүү, Кулда болот сер дымак (Тоголок Молдо).

СЕР САБИЗ (ир.) сабиз көп кошулган, сабизн көп. Бирөө чоң кепкир менен сер сабиз палоону тосулган табакка салып жатат (Ж. Мавлянов).

СЕР САКАЛ (ир.-кырг.) чоң сакал.

СЕР САКАЛ (ир.-кырг.) чоң сакал.
СЕР СӨӨЛӨТ (ир.-ар.) кокурайма, кокурайган, ыгы жок кооз
долгон. Жамандын бир аты — сер сөөлөт (ылакап).

СЕР ЭСЕП, САР ЭСЕП (ир.-ар.) сараң, битекарын, тарык, битирген.

СЕРАП (ир.) 1. сууга канган, кана сугарылган. 2. өтм. мол, көп, толгон. Мал серап эле (сүйл.).

СЕРЕПЧИЛЕ (кырг.-монг. саравчлах) алаканды чекеге калкалап кароо. Кызылдан жибек көйнөгүң, Серепчилеп мен карайм, Көрүнбөйсүн, дүйнө күн (Эл ырлары).

СЕРЖАНТ (ор.-фр.) кенже командирлик составга берилүүчү наам жана ушундай наамы бар киши.

СЕРТ (ир.) 1. кыртыш сүйбөө, жактырбоо, салкын кароо. 2. өтм. өңү суук, райы жаман, өңү жаман. Энесиз жетим деген энеле суук, серт экен (А. Убукеев).

СЕССИЯ (ор.-лат.) кээ бир коллегиялуу же өкүлдүү бийлик органдарынын заседаниеси. СССР Жогорку Советинин сессиясы ачылды.

СЕТЕР (кырг.-монг.) 1. этн. ийык кылып эркин коё берилген мал (мунун этни да жебейт, жүнүн да албайт, калмак-монголдордо да ушул сыяктуу мааниде). 2. өтм. өңү суук, кебете-кешпири жаман.

СИАН ак кодол, дары өсүмдүк. Мен аны сиан деймин, кыргыздар ак кодол дейт экен (К. Жантөшев).

СИГНАЛ (ор.-нем.) жарык, добуш аркылуу кабар, буйрук, команданы билдирүүчү шарттуу белги. Мадиев директордогу жайсыздыкты байкады. «Да-а алгачкы сигнал милдетин ушул да аткарат. Калганын коё туралы» деп ойлонду да башка сөзгө көчтү (А. Саспаев).

СИЙДИК (ар.) кайрат, эрдик. Сийдиги булут айланды — коркуп, кайраты булуттай тарап, жипти кетти.

СИЛОС (ор.-исп.) 1. тоют ачытылуучу ороо. 2. ачытып жасалган тоют. Уйлар короодо эрине басып, чачылган силосторду терип маккайышат (А. Саспаев).

СИРКЕ (ир.) уксус, ачык суу, кычкыл суюктук (ак серке).

СКЛАД (ор.) түрдүү нерселерди сактай турган жай, имарат. Колхоздун мүлкү склад, Колума алдым тетрадь. Капалуу көңүл ачылсын, Кат жазып турсаң батыраак! (Эл ырлары).

СЛЕТ (ор.) кандайдыр бир массалык уюмдун, кесиптеш адамдардын өкүлдөрүнүн чогулушу, жыйналышы. Пioneрлердин слету. Малчылардын райондук слету.

СМЕНА (ор.) кезектешип иштөө, алмашып иштөө. Шахтерлорду таңкы сменага чакырган гудок созолонду (С. Сасыкбаев). Смена бүтүп, жумуштан чыккан элдердин асты үйлөрүнө кайта баштады (Ө. Даникеев).

СНАРЯД (ор.) артиллериялык куралдар менен атылуучу ок. Немистин снаряды жакын жерден жарылып, же өлтүрүп тынбаптыр, же соо койбоптур (Ч. Айтматов).

СОБОЛ (ар.) суроо. Баяндамачыга соболуңар барбы? — деди көпчүлүккө кайрылып (К. Баялинов).

СОДА, СООДА (ир.) өтм. ашыктык, сүйүп калуу. Өтө кыйын иш экен, Ашыктыктын соодасы (Барпы).

СОВЕТ (ор.) мамлекеттик бийликтин органы, кеңеш. СССР Жогорку Совети. Баатыр совет эли Улуу Ата Мекендик согушта өтө кайратмандык көрсөтө алды («КМ»).

СОВУР (ар.) айдын аты (22-апрель менен 21-майга туура келет). Совур айында күн совуурлайт (күркүрөйт).

СОВХОЗ (ор. советское хозяйство) советтик чарба. Жапжаны автомобилдер менен тракторлор совхозго биринин артынан бири келип жатты (А. Саспаев).

СОКО (ор. соха) жер айдагыч курал. Ондолсун соко, Тырмоолор кошо (Шамей Токтобай уулу).

СОЛДАТ (ор.) катардагы аскер кызматкери. Адегенде жайдак вагондордо чүмкөлгөн замбирек, танкилер жанындагы мылтыкчан кишилер менен көзгө урунуп, анан вагондордун эшигиндеги топ-топтон солдаттар, кыяк, ыр, сөз — кулакка-көзгө илинбей алмашылып суулдады (Ч. Айтматов).

СОМ (ир.) 1. туяк. 2. өтм. чулу. Камыш кулак, сом туяк, Каса туулар андан көп («Манас»).

СООГА (ир.): жан соога — жанымды аман кой, өлтүрө көрбө!

СООГАТ (ир.) 1. башка жактан келгендеги, сапардан келгендеги олжо. 2. өтм. олжодон бирөөгө берүү же алуу.

СООДА (ир.) сатык, алыш-бериш, сатып алуу. Ак бетте кызыл болбойт, нур болбосо, Сооданын иши жүрбөйт, нур болбосо (Барпы).

СООДАГЕР (ир.) түрдүү нерселерди сатуучу, сатып алуучу. Жайы-кышы жүгүрдү, Соодагердин тыйыны (сүйл.).

СООП, СОБОП I (ар.) дин. жанга аралжы боло турган иш, тиги дүйнөдө жанга пайдасы тие турган иш. Ай, ай кожо, Айко-жо, Кеңке окуп каласын. Сообунду өзүң ал, Султаным Чубак келе атат («Манас»).

СООП, СОБОП II (ар.) адилет, туура. Саа сооп болуптур таяк жегениң (сүйл.).

СООПКЕР (ар.-ир.) дин. күнөөнү кечире турган, жанга пайдасы тие турган иш. Ким соопкер, ким кайрикер, Өзүлөрү ойлосун (Токтогул). Соопкер сендей өткөн жок, Кычкачын колго кармаган, Кылабаган иши калбаган (Тоголок Молдо).

СООРУН (кырг., эск.) мөрөй, байге. Сүрөлгөн атка соорун жок, укпай калдым дебегиле, чечип таштагыла эмитен күлүктөрдүн чылыбырын (Т. Касымбеков).

СООТ (кырг., эск.) найза, ок өтпөс үчүн майда темир төнөлүктөрдөн илиништирип жасалган жоокер кийими (өзб. соут). Нак сооттун жакасы бар, жени жок, Чын жакшынын ачуусу бар, кегин жок (ылакап).

СОПУ (ар.) 1. дин. бул дүйнөнү тарки кылган, дүйнөнүн жыр-галымын кечкен, акыреттин камын гана кылган адам. 2. дин. кулаачыл, такыба адам. Сопунун көөнү азанда, Соргоктун көөнү каалайчыл, такыба адам. Сопусунган молдонун үйүнөн жети камандын запда (Токтогул). Сопусунган молдонун үйүнөн жети камандын набышы чыгыптыр (ылакап). 3. дин. азап чакыруучу, адамдарды намазга чакыруучу адам. 4. теспенин ичиндеги эң чоң мончок.

СОПУ СААДЫК (ар.) чыныгы таң, таң агаруу, таң кулан өөк болуу. Сопу саадык чалганда, Таң агарып атканда, Тараза жылдыз батканда («Манас»). Сопу саадык чадып, алыскы тоо-тоонун дыз батканда («Манас»).

СОПУТ (ир.) 1. ак, апакай. 2. мойсопут — ак сакал, сакал, чабашы агара баштады (Ш. Үмөталиев).

СОПУТ (ир.) 1. ак, апакай. 2. мойсопут — ак сакал, сакал, чабашы агара баштады («муй — түк»). Өңчөй жаштардын арасында чыла ак кирген адам («муй — түк»). Оңоңу — Карабай мойсопут кишидей көзгө комсоо көрүнгөн үй ошонук — Карабай акеники (Ж. Мавлянов).

СОРПО-ШИЛЕҢ (кырг.-монг. шөлөн — аш) 1. этн. байыркы түрк-монгол элдеринде кандын элге берген этни (ошол эттен ооз тийгендер — канга багынычтуу, караштуу болуп калган. Бул сөз иран тилдерине да кирген). 2. өтм. эттүү тамак. Кырманчыларга сорпо-тилдерине да кирген).

шилең берем деп, председатель тоодогу малга чыгып кеткен (К. Баялинов).

СОТ (ор. суд, судья) 1. бий судья. 2. сот болуу, бийлик кылуу. Күнөөсү жок сот болуп, Күкүгүң элден жок болуп (Токтогул).

СОТКЕ (ор. сутки) күн-түн. Жыйырма төрт саатка барабар убакыт. Бир соткенин ичинде ишти бүтүрдүк (сүйл.). Жаралуу болуп жыла албай, Бир сотке жаттым бозоруп (Эл ырлары).

СОТО (ир. соте) мардек, жүгөрүңүн данынан ажыратылбаган өзөгү.

СОЦИАЛИЗМ (ор. <лат.) коммунизмдин биринчи, алгачкы баскычы.

СӨК (кырг., эск.) таруу. Азык кылып кеткин деп, Актаган таруу сөк берди (Токтогул).

СӨЛ (кырг., эск.) кан. Бетинде тамчы сөлү калбай бырышкан (К. Жантөшев).

СӨЛКӨБАЙ (ор. целковый) 1. тар. бир сомдук, элүү тыйындык күмүш акча. Бергенге жараша күмүш сөлкөбайлардан бербейсинби! Буларын чай орогон кагазбы, эмне? (А. Убуксев). 2. сөлкөбайдан жасалган чач мончок.

СӨӨЛӨТ (ар.) шаң, даназа, шаан-шөкөт. Башта даража тургандан кийин, даражалуудай сөөлөт менен эле жүргөн жакшы (К. Жантөшев).

СӨӨМӨТ, СУКБАТ (ар.) кеңеш, маек, кеңешүү, акылдашуу. Чай үлпөтү жөнүндө (Сэи-но Рикью) сөөмөт китебин жазган (К. Жусупов).

СӨПӨТ (ир.) 1. ак, апакай. 2. өтм. кагырап куурап калган сөөк. Талкан кылып таштайбыз, Чаң бастырып калаасын. Чакырып келбейт Семетей, Сөпөт болгон атасын («Семетей»).

СӨРҮ (кырг., эск.) көлөкөгө жыгачтан жасалган текче, сере. Чоң атасы жүзүм сөрүнүн түбүнө отуруп, жаңы келген газеталарды окуп жаткан (Ж. Мавлянов). А дегенде жолдош-достор бак ичиндеги, дарыя боюндагы сөрүдө дасторконго чай, нан, бал, жемиш, каймак коюп отуруп сүйлөшүп эс алабыз (К. Жусупов).

СПРАВКА (ор.) 1. маалымат, кабар. 2. маалымат жазылган кагаз. Иштеген ишин тууралуу справка керек (сүйл.).

СПРАВОЧНИК (ор.) түрдүүчө маалыматтар жазылган китепче, маалыматчыл китеп.

СПУТНИК (ор.) аалам мейкиндигине учурулган механизм, тетик. Эң биринчи жолку спутник Советтер Союзу тарабынан учурулду.

СТАРЧЫН (ор. старшина) падыша заманында: ыгым-чыгым, салык жыйноочу адам. Кандайсыңар кадимки старчындар, Сөзүнүн жарымы өтүркү, жарымы чыңдар. Алык-алман жыйнаган кыпчактар, Жардыны ээп жедин нечен жылдар (Тоголок Молдо).

СТАТУЯ (ор. <лат.) айкел; адамдын же жаныбардын колодон, таштан ж. б. жасалган тулкусу.

СТОЛ (ор.) 1. үстүнө бир нерселерди коюуга, түрдүү иштерди киши илгерки адаты боюнча столдун кырбусун кармап, буюм. Тиги боюнча сөзгө кирди (А. Саспаев). 2. өтм. стол үстүнө даярдалган аш-тамак. Меймандар келгенче стол да даяр болду («КМ»).

СУБХАНАЛЛА (ар.) дин. мактоого татыктуу жараткан; теңирге мактоо. Оо, парбардигер! Субханалла! Оозуна келме ал. Оо,

пайгамбар, сахабалар, Оо, Чилтендер! — деп, эл жакасын кармана калды (Ш. Үмөталиев).

СУЗ, СУС (ир.) 1. бош, алсыз, көпшөк. 2. өтм. көңүлсүз, кабагы түшүңкү. Сабылып көөнүм суз болуп, Санаага калсам туш болуп (С. Жусупов).

СУКАН (ир.) 1. сөз, кеп. Суу аласын авыздан, Суканын ширин майыздан (Барпы). 2. өтм. түн. диал. коркуу, сүлдөрү кетүү (дайыма «учуу» деген сөз менен бирге айтылат да, «кебетеси кетип, өлүм сыны кирип калыптыр» деген маанилерди берет).

СУКБААТ, к. сөөмөт.

СУЛП I, СУП (ир.) ак кездеменин бир түрү. Суйкая басып суу алган, Сулп элечек чубалган (Тоголок Молдо).

СУЛП II (ар.) 1. бекем, мыкты, катуу, чарым. 2. өтм. сөөгү жок эт, кара эт. Эки кило сулп эт алдым (сүйл.).

СУЛПУКОР, к. зулпукор.

СУЛТАН (ар.) 1. мамлекеттин, элдин акими. Султан Бабыр акылы жетик, кайраттуу азамат чыгып, Амир Темир бабасынын чачылган өлкөсүн бириктирем деп, кол баштап чыгат (Т. Касымбеков). Баатыр Манас султанга, Ай балтанын зарпы өтүп («Манас»).

СУЛТАНЗААДА (ар.-ир.) кандын, бектин, акимдин тукуму. Султанзаада болгон соң ата мурасын талашпай, көр оокаттын артынан коңулда калган намыс (Т. Касымбеков).

СУМКА (ор.) 1. баштык, капчык. 2. кээ бир жаныбардын баласын салып жүрө турган боорундагы капчыгы.

СУНДУН (кыт.) аскердик мансап (эпос боюнча). Аленир жаа-сын шайлаган, Аяр сундун Дөрө бар («Манас»).

СУП, СУРП (ир.) ак кездеменин бир түрү (камсуп, кансуп деп да айтыла берет). Оң өтпөгөн суп чепкен, Жездең айкөл шерге куп чепкен («Манас»). Карагай каршы, тал жумшак, Арчадан табыт алды эми. Суп төшөк салып алдына, Баатырды бегирээк танып салды эми («Манас»).

СУПА (ир.) түш. диал. короого же үйдүн ичине жыгачтан жетипурактан күн жылууда жатууга же отурууга ылайыкталып салынган жай, секиче. Эшигин алды бир супа, Бетине койдун ак уна (Эл ырлары). Тиги үйдүн алдындагы супада кичирээк кыз бала камыр тоголоктоп жатат (К. Жантөшев).

СУПАА (ар.) таң, таң жарыгы, таң маалы. Жарк этип карап койгонун, Таң супаасы жарыктай (Барпы).

СУПАРА, СУПУРА (ар.) өтм. камыр жаюу, ун-талкан элөө үчүн колдонулуучу койдун же эчкинин терисинен жасалган жаргак. Сейде жеңе, апам отко жиберди! — деди ал, супарадагы кыламык тал-капды телирип карап алып (Ч. Айтматов).

СУПАТ (ар.), к. сапат, сыпат.

СУР (ар.) өң, бет, жүз, кебете. Суру жаман неме экен. О, сурун курусун! — деди («Чалкан»).

СУРМА көздүн жапкычынын бүктөөсү. Көпшөгөндөй жумуру, Көлдөрүндүн салаасы, Козголтуп ичти күйгүзгөн, Сурмалуу көздүн карасы (Эл ырлары), к. сүрмө.

СУРНАЙ (ир.) чоор, үйлөп добуш чыгарма аспап. Муну угуп карасы (Эл ырлары), Сурнайларын тарттырды («Манас»). Сурнай, кыяк, комузду, Бир нерсе айткан добушчу, Биринчине келбей койбо деп («Манас»).

СУРП (ир.) бөз, ак кездеме. Май куйругунун бир жагы кызыл-көк, ак кездеме. Май куйругунун бир жагы кызыл-көк, ак кездеме.

дап, тар шымы менен сурп дамбалынын чоң айрыгы кабаттала салдап баратты (С. Жигитов).

СУРПА (ар.). Жерге жазылган сурпанын четинде отуруп ун элөп жаткан Сейилканды көргөндө, Даша дагы тизе бүгүн отура калды (Ж. Мавлянов); супара, супура м-н бирдей.

СУТУМ, СУТУН (ир.) устун м-н бирдей.

СУУ (кырг.) суутек менен кычкылтектин эң жөнөкөй бирикмеси, жытсыз, түссүз, даамсыз, тириликке эң керектүү суюктук. Жети кабат жер астын, Жарып чыккан аккан суу. Ааламдын баарысын, Багып чыккан аккан суу (Жеңижок). Суу жүрөк — абдан коркок. Суу карк — карама сокур. Суу жинди — ашыган теңтек. Суу тилмеч — башка тилди өтө мыкты билген адам. Суу болуу — аябай убара болуу.

СУУСАР териси абдан баалуу жаныбар (ор. кунница). Заманында суусар бөрк, Кимдер ыргап кийбеген. Колдо дөөлөт барында, Кимдер жыргап жүрбөгөн («Манас»).

СҮЗӨК (ир.) сезгенүү оорусу.

СҮКҮТ (ар.) унчукпоо, жымжырттык. Нөкөрлөр жалтанып, сүкүт тартып үнкүйүшүп калышты (Т. Касымбеков).

СҮЛӨӨСҮН мышыктар тукумуна кирүүчү жырткыч жаныбар (ор. рысь). Көк сүлөөсүн бөрк кийген, Көгаладай ат минген («Манас»). Сүлөөсүндөй керилип, Сүйлөргө сөздөн эринип (Эл ырлары).

СҮМБӨ (ир.) мылтыктын найып, үтүн тазалагыч. Сүмбө менен сүмбөлөп, Тарткы менен тарткылап («Манас»).

СҮМБҮЛӨ (ир.) 1. асмандагы жаркырак жылдыз. Узун этек ургаачынын алды эмес белең, кайран келин! Боз кыроодогу сүмбүлө жылдыздай жоодурап кете бердиңби? (Ш. Үмөталиев). 2. түш. днал. айдын аты (август — сентябрга туура келет). Жене үшүн калба, сүмбүлө быйыл эрте туубадыбы, күн жакшы эле салкындап баратат... Эшин камзолун чечип үстүнө жаба берди (Т. Касымбеков).

СҮННӨТ, СҮННЕТ (ар.) 1. дин. Мухаммед пайгамбардын тирүү кезинде иштегени, жүргөн-турганы жана айтып кеткен осуяты. Балам, мен пайгамбардын сүннөтү деп төрт катын алдым эле, төртөө тең туубас болду («Кедейкан»). 2. эркек баланы отургузуу.

СҮРМӨ (кырг.) 1. көздүн курбу кабаты. 2. өтм. көздүн үстү, астына тартылган боек.

СҮРӨ (ар.) дин. курандын главасы, бабы. Жаасын деген сүрөнү Жат алгандай бат айтып («Манас»). Ушундан соң казий кыска сүрө окуп, Шералыга хандык таажы кийгизди (Т. Касымбеков).

СҮРӨТ (ар.) 1. бир жандуу нерсенин кагаз же бир жайпак албайм (Ч. Айтматов). Ченебеген ак көңүл экени ушул сүрөттө жайлап турганынан эле байкалат («Ала-Тоо»). 2. элес, сөлөкөт. Көз алдыма жаңы сүрөт тартылды (Т. Сыдыкбеков).

СҮТ (ар.) өсүм. Жарды, жалчы баарында, Карыздар кылган сүт менен (Токтогул).

СҮТКӨР (ар-ир.) өсүмчү, өсүмгө пул, акча берүүчү. Мындай Анын бергенине кубанба. Жолобогун сүткорго, Жакын жатпа бит-сүткор байлардан, Көтөрмөгө пул алып, Бекерден таап алгандай, корго (Токтогул).

СЫДЫК (ар.) чынчыл.

СЫДЫРГА (кырг. эск.) жапырт чабуул. Сыдырга жүрсө сүрдөнгөн («Манас»).

СЫЙКЫР (ар.) 1. дуба, арбоо, дарым, апсун. Сыйкыр окуп дубалап, Жайыттагы малдарын, Алда кайда кубалап («Манас»). 2. өтм. керемет, сыр. Бул теректин түбүндө менин өмүрүмдүн эң бир сыйкырдуу чагы калгандай (Ч. Айтматов).

СЫЙКЫРЧЫ (ар-кырг.) дубакөй, көз боочу, көз байлоочу, аяр. Жети баштуу жез кемпир, Сыйкырчы экен, зерчи экен («Эр Төш-түк»).

СЫЙМУН АРАЛЫ кыргыздын улуу жомогу «Манаста» Япондордун турган аралы (Сегун деген сөздөн деп болжоймун. «Сегун» — 1192 менен 1867-жылдын аралыгындагы феодалдык Япония-нын башкаруучулардын наамы). Сулаймандын тушунда, Журт бузулуп ошондо, Жабырга малын салыптыр, Кытайдан качып кыйла журт, Жапан болуп калыптыр, Жапан атка конунтур. Көтөрүш деген эри бар, Сыймун арал жери бар («Манас»).

СЫМ (ир.) металл жип. Тиши актаган күрүчтөй, Он шоошагы, сыпаты, Сымга тарткан күмүштөй («Манас»); зым м-н бирдей.

СЫМАП (ир.) күмүш сымал ак, бөлмө температурасында суюк оор металл. Сымаптай жүзүң мелтидеп, Саамай чачын сеңседи (Барпы).

СЫМТАРАЧ (ир.) түш. днал. туяк жонгуч аспап, туяк жонгуч бычак.

СЫН 1 (ир.) көөдөн, көкүрөк сөөк, тулку сөөк. Сын туташып, бой муздап, Жатпай турган болсочу (Токтогул). Түндө ачылып калганмынбы, ойгонсом эле сыным туташып калыптыр (Ж. Мавлянов).

СЫН II (ар.) араб алфавитиндеги 12-тамганын аты. 60 деген сандын ордуна жүрөт.

СЫНЧ (ир.) 1. там үйдүн каркасы. 2. үйдүн каркасынын чабактары. Дарбазалуу коргондун, Сынын алды басмачы. Элдин баарын ыйлатып, Тынчын алды басмачы (Барпы).

СЫНЫП (ар.) класс (1920-жылдары колдонулган термин). Үчүнчү сыныпта окуп жүргөн кезим (сүйл.).

СЫПАА, СЫПАЙЫ (ир.) 1. таза, мөлтүр. 2. сылык, адептүү, тарбиялуу. Сыпаа сырын жашырайт (макал). Аялдардын сыпаасы, Көп каткырып күлбөгөн (Барпы). Күп-күп сүйлөп чакчырылган начальниктерди көп көргөн кыштак калкы Бейшеке Урғанневдин сыпайы жосундары менен кынылдап сүйлөгөнүн аябай өгөйлөдү (С. Жигитов). 2. өтм. кербез, каңтары бар. Сыпайы тоңбойт, бирок, калтырайт (макал).

СЫПАЙ I (ир.) тар. 1. жоокер, черүү, солдат (хинд. сипайдан оошу мүмкүн). 2. Кокон хандыгынын убагындагы мансап ээси. Абдырахман... деди Абыл бий өрттөнүп, Мага эки жүз сыпай чыгарт Анжияндан. Бир сыпай набыт болсо, кунун төлөйм (Т. Касымбеков).

СЫПАЙ II (ир.) өзөндү, дарыяны бөгөй турган үч буттуу шаты жыгач. Бул үч буттуу шаты жыгачтын арасына чырпык, куурай салып, таштар менен бастырып өзөндү бөгөгөн. Илгерки замандан бери келе жаткан ыкма. Суу жакалай соройгон сыпай жыгачта, сынын бирине кичинекей кайык байлануу экен (С. Жигитов). Жээк-те жаткан карагайларды көптөп сүйрөшүп, суунун шарына салышты, а тиги тушка сыпайды кабаттап салбаса токтобойт (С. Өмүрбаев).

СЫПАЙЧЫ I (пр.-кырг.) Кокон кандыгынын убагындагы жоокер, черүү. Сypайчы менен сырдаша (ылакап).

СЫПАЙЧЫ II (пр.-кырг.) сыпай, сепая жасап, өзөн бөгөөтү адам.

СЫПАТ (ар.) 1. заттын ички касиети. Жай сыпаты бир сонун, Жандын баары дүрбөгөн (Токтогул). 2. кебете, келбет. Жаңы келген келиндин, Оң бетинен тилдирип, Нур сыпатын бүлдүрүп, Ордодон сүйрөп чыкпасын («Манас»).

СЫР I (ар.). жашырыкча. Эки курбу баш кошуп, Сүйлөшсө ички сыр кызык (Токтогул).

СЫР II (пр.) 1. баш, чоку. 2. уч, нерсенин учу. Сыр жебе (пр.-кырг.) — учтуу жебе. Алөңгир жаа, сыр жебе, Кошо тартат Чыңкожо («Семетей»). Сыр найза (пр.) — учтуу каскак, курч каскак. Береки сайышка алган сыр найза, Карангыда көтөрсө, Ай тийгендей жарк эткен («Манас»).

СЫРА, СИРЕ (пр.) 1. бүртүк, бир бүртүк, кенедей. 2. өтм. та-кыр, таптакыр. Анын айтканы мага сыра жакады (сүйл.).

СЫРАТ КӨПҮРӨӨ (ар.-пр.) дин. кыл көпүрө.

СЫРАЧ, ЧЫРАШ (пр.) желим.

СЫРГА (кырг., эск.) аялдар кулагына тагына турган иймек, сөйкө (түрк тилдеринде түрдүүчө тыбыштык өзгөрүүлөргө учураган. Орус тилине «серьга» болуп кирген). Кулагында кыздардын, Күйгөндөй каухар сыргасы (Т. Үмөталиев).

СЫРГАК (пр.) 1. сергек, шырп алдырбаган сак. 2. Манастын чоросунун аты. Чырм этип уйку албаган, Чыканактап калбаган, Атка жеңил, тайга чак, Чыканактай эр Сыргак («Манас»).

СЫРДАНА (ар.-пр.) ичинде кири жок, арамы жок; бири бирин жакшы билген. Ал экөөбүз сырдаана болгон жакшы жолдошпуз (сүйл.).

СЫРТТАН күчтүү жыртыктын бири (анын жонун бүтүндөй тикирейген жал басып, кулагы тикчигий, башы чоң, тумшугу шуш-тугуйраак келип, башка жыртыктар жей албаган жиликтин ба-көк жал деп ушул жыртыктын кебетесине салыштырган). Манасты таным дыйкан барында, Мен бейбак эмнениден кем элем (Тоголок Молдо). Балтабайдын Бөрүбасары бөрүнүн сырттанындай күлүм-сүрөп, мал-жандын жүрөгүнүн үшүн алып жүргөн күнү өттү (С. Өмүрбаев).

СЫЯ (пр.) 1. кара, капкара. 2. өтм. жазуу үчүн колдонулуучу түрдүү түстөгү суюктук. Жазуучунун сыясы Өктөбүрдүн тамчысы (Тоголок Молдо).

СЫЯК (ар.) кебете, кешпир, түр. Белдемчи, соот, кыягы. Бул жерден чыккан киши эмес, Ойлоп көрсөм сыягы («Манас»). Сыя-бар окшойт. Уполномочун конторго чакырып жатат (К. Баялинов).

СЫЯПАТ (ар.) сыйлоо, урматтоо; аш-тамак берип кадырлоо. Бий, бизге жооп берин...— деди Бекназар кетүүнү эсине салып, сыяпаты үчүн Каракаш айымга ыракмат айтты (Т. Касымбеков).

СЭЭР I (пр.) кытай жеринде илгери колдонгон күмүш акча. Кош... Ал эми койду үч сээрден сатса — алты сээр, алты сээр (К. Жантөшев); зээр м-н бирдей.

СЭЭР II (ар.) сыйкыр, дуба. Сээр окуп дубалап, Жайыттагы малдарын, Айдатып ийип кубалап («Манас»).

СЭЭР III бодо малдын моюн жак жону. Сээри бийик. Сээри кенен уй; зээр II м-н бирдей.

Т

ТАI (кыт.) ур. саба, качыр! Таң атты да күн чыкты, «Та» деген гана үн чыкты. Тарсылдата сабады, Атасы менен баланы (А. Чо-робаев).

ТАА (кыт.), та м-н бирдей.

ТААЖЫ (пр.) кандын, падышанын баш кийими. Ашка келген канча жан, Алтындуу таажы кийгизип, Карыяңыз Кошойго Калк башкарып билгизип («Манас»). Сураймын десең эл мына, Кийсен таажы чен мына (Токтогул).

ТААЖЫДАР (пр.) таажылуу, таажы кийген (падыша, кан).

ТААЗИМ (ар.) 1. жүгүнүү, кулдук уруу. Он башы менен миң башы, Кангайдын жарым каны деп, Алмамбетти көргөндө, Таазим кылды чуркурап («Манас»). 2. сый көрсөтүү. Таазим кылып тамак берешти (сүйл.).

ТААЛА (ар.) дин. баарыдан жогору турган (кудайдын сыпа-ты). Эки башты айырган, Эгем таала боору таш (Тоголок Молдо).

ТААЛАЙ (ар.) бакыт, ырыс, кешик. Таалайга жазган жазууну, Көрүшө турган күн окшойт («Манас»). Жамийла анык таалайын эми тапты деп ишенгем (Ч. Айтматов).

ТААЛИМ, ТААЛЫМ (ар.) 1. окуу, илим, билим. Кичикке чоң-дун бергени, Таалим болот турбайбы (Барпы). 2. үлгү, нуска. Ко-музга колун чуркаткан, Далай ырчы, акынга, Таалим берип сын-таккан (Токтогул).

ТААЛИМ-ТАРБИЯ (ар.) окуу-үлгү; билим-жөрөлгө. Айтаар акыл-насаатыбызды айтканбыз. Берер таалим-тарбиябызды берген-биз (Ж. Мавлянов).

ТААМИЛ (ар.) жаңы тиккен. Мындан үч-төрт күн илгери Жа-нибек жаңы таамил алма багынын бир четинде чыккан...жалгыз түп талдын түз каласын кыйган (Ж. Мавлянов).

ТААН, ТААНДЫК (ар.) тиешелүү, караштуу. Мага таандык нерсени сен талашпа (сүйл.). Таандык атооч (грамм. термин).

ТААСИР (ар.) жугум, из. Эмне экенин билбейм, же балалык таасирдин күчүбү (Ч. Айтматов).

ТААТ-ИБАДАТ (ар.) дин. кудайга кулчулук ырымдары. Таат-ибадат менен керээли-кечке убара болгон журтта калыптыр (ыла-кап).

ТАБА (пр.) нап бышыра турган идиш. Табага бышкан нап же-гип келсе талыкпай иште (сүйл.).

ТАБАК (ар.) 1. жыгач идиш. Батыш бышкан этин жыгач та-бакка салып келип ортого койду (Н. Байтемиров). 2. барак кагаз. Басма табак.

ТАБАРИК (ар.) ыйык, касиеттүү. Букара калың элибиз, Таба-рик сиздин кебиңиз (Токтогул). Макени чымчыктар терип жешет да, көрдөгү апанардын ысымын узакка табариктей сактап жүрү-шөт,— деди атам жай (А. Матисаев).

ТАБИГЫЙ (ар.-пр.) 1. жаратылышка таандык. Жер астындагы табигый байлыктар. 2. өтм. боло бере турган.

берген убакта, Тил да чоочун, кагаз да жок кыйналып, Молдолордо болгон элем суракта (А. Чоробаев).

ТАКТАЙ (ир.) жука тилинген жыгач. Жалаң тактайдан салган там үй.

ТАКТАПОС (ир.) кой же эчки терисинен жасалган көлдөлөн.

ТАКЫБА (ар.) сопу, динге бек адам. Шарыятты билбеген, Же адамга окшоп жүрбөгөн, Такыбанын көрдүм нечесин (Токтогул).

ТАКЫК (ар.) 1. так, так текшерүү. Улам кайталап такыктай берди. 2. өтм. катуу. Поездге билет алууда, поездде бара жатканда документтерди текшерүү ишн такык болгондуктан... (К. Жантөшев).

ТАКЫЛЕТ (ар.) түбөлүк, түбөлүктүк, дайыма болуучу. Берекелүү дыйкан суу—Туулган жердин баласы. Такылетин карачы (Барпы).

ТАКЫЯ (ар.) топу. Бүлдүркөндү айта көрбө, эн таттуу, Бирден терип, такыяга салчубуз (Т. Байзаков). Таз такыядан жугат (макал).

ТАКЪ I (ир.) түш. диал. жүзүм, жүзүмдүн сабагы.

ТАКЪ II (ир.) асты. Тагымда түзүк төшөк жок, Жата албаймын ойдолоп (Барпы). Тамагыңдын тагине Маржан таккын, ыргалым (Эл ырлары).

ТАЛАК (ар.) 1. аялын коё берүү, аял менен ажырашуу. Катнын талак кылып, коё бериптир (сүйл.). 2. өтм. кечүү, таштоо. Талак кылып бутумду, Таштап келдим журтумду («Манас»). 3. өтм. оңбогон, митаам. Бир кудайдан коркпогон, Катны талак арамы (Токтогул).

ТАЛАК БАЙЫН (ар.) экинчи баш кошууга уруксат кылынбаган талак (үч байын же үч талак деп да аталат), к. байын.

ТАЛАК КАТ (ар.) аял менен ажырашуу кагазы.

ТАЛАНТ (ор.<гр.) шык, ышкы. Таланттуу жазуучунун чыгармасы.

ТАЛАП (ар.) мүдөө, тилек, көксөө. Чакырып алып кашына, Талап кылып келгин деп, Эр Манастын ашына («Манас»). Кандай экен Жанаалы, Бул баландын талабы (Токтогул).

ТАЛАПКЕР (ар.-ир.) үмүттөнүүчү, тилек кылуучу, талпынуучу. Талапкер киши чыкпады, Балбансынын тургандар, Далдаланып ыктады («Манас»).

ТАЛГАТ (ар.) өң, кебете, келбет.

ТАЛИНКЕ (ор. тарелка). Мобу чараны ал, талинкени да ал,—деп кемпир эпилдеп күбүрөйт (Ч. Айтматов), к. тарелка.

ТАЛКЫ (ар.) кычкыл, шор, ачуу. Сага ракмат, мени эркек баладай өстүргөнүң. Антпесей, сен мага катуу мүнөз бербесен, жүрөгүм сууга салган туздун талкысы болуп, кайгынын түбүнө чөгүп кетмек элем (Ш. Садыбакасов); далкы, далк м-н бирдей.

ТАЛМУД (ар.<байыркы еврейче талмуд—окуу, үйрөнүү) байыркы еврейлердин диний ыйык китеби (биян замандан үч кылым мурун түзүлгөн).

ТАЛМУДИСТ (ор.) 1. дин. талмуддун айтканынан чыкпаган, талмуддун жолун жолдогон адам. 2. сокур ишенүү, акылга салбай эле талмудда айтылган деп ишене берүү. Мугалим деген талмудист эмес, ал кайсы доордо болбосун дайым революциялык тарбиячы, антпесе анын коомго пайдасы кем болот (Ч. Айтматов).

ТАМАМ (ар.) 1. бүткөнү, аягы. Бир жыл тамам болгончо, Шырдакбек катын алган жок (Тоголок Молдо). Эми чекке аз калды, суудан өткөн соң тамам (Ч. Айтматов). 2. бардыгы, бүткүл.

Балбанга Кошой чыкты деп, Жолоюбуз мыкты деп, Кубанды калмак тамамы («Манас»).

ТАМАМАТ (ар.) дайыма, качан болбосун. Жол катары, тамамат күнү тынчын алган бул суроого, түйшөлткөн ойлорго Мамбеттин гана тиешеси жоктой (Ш. Садыбакасов).

ТАМАРКА түш. диал. короо-жай участкасы, огород. Алам биздин тамаркадан кайрылгыс сапарга жыгач табытта чыкты (А. Матисаев). Тамарканын тамтыгы кетип жыртылган кашаасын калыбына келтирди (С. Жигитов).

ТАМАША (ар.) 1. көңүл ачуу, көңүл ача турган көрүнүш. Өлкөсү жайык кең болсо, Кеңдигине жараша, Журтка салам тамаша («Манас»). 2. өтм. шылдың, азил, келеке. Тамаша кылам, ой, ороңдобо жөнү жок (Н. Байтемиров).

ТАМАШАКЕЧ (ар.-ир.) азилди жакшы көргөн, шылдыңчыл, оюнкарак.

ТАМАШАКӨЙ (ар.-ир.), тамашакор м-н бирдей.

ТАМАШАКОР (ар.-ир.) азилчил, тамашакөй.

ТАМБУР (ир.) түш. диал. көчүгү чоң, мойну узун комуз. Дутар черттирип, тамбур чалдырып, мусалдас ичип (К. Жантөшев).

ТАМГА (кырг.-монг.) 1. тар. монгол хандарынын чоң мөөрү. 2. өтм. жылкынын санына каарып салына турган белги.

ТАМСИЛ (ар.) үлгү сөз, нарктуу сөз, накыл кеп. Тамсил сөздү көп билген нарктуу адам. Тоголок Молдонун тамсилдери.

ТАМЫЗ (ир.) 1. түш. диал. эскиче тогузунчу айдын аты (июнь—июль айына туура келет). 2. жай мезгили, жайдын жылуу кези.

ТАН (ир.) түш. диал. макул болуу, көнүү. Арадан алты жыл өттү. Көп өзгөрүүлөр болду турмушта. Шааркап да башына түшкөн мүшкүлгө тан берип, бу кезде өзүн өзү сооротуп алган (Ж. Мавлянов).

ТАНАП (ар.) 1. жер өлчөгүч жип. 2. боо, бүчү. Ал жамбыга байлаган, Так алтымыш танабы («Манас»). 3. жер чепи. Кулагына жел ышкырып, жер танабы кыскарып, төрт туяктын дубурту конгуроодой шаңгырап угулат (Ч. Айтматов). Жол танабы акырындап түрүлдү, Күн жарыгы көк асмандан сүрүлдү (Т. Байзаков).

ТАНАПИС (ар.) эс алуу, тыныгуу, дем алыш. Бир танапис учурунда кошо окуган балдар мага балдакчан бирөө издеп жүрөт деп айтышты (Ч. Айтматов).

ТАНДЫР (ир.), к. дандыр.

ТАНК (ор.<англ.) замбирек, пулемёт менен жабдылган, жолсуз жерде жүрө алган, бронялуу аскер машинасы. Фашисттердин танкасын Жарганынды жаза көр. Баатыр болуп орденди, Алганынды жаза көр (Эл ырлары). Душмандын көп танкасы келе жатат, Зымырап бизди көздөй күлөп арыш (А. Осмонов).

ТАНТАНА (ар.) 1. уу-дуу, каныр-күчүр, музыка. 2. салтанаттуу чогулуш, шаңдуу мажлис (1920-жылдары колдонулган термин).

ТАНТИ 1. боорукер, айкөл. 2. март, берешен, колу ачык. Бали, атаңа ыракмат, танти экенсиң,—деди үксүйгөн тон кийген башка айылдык үзүктөй чоң абышка бак-бак учугуп (Ш. Абдыраманов).

ТАҢ (ир.) 1. тарчылык, кысымчылык. 2. түш. диал. оор абал, оор күн өткөрүү. Оңиң ахвали таң.

ТАҢГЫ МАҚШАР, ТАҢДЫ МАҚШАР (кырг.-ар.) дин. акыркы сурак күнү. Ислам дининин ишениминде: бул дүйнө бүткөндө, чыгыштан чыга турган күн батыштан чыгат ишн. Демек, акыркы таң. Ошондо бүткүл өлүктөр тирилип, чогула турган аянт.

17*

Танды макшар күнүндө, Беш балбандай момунга, Кара эшек болор эбим бар («Семетей»). Жалган айтсам Калам-и-шариф урсун, таңгы макшар болгондо пайгамбардын шапаатынан куру калайын (Т. Касымбеков).

ТАҢҒЕР (дун. тонгуар < тон — кант, гуар — мүчө) катырылган апакай конфета.

ТАҢКЫТ (ар.) түш. сын, сыноо, сынга алуу.

ТАП I (ир.) ысык, кызуу. Сөксөөлдөн таптуу отун жок (сүйл.). Аба дагы эле күндүн табы жыттанат (Т. Касымбеков).

ТАП II (ир.) убакыт, учур. Ушул тапта келсе болот эле (сүйл.).

ТАП III (ир.) деп соолук, маза. Табың айнып калдыбы, ия?... Табипти чакыртайыбы? (Т. Касымбеков).

ТАП IV (кырг., эск.) «Коомдук өндүрүштүн белгилүү бир тарыхый системасында өздөрүнүн ээлеген орду боюнча, өндүрүш каражаттарына карата мамилелери боюнча, эмгекти коомдук уюштуруудагы өздөрүнүн ролу боюнча, демек, коомдук байлыктын өздөрүндө болгон үлүшүн алуунун жолу жана анын көлөмү боюнча айырмалана турган адамдардын чоң топтору — тап деп аталат» (В. И. Ленин). Жумушчу табы.

ТАПАНЧА (ир.) жакындан атууга ылайыкталган кичинекей курал. Ташкенден келген тапанча, Такталап дары куйбайбы (Жени-жок). Ангыча болбой тапанчанын үнү чыкты (М. Абдукаримов).

ТАПКЫЧТА (ар.-кырг.) текшерүү жүргүзүү, сураштырып тактоо. Тапкычташып табышып, Ээн сүйлөшүп алалы. Жамандашпай, чырдашпай, Жакшы бойдон калалы («Семетей»). Полиция, миң башы жана казылар тарабынан тапкычтоо иштери күч алды (К. Жантөшев).

ТАПСИР (ар.) курандын айрым аяттарын которуп чечмелөө, талкуулоо. Э-э, молдоке, бетине куран жайып тапсир жаттаганың менен, шариятты анча билбейт экенсиң?! (Т. Сыдыкбеков).

ТАПТИШ (ар.) текшерүү, такыктоо, сураштыруу. Таптиштеп сураштырсак, бай-манаптар менен анын астыртан байланышы бар экен (К. Баялинов).

ТАРАБА, ТАРАБИХ (ар.) дин. орозо айында, ар күн куптан намазынан кийин окула турган кошумча намаз. Башкача айтканда жыйырма мертебе жыгылып-туруп окуй турган намаз. Артыкбай аке ооз ачты кылат да, колу-коншулардын эркектерин үйүнө чакырып коноктойт. Тартип ошол, кайсы жерде ооз ачылса, ошол жерде тараба окулат эмеспи (Ж. Мавлянов).

ТАРАЖ (ар.) талоон, булаан, кыйратуу (көбүнчө талан-тараж). Фашисттер элдин мүлкүн, малын талан-тараж кылып, бүлдүрүп кетти («КМ»).

ТАРАЗА (ир.) 1. салмак, оордук өлчөгүч. Тараза бош экен, арабадан түшөр замат Данияр каптарды ташый баштады (Ч. Айтматов). Агар алтын, ак күмүш, Таразалап бөлөмүн (Токтогул). 2. асмандагы таразага окшош жылдыздар. Тап саргарып атканда, Тараза жылдыз батканда («Манас»). 3. өтм. болжоо, калыстык мындай да кордогонум жок (К. Жантөшев).

ТАРАЗА-МИЙЗАМ (ир.-ар.) өлчөгүч аспап. Сапар кылып чон күнү Тараза-мийзам оң күнү («Манас»).

ТАРАН (монг. таран) эгин, дан. Жердин аты ал заманда Чек эле, Чек жердеги сейрек кыргыз эл эле. Ат такалап, таран тартып Көгартган, Эшек баккан кирекечтер көп эле (А. Чоробаев).

ТАРАНЧЫ (монг.-калм. таранчы) 1. эгин жей турган кучкач, эгинчи кучкач. Таранчы жеген таруунун Бөдөнө тартты жазасын (макал). Таруу деген эгини, Таранчыдан корулат (Тоголок Молдо). 2. өтм. Иле бетинде жашоочу уйгурларда таранчы — дыйкан, эгин айдоочу адам < калм. таран — эгин (ошондон калмактардын таранчы деген сөзү элдин атын да билдирип калган).

ТАРАП (ар.) 1. жак, багыт. Найзага найза кагышып, Атышар жоосу кайда деп, Ар тарапка багышып («Манас»). 2. өтм. жаат, эрегишкен, касташкан жак. Букаранын мыктысы, Бир тараптын ыктуусу (Токтогул).

ТАРАПАРАН (өзб.) көк таш. Өңү-башы капкара болсо да, көзүнүн тарапарандай көпкөктүгү, жайкалган узун сакалы, бүркүт муруну бир топ сүрдүү көрсөтөт (Ш. Үмөталиев); далапаран м-и бирдей.

ТАРАПКЕР (ар.-ир.) жаатчыл, жаат куроочу. «Жамандын акылы түштөн кийин» дегендей, бул өндүү жерде күн мурдатан тарапкерлерди көбөйтүп алыш керек экен (М. Абдукаримов).

ТАРАПТАР (ар.-ир.) жааттын бир жагында болуучу.

ТАРАТУТ (ар.) 1. дендароо болуу, ыргылжын болуу. 2. өтм. аракет, кам көрүү, чарасын көрүү. Ушул сөздүктү чыгарам деп көп таратут кылдым.

ТАРАЧТА (ир.-кырг.) кырдыруу, сүрдүрүү. Анан дайыма устара менен тарачтап кырдырып жүргөн даңгыр шиш башын бери жакка тосуп үнчүктү (Ш. Абдыраманов).

ТАРАША (ир.) 1. жаранка, жыгачтын жаранкасы. 2. өтм. комуз (шылдың түрдө). «Кашынган иттей болуп, тарашанын боорун тырмап отурган да оңорбу?» деп, Айдарбек датка комуз черткендерди өмүрүндө жактырбай турган (К. Жантөшев).

ТАРБИЯ (ар.) үйрөтүү, жөн шилтөө, таалим берүү, окутуу. Тарбия алып жашаган, Миң-миллион калкы бар (Тоголок Молдо).

ТАРЕЛКА (ор.) фарфордон жасалган анча чоң эмес тайпак идиш. Таттуулугуң тамшанткан, Тарелкада бал белең (сүйл.).

ТАРЖЫМА (ар.) котормо, бир тилден экинчи бир тилге которуу.

ТАРЖЫМАЛ, ТАРЖЫМАКАЛ (ар.) баян, өмүр баян. Мен асыпкан сумканын таржымалын жердешим, Кыргызстандын белгилүү жазуучусу Ашым Жакыпбековго айтып бергем (Ч. Айтматов).

ТАРИЗ (ар.) түр, кебете, сыяк. Култайдын куйругу жок болот арызы, Көпчүлүк элге жакпайт анын таризи (Барпы).

ТАРИЙКА (ар.) ыкма, жол, жосун. Ушул тарийкада иштей берсе болот.

ТАРИФ (ор.-фр.) белгиленген баа, нарк көрсөткүч. Кызмат акылардын тарифтери.

ТАРИХ (ар.), к. тарых.

ТАРКЕШ (ир.) түш. диал., этп. чыны кап; шириден же жыгачтан жасалган чыны сактагыч.

ТАРКИ ДҮНҮЙӨ (ар.) бул тиричиликтин жыргалынан баш тартып, акыреттин камын ойлоо; дүнүйөдөн көчүү. Ар качан башынан тып, бактысы тайган хандар, амирлер, ханзаадалар иши оңолбос чекке жеткенде, бул дүнүйөнүн кызыгын тарки дүнүйө кылып таштап, бир кудай жолун көздөп Меккеге кетүү салт (Т. Касымбеков).

ТАРПАҢ (кырг., эск.) 1. байыркы замандарда жашаган жалайыр жылкы породасы (илимий адабияттарда «тарпан» деп аталат. Кыргыздар да илгери асыраган. Бирок башка породадагы аттарга

караганда ал начар болуу керек. Ошондуктан «аттын жаманы тарпан» деп сыпаттаган). 2. өтм. басыгы начар ат. Таптакыр тарпандарды мөөрөтөбү, Болбосо андан бетер өөдө өтөбү (А. Токомбаев).

ТАРПИ (ар.) мактоо, көтөрмөлөө. Тааныбайсың сен мени, Тарпи кылат эл сени. Таанышталы шул жерде, Тартиптүү Гөзал кел бери (Барпы).

ТАРСА (ир.) «Манаста» христиан дининдеги эл. Кыргыз, тарса кыйла эл, Кызыл кан агып болду сел («Манас»).

ТАРТИП (ар.) ирет, эреже, баштуулук. Кыжылдашпай, тартип менен киргиле (сүйл.).

ТАРЫХ (ар.) 1. коом менен жаратылыштагы өнүгүүнүн ар кандай процесси. Жердин тарыхы. Тил илиминин тарыхы. 2. Адам коомунун өнүгүшү жөнүндөгү илим. СССР тарыхы. Кыргызстандын тарыхы. Өзүбүздүн тарыхты жардыланып, жаштарды тарбиялоо ишинде көп кемчиликтер кетирип жатабыз (Ч. Айтматов). Өткөн иштин баарысы, Тарых болот турбайбы (Барпы). Эр туулат намыска Душмандан өчүн алышка. Сапарың болсун жеңиптүү, Жазылсын даңкың тарыхта (Эл ырлары).

ТАРЫХЫЙ (ар.-ир.) 1. санжырага байланыштуу. 2. өтм. эсте каларлык окуя. Мен үчүн ал тарыхый жол, мен кайра жанданып, турмушка кайра бет алып (Ч. Айтматов).

ТАСЛИМ (ар.) 1. тапшыруу, берүү, өткөрүп берүү. 2. өтм. өлүү, ажал жетүү, тындым болуу. Жан таслим кыларында: атасы кызыңа жетимдин ашын жедирбе, ийини тоздурба,—деп, шамырдай какшабады беде! (А. Убукеев). Танабай улам туруп барып, жан таслимде жаткан Гүлсарынын үстүндөгү тонун оңдоп жабат (Ч. Айтматов).

ТАСМА (кырг., эск.) 1. ийленген кайыштан тилинген көк. 2. сызма. Өлөйүн деп артынан, Белиме тасма тагындым (кошок).

ТАСМАЛ (ир.), к. дасмал.

ТАСМЫЯ (ир.), к. дасмия.

ТАСПИ (ар.) дин; теспе м-н бирдей.

ТАСТОРКОН (ир.) аш оромол. Ар жемнистен карасаң, Койгон экен тасторконго толтуруп («Манас»), к. дасторкон.

ТАСТЫК (ар.) бекитүү, ырастоо, күбөлөндүрүү. Хандын мөөрү менен тастыкталган кагазды кош колдоп алып, урматтап өөдө көтөрдү (Т. Касымбеков).

ТАТАЙ (кырг.-монг.) түү, бети курусун! Кокуй татай, не дейсиң? («Манас»).

ТАХИЛИТ (ар.) түр. кебете, түс, сыяк. Дүңүйөдө эң керек, Төрт такылет аккан суу (Барпы); такман м-н бирдей.

ТАХМАН (ир.) түш. днал., этн. там үйдүн керегесиндеги оюк. Жууркан, апы-муну коюлат. Төр жактагы тахманга катарлап коюлган бир нече сандык, алардын үстүнө жайылган эчен сонун жууркандар (К. Жантөшев).

ТАШ 1 (кырг., эск.) түрдүү чоңдукта кездешүүчү катуу тоо тек. Ата журтум, тууган элим, Мекеним, Жан кубатым, сүйгөн жерим секетим. Тоо-ташындын, турпагынын, суундун, Мен көрбөдүм пайдардын «уюм түздү» оюнунан). Таш жалак — куру калуу (балдардын «уюм түздү» оюнунан). Таш жаргы — тоодогу борчук таштын жарыгына чыккан караган. Таш калак — койдун бүкүлдү корголун жага турган темир очок. Таш кордо — жылкынын көөдөнүнө суу куюп, кызыган таш салып бышырылган эт (хурде иран тилдеринде — тамак, аш). Таш сайынган — баш кийимдин төбөсүнө түрдүү

асыл таш бекитилген мансап. Таш түлөк — эки түлөгөн куш. Таш кулак — дүлөй. Таш кабуу — куру калуу. Жай таш (миф.) — күн жайлап, жаан, бороон жаадыргыч таш. Таш өбөк — ат үстүндө уякүйүп уктоо. Таш буркандай — тултууган, кебете-кешири жок (байыркы үсүн заманынан калган киши кебетесинде жасалган таштай). Койнуңда котур ташы бар — дайыма арам ой ойлоп, жаман-дык издеген. Таш тиштегендей — жаагы жап болуу. Таш билек — күчтүү, билеги күчтүү.

ТАШ II (кырг., эск.) 9 километрге барабар аралык. Ой байбиче, алты таш эмес, алтымыш таш ары түшсө да мейли (К. Жантөшев). Өткөнүмө өкүнтүп, Жан келгендин баарысын, Жарым таш жерден өкүртүп, Арбагымды сыйласып («Манас»).

ТАШ БАРАҢ (кырг.-ир.) 1. мөндүрдөй, жаандай жаздырган таш. Алиги базардан байдын өгүздөрүн ала качууда калк силерди таш бараңга алды, шарият ага жол берет (С. Өмүрбаев). 2. тар. жазалоонун бир түрү: адамды белчесинен тирүүлөй жерге орнотуп, анан таш менен ургулап көөмп салуу.

ТАШ КОРДО (кырг.-ир.) союлган койдун карынына ичегин-карын, арка-моюн, өпкө-жүрөгүн толтуруп, чокко көөмп бышырылган тамак. Силерге таш кордо бышырып берейин деп, мергенчи сулап жаткан текени союуга камынды (К. Жантөшев).

ТАШ ЧЫРАК (кырг.-ир.) ишшеси зым менен тордолгон көтөрүп жүрмө чырак. Үстөл үстүнө кош таш чырак коюлду (Ж. Мавлянов).

ТАШБЫЙКАТ (ар.) үгүт, насыкат (уйг. ташбийкат, кыргыз тилине ушул түрүндө кирген). Бекээр,—деп үнүн созуп өтө бир жашыруун сырды ичине араң сыйгызып отургансып сүйлөдү.—Ал кытайлардын ташбийкаты (А. Саспаев).

ТАШКИЛ (ар.) түш. днал. уюшуу, түзүлүү.

ТАШПИШ, ТАШВИШ (ар.) убайым, убаракерчилик. Бизди болсо кыйнаба, өз ташпишибиз башыбыздан арылбай турат (Ч. Айтматов).

ТАШТЕК (ир.) 1. чылапчын, карапа тепши. 2. өтм. көз айнек (мыскыл түрдө). Көзүндөгү таштеги тегирмендин ташындай («Манас»).

ТАШТИТ (ар.) 1. күчөтүү. 2. араб алфавитинде: бир үнсүздүү эки эсе айтуу үчүн үстүнө коюлуучу кичинекей үч тиш белги.

ТАЯР (ир.) белен. Тамак таяр болсо, жеп ишке киришел (сүйл.); даяр м-н бирдей.

ТЕАТР (ор.-фр.) опера, драма, балет спектаклдерин көрсөтүүчү атайын зоок жайы. Опера жана балет театры. Драма театры.

ТЕЖЕМЕЛ (кырг.-монг. теджамл) эмчек көрбөй, эмчек эмбей, упчу ээмп чонойгон бала.

ТЕЗ (ир.) 1. курч. 2. өтм. ылдам, бат. Сөзгө кызыгып отуруп албай, тез келгин (сүйл.).

ТЕЙТАЙ (кыт. тайтай, дун. тэтэ) 1. мырза аял, байбиче, ага-ча, ханум. 2. өтм. (кыргыздар: бутун бала кезинен таңып, кичи-рейтип салган, баса албай калган аялды түшүнөт). Жужандын тейтайы мындан чала-чарпы кабар алары менен тамак ичпей, ыйлап жатып калды (А. Саспаев).

ТЕКЕ АЙЫ (кырг., эск.) эскиче ай эсебинде: алтынчы ай (июль айына туура келет). Көп жаңылып, күн эсебин так билбейт, Чын куранды Теке айы деп талашып (С. Эралиев).

ТЕКЕ ЖООМАРТ түркмөн элинин теке жана емуд уруулары-

нып атынан (емуд — «жоомарт». Бул эки уруу өстүргөн ат «теке жоомарт» деп аталып кеткен). Теке жоомарт ат минген, Темирдей көпкөк тон кийген («Манас»). Теке жоомарт Телтору ат, Жоору-дубу Курманбек? («Курманбек»).

ТЕКЕБЕР (ар.) 1. көөдөнүн көтөргөн, дөгүрсүгөн, төрө пейил. Адамды өзүнө текебеген **текебер** неме (сүйл.). 2. кесирдүү, тандай берме адам. «Тоо силкинсе мен токтотом, мен силкинсем ким токтотот» деген **текебери** канаттуудай калкып, эл оозунда зор даңаз менен айтылат (Т. Сыдыкбеков).

ТЕКИРЕР (ар.) кайталоо, бышыктоо. Зуннахун балам, сизге айткан бир сөзүм бар эле. Ошол сөзүмдү яна **текирерлеп** эсинизге салууга мажбур болдум (К. Жантөшев).

ТЕКИЯ, ТЕКИЯМАТ (ар.) түш. диал., этн. жастык, таянгыч.

ТЕКМЕТ (ир.) этн. сайма, чийме түшүрүлгөн кайыш кур. Мек-тенке баратканда, китептерди **текметтин** алдына ичпизге жараштыра кыстарып алчубуз (Ч. Айтматов).

ТЕКПИР (ар.) Кен Букарды карасан, Азанчысы аркырап, Көчөлөрү жаркырап, **Текпир** айтып бакырып, коомат айтып чакырып («Манас»); депкир м-н бирдей.

ТЕКЧЕ (ир.) 1. этн. там үйдүн ички дубалындагы (аны-муну коюлуучу) оюк. 2. китеп койгуч, полка. 3. боз үйдө: аны-муну коюу үчүн асма.

ТЕЛ, ТЕЛИ (кырг., эск.) келесоо, чала кайым, айлан баш. Ай-ланып башы **тел** болуп, Көзүнүн жашы **сел** болуп (Тоголок Молдо); **дел** м-н бирдей.

ТЕЛЕГЕЙ (кырг. эск.) 1. айлана, жаратылыш, мейкиндик. **Телегейи** тең экен, **Текши** тууган эр экен («Манас»).

ТЕЛЕГРАММА (ор.<гр.) телеграф аркылуу берилген кабар жана ал кабар жазылган барак. Эртең эртең менен **телеграмма** жибермекчи болду Эдигей (Ч. Айтматов). Качалык чымыркансам да, Улукбек акеден бирди-жарым **телеграмма** барганын эстей алганым жок (С. Жигитов).

ТЕЛЕГРАФ (ор.<гр.) белгилүү аралыкка тез кабар жиберип, кабар кабыл алып туруучу техникалык система. Өткөнүмдү билер замат, борбордук **телеграфтан** апам телефон урдум (Ө. Даникеев).

ТЕЛЕФОН (ор.<гр.) электр термелүүлөрүн үндүк термелүүгө айландыруучу электр акустикалык прибор. Аялынын иштеген жери **телефон** чалып, бүгүн театрда билет алганын эскертти (А. Стамов). Кадрлар бөлүмүнүн **телефону** оной менен бошбой койду (Ө. Даникеев).

ТЕЛИ-ТЕМТЕН (кырг., эск.) жылкынын оорусу. Теке айтат деп ким айтат, **Тели** болгон жылкы айтат (Тоголок Молдо).

ТЕЛПЕК (кырг., эск.) тебетей. Ана, кол башчынын туулгасы жаркылдайт. Үкүлүү **телпек** кийген ай жамал кызды жаалай кара аргымактын көмкөргөн казандай соорусуна арта салды. Ошол Чынар кыздын өзү (Т. Касымбеков). Алайдан чыккан Мырза уул жигит. Кундуздан **телпек** кулпунта кийиң (А. Осмонов).

ТЕМИРТЕН (кырг., эск.) 1. бир кертим темир. 2. өтм. тултук, өтпөс бычак; казан көөлөгүч бычак.

ТЕН, ТЕНЕ (ир.) тулку бой, беден, өнө бой. **Тенден** жаным чыкканча, Артыңдан издеп табармын (фольк.). Канимет кылгын, эр жигит, **Тененде** азиз жан барда (фольк.), к. ден, дене.

ТЕҢГЕ (кырг., эск.) 1. түш. диал. 20 тыйын. 2. бир сомдук күчү акча.

ТЕҢИР (кырг.-монг.) 1. кээ бир түрк-монгол элдеринде: асман, көк. 2. кудай маанисинде. **Теңир** жалгасын, балам. Узун өмүр сүр. **Теңирим** бир жааса, терегим эки жаайт (ылакап).

ТЕРЕЗЕ (ир.) имаратка, бөлмөгө аба жана жарык кирсин үчүн жасалган айнектелген тешик. **Терезе** түбүндө айдалган гүлдөрдөн бери бир түп алабата өсүп турган (А. Саспасов).

ТЕРИТ саман менен кебекти же күнжараны аралаштырып жасаган жем, тоют. Былтыр жем жетпей калганда, самандын майдасына кебек кошуп, өгүздөр менен аттарга **терит** берилген (Ж. Мавлянов).

ТЕСПЕ (ар.) дин. жипке тизилген 99 мончок. Эки жагында турган аскерлерге «суф» деп койду да, анан **теспесин** тарта Каныбекке жылмай карады (К. Жантөшев).

ТЕСТЕ (ир.). Биртике базире таруу бар эле, ошону балдарга **тесте** салдырып жүрдүм эле... (Т. Касымбеков). Чабылган чөптү **тестелешти** (сүйл.); **десте** м-н бирдей.

ТЕСТИЕР (ир.) кол-арага жаран калган бала. Кийинчерээк берки үйдүн ээси дүнүйөдөн кайтып, артында аялы менен **тестиер** эки ууду калат (Ч. Айтматов).

ТЕХНИК (ор.<гр.) техникалык орто билимге ээ адам.

ТЕХНИКА (ор.<гр.) өндүрүш куралдары менен өндүрүш каражаттары. **Техника** өсүп жетилип, Зор гиганттар курулган (Шамей Токтобай уулу).

ТЕШЕ I (ир.) керки, чот.

ТЕШЕ II (ор. десятина) жер өлчөмү. Беш **теше** жерге айдалган буудай сонун чыкты (сүйл.).

ТИЗЕ (кыт. тицзы) акча, кагаз акча.

ТИКЕ (ир.) бөлүк, кесим, айрым (кыргыз тилинде «биртике» түрүндө кезигет). **Биртике** тамак жеди. **Биртике** сүйлөштүк.

ТИЛ (кырг.) 1. адамдын жана омурткалуу айбантардын даам сезүү органы. 2. адамдарды айбантардан айырмалап турган пикир алышуу, катнаш куралы. **Тил байлануу** — өлүм алдында сүйлөй алабай калуу. **Тил кат** — милдеттүү болуп кол коюп берген кагаз. **Тил бай калуу** — куру убада. Калп убада менен алдай берүү. **Тил тийгизүү** — сөз менен адамды ыза кылуу.

ТИЛ АЗАР (кырг.-ир.) 1. тил албаган, мойну жар бербеген. 2. көңүлдү ооруткан, көңүлдү иренжиткен. Издеп алар күйөрү жок, сууга түшпө деп канча какшаса да болбогон **тил азар** баланы ким жоктомок, ким кейимек (Ч. Айтматов).

ТИЛГИРЕМ (ор.<гр.) телеграмма. Ак карагай тилгирем, Кайсы шаардан каткыңыз (Токтогул). Жетсеби сизге тилгирем, Турмушумду билдирем (сүйл.).

ТИЛЛЕ (ир.). Атаң-энең мал үчүн, Кызыкты тилле, зар үчүн (Барпы). **Тилле** теңгелерге алардын сүрөтүн, ысмын чийдирип, а тилле теңгелерди өзү жумшаган (Т. Касымбеков); **дилде** м-н бирдей.

ТИЛСИМ (ар.), көптүк түрү тилсимат. Сыйкыр, арип, дуба, арбоо, адам баргыс, адам тийгис кылуу. Чек арага чеп кылып, **Тилсим** койгон жери бар. Чоң кароолчу Ак кулжа, Марчалай турган төрү бар («Семетей»). Акунбеши башаанын, Адам уудун жүргүзбөс. **Тилсимат** койгон жериби? («Манас»).

ТИНТЕ бычак, канжардын бир түрү. Кармашканга каргаша,

Калса душман кармаша, Эт жүрөккө саларга, Эки миздүү тинте бар («Манас»).

ТИР (кырг.-монг. тийрег) 1. куш күйгөн саятчылар тор ичине байлап койгон көгүчкөн, коён ж. б. майда жаныбар. Мен бир курган саятчы, Кармай деп жолуң торгогон, Жайдым жибек торумду, Тор ичинде тири бар, Суна көр, жаным, колунду (фольк.). 2. алгыр кушту тапка үйрөтүү үчүн колдонулуучу канат же башка нерсе. Күн сайын күйкөмдү тирге машыктырып, колумдан түшүргүм келбейт (Чалакыз).

ТИШ КАЛ (кырг.-ир.) этн. тиш карарткыч кара боёк. Дайыма тишине тиш кал салып, бетине ула, колуна кына сүртүп, кашына осмо коюп жүрө турган адаты бар (К. Жантөшев).

ТОБО (ар.) 1. өкүнүү, кейүү. 2. дин. канаат кылуу, барга ыраазы болуу. 3. өтм. таң калуу. Алты күнү ай чыкпай, Ой тобо-ой! Ай караңгы түн болду («Манас»). Ой тобо десеңчи! (Ч. Айтматов).

ТОБОКЕЛ (ар.) 1. дин. кудайга ишенип, бир ишти баштоо. Тобокелге салышып, Тоону көздөй бет алып («Манас»). 2. өтм. мейлиге салуу. Тобокелчи жандар өрттөй чатырап, ажал канатына жармашып, кылычтарын булгалап (Т. Касымбеков).

ТОБОП (ар.), к. тооп.

ТОВАР (ор. <түрк.) сатуу үчүн өндүрүлгөн эмгек продуктусу. Дүкөндө жакшы товарлар бар экен (сүйл.).

ТОГОНЧОР, ТОГОЧОР, ТООНЧОР жээн кыздын баласынын баласы; жээн кыздын небереси.

ТОГООЛ (ар.) 1. жолугушуу, беттешүү, бетме-бет болуу. 2. астр. Үркөр менен Айдын бир бирине мандайлашуусу, жолугушуусу. Беш тогоол — марттын экинчи жартысы менен апрелдин биринчи жартысы. Беш тогоол өтпөй, бел чечпейт (накыл). Ушул ай — мал чарбасы үчүн өтө коркунучтуу. Чөп түгөнүп, мал арыктап турган маал. Бул айда кыргыз малын колдо багып, аны менен алек болуп, бел чечип да жатып уктабайт. Оң чекеден күн чыгып, Сол чекеден Ай чыгып, Тогоол болуп бул экөө, Белги болуп алыштыр («Семетей»).

ТОЗ, ТОС (кырг., эск., ир. тус) 1. кайың жыгачы. 2. кайыңдын бооруна ур болгон тоголок. 3. өтм. үйөр, муз үстүн каптаган муздуу суу.

ТОЗОК (ир.) 1. дин. кыйноо жайы. Бейиш, тозок санаа менен ойлошкон, Арбап, арбап жемиш таап тойлошкон (Ж. Бөкөнбаев). 2. өтм. азап, кыйноо, жапаа чегүү. Манасым качан көрөм деп, Карып кетип баратам. Бул дүйнөнүн тозогуң, Көрүп кетип баратам («Манас»). Токойдун башы Айгыр-Жал, Тозокту тарттым асыл жар (Эл ырлары).

ТОЗОКУ (ир.) өтм. оңбогон митаам, кудайдын каары; жадаат-бөрү бар («Манас»).

ТОКОНААЛАТ (ар.) арам ойлуу, шектүү, маскара кыла турган, кесепети тие турган; жек көрүнүч. Өз напсима тартпаймын, Тоодой токонаалатты, Өз мойнума артпаймын («Манас»). Сенин кане).

ТОКСАБА орто кылымдарда Орто Азиядагы хандыктарда мансаптын аты.

ТОМОЛОЙ (кырг., эск.) жетим, ата-энеси жок жетим. Көрээз

үч жашка чыкканда энеси өлүп, томолой жетим калган (Токтогул). **ТОННА** (ор. <фр.) жүз килограммга барабар оордуктагы салмак бирдиги. Көңүлгө алсак жетишер, Жүздөгөн тонна чөптөрдү (Шамей Токтобай уулу).

ТОНБИЙ (кырг., эск.) 1. ызгаардуу, катуу. 2. одоно, орой. Мындай тарт десе... деп, апама тонбий сүйлөп, жемелеп атам да келди (Т. Касымбеков).

ТООМАТ (ар.), к. доомат.

ТООНЧОР, к. тогончор.

ТООП (ар.) дин. «ыйык» жайларга барып, тегеренип жалынуу, сыйынуу. Тооп кылып чыкырап, Токтобой ыйлап буркурап, Эгемден сурап баланы («Манас»). Ал акырын эңкейип, акылман калпыздын этегине тооп кылды (Т. Касымбеков). Азирети олуям, жүзүңдү көрөбүз, этегинизге тооп кылабыз деп, мечиттегилер ээ-жаа бербей эшикте... (Ш. Садыбакасов).

ТООРАТ (ар.) дин. Библиянын мусулманча аты (еврейлердин жана тарсалардын негизги диний китеби).

ТООРУК (ор. торг) карызын төлөй албаган адамдын мал-мүлкүн эл алдында жарыялап, кыйкырып сатуу. Торгоду болуш сөзүңдү, Тоорук кылды өзүңдү (Тоголок Молдо).

ТООСУН, ТОРСУН (ир.) там үйдүн устуну. Тоосундарынын учтары алды-кийин оркоюп, шыбынын камыштары мастын чачындай туш келди самтырайт (Т. Касымбеков).

ТООС (ар.) кыргоол тукумуна кирүүчү куйругу кооз куш, павлин.

ТОП (кырг., эск.) замбирек. Топ атып ойношуп, Токойду бойлошуп («Манас»).

ТОПОН (ар.) 1. ташкын, бороон. 2. миф. бүткүл ааламды каптаган сел. Топон суу тоздоп кирбеген, Сулайман сурак албаган («Манас»).

ТОПУ (ир.) такыя, баш кийим. Урмат кылып Ала-Тоонун чокусун, күн кийгизди нур кештелүү топусун (Т. Байзаков).

ТОПУК (ар.) канаат кылуу, барга ыраазы болуу. Топугуң кеткен Накеним, Тойго ырдайсың күнүгө (Токтогул).

ТОРБО (кырг., эск.) кичине баштык (орус тилине «торба» болуп кирген); китеп торбо (китеп баштык).

ТОРГУН (кырг., калм., торги, монг. торгон) жибек кездеме, бышык жибек. Кырк беш төгөгө мал жүктөп, Кызыл алтын зар жүктөп, Торгун, тубар бул менен, Алты шибеп кул менен («Манас»).

ТОРКО (кырг.-монг. торго) жибек кездеменин бир түрү. Торко элечек оронуп, Той баштаган энекем (кошок). Үртүгүн торко жап-тырган, Аттарынын мойнуна Алтындан темир тактырган («Манас»). Торко элек.

ТОСУКАН, ТОСТОГОН (кырг., эск.) чөйчөк, кичинекей жыгач аяк (орус тилине «стакан» болуп кирген). Тоодой кула аты бар, Тостукандай көзү бар (Эл ырлары).

ТОТУ (ир.) тумшугу ийри кооз куш. Тоту элем элге сайраган, Толгоп чертип күүмдү (Токтогул). Тоту — жүнү менен, Булбул — үнү менен (макал).

ТӨЛГӨ (кырг., эск.) этн. бал ачуу, келечектен, болочоктон «кабар» берүү (төлгөнү 41 таштан же кумалактан тарткан). Төлгөчү Кара Төлөгүм, Төлгөндү тартчы башыма («Манас»). Төлгөң — башы тогуз, аягы сегиз, телегейиң тегиз (Т. Касымбеков).

ТӨЛӨ, ДӨЛӨ (пр.) 1. түш. днал. жер үй. 2. таштан жасап алган калканчы (куш күйгөндө). Таштан төлө жасап алып карап отурушат (К. Жантөшев). Бир топ киши кумар ойноп отурат, Далдоо кылып хаммамдардын дөлөсүн (Т. Байзаков).

ТӨНДҮРҮҮ (пр.) 1. ычамдатуу, тез жүрүү. 2. өтм. жорголо-туу, шайбырлатуу. Шайбырына көндүрүп, Жоргосуна төндүрүп («Манас»).

ТӨҢКӨРҮШ (кырг., эск.) 1. революция (1920—30-жылдары колдонулган термин). 1917-жылы февралда төңкөрүш болуп падыша... тактыдан кулады (Ж. Бөкөнбаев). 2. реформа. Мынакей келди төңкөрүш, Кедейге арнап жер бөлүш (Ж. Бөкөнбаев). Жер-суу төңкөрүшү быйылдан башталат имиш (М. Абдукаримов).

ТӨРКҮН-ТӨЗ (кырг., монг. төрхөм) кыздын ата-энеси жак, кыздын эли. Кимдин жары болосун? Төркүн-төзүң кайда эле? (Тоголок Молдо).

ТӨРӨТАЙ (монг. төрөхтай) сабырдуу, токтоо, тарбиялуу.
ТӨРТКҮЛ (кырг., эск.) төрт булун; төрт бурч. Көкүрөгү ачык, тизесине жете шалбыраган ак желетке үстүнөн кош бел боо курчанган. Башында төрткүл жаңы топу (Ж. Мавлянов). Бул сөз менен байыркы замандан калган шаар, сепил урандылары да атала берет. Ошол урандынын тоому жаткан жер Төрткүл атка да конгон; пр. мындай маанини «чахан дивар» (чалдыбар — төрт дубал) билдирет.

ТӨРТҮНЧҮЛӨР (кырг., эск.) 1920-жылдары басмачыларга каршы күрөшкөн Түркстандын 4-аткычтар полкунун жоокерлерин элдин атоосу. — Кармашып өлгүлө! Колго түшсөнөр төртүнчү жаныларды койбойт, — деп бакырды корбашы (А. Токомбаев). Бул дин-азар тээ илгертен өкүматчыл болучу. Төртүнчүлөргө барып кошулуп, мусулманстан курабыз дегендерге каршы күрөшкөн (Ш. Абдраманов).

ТӨШӨК (кырг., эск.) 1. жууркан, төшөнчү. 2. өтм. уктай турган орун. Түрк тилдеринин көбүндө учурайт (ирак тилдеринде «дөшөк», орус тилинде «тюфак» болуп калган). Өз үйүм, өлөң төшөгүм (макал).

ТРАКТОР (ор.) айыл чарба ишинде, жер айдоо жумушунда колдонулуучу машина. Күркүрөтүп жолборстой тракторун, Чала калган жерлерин жанып иштеп (Шамей Токтобай уулу). Айыл четиндеги айдоодон баягы жалгыз трактордун татыраганы угулат (Ч. Айтматов).

ТРАКТОРЧУ (ор.-кырг.) трактор айдоочу. Тракторчу дин бузуп тынбай иштеп, Сапатын кубалашат улам издеп (Шамей Токтобай уулу).

ТРАНСПОРТ (ор.-лат.) материалдык өндүрүштүн жүргүнчү жана жүк ташууну ишке ашыруучу тармагы. Эрлестин келиши менен сөз эркектердин тиричилигине ооду, кызмат, транспорт, жолдогу күрткү тууралуу сөзгө киришти (Ч. Айтматов).

ТРАНШЕЯ (ор.-фр.) узун терең окоп. Басып жылып жүрүүгө, траншей казып жол кылгам (фольк.).

ТУБАР, ТАБАР кез мал, кездеме; жибектин бир түрү (орус тилине товар болуп кирген). Бетин аппак пактадай, Бедерин жибек тубардай (Тоголок Молдо).

ТУГУЛЧУК (кырг.-монг. тугл — музоо) таштын уюлундай, тоголок бышык адам (токол, тукул да ушул сөз менен байланыштуу).

ТУГУЯН (ар.) албууттануу, элени-желени болуу; толкундануу. Тугуян жетим — кой деп коёр кишини жок, теңтек жетим.

ТУК сугат арыктын башы, башаттын байланган жери; кулак. Жаш кезден арыктан — арыкка, шактаң — шакка, туктан — тукка кетмен көтөрүп жүрүп көнгөн жаным... (Ж. Мавлянов).

ТУК ЭТҮҮ (монг.-кырг. дуг — чырма, уйку, хийх — этүү, алуу) бир аз уктап алуу, бир аз чырма этүү. Буз түнү контордо отурган-дар да тук эткени тук этип, тук этпегени жок, көздөрүн ушалаган бойдон жапа тырмак талаага жөнөштү (Ш. Садыбакасов).

ТУКАБА (пр.) түктүү кездеменин бир түрү; макмал. Көк тукаба көйнөгүн, Көп какшаттын дүйнө күн (фольк.), к. дукаба.

ТУКУМ (пр.) 1. өсүмдүктүн уругу. 2. дан, урук. 3. жумуртка. 4. өтм. уруу, урук, эл. Түгөнгөн сайын түтөгөн, Түптүү Манас тукуму («Манас»).

ТУЛПАР чыдамкай күлүк ат (Орто Азия элдеринин жомокторунда көп учурап, ал канаттуу деп да сүрөттөлөт). Тулпар минип, туу кармап, Азаматтар аттанды (Ж. Бөкөнбаев). Аттын баары — тулпар эмес, Куштун баары — шумкар эмес (макал).

ТУЛУМ (кырг., эск.) айдар, өрүлгөн чач. Аргамжыдай чубалган, Айдар тулум чачы бар («Манас»). Тулумаууну туз кылып, Эр бүлөнү кул кылып («Манас»).

ТУЛУП (кырг.) этн. туюк союлган териден жасалган баштык (тат.-каз. тон; орус тилине «тулуп» бойдон кирген). Ха-ха-ха, Чүкө салган тулубум, Ташта энеке кереги жок мүнүнүн (Ж. Турусбеков).

ТУМАР (ар.) 1. жазуусу бар түрмөк кагаз, документ. 2. өтм. дин. ичине аят жазып, үч бурч кылып бүктөп, денеге асып жүрө турган кагаз. Асыл жабуу жаптырып, Мойнуна тумар тактырып, Болжолсуз муну бактырып (Тоголок Молдо). Нисабы жок кожомор, Аялдардын мойнуна, Тагып жатат тумарын (Токтогул).

ТУНУКЕ (пр.) канылтыр, үйдүн чатырын жаба турган жука темир. Тунуке менен жаптырып, Балдарга мекен салдырган (Токтогул). Үстүн көк тунуке менен жаптырган жыгач үй (К. Жантөшев).

ТУҢЧУ, ДУҢЧУ (кыт.) тилмеч, котормочу (оозеки). Тохтахун деген туңчу уйгур жигит качкын кыргыздарга көп жакшылык кылды. Калмактын колуна түшүп калган туткун кыргыз балдардын башын азат кылды (Х. Карасаев).

ТУРА (кырг.-монг. тур — туяк) 1. туяк. Атты такалабаса, турасы түгөнөт. 2. туяктын ичиндеги кемик сөөк. Туягында тура жок, Тулпар сындуу мал экен («Семетей»).

ТУРПАК (кырг., эск.) топурак. Туулган турпагым ушул жер (мекеним деген мааниде).

ТУРУП, ТУРП (пр.) көк чамгыр.

ТУТ (пр.). Арык жакалай тут жыгачтары тигилди (сүйл.), к. тыт.

ТУУ (кырг.-монг. туг) асаба, байрак, желек. Кармаганым кызыл туу, Кайрат кылып белги буу (фольк.).

ТУУЛГА (монг.) жоокерлердин баш кийими. Ал экөө үстүнө зоот, башына туулга кийинип, эркектер менен чабышкан экен (К. Жантөшев).

ТУУР (кырг., эск.) бүркүт, куш үчүн отургуч. Кыраандай тилип кызылдар, Кыратып жоону таратса, Кырааным конуп тууруна, Кызыкка батсам жанаша (Эл ырлары).

ТУУШАР (ир.) кабылуу, жолугуу. Жакшы ишке туушар болду (сүйл.). к. дуушар, дучар.

ТУФН (кыт.) бандит. Тапанча кармаган кытай унчукпай келип эле Боркону жаакка чаап жиберди да: «кийинки алмаштырган туфн!» деп тилдеди (А. Саспаев).

ТУФЛИ (ор.) кончу жок бут кийим. Капысынан үкөкчөнүн үс-түнө таманы калың туфли коюлду (Э. Борбиев).

ТҮМӨН (кырг.-монг.) 1. он мин. 2. өтм. өтө көп, жер жайнаган. Нечен түмөн кол менен («Манас»).

ТҮЙНӨК (кырг.) малдын ич өткөк оорусу. Жалган акт жаза-сын, Түйнөк болуп өлдү деп, Печатынды басасын («Чалкан»). Малдын алды топурак, таш жеп, түйнөк болуп өлө баштады (К. Акматов).

ТҮПӨЙҮЛ (ир.-ар.) сарсанаа, эки ойлуу болуу. Түндө жатып түш көрүп, Түпөйүл жамап иш көрүп («Манас»).

ТҮРГӨН (монг. турган) 1. тез, ылдам, өтө шар. 2. өтм. суунун аты. Түргөндүн суусу кандуу суу, Далай адам мерт болгон (Эл ырлары).

ТҮРКӨНҮ (кырг., эск.) жөнөкөй, окубаган. Түркөйү өсүп, за-ман жөнүн аз таанып, Бар билгени тоо айлынан ашпаган (С. Эра-лиев). Келмек эле зарыктырбай жан тенем, Анын түркөй энесинде бар шегим (С. Жигитов).

ТҮРМӨ (кырг.-ор. тюрьма <отурма?) эркинен ажыратуу жа-засына тартылгандарды камоочу жай. Сен эмне, абышка, түрмөгө түшкүң келип калганбы (Ч. Айтматов).

ТҮРПҮ (ир.) 1. жалпак, олуракай өгөө, Жакшылап жымамала-бастан, түрпүлөп коё салды (сүйл.). 2. өтм. балыктын бир түрү.

ТЫК (ир.) 1. кылыч. 2. иш, учтуу иш. Найзага болот тык кылган, Тыгын учтуу курч кылган (Тоголок Молдо). Айкөлүн атаң Манастын, Белине сынган кыйгакты, Буруп-бурап алганда, Кыйгак-тын тыгы карс этип, Белинде сынып калыптыр («Манас»).

ТЫЛ (ор.) оорук. Тылдагы аскер бөлүктөрү. Тылдан жардам бе-рип түрдүк (сүйл.).

ТЫНДЫМ (кырг.-ир.) жанын дем алдырбай салуу, өлтүрүү. Мына Домбу бир ок менен тындым болду (Т. Касымбеков). Аны ошондо тындым кылып салсам, Айбада экөөбүздөн башка эч ким былбейт болчу (К. Жантөшев).

ТЫНЫБЕК (кырг.) жаны бек, өлбөй турган.

ТЫРАШМАНКЕ (ор. трашманка) жеңил арабанын бир түрү.

ТЫТ (ир.) жалбырагын жибек курту жей турган дарак. Көгөр-гөн жыгач тыт деген, Эмчектен чыгат сүт деген (Барпы).

ТЭЭ (ар.) араб алфавитиндеги төртүнчү тамга, 400 деген сан-дын ордуна жүрөт.

ТЭЭЖИК тил албаган, кекжир.

УБААЖЫ, УБАЖЫ (ар.) себеп, далил, шылтоо, жөн-жай. Эл көрбөгөн бөлөк эл, Эр Бокмурун жыйган деп, Убажысын айтышып, Убараны тартышып («Манас»).

УБАДА (ар.) 1. сөз байлашуу, макулдашуу. Эсенкан кызы Бу-

рулча, Бирибизди бирибиз Көрүнмөккө зар элек, Келемин деп ишенткен, Көп убадам бар эле («Манас»). 2. мөөнөт, убакыт бол-жоо. Бирге кетүү үчүн украиналык кыздарга убада берди (С. Са-сымбаев).

УБАЖИП (ар.) дин. аткарылышы милдет эреже. Эгер өлгөндү уккандардын даараты жок болсо, жакп зарыл жумуштары болсо, ал убакта, араларынан бирөөнү жаназага дайындап жиберсе да убажип, мустахаб болот (К. Жантөшев).

УБАЗИР (ар.) кандын, падышанын, акимдин акылчысы. Кы-лымды билген хан болсо, Кырк убазир болот го («Манас»). Эри-теси Азиз падыша Толубай чалды Вазирден тез чакыртып жанына алды (А. Осмонов); вазир м-н бирдей.

УБАЙРАН (ир.), к. ойрон.

УБАЙЫМ (ар.) 1. чочулоо, кайгыруу. 2. сарсанаа болуу, тын-чы кетүү. «Эми кандай кылам?» дейт ал убайым жеп (Ч. Айтма-тов).

УБАК, УБАКЫТ (ар.) мезгил, чак, мөөнөт. Ал Сагын өзүн алаксытып, ишке мурдакыдан да көбүрөөк убактысын арнады (А. Саспаев).

УБАЛ (ар.) дин. күнөө, айып, чеки иш. Убалы бар көздүн да, Улку деген бир сонун (Токтогул).

УБАЛИЙ (ар.) аким, улук, башкаруучу.

УБАРА (ир.) алпурушуу, алек болуу, алакетке түшүү.

УБАТ, УВАТ 1. аңыз аралыгындагы чек. 2. аңыз аралыгында-гы арык. Убат жолдо келаткан ак, кызыл жоолукчан келиндер жа-рыла берди (Ч. Айтматов). Ошондо биз уваттын четинде Субан-кулдун таар күрмөсүн төшөнүп, арыктын кашатын жазданып жа-табыз (Ч. Айтматов).

УВАЗИР (ар.), к. убазир, вазир.

УВАКЫП (ар.), к. вакуп.

УВАССАЖУП (ир.), к. басажуп.

УГУТ 1. бозо ачыткыч. 2. жер семирткич. Түрүн таап дыйкан-дар, Түрлүү угуттан чачылды. Гүлүн төгүп косектин, Гүл чаман болуп ачылды (Эл ырлары). 3. өтм. кайрат, тууш. Аскерге арнап бактырган Аргымактар семирчип, Урушка минип барсам деп, Угут-туу жаштар желигип (Эл ырлары).

УДАЙЧЫ (ир.) ханды, акимди ээрчип жүрүүчү жоокер. Казы менен мунтусун, Калкы сөзүн укчуусун, Удайчы менен бектерин, Устүнө алып келгени («Манас»). Нияз кушбеги артта жакыныраак турган удайчыны башын ийкеп чакырды (Т. Касымбеков).

УДАРНИК (ор.) шайдоот, эпикндүү. Коммунисттик эмгектин ударниги. Колу туурук ударникке жолугуп, Азамат деп далысынан кагууга (А. Осмонов).

УЖДАН (ар.) ыйман, уят, намыс, адамдык. — Бирок ал ка-димки ужданы бар кишилерче каза болду, — деди Бекмурат (А. Са-спаев).

УЖУТ (ар.) ишке ашыруу, ажаттан чыгаруу. Бирок арыз-мунду угуп, ужутуна чыккан эч ким жок (К. Жантөшев).

УЗ, УС чебер, кылдат, уста. Оңунан келген иш эле, Оймуктуудан уз эле («Манас»).

УКУК (ар.) керт баштын акысы, эрки. Ушунча келей, карып-тын, Укутун колго тийгизген (Барпы).

УЛАМА (ар.) 1. дин окумуштуусу. Көкөтөйдүн Бокмурун, Ула-

мадан улаган, Билгичтерден сураган («Манас»). 2. өтм. аалым, окумуштуу, илимпоз.

УЛАН I бой тарткан өспүрүм, жаш жигит. Уландар, кыз-келиндер оюн курушту.

УЛАН II (кырг.-монг. тоо) 1. капчыгай, капчаал. 2. тоо. Уландан соккон шамал таш учурат (сүйл.).

УЛАПА (кырг., эск.) сыйлык, мактоо. Кызыл кымкап кийинип, Улапага жорго алды («Манас»).

УЛУК, УЛУУ БИТИКЧИ тар. монгол хандарынын убагында: башкы катчы.

УЛУТ (кырг.-монг. улс) эл, калк, журт. Уктасам кетпейт түшүмдөн, Улутум ушул топ кыргыз (Токтогул).

УМАЙ ЭНЕ (ар.-кырг.) 1. Обо эне, адам баласынын биринчи энеси (уламышта). Адам-Ата, Умайда, Төгүп айтса — бир кызык (Женижок). 2. өтм. Умай эне (бөбөктүн колдоочу энеси). 3. төрөлгөн баланын тону. Умайга табыса — угул болор (макал).

УМАЧ (ир.) 1. буудай унунан жасалган суюгураак ботко. 2. өтм. былтыке, коюу жарма.

УМАШ, МАШ (ир.) төө буурчак, чоң буурчак. Умаштай көз ачылуу — уйку ачыла түшүү (маш буурчакты ашка пайдалануу үчүн, алды менен ыкчам сууга салып коёт. Бир аздан соң, кабыктары жарылып, ичиндеги даны бадырая түшөт. Чочуганда же кубанганда көзүнүн бадырайып ачыла түшүшү — кабыгы ачылган буурчак сыяктана түшкөн; мына ушундан улам жогорку накыл сөз жаралган). Кудай берсе сендейди, Көзүңдү маштай ачамын, Каныңды суудай чачамын («Семетей»). Семетей чочуп ойгонуп, Ок жыландай толгонуп, Умаштай көзү ачылып («Семетей»).

УНИВЕРСИТЕТ (ор.-лат.) түрдүү тармактар боюнча адистерди даярдоочу жогорку окуу жайы. СССРдин 50 жылдыгы атындагы Кыргыз мамлекеттик университети.

УПА I косметикалык жана гигиеналык максатта колдонулуучу жыпар жыттуу абдан майда күкүм. Упа, эндик сыйлануу кыз-келиндин адаты (ылакап).

УПА II, к. онаа.

УПАТ (ар.) өлүм, кыракан. Упат кылып сөөгүн, Жети баштуу кемпирди, Сексен бөлүп өтүптүр («Эр Төштүк»).

УР (ар.) бейиш кызы; укмуштуу сулуу кыз. Келбети урдун кызындай, келишимдүү Каныкей («Манас»).

УРМАТ (ар.) сый, кадыр, барк. Жол башчыбыз партия, Урматтайбыз сени биз (Барпы). Өзүң билген, көргөндөн, Урматташып жүргөндөн, Канчалары дагы өлдү («Манас»).

УРУКСАТ (ар.) макүлдүк, эрк берүү. Уруксат кылсаң бир күнгө, Улагана жатайып (Токтогул). Уруксат сизге, Осоке, Узата бергин ар жагың (А. Үсөнбаев).

УРУМ (ар.) Рим, Греция, Түркия. Рум < Рим (Рум деген ат менен илгерки Рим, андан кийин Византия аталган, андан кийин Сельжук түрктөрү да ушул ат менен атала турган болгон). Урум-да жок сулуу. Урум мылтык. Урумда жок ургаачы тура бечара! Убалы Карачка жетсин! (С. Өмүрбаев).

УРМАТКА журтум батсын деп («Манас»).

УРУЯТ (ар.) эркиндик, азаттык. Кече уруяттан кийин, тиги дөбөдө бир жамаң үй болор эле (Ч. Айтматов).

УСТА (ир.) чебер, уз, кылдат; темирчи. Сугатчы тилейт эгинди, Усталар тилейт көмүрдү (Эл ырлары).

УСТАКАНА (ир.) 1. мастерская. Чакап устаканамда отурам, алатымча кезит окуп коюп, радиону угуп коюп (Э. Борблеев). 2. устанын узана турган жайы. Карыган атам жыгач устасы... тандан намазын окуп, устаканасына кетет да, күн бата келет (Ч. Айтматов).

УСТАРА (ир.) чач, сакал алуучу бычак. Устаралап биринчи аялдын мурутту, Кыздар түшкө кире берип курутту (С. Жигитов).

УСТАТ, УСТАЗ (ир.) 1. үйрөтүүчү, мугалим. Жаңы ачып, жолду чапкан түбөлүк, Эмес беле улуу устат Ленин (Ж. Турусбеков). 2. чебер, уз. Боз үйдүн уук-керегесин мыкты жасаган устат адам.

УСТУКАН (ир.) 1. сөөк, син. Ак сакалы чүнтөдөй, Устукан сөөгү мистелей («Манас»). 2. өтм. бышырылган эттүү сөөк. Устукан берген киши жок, Көңүл коюп бир карап (Токтогул). Мүйүздүү Бугу-Эненин этин былчылдата чайнап, бир бирине устукан сунушуп (Ч. Айтматов).

УСТУН, УСТУМ (ир.) 1. түркүк, тирек. Бири курч балтасы менен жалантып устун сомдоп, бири тактай жылмалайт (Т. Сыдыкбеков). 2. коло карагай. Тоолон устун үчүн эки коло карагай сүйрөтүп келди (Т. Сыдыкбеков).

УСУЛ (ар.) 1. ыкма, тартип, метод. 2. өтм. жөн билги, салт.

УСУЛ ЖАДИТ (ар.) жаңы тартип окууусу, окутуунун оңойлотулган жолу жаңа ошондой ыкма м-н окуткан мектеп (бул метод 1905-жылдан кийин пайда болгон). Усул жадит окуган, Арасында молдосу (сүйл.).

УСУЛ КАДИМ (ар.) эски тартип, эски тартип окууусу (окуунун оор методу, дин китептерин, куранды окутуунун методу). Диндин жолу алды-артынды туюктап, Салтан болчу мойнубузга сыйыртмак. «Усул кадим» түн түшүрүп балага, Эзген антип, эркиндик жок туюктап (А. Чоробаев).

УЧ, УШ (ир.) эс, ап, сезим. Далайга чейин эс-учун жыйнай албай жатты (сүйл.). Отурган элдин ушун алып, коркутуп салды (сүйл.).

УЧАН-ТЕҢИЗ (кырг., эск.) чеги жок, аябаган көп, толуп жаткан. Акылай деген эненди, Алып койду ит чиркин, Учан-теңиз уятты, Салып койду ит чиркин («Семетей»).

УЧАСТОК, УЧАСТКА (ор.) жердин бир бөлүгү. Матвеев участкактун жайып түшүндүрүп жатты (С. Сасыкбаев). Участканын врачы чакыраар менен келе калды («КМ»).

УЧМАК, УЖМАК 1. дин. бейиш. 2. өтм. берекелүү, жымгалдуу. Учмактуу журт кеп кылды, Уу кылалы деп кылды (Тоголок Молдо).

УЯТ-ШАМ (кырг.-ар.) айып, кемчилик, өрөскөөл. Итке эмне уят-шам, үрө бербейби (Ш. Садыбакасов). Эң кандай уят-шамы жок, ушул эле эски костюмум менен бара берем (сүйл.).

ҮДӨ (ир.) 1. өтөлгө, эсе. А сен калаганыңды сура, үдөсүнө чыкпасаң, достуктун анты урсун (К. Жантөшев). 2. аткаруу. Бир айда буудай менен шалынын үдөсүнө чыксаңар болду (М. Абдукаримов).

ҮДӨТ (ар.) сап, эсеп, мөөнөт. Арбын калың мал алып, Атасы кыздын оңот деп, Жарым малын кызына, Жасоо кылып койт деп, Токтолгон болсо **үдөтү**, Тоюн арбын соёт деп («Манас»); адат м-н бирдей.

ҮЖӨТ (ар.) милдет, ишке ашыруу. Насыят айткан сөзүмдү, Укпаган келер барсынбы? Баш көтөрүп **үжөткө**, Чыкпаган келер барсынбы? (Тоголок Молдо).

ҮЖҮРӨ (ар.) бөлмө, комната. Желбегей жамынган шырма кара чапанын оңдонуп, артына карабай, **үжүрөдөн** чыгып кетти (Т. Касымбеков).

ҮЗӨНГҮ БАБА (сүйл.), **заңги** баба м-н бирдей.

ҮЗҮР I (ар.) 1. өтүнүч, алуу суроо, тилек. Атайы барып, Каныкей, Аяшка **үзүр** айтам деп, Жалгыз уулу Семетей, Жентектеп кайра кайтам деп («Манас»). Көзү чалган бенденин, **Үзүрү** болсо сураган («Манас»). 2. өтм. себеп. **Үзүрүм** бар, бутуму чечпейм (сүйл.).

ҮЗҮР II, ҮСҮР (ар.) жыргал, жыргоо, тынчтык. Ишидин, окуундун **үзүрүн** көргүн, балам деп алкады (А. Саспаев). Адал эмгектердин **үзүрүн** тойлоп аткан экенсиңер го? (К. Жантөшев).

ҮЗҮР-МААЗЫР (ар.) өтүнүч-кечирим, жөн-жүйө, келди-кетти. Бир топ **үзүр-мазыр** сөздөр айтылып, ичтеги кусмат чыгып, эки тууган ырайлашып калды («КМ»).

ҮЛПӨТ (ир.) сый-сыпат, ашына. Бул ашыма келсин де, **Үлпөтүмдү** көрсүн де («Манас»).

ҮЛҮШ (кырг., эск.) 1. тиешелүү энчи, тийиштүү бөлүк. Бул кызылды алты **үлүшкө** бөлөбүз (К. Жантөшев). 2. жайлоо тою. **Үлүш** берип, бээ союп, Кийик атып, куш салып («Эр Табылды»). **Үлүш** жейбиз деп, Чормондун айлына бараткандар мени да кыяктырды (А. Токомбаев).

ҮМӨТ, ҮММӨТ I (ар.) дин. Мухаммед пайгамбардын жолун жолдогондор. Пайгамбардын **үмөтү** — Башына селде чаласын (Токтогул). Атым Болоттур... алхамду лилла, мусулманын, бир кудайдын пендесинин, Мухаммед пайгамбардын **үмөтүмүн**... — деп, үзүп-үзүп жооп кылды (Т. Касымбеков).

ҮМӨТ, ҮММӨТ II (ар.) туруктуулук, мыктылык, айкөлдүк; демилге. Найза сайса тешлеген, Эр **үмөтү** көрүнөт. Чапса кылыч өтпөгөн, Керемети көрүнөт («Манас»).

ҮМҮТ (ар.) дама, тилек, каалоо. Кандай тилек, кандай **үмүт** менен өстүрдү экен деп, оюма алып койбоптурмун (Ч. Айтматов). **Үмүт** үзүп жанынан, Акында арман күчөдү (Барпы).

ҮМҮТКЕР (ар.-ир.) дама кыла берген, тилек кыла берген. Ошентип кары тамшанды, жигитти карап **үмүткер** (А. Токомбаев).

ҮНЦҮР-НАЦКИР (ар.) дин. өлгөн адам көргө коюлгандан кийин келүүчү эки суракчы берилште. имиш. **Үнцүр-нацкир** караңгы көрүнө келе калып, темир колдору менен кысып, суракка алып жаткандай, жүрөгү оозуна тыгылып, бүткөн бою дүр эте түштү (К. Жантөшев).

ҮП (кырг.-монг. үб) 1. атадан калган энчи. 2. өтм. асыл буюм, кымбат мүлк. Кенжекенин **үбү** бар, Чаар ингендин үстүндө («Эр Төштүк»). Үйгө жыйган казына, Үбүн сатты, кайран эл (Ы. Шайбеков).

ҮПҮ (ар.) дары болуучу, айнытыруучу. Үпү деген бир дары, Апы деген бир дары, Атайын издеп алдырды («Манас»).

ҮПҮКӨ (ор. опойка) музоонун териннен жасалган булгаарыдан тигилген өтүк.

ҮРГҮЛЖҮ (кырг., эск.) дүң; чогуусу менен, бүт бойдон. Коңду өз майы менен өзүн майла! Магазинден майды үргүлжү сатып алдык кылып пулуң төлөдүк да, кайра магазиндин өзүнө өткөрдүк. Теккен майыбыз үчүн кайра пул берди (Ш. Абдыраманов).

ҮРКӨР (кырг.) асмандагы топ жылдыз (өзб. хулкер, Байыркы грек мифологиясында: Атлант, анын аялы Плейондун жети кызы. Кыргыз мифологиясында: жети кара мурут жигит. Аны биринчи кызы Үлпүлдөк сулууну Жетиген — жети каракчы ала качып кеткен имиш. Кыргыздар кыштын узун түнүн Үркөргө карап болжогон) Үркөр-Үркөр топ жылдыз, үркүп кайда барасың? (Эл ырлары).

ҮРӨЙ I (ир.) өң, бет, жүз; кебете, кешпир. Алмамбет, Чубак түгөйү, Адамдан башка **үрөйү** («Манас»). **Үрөйү** суукту үйүнө киргизбе (макал).

ҮРӨЙ II (ар.) жап, тын. Кыш болсо малчыларды бирде үмүттөндүрүп, бирде **үрөйүн** учура коркутуп өтүп жагты (Ч. Айтматов). Баягы кабатынан нур төгүлгөн сулуу жубан эмес, ыраңы жарактай кер сары, чачы шыбактай куу бир **үрөй** (Т. Касымбеков).

ҮРТҮК (кырг., эск.) 1. этн. ат жабуу, очок жапкыч, аны эски чүпүрөктөн тигет. Аттарынын баарысы, Үртүк менен жабылуу («Курманбек»).

ҮРҮКҮ (ар.), к. **ирекет**.

ҮРҮМ (ар.). Мына азыр үрүмдөн табылгыс малды [кездеме] алдыга жайып коюп отурсам, ооздорун куу чөп менен аарчынат (Ч. Айтматов), к. **урум**.

ҮСТӨЛ, к. **стол**.

ҮСҮР (ар.) жыргал, ыракат, ыйгилдик. Көшөрө кылган эмгектин **Үсүрүн** көрүп жатабыз (фольк.); к. **үзүр II**.

ҮТ (ар.) 1. фарсылардын жыл эсебинде: 12-айдын аты. Март айына туура келет. 2. байыркы шумер тилинде: күн, жарык. 3. өтм. боз үйдүн туурдугунун жыртыгынан түшкөн күндүн шооласы. Март айы чеп. Жакшылыгына алса — үт, жамандыгына алса — жут (макал). Үйгө **үт** киргенде, малга сүт кирет (макал).

ҮҮ (ар.) дин. күчөтмө сырдык сөз. Таң атканча «**үү**» деген, Дааратына суу деген (Токтогул).

ҮШҮР, ОШҮР (ар.) 1. ондон бири; сугат жерде өскөн эгинден, жер-жемиштен ондон бир бөлүгүнөн берилүүчү садага. 2. мамлекеттин пайдасына алынуучу түшүмдүн ондон бир үлүшүнө барабар салык.

ФАБРИКА (ор.<лат.) өнөр жай топарларын иштеп чыгаруучу ишкана. Бир киши мени кишим тигүү **фабрикасына** кирип койду (А. Саспаев).

ФАКТ (ор.<лат.) болгон иш, болгон окуя. Абуталиптин ишп кайра каралган соң, айып **фактыларын** терштирип отуруп мындай ойго келдин (Ч. Айтматов).

ФАКУЛЬТЕТ (ор.<лат.) жогорку окуу жайындагы окуу-или-

мий жана администрациялык бөлүм. Ветеринариялык факультетти бүтүрүп чыккандан кийин мына ушул бактылуу жигитте артык оошу жок эки гана максат тымызын пайда болду (А. Саспаев).

ФАМИЛИЯ (ор.<лат.) өз аты менен бирге айтылып, укумдан-тукумга өтүп колдонулуучу жалпы үй-бүлөлүк ат. Менин фамилиям качан чакырат экен деп Мусабек почтальонду чыдамсыздык менен жал-жал карайт (Т. Абдымомунов).

ФАИЗА (кыт. фаица, дун. фонзы) үй, турак үй. Алар жылып отуруп, камыш жабылган ээи фаизага кирип кетишти (А. Саспаев).

ФАРЫЗ (ар.) өтм. борч, милдет. Шамырбектей даткага сыйпат өткөрүү фарыз! — деп Бөрүбай молдо эки жагындагыларга кородоно карады (К. Жантөшев), к. парз.

ФАШИЗМ (ор.<итал.) капиталисттик коомдун жалпы кризисинен улам пайда болгон, буржуазиянын барып турган реакциячыл жана агрессиячыл бөлүгүнүн кызыкчылыгын чагылдырган саясий агым.

ФАШИСТ (ор.) фашизмди жактоочу, фашизм идеясындагы адам. Фашисттин туусу үзүлдү. Улуу Ата Мекендик согуш немецтик-фашисттик зомбулукту ойронун чыгаруу менен аяктады («Сов. Кырг.»).

ФЕ (ар.) араб алфавитиндеги «Ф» тамгасынын аты. 80 деген сандын ордуна жүрөт.

ФЕВРАЛЬ (ор.<лат.) календарь жылынын экинчи айы. Тына-левдин эсеби боюнча февралдын аягында жакадагы кар кетери менен кош Аксайдын этегинде болуш керек (Ч. Айтматов).

ФЕРМА (ор.) чарба ичиндеги мал өстүрүүчү жана мал чарба азык-түлүгүн өндүрүүчү тармак. Берки орунда камчысын эки бүктөп, тизесине койгон биринчи ферманын башчысы (А. Саспаев).

ФИЗИКА (ор.<гр.) табияттагы кубулуштардын жөнөкөй жана жалпы закон ченемдерин, материянын касиеттерин, түзүлүшүн, кыймыл закондорун изилдөөчү илим. Ядролук физика.

ФИНТУЗА (дун. Фынтозы<фын — крахмал, тозы — чыбык) крахмал, көк буурчак жана картошка уну аралашкан ундан жасалган кесме.

ФИТНЕ (ар.) куйту, арамза, адамдардын арасына от салган.

ФЛЯГ (ор. фляга) суюктук ташууда колдонулуучу туткасы бар көлөмдүү идиш. Тоодон түшкөн таштуу жолдо, Фляг толо арабада, Уйчу айылдан май заводго, Сүт ташыган мен бир бала (А. Токтогулов).

ФРОНТ (ор.) согуш жүрүп жаткан жер, майдан, Бардыгы — фронт үчүн, Бардыгы — жеңиш үчүн! («Сов. Кырг.»).

X

ХАДА (ир.) кадоо м-н бирдей.

ХАЗРЕТ улуу даражалуу, таксыр. Мейли, хазретинин алдында мен жалгыз жооп берип калайын! — деп чаңырды (Т. Касымбеков). О, хазрет! Бийлик эгеси паша... (Т. Касымбеков); азирет м-н бирдей.

ХАЙИН (ар.) чыккынчы. — Анык хайин сенсин. Биз эзелтен эле Кытайсыз жашаганбыз (А. Саспаев).

ХАЙРИЯТ (ар.-ир.) 1. жакшы, ийги. 2. өтм. болуптур. Хайрият, өлүптүр, Ман-Тамырлыктар бир жырткычтан кутулуптур (Чалкан).

ХАЛ (ар.) түш. аткаруу, чечүү. Маселени хал кылыш керек (сүйл.).

ХАЛАТ (ар.-ор.) 1. кийит, сый чапан. 2. желбегей чапан, асты ачык көйнөк. Врач ак халатын кийип, ооруларды кабыл алуучу бөлмөсүнө кирди («КМ»).

ХАЛВА (ар.) чыгыш элдеринде күн карамадан май чыгаргандан кийинки тобунан жасалуучу таттуу азык. Кол беришип көрүшүп, Шекерге халва кошкондой, Калды го жөнү келишип («О. жобай менен Кишимжан»).

ХАМАМ (ир.) мончок. Базар кызык, көрбөгөндү көрсөң. Көп нерсеге көңүлүңдү бөлөсүң. Бир топ киши кумар ойноп отурат, Далдоо кылып, хамамдардын дөлөсүн (Т. Байзаков).

ХАММА, ХАМА (ир.) бардык, бүт, бүткүл, баары. Хамма нерсенин баары дүкөндө бар (сүйл.).

ХАММА ЛИКИН (ир.) бирок, ошондой болсо да, Хамма Ликин сен эс тарткандан бери минтип бир тасторкондо отуруп сүйлөшкөн эмеспиз, же натурабы? (Ж. Мавлянов).

ХАН, ХААН (кырг.-монг.), к. кан.

ХАСАГИ (ир.) сырлана, эң жакып, ынак, ашмалтай. Өзгөсүнө кайыл болушса да, өкүмдарлардын убагында хасаги болуп (жеңилдик алып) жаман көнүп алган бектер, амалдарлар, казылар... (Т. Касымбеков).

ХАФИЗ (ар.) 1. көп ырды, обонду жатка билген адам. Ал акырын энкейип, хазиздин этегине тооп кылды (Т. Касымбеков). 2. 14-кылымдагы чыгыштын атактуу лирик акынынын ылакап аты. 3. Хазиздин чыгармасы. Сизден окуп бүтүрдүм, Хазиз менен Бедилди. Маанисин билбей таң болуп, Акылсыз бала дедирди (А. Чоробаев).

ХИ (ар.) араб алфавитиндеги «Х» тамгасынын аты. 600 деген сандын ордуна жүрөт.

ХИКАЯ (ар.) ангеме, жомок. Төртүнчүсү — аялдардын бактылуу же бактысыздыгы жөнүндө «хикая» айтып... (К. Жантөшев); икая м-н бирдей.

ХИМИЯ (ор.) химиялык элементтерди, алардан түзүлгөн жөнөкөй жана татаал заттардын касиеттерин изилдөөчү илим. Заттардын органикалык жана органикалык эмес негизги эки классына бөлүнүштү химия органикалык химия жана органикалык эмес химия болуп бөлүнөт («КСЭ»).

ХИРУРГ (ор.<лат.) операция жасалуучу ооруларды изилдеп жана дарылап, операция жасоо ыкмаларын иштеп чыгуучу медициналык жогорку билимдүү адис. Жаш болгону менен колунан баары келген дасыккан хирург дешет (М. Сейталиев). Хирургдардын биринчи уюму Москвада 1873-ж. негизделип, 1932-ж. Бүткүл союздук коомго айланган («КСЭ»).

ХИШАВА (ир.) түш. соко, буурсун; сокунун тиши; айдоо. **ХО** (дун.) жакшы, жарайт. Хо! — деди да Ли-Чан акырын ордуна туруп, Алымдын атын алды да ат байланчу мамыга байлады (К. Жантөшев).

ХРОМ I (ор.-лат.) күмүш түстүү жылтырак металл, химиялык элемент.

ХРОМ II (ор.) хром металлынын туздары менен пиленген жумшак булгаары. Жымырайта жамачы салынып, жымырайта көктөлгөн, сыры кетсе да сыны кетпеген хром өтүгү бутунда (Ч. Айтматов).

ХУДОЖНИК (ор.) живопись, графика, скульптура жаатында чыгарма жараткан адам. Художник Г. Айтисов кийинки жылдары замандаштарынын сүрөтүн тартты. Жакында жетимини жашка чыккандыгына байланыштуу анын көргөзмөсү болуп, Соц. Эмгектин Баатыры деген бийик наам берилди (Х. Карасаев).

ХУМ (ир.) суу, шарап сакталуучу чоң карапа идиш, к. кум.

ХУНИК (ир.) түш. түрү суук, көрксүз, түрү жаман.

ХУРАЛ (монг.) мажлис, чогулуш, жыйылыш.

ХУРИЯТ (ар.) эркиндик, азаттык, боштондук. Эркин заман хурият Чаптың жолдун кенени (А. Чоробаев); уруят м-н бирдей.

ХУШ (ир.) жакшы. Хуш келипсиз!

ХЫНЗЫР (ар.) чочко.

Ч

ЧААР, ЧАР (ир.) төрт. Чар тарапка кабар салды.

ЧААРАКЕР (ир.) феодалдардын жерин ижарага алып, эгин эгин, түшүмдүн төрттөн бир үлүшүн алуучу жерсиз, ылоосуз адам. Жакшыраак жери жок, сугара турган суусу жок дыйкандардын баардыгы ар кайсы байларга чааракер же малай (К. Жантөшев).

ЧААРЫ ЧЫГУУ (ир.-кырг.) ачуу келүү, каардануу. Шабыраанын көзүнөн чаары чыгып, баягыдан бетер жинденди (Н. Байтемиров). Муну угуп Манастын, Каары чыгып бетине, Чаары чыгып көзүнө («Манас»).

ЧАБАН (байыркы айрым түрк тилдеринде чопан, ор. чабан) койчу. Кой кайтарган чабандар, Коротпой койду багалы (О. Бөлөбалаев).

ЧАБАНДЕС (ир.) 1. атка мыкты жүргөн адам. 2. өтм. көкбөрүчүл адам. Мергендер жамбы атышты, Чабандес улак тартышты («Манас»).

ЧАБЕК арык, катыңкы, кургаткан түлкүдөй. Катуу серпти эле, чабек денесин бир чалкалап алып, анан эки метрче арыга бүктөлө жыгылды (Ж. Мавлянов).

ЧАВАДАН (ир.) бир бетин килем менен капталган сүйрүчө кап.

ЧАВЛИ (ир.) түш. диал. сымдан же чырпыктардан согулган боорсок алгыч, к. чөөлү.

ЧАГААН (монг. чаган) ак, апакай.

ЧАГААН АЙЫ (монг.-кырг. чаган) мал төлдөп, ак көбөйгөн ай. Калкына кабар салыптыр, Карыясы ат коюп, Чаган күнү туулду деп, Чаганбай коюп алыптыр («Манас»).

ЧАГЫРМАК байыркы түрк тилинде: кымыздан тартылган арак. Кымыздан кылган чагырмак, Мас болуп адам жыгылат (фольк.). Уланды капилет жебе мерт кылды. Этин кыпарак менен кырдырып, сөөгүн чагырмак менен жуудуруп, булгаарыга ороп буудуруп, буура төөгө жүктөтүп, ата журтка аңкелдик... (Т. Касымбеков).

ЧАДЫРА (ир.) аялдардын бет пардасы.

ЧАЖЫРА, САНЖЫРА (ар.) барнагай бутактуу дарак; санжыра м-н бирдей.

ЧАЙДӨШ, ЧАЙДООС (ир.) чай кайнатуучу чөөгүн. Меш зуулап күйүп чыкты. Чайдөштү отко койдум (М. Абдукаримов). Акыл аке сөзүн токтотту да, узун моюн чайдооско көк чай салып оттон оозагыраак тартып, карапа чыныларын тазалап бир жагына койду (А. Токомбаев).

ЧАЙКАНА (ир.) чай ичиле турган, чай сатыла турган үй, жай. Жүрөктө түркүн ойлор, түркүн сөздөр, шаардагы базар күнкү чайканай (К. Ташбаев).

ЧАЙКООЧУ (кырг., эск.) өтм. алып сатар, кызыл кулак. Ай-жамалдын башында таза жуулган ак арин жоолук. Андай жоолуктарды колдо жасашып, базарда чайкоочулар сатып жүрүшөт (Ж. Мавлянов).

ЧАЙКОР (кырг.-ир.) чайды жакшы көргөн, чайсак.

ЧАПРИКЕР (ир.), к. чааракер.

ЧАК I куунак, көңүлдүү, шат. Аты күлүк, көөнү чак, Адамдардын баарысы («Манас»). Карды ток, көңүлү чак, эчтемени капарына илгиси жок (Ч. Айтматов).

ЧАК II (ир.) семиз, толук. Күндүн нуру болбосо, Жап-жаныбар чак болбойт. Ар бир түрдүү мөмөлөр. Өзү бышып бак болбойт (Барпы).

ЧАКА I майда тыйын. Анда Манас кеп айтат: Бекерге беш ай жаттынар, Беш чака кайдан таптынар? («Манас»). Жамбы тийсе колуна Чана пулча токтобойт («Манас»).

ЧАКА II: БАЛА-ЧАКА (кырг., эск.) балдар, уул-кыз.

ЧАКАЛАК (ир.) жаңы төрөлгөн бөбөк, эмчектеги бала.

ЧАКАН (ир.) түш. диал. шамдагай.

ЧАКЧАК (ир.) майда боорсоктон балга катырып жасалган азык, к. чекчек.

ЧАКЫШ, ЧАКЫЧ түш. диал. сагыз. Азалап чакыш чайнайсың, Адамды көрсөн жайнайсың (фольк.).

ЧАЛДЫБАР (ир.) 1. там үйдүн төрт керегеси. 2. өтм. турак жайдын байыркы замандан калган урандысы, тоому. Келтирип салган сарайым, Чалдыбар болуп тургандай (Барпы). 3. өтм. там-тыгы чыккан кийим, буюм, нерсе. Чалдыбары чыккан арабаны шайманы менен кошо сага садага чаппайт белем, Гүлсары (Ч. Айтматов).

ЧАЛЕК (ир.) түш. чок салына турган үңкүр, оюк жер.

ЧАЛЫЯР, ЧАРЫЯР (ир.) дин. Мухаммед пайгамбардын төрт жолдошу: Абубакир, Омор, Осмон, Аалы. Чалыяр чаркы жетпеген, Искендер изин салбаган («Манас»). Чаар китеп окуп маани айткан, Чалыяр сөзүн даана айткан (Токтогул).

ЧАМАН (ир.) 1. шалбаа, калың чөп өскөн жер. 2. гүл айдалган, гүл отургузулган жай. Жай сөөлөтү өзүнчө Чаман гүлдөй эмесин (Барпы). Чаман гүлдү көпөлөктөн күңүлөп, Гүл саамайын күндө тарайт шамалы (Т. Байзаков).

ЧАМАДАН (ир.) абдыра, жагдан, сандык, үкөк.

ЧАМБАР (ир.) алкак, тегерек.

ЧАМГАРАК (ир.) 1. лампанын тегерек калпагы. 2. боз үйдүн түндүгү. Коломтодогу чала күйгөн чычаланын көк түтүнү созулуп чамгарактан чыгып жатат (К. Баялинов).

ЧАНАК I кебездин кутусунун бөлүгү. Пахта терсең таза тер, Чанагында калбасын (фольк.). 2. көздүн кабы. Жаактарын карыш-

тыра тиштенип, көздөрү чанактарынан чыгып кетчүдөй болушуп мылтыктын кароолунда (К. Жантөшев).

ЧАНАР (ир.) замбил.

ЧАНДА (ир.) анда-санда, кээ бир. Гүлжандай кыз чанда чыгат (Н. Байтемиров).

ЧАНДАН (ир.) толгон, көп. Катарлап барын өткөрдүм, Антарып келдим чанданды (фольк.).

ЧАНДЫР (ир.) тарамыш, чарым. Арык койлорду карышкыр чандырлап жыга тартат.

ЧАНЖУ (дун.) апилим отогуч темир калак. Эне менин ырымды ырдачы! — дейт Күкүк апилим отоп жаткан чанжысын бооруна кармаган тейден энесине тирмийип (К. Акматов). Чалкалап күндү карап коюп, чанжыны кыйкаңдатып бир-эки шилтеп алат (М. Эсербасев).

ЧАНТУ (кыт. чань — ороо, тоу — баш) селдечен, селде оронучу, мусулман. Чантудан катып туубайбы, Чантудан катып тууду деп, Мен чаң салсам кудай урбайбы («Манас»). Пашаалыктай мал сойгон, Жакып чанту кандай март («Манас»).

ЧАЧ (ир.) музыкалык аспап. Ээй, алтындан соккон чаң комуз, Ай чырайлуу мөлмөл кыз (фольк.).

ЧАҢГЫ (кырг., эск.) кардын үстү менен басып жүрүүгө ылайыкталган буюм. Ал үч бурч, тегерек келип, сым менен чырмап жасалган. Бардык макулуктан адам баласы артыкча чыгыптыр. Кар бетиңде чаңгы тээп, суу бетиңде кайык айдап, өнөрү өсүптүр (Ч. Айтматов).

ЧАП I (ир.) сол, сол жак.

ЧАП II (ир.) бүлүк, кыргын. Залым жырткыч да, акыры жүрүп өзүнө чап салыптыр (Т. Касымбеков).

ЧАПАКЕЙ (ир.) шамдагай, шайдоот, тып. Чапакей женил жүрчү эле Оор тартып керилип, Басты бекен молдо кыз (фольк.).

ЧАПАР (ир.) түш. диал. 1. өрмө дубал, сокмо дубал. 2. тикендүү жыгачтан жасалган мала.

ЧАПЕЗЕК (өзб.) жазгы алма сорту. Эрте быша турган алманы ташкендиктер чапезек алма деп коёт (Ж. Мавлянов).

ЧАР I, ЧАХАР (ир.) төрт. Искендер хандын көп колу өлгөн сайын өөрчүп, өрт чачып, чар тараптан буларды курчап алды (К. Баялинов). Чар китеп окуп маани айткан, Чалыяр сөзүн даана айткан (Токтогул). Чар ирик (ир.-кырг.) — төрт жаштагы ирик. Келишкен бир ат, элүү чар ирик (А. Токомбаев).

ЧАР II (ир.) кызылдаган эгиндин учкун жагы. Эгиндин чары тоокко жем болууга жарайт (сүйл.).

ЧАРА (ир.) айла, амал. Башка келген иш болсо, Көтөрбөскө чара жок («Манас»).

ЧАРАБЖАЛ (ир.) шибеге, устара, искек сыяктуу аспаптар. Боз кесенин жанында Булгаарыдан кылабдан. Анын ичи толтура Тирмак алчу чарабжал (А. Чоробаев).

ЧАРАЗ (кырг., эск.) жүзүм сорту. Өзбектер «чорас» деп айтат. Шекер палык кызуулар, Чараз юзүмдөр келди-и-и!... кош дөңгөлөктүү араба кыйча-куйч этип, жети паксалуу коргондун тушуна токтотду (Ж. Мавлянов).

ЧАРАПНА, ЧАРАНА (ир.) 1. баатырлардын сооту, темир кийим. Найза төшкө так этип, Чарайнага чак этип («Манас»). 2. өтм. жаңы туулган козу, кулун ж. б-дын терисинин сыртындагы жыл-

бышкак чел. Кол башындай козунун дирилдеген денесине жабышкан чарайнасын энеси жалап турган экен (Ч. Айтматов).

ЧАРБА (ир.) 1. төрт бут. 2. өтм. төрт аяктуу жаныбар, төрт түлүк мал. Чарба жыргайт тоолордо, Кийик жыргайт зоолордо (Тоголок Молдо). Чарбанын көркү кайда кой болбосо, Кийинин сыны кайда бой болбосо (Барпы).

ЧАРБАДАР (ир.) мал асыроочу, мал төлдөтүүчү. Шалынын суусу пал менен, Чарбадар алек мал менен (Барпы). Чайнаганы май болду, Чарбадары бай болду («Манас»).

ЧАРБАК (ир.) 1. сепил курчаган жай. 2. тегерете коргон салынган бак. Карайган дарак чарбагым, Караанын көрбөй зарладым (Токтогул). 3. жемиш багы. Мээнет менен өстүргөн, Чарбагымсың, ноодайым (фольк.). 4. өтм. түш. диал. шахмат ойну, чатыраш ойну.

ЧАРБАКЕР (ир.) төрт түлүк өстүрүүчү, төрт аяктуу мал асыроочу.

ЧАРБЫ, ЧАРВЫ (ир.) 1. май. 2. түш. ичег-карын.

ЧАРДАК (ир.) там үйдүн учурмасы, ошонун ичи (орус тилинде «чердак» жана «чертог» маанисине ээ болгон).

ЧАРДАНА (ир.) мандаш, мандаш токунуп отуруу. Чардана куруп отурушту (сүйл.).

ЧАРДАРЫ (ир.) кошмо эм, кошмо дары. Алты-жети жан аяк Чардары кылып жуткузса, Казактардын эр Көкчө Умачтай көзү ачылды («Манас»).

ЧАРК, ЧАРЫК (ир.) 1. тегерек, дөңгөлөк. 2. чарыкта ийрилип даярдалган жип; чарык жип. 3. тегерек кайрак. 4. тегеренүү, айлануу. Тегерегин чарк уруп, Уюлу бар шамалдын (Барпы). 5. дин. тегерете отуруп эңкир чалуу. Дубанача чарк уруу (К. Жантөшев).

ЧАРКАНА (ир.) төрт бөлмөлүү үй. Кан олтурчу чаркана, Как ошого олтуруп («Манас»).

ЧАРКАП (ир.) үймөк, сары кыр үймөк. Биз барып чаркаптын түбүндөгү сенин жууркан-төшөгүңдү алып келдик (Ж. Мавлянов). Бери кара, бусурман, паясы үчүн элүү-алтымыш боо чеп бердим. Тигине, чаркаптар асман тиреп колтугунда турат (Т. Касымбеков).

ЧАРКАР I (ир.) түш. диал. 1. аткана. Ээсинин үнүн тааный койдубу, чаркардан тору ат окуранып жиберди (Ш. Абдыраманов). 2. сарай, короо. Жумшаймын сендей кулумду, Төлөтүп алам пудумду, Күрөп бер көңдүү чаркарым, Пулуман жумшап айтамын (Барпы). 3. тыпын сакталуучу сере. Алиги чаркар сууга Банар алып баратам («Манас»).

ЧАРКАР II түш. диал., тиниш. куурай өсүмдүк, сөңгөктүү чөп. Чаркар чаптым өзүмө, Чаткалы тийди көзүмө (фольк.).

ЧАРКЕШ түш. диал. тил албаган, көк.

ЧАР КӨПӨЛӨК (ир.-кырг.) 1. чыракты тегеренген көпөлөк. 2. өтм. айлан көчөк болуу, чар көпөлөк болуп жан талашуу.

ЧАРКПАЛЕК (ир.) түш. диал. сузгулуу дардайган чон дөңгөлөк (аны менен жер сугарган).

ЧАРПАЯ (ир.) төрт бутту кенпир секиче. Бектурган бай чарпаяда чалкаят, Өрдөк тумшук көк чайнектен чай ичип (Т. Байзаков).

ЧАРТАРАП (ир.-ар) айлана, туш-туш жак. теребел. Гүлсары менен Танабай өздөрүнө өздөрү ээ болбой, чартараптан кыйкырып

урматтап турган уу-дууга канат байланып, кайрадан ортого чыкты (Ч. Айтматов).

ЧАРЧЫ (ипр.) төрт бурчу бирдей (жоолук; бет аарчы ж. б.). Белиндеги бир чарчы Ырда деп берди өзүмө (Барпы).

ЧАРЫК I түктүү териден, көбүнчө баш териден жасалган чокой. Бутунда чылгый баш териден жасалган чарыгы бар (Н. Байтемиров).

ЧАРЫК II (ипр.) чарк м-н бирдей.

ЧАРЫМ (ипр.) 1. түш. диал. тамандык булгаары. 2. бут кийимдин таш таманы. 3. өтм. тарамыштуу эт.

ЧАРЫЯР (ипр.), к. чалыяр.

ЧАСОВОЙ (ор.) куралдуу күзөтчү, атайы саңчы.

ЧАТА (кырг., эск.) орой, тескерин, кырс. Боз баланын жаманы Чата болор кыялы («...санат-насыят»). Жакып деген атасы, Манас деген уулу бар, Бу жүргөн жандын чатасы («Манас»).

ЧАТКАЛ түш. диал. таныш. куурай өсүмдүк, сөңгөктүү от, чөп. Кургак чаткалдардан калап, апам жаңы дандырына ширенке тартты (А. Матисаев); чаркар м-н бирдей.

ЧАТЫР (ипр.) 1. күндөн, жаандан коргонуу үчүн төбөгө карман жүрүүчү сая. 2. там үйдүн учурмасы. 3. кездеме алачык. Ак чатырлары жабырап, өргүүдө жаткан көп кошун (Т. Касымбеков).

ЧАТЫРАШ (ипр.) шахмат. Түгөнгөн тоонун урчукта, конуп жаткан кезинде, Чатыраш ойноп даң салып, Болуп жаткан кезинде («Манас»).

ЧАЧВАН (ипр.) аялдардын бет калкалагыч тору.

ЧАЧПАК (кырг. чач боо) өрүлгөн чачтын учуна тагып жүрө турган кооздук. Ай тийген тоонун боорунда, Алтындан чачпак соорунда (фольк.).

ЧАЧТАРАШ (кырг.-ипр.) чач, сакал алуучу (фарсы-тажикче «сар» > кырг. «чач»).

ЧАЧУВАН (ипр.) бет бүркөнчүк. Чоочун аял бетиндеги бүркөнчүгүн (чачуванын) алып, бетин ачып отуруп: — Кудайгый, мени тааныдыңызбы? деди (К. Жантөшев); чачван менен бирдей.

ЧАЧЫК (кырг., эск.) түш. сүлгү, суу жоолук, оромол, майлык. Бектемир мойнун тосо кош колдоп жуунган соң, аерде дайым илинип турчу чачык менен аарчынып, көйнөгүн кийине баштады (Ж. Мавлянов).

ЧАЯ, чая болуу жабыгуу, жүдөө, басынуу. Көп тилдесе аялды Чая болот эмеспи. Мээнет кылсаң билбеске, Зая болот эмеспи (Барпы). Керели кечке үч баланы багам менен убараланып, чая болгон Тотойдун көздөрү адамды дайым сүрдүү тиктөөчү эле (Ч. Айтматов).

ЧЕ (ипр.) фарсы алфавитиндеги «Ч» тамгасынын аты. Сандык мааниси жок болгондуктан араб тилинде «Ч» тыбышы араб алфавитинин составында болгон эмес.

ЧЕЖИРЕ (ар.), к. чажыра.

ЧЕЙРЕК (ипр.) төрттүн бири. Кайназар раматка чейрек тыйын да төлөгөн жок (К. Жантөшев).

ЧЕКЕЗ (ипр.) түш. диал. алгыр куштар үчүн зымдан жасалган отургуч, туур.

ЧЕКЕНДЕ (ипр.) сагаса; күлү насыбайга салынуучу өсүмдүк.

ЧЕКЕНЕ (ипр.) 1. майда, бирден сатылма. Чекене соода. 2. кийине. Чекене тойго чаап, эки жолу чыгып, Алымга абийир алып берген (К. Жантөшев).

ЧЕКЕР (ипр.) малай, кызматчы. Кандайдыр бир байдын чекери экендиги көрүнүп турат (К. Жантөшев).

ЧЕКИ (ипр.) жөнү жок, орой, ката. Жапектин чеки иш кылганын байкап отурам (К. Жантөшев).

ЧЕКСЕ I (ипр.) 5—6 килограммга барабар оордук чени. Үйүмдө бир чексе арпа талкандан башка эчтекем жок (К. Жантөшев).

ЧЕКСЕ II (ипр.) дары оролгон кагаз, ороо кагаз. Акылмандын баарысы, Чекседе белең дарысы («Манас»).

ЧЕКЧЕК (ипр.) балга катырылган майда боорсок. Апам бүгүн чекчек жасап атат (сүйл.), к. чакчак.

ЧЕЛПЕК майга бышырылган көлөмдүү жука пап. Алтымыш токою, кырк челпек Аз гана тамак дедиңби (фольк.). Конокко соёр кой сурап, Челпек кылар ун сурап (Тоголок Молдо).

ЧЕН (кыт. сяң) погон, ийинге тагыла турган мансап, даража белгиси. Анын кызыл чени бар, мурун командир болгон (А. Токомбаев).

ЧЕНГЕЛ (ипр.) 1. айры. 2. беш бармактын арбайып ачылган түрү. Ченгелин салып качырган, Кури тырмагын батырган (Барпы). 3. өтм. колдун ченгелине окшотуп жасалган, саптуу эт оодарар аспап.

ЧЕПКЕН эркектин сырт кийими. Токобай чепкенин желбегей жамынып эшикке чыкты (К. Канмов).

ЧЕРТБУТ (ор. четверть) бутылка, чоң бөтөлкө.

ЧЕТЕН (ипр.) арабанын үстүнкү жээк тосмосу. Заматта ошентип, ыргайдап токулган четендүү, ичиндеги мөмөлөрү жалбырак, баккал менен оролгонуна карабастан, туш-тарапка жагымдуу жыт чыккан калдайган араба чоң-кичинелердин курчоосунда калар эле. (Ж. Мавлянов).

ЧЕЧ (ипр.) 1. эгиндин бастырылгандан кийинки үйүлгөн кызылы. Чөлүнө салган эгини, Чеч береке тилеген. Кызылып тоодой үйүрүп, Кыргыздын бетин үрөгөн (Токтогул). 2. кырманда иштегендердин колундагы бешилик, айры. 3. өтм. үйүлгөн эгиндин кызылынын үстүнө ырым кылып муузалган улак же козу.

ЧЕЧЕК, БАЙЧЕЧЕК (кырг.-монг.) гүл. Төшөлгөн калы болуп түркүн чөп, чечек жайкалат (Т. Касымбеков).

ЧЕЧКЕ, ЧЕЧКЕДЕЙ токуучулардын жип тарай турган тарагы (Махмуд Кашкаринин «Лугатында» ушундай мааниде). 2. өтм. мыкты, жандуу, шайдоот. Чечкедей болгон бала. Мен ал ишке чечкедей жарайм (сүйл.). А дегенде тегеле чечкедей болуп турдуң эле, азыр мааниң бошоп калды го? («Чалкан»).

ЧЕЧКОР (ипр.) түш. диал. чеч сойгондо чакирылган кишин. Чечке катышкан адам.

ЧИГИТ (ипр.) пахта өсүмдүгүнүн уругу. Чигити жок пахтадай Мойнууздан, жан бала (фольк.).

ЧИДЕР (кырг.-монг. чөдөр) аттын үч бугуна салынуучу тушоо.

ЧИЙ, ЧИЙ КӨБҮК эттин эң биринчи кайнагандагы көбүгү. Оттоп жаңылап калап, эттин чий көбүгүн алып, сапырып тур! — деп мага тапшырма берди (Ж. Медетов); чийки менен бирдей.

ЧИЙНЕ (ипр.) бир башы унаанын белине бекитилип, бир башы жерде сүйрөлүп жүрүүчү, туура чабактары бар, чөп, эгин ташып жүргөнбүз экп! шыргый. Тоолордон чийне менен чөп, эгин ташып жүргөнбүз (М. Абдукаримов).

ЧИКЕ (ипр.-ар.) куудул, шайыр, тамашакөй, Жайытын таап жай.

лоого, Конгон жигит жакшы экен, Сүрлүү элдин чикеси, Болгон жигит жакшы экен (фольк.).

ЧИЛБАРЧА (пр.) кыйрап калуу, таш-талканы чыгуу.

ЧИЛГИ (кырг., эск.) эрте быша турган, тез быша турган (өзб. «чиляки»). Базыл аке огородунун жарымына асылдуу чилги жүгөрдөн айдаптыр (Т. Касымбеков). Март колдуу дыйкан абышка чилги жүзүмдөн бир себет алып келип койду (Ш. Абдыраманов). О, төрт жашарында карыган чилги жап (Т. Касымбеков).

ЧИЛДЕ (пр.) кырк күн. Кышкы кырк күндүн катыра сууту, жайкы кырк күндүн катыра ысыгы. Чилде кирип, кыш жетип калган болчу (Ч. Айтматов). Кышкы суук чилдеде, Согончогу жайылы (Барпы).

ЧИЛДЕШИР (пр.) түш. диал. дарт, пеллагра оорусу.

ЧИЛДИРМА, ЧИЛДАРМАН (пр.) түш. диал. алкакка жарган керип, тегерете майда конгуроо тагылып жасалган музыкалык аспап, к. чилдарман, чылдырман.

ЧИЛИСТЕН (пр.) абдан окумал, илимпоз адам (көбүнчө тамаша, какшык претинде колдонулат): Ушундан уламбы, айтор кесиптештеримдин мага коюшпаган аттары жок: Чилистен, Аксөөк, отүкчү. Сыланкороз дешеби — желеп көнүп да бүттүм (Э. Борбиев).

ЧИЛМАРДАН (пр.). Чапкынчыны чаптырды, Чилмарданды кактырды («Манас»), к. чылдырман.

ЧИЛТЕН (пр.) дин. адамдардын көзүнө көрүнбөгөн, укмуштуу күчкө ээ жандар. Алар кыйчалыш жерде адамды колдоп, азаптан куткарат нмш. Кыргыздар көбүнчө: «кайып эрен, кырк чилтен» деп айтат. «гайып» — көрүнбөгөн, «эрен» — эр, «сан» — кырк. Ата-сын тарткан эр Семен, Ак тулпарды чуратып, Жайнаган сууга кирди эле, Колдогону кырк чилтен, Колтугунап алыптыр («Семетей»). Түшүндө Батманы айланып жүргөн кара чаар, көк жал жолборс менен күрөшүп, кырк чилтен менен сүйлөшүп, көп-көп кереметтер көргөн (К. Баялинов). Ал шүмшүктөр окуп чилтен болмок беле (Т. Касымбеков).

ЧИМЕЛИ кумурска. Жарганаттай жалгыз, куландай куйрук-жалсыз, чимелидей алсыз — мен. Кана, менден алып бүтө элек дагы кимдин өчү бар (К. Жантөшев).

ЧИНОВНИК (ор.) 1. падыша өкмөтүнүн убагында: улук, төрө. 2. өтм. төрө пейил, улуксуунган адам.

ЧИПТА (пр.), к. чыпта.

ЧИРИК (пр.) приц, ыпылас, булганыч.

ЧИРКИН (пр.) 1. өтм. кайран, аттигинай. О чиркин жаным кыйналды (сүйл.). 2. өтм. байкуш. Жүрөк чиркин баатырлык кыла албады (К. Жантөшев).

ЧИРКӨӨ (ор. церковь) христиан дининдегилердин таат-ибадат жайы. Көчөнүн так орто ченинде үч конгуроо тагылган кичинекей ак чиркөө (К. Баялинов).

ЧИРМАНДА (пр.), к. чилдирма.

ЧИРТЕ түш. диал. каптын бир түрү. Ийинге арта таштап койгон чирте кабын жерге коё, анып ичинен өрүк, шабдаады ченгелдеп, допуларыбызга же этегибизге салып берер эле (Ж. Мавлянов).

ЧИРЧЕ 1. жики (өсүмдүк). 2. өтм. тукум начарлап кетүү. Мал тукумун жаңырткан жакшы эмей, сен ага бекер эле көктүк кийматов). Каны эскирген тукум чирче болуп кетээр... (К. Айтматов).

ЧОГООЛ (пр.) 1. уруушаак, куйту. 2. өтм. орой, чыр, чатак.

Завар тилдүү чоогол немеге Танабай өз тагдырын табалатысы келбей (Ч. Айтматов). Жалгыз болсоң — чоогол бол, Көп жанынан түңүлсүн. Жарды болсоң кооз бол, Бай жанынан түңүлсүн (ылакап).

ЧОКМОР (пр.) 1. тоголок башы алты кырдуу союл. 2. башы тоголок союл. Ура албаган чокмор — өз башына тиет (макал). Күүлөп алып чокморун, Күлүктүн оозун жыйнады (О. Бөлөбалиев).

ЧОКОЙ (кыт. шохай) 1. кийиз өтүк. 2. чарык. Чоккой кийген бут куурайт, Чогоолго тийген кыз куурайт (ылакап).

ЧОЛО (кырг.-монг. чөлөө) 1. бош убак. Бүрөк кыз бул оюн айткан жок, аны айтууга да чолоосу тийбеди (К. Каимов). 2. бош орун, чала. Булут ала — жер чоло (макал).

ЧОЛПОН АТА (кырг., эск. чопан) койдун ири, койдун колдоочусу.

ЧОЛПУ (эск.) чач уштук, өрүлгөн чачтын учуна тагылуучу кооздук. Ал уста чолпу, шакек сөйкөнү да кармайт (А. Акматалиев).

ЧОМ (уйг.?) төгө, эшекке токулуучу ымырчак же ээр сыяктуу нерсе. Кокондогу Козубек, Аттарынын баары айгыр, Чомдогусу бар эле («Семетей»).

ЧОМОЧО (пр.) 1. чеке, маңдай. 2. өтм. көөдөнүн көтөрүү, кокурау. Атадан алты туулдум деп, Чомочонду көтөрбө! (ылакап). Ийгилик чыйрала баштагандан бери, анысына сүйөнүп Мантек да тес атасынын, чомочосун чоң көтөрүп, мантаңдап калуучу болду (А. Убукеев).

ЧОНТОЙ (кырг., эск.) 1. түш. чөнтөк, кисе. 2. түн. териден ийленип жасалган баштык.

ЧОО (кырг., эск.) талдын солкулдак чырпыктарынан жасалган балык кармагыч. Чабагы четте сүрүлүп, Балыгы тайдай туйлаган. Желе тартып, чоо салып, Айлангалуу жылгадан (Тоголок Молдо).

ЧООР (пр.) 1. эки кылдуу комуз. 2. көндөй сөңгөктүү өсүмдүктөн жасалган музыкалык аспап. Эриккен жаным чоорду алып сызгырылта баштадым (К. Баялинов).

ЧОПКУТ (кырг.) 1. арасына кыл же жүн салынган чапан, төшөк. 2. арасына кебез салынган чапан. 3. өтм. жоокердин найза өткүс кийими. Кыркына кылдым кырк чопкут («Манас»). Чопкутту баса кийинип, Жоо келди деп сүйүнүп (А. Чоробасев).

ЧОРО (пр.) 1. хандын сарай сакчылары. 2. хандын ишенимдүү жоокерлери (бул кызматка жогорку кагмарлардын балдары гана алынган). 3. кыргыздын улуу жомогу «Манаста» — Манас баатырдын эң жакын жоокерлери. Кыркын кырк жерден келген чоросун. Атсыз келген чорого, Ат жакшысын мингиздим («Манас»).

ЧОС (ор. тёс) жука тактай. Үйдүн шыбын чос менен урду (сүйл.).

ЧОТ I (кыт.) керки. Алым керегенин башындагы чот менен көтөрмөнү алып чыгып кетти (К. Жантөшев).

ЧОТ II (ор. счёты) эсеп чыгаруучу курал. Кара күчкө карганып, Кайта-кайта чот урган Соодагерден кеттиби? (Токтогул).

ЧОТУР, ЧОТАЛА (пр.) кумардан уткандардан тилектештери алуучу сый. Кимдин эне жолу утканын эсептеген чотурчу ыксыз жерден бирдемени тактап, бышыктагансып, уткан кишинен чотур доолап отурат (К. Жантөшев).

ЧОЧМОР (пр.), чокмор менен бирдей.

ЧОЧУНЧА (кыт. цзосычоу, пр. чучунче, ор. чесуча) жибек пралаш кездеме.

ЧОЮЦКЕ (ор. чугунка) тамак бышырыла турган түп жагы жана оозу кууш, бөйрөктүү металл идиш.

ЧОШ (ор.), чос менен бирдей.

ЧӨБӨ (пр. жөн) чөөт, көлмө, арык. Көзүмдү ачсам, тоо тургай дөбө жок. Көзүмдү ачсам, көл тургай чөбө жок (Т. Байзаков).

ЧӨБҮРӨ 1. жөжө, бала. 2. неберенин баласы. Неберелери, чөбүрөлөрү... Толук эмес, бирок көпчүлүгү бүгүн да кашында (Ж. Мавлянов). 3. өтм. майда балдар. Ушинтип эки үйдүкүн кошкондо жалаң чөбүрө балдар андан ашык (М. Элебаев); чүрпө менен бирдей.

ЧӨЖӨ (пр.), к. жөжө.

ЧӨКӨ (дуп.) кашык ордуна колдонулуучу ичке эки жыгач.

ЧӨМҮЧ (пр.) кашык, кичине сузгу. Калай чөмүчтү батыра сузуп, чоң эне өзү идиштерге тамак үлөштүрө баштады (Т. Сыдыкбеков).

ЧӨӨЛҮ (пр.) 1. эгин тазалагыч калбыр. 2. чырпыктан же зымдан жасалган боорсок алгыч.

ЧӨПКАТ (пр.-ар.) жазуучу, арипти түртүп көрсөткүч.

ЧУЛУ (кырг.-монг. чулуу — гаш) катуу, чымыр. Болжолуна караса, Болот өтпөс кара таш. Күрсү тийсе оюлгус, Туюк сөөк, чулу баш («Манас»). Ошентип баатырдын сөөгүн жерге берип, көрүнү башына өткөндөгү баатыр ата, баатыр бабалардын жолун жолдоп, чулу таштан Таш-Рабат орноткон (Ч. Айтматов).

ЧУЛУК (кырг., эск.) саздын, шалбаанын чөбү. Бирден торпокту же эки-үчтөн койду, ошолорго өзбектер терит беришип, чулук менен жемдешип семиртерин Сартбай жакшы билет (Ж. Мавлянов).

ЧУМАК (ор.) илгери заманда өгүзгө араба кошуп, Крым менен Донго эгин тартып барып, ал жактан балык, туз тартып келүүчү арабакчтер; кийин андай кесип жоюлган. Алардын ичинде мурда чумак болуп жүрүп, Каспийден бери жүк тартып келген бир дара ат-арабалуу эле (К. Акматов).

ЧУНКИ (пр.) анткени.

ЧУУ 1 (кырг., эск.) жаш баланын жалаагы. Ушундан чуубуз чубалды деп чочулашып, жик чыкпады («Чалкан»).

ЧУУ II, ЧУУ ТҮШҮҮ 1. кумар ойнууда: өкчөгөн төрт чүкөнүн бири таа, үчөө бөгө түшкөндө же бири алчы, үчөө чиге түшкөндө уттуруу. 2. өтм. булук түшүү, кыйроо.

ЧҮЙЛҮҮ (пр.) куштун эркеги.

ЧҮКҮРҮ (пр.) ышкын түп. Булгаары кылган кишиге, Чүкүрү менен шор кызык (О. Бөлөбалаев).

ЧҮРПӨ 1. жөжө, бала. 2. баланын баласы. Бектемир кумурскадай ары-бери тынымсыз каттаган чүрпөлөрүнө суктанат ичинен (Ж. Мавлянов), к. чөбүрө.

ЧҮРЧҮТ (кыт.) 1. этноним (болжол менен кара кытайлар). 2. өтм. дини башка, тили башка. Эми ушул чүрчүттүкүн жыйып дин чүрчүт жарым пашага сүйөнүп, минбашыга каяша көрсөтө баштады (Т. Касымбеков).

ЧҮЧПАРА (пр.) камырга түйүлүп, сууга бышырылган кичинекей манту, пельмен.

ЧҮШТӨ (уйг. «чута» ак кездеме) ак болотнай. Ак чүштө көйнөк, суп дамбал, Казатка киёс куп дамбал («Манас»). Ак сакалы чүштөдөй, Устукан сөөгү мистей («Манас»).

ЧЫГДАН (кырг.-пр.) боз үйдө: идиш-аякты калкалагыч сокмо

чий. Саран байдын белгиси конок келе жатканда — чыгданына жаппыган (ылакап).

ЧЫПТАЙ (кыт.) мансаптын аты. Чыйтайың болсо чыгаргын, Чын күрөшкө ыйгаргын («Манас»).

ЧЫК (пр.) тамчы кыроо, шүүдүрүм ным, суу, тамчы. Чык этенге суусу жок, Чымчып жээр чөбү жок («Манас»). Чыгарын биле эр Маман Чык калтырбай тер алган (Токтогул). Илгери чык талтырбас Чынарбай деген болгон экен («Кыргыз эл жомоктору»).

ЧЫЛАПЧЫН (пр.) кол жуугуч илеген.

ЧЫЛЫМ (пр.) 1. коркуратма тамеки. 2. бопорос, тамеки. Чу-балтат көпкөк түтүнүп, Чычайта ороп чылымын (К. Маликов). Чылымын түтөтүп, чайханада отургандарга бирден сордуруп чыккан («Чалкан»).

ЧЫЛДЫРМАН (пр.). Кыскасы дапты чалдырып, чылдырманчыны айттырып койгун дечи! — деп Сунакан чоң тойгон казга манпадап көчөгө карай жөнөдү (К. Жантөшев), к. чылдырма.

ЧЫМЫЛДЫК (кырг., эск.) ышкырык. Чымылдыгы, сурнагы, Карап турсаң карандаң, Чын балакет турбайбы («Манас»).

ЧЫН I (пр. чин, ар. син) кытай.

ЧЫН II (кыт.) ырас, туура. Калпты чындай айтса, чын чычайып үйдөн чыга качыптыр (ылакап).

ЧЫН КУРАН (кырг., эск.) эскиче календарь боюнча апрель айынын аты. Чын куранды теке айы экен деп, Көрбөсө да чыр-чыр этип талашат (С. Эралиев). Ошо Чанчардын үйүнө чын курандын бешинде үч ак сакал киши келет (С. Өмүрбаев). Чын куранда чыныртуп кулун байлайт (ылакап).

ЧЫНМАЧЫН (пр.) инди-кытай. Баш калаасы Бакбурчун, Калкан шаар Чыммачын, Калкылдаган чоң Бээжин («Манас»).

ЧЫНАР (пр.) шакуу, бийик дарак өсүмдүгү. Чекенин эти челектей, Кол мүчөсүн карасаң Эскирген чынар теректей («Манас»). Ысыкта жан сактаган Көлөкөлүү чынарым («Семетей»).

ЧЫНАРЗАР (пр.) чынар өскөн жер. Чынарзарга чарпаялар коюлду. Чай демделип, Бээлер, койлор союлду (Т. Байзаков).

ЧЫНЖЫР (пр.) темир аркан. Чынжыр салган мойнуна, Жа-шып төккөн койнуна («Манас»).

ЧЫНЫ (пр.) 1. кытай, кытайга тиешелүү. 2. фарфор идиш; чай иче турган фарфор пияла. Ал чыныдагы чайын ууртабастан отуруп, Акимдин ишин мактап кетти (Т. Сыдыкбеков).

ЧЫПТА I (пр.) 1. жөкө, 2. кенди кап.

ЧЫПТА II (пр.) эск. темир жолдун билет. Жүр, Канымкүт, чылта сатып алалы, Фрунзеге ылдам кирип баралы (А. Осмонов).

ЧЫРАГДАН (пр.) шам койгуч, лампа.

ЧЫРАЙ (пр.) өң, жүз, ажар. Чырайды чылап ичпейт (макал).

ЧЫРАК (пр.) 1. шам, жарык кылгыч. Эр канаты эки кол Экөө бирдей суналып, Эр чырагы эки көз Экөө бирдей туналып (Тоголок Молдо). Батыш чыракты өчүрдү да, төшөгүнө барып отурду (Н. Байтемиров). 2. өтм. бала, нерзент. Аты эр Семетей коюлган, Чырагы эсен бар бекен? («Манас»).

ЧЫРАКПАЯ (пр.) шам койгуч, шам сайып койгуч.

ЧЫРАШ (пр.) 1. тамырынан желим жасалуучу өсүмдүк. 2. желим.

ЧЫРГА (кырг.-монг. чирех — сүйрөө) суурдун же кашулактын ашатылып ийленген, туюкталып тигилген терисинен жасалган бүркүт үйрөткүч кеп. Чылбырлап чырга сүйрөтүп, Чыргоо бүркүт

кармасаң, Балапандай үйрөттүң (Тоголок Молдо). Чыргадан чочуган бала бүркүттөй акырын ары жылып, Каныбекти карап алды (К. Жантөшев).

ЧЫРТ, ЧЫРЫМ (ир.) үргүлөө, уктап кетүү, көз илинип кетүү. Чырт уктап кетиптирмин (сүйл.).

ЧЫРЫШ, ЧЫРЫЧ (ир.) тамыры жегилкитүү өсүмдүк, ширяш, эремурус. Өз баласынын бөгүн бөктөп, ошого канимет кылып, ак чырыштын тамырын кайнатып жеп, шишип-көөп күн өткөрдү (Т. Касымбеков). Жаз көрдүм — жарыкка атып чыккан чырычтары, Айдоого жаап жаткан уруктары (К. Ташбаев).

ЧЫСТЫРНАЙ (ор. шерстяной) жүндөн согулган кездеме. Көк чыстырнай көйнөгүң, Көп какшаттын дүйнө күн (фольк.).

ЧЫТ (ир.) ар кандай түр салынып токулган кебез кездеме. Орустар голланддардын «ситс» деген сөзүнөн алган. Орус эли менен прегелеш жашаган казактар «сиса» деп алышты. Иран тилдерине киргенде «чыт» болуп калган. Алар менен бирге жашаган казактарда — «шыт». Кыргыздарга тажик, өзбектер аркылуу киргендиктен «чыт» болуп айтылып калган. Чыт көйнөк, чыт жоолук, чыт кездеме.

ЧЫТ КУРСАК (ир.-кырг.) 4—6 жашар эркек бала. Чыт курсак ойлоо балабыз, Чырдашып кээде калабыз (Т. Байзаков).

ЧЫЧТАЙ, ЧЫШТАЙ (ор. чистый) таза, кооз. Балам, үстүңдү бүт жапартып, чычтай болуп кийинипсиң («Чалкан»). Сүрү болот чыштай кийим кийгендин, Түбүн сурап тартуудан да иймендим (А. Чоробаев).

ЧЭЭН (кырг.-монг. ичээн) 1. аюу, суур сыяктуу жаныбарлар кышкысын уктап чыгуучу ийин. Биздин айылдын котур тамдары тигинден-мындан жүлүндөй түтүн булатып, буюккан улуу тоонун этегинде эл чээнге кирип кеткенин, сыртта башбаккан киши-кара жок (Ч. Айтматов). 2. өтм. аракетсиз жата берүү. Чээнге жата бербей, баш кошуп куралууга убак жетти (К. Жантөшев).

Ш

ШАА (ир.). Өзү баатыр, өзү хан. Дөөлөр, шаалар көрүшүп, Дөөлөтүнө болгон таң (Тоголок Молдо); шах менен бирдей.

ШАА АРЫК (ир.-кырг.) чоң арык, башкы арык, чоң тогон. Бедени сугарсын дептир, шаа арыктын суусу чоң бекен, кайрылып көрө келчү («Ала-Тоо»).

ШААБАЗ (ир.) 1. ылаачын; шумкар; куш төрөсү. 2. өтм. азамат. эр, баатыр. Жолду бергин баатырга, Жоо качырган шаабазга (фольк.).

ШААДАТ (ар.) күбөлүк, күбө болуу. Шаадат наама (ар.-ир.) күбөлүк кагаз, диплом.

ШААЗАДА (ир.) төрө баласы, кан баласы, бек уулу. О. Карабек шаазада, колдогонун зор экен, күлүгүн чыгып даңк алды, кылданган жетимиш буудан ичинен (Т. Касымбеков).

ШААНИ (ар.) көрк, кооз, машина келүү. Ашпозчунун шааниси, Калемпир менен мурч жакшы (Токтогул). Сарамжалы шаанилүү, Үйүнүн ичин гүл кылат (Тоголок Молдо). Тигине, кагылайын, өкүрүп кой, өлүк шааниси кылып кой, кагылайын (Т. Касымбеков).

ШААН-ШӨКӨТ (ар.) даназа, даңк көтөрүү; чоң дуу. Окуучулардын шаан-шөкөттүү оюндарынан кийин, кечке жуук... (Ч. Айтматов). Ордонун шаан-шөкөтүн, зыяпатын көрүп, көп журт кайтты (Т. Касымбеков).

ШААР (ир.) калаа, калк отурукташкан жай. Күрдөлүү шаар күчү жүрт, Күлүстөн Алмаң кабылан («Манас»). Сени чоң шаардан окутсам ээ! (Ч. Айтматов).

ШАА СУПА (ир.) чоң супа, кенери жасаган текче. Отурган жерин шаа супа, Көндүң бетке ак уна (фольк.).

ШАА ТЫТ (ир.) чоң тут, чоң дарак.

ШАБДААЛЫ (ир.) мөмө дарагы (жыгачы жана жеминин). Сапын пияжир, кызыл анар, ууздай ак шабдаалы бышкан (Т. Касымбеков).

ШАВОН (ир.) түш. диал. түнкү сугат.

ШАВУЛАК түш. диал. көкбөрү, улак тартыш.

ШАГДАМ (ир.) көңүлүн көтөрүү, курсант кылуу, кубантуу. Жарды келсе жапына Жардам кылган жакшы экен. Жалгыз келсе сүрөөлөп, Шагдам кылган жакшы экен (Барыч).

ШАДЫ АРАБА бийик тосмолуу, чабактары көп араба. Карыган атам жыгач уста, колхоздун шады арабасы ушул кишинин колунан чыгып турат (Ч. Айтматов).

ШАЙКЕШ (ир.) бап келүү, туура келүү.

ШАЙМЕРДЕН (ир.) 1. баатырлардын падышасы, жигиттин пири. 2. арабдардын төртүнчү калыпчасы Аалынын сыпаты. «Манаста» шай, шаймерден, «шай колдогон» деп колдонулат. Бара-бара бул сөз «күч» деген мааниге өтүп кеткен. Колдой көр деп шаймерден, Жуз элүү мин кол менен, Жүрдү Манас шартылдап («Манас»). Манастын уулу эр Семен, Шай колдогон эр немен («Семетей»). Жем талашып доодон өлгөнчө, жер талашып, жоодон өлөү! Жигит пири шаймерден колдосун. О-оминин (Ш. Садыбакасов).

ШАЙТАН (ар.) 1. азгыруучу азеиз (байыркы евр. сатан; ор. сатана). Ачуу — шайтан, акыл — дос. Алаке, акылыңа акыл кош («Манас»). 2. өтм. тентек, тек турбаган, жинди. Ой шайтан, сен алыс чуркаба (Т. Сыдыкбеков).

ШАЙТАН ЧЫРАК (ар.-ир.) май шам, билгич кебезден жасалып, майга чыланган шам. Шайтан чырак менен оокат деле өтпөйт экен («Чалкан»).

ШАЙЫ (ыр.) жибек кездеменин бир түрү. Пейилди кен койсо, кор болбойбу. Мына, ал мына бу шайы жуурканды (Ч. Айтматов). Сарала шайы жоолугун, Санжыргалуу борумун (фольк.).

ШАЙЫ-ШАЛПАР (ир.) чымын канат түрү бар шайы жоолук. Алдына макмал, чий баркут, шайы-шалпарлар берилет (Ш. Бейшеналиев).

ШАЙЫК (ар.) 1. карыя, кадырман адам. 2. уруу башчысы. 3. дин башчысы. 4. пир, касиеттүү адам. Жалпы олуу, шайык, пайгамбарлардын арбагына атап куран окуду (К. Жантөшев). Ордо-гамбарлардын арбагына атап куран окуду («Манас»).

ШАЙХУЛ ИСЛАМ (ар.) дин. мусулмандарда мансаптын аты. Жакында өзү шайхул ислам деп, мартабасы көтөрүлүп, колун берип, мурд болгон кожо (Т. Касымбеков).

ШАЙЫН (ир.) таразынын теңдегич ийин, тили, жобесн. Ал Жаркынай менен Ленаны бир-бирине салыштырып, кыял таразына коёт. Канткен менен күнүгө бетме-бет келип жүргөн Лена таразынын шайын баса баштаган өйдөнөт (Н. Сулайманов).

ШАЙЫР (ар.) 1. акып, ырчы. Жардам кылдын калың элге Мендей начар шайырга (Токтогул). 2. өтм. тамашакөй, куудул, көңүл ачык. Шайыры болбой, эл болбойт. Шагылы болбой, тоо болбойт (Ылакан).

ШАК (ир.) 1. бутак. 2. өтм. көңүл. Базардан айдап чыккан соң, Шагыбыз абдан сынды дейт (Тоголок Молдо).

ШАКАБА (ир.) шылдың, келеке, мазак. Улуу-кичүүнүн баары ага тентуш, «сен» деп сүйлөшөт, шакаба кылып кетишсе, таарынбайт, санга кошпой өтүшсө, ызаланбайт (Ч. Айтматов). Мени шакаба кылба, боорум. «Эл сагынбас эр болбойт» дейт (А. Токомбаев).

ШАКАП (ир.) чоң арыктан бутактап таралган майда кол арыктар.

ШАКАР (ир.) 1. шёлочь. 2. сода.

ШАКЕСЕ (ир.) түш, чоң кесе.

ШАКИРТ (ир.) 1. үйрөнчүк, окуучу. Устадан шакирт озуптур (макал). 2. эск. мектеп окуучусу.

ШАКМАТ (ир.-ар.), к. шахмат.

ШАКШАК (ир.) 1. колдун бармактары, манжалары. 2. сыныкты таңууда колдонулуучу калакча.

ШАКЫП (ар.) 1. чеке, чыкый. 2. баш оору. Пайданы көргөндө соодагерлердин шакийы кармап, чыдай албай, буттары менен эмес, төбөсү менен чуркайт эмеспи (К. Жантөшев). Ал түнү боюнча уктабайт. Эртең менен төбөсү какшап, шакийы кармап калган болот (Ш. Садыбакасов).

ШАЛ I (ир.) мүчө киймылдабай калган оору. Кызмат берчү эки кол, Былкылдабай шал болду («Манас»). Колу-бутун шал кылып, Боорун менен бастырам (Токтогул).

ШАЛ II (ир.) жүп жоолук. Башында шал жоолугу бар (сүйл.).

ШАЛДААКЫ (ир.) илээнди аял, жүзүн бош адам.

ШАЛДАҢ (ир.) аксатуу, кем кылуу. Кээ бирөөнүн малы жок, Шалдаң кылды, дүнүйө (Барпы).

ШАЛПАҢ КУЛАК (кырг., эск.) Текесте кытай солдаттарынын мылтыктарына кыргыздардын койгон аты (анын затворунун кулагы мылтыктын бооруна кынай жабышып тургандыктан ушинтип аташкан). Шалпаң кулак жөкөрү — Мылтыктар бар асынган Оозун ылдый каратып, Асынганын жашырган (А. Чоробаев).

ШАЛПАР (ир.) Чымындын канатындай түр салынып, согулган жоолук. Өтө бийик күүлөнүп алгандыктан, үлбүрөгөн шалпар жоолугу жогорку шапка ийнип калды (Ж. Мавлянов).

ШАЛЫ (ир.) күрүч алынуучу өсүмдүк жана анын күйшөлөгөн, көйнөгүнөн ажыратылбаган дапы. Кабыгы сайын дан экен, Кымбаты дандын шалы экен (Тоголок Молдо).

ШАЛИКЕР (ир.) күрүч айдоочу дыйкан.

ШАЛИПАЯ (ир.) шалы айдалган жер, өсүп турган шалы. Көлмө жерлер бүтүндөй шалипая, шалы быша баштаган, түбүнөн бака чардап, башы ийлип, сарала шайыдай үлбүрөйт (Т. Касымбеков). **ШАМ I** (ар.) уят, бет, уят-сийыт. Кайда анын ташты кубалап арсылдачу күндөрү? Итке эмне шам, үрө бербейби? (Ш. Садыбакасов); шарим менен бирдей.

ШАМ II (ар.) чырак. Буудай өндүү кер сары, Заары бар бетинде. Шам жаккандай кыпкызыл Жалыны бар көзүндө («Манас»). **ШАМ III** (ир.) күгүм, бүрүл убак.

ШАМ НАМАЗ дин. күүгүмдө, тириде окулуучу намаз. Эшендер

эчен түркүм «хикаяларды» айтып, кечки чайды ичип, шам намазына турушту (К. Жантөшев), к. намаз шам.

ШАМАЛ (ар.) аба агымынын горизонталь багытта жылышы. Жазгы буудай майсасы Мен амалын болоюн. Жазда бурлап тердесен, Мен шамалын болоюн (фольк.).

ШАМАНА (ар.) мом шам. Кечкисин Гиндзанын айрым жеринде жетинчи кара чырактын илебиндей шамана жагып ... адам тагдырын жоруган балчылар отурушат (К. Жусупов).

ШАМДАН (ар.-ир.) чырак койгуч.

ШАМИЯН (ир.) моюнтурукту бекиткич жумуру таякча. Шамиянын шайлатып, Кош өгүзүн байлатып. Буурсунун буктуруп, Кара жерге суктуруп (фольк.).

ШАМШАР (ир.) 1. кылыч. 2. канжар, кынарак. Алты Аркар чыга келемин, Анташкан жерден таппасам, Ак шамшар уруп өлөмүн (Т. Байзаков).

ШАМШИ (ар.) күн, аалам чырагы.

ШАНА (ир.) пахта кутусунун тарак башы. Эмгектенем күндөп-айлап, Сүйүнтөсүң шана байлап. Көркү чыгат бүт талаанын, Ачылганда гүлү жайнап (Т. Байзаков). Өрүк бышып, пахта шана байлаган (С. Жигитов).

ШАҢ (кыт.) даназа, шаан-шөкөт, мактоо. Эсен көрсөн Таласты, Аргып менен кыргызга Шаң көтөрүп алармын («Манас»). Чамынганы соо болбос, Шаны чыкты сур жолборс («Манас»).

ШАҢ МАТА (ир.) кооз, чыйрак кездеменин бир түрү (уйг. шанчы — кездеме токуучу). Эртесинде, айтканындай, шаң матадан көйнөк, дамбал тигип кийгизди (К. Жантөшев).

ШАҢШУУР (кыт.) уюткан алтып. Шаңшуурдан санап онду алып, Жамбыдан отуз чоңду алып («Манас»).

ШАҢЫЯ (кыт. сянь — аймак, гуан — аким, төрө) айыл-кыштак ак сакалы, башчысы. Алымдын баккан аты төртөө. Бирн шаңыянын төрү жоргосу, бирөө Зуннахундун кара жоргосу, экөө болсо — Каримахундуку (К. Жантөшев).

ШАП (ир.) кылыч. Найзасы болот, шабы албарс, Намысын колдон бербеген (О. Бөлөбалаев).

ШАПААТ (ар.) колдоо, жардам, көмөк, арага түшүү. Жалган айтсам калам-и-шариф урсун, пайгамбардын шапаатынан куру калайын (Т. Касымбеков).

ШАПКЕ (ор. шапка) баш кийим. Боз шапке менен боз кемсел Казынадан кийдиңиз. Борумдуу элден ажырап, Бозоруп кайда жүрдүңүз (Токтогул).

ШАПКЕР ТАРТЫП (ир.-кырг.) түн катып, колдомолуу кол болуп. Шаа Кушаа көрүндү, Шапкер тартып көп эли («Манас»).

ШАРАП I (ар.) ичимдик, вино.

ШАРАП II (ар.) кадырлуу, даңктуу.

ШАРАПАТ (ар.) жакшылык, жардам; сый. Жакшынын шарапаты тиер ар жерде, Жамандын кесепети тиер тар жерде (макал). Шарапат тийип орустан, Эркиндик, теңдик таң аткан (Токтогул). Шайырларды ырдатып, Шарапатка жыргатып (Тоголок Молдо).

ШАРДАНА (ир.) баярыга белгилүү болуп кетүү, элге жайылып кетүү. Табалуу кубаныч шардана болбостон, алдыртан болуп атты (К. Жантөшев).

ШАРИМ (ар.) уят, бет, уят-сийыт. Шаримиз Назарбайда болбой уят. Үйүгө жолотпостон урат, кубат (Барпы).

ШАРИП, ШАРЫП (ар.) ыйык, касиеттүү, кадырлуу.

ШАРК, ШАРКЫ (ар.) түш. ырдоо, эл алдында ырдоо. Музоо баштай сары кыз эле да, майрам сайын шарк айтчу. Өзү теңдүү-лөрдүн такылдагы болчу (Т. Касымбеков).

ШАРКЕТ (ар.) шериктеш, бирикме.

ШАРПА (ир.) тыбыш, шыбыш, кабар, айыл. Капымкул кенже баласы Токтобекти үйлөнтүптур деген шарпаны укканбыз (Ж. Мавлянов).

ШАРТ (ир.) 1. келишим, талап. Жаштар уездик начальнигин алдына өздөрүнчө шарт коюшту (М. Абдукаримов). 2. өтм. абал, жагдай.

ШАРТ НААМА (ар.-ир.) келишим, карар, токтом. Шералы менен кандай да болсо, эптеп бир шарт нама түзө салып... (Т. Касымбеков).

ШАРШЕМБИ (ир.-евр.) 1. төртүнчү ишемби, эс алуу, тынч; ошондон ор. суббота. 2. аптанын үчүнчү күнү, среда. «Ишемби, шемби» — байыркы еврей тилинде «сабт» деп аталган. Кара шаршемби — бактысыздыкка учуратуучу күн <ир. жаны жыл (нооруздун) башталар алдындагы акыркы шаршемби чахаршенбе сури, андан кара чахаршенбе — бактысыз шаршемби. Өмүр бою муз кучактап, таш кучактап келатам. Кара шаршемби күнү жолуксам керек саа. Кантейин, кудай тааланын кылганы. Болбосо сен качан маа тең элең (Н. Байтемиров).

ШАРЫК, ШАРК (ир.) чыгыш, күн чыгыш. Шарык эли — чыгыш эли. Шам жаккандай көз ачып, Шарк калкы телчиген (А. Жутаев).

ШАРЫМ (ар.) закон, эреже, жол>шарият. Шарыяттын шарымы ушундай... Кудай биздин ишбизди тээ асмандан тиктеп турат. Уктунбу? (Ш. Абдыраманов).

ШАРЫЯТ (ар.) дин. ислам дининин закондору, жол-жоболору, адамдын жүрүм-турумдары жазылган китеп. Жобураган молдолор Жок жерден айтып шарыят, Кшии көрсө жорголор («Манас»).

ШАТ (ир.) куунак, көңүлдүү, курсант. Астыма минген ат болду. Азап күнүм шат болду (Тоголок Молдо). Сөз укканга шат болуп, Салам айтып бүкчөйүп («Манас»).

ШАТМАН (ир.) көңүлдүү, кубанычтуу, куунак, курсант. Мурат жөнүндө унутуп калгандай, Тынчымдын көңүлү шатман (Н. Байтемиров).

ШАХ (ир.) хан, падыша.

ШАХИЗААДА (ир.) хандын уулу, падышанын уулу.

ШАХИН ШАХ (ир.) Ирандын ханынын наамы.

ШАХМАТ (ир.-ар.) теңи кара, теңи ак фигуралар менен 64 кара-ак клеткада ойнолуучу оюм.

ШАХСИ (ир.) керт башы. Анын шахсине сөз тийгизип койгон үчүн, ачуусу келе түштү (Т. Касымбеков).

ШАШКЕ (ир.) күн бир аз көтөрүлгөн мезгил. Шашке ченде жөнөдү. Байкагып буудан өнөрүн. Эртеңки күнү шашкеде Анын кайра келерин (Тоголок Молдо). Таң атканда Шоорук кан, Калкы үркүп дооруккан. Ордосуна барыптыр, Ойбоюн айтып салыптыр, Шашкеден калбай эр Манас Шатырап кирип барыптыр («Манас»).

ШАШЛЫК (шаш-лик; андан ор. шашлик) шашлыкка салып бышырылган майда эт; кебез.

ШЕБЕЛДЕЙ (алтайча шибелдей — жез тумшук, жек) шаман кийимин кийген сыйкырчы. Ал аз-десең кыргыздын жез тумшугун,

казактын мастенин, шор элинин темир шебелдейин жеп деген башка элдердин каардуу күчтөрүнүн бардыгын жибер! (К. Жантөшев).

ШЕЙИТ (ар.) 1. дин. ислам дининде — кыйноодо өлгөн адам. Алар өлүмгө баратканда, дини ислам үчүн шейит болсом арманым жок дегендей болсун (К. Жантөшев). 2. өтм. адилет иш үчүн өлгөн адам. Аккула окко учурдук, Алмамбет шейит кечирдик («Манас»). Анатайдын атасы Сатаркул фронтто окко учурттур, шейити болтур (Ч. Айтматов).

ШЕЙШЕМБИ (ир.) 1. үчүнчү күн, аптанын экинчи күнү, вторник. Алдыбыздагы шейшембиден калбай үйдө болом (К. Байлинов).

ШЕЙШЕП I (ир.) астыга салынып, үстүгө жамынып жата турган ак болотнай буюм. Шейшебин тээп таштап, борбоюп уктап жаткан балага Амантур суктана карады (А. Убукеев).

ШЕЙШЕП II (ир.) сийдик. Кара байыр казанат, Чалгынга минсе чарнабас, Шейшеби токтоп тутулбайт («Манас»).

ШЕЯТАЙ (кыт.) мансаптын бир түрү. Агыча болбой, Азнахундун паралап койгон шейтайы жыйырма чакты черик менен кирип келди (К. Жантөшев).

ШЕК I (ар.) дин. орозонун алдыңкы күнү. Шектик күрүч — орозонун алдыңкы күнүндө күрүчтөн жасалган тамак.

ШЕК II (ир.) күмөн, кадик. Каралды кылган чолпонду. Көргөзүп койсон көзүмө. Шек алдырбай баланы, Алып келсең өзүмө («Семетей»).

ШЕКЕР (ар.) кант, таттуу. Кол беришип көрүшүп, Шекерге халва кошкондой Калды го жөнү келишип («Олжобай менен Кийимжан»).

ШЕКЕРАП (ар.-ир.) түш. днал. өтм. помидордон жасалган салат. Шекерап сыяктуу жергиликтүү салаттарды болсо, бизге жаматташ жашаган калктардан үйрөнгөн (Т. Бөрүбаев).

ШЕКИЛДҮҮ (ар.-кырг.) окшош, сыяктуу. Ак ыргал деп көп ырдап, Арып кеттим шекилди. Сакалыма ак кирип, Карып кеттим шекилди (Тоголок Молдо).

ШЕКИТ (ир.) устанын жардамчысы, устанын үйрөнчүк адамы. Өгөөсүнө чыдабай, Элүү шекит ноюган («Семетей»); шакирт м-и бирдей.

ШЕР (ир.) 1. арстан. 2. өтм. эр, баатыр. Бел байлаган бек өлүп, Белгилүү Манас шер өлүп («Манас»). Эл бийлеген эр келген. Эрегин кылып шер келген (Тоголок Молдо).

ШЕРБЕТ (ир.) шире кошулган таттуу суу, ичкилик; суусун. Биз жөнөйдү шербет жутуп алгансып, Жаркып жаштын илбине мас болуп (С. Эралнев).

ШЕРИК (ар.) биргелеш, жолдош. Жоо бөрүсү кырк чоро Жаны бирге шеригим. Жан курдашым Каныкей, Кагып турган жүрөгүм («Манас»). Өмүр шерик өскөн эл, Көңүлдөн кетпейт дээр элем (Токтогул).

ШЕРМЕНДЕ (ир.) маскара, бетти жок, уятысз. Элден чыккан шерменде («Семетей»).

ШЕРТ (ар.) 1. келишим, убада, ант. Карачанын Сайкалы Кайрапч бетин тытсын де. Анты-шerti бар эле. Бул айтканым уксун да («Манас»). Урмат чоң тунук туулар тапса, Сынчылык сын-га толгон ушундайда. Шерт ушул эки көзүн оюп алам, Эгерде бир жеринен жазып калса (А. Осмонов).

ШИКТИР (кырг., эск.) бузулган, жүрлөөк аял. Токнодо Гиндза районуна түспөлдөш башка да элүүдөй район бар. Андай жерлерде жумуш таппагандар, согуш майыптары... шиктирлер күн өткөрүшөт (К. Жусупов).

ШИЛЕН, ШИЛЭЭН (кырг.-монг. шөлөн) 1. чоң жыйында берилүүчү тамак, аш. Үч айга чейин үзүр деп, **Шилээн** берип, той тойлоп, Ар уруунун кандары Кыла берсин кесирди («Семетей»). Түрдүү көчөт гүлү бар Килеми сонун кыргыздын. Көпкө берген тасторкон Шилени сонун кыргыздын (Барпы). Элге шилен бергенде, Марттын чери жазылат (Токтогул). 2. жаш сорпо. Балдар сорпо-шилеч ууртап турсун деп кой сойдук (сүйл.).

ШИЛИЯ (ор. шлея) араба турамындагы куюшканга окшогон жабдык.

ШИЛТЕ (ир.) кие, уяткаруу. Келечекте жеңиш туусун көтөрөр, Аруу жаштар бизге шилте кылбасын (А. Токомбаев).

ШИЛТИ, КӨК ШИЛТИ 1. арыктаган, өтө арык мал же киши. Үркүндө ачарчылык мезгилде аш-тамак жетишпей адамдар көк шилти болушту (сүйл.). 2. өтм. түш. днал. арыктаган, өпүмү жок жер.

ШИМАЛ (ар.) түндүк тарап, түндүк жак. Шимал жагы Эскимос, Күн батыш жагы Тундура («Манас»). Шимал жактан сел келди, Селдей көчүп эл келди, Жер учурган жел келди («Манас»).

ШИНЕЛЬ (ор.) солдаттын сырт кийими. Данияр адатынча демите арыштап, аттаган сайын анын топчуланбаган шинелинин этектери эскилиги жеткен солдат өтүгүнүн кончторуна шартылдата урунуп келе жатыптыр (Ч. Айтматов).

ШИЊГИЛ (ир.) 1. жүзүмдүн бир сабагы. 2. өтм. кубаныч. Түн койнуна уккум келет кыз үнүн, Тартууларым таңкы сүйүү шингил (Т. Байзаков).

ШИРГЕ (монг.) кулундун, музоонун тумшугунун үстүнө бекитилген шпш. **Ширге жыяр**: 1. кулундун тумшугундагы ширгени алып таштоо ырымы; ага байланыштуу сый тамак. 2. кышкы сүрдөн калган чүйгүн эт.

ШИРГҮРҮЧ (ир.; түн. днал. — ширин күрүч) сүткө бышырылган күрүч. Таң азадан туруп сааган пак сүткө жасаган ширгүрүчүн ак табакка салып Бегайым көтөрө келди (Ж. Маавлянов).

ШИРЕ (ир.) 1. жемпштин маньзы, жемпштин суусу. 2. таттуу, даамдуу. **Ширелүү** сөз — демдеп койгон күрүчтөй (ылакап).

ШИРИ КИЙГІЗҮҮ (кырг., эск.) күнөкөрдүн башына чылгый тери кийгизүү (жазалоонун түрү; тери кургаган сайын башты кысып, адамды аябай кийнаган). Сен бизди башка жолго киргизип, Арамдыгың билгизип, Азыр сени соёмун, Башыңа шири кийгизип («Манас»).

ШИРИН (ир.) 1. таттуу, даамдуу. **Шириндиги** Ташкендин Мейиндиги Паризат (фольк.). 2. өтм. жылуу сөз, жатык сөз, жагымдуу мамиле. Сөзү жатык ширинден, Акылы артык билинген («Манас»).

ШИРИНКАМА, ШИРИНКАНА, ШЫРАҢКАНА (ир.) далдалчынын мал ээсинен алган олжосу. Өз уюну баасына арзан жылкы таап, өзү болсо ал үчүн ширинкана аларын айтты (С. Өмүрбаев).

ШИРИН ПАЛЕК (ир.) ширин коондун бир сорту. Аттарында мен таптым, сүйүнчүмдү бер десем, «оозуна ширин палеке» деп, колумду өпкүлөп, ыйлап жиберди (К. Жантөшев).

ШИШКЕБЕК (кырг.-ир.) темир шишке сайылып, отко кактап бышырган майда эт. Отту жага коюшуп, Шишкебек кылып какташып («Манас»).

ШИШЕ (ир.) айнек, айнек идиш. Кай бири түтөп, шисеси капкара ыш болуп да калган (К. Жантөшев).

ШИШЕК (ир.) эки кар баскан кой.

ШОК (ир.) тентек, ээн баш. Ырамандын ырчы уул, Тебетейи октуу уул, Айттар сөзгө шоктуу уул («Манас»). Коңшу болуп какташым; Басмачынын шогунан (Барпы).

ШООК (ар.) үн, добуш. Тракторлордун күндөгү күркүрөгөн дабышы угулбайт. Аны тыңшап жүрүп, Зайнеп ана ошого көңү калган экен, ал шоок... экен (Ч. Айтматов); зоок менен бирдей.

ШООКЕТ (ар.) күч, кубат; өнөр. Тегеле шоокети күчтүү неме экен. (сүйл.).

ШООКУМ 1. уу-дуу, каныр-күңүр, шабыр-шүбүр. Эл анчалык кып шоокум кылбай, акырына чейин күттү (М. Абдукаримов).

2. айып, сөз, дүң. Анын жаман кылыгы элге шоокум болду (сүйл.).

3. өтм. жарык. Жарк этип күлүп койгонун Таң шоокуму жарыктай (фольк.).

ШООЛА (ар.) 1. жалын, жалындын тили. 2. жарык, нүр. Жер таңдын жарык шооласына бөлөнгөн (Ш. Бейшеналиев). 3. өтм. айлада жок-жаман. Шооласы жаман, өтө мажирөө, бош адам (сүйл.).

ШООРАТ (ар.) даик, даназа. Шоорук кирди сарайга, Шоораты кетти. далайга («Манас»). Мактоого мактоо жалганып, кабылан иттин шоораты дубанга дүң болду (С. Жигитов).

ШООШАК (ир.) салаа, манжа. Он шоошагы сыпаты — Зымга тарткан күмүштөй («Манас»).

ШОПҮР (ор. шофёр). Күр... Күр... эткен моторундан садага, Сени айдаган шопуруңдун, автобус (А. Осмонов); шофёр менен бирдей.

ШОРА (ир.), шура менен бирдей.

ШОР БАКТА (ир.) туздун эритиндиси кайнатылган жүн (оору-ган жерге компресс сыяктуу басат).

ШОРЕК (ир.) 1. түш. алабага. 2. туздуу сууга бышкан буурчак тамак. 3. өтм. сорпо. Мейли үй-бүлөсү менен ээн-жайкын шорек кылып ичинсин (Ш. Садыбакасов).

ШОРКЕЛДЕП (ир.) бактысыз, азаптан башы чыкпаган; башы иштебеген; Жору канаттуунун эң чоңу, көрөгөнү. Бирок, тарптан башкага алы жетпеген шоркелдей (Ш. Бейшеналиев). Сен эмнебүз мобулар кичинесинде шоркелдей күндү да өткөрбөдүңү (Ш. Бейшеналиев).

ШОРО I (ир.), шорек менен бирдей.

ШОРО II (ир.) 1. көздүн чылпагы. Көзүнөп шоро тамчалат (сүйл.). 2. шор. 3. мергенчилердин ийлеген дарысына кошула турган топурак. Кирпигинин чылпагы Мергендердин шорөдөй («Манас»).

ШОССЕ (ор.-фр.) шагыл же асфальт төшөлгөн жол.

ШОФЕР (ор.) автомобиль айдоочу адам.

ШУМ (ир.) 1. бактысыздыкты алып келүүчү жаман жөрөлгө. 2. өтм. митаам, бузук, амалдуу. Карышкыр кайсап жарган мал.

ШУМКАР (кырг.-монг. шонхор) ителгинин мыктысы. Ак болот элен мизин курч, Ак шумкар элен көзү курч (фольк.).

ШУНАН (ир.) угуу, тыншоо; угуучу, тыншоочу. Адаштырган кишини — туман болот турбайбы. Айткан сөздүн бардыгы шунан болот турбайбы (Барпы).

ШУРА (ир.) Совет бийлиги, кеңеш бийлиги (1920-жылдары колдонулган термин).

ШУРУГАН түш. днал. ысык сүткө сары май, нан кошулган тамак.

ШУУДУР (ир.) төө, нар. Кыз алам деп биз үчүн, Күйөөмүсүтөн кыргызга Көргөзөлүк мал күчүн, Алтымыш шуудур салыңар («Манас»).

ШҮКҮР, ШҮГҮР (ар.) 1. ыраазы болуу, алкыш айтуу. Жолу-бузу ачкан кудайга миң мертебе шүгүр (Т. Касымбеков). 2. өтм. жакшы, жаман эмес. Шүкүр, жакшы турабыз. Мал-баш аман (сүйл.).

ШҮҮДҮГӨР, ШҮДГӨР (ир.) аңыз, айдалган талаа; тоңдурма. Механизаторлордо түк уйку жок; бири чексиз шүүдүгөр аянтын бир айландырып, кара күрөң тартып майланышкан кыртышты аңтарып баратса, экинчи бири такта мала тартып, жер тегиздейт (Ш. Абдыраманов).

ШЫБА (ар.) шек, кадик, күмөн. Шек-шыбасы билинбей калды (сүйл.).

ШЫГЫР (ар.) ыр, хор (30-жылдары колдонулган термин).

ШЫППАҢ (кыт.) пахта талаасындагы үч тарабы же туш тарабы ачык бастырма. Шыппаңда булуттай пахталар («Чалкан»).

ШЫЛЖЫМ түш. днал. аял, тамаша, шылдың. Ага шылжым аралаш азил таштаган (Ж. Мавлянов).

ШЫМ, ШИМА (ир.) чалбар, дамбал. Кең багалек сүйрөлдүп шымындагы Көөнө куртка, фуфайка — жупун кийим (С. Жигитов).

ШЫН (ар.) араб алфавитиндеги «Ш» тамгасынын аты. 300 деген сандын ордуна жүрөт.

ШЫП (ир.) түш. днал. там үйдүн төбө тактайы, потолок. Шыпты аңтара урган шамал шыбыр-шубур этип терезеден тырмалап жатты (Ч. Айтматов).

ШЫПАА (ар.) эм, айыгуу. Ай, кудай ай... бир шыпаа болуп, Дарияхан айыгып кетсе (К. Жантөшев).

ШЫРАЛГА (монг.) мергенден, аңчыдан сурап алган олжо. Асылым Калый мергеним, Тоодоң теке тергеним. Шыралга деп келгенге. Шырагын кеспей бергеним (Тоголок Молдо).

ШЫРАЛЖЫН (ир.) куурай өсүмдүктүн бир түрү. Шыралжын куурай куурай болду, тулаң куурай сары бычан болду (Ч. Айтматов).

ШЫРАҢКА (ир.), к. шинкама.

ШЫРБАЗ (ир.) түш. сүткө багылган, сүткө семиртилген козу. Шыргыбагы шырбаз пидирет, Сыйчылыгын билдирет (Барпы).

ШЫРМАН (ир.) түш. сүткө жуурулган камырдан жасалган нан. Сүт сээп аз-аздан шырманга, Тандирга кол сунап бир сулуу (Т. Байзаков).

Ы

ЫБА (ар.) жылуу жүз; достук, ырай. Алар көптөн берн ыба карашпай калышкан (сүйл.).

ЫДЫК (ар.) зордук, талап. Орустан мурун кыргызды Кокон каны сураптыр. Ыдыгы катуу көрүнөт, Көчмөн эл буга чыдаптыр (Тоголок Молдо).

ЫЗА (ар.) көңүл калуу, капалануу, туталануу. Сасык ызасына чыдабай, бүк түшүп калды (К. Канмов).

ЫЗАКОР (ар.-ир.) таарынчак, кыйт эте калма. Ызакор неме, тамашаласан эле, таарынып калат (сүйл.).

ЫЗАТ, ЫЗААТ (ар.) 1. урмат, сый; урматтоо, сыйлоо, кадыр-лоо. Ызатын жок, сыйын жок, Ыркыраган иттейсиң (Токтогул). 2. өтм. өлүк сыйы, өлүк ырымы. Аяш атам Манастын Ызатына туруп бер («Манас»).

ЫЗГЫ (ар.) араб алфавитиндеги 20-тамга. 9 санынын ордуна жүрөт. Ыткы-ызгы, айын-гайын үйрөткөн, Тилди толгон, татаал сабак сүйлөткөн. Биле албаса «аш кеби» деп токмоктоп, Жаш багдарды көк бөрүдөй сүйрөткөн (А. Чоробаев).

ЫПБАА (ар.) уят, тартынуу, айбыгуу. Айзада ыйба кылып, жоолугу менен жүзүн саал жашырып отурган эле (Т. Касымбеков).

ЫПБАДАТ (ар.), к. ибадат.

ЫПБАДАТКАНА (ар.-ир.), к. ибадаткана.

ЫПБАРАТ (ар.), к. ибарат, ибрат.

ЫПМАМ (ар.). Сүктү тарткан эшенн, Сүлжүлдөгөн ыйманы, Кудулан түшүп калыптыр, Окуп аткан кураны («Манас»), к. имам.

ЫЙМАН, ЫМАН (ар.) дин. 1. ишенүү ынануу. Ыйманы жолдош болсун! Элебестин көзү өтсө, артында эли бар (Т. Сыдыкбеков). 2. өтм. ишенчиллик, кишичилик. Ыйманына камчы баспай айт (К. Маликов). Жигиттер көп ага жашташ курагы, Адамдар көп андан ысык ыманы (С. Жигитов). 3. өтм. уят, бет, ар-памыс. Азыр бойдок турамын, Ыймандуу кемпир жолук деп Күндө үч убак сурадым (Тоголок Молдо).

ЫКАРАТ (ар.), к. акарат.

ЫКБАЛ (ар.), к. ыкыбал.

ЫКЛАС, ЫКЫЛАС (ар.) 1. чын жүрөктөн берилүү. Ыклас — калас! (макал). 2. өтм. кунт, ынта, көңүл. Бүт ыкласым салып үйрөнө тургамын (Ч. Айтматов).

ЫКЛАСМАН (ар.-ир.) чын жүрөктөн берилген, чыны менен жакшы көргөн. Колхоздун активдеринин бири минип жүргөн эң жакшы атты маа алып берген. Мына ушулар да мени а кишиге ыкласман кылып койгон эле (Ж. Мавлянов).

ЫКРАЖ (ар.) 1. кууп чыгуу, кубалоо, айдап чыгуу. 2. түш. днал. кустургуч дары, сүт тикен.

ЫКРАР (ар.) моюн сунуу, багынычтуу болуу, макул болуу. Журт! — деди ал азыр өктөм, — мына Кудайр кандын кандык эр-кни ыкраз болдук. Бетке бата тартылды (Т. Касымбеков).

ЫКСАН (ар.) ак пейил, боорукер, жакшылыктуу.

ЫКТЫБАР (ар.), к. этибар.

ЫКТЫМАЛ (ар.) мүмкүн, балким. Сиз барыңыз, башкабыз барсак, осол кылып коюшу ыктымал (К. Жантөшев). Мындай учурдун туш келип калышы толук ыктымал (М. Абдукаримов).

ЫКТЫЯР (ар.) эрк, өз эрки, каалоо. Ыктыярдуу катталып, Кетти жаштар аскерге (Барпы). Атам согушта өз ыктыяры менен фронтко кетиптир (М. Абдукаримов).

ЫКЫБАЛ (ар.) 1. бакыт, таалай, келер. Ачуу күйүт ичимди өрттөп эңшерди, Ыкыбалым шарт төгүлдү, бөксөрдү (С. Жигитов). 2. өтм. бедел, кадыр. Ассалоому алейкум, Адам атанын ыкыбалдуу балдары!.. (Т. Касымбеков).

ЫЛААЖЫ (ар.) айла, амал, арга. Кумурскадай баланы Курдаш кылып жүрөсүн. Ылаажымдын жогунан, Сырдаш кылып жүрөсүн (Барпы). Ылаажысы тапсын да, атам Чөл баатырдан ыраа-ылык алсын дейт (А. Убукеев).

ЫЛААЗЫМ (ар.). Ишти өз убагында бүткөнү ылаазым (сүйл.); лаазым м-н бирдей.

ЫЛААНАТ (ар.), к. лаанат.

ЫЛАББАЙ (ар.) ыл, угуп атам. Ылаббай такыр, деп эки колду боорун алып тура калды (К. Жантөшев); лаббай м-н бирдей.

ЫЛАББАЙКА (ар.), к. лаббайка.

ЫЛАП (ир.) 1. баткак, жуурулган топурак. Аралбай баштап чоң балбан, Ошондо 60 балбан камланып, Ылайын ага тептирген («Манас»). 2. киргил, топурак аралашкан, Жата калып арыгынан ылай суусун ичесин. (К. Жусубалиев).

ЫЛАЙЫК (ар.) 1. бап, туура. Оорукка минсе оорубас, Канаты бар мал экен, Канга ылайык жан экен («Манас»). Кош эми жигитчилик арың болсо, — Бул туулар сага ылайык жетип алгын! (А. Осмонов). 2. тиешелүү, таандык. Угуп турган калайык, Ушул сөз мага ылайык (Тоголок Молдо).

ЫЛАЙЫМ (ар.) 1. дин. о, жараткан, о, алла! 2. өтм. тапта-кыр, эч бир, түк да, эч качан. Өмүрүң узун болсун, садаган! Ылайым кем болбой! Айтканында ката жок (К. Жантөшев). Ылайым өлүгүн көмүлбөй талаада калсын, сөөгүң кайра келбесин (Ч. Айтматов). 3. өтм. дайыма, ар качан. Кабылан тууган кулунум аман жүргүн ылайым («Манас»).

ЫЛАКАП (ар.) 1. нуска сөз. Кыргыз элинин макал-ылакапта-рын жыйнап жүрөм (сүйл.). 2. өтм. жасама ат, псевдоним. Тегин чон Букардын Темиркан, Анын ылакап аты Каракап. Каракапдын ылакап атына... аябай арданат. «Мен ит атаар эмесмин!» — деп элге жар салып кыйкырат (С. Жигитов).

ЫЛАМ, ЛАМ (ар.) араб алфавитиндеги «Л» тамгасынын аты. 30 деген сандын ордуна жүрөт.

ЫЛАМА (монг.), к. лама.

ЫЛАМПУК (ар.), к. лампук.

ЫЛАН (ир.) 1. төкөр, аксак, чолок. Темирлан — амир Темирдин аты. 2. өтм. оору, малдын оорусу. Кырсыктан сактануунун биринчи чарасы — койду ыладан сактоо (К. Жантөшев).

ЫЛАНМАН (дун.), к. лацман.

ЫЛГА (ар.) талдоо, тандап алуу. Аныктап ылгап жатпайбы, Адамдын адал, карасын (Токтогул).

ЫЛДАМ, ЖЫЛДАМ (ир.) тез, бат, бачым. Жолуң ачык, мынакей баскын ылдам, Мезгил эмес, бир мүнөт күтө турган (А. Осмонов). Ылдам-ылдам кыймылдап, ишти бүтүрүп жибергиле (сүйл.).

ЫЛДӨ (дун.), к. лоя.

ЫЛТЫМАС (ар.) өтүнүү, сурануу, кайрылуу. Капа эмесе, ичкери кириниз, — деп, Курманбүбү мейманды ичкери кирүүгө ылты-мас кылды (М. Абдукаримов).

ЫЛЫЙ (кыт.) закон, заң, мыйзам. Кытайдын ылыиында ууруга жазаны катуу тарттырат (сүйл.); илий м-н бирдей.

ЫМ I (ир.). Соолгон экен ым калбай, Ташыган ташты булагын (Токтогул); ым менен бирдей.

ЫМ II (ар.) белги, ишара, көз менен белги берүү; көз ымда-шуу, макулдашуу ишараты.

ЫМАН (ар.). Жигиттер көп ага жашташ курагы. Адамдар көп андан ысык ыманы (С. Жигитов); ыйман менен бирдей.

ЫМЖАН, НЫМЖАН (ир.) чала жан, чала жансар, араң эле жаны бар. Сансызды аябай сабаган экен, ымжан эле жаны бар (К. Жантөшев).

ЫМЛА, ЫМЫЛА (ар.) 1. жазуу эрежелери, орфография (1920-жылдары колдонулган термин). 2. өтм. бир ынтимакта, бир беткей, биргелеш. Баарыбыз бул маселеде бир ымлада болдук (сүйл.).

ЫМТЫКАН (ар.) сыноо, окуучулардын билимин тактоо, экза-мен. Чоң Ташкендин өзүндө ымтыкан берерибизге абдан ыраазы болдук (М. Абдукаримов).

ЫМЫН (ар.) ыйман; ымыны зымын болуу — ыйманы жерге жипти кетүү, аябай коркуу («зымын» — жер). Ымыны зымын болгон жигит, акыры ойлонуп көрөйүн деп туугандарын жолго салды (А. Саспаев).

ЫМЫРКАЙ (кырг.; хакасча нымыркай, тат. юмурка; ошонун таасири менен кыргыз тилине «жумуртка» болуп кайта кирген) жаны төрөлгөн бала.

ЫНА, ЫНАН (ир.) ишенүү, макул болуу, туура табуу. Анын айтканына ынабай коюуга болбойт (К. Канмов).

ЫНАК (ар. «анак» — кучакташуу) жакын, дос. Кыздын жайын ынак билет, Сөздүн жайын кулак билет (макал).

ЫНДЫ (ар.) 1. индус, индиялык, индстандык. 2. өтм. кара, капкара. Ангыча капкара ынды кулдар бутунун учу менен жүгү-рүп, кызмат кылышты (Т. Касымбеков). Калаймын анык ынды ка-радан. Тиши гана күрүчтөй апнак (Ш. Салдыбакасов).

ЫНКЫЛАП (ар.) революция, төңкөрүш, өзгөрүш (1920—30-жыл-дары колдонулган термин).

ЫНСАН (ар.), к. инсан.

ЫНСАП (ар.) 1. топук, канаат, барга ыраазы. Ынсап кылып, тобо деп, Жүргөнүн жок, турумтай (Тоголок Молдо). Мала да демейдегиден ынсаптуу тартып, эт алгансып, ирдүү боло башта-ганын байкады (О. Айтымбетов). 2. өтм. алкым, араан, унт. Барга кылсаң канаат, Ынсабың болор саламат (ылакап). Ынсапыңга ка-шык салсаң — беш ууртайт (макал).

ЫНТЫЗАР (ар.) күтүү, телмирүү, дилгир болуу, эки көз төрт болуу. Бабам Кошой кийсе деп, Бала үчүн жүрөм ынтызар, Бата-сы мага тийсе деп («Манас»). Пейли жумшак күйгөн жар, Мен жолунда ынтызар (Тоголок Молдо). Даниярдын обонун угууга ынтызар болуп, чыдамым жетчү эмес (Ч. Айтматов).

ЫНТЫК (кырг., эск.) ашык, ашыктык, сүйүү, сүйгөн, жакшы

ЫНТЫМАК (ар.) татуу, бирдиктүү, өз ара келишим. Урушар болсок уруштук, Урушпасак, жөн эле Ынтымакта туруштук («Ма-нос»). Жолдошум экөөбүз балалуу-чакалуу болуп, ынтымакта жак-шы турабыз (Ч. Айтматов). Ырыс алды — ынтымак (макал).

ЫПТАР (ар.) орозодо ооз ачуу, күн батканда тамак ичүү (ди-ний эреже).

ЫПЫЛАС (ар.) 1. булганыч, шалтак, кир. Аккан сууну даана айт, Ыпыласты тазалайт (Барпы). 2. өтм. ичи арам, бетпак, кара ишет, бузуку, арам. Ыстарчындар ыпылас, Эшенге кылба ыкылас (Токтогул). Көңүл ооруткан ыпылас, жаман немелердин бардыгы суу менен кетсин (Ч. Айтматов).

ЫРААЗЫ (ар.) курсант болуу, макул болуу, ичи жылуу. Көзү уйкуга илинип баратып, Эрлестин ыры м-н күүсү көңүлүндө кайрадан жаңырды, аны м-н бир болгон бүгүнкү кечке ыраазы болду (Ч. Айтматов).

ЫРААТ I (ар.) тартып, жөн, салт. Копок күтүү кыргыздын илгертен берки ырааты (Т. Сыдыкбеков).

ЫРААТ II (ар.) жыргал, үзүр. Ыраатын көрбөй көп малдык, Бышма айран ичип куурадым (Токтогул). Ыраатын көрбөй калабы, Ак инеттүү иштеген (Барпы), к. ыракат.

ЫРАБА (ар.) 1. уруксат, макулдук. Ырдын башы ыраба, Ырды менден сураба («Манас»). 2. тийиш, ылайык. Кат тааныган жигитке — жакшы жүрүш ыраба (ылакап).

ЫРАБАТ (ар.) к. рабат.

ЫРАП I (ар.) ишет, ой, пикир. Эми деле кеч эмес, ырайдан кайт. Башың аман калды, кудайга миң мертебе шүгүр. Баарын кечирдим... (Ж. Малянов).

ЫРАП II (ар.) түр, кесете, өң, жүз. Жел жараткан жаздын ырайына ырактатанып турдук (Ч. Айтматов). Мен ушул ырайым менен кантип элге көрүнөмүн. Анан калса эки сөздүн башын кошуп айтып да бере албайм (М. Абдукаримов).

ЫРАЙЫМ (ар.) 1. жакшылык. Ырайымсыз өлүм жалгыз бала-сынан ажыратты (сүйл.).

ЫРАКАТ, ЫРАХАТ (ар.) жыргал, бейкут, тынчтык. Дүйнөдөгү ыраакатын тургузуу, Сап жыргалга сайрандайбыз, канабыз (М. Элебаев). Канын агат дайра болуп шаркырап, Бейгам көңүл ыраакатка аптыгат (С. Жигитов).

ЫРАҚМАТ, РАҚМАТ (ар.) 1. боорукер, кечиримдүү. 2. өтм. алкыш, раазылык билдирүү. Жайдары жигит болчу деп, Ырақмат пай жургөнүңө ырақмат! (Ч. Айтматов).

ЫРАҚМАТИ, ЫРАМАТЫЛЫК (ар.) дин. бейиши болгур, жаткан жери жайлуу болгур; маркум. Агайын, ырақмати Жаманкул кан-дай киши эле? (Т. Касымбеков). Ороз ыраматылык март адам эле (С. Каралаев).

ЫРАМ, РАМ (ар.) бал ачуу, төлгө тартуу. Календерим, жылдыз санайсыңбы же ырам ачасыңбы? — деп сурады Ибрахим Хатерди мен ырамсыз билем (Т. Касымбеков). Ошондон кийин алар шакек менен ырам ачканды коюшкан (Ж. Малянов).

ЫРАМАЗАН (ар.) орозо айы.

ЫРАМАТ, к. рабат.

ЫРАНДА (ар.) түш, днал. 1. сүргүч, жыгач жонгуч, копшогуч курал. 2. кескич. Ыранда орок, к. иренде.

ЫРАНЖЫ (ар.). Көңүл ыранжиткан — дос эмес (макал), к. иренжи.

ЫРАҢ (пр.) 1. өң, түс. 2. чөп. Түндөн калган кыламык бат эле жок болуп, адыр-дөңдө жашыл ыраң жылбырскалана түштү (Ч. Айтматов). Жайкалган чөптүн ыраңы, Жел жүрсө толкуп теңселет (фольк.). 3. түш. днал. боск; ирен м-н бирдей.

ЫРАС (пр.) 1. чып, туура, анык. Уят өлүмдөн катуу деген ырас, балдар (А. Токомбаев). 2. сонун, жакшы. Силерди көптөн күтүп жүрдүк эле, ырас болболубу (К. Жантөшев). Ырас-ырас, эсимде. Кара кагазын алууга аялы келген болучу (Ч. Айтматов).

ЫРАСЫМ, к. расми.

ЫРАСПА (пр.) 1. булгануу, ыпылас болуу. 2. өтм. абийри ачылуу, маскара, шерменде болуу.

ЫРАШКЕР (пр.) ынтымак, татуулук. Үй-бүлөнүн ынтымак-ырашкерин бузуп, мас болуп, тынчты кетирген адамгерчиликке жатпайт («КМ»).

ЫРОО (пр.) 1. калай, жез өңдүү металл. 2. жолун кылуу; көңүлүн алуу. Ыроолон шакек салды колуна.

ЫРСААЛЫ (ар.) 1. китеп, китепче. 2. чыгарма; жол-жобо жазылган китеп. Бардыгы тең окшош кийинген, он жаккы колукта-рында бирден «ырсалы» китеби бар (К. Жантөшев).

ЫРШАТ (ар.), к. калыр шарт.

ЫРЫС, ЫРЫСКЫ (ар.) насип, кешик, таалай. Көйкөлгөн ырыс кени жерим үчүн, Жаш баладай таалайлуу элим үчүн (Ж. Турусбеков). Кетпес дөөлөт, ырыскы Кирген элди карачы (Токтогул).

ЫСАП (ар.), к. ысап.

ЫСЛАМ. Эл тамакка тойгону, Ыслам журту баарысы Куран окуу койгону («Манас»), к. ислам.

ЫСМАЛАК (пр.) тамыры жемини өсүмдүк; шпинат. Энепийн ою, көздөгөнү башка, кара жерден казып жей турган ысмалак деп аталган майда жалбырактуу чөп издейт. Эсен аны менен иши жок (Т. Касымбеков).

ЫСМЫ (ар.) ат. Токтогулдун ысмы бир тууган боордош элдердин бардыгына белгилүү («Ала-Тоо»); ысым м-н бирдей.

ЫСПАТ (ар.) далил, танык. Мунун ырастыгына сенин ыспатын барбы (сүйл.).

ЫСТАРЧЫН, СТАРЧЫН (ор. старшина). Революцияга чейин: элүү түтүндөн эки жүз түтүнгө чейинки калкты башкарган кызмат адамы.

ЫСТЫКПАР (ар.) дин. кылмышка кечирим сурап, кудайга жалынуу. О жараткан, күнөөмдү кечир! — деп, курун мойнуна салып, ыстыкпар айтты («Чалкан»).

ЫСЫМ (ар.) ат, адам аты.

ЫСЫРАП (ар.) 1. чачуу, ыгы жок сарптоо. Орулган буудайды боолап алууга чамабыз келбей, ошо бойдон арабаларга самсаалапта жүктөп, канчасы ысырап болду (Ч. Айтматов). Сен бала убакытты бекер ысыраптабай чыгышты таануу институтуна өт,— деп кеңеш ийлеген (Э. Борбиев). 2. үнөмдөө.

ЫСЫРЫК (пр.) адырашмандын, арчанын түтүңү менен эмдөө, дарылоо; түтүн жытаттуу. Бирдин айы жаңырып, Жыл он эки ай толгондо, Балдарынын кийимин Адырашман арчага Ысырыктап түтөтөт, Ырымдарын күчөтөт (А. Чоробаев).

ЫТКЫ (ар.) араб алфавитиндеги 19-тамганын аты. 9 деген сандын ордуна жүрөт. Ыткы-ызгы, айып-гайып үйрөткөн, Тилди толгон татаал сабак сүйлөткөн (А. Чоробаев).

ЫШКЫ (ар.) сүйүү, кунт, жөндөм, шык. Э балам ышкы деген ушундай, деди абышка ойлуу, салабаттуу туруп, биз дагы жаш болгонбуз (Т. Касымбеков). Токо, ырчылыгым аз эле, Ышкыга оозум маш эле (Токтогул).

ЫШКЫБОЗ (пр.) өнөрдүү, бир нерсеге шыктуу. Эс алуу учур-

20—313

ЫШТАН (кырг. ич тон; ор. штаны) дамбал.

Э

ЭКОНОМИЯ (ор.<гр.) үнөмдөө, үнөм менен каражаттоо. Ке-
недей бюджетинде, Башталат **экономиа** (А. Токтогулов).

ЭРЕШЕН (ир.) 1. жаркын, жаркырак, 2. чыгаан, көрүнүктүү. Эр Манаска келгени Эрешен тартып эр болдук, Эр улан менеп тең болдук («Манас»); орошон менеп бирдей.

ЭРИШ БУЗУУ (кырг., эск.) ыйык салтты бузуу; кайындуу кызды же никелүү келинди ала качуу. Менин жайым сураган: Темир-мүн («Манас»). Эрдin эри майтарат, Эриш бузган жоо мизин (Токтогул). Эриш бузуш башталды, Түндүк, бакан, каскакка Шуу-шаң темир ашталды (Тоголок Молдо).

ЭРМЕ ЧӨЛ (ир.-кырг.) какшыган талаа. Ээн талаа, эрме чөлдө жоголгон ботосун издеп жер кезген инген. Ботосун издеп боздогон инген (Ч. Айтматов). Кулундуу бээ минип, талкан теңденет. Ээн талаа, эрме чөл. Акылман бээсин саап, канжыгасындагы чаначына кымыз ачытып, талкандан себелеп ичип кете берет (Ш. Садыбакасов).

ЭРӨӨЛ (кырг., эск.) 1. жекеме-жеке чыгуу. Эрөөлгө чыгып эрендер, Эки экиден урушту («Манас»). 2. чалгын. Эрөөлгө чыгып эрендер, Бууданды минген берендер («Манас»).

ЭР СЫНАР кургак чөлдө жашоочу кучкачтын бир түрү. Өзүм чымчык болсом да, Мен эр сынар кучкачмын. Адам деген кыраанды, Бир сынабай учпасмын.

ЭСЕ (ар.) 1. мертебе, ирет. Планым ашат эки эсе, Кырманыма береке (А. Осмонов). 2. өтм. тете, бирдей. Өз акысын жедирген — өлгөнгө эсе (макал). 3. өтм. өтөлгө. Эсесин чыгаруу.

ЭСЕП (ар.) 1. сан, санап. Эселек кыргыз буруттун, Эсебин алам бул журттун («Манас»). 2. өтм. отчёт, ишти жобун берүү. 3. эсеп окуусу, арифметика. Үйгө берилген эсепти чыгаруу. 4. өтм. жаза, азап. Сууруп алып өлкөсүн, Кара ташка чабайын, Эсебин минтип табайын («Семетей»).

ЭСЕПКОР (ар.-ир.) өтм. ач көз, зыким, катуу баш, битекарын. Эсепкор кишинин колунан тыйын чыгуу кыйын («Чалкан»).

ЭСЕП-КЫСАП (ар.) санап, санао, сан менеп жыйынтыктоо. Бухгалтериянын алгачкы эсеп-кысабы боюнча ар бир эмгек күнү өңи жарым килодон эгин бөлөт экен (Ж. Малянов).

ЭСИЛ, АСЫЛ (ар.) ыйык, аялуу, таза. Эсил жан сени шор басып, Келе жатам пияда (Токтогул).

ЭС-УЧ (кырг.-ир.) акыл-эс. — Токто! Арам өлгүр, союп салам! — еп, эс-учун жыя албай жинденген Танабай камчы менеп жоргону умшукка берип-берип алды (Ч. Айтматов).

ЭТИБАР (ар.) көңүл буруу, капарга алуу. Мен бул ишти анча тибар кылбапмын (сүйл.).

ЭТИМАЛ (ар.) мүмкүн, балким. Бала жетип келип кабар бересе, арка жолдон машине-дүкөн келдиби, жокпу, үйдөгүлөр туйай калышы да этимал (Ч. Айтматов); ыктымал менеп бирдей.

ЭТИЯТ (ар.) сактык, сак болуу. Мурун кашкөй камынын, Жаанан душман табылып, Этият болуп, баласын Карап турган саалып (Тоголок Молдо).

ЭЧ (ир.) тапкыр, түк. Эч бир адам көрбөсүн, Бул сыяктуу жарды (Токтогул).

ЭШЕН (ир.) дин. ислам дининде: 1. тапкырлык агымынын башкы. 2. ислам динин таратуучу. Эшен муруттары менеп чогулуп кир чалган. Анжияндын кырк эшен, Кырк эшенге барды эми Манас»). Эл ичинде кыдырган Эшен болот дечү эле. Элден алп албаса, Кесел болот дечү эле (Токтогул). Динге балбан Үр-

бүнүн Эшендиги белгилүү. Тилди жүйрүк сүйлөгөн, Чечендиги белгилүү («Манас»).

Я

Я ПИРИМ (ир.) ой, колдоочум! Апыртмасы жок чыгар — жаш чагында ошол матоо ташты өзү эле «я, пирим!» деп чөгөрүлгөн төөнүн комуна салчу экен (Ч. Айтматов).

ЯГНИ (ар.) башкача айтканда. Ягни бул кызылды алты үлүшкө бөлөбүз. Албетте, менден алган үрөнүпөрдү алды менен маңдайынан чыгарып коёбуз (К. Жантөшев).

ЯКИ (ир.) башкача айтканда. Маданиятка жаныдан кадам басып келе жаткан улуттун басма сөзү яки кезити болот («Эркин-Тоо»).

ЯХНА (ир.) суутулган, муздатылган. Жатсаң жамбаш талыбас, Атлас, жибек, шайы бар. Тамагыңды жибитет, Асал кошкон майы бар. Суусуңду кандырат, Сууткан яхна чайы бар (Барпы).

ЭРЕШЕН (ир.) 1. жаркын, жаркырак. 2. чыгаан, көрүнүктүү. Эр Манаска келгени Эрешен тартып эр болдук, Эр улан менен тең болдук («Манас»); орошон менен бирдей.

ЭРИШ БУЗУУ (кырг., эск.) ыйык салтты бузуу; кайындуу кызды же никелүү келинди ала качуу. Менин жайым сураган: Темиркандын кызымын. Эриш бузган, эр сайган, Эмгектүү жандын өзүмүн («Манас»). Эрднн эри майтарат, Эриш бузган жоо мизин (Токтогул). Эриш бузуш башталды, Түндүк, бакан, каскакка Шуушан темир ашталды (Тоголок Молдо).

ЭРМЕ ЧӨЛ (ир.-кырг.) какшыган талаа. Эпн талаа, эрме чөлдө жоголгон ботосун издеп жер кезген инген. Ботосун издеп боздогон инген (Ч. Айтматов). Кулундуу бээ минип, талкан теңденет. Эпн талаа, эрме чөл. Акылман бээсин саап, канжыгасындагы чаначына кымыз ачытып, талкандан себелеп ичип кете берет (Ш. Садыба-касов).

ЭРӨӨЛ (кырг., эск.) 1. жекеме-жеке чыгуу. Эрөөлгө чыгып эрендер, Эки экиден урушту («Манас»). 2. чалгын. Эрөөлгө чыгып эрендер, Бууданды минген берендер («Манас»).

ЭР СЫНАР кургак чөлдө жашоочу кучкачтын бир түрү. Өзүм чымчык болсом да, Мен эр сынар кучкачмын. Адам деген кыраанды, Бир сынабай учпасмын.

ЭСЕ (ар.) 1. мертебе, ирет. Планым ашат эки эсе, Кырманьма береке (А. Осмонов). 2. өтм. тете, бирдей. Өз акысын жедирген — өлгөнгө эсе (макал). 3. өтм. өтөлгө. Эсесин чыгаруу.

ЭСЕП (ар.) 1. сап, санак. Эселек кыргыз буруттуун, Эсебин алам бул журттун («Манас»). 2. өтм. отчёт, иштин жообун берүү. 3. эсеп окуусу, арифметика. Үйгө берилген эсепти чыгаруу. 4. өтм. жаза, азап. Сууруп алып өлкөсүн, Кара ташка чабайын, Эсебин минтип табайын («Семетей»).

ЭСЕПКОР (ар.-ир.) өтм. ач көз, зыкым, катуу баш, битекарын. Эсепкор кишинин колунан тыйын чыгуу кыйын («Чалкан»).

ЭСЕП-КЫСАП (ар.) санак, санао, сап менен жыйынтыктоо. Бухгалтериянын алгачкы эсеп-кысабы боюнча ар бир эмгек күнгө эки жарым килодон эгин бөлөт экен (Ж. Мавлянов).

ЭСИЛ, АСЫЛ (ар.) ыйык, аялуу, таза. Эсил жан сенн шор басып, Келе жатам пияда (Токтогул).

ЭС-УЧ (кырг.-ир.) акыл-эс. — Токто! Арам өлгүр, союп салам! — деп, эс-учун жыя албай жинденген Танабай камчы менен жоргону тумшукка берип-берип алды (Ч. Айтматов).

ЭТИБАР (ар.) көңүл буруу, капарга алуу. Мен бул ишти анча этибар кылбапмын (сүйл.).

ЭТИМАЛ (ар.) мүмкүн, балким. Бала жетип келип кабар бер-бесе, арка жолдон машине-дүкөн келдиби, жокпу, үйдөгүлөр туй-бай калышы да этимал (Ч. Айтматов); ыктымал менен бирдей.

ЭТИЯТ (ар.) сактык, сак болуу. Мурун кашкөй камынып, Жа-ныннан душман табылып, Этият болуп, баласын Карап турган са-былып (Тоголок Молдо).

ЭЧ (ир.) такыр, тук. Эч бир адам көрбөсүн, Бул сыяктуу жа-бырды (Токтогул).

ЭШЕН (ир.) дип. ислам дининде: 1. такыбалык агымынын баш-чысы. 2. ислам динин таратуучу. Эшен муруттары менен чогулуп экир чалган. Анжияндын кырк эшен, Кырк эшенге барды эми («Манас»). Эл ичинде кыдырган Эшен болот дечү эле. Элден ал-дап албаса, Кесел болот дечү эле (Токтогул). Динге балбан Үр-

бүнүн Эшендиги белгилүү. Тилди жүйрүк сүйлөгөн, Чечендиги бел-гилүү («Манас»).

Я

Я ПИРИМ (ир.) ой, колдоочум! Апыртмасы жок чыгар — жаш чагында ошол матоо ташты өзү эле «я, пирим!» деп чөгөрүлгөн төөнүн комуна салчу экен (Ч. Айтматов).

ЯГНИ (ар.) башкача айтканда. Ягин бул кызылды алты үлүш-кө бөлөбүз. Албетте, менден алган үрөнүпөрдү алды менен манда-йынап чыгарып коёбуз (К. Жантөшев).

ЯКИ (ир.) башкача айтканда. Маданиятка жапыдан кадам ба-сып келе жаткан улуттун басма сөзү яки кезиги болот («Эркин-Тоо»).

ЯХНА (ир.) суутулган, муздатылган. Жатсаң жамбаш талыбас, Атлас, жибек, шайы бар. Тамагыңды жибитет, Асал кошкон майы бар. Суусунуңду капдырат, Сууткан яхна чайы бар (Барпы).

ЧЫГАРМАЛАРЫНАН МИСАЛДАР АЛЫНГАН АВТОРЛОРДУН ТИЗМЕСИ

- Абакиров А. Айыл таны. — Фр.: Кыргызстан, 1969.
 Абдиева Т. Алай күндөлүгү. — Фр.: Кыргызстан, 1982.
 Абдукаримов М. Жашагым келет. — Фр.: Кыргызмамбас, 1960; Жол башы. — Фр.: Мектеп, 1970.
 Абдукаримов У. Майдан. — Фр.: Кыргызстан, 1960.
 Абдыкеримов М. Турмуш жана күрөш. — Фр.: Кыргызмамбас, 1937.
 Абдыраманов Ш. Жашыл аалам. — Фр.: Мектеп, 1982; Дыйкан-дар. — Фр.: Кыргызстан, 1977; Гулазык. — Фр.: Кыргызстан, 1976.
 Айтматов Ч. Гүлсарат. Фр.: — Кыргызстан, 1978; Обон — Фр.: Кыр-гызмамбас, 1959.
 Айтымбетов О. Аңыз жыты. — Фр. Кыргызстан, 1978; Кызыл өрүк. — Фр.: Мектеп, 1980.
 Акиев К. Тандалган чыгармаларынын бир томдук жыйнагы. — Фр.: Кыргызстан, 1972.
 Акматалиев А. Кыргыздын кол өнөрчүлөрү. — Фр.: Кыргызстан, 1975; Боз үй. — Фр.: Кыргызстан, 1982.
 Акматов К. Мезгил. — Фр.: Кыргызстан, 1979.
 Алыбаев Ж. Баягы эле Бекши. — Фр.: Кыргызстан, 1974; Күлкү аралаш күйдүргү. — Фр.: Кыргызстан, 1982.
 Алыкулов Б. Тандалган чыгармалар (түз.: Т. Байзаков, Ж. Эгем-бердиев). — Фр.: Кыргызмамбас, 1955.
 Алымов Б. Акылдын кени. — Фр.: 1967.
 Атамкулов Н. Менни тааныштарым. — Фр.: Кыргызстан, 1984.
 Базарбаев Б. Дилдеги ырлар. — Фр.: Мектеп, 1972.
 Байжиев М. Адашкан адам. — Фр.: Мектеп, 1974; Ар бир үйдө майрам. — Фр.: Кыргызстан, 1980.
 Байзаков Т. Ыр башат. — Фр.: Кыргызстан, 1977.
 Байтемиров Н. Турмуш элеги. — Фр.: Кыргызстан, 1972.
 Бапаев Х. Тамсил сыры. — Фр.: Мектеп, 1974.
 Баялинов К. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы. — Фр.: Кыр-гызстан, 1970.
 Бейшеналиев Ш. Данкка жараша жүк. — Фр.: Кыргызстан, 1973; Тандалган чыгармалар. — Фр.: Кыргызстан, 1978.
 Бектенов З., Мусин Ю. Кыргыздын элдик оюндары. — Фр.: Кыр-гызстан, 1978.
 Бердибаев А. Тандалган чыгармалар. — Фр.: Кыргызстан, 1966.
 Бобулов К. Түштүк кызы. — Фр.: Кыргызмамбас, 1962.
 Борбиев Э. Мала күндүн батышы. — Фр.: Кыргызстан, 1983.

- Борончиев Ы. Ырлар жыйнагы. — Фр.: Кыргызмамбас, 1949.
 Бөкөнбаев Ж. Чыгармалар. т. 1—2. — Фр.: — Казан: Кыргызмамбас, 1950, 1954.
 Бөлөбалаев О. Тандалган чыгармалар. — Фр.: Кыргызстан, 1974.
 Бөрүбаев Т. Кыргыз тамак-ашы. — Фр.: Кыргызстан, 1976.
 Буларкиева М. Өмүр жазы. — Фр.: Мектеп, 1973.
 Даникеев Ө. Кызыл аска. — Фр.: Кыргызстан, 1979; Көз ирмемдеги өмүр. Фр.: Мектеп, 1981.
 Дегенбаева А. Кызыл мончок. — Фр.: Кыргызстан, 1972.
 Досуев К. Ырлар жана айтыштар. — Фр.: Кыргызстан, 1971.
 Жамгырчинов Б. Кыргыз ССРинин тарыхы. — Фр.: Мектеп, 1983.
 Жангазиев М. Тилектештер. — Фр.: Мектеп, 1966.
 Жантөшев К. Тандалган чыгармалар. т. 1—2. — Фр.: Кыргы-стан, 1972.
 Жеңижок. Түз.: А. Жусупбеков. — Фр.: Кыргызстан, 1982.
 Жигитов С. Күн тууду. — Фр.: Мектеп, 1977; Ыймандай сырм ме-ниш. — Фр.: Мектеп, 1971.
 Жусупбаев К. Күн автопортретин тартып бүтө элек. — Фр.: Кыр-гызстан, 1967; Толубай сынчы. — Фр.: Кыргызстан, 1981.
 Жусупов С. Тандалмалар. — Фр.: Мектеп, 1975.
 Жусупов К. Кан жолдогу ойлор. — Фр.: Кыргызстан, 1982; Жүрө-гүм менин тоолордо. — Фр.: Кыргызстан, 1972.
 Жутакеев А. Ленин кошогу. — Фр.: Кыргызстан, 1975.
 Иманкулов Ч. Буудан. — Фр.: Кыргызстан, 1980; Нур заман. — Фр.: Кыргызмамбас, 1955.
 Каннов К. Атай. — Фр.: Кыргызстан, 1969; Тандалган чыгарма-лар. — Фр.: Кыргызстан, 1976.
 Каралаев С. Канаттуу куштар. — Фр.: Кыргызокуупедмамбас, 1955; Тулпарлар. — Фр.: Мектеп, 1982.
 Карасев Х. Накыл сөздөр. — Фр.: Кыргызстан, 1982.
 Карачев С. Эрик таңында. — Фр.: Кыргызстан, 1967.
 Карымбаев К. Эл казынасы. — Фр.: Кыргызстан, 1981.
 Касымбеков Т. Сынган кылыч. — Фр.: Кыргызстан, 1971; Жетилген курак. — Фр.: Мектеп, 1976.
 Көчкөнов О. Эрөөл талаа. — Фр.: Мектеп, 1981.
 Кулумбаев Ө. Бийик дабандар. — Фр.: Кыргызстан, 1980.
 Күмүшалиев К. Таалай курманы. — Фр.: Кыргызмамбас, 1958.
 Мавлянов Ж. Нан. — Фр.: Кыргызстан, 1977.
 Мектеп, 1969; Бийиктик. — Фр.: Кыргызмамбас, 1954.
 Маликов К. Тандалган ырлар. — Фр.: Кыргызстан, 1976.
 Мамытов Ж. Мезгилдин элеси. — Фр.: Кыргызстан, 1976.
 Матисаков А. Дандыр. — Фр.: Мектеп, 1983.
 Медетов Ж. Давагер. — Фр.: Мектеп, 1978.
 Мияшев Т. Махабат менен коштошуу. — Фр.: Кыргызстан, 1968.
 Мукамбаев Ж. Эне-пур. — Фр.: Мектеп, 1983; Эл ичи — өнөр кең-чи. — Фр.: Кыргызстан, 1982.
 Осмонов А. Чыгармалар жыйнагынын үч томдугу. — Фр.: Кыргы-стан, 1984.
 Өмүралиев Б. Жаңырык. — Фр.: Кыргызстан, 1979.
 Өмүралиев С. Кызыл кырчы. — Фр.: Мектеп, 1973.
 Өмүрбаев С. Бороондуу күндөр. — Фр.: Кыргызстан, 1972; Теле-гей. — Фр.: Кыргызстан, 1974.
 Өмүрканов А. Мөлтүр сезим. — Фр.: Кыргызстан, 1973.
 Садыбакасов Ш. Кең дүйнө. — Фр.: Кыргызстан, 1976.

- Сактанов К. Адат азабы. — Фр.: Мектеп, 1978.
 Сарногоев Б. Тандалган чыгармалар. — Фр.: Кыргызстан, 1974.
 Сартон Б. Ааламда адашкандар. — Фр.: Кыргызстан, 1974.
 Саспаев А. Майда толкундар. — Фр.: Мектеп, 1970.
 Сасыкбаев С. Түпкүрдөгү нур. — Фр.: Кыргызстан, 1967.
 Сейталиев М. Колукту. — Фр.: Кыргызстан, 1968.
 Стамов А. Чүй дастандары. — Фр.: Кыргызстан, 1978.
 Сулайманов И. Повесттер. — Фр.: Кыргызстан, 1982.
 Султанов О. Улуу дайра. — Фр.: Мектеп, 1972.
 Сыдыкбеков Т. Биздин замандын кишилер. — Фр.: Кыргызмам-
 бас, 1948; Жол. — Фр.: Мектеп, 1982; Мезгил сабактары. — Фр.:
 Кыргызстан, 1982; Курбулар. — Фр.: Мектеп, 1977.
 Табалдиев А. Салт жөнүндө ой. — Фр.: Кыргызстан, 1965.
 Ташбаев К. Кыргыз тоолору. — Фр.: Кыргызстан, 1969.
 Текинаев А. Аппак кар. — Фр.: Кыргызстан, 1977.
 Термечиков Ш. Тандалган чыгармалар (түз.: Ж. Таштемиров). —
 Фр.: Кыргызмамбас, 1964.
 Тоголок Молдо (Байымбет Абдыракманов). Чыгармаларынын эки
 томдук жыйнагы. т. 1—2. — Фр.: Кыргызстан, 1970.
 Токомбаев А. Тандалган чыгармаларынын үч томдук жыйнагы.
 т. 1—3. — Фр.: Кыргызстан, 1972—1973.
 Токтогул. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы. — Фр.: Кыргыз-
 стан, 1964.
 Токтомушев А. Ак Мөөр. — Фр.: Кыргызстан, 1971.
 Токтогулов А. Ибарат. — Фр.: Кыргызстан, 1980.
 Турсуналиев М. Чапанбай. — Фр.: Кыргызстан, 1973.
 Турусбеков Ж. Тандалган ырлар. — Фр.: Кыргызмамбас, 1935.
 Тыныбеков А. Асан менен Жамал. — Фр.: Кыргызстан, 1964.
 Убукеев А. Чыр дөбө. — Фр.: Кыргызстан, 1967; Ак була. — Фр.:
 Кыргызстан, 1972.
 Үмөталиев Т. Эмгек гүлү. — Фр.: Кыргызмамбас, 1954.
 Үмөталиев Ш. Турмуш тузагы. — Фр.: Кыргызстан, 1979.
 Үсөнбаев А. Тандалган чыгармаларынын жыйнагы. — Фр.: Кыргыз-
 мамбас, 1960.
 Чоробаев А. Тандалган чыгармалар. — Фр.: Кыргызстан, 1976.
 Шабданбаев Т. Тандалган чыгармалар. — Фр.: Кыргызстан, 1969.
 Шайбеков Ысак. Тандалган чыгармалар. — Фр.: Кыргызстан, 1980.
 Шамей Токтобай уулу. Кыргыз көлү. — Фр.: Кыргызстан, 1978.
 Шимеев С. Жаным менен. — Фр.: Кыргызстан, 1971.
 Шукүрбеков Р. Тандалган ырлар. — Фр.: Кыргызмамбас, 1963.
 Элебаев М. Узак жол. — Фр.: Кыргызстан, 1981.
 Эралиев С. Тандалган чыгармалар. — Фр.: Кыргызстан, 1981.
 Эшмамбет. Эшмамбет жөнүндө. Эл ырчылары. — Фр.: Кыргыз-
 стан, 1981.

**СӨЗДҮКТӨ ШИЛТЕМЕ БЕРИЛГЕН (МИСАЛ АЛЫНГАН)
 ЧЫГАРМАЛАРДЫН, ЖЫЙНАКТАРДЫН, КИТЕПТЕРДИН,
 ГАЗЕТА, ЖУРНАЛДАРДЫН ТИЗМЕСИ**

- Акылдын кени элде (түз.: Б. Алымов, Ш. Адиев). — Фр.: Мектеп,
 1967.
 Ала-Тоо (журналы).
 Ала-Тоо таңыйт (түз.: Б. Алагушов). — Фр.: Кыргызстан, 1985.

- Апендинин жоруктары (жоторгон К. Укаев). — Фр.: Кыргызокуупед-
 мамбас, 1959.
 «Жаныл Мырза» (А. Чоробаевдин айтуусу б-ча). — Фр.: Кыргыз-
 мамбас, 1957.
 «Келейкан» (Токтогул менен Калыктын айтуусу б-ча). — Фр.: Кыр-
 гызстан, 1970.
 «Кошоктор» (1870-жылдан мурункулары). — Фр.: Кыргызмамбас,
 1928.
 «Курманбек» (айтуучу ж-а жазган К. Акисев). — Фр.: Кыргызмам-
 бас, 1938.
 Кыргыз адабиятынын очерктери (авт.: М. Богданова, Ө. Жакишев,
 Т. Саманчин, К. А. Рахматуллин). — Фр.: Кыргызмамбас, 1943.
 Кыргыз эл жомоктору (түз.: Б. Кебекова, А. Токомбаева). — Фр.:
 Кыргызстан, 1978.
 Кыргыз элинин макал жана лакаптары (түз.: Б. Керимжанова).
 — Фр.: Кыргызмамбас, 1955.
 Кыргыз элинин санат-насыят жана терме ырлары (түз.: Т. Абды-
 ракунов). — Фр.: Илим, 1973.
 Кыргыз элинин сүйүү ырлары (түз.: А. Токомбаева). — Фр.: Кыр-
 гызстан, 1974.
 Кыргыз эл ырлары (түз. жана баш сөзүн жазган А. Токомба-
 ева). — Фр.: Кыргызстан, 1978.
 «Манас» т. 1—2. — Фр.: Кыргызмамбас, 1958.
 «Манас» (Сагымбай Орозбак уулунун варианты), т. 1—4. — Фр.:
 Кыргызстан, 1978—82.
 «Мендирман» (айтуучу Ырысмендиев Ш., түз.: Татыбеков М.). —
 Кыргыз ССР ЭКСинин алдындагы илим комитетинин басмасы, 1941.
 «Олжобай менен Кишимжан» (А. Үсөнбаевдин айтуусу б-ча). —
 Фр.: Казан: Кыргызмамбас, 1940.
 «Сейтек». «Манас» эпосунун үчүнчү бөлүгү (кыскартылып бирик-
 тирилген вариант), 4-к. — Фр.: Кыргызмамбас, 1958.
 «Семетей». «Манас» эпосунун экинчи бөлүгү (кыскартылып бирик-
 тирилген вариант), 2-к. — Фр.: Кыргызмамбас, 1959.
 Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги эл ырлары (түз.: Т. Аб-
 дыракунов). — Фр.: Кыргызстан, 1974.
 Чалкан (журналы).
 «Эл ырчылары» (түз.: С. Кайыпов). — Фр.: Кыргызстан, 1981.
 Эркин-Тоо (газетасы).
 «Эр Солтоной» (айткан ж-а жазган С. Абдраманов). — Фр.: Кыр-
 гызмамбас, 1959.
 «Эр Табылды» (айтуучу А. Тыныбеков). — Фр.: Казан: Кыргы-
 мамбас, 1940.
 «Эр Төштүк» (айтуучу С. Каралаев). — Фр.: Мектеп, 1969.

**ПАЙДАЛАНЫЛГАН ИЛИМИЙ ЭМГЕКТЕРДИН ЖАНА
 СӨЗДҮКТӨРДҮН ТИЗМЕСИ**

- Арабско-русский словарь — М.: «Советская Энциклопедия», 1958.
 Ахматьянов Р. Г. Общая лексика духовной культуры народов сред-
 него Поволжья. — М.: «Наука», 1981.
 Жизнь животных. 1—6 т., — М.: «Просвещение», 1968, 1971.

- История народов Узбекистана, т. 2. — Ташкент: Изд. АН УзССР, 1947.
 Карасаев Х. Орфографиялык сөздүк. — Фр.: Мектеп, 1966; Фр.:
 «Кыргыз Совет Энциклопедиясы» 1983.
 Малов С. Е. Енисейская письменность тюрков. — М.—Л.: Изд. АН
 СССР, 1952.
 Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. — М.—Л.:
 Изд. АН СССР, 1951.
 Малов С. Е. Язык желтых уйгуров. — Алма-Ата: Изд. АН Каз. ССР,
 1957.
 Масальский В. И. Туркестанский край. — С.-Петербург: 1913.
 Махмуд Кашгари. Диван лугат-ит-түрк, индекс, 1—3. — Ташкент:
 Фан, 1967.
 Мирза Абдулла Гаффаров. Персидско-русский словарь, т. 1—2,
 1914—1927.
 Млекопитающие СССР. — М.: «Выш. школа», 1970.
 Монгольско-русский словарь. — М.: ГИС, 1957.
 Мукамбаев Ж. М. Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгү. —
 Фр.: «Илим», 1976.
 Персидско-русский словарь, т. 1—2. — М.: «Наука», 1970.
 Полный персидско-арабско-русский словарь (сост. подковник
 И. Д. Ягелло). — Ташкент: 1909.
 Птицы СССР. — М.: «Мысль», 1968.
 Рахимов Т. Р. Китайские элементы в современном уйгурском язы-
 ке. — М.: «Наука», 1970.
 Русско-калмыцкий словарь. — М.: «Советская Энциклопедия», 1940.
 Русско-киргизский словарь. — М.: «Советская Энциклопедия», 1957.
 Уйгурско-русский словарь. — М.: «Советская Энциклопедия», 1968.
 Юдахин К. К. Киргизско-русский словарь. — М.: «Советская Энци-
 клопедия», 1940, 1965.
 Юнусов Б. М. Кыргыз тилинин диалектологиясы. — Фр.: «Мектеп»,
 1971.

ТИРКЕМЕ

(өздөштүрүүлөрдүн арабча жазылышын жана окулушун камтыйт)

А

аалам <i>ар.</i>	عالم	аләм
аалы, наал <i>ар.</i>	نعل	на'л
аалы жанап <i>ар.</i>		алиджанаб
аалым, аалим <i>ар.</i>	الم	алем
аамыят <i>ар.</i>	اهميت	аһәмиййат
аба I <i>ар.</i>	ابا	аба
аба II <i>ар.</i>	هوا	һәва
абад, абат <i>ир.</i>	آباد	абад
абаз <i>ар.</i>	هوس	һәвәс
абаз, аваз <i>ир.</i>	اواز	аваз
абайы <i>ар.</i>	آيایی	абан
абал I <i>ар.</i>	اوال	әввәл
абал II <i>ар.</i>	اهوال	әһвол
абдан <i>ир.</i>	ابدأ	әбәдән
абдесте, абдеште <i>ир.</i>	ابداست	абдәст (аб — суу, дәст — кол)
абжат <i>ар.</i>	ابجد	әбджәд
абжип <i>ар.</i>		әбджиб
абжир, абжөр <i>ир.</i>	ابجر	әбжир
абзал <i>ир.</i>	ابزار	әбзар
абзел I <i>ар.</i>	افضل	әфзәл
абзел II <i>ир.</i>	افضل	әфзәл
абзң кәвсар, абыз көө- сар <i>ар.</i>		хоуз кәвсар (хоуз — ку- дук, кәвсар — соолгус)
абий <i>ир.</i>	آبي	аби (аби — суу сымал)

АБИРЕ

абире <i>ир.</i>	آبرو	аб-ру (аб — суу, ру — жүз, бет)
абла, авла <i>ир.</i>	اولى	эввали
абли <i>ир.</i>	حولى	хоули
аброй, абруй <i>ир.</i>	ابرو	аб-ру (аб — суу, ру — бет, жүз)
абу <i>ир.</i>	ابر	эбр
абу замзам <i>ир.-ар.</i>	آب زمزم	аб зэмзэм (аб — суу, зэмзэм — Мекедеги кудук)
абуз, абыз <i>ир.</i>		хоуз
абуу <i>ар.</i>	افرا	эфова
абыгер <i>ир.</i>	افكار	эфгар
аваз I <i>ир.</i>	آواز	аваз
аваз II <i>ир.</i>	آوازی	авазе
авас III <i>ир.</i>	هوس	хэвэс
авазгөй <i>ир.</i>	هوسكار	хэвэскэр
авам <i>ар.</i>	عوام	эвам
авжи <i>ар.</i>	حوایج	хэвайседж
авлад <i>ар.</i>	اولاد	аулад
агар <i>ар.</i>	احمر	эһмэр же эсфэр
агат, агет <i>ир.</i>	اقطاع	эггта
агзам <i>ар.</i>	اعظم	э'зэм
агузу, агузу <i>биллаа-хн ар.</i>	اعوز بالله	э'озу биллаһи
ада, адаа <i>ар.</i>	ادآ	эда
адабат <i>ар.</i>	عداوت	эдавэт
адабий <i>ар.-ир.</i>	ادبی	эдаби
адабият <i>ар.</i>	ادبیات	эдабийат
адам <i>ар.</i>	آدم	адэм
адам заада, адамзат <i>ар.-ир.</i>	آدموزاد	адэми-зад
адам ноо <i>ар.</i>	ادم نوع	адэм ноу (адам + ноу — тукум)
адам I <i>ар.</i>	عادت	адэт
адат II <i>ар.</i>	عدد	эдэд

308

309

АЗААДА

адеп <i>ар.</i>	ادب	эдаб
адеп-ахлак <i>ар.</i>	ادب اخلاق	эдэб эхлаг (эдэб — сылыктык, эхлаг — жүрүм)
адн <i>ар.</i>	حد	һэдд
адне <i>ар.</i>	مدیه	хэдийе
адил, адыл <i>ар.</i>	عادل	адел
адилет <i>ар.</i>	عدالت	адалат
адирес <i>ир.</i>	آدرس	адрес
адис II <i>ар.</i>	حدث	һэдс
адиса <i>ар.</i>	حدثه	һадесе
адмирал <i>ар.</i>		амер элбегһи
адын <i>ар.</i>	خاده	хадэ
аелмет <i>ар.-ир.</i>	عالمند	эһалманд
ажаан <i>ир.</i>	جان	ажаан
ажайып I <i>ар.</i>	عجایب	эджайеб
ажайып II <i>ар.</i>	عزایم	эзайем
ажайыпкана <i>ар.-ир.</i>	عجایب خانه	эджайебхэне (эджайеб — укмуштуу, хэне — үй)
ажал <i>ар.</i>	آجال	аджал
ажап <i>ар.</i>	عجب	эджэб
ажап-айран <i>ар.</i>	عجب حیران	эджэб һайран (эджэб — укмуш, һайран — таң болуу)
ажар аспат <i>ар.</i>	الحجر الاسود	элһаджэр элла эсвэд (һаджэр — таш, эсвэд — кара дһи)
ажат <i>ар.</i>	حاجت	һаджэт
ажаткана <i>ар.-ир.</i>	حاجت خانه	һаджэт-хэне (һаджэт — зарыл, хэне — үй)
ажы <i>ар.</i>	حاجی پندل	һадджи бэдэл
ажыдаар, аждаар <i>ир.</i>	اژدها	эжлэһа
ажына <i>ар.</i>	اجنه	эдженне, дженн
аза I <i>ар.</i>	عزا	эза
аза II <i>ар.</i>		э'за
азаада, азада <i>ир.</i>	ازاده	азаде

АЗАДАР

азадар <i>ар.-ир.</i>	عزادان	эза-дар (эза — кайгы, -дар — -луу)
азайым <i>ар.</i>	عزاييم	эзайем
азал <i>ар.</i>	ازل	эзэл
азамат <i>ар.</i>	عظمت	эзэмэт
азан <i>ар.</i>	اذان	эзан
азанкеш <i>ар.-ир.</i>	اذانكش	эзанкэш (эзан — чакы-руу, кэш — тартуу)
азап <i>ар.</i>	عذب	эзэб
азар I <i>ир.</i>	آزار	азар
азар II <i>ар.</i>		азар
азар түмөн <i>ир.</i>	هزار تومان	һазар туман (һазар — миң, туман — түмөн)
азат <i>ир.</i>	آزاد	азад
азбарай <i>ир.</i>	از برای	азбарайе
азезил <i>ар.</i>		һезил
азет <i>ар.</i>	اذيت	эзйэт
эзиз I <i>ар.</i>	عزیز	эзиз
эзиз II <i>ар.</i>	عاجزا	ажез
эзил <i>ир.</i>	هزال	һэззал
эзилкеш <i>ир.</i>	هزالكش	һэзл — кэш (һэзл — тама-ша, кэш — тартуу)
эзим <i>ар.</i>	عظیم	эзим
эзирейил <i>ар.</i>	عزرائيل	эзраил
эзирет <i>ар.</i>		һазрет
эзыр I <i>ар.</i>	خذر	һазэр
эзыр II <i>ар.</i>	حاضر	һазер
эйа <i>ар.</i>	حیا	һейа, һае
эйбан <i>ар.</i>	حيوان	һейван
эйбанат <i>ар.</i>	حيوانات	һейванат
эйбат I <i>ар.</i>	هيبت	һейбэт
эйван <i>ир.</i>	ايوان	эйван
эйванча <i>ир.</i>	ايوانچه	эйван чэ (эйван — сере + -ча)
эйдар II <i>ар.</i>	حيدر	һейдэр

310

311

АК УРУУ

айкөл <i>ар.</i>	هیکل	һейкөл
айла <i>ар.</i>	حيله	һиле
айла-амал <i>ар.</i>	حيله عمل	һиле амал
айлакер <i>ар.-ир.</i>	حيله کر	һилегэр (һиле — амал, гэр — иш)
айлакеч <i>ар.-ир.</i>	حيله کش	һилекэш (һиле — амал, кэш — тартуу)
айна <i>ир.</i>	آينه	анне
айнек <i>ар.</i>	عينک	эйнек
айран <i>ар.</i>	حيوان	һейран
айран-азыр <i>ар.</i>	حيوان حذر	һайран һазэр (һайран — таң калуу, һазэр — сак)
айса <i>ар.</i>	هجين	һаджин
айт <i>ар.</i>	عید	эйд, ид
айыз <i>ар.</i>	حيضی	һейз
айыла <i>ар.</i>	عائله	аэле
айын <i>ар.</i>	عين	эйн, айн
айып <i>ар.</i>	عیب	эйб
айыпкер <i>ар.-ир.</i>	عیبکار	эйбкар (эйб — жазы, кар — тартуу)
айыш-ашрет <i>ар.</i>	عیش و عشرت	эйш-о-эшрэт
ак II <i>ар.</i>	عاق	аф
ак III <i>ар.</i>	حق	һағф
ак IV <i>ар.</i>	حق	һағф
ак безерген <i>ар.-ир.</i>	حق بازگان	һағф базэрган (һағф — чыныгы, базэрган — соодагер)
ак керим <i>ар.</i>	حق کرم	һағф кэрим
ак көрпө жайыл <i>ар.-ир.</i>	حق عرفازن	һағф орф зэн (һағф — чыныгы, орф — жүрүм, зэн — аял)
ак пике <i>ар.</i>	حق نکاح	һағф некаһ (һағф — чыныгы, некаһ — кошу-луу)
ак расул <i>ар.</i>	حق رسول	һағф расул (һағф — чыныгы, расул — өкүл)
ак таала <i>ар.</i>	حق تعالی	һағф таали (һағф — чыныгы, таали — жогорку)
ак уруу <i>ар.-кырг.</i>	حق	һағф (һағф — чыныгы, уруу — кыйкыруу, кайталоо)

АК ШАРЫЯТ

ак шарыят <i>ар.</i>	حَقُّ شَرِيعَت	həff шәрият (həff — чыныгы, шәрият — закон)
акарат <i>ар.</i>	حَقَّارَت	həfəpəт
акак <i>ар.</i>	عَقِيق	əfɪf
акбар <i>ар.</i>	اَكْبَر	əkbəp
акери <i>ар.</i>	اَكْرِي	əkpɪ
аки I <i>ар.</i>	اَهْكِي	ahəki
аким I <i>ар.</i>	حَاكِم	hakem
аким II <i>ар.</i>	حَكِيم	həkim
акмак <i>ар.</i>	اَحْمَق	əhməp
акраба <i>ар.</i>	اَقْرَبَا	əpɾəbā
акснат <i>ар.</i>	عَكْسِيَّة ت	əksəjət
акта <i>ар.</i>	آخْتَن	axtən
акун <i>ар.</i>	آخُونَد	axund
акуш <i>ар.</i>	نَقَاش	nəfɾaʃ
акшам <i>ар.</i>	آقْشَام	afɾʃam
акы I <i>ар.</i>	حَق	həff
акы II <i>ар.</i>	حَق	həff
акыбал, ахыбал <i>ар.</i>	اَحْوَال	əhwal
акыбет <i>ар.</i>	عَاقِبَت	əfəbət
акыйкат <i>ар.</i>	حَقِيقَت	həfɪfət
акыл <i>ар.</i>	عَقْل	əql
акылга дыйкан <i>ар.-ар.</i>	عَقْل كَادَهْقَان	əql-ə dehqan (əql — эс, dehqan — эгинчи)
акылман <i>ар.-ар.</i>	عَقْل مَند	əqlmənd (əql-эс, мэнд — киши)
акылым <i>ар.</i>	اَقْلِيم	əqlim
акыр, акыры <i>ар.</i>	آخِير	axer
акыр <i>ар.</i>	آخَوْر	axop
акыр заман <i>ар.</i>	آخِر زَامَان	axer zəman (axer — аягы, зəman — заман)
акырет <i>ар.</i>	آخِرَت	axerət
ал I <i>ар.</i>	حَال	hal
ал II <i>ар.</i>	حَل	həll

312

313

АЛЕК

ал-абал <i>ар.</i>	حَال اَحْوَال	hal-əhwal
ал-кубат <i>ар.</i>	حَال قُوْت	hal fəvvət
алаамат <i>ар.</i>	عِلَاكَت	əlamat
ала барман <i>кырг.-ар.</i>	فَرْمَان	fəpman
алайыда, алейне <i>ар.</i>	عِلْقَدَه	əla-hədə
алака <i>ар.</i>	عِلْقَه	olfe
алакет <i>ар.</i>	عِلَاكَت	həlakət
алал <i>ар.</i>	حِلَال	həllal
алам <i>ар.</i>	اَلَم	ələm
алам таракей <i>ар.</i>	اَلَم تَرَاكَيْفَا	əlem tərəkəjfa
алап I <i>ар.</i>	عِلْو	əloʊ
алап II <i>ар.</i>	عِلْف	ələf
алапай <i>ар.</i>	لَبِي	ləbbəj
алача <i>ар.</i>	اَلْجِي	əljə
алба <i>ар.</i>	حَلْوَا	həlvā
албаали <i>ар.</i>	اَلْوَبَالُو	əlubalu
албан, алман <i>ар.</i>	اَلْوَان	əlvān
албетте <i>ар.</i>	اَلْبَتَّة	əlbətte
алгоо <i>ар.</i>	اَلْغُو	əlgov
алда-жалда <i>ар.</i>	اَللّٰه يَاللّٰه	əllah jā əlləh
алда кандай <i>ар.-кырг.</i>	آلَا	əllā
алда неме <i>ар.-кырг.</i>	آلَا	əllā
алдаяр <i>ар.-ар.</i>	اَللّٰه يَار	əllah jār (əllah — теңир, jār — жардам)
алдоо акпар <i>ар.</i>	اَللّٰه اَكْبَر	əllah əkbəp (əllah — теңир, əkbəp — жогору)
алдохума машира <i>ар.</i>	اَلْم نَشْرَخ	ələm nəʃrəx
алдо уй! <i>ар.</i>	اَلْاَهِي	əlahi
алейкүм <i>ар.</i>	عَلَيْكُمْ	əlej-kom
алей салам <i>ар.</i>	عَلَيْهِ اِسْلَام	əlej-he os-səlam (əlej-he — сизге, os-səlam — тынчтык)
алек II <i>ар.</i>	هَلَاك	həlak

АЛЕКЕТ

314

алекет ар.	هلاکت	həlakət
алеки салам ар.	عليكم السلام	əley-kom-os-salam (əley-kom — сизге, ос-салам — тынчтык)
алем ир.	الم	ələm
али ар.	حاله	xale
алик ар.	عليكم	əley-kom
алип ар.	الف	əlef
алипбе, алиппе ар.	الفيا	əlef-ba
алк ар.	خلق	həlx
алка ар.		həlxə
алкак ар.	حلقة	həlxet
алкамду ар.	الحمد	əlxəmdu
алкамду лилла ар.	الحمد لله	əlhəmd əllah (əlhəmd — мактор, əllah — кудай-га)
алкым ар.	خلقوم	həlxəm
алкыса ар.	القصة	əl-tesse
алла ар.	الله	əlləh
алло акпар ар.	الله اكبر	əlləh əkbər (əlləh — теңир, əkbər — жого-ру)
алман ар.	الوان	əlvən
альманах ар.	المنخ	əlmənəx
алмурут ир.	الموزوت	əlmurut
алмустак ар.	الميثاق	əlmisak
алча ир.	الوجه	əluče
амадан ир.	همدان	həmədan
амаки ар.-ир.	عمه کی	əmmə-ki
амал I ар.	عمل	əməl
амал II ар.	عامل	əmel
амал III ар.	حمل	həməl
амалдар ар.-ир.	عملدار	əməl-dari (əməl — ман-сап, -дари — луу)
амалкеч ар.-ир.	عملکش	əməl-kəš (əməl — айла, кəш — тартуу)

315

АНЖИР

амалкөй ар.-ир.	عمل كوی	əməl-ğuy (əməl — айла, -ğuy — луу)
амам ир.	حمام	həmma
аман ар.	امان	əman
аманат ар.	امانت	əmanət
амач ир.	آماج	əmač
амбар ир.	انبار	əmbar
амбур ир.	انبور	əmbur
амдуна ир.	حمدونه	xəmduna — мечин, май-мыл
амек ир.	عمك	əmyk
амин ар.	امين	əmin
амир I ар.	آمين	əmer
амир II ар.	امر	əmr
амиран ар.	آمرانه	əmsəpane
амир лашкер ар.-ир.	آمر لشکر	əmir-ləšker (əmir — улук, лəшкəр — черүү)
амляк ар.	املاك	əmlak
амлякдар ар.-ир.	املكدار	əmlak-dar (əmlak — са-лык, дар — ээ)
амма I ир.	اما	əmma
амма II ир.	همه	həme
ав ир.	هنگ	həng
аваар ар.	انهار	ənhar
аналхак ар.	انالحق	əl-həff
анар ир.	انار	ənar
анбия ар.	انبيا	ənbija
апвар ар.	آنور	ən-vər
андаба ир.	انداه	əndave
андаза ир.	اندازه	əndaze
андаса ар.	هندسه	həndəsse
анделек ир.	هندلك	həndələk
анжам ир.	انجام	əndžema
анжир ир.	انجير	əndžir

АНТКОР

анткор <i>кырг.-ир.</i>	انطخور	ант-хор (ант — касам, хор — ичүү)
анча <i>ир.</i>	آنچه	анче
ангеме <i>ир.</i>	هنگامه	һәнгәме
анги <i>ир.</i>	هنگی	һәнг-и
ангире <i>ир.</i>	هنگار	һәнгар
апаз <i>ар.</i>	لفاظ	ләффаз
апак-шапак <i>ар.</i>	افق شفق	афәғ шәфәғ (афәғ — көк жээк, шәфәғ — күндүң кызыл нуру)
апат I <i>ар.</i>	وفات	вәфат
апат II <i>ар.</i>	آفت	афәт
аппийм <i>ир.-ар.</i>	افيون	әфйун
апкеч, апкеш <i>ир.</i>	آبكش	аб-кәш (аб — суу, кәш — тартуу)
апсала, апсана I <i>ир.</i>	افسانه	әфсане
апсала II <i>ар.</i>	افسردگی	әфсордеги
апсун <i>ар.</i>	افسون	әфсун
апта <i>ир.</i>	هفته	һәфтә
аптабачы <i>ир.-кырг.</i>	آفتابه	афтабе (афтабе — кум-ган+чы)
аптама <i>ир.</i>	آفتابه	афтабе
аптап <i>ир.</i>	آفتاب	афтаб
апти башара <i>ир.</i>	افت بشره	әфт-и бәшаре (әфт-и — жүз, бет; бәшаре — ке-бете)
аптиек, аптээк <i>ир.</i>	هفت يك	һәфт — йәк (һәфт — жес-ти, йәк — бир)
апторой <i>ир.</i>	افت روى	әфт-и рой (әфт-и — бет, рой — жүз)
апуу <i>ар.</i>	عفو	әфв
апы I <i>ар.</i>		әф'и
апы II <i>ар.</i>	وفى	вәфи
апыз <i>ир.</i>	حافظ	һәфез
ард <i>ир.</i>	آرد	ард
ар I <i>ар.</i>	عار	ар
ар II <i>ир.</i>	هن	һәр
ар дайым <i>ир.-ар.</i>	مردالم	һәрдаэм

316

317

АРЗАБАС

ар кыл <i>ир.</i>	هر خيلى	һәр хейли
ар-намыс <i>ар.-ир.</i>	عار ناموس	ар-намыс (ар — уят, на-мус — ар)
ар убакыт <i>ир.</i>	هر وقت	һәр вәгт
ираа <i>ир.</i>	اره	әре
араба <i>ир.</i>	ارابه	әрабе
арабакеч <i>ар.-ир.</i>	ارابه كش	әрабе — кәш (әрабе+кәш — тартуу)
ара-бечел <i>кырг.-ир.</i>	مچول	мәчул
араз <i>ар.</i>	عرضه	әрзе
арак <i>ар.</i>	عرق	әрәғ (әрәк — тер)
араккана <i>ар.-ир.</i>	عرق خانه	әрәғ — хане (әрәғ — тер, хане — үй)
арак самын <i>ар.-ир.</i>	عرق صابون	әрәғ сабун (әрәғ — тер, сабун — кыр жууучу)
аракет <i>ар.</i>	حرکت	һәрәкәт
аракеч <i>ар.-ир.</i>	عرق كش	әрәғ-кәш (әрәғ — тер, кәш — тартуу)
араккор <i>ар.-ир.</i>	عرق خور	әрәғ-хор (әрә — тер, хор — ичүүчү)
арам I <i>ир.</i>	آرام	арам
арам II <i>ар.</i>	حرام	һарам
арамзаа, арамзаада <i>ар.-ир.</i>	حرام زاده	һарам-заде (һарам — тес-кери, зааде — бала)
арампорос <i>ар.-ир.</i>	حرام پرست	һарам пәрәст (һарам — жыйылган, пәрәст — ууру-кески)
арампөөш <i>ар.</i>	حرام فاحش	һарам фаһеш (һарам — тескери, фаһеш — бу-зук)
арамн, арамний <i>ар.-ир.</i>	حرامى	һарамн
арапа <i>ар.</i>	عرفى	орфи
арасат, аразат <i>ар.</i>	عرصات	әрәсат
арбак <i>ар.</i>	ارواح	әрваһ
арбап <i>ар.</i>	ارباب	әрбаб
аргыч <i>ир.</i>	رقص	рәге
ардап <i>ир.</i>	اردابه	ард-абе (ард — ун, аб — суу)
арзан <i>ир.</i>	ارزان	әрзан
арзабас <i>ар.-ир.</i>	آرزو هوس	ар(е)зу һевәс

АРИЕТ

арнет <i>ар.</i>	عاريت	арийэт
арийне <i>ир.</i>	هراينه	һер-айене
арин <i>ир.</i>	حرير	һәрир
арип <i>ар.</i>	حروف	һоруф
аристе <i>ир.</i>	نارسيده	на-рэсиде
арк <i>ир.</i>	ارك	әрк
аркен <i>ар.</i>	اركان	әркан
арман <i>ир.</i>	ارمان	әрман
арши агла <i>ар.</i>	عرشى اعلى	арши ә'ла (арши — ас-ман, ә'ла — жогорку)
арыз <i>ар.</i>	عرض	әрз
арып дуба <i>ар.</i>	حروف دعا	хоруф доа (хоруф — тамга, доа — сыйынуу)
аса I <i>ар.</i>		аса
аса II <i>ар.</i>	عصا	эса
аса-муса <i>ар.</i>	عصا موسى	(эса — таяк, Муса — энчилүү ат)
асаба <i>ар.</i>	عصا به	эсабе
асабул жаннат <i>ар.</i>	اصحاب جنت	әшаб джәннат (әшаб — ээ, жәннат — бейиш)
асан I <i>ир.</i>	آسان	асан
асан II <i>ар.</i>	حسن	һосн
асан кайгы <i>ар.-кырг.</i>	حسن	хәсән — энчилүү ат + кайгы
асан-үсөн <i>ар.</i>	حسن حسن	хәсән, һосн
асар, асер <i>ар.</i>	آثار	асар
асас, асаси <i>ар.</i>	اساس	әсас
асат <i>ар.</i>	اسد	әсәд
асел, асал <i>ар.</i>	عسل	әсәл
асип I <i>ар.</i>	حسب	хәсиб
асир, асыр <i>ар.</i>	عصر	әср
аспрет <i>ар.</i>		һәср-әт
аскер <i>ар.</i>	عسكر	әскәр
аския, әзкия <i>ар.</i>	اذكيا	әзкия
асман I <i>ир.</i>	آسمان	асман

318

АФСУН

319

асман III, аспан <i>ир.</i>	اصفاهان	Исфahan
аспап <i>ир.</i>	اسباب	асбаб
аспи <i>ир.</i>	اسپ	әсп
аспиет <i>ар.</i>	حفاظت	һефазәт
ассалоому алейкум <i>ар.</i>	عسلام عليكم	салам-әлейком (салам — тынчтык, әлейком — сага)
ассалооту жаназа <i>ар.</i>	صلوات جنازه	сәләват джәназе (сәләват — намаз, джәназе — өлүк)
аста <i>ир.</i>	آهسته	аһесте
астана <i>ир.</i>	آستانه	ас(е)тане
астапурулда, астакпурулда <i>ар.</i>	استغفر الله	әстеғфәр аллаһ (әстеғфәр — өкүнүү, аллаһ — кудай)
астайдил <i>ир.</i>	از تادل	аз те дил
астар <i>ир.</i>	آستر	астәр
асты, асти <i>ар.</i>	اصلا	әслән
асыл I <i>ар.</i>	اصل	әсл
асыл II <i>ар.</i>	اصلي	әсли
асыл III <i>ар.</i>	حاصل	һасел
асыл зат, асыл заада <i>ар.</i>	اصل زاده	әсл-заде
асылкеч <i>ир.</i>	هازل کش	һазл кәш (һазл — тама-ша, кәш — тартуу)
асыр <i>ар.</i>	عصر	әср
атаа <i>ар.</i>	عطا	әта
атам заманкы <i>ар.-ир.</i>	آدم زمان	адәм зәман (адәм — ба-ыркы, зәман — заман, доор)
атантай <i>ар.</i>	حاتم طاعی	һатем тағи (һатем — ысым, тағи — уруу)
аташ күрөк <i>ир.</i>	آتش گیر	атәш-гир (атәш — от, гир — кармооч)
атлас II <i>ар.</i>	اطلس	әтләс
аттарчы <i>ар.-кырг.</i>	عطار	әттар-чы
атыр <i>ар.</i>	عطر	әтр
афенди <i>ир.</i>	افندی	афенди
афсун <i>ар.</i>	افسون	әфсун

АХЛАК

ахлак ар.
ахыбал-ал ар.
анар ар.
ашкана кырг.-ир.
ашкере ир.
ашпоз кырг.-ир.
ашула ир.
ашура ир.
ашык ар.
ашык жар ар.-ир.
ашына ир.
аял I ар.
аял II ар.
аял зат ар.-ир.
аялмет ар.-ир.
аян I ар.
аян II ар.
аяр ар.
аят ар.
аят-адис ар.

اخلاق
احوال حال
حشر
آش خانه
آشكارا
آشپز
اشوله
عاشورا
عشق
عشق يار
آشنا
آيال
عيال
عيال زاده
عيال مند
عيان
حيان
عيارى
آيات
آيات حديث

эхлаф
əhwal-hal
həsh(ə)p
ашхане (аш — тамақ, ха-
не — үй)
ашкара
аш-пəз
ашуле
ашура
əшғ
əшғ йар
аш(с)на
аял
əйал
əйал заде
əйал-мəнд
əйан
һайан
əййари
айат
айат һəдис

Б

баа ир.
баази ар.
бааки ар.
баам ар.
баана II ир.
баар I ир.
баар II ир.
баба ар.

بها
بعضى
باقى
فهم
بها نه
بهره
بهار
بابا

бəһа
бə'зи
бағи
фəһм
бəһане
бəһре
бəһар
баба

320

321

БАВТАК

баба дыйкан ар.-ир.
багбан ир.
багле ар.
багымдат ир.
багышта ир.
бада, пада ир.
бадам ир.
бадана ир.
бадирек ир.
бадөөлөт ир.
бадыраң ир.
бадырапкана ир.
бажы ир.
бажыгер ир.
базар ир.
бай ар.
байбача кырг.-ир.
байда I ир.
байда II ар.
байит, бейт ар.
байжерн кырг.-ир.
байкуш ир.
байлукапа кырг.-ир.
байма-бай ир.
баймана ир.
байналминал ар.
байнек ир.
байпак ир.-кырг.
байтак, байтакты ир.

بابا دهقان
باغبان
باغله
بامداد
بخشيد
پاده
بادام
باطنى
بدرگ
بادولت
بادرنگ
بدرف خانه
باج
باج گير
بازار
بей
بای بэчче (бай + бэчче —
бала)
пийаде
фаэде
бешешт
бай-кар (кар — иш)
би-нуш (би — -сыз, нуш
— эс)
хане (байлу + хане — үй)
пай ба пай
пеймане
бейн-ол мелэл (бейн-ол
— ара, мелэл — улут-
тар)
пинәки
пайпаг (пай — бут, паг —
боо)
пай-(с) тэхт (пай — аяк,
бут, тэхт — так)

БАЯТШЕ

байтеше ир.	پای تیشه	пай-тише
байчеки ир.		пай чэнг (пай — бут, чэнг — бут кетмени)
байын ар.	پانی	бани
байыр I ир.	باهر	баһер
бак ир.	باغ	бағ
бак-таалай ар.	بخت طالع	бахт талиг (бахт — ба- кыт, талиг — таалай)
бакал I ир.	بقال	бәғғал
бакал II ир.	پاخال	пахал
баканооз ар.-ир.	وقعه نوس	вәғ'ә невис (вәғ'ә — окуя, невис — жазуучу)
бакар ар.	بقر	бәғәр
бакбурчун ир.	فغفوری چین	фәғфури чин (фәғфури — фарфор, чин — кытай)
бакене ир.		пәкар
бактек ир.	فاخنه	фахтэ
бактөкөл ар.	بخت توکل	бәхт-тәвәккол (бәхт — бакыт, тәвәккол — то- бокел)
бактыяр ар.-ир.	بختیار	бәхт(и) йар (бәхт — ке- шик, йар — жолдош)
бакубат, бакыбат ир.-ар.	به قوت	бә-говвәт (бә — күчтүү, говвәт — ал, кубат)
бакча ир.	باغچه	бағчә
бакчазар ир.	باغچزار	бағчә-зар (бағчә — бак, зар — мол)
бакыл ар.	بخل	бохл
бакыр ар.	فقير	фәғир
бакыт ар.	بخت	бәхт
бал III ир.	پالا — پالای	палай; пала
балаа ар.	بالا	бәла
балаагерден ар.-ир.	بالاگردان	бәлагәрдап
балагат, балакат ар.	بلاغت	бәлагәт
балак ир.	فلک	фәләк
балакана ир.	بالاخانه	бала хане
балакет ар.	فلاکت	фәлакәт

322

323

БАРБАНА

балан ар.	فلان	фолан
балан-бустан ар.-ир.	فلان بهمان	фолан беһман
баланча ар.-ир.	فلانچه	фолан + -чә
балант ир.	بلاند	бәланд
балбан ир.	پهلوان	пәһлеван
балит ир.	پليد	пәлид
балки, балким ир.	بلکه	бәлке
банд ир.	بند	бәнд — жип
бандуулу кыт.-ар.	بانک طبل	банг тәбл (банг — жар, жарыя, тәбл — дабыл, барабан)
банги ир.	بنگی	бәнги
беп I ир.	باب	баб
беп II ар.	باب، بواب	баб, әбваб
бапа ар.	وفا	вәфа
бапик ир.	پاپوک	попүк
бар ар.	جاری	бари
бара I ир.	پاره	паре
бара II ир.	پره	пәре
бара III ир.	بره	бәрре
бараат ар.	براعت	бәраәт
барабар ир.	برابر	бәрабәр
баразман ир.	برزبان	порзәбан
барайыз ар.	فرضی	фәрз (фарз — барыздар)
барак I ар.	ورق	вәрәғ
баракат ар.	فرغت	фарағат
баракелде ар.	بارک الله	барекә-ллаһ
баракор ир.	پرخواز	пор-хар
барац I ир.	فرنک	фәрәнг
барац II ир.	پرک	бәрәк
барбана ир.	پروانه	пәрване

БАРБЕРЕКЕТ

барберекет <i>ир.-ар.</i>	پر برکت	пор бэрэкат
баргек <i>ир.</i>	برگ	барги
бардан <i>ир.</i>	باردان	бардан
бардан <i>ир.</i>	پردان	пордан
бардар <i>ир.</i>	باردار	бардар
бардигер <i>ир.</i>	بارديگر	бар-дигэр
барик <i>ир.</i>	برگ	барг
барк <i>ар.</i>	فرق	фэрг
барман <i>ар.</i>	فرمان	фэрман
барпаа <i>ир.</i>	پر پا(ی)	бэрпа
барпы <i>ир.</i>	پر بها	порбэһа
бархава <i>ир.-ар.</i>	پر هوا	пор һэва
барыз, барз <i>ар.</i>	فرضی	фэрз
бас I <i>ир.</i>	پست	пэст
баса <i>ир.</i>	بسا	бэса
басажуп <i>ир.</i>	وسه جفت	воссежүфт (воссе — жу- муру, жуфт — экиден)
бастек I <i>ир.</i>		пасэнт
бастек II <i>ир.</i>		бэстэк
бат <i>ир.</i>	پت	пэт
бата <i>ар.</i>	فاتحه	фатеһе
батакөй <i>ир.</i>	فاتحه كوی	фатеһе — гой (фатеһе — алкыш, тилек, гой — луу)
батамам <i>ир.-ар.</i>	باتمام	бэ-тэмам
батек <i>ир.</i>	پاتك	патек
баткерде <i>ир.</i>	بدکردن	бэд-кэрдэн (бэд — жа- ман, кэрдэн — болду)
батпирек <i>ир.</i>	باد بادك	бадбадэк
батуба, батыба <i>ар.</i>	فتوا	фэтва
батыл I <i>ир.</i>	بادل	бадэл
батыл II <i>ар.</i>	باطل	батэл
батын <i>ар.</i>	بطن	бэтн
бахадур <i>ир.</i>	بهادر	бөһадор

324

325

БЕЙБАЗАР

бача <i>ир.</i>	بچه	бэч (ч) е
бачагар <i>ир.</i>	بچه غر	бэчегэр (бэче — бала, гар — бузук)
бачадан <i>ир.</i>	بچه دان	бэчедан (бэче — бала, дан — салгыч)
бачек <i>ир.</i>	بچك	бэчеки
бачики <i>ир.</i>		бэчегонг
башаа <i>ир.</i>	پادشاه	пад (э) шэһ
башар <i>ир.</i>	بشری	бэшэри
баябан, биябан <i>ир.</i>	بیابان	бийабан (бий — жок, аб — суу, + -ан)
баян I <i>ир.</i>	بیان	бэян
баян II <i>ар.</i>	بیان	бэян
баяналуу <i>ир.-кырг.</i>	بی نوا	бинэва (би нэва + -луу)
баяндама <i>ир.</i>	بیان نامه	бэян-наме (бэан — тү- шүндүрүү, наме — жа- зуу)
баяндос <i>ир.</i>	پای انداز	пайандаз (пай — бут, ан- даз — төшөө)
баят <i>ар.</i>	بیت	бэйт
беге <i>ир.</i>	بھی	бэһи
бегене <i>ир.</i>	بیگانه	бинганэ
беде <i>ир.</i>	بیده	бинде
беден <i>ир.</i>	بدن	бэдэн
бедөө <i>ар.</i>	بدوی	бэдэви
безе <i>ир.</i>	بزك	бэзэк
безер <i>ир.</i>	بیزاری	бизари
безерген <i>ир.</i>	بازار گان	базарган
безмент <i>ир.</i>	بازار بند	базубэнд (базу — кары жнлик, бэнд — байлоо)
бей <i>ир.</i>	بی	би
бейадеп <i>ир.-ар.</i>	بی ادب	биадэб (би — -сыз, адэб — тартип)
бейакыл <i>ир.-ар.</i>	بی عقل	би агл (би — -сыз, агл — акыл)
бейал <i>ир.-ар.</i>	بی حال	би һал (би — -сыз, һал — ал)
бейар <i>ир.-ар.</i>	بی عار	биар
бейбазар <i>ир.</i>	بی بازار	бибазар (би — -сыз, ба- зар — базар)

БЕЙБАК

бейбак I *ир.*
бейбак II *ир.-ар.*
бейбереке *ир.-ар.*
бей-бечера *ир.*
бейгам, бейкам *ир.*
бейгүнөө, бейкүнөө *ир.-ар.*
бейдаарат *ир.-ар.*
бейдарман *ир.*
бейдарт *ир.*
бейжай *ир.*
бейжооп *ир.-ар.*
бейил-куй *ир.-ар.*
бейит *ар.*
бейиш *ар.*
бейкабар *ир.-ар.*
бейкайбат *ир.*
бейкайрат *ир.-ар.*
бейкам, бейгам *ир.-ар.*
бейкапар *ир.-ар.*
бейкараар *ир.-ар.*
бейкасам *ир.*
бейкоога *ир.-ар.*
бейкут *ир.-ар.*
беймаал *ир.-ар.*
беймаали *ир.-ар.*
беймаза *ир.*
беймалал, беймарал *ир.-ар.*

بیوه
بی بخت
بی برکت
بی بهره
بی غم
بی گناه
بی طهارت
بی درمان
بی درد
بی چا
بی جواب
فعل خوی
بیوت بیت
بهشت
بی خبر
بی حلاوت
بی غیرت
بی غم
بی خبر
بی قرار
بی قصص
بی غوفا
بی قید
بی محل
بی مهر
بی مزه
بی ملال

бнвэ
бибэхт (би — -сыз, бэхт — ырыс)
бибэрэкэт (би — -сыз, бэрэкэт — молдук)
би бэлірэ (би — -сыз, бэхрэ — кешик)
би гэм
би гонаһ (би — -сыз, гонаһ — күнөө)
би тәһарәт (би — -сыз, тәһарәт — даарат)
би дарман (би — -сыз, дарман — дарман)
би дәрл (би — -сыз, дәрл — оору)
биджа
би жәваб
фе'лхуй (фе'л — мүнөз, хуй — мүнөз)
бэйт/бойут
бэнэшт
би хәбәр
би һалавет (би — -сыз, һалавет — таттуу, ширин)
би гейрәт (би — -сыз, гейрәт — кайрат)
биғәм (би — -сыз, гәм — кам)
би хәбәр
би ғәрар (би — -сыз, ғәрар — турум)
бекасаб
би ғоуға (би — -сыз, ғоуға — коога)
би кид (би — -сыз, кид — бакыт)
би мәһәл (би — -сыз, мәһәл — мезгил, маал)
би мейр (би + мейр — мээр)
бинмәзе (би + мәзе — даам)
би мөлал (би + мөлал — тынчы кетүү).

326

БЕЙЧАРА

327

беймаани *ир.-ар.*
беймар *ир.*
бейнаар *ир.-ар.*
бейнамаз *ир.*
бейнамыс *ир.*
бейнасип *ир.-ар.*
бейнысап *ир.-ар.*
бейопаа *ир.-ар.*
бейпаам *ир.-ар.*
бейпай *ир.*
бейпайда *ир.-ар.*
бейпарасат *ир.-ар.*
бейпарва *ир.*
бейпарзант *ир.*
бейпешене *ир.*
бейпил *ир.*
бейпул *ир.*
бейсабат *ир.*
бейсаза *ир.*
бейсалакы *ир.*
бейсарамжал *ир.*
бейтаалай *ир.-ар.*
бейтап *ир.*
бейтарап *ир.-ар.*
бейтартип *ир.-ар.*
бейубак, бейубакыт *ир.-ар.*
бейхөнөр *ир.-ар.*
бейчара *ир.*

بی معنی
بیमार
بی نهار
بی نماز
بی ناموس
بی نصب
بی انصاف
بی وفا
بی فهم
بی پا
بی فائده
بی فراست
بی پروا
بی فرزند
بی پشانه
بهبود
بی دل
بی سواد
بی سزاوار
بی سلیقه
بی سرانجام
بی طالع
بی تاب
بی طرف
بی ترتیب
بی وقت
بی هنر
بی چاره

бинмә'ни (би — + мә'ни — маани)
бинмар
би нәһар
би нәмаз (би — нәмаз — сыйынуу)
би намус (би + намус — намыс)
би нәсиб (би + нәсиб — насип)
би инсаф (би + инсаф — нысап)
би вәфа (би + вәфа — берилгендик)
би фәһм (би + фәһм — түшүнүк)
бина
бинфәзде (би + фәзде — пайда)
бинфәрасәт (би + фәрасәт — зәэн)
бинпәрва (би + пәрва — коркунуч)
бинфәрзәнд (би + фәрзәнд — бала)
би пешане (би + пешане — маңдай)
бейбуд
би пул (би + пул — акча)
би сәвад (би + сәвад — сабат)
бисәза/бисәзапар
би сәлиге (би + сәлиге — маза, даам)
бисәр-әнджам
би тале
би таб (би + таб — соолук)
би тәрәф
би тәртинб (би + тәртинб — тартип)
би вәгт (би + вәгт — убакыт)
би һонәр
би чара

бейшарим <i>ир.-ар.</i>	بى شىرم	бишарм (би + шарм — уят)
бейшемби <i>ир.</i>	پنج شنبه	пәнджшәмбэ (пәндж — беш, шәмбэ — дем алыш)
бейшеп <i>ир.</i>	پيشاب	пишаб (пиш — алды, аб — суу)
бекем <i>ар.</i>	محکم	маһкәм
бекер <i>ир.</i>	بيكار	бикар
бекерпоз <i>ир.</i>	بيكار بازا	бикарбаз
бекзат <i>ар.</i>	بکزاده	бәкзадэ (задэ — бала)
бел II <i>ир.</i>	بيل	бил
бенарас <i>ир.</i>	بنارس	бенорас
бенде <i>ир.</i>	بنده	бәндэ
береке, берекет <i>ар.</i>	برکت	бәрәкәт
берен <i>ир.</i>	پران	пәр(р)ан (пәр(р)ан — учуучу)
берене <i>ир.</i>	پرندہ	пәрәндэ
беренжи I <i>ир.</i>		бараже
беренжи I <i>ир.</i>		пәрәнг
берк <i>ар.</i>	بارق	барэг
беркон I <i>ир.</i>	پرى خون	перихон
беркон II <i>ир.</i>	پرى خون	порхун
бермет <i>ир.</i>	مرواريد	мәрварид
бесаз <i>ир.</i>	بى ساز	бисаз (саз — жакшы)
бетбак <i>ир.-ар.</i>	بد بخت	бәдбәхт (бәд — терс, бәхт — таалай)
бетер <i>ир.</i>	بتر	бәтәр
беткат <i>ир.-ар.</i>	بدعهد	бәдәһд
бекуш <i>ир.</i>	بيھوش	биһуш
бечара <i>ир.</i>	بيچاره	бинчарэ
бечел <i>ир.</i>	مچول	мәчул
беш I <i>ир.</i>	پيش	пиш
беш II <i>ир.</i>	پيش	пиш
беш III <i>ир.</i>	پيش	биш

беш калам <i>ир.</i>	پيشقدم	пишгадәм
бешене <i>ир.</i>	پيشاني	пишани — маңдай
бешин, бешим <i>ир.</i>	پيشين	пишин
бижым <i>ир.</i>	بجل	боджол — чүкө
билман <i>кырг.-ир.</i>	من	мән (мән — киши)
бияна <i>ар.</i>	بناء	бэна
бисмилла <i>ар.</i>	بسم الله	бэсмаллаһ (бесм — ат, ал-лаһ — жаратуучу)
битекарын <i>ир.-ар.</i>	بى تا	бита (бита — барым турган + карын)
битир II <i>ар.</i>	فطر	фетр
биткор <i>кырг.-ир.</i>	خور	хор (хор — жеш)
бишарат <i>ар.</i>	بشارت	бэшарәт
бияда <i>ир.</i>	پياده	пийадэ
бөзөкор <i>кырг.-ир.</i>	كر	кәр (кәр — иш)
бозопуруш <i>кырг.-ир.</i>	فروش	фуруш — сатуу
бойро <i>ир.</i>	بوريا	бурийа
бокчо <i>ир.</i>	بغچه	богче
болот <i>ир.</i>	بولاد	пулад
бородой <i>ир.-кырг.</i>	بورى	бори — түтүк
бостон <i>ир.</i>	بستان	бостан
бото <i>ир.</i>	پوته	путе
бөз <i>ир.</i>	بز	бяз
бөөдө, бейгуда <i>ир.</i>	بيھوده	биһудэ
бостек, бөстөк <i>ир.</i>	پوستك	постэк
бөчөк <i>ир.</i>	پوچى	почи
букара <i>ар.</i>	فقرا	фогәра
букта <i>ир.</i>	پخنه	похтэ
бул <i>ир.</i>	پول	пул
була <i>ир.</i>	پله	пэле
булант <i>ир.</i>	بلند	бәләнд

БУЛБУЛ

булбул <i>ир.</i>	بلبل
булбулкөй <i>ир.</i>	بلبل كوي
бура <i>ир.</i>	برا
бурадар <i>ир.</i>	برادر
бурак I <i>ар.</i>	براق
бурак II <i>ир.</i>	برگ
бурда I <i>ир.</i>	برده
бурда II <i>ир.</i>	برده
бурку <i>ар.</i>	فرق
бурсат <i>ар.</i>	فرست
бустан <i>ир.</i>	چمن
бусурман <i>ар.</i>	مسلمان
бут <i>ир.</i>	
бута <i>ир.</i>	بوته
буткана <i>ир.</i>	پتخانه
бутпарас <i>ир.</i>	
бушайман, бушман <i>ир.</i>	پشيمان
бүбү <i>ир.</i>	بى بى
бүдө, пида <i>ар.</i>	فدا
бүзүрүк <i>ир.</i>	بزرگ
быз <i>ир.</i>	بزا
бысмыл <i>ар.</i>	بىسمل
бээ <i>ар.</i>	با

В

ва <i>ар.</i>	و	вә
вав <i>ар.</i>	و	вав
важип <i>ар.</i>	واجب	ваджеб
вазваз <i>ир.</i>	بزار	бәззаз
вазир <i>ир.</i>	وزير	вазир

330

булбул	
булбулгүй	
бор (p) a	
барадар	
борағ	
бәрг	
бурде	
бәрдә — туткун	
ферге	
форсәт	
чәмән	
моселман	
бут	
бутә	
бут хане	
бут пәрәст	
пәшнман	
бнбн	
феда	
бозорг	
боз	
бәсмәл	
ба	

331

ГУБАЛА

вазмин <i>ир.</i>		вәзин
вазифа <i>ар.</i>	وظيفه	вәзифе
вакуп <i>ар.</i>	وقف	вакыф
вахши <i>ар.</i>	وحشى	пәһши
вилает <i>ар.</i>	ولايت	веляйәт

Г

гайын <i>ар.</i>	غ	гаин
галати <i>ар.</i>	غلطى	гәләти
галла <i>ир.</i>	غله	гәлле
галтек <i>ир.</i>	غلطانك	гәлтанәк
ганим <i>ар.</i>	غنایم	гәнайем
гар <i>ир.</i>	غار	ғар
гарам <i>ир.</i>	غرم	гәрм
гарби <i>ар.</i>	حربى	һәрби
гарт <i>ир.</i>	کرد	гәрд
гасыр <i>ар.</i>	عصر	аср
гафу <i>ар.</i>	عفور	гәфур
гашм <i>ир.</i>	خشم	хешм
гежеве <i>ир.</i>	كجاوه	кәджабе
гезбар <i>ир.</i>	كزار	гезбар (гез — аршын, бар — таңгак)
геле <i>ир.</i>	گله	геле
герд <i>ир.</i>	کرد	герд
гилас <i>ир.</i>	عيلاس	гилас
гия <i>ир.</i>	گياه	гийаһ
гозо <i>ир.</i>	غوزه	ғузе
гозо пая <i>ир.</i>	غوزپايه	ғузе пайә
гөш <i>ир.</i>	گوشت	гушт
губала <i>ир.</i>	زاواله	зувале

гунда ир.	عنده	гонде
гунча ир.	غنجچه	гонче
гүзәр ир.	گزر	гозәр
гүл ир.	گل	гол
гүлбак ир.	گل باغ	гол бағ
гүлбарг ир.	گلبرگ	гол-барг
гүлбото ир.	گل بوته	гел боте
гүлбурак ир.		гол бәрг
гүлғаақы ир.	گل	гүл
гүлгүн ир.	گلگون	голгун
гүлдесте ир.	گل دسته	гол-дәсте
гүлзар ир.	گلزار	голзар
гүлкайыр ир.	گلخیز	гол-хейр
гүлкан ир.	گلخانه	гол-хане
гүлкеште ир.	گلکشت	гол-гәшт
гүлнар ир.	گلنار	гол-нар
гүлөйрон ир.	گلویران	гол-виран
гүлүстан ир.	گلستان	голестан
гүлчамбар ир.	گلچمن	гол чәмбәр (чәмбәр — ал-как)
гүндөө ир.	گند	көнд
гүн ир.	گنگ	гөнг
гызжек ир.	غچك	геджәк
гыза ир.	غذائي	гөзан

Д

даам ар.	طعام	тә'м
даана I ир.	دانا	дана
даана II ир.	دانه	дане
дааныш, даныш ир.	دانش	данеш
даанышман, данышман ир.	دانشمند	данешмәнд

даарат ар.	طهارت	тәһарәт
даараткана ар.-ир.	طهارتخانه	тәһарәт-хане
даарып ар.	تعريف	тә'риф
дабаа, даба ир.	دوا	дәва
дабла ир.	دول	дул
дабыл, дабул ар.	طبل	тәбл
дабылпаз ар.-ир.	طبلزن	тәбл зән
давам ар.	دوام	дәвам
давдарак ир.	داودرخت	дав-дәрәхт
дагал ир.	داغول	дагул
дагар ир.	تغار	тәгар
дагара ир.	تغار	тәгар
дада ир.	دادا	дәда
дадил, дедил ир.	دادل	дәдәл
дайым, дайыма ар.	دايم	дәйем
дайын ар.	تعين	тәәййон
дак I ир.	داغ	дағ
дак II ир.	داغ	дағ
даки, даке ир.	دكه	дәк(к)е
дал ир.	د	дәл
далаан, далап ир.	دالان	далан
далаалат, далалат ар.	دالات	дәләләт
далдал I ир.	دلاله	дәлләлә
далдал II ар.	دلال	дәләл
далил ар.	دليل	дәлил
далим ир.	ديم	дәйм
далис ир.	دهلیس	дәһлиз
далк, далкы ар.	تلخي	тәлхя
дамаа, дама ар.	طامع	тамә

ДАМАШКЫ

дамашкы *ар.*
дамбылда, дамылда *ар.*
дан *ар.*
дандыр *ар.*
данек *ар.*
данисте *ар.*
данкана *ар.*
дангесе *ар.*
данк *ар.*
дап *ар.*
дапа *ар.*
дәр I *ар.*
дәр II *ар.*
дара, дере *ар.*
даража *ар.*
дарайы *ар.*
дарак *ар.*
дарамат *ар.*
даран *ар.*
дарбаз *ар.*
дарбаза *ар.*
дарбазабан *ар.*
дарбыз *ар.*
дарга *ар.*
даргат *ар.*
даргазап *ар.-ар.*
даргөй *ар.*
даргүмөн *ар.*
дардисар, дартызар *ар.*

دمشق
داملا
دان دانه
قادر
دانك
دانسته
دان خانه
دنك
دانع
دف
دفعه
دار
دار
دزه
درجه
دارايي
درخت
درآمد
دره
دار بازار
دروازه
دروازه بان
خر بوز
دار
دریچه
درغضب
درگاه
درگمان
در دس

дәмәшк
да молла
дан, дане
тандур, танур
данек
данәстә
дан хане
ләнг
ланг
дәф
дәф'ә
дар
дар
дәрре
дәрәдже
дарайи
дәрәхт
дәрәмәд
дәрре
дарбаз
дәрвазә
дәрвазәбан (дәр — эшик,
возз — ачык, бан — чы)
хәр бузе
дар
дәрнче (санд)
дәр гәзәб
дәргаһ (дәр — үй, гаһ —
жай)
дәр гоман
дәрдсәр (дәр — оору,
сәр — баш)

334

335

ДАШ

дарек *ар.*
дарзан *ар.*
дарига *ар.*
даригер *ар.*
дарича, дарча *ар.*
даркан II *ар.*
дарман *ар.*
дармнян *ар.*
дарпоз, дарбоз *ар.*
дарт, дәрд *ар.*
дартман *ар.*
дарчын *ар.*
даршан *ар.*
дары I *ар.*
дары II *ар.*
дарыгер *ар.*
дарыкана *ар.*
дарыкеч *ар.*
дарыс *ар.*
дарыя *ар.*
дасмал *ар.*
дасмия, тасмия *ар.*
дастан *ар.*
дастар *ар.*
дастаркон *ар.*
дат, дад *ар.*
датка *ар.*
датпарлат *ар.*
даш I *ар.*
даш II *ар.*

درک
لرزان
دریغا
درکار
دریچه
طرخان
درمان
درمیان
در باز
درد
درمند
دارچین
درخشان
دره
دارو
داروگن
داروخانه
داروساز
درس
دریا
دستمال
دستمایه
دستان
دستار
دستارخوان
داد
داد خواه
داد و فریاد
داشتن
دشت

дәрк
ләрзан
дәрига
дәркар
дәрнче
тәрхан
дәрман
дәр мийан
дарбаз
дәрд
дәрдмәнд
дарчин
дәрәхшан
дәрре
дару
даругар
дару хане
дару саз
дәрс
дәрья
дәстмал (даст — кол,
мал — сүртүүчү)
дәстмайе (даст — кол,
майе — акча)
дәстан
дәстар
дәстархан
дад
дадхоһ
дадофәрйад (дад — ко-
куйлоо, фәрйад — кый-
кыруу)
даш
дәшт

даяр ир.	تيار	тэйһар
дейди ир.	ديده	ди́де
делбир, дилбар ир.	دلبر	дэлбэр
делебе ар.	طلب	тэлэб
дем ир.	دم	дэм
дембе-дем ир.	دم بنم	дэмбэдэм
демдер ир.	دمدار	дэмдар
демкеш ир.	دمش	дэмэш
дене ир.	تنه	тэне
дене кул ир.-кырг.	تنه	тэне+кул
денгене ир.	دنگانه	данганэ
дептер ир.	دفتر	дэфтэр
дептерче ир.	دفترچه	дэфтэрче
дербиш, дервиш ир.	درويش	дэрвиш
лес ир.	دست	дэст
лесоромол ир.	دسترومال	дэстру-мал (дэст — кол, ру-мал — жоолук)
дестеп ир.	دستلاف	дэстлаф
десте I ир.	دسته	дэстэ
десте II ир.	دسته	дэстэ
дигдине ир.	ديك دككه	дик дикке
дигер ар.	ديگر	дигэр
диван ир.	ديوان	диван
диван беги ир.-кырг.	ديوان بكي	диванбэги
диванхана ир.-ар.	ديوان خانه	диванханэ (дивон — меке- ме, ханэ — үй)
дидаар, дийдаар ир.	ديدار	дилдар
дикек ир.	دكه	дэк(к)е
дил ир.	دل	дэл
дилара ир.	دل آرا	дэлара
дилафруз ир.	دل آفروز	дэлэфруз
дилгир ир.	دلگرم	дэлгэрм

дилде ир.	طلا	тала
дин ар.	دين	дин
дин ислам ар.	دين اسلام	дин ислам
дин мусулман ар.	دين مسلمان	дин мусулман
динар ир.	دينار	динар
диназар ар.-ир.	دين آزار	дин азар — динге сокку
диндар ар.-ир.	دين دار	дин дар
динний ар.-ир.	دينى	динний
динникайыр ар.	دين غيره	дингейре (дин — ишеним, гейре — башка)
дингирик ир.	دگنك	дэгэнэк
дит ир.	ديد	дид
добогер ир.	دعواكن	дэ'вагэр
добул, доол ар.-ир.	دول	дэвал
добулбас ар.-ир.	دول بازا	тэблбаз (табл — барабан, баз — ойноочу)
додо ир.	توده	тудэ
долу маңдай ир.-кырг.	طوطى	тути
док ир.	دق	дэг(ґ)
долоно ир.	دولانه	долане
долу I ир.	دول	дэвал
долу II ир.	دول	дул
долу III ир.	لولى	лүли
долу IV ир.	دول	дул
доо I ар.	دعوا	дэ'ва
доо II ар.	داو	дав
доол ар.	طبل	табл
доомат ир.	تھمت	тоһмэт
доор ар.	دوردور	доур, доһур
дооран ар.	دوران	дэвэран
дос, досту ир.	دوست	дуст
дөө ир.	ديو	див

ДӨӨБАНТ

дөөбант <i>ир.</i>	ديوبند	дивбэнд (див — дөө, бэнд — байлаган)
дөөгөр <i>ир.</i>	ديوگودار	дивкердар
дөөлөт <i>ар.</i>	دولت	доулэт
дөөперез <i>ир.</i>		доругпэрдаз (доруг — калп, пэрдаз — жакын)
дөөрүк <i>ир.</i>	دوزغ	доруг
дөөт, дөөтү <i>ар.</i>	داوت	дэват
дөөт <i>ар.</i>	داود	давуд
дөөт калем <i>ар.</i>	داوتقلم	дэват кэлэм
дөрөө I <i>ир.</i>	دره	дэрре
дөрөө II <i>ир.</i>	دره	доррэ
дуба, дуга <i>ар.</i>	دعا	доа
дубагөй, дубакөй <i>ар.-ир.</i>	دعاگوئ	доагүи
дубай салам, дугай салам <i>ар.</i>	دعاى سلام	доап салам (доа — тилек, салам — тынчтык)
дубакан <i>ар.-ир.</i>	دعاخوان	доахан (доа — тилек, хан — маш)
дубал <i>ир.</i>	ديوار	дивар
дубана, дтивана <i>ир.</i>	ديوانه	диване
дугадар <i>ар.-ир.</i>	دعادار	доа дар (доа — тилек, дар — болуу)
дуди кебеп <i>ир.</i>	دودكباب	дуд кабаб (дуд — түтүн, кабаб — шишкебек)
дукаба <i>ир.</i>	دوخابه	духабе
дулдул <i>ар.</i>	دلدل	долдол
думкалтек, думкелтек <i>ир.</i>	دومكلتهك	дум кэлтэк
дура <i>ир.</i>	دورو	дори
дурус <i>ир.</i>	درست	дорост
дуутар <i>ир.</i>	دوتار	дутар
душман <i>ир.</i>	دشمن	дошмэн
дүйшөмбү <i>ир.</i>	دوشنبه	дошэмбэ (до — эки, шэмбэ — ишемби)
дүкөн <i>ар.</i>	دوكان	докан
дүкөрт <i>ир.</i>	دوکارد	докард (до — эки, кард — бычак)
дүм <i>ир.</i>	دم	дүм

338

339

ЖАБЫР

дүмбө <i>ир.-ар.</i>	دمب	домб
дүмбүл <i>ир.</i>	دمبل	дүмбүл
дүмүр <i>ир.</i>	دمار	дэмар
дүнүйө <i>ар.</i>	دنيا	дунийа
дүнүйөкор, дүйнөкор <i>ар.-ир.</i>	دنياخوار	дунийа-хор (дунийа — аалам, хор — каалоо)
дүрбү <i>ир.</i>	دوربين	дорбини (дор — алыс, ыраак; бин — көрүү)
дүрдана <i>ар.-ир.</i>	دردانه	дорданэ (дорр — асыл, данэ — бир)
дүр-дүнүйө <i>ар.</i>	دردنيا	дордунийа (дорр — мар-жан, асыл таш, дунийа — мал, мүлк)
дүрүйө <i>ир.</i>	دوروئي	доруйй (до — эки, руйй — өң, бет)
дылкан <i>ир.</i>	دهقان	дифкан
дыкат <i>ар.</i>	دقت	дэггэт
дым, дем <i>ир.</i>	دم	дэм
дымак <i>ар.</i>	دماغ	дэмаф
дырам <i>ар.</i>	درم	дэрэм//дэрһэм
дээр <i>ар.</i>	دهن	дэһр
Ж		
жааз <i>ир.</i>	جامل	джеһаз
жаал <i>ар.</i>	جامل	джаһэл
жаа алда <i>ир.-ар.</i>	ياالله	йа аллах
жаан <i>ар.</i>	جهان	джәһан
жаангер <i>ар.-ир.</i>	جهانگير	джәһангир
жааннам, жаханнам <i>ар.</i>	جهنم	джәһәннәм
жаарапня, жуграпня <i>ер.-ар.</i>	جغرافيا	джографйа
жаасын <i>ар.</i>	ياسن	йасни
жаат I <i>ар.</i>	جهت	джеһэт
жаат II <i>ар.</i>	جهت	джәһд
жабыр <i>ар.</i>	جاير	джабэр

жабырка <i>ар.-кырг.</i>	جابر قا	джабэр + ка
жаваза <i>ар.</i>	جوزاء	жоуза
жагдан <i>ир.</i>	يخدان	йэдан
жагене <i>ир.</i>	يگانه	йегане
жагни <i>ар.</i>	يعنى	йэ'ни, йаани
жагына <i>ир.</i>	يغنى	йэхни
жадаал, жадал <i>ир.</i>	جدال	ждедал
жадит <i>ар.</i>	جديد	ждэид
жадыгөй <i>ир.</i>	جادوگوي	ждадугүй
жадыбал <i>ар.</i>	جدول	ждэвэл
жадыгер I <i>ир.</i>	جادوگر	ждадугэр
жадыгер II <i>ир.</i>	يادگار	йадгар
жажуж мажуж <i>ар.</i>	ياجوج وماجوج	йаджудж-о-маджудж
жаза <i>ар.</i>	جزاء	джэза
жазайыл <i>ар.</i>	جزائيل	джэзаанл
жазакер <i>ар.-ир.</i>	جزاكار	джэза-кар (джэза—айып, кар — иштөөчү)
жазана <i>ар.-ир.</i>		джезане
жазанакор <i>ар.-ир.</i>	جزائه خوان	джэзане хор (джэза — айып, не — касалуу, хор — каалоо)
жазат <i>ар.</i>	جسد	джэсэд
жазбал <i>ир.</i>	جزول	джэзвал
жазира <i>ар.</i>	جزيره	джэзирэ
жай <i>ир.</i>	جاي، جا	джа, джай
жайнамаз <i>ир.</i>	جا نماز	джанэмаз (джай — орун, намаз — сыйынуу)
жайра <i>ир.</i>	جيره	джирэ
жайыл <i>ар.</i>	جاهل	джаһэл
жаки <i>ир.</i>	ياکه	йаке
жакут, жакут <i>ар.</i>	ياقوت	йагут
жала <i>ир.</i>	چل چلی	челчели
жалакор <i>кырг.-ир.</i>	جعلی خوان	джэ'лихор
жалал <i>ар.</i>	جلال	джэлаал

жалдап <i>ир.</i>	جلاپ	джаллаб
жалил <i>ар.</i>	جليل	джэлл
жам <i>ар.</i>	جامع	джамэ'
жам I <i>ар.</i>	يم	йэм
жам <i>ир.</i>	جامع	джаммэ'
жамаа <i>ар.</i>	جامعه	джамээ
жамаат <i>ар.</i>	جماعت	джэмаат
жамал <i>ар.</i>	جمال	джэмал
жамбаз калаа <i>ир.-ар.</i>	جام بازقلعه	джамбаз гэл'э
жамы, жамы <i>ар.</i>	جامع	джамэ'
жамият, жамыят <i>ар.</i>	جميت	джэм'ийот
жан <i>ир.</i>	جان	джан
жан бүдө <i>ир.</i>	جان فدا	феда — үрөө
жан далбас <i>ир.</i>	جان تلواسه	джантэлвасэ
жан тене <i>ир.</i>	جان تنه	джантэнэ
жан-жаныбар <i>ир.</i>	جان جانوار	джан джанвар
жан сепил <i>ир.</i>	جان سڤيل	джан сәфил
жан таслим <i>ир.-ар.</i>	جان تسليم	джан тәслим
жанажан <i>ир.</i>	جانجان	джанджан
жанап <i>ар.</i>		джанэб
жаназа <i>ар.</i>	جنازه	джэназэ
жандар <i>ир.</i>	جاندار	джэндар
жаидими <i>ир.-ар.</i>	جان ديمع	джан дэм' (дэм' — көз жаш)
жанжемил <i>ир.</i>	زنجبيل	зәнджэбия
жаннат II <i>ар.</i>	جنت	жәппәт
жансерек <i>ир.</i>	جان سترکوب	жан сәр-куб
жансыз <i>ар.</i>	جاسوس	джасус
жануп <i>ар.</i>	جنب	жәнуб
жаныбар <i>ир.</i>	جانوار	джәнвар
жаң кыт.-ир.	جنگ	жәңг

ЖАЙГЕЛ

342

жайгел ир.	جنگل	джэнгэл
жапаа ар.	جفاء	джэфа'
жапаа-жабыр ар.	جفاء جبر	джэфа' джэбр
жапаакер ар.-ир.	جفاکاری	джэфакари (джэфа' — азап, кари — иштөөчү)
жапаакеш, жапаакеч ар.-ир.	جفاکش	джэфакеш (джафа. — азап, кеш — тартуучу)
жапар ар.	جبار	джэббар
жа пирим ир.	يا پير	йа пир
жар I ир.	يار	йар
жар II ир.	يار	йар
жар жамаат ир.-ар.	يارجماعت	йарджэмаат
жар-жороо ир.	يارجوره	йарджуре (йар — жол-дош, журе — ынак)
жараат ар.	جراحت	джэраһат
жарадар кырг.-ир.	دار	-дар — бар
жарамазан ир.-ар.	يارمضان	йа рэмэзан
жараң ир.	ياران	йаран
жарнама кырг.-ир.	فامه	наме — жазуу
жарыя ар.	جاريه	джарийе
жат ир.	ياد	йад
жахан, жаан ар.	جهان	жахан
жаханнам, жааннам ар.		джэһаннәм
жахил ар.	جاهل	жаһэл
жахут ар.	ياقوت	йагут
жебирейил ар.	جبرائيل	жебраил
жезит ар.	يزدي	йэзиди
жек-жаат ир.-ар.	يك جهت	йэк-джеһат (йек — бир, джеһат — тарап)
жеке II ир.	يکه	йэкке
жекендос ир.	يکانداز	йекандаз
жексен ир.	يکسان	йек-сан (йек — бир, сан — окшоо)
жексур кырг.-ар.	يك طور	йек-совэр (йек — азгыруучу, совэр — кебете)
жекшемби ир.	يكشنبه	йек-шәмбе (йек — бир, шәмбе — дем алыш)

ЖӨЖӨГАТ

343

желдет ар.	جلاد	джэллад
желетке ар.-ир.	جليتقه	джелитгэ
желим ир.	يلم	йэлэм
жемин ар.	يمن	йемен арал
желмаян кырг.-ир.	ميان	мийан
жемшит ир.	چمشد	жэмшид
жеңгел ир.	چنگل	жеңгел
жербайы кырг.-ир.	پای	пай-фундамент
жесет ар.	حسد	джэсэд
жетим ар.	يتيم	йөтим
жетимкана ар.-ир.	يتيم خانه	йөтим-хане (йөтим — то-молодой, хане — үй)
жигер ир.	چگن	джэгэр
жин ар.	چن	джин
жинди ар.	چنده	дженнэ
жоога инд.	جوگي	джуги
жоодар ир.	جودر	джоудэр
жоокер ир.-кырг.	چنگاورى	джэңгавари (джэңг — со-гуш, авари — ийкем)
жоомарт ир.	جوانمرد	джэванмэрд
жооп I ар.	جواب	жэвоб
жоопкер ар.-ир.	جوابكار	жэвабкор
жоохар ар.	جواهر	джэваһэр
жороо ир.	جوره	джуре
жороп ир.	جوراب	джураб
жоруп ир.	جاروب	джаруб
жө, жуй ир.	جو	джу
жөжө, чөжө ир.	چوچه	джудже
жөжөгат, жөжөгарт ир.	چوچه غارت	джудже гарэт (джудже — чыбый, гарэт — душ-ман)

ЖУБА

жуба кырг.-ир.
жубаз ир.
жубазкеш ир.
жубан ир.
жубар I ар.
жубар II ар.
жубармек, жубарим-
бек ир.
жувалдыз ир.
жугуй ир.
жуда I ир.
жуда II ир.
жудайн ир.
жума ар.
жума намаз ар.-ир.
жумла, жумуда ар.
жумурай ар.
жумуруят ар.
жунуп ар.
жуп, жупту ир.
жуурат ар.
жуушан I ир.
жүгөрү ир.
жыга ир.
жылаажын ар.
жылдам ир.
жым ар.
жыпар ар.
жышаан ир.
жыяр ар.

جوبه
جوزا
جوزكش
جوان
جوهر
جعفر
جوانمرگ
جوالدوز
جيغو
جوده
جدا
جداين
جمعه
جمعه نماز
جملة
جملة
جمهوريت
جنب
جفت
ذريان
يشانگ
جوخاري
جغه
جلجل
جلدى
ج
جعفرى
نشان
جعفر

жоб(б)е
джоуз
жоузкеш
джэван
жоуһәр
джә'фәр
джэванмәрг (джэван —
жаш, мәрг — эл)
джовалдуз (джовал —
кап, дуз — тигүү)
джиғу
джуде
джода
джодайн
джом'э
джом'э намаз (джом'э —
чогулуу, намаз — сыйы-
нуу)
джомле
джомле
джомһурийәт
джоноб
джофт
зоррийәт
йушан
джохари
джер(р)э
джолджол
джәлди
джим
джә'фәр
нешан
джә'фәр

3

заар I ир.
заар II ар.
заара I ир.
заара II ир.
зааркан ир.
забар, зебер ир.
забиржат ар.
забур ар.
забын ир.
завир, забур ир.
загара, загыра ир.
зали ир.
зайит ар.
зайпана ар.-ир.
зайтун ар.
зайып ар.
зайыппуруш ар.-ир.
зайыр ар.
зак ир.
зака ар.
закмат ар.
закматкеш ар.-ир.
закча ир.
зал II ар.
залал ар.
залим ар.
заман ир.
замбар ир.

زهى
سحر
زهرة
زهرا
زهرخند
زى
زبرجد
زبور
زبون
زاوور
زغاره
زده
زاهد
ضعيفه
زيتون
ضعيف
ظاهر
زنگ
زخم
زخمت
زخمتكش
زاغچه
زال
ضرر
ظالم
زمان
زنى

зәһр
сәһәр
зәһре
зәһр-аб (зәһр — ылай,
аб — суу)
зәһр-хәнд (зәһр — каар,
хәнд — каткырык)
зебер
зәбәрджәд
зәбур
зәбун
заввур
зәғарә
зәдә
зәһәд
зәһфә
зәйтун
зәһф
саһеб-хорудж (саһеб —
ээ, хорудж — чыгаан)
зәһер
зәһг
зәһм
зәһмәт
зәһмәткәш (зәһмәт —
азап, кәш — тартуу)
зәғчә
зал
зәрәр
залем
заман
зәмбәр

ЗАМБИЛ

346

замбил, зембил <i>ир.</i>	زنبيل	зэмбэл
замбирек <i>ир.</i>	زنبورك	зэмбурэк
замзам <i>ар.</i>	ززم	зэмзэм
зампар, сампар <i>ар.</i>	زهمير	зэмһарир
замың <i>ир.</i>	زمين	зэмин
зан <i>ир.</i>	زن	зэн
заңгар <i>ир.</i>	زنغر	зэнгэр (зэн — катын, гэр — бузук)
зайгер, заңкер <i>ир.</i>	زنگار	зэнгэр
заңги II <i>ир.</i>	زنگي	зэнги
заңги ата, заңги баба <i>ир.-кырг.</i>	زنگي	зэнги — капкара
зәп <i>ир.</i>	زب	зәб
зар I <i>ир.</i>	زار	зар
заран <i>ир.</i>	زارنگ	зарэнг
зарбап <i>ир.</i>	زربافت	зарбафт (зәр — алтын, бафт — токуу)
заргалдак <i>ир.</i>	زرغالداق	заргалдаг
зардал I <i>ир.</i>	زردالو	зәрдалу (зәрд — саргыч, алу — өрүк)
зардал II <i>ир.</i>	زردار	зәрдар
зарде <i>ир.</i>	زرده	зәрлэ
зардек <i>ир.</i>	زردك	зәрдэк
зардеп <i>ир.</i>	زرداب	зәрдаб (зәрд — сары, аб — суу)
зәр заман <i>ир.</i>	زارزمان	зәр-зэман (зәр — кайгы, зэман — доор)
зарп I <i>ар.</i>	ضربه	зәрбе
зарурат <i>ар.</i>	ضرورت	зәрурәт
зарыл <i>ар.</i>	ضرور	зәрур
зат <i>ар.</i>	ذات	зат
аяя <i>ар.</i>	صايغ	зайе
заяпкер <i>ар.-ир.</i>	صاحبكار	саһеб-кар (саһеб — эя, кар — иш)
зе <i>ар.</i>	زي	зе
зейрек <i>ир.</i>	زيرك	зирэк
зекет <i>ар.</i>	زكات	зэкат

347

ЗЫБА

зең <i>ир.</i>	زنگ	зэңг
зер I <i>ир.</i>	زر	зәр
зер II <i>ар.</i>	سحر	сәһ
зергер <i>ир.</i>	زرگر	зәргәри (зәр — алтын, гә- ри — иштетүүчү)
зериза <i>ир.</i>	زرخين	зәрхиз (зәр — алтын, хиз — луу, көп)
зерсабар <i>ир.</i>	زروربار	зәрозивәр
зикир <i>ар.</i>	ذكر	зекр
зил <i>ар.</i>	نسل	нәсл
зилзала <i>ар.</i>	زلاله	зәлзәле
зина <i>ар.</i>	زنا	зэна
зир <i>ир.</i>	زيره	зирэ
зирапа <i>ар.</i>	ظريفه	зәрифә
зирба <i>ир.</i>	زيربا	зирба
зире I <i>ир.</i>	زيره	зирэ
зире II <i>ир.</i>	زيره	зирэк
зит <i>ар.</i>	ضد	зедд
зияда <i>ир.</i>	زياده	зийадэ
зобол <i>ир.</i>	زوال	зэвол
зобун <i>ир.</i>	زبون	зэбун
зоок <i>ар.</i>	ذوق	зоуғ
зоолу <i>ир.</i>	زولانه	зоуланэ
зоор <i>ар.</i>	سحر	сәһәр
зор <i>ир.</i>	زور	зур
зубала, зувала <i>ир.</i>	زواله	зэвале
зулжалал <i>ир.</i>	ذوالجلال	зу-л-джәләл
зулпу <i>ир.</i>	زرفين	зорфин
зулпукор <i>ар.</i>	زوالفقار	зоулфкар
зумурут <i>ар.</i>	زمره	зоморрод
зуура <i>ир.</i>	زهرة	зоһрә
зыба, зибә <i>ар.</i>	زيبا	зиба

зий ир.	زه	зэһ
зийнат ар.	زینت	зинэт
зым, сым ир.	سیم	сим
зым-зыя ир.-ар.		зэмин-зайе (зэмин — тер, зайе — житүү, жогодуу)
зымын ир.	زمین	замин
зымырык ир.	سیمیرغ	си-морғ
зынаарла ар.-кырг.	زینهار	зэһнар (зэһнар + ла)
зындан ир.	زندان	зэндан
зыпа ир.	زیبا	зиба
зыраат ир.	زراعت	зэраэт
зыян ир.	زیان	зийан
зыяндаш ир.	زیانداش	зийандаш
зыянкеч	زیانکەش	зийанкэш (зийан — пайда бербөө, кэш — тар-туу)
зыянкеч ир.	زیانکار	зийанкар (зийан — пайда бербөө, кар — иштөөчү)
зыяпат ар.	ضیافت	зийафэт
зыярат ар.	زیارت	зийарэт
зээн ар.	ذهن	зеһн

И

ибадат ар.	عبادت	эбадат
ибадаткана ар.-ир.	عبادتخانه	эбадат-хане (эбадат — жалындуу, хане — үй)
ибарат, ибрет ар.	عبرت	эбрэт
ибилис ар.	ابلیس	эблис
иглацнама ар.-ир.	اعلاننامه	э'лан-наме (э'лан — жарыя, наме — жазуу)
ида, идат ар.	مدد، عده	эдэд, эдде
идара ар.	اداره	эдарэ
идирек ар.	ادراك	эдрак
идирис ар.	ادریس	идрис
неткерден ар.-ир.	نیتکردن	ниййэт кэрдэн (ниййэт — ой, кэрдэн — аракет)

ижаза ар.	اجازه	эджазе
ижара ар.	اجاره	эджарэ
ижарат, ижират ар.	هجرت	неджрэт
ижаат ар.	عزت	эззат
икая, икаят ар.	حکایت	некайэт
илатива ир.	لبتابه	лэбтабээ (лэб — эрин, таб — бээ — табакча)
илая шүгүр ар.	الهی شکر	элаһи шокр (элаһи — күддизга, шокр — алкыш)
илдет ар.	علت	эллэт
илебиз ар.	لفاظ	лэффаз
илеген ир.	لگن	лэгэн
илеки ир.	لچک	лэчэк
илеп I, илаб ир.	لب	лэб
илеп II ир.	علو	элоу
илним ар.	علم	элм
илимпоз ар.-ир.	علمپز	элм-пэз (элм — билним, пэз — иштөөчү)
илияс ар.	الیاس	илияс
иллалда ар.	الاله	эллаллаһ
илме кайып ар.	علمی الغیب	элми-ал-гейб
илтипат ар.	التفات	элтэфат
илхам ар.	الهام	элһам
имаам ар.	امام	эмам
имам агзам	امام اعظم	эмам э'зам
имарат ар.	عمارت	эмарэт
имла ар.	املا	эмла
инабат ар.	انابت	энабат
инам ар.	انعام	эн'ам
инаят ар.	عنایت	инайэт
индис ар.	هندو	һенду
инжил ар.	انجیل	энджил
ицкылап ир.	انقلاب	энгэлаб

инна а тайна <i>ар.</i>	انا اعطيناك	пина этэйна
инсан <i>ар.</i>	انسان	энсан
инсанат <i>ар.</i>	انسانيت	энсанийэт
инша <i>ар.</i>	انشاء	энша
ипшаалла <i>ар.</i>	انشاء الله	эншааллаh
иптидан <i>ир.</i>	ابتدائي	эбтедан
ирада <i>ар.</i>	اراده	эрраде
ираста <i>ар.</i>	راسته	расте
ирекет <i>ар.</i>	ركعت	рэк'эт
иренде <i>ир.</i>	رنده	рэнде
иренжи <i>ир.</i>	رنج	рэндж
ирет <i>ар.</i>	رد	рэд
ирсаалы <i>ар.</i>	رسالة	ресале
искене <i>ир.</i>	اسكنه	эскенэ
исми агазам <i>ар.</i>	اسم اعظام	исми э'зам
ислаат, ислахат <i>ар.</i>	اصلاخات	эслаhат
ислам <i>ар.</i>	اسلام	эслам
ислах <i>ар.</i>	اصلاح	эслаh
испарас <i>ар.-ир.</i>	عسى يرست	иса — пәрәст (Иса — пай- гамбардын аты, пә- рәст — табынуу)
испарек <i>ир.</i>		эсфәрәк
итаат, тагат <i>ар.</i>	اطاعت	этаәт
ишара, ишарат <i>ар.</i>	اشاره	эшаре, эшарәт
ишемби <i>ир.</i>	شنبه	шәнбе
иштей, ичтей <i>ар.</i>	اشتهاء	эштәhа

K

кааба, кеаба <i>ар.</i>	كعبه	кә'бе (кә'бе — сандыкча)
каада <i>ар.</i>	قاعده	ғәәде
каала <i>ир.-кырг.</i>	خواه	хоh+ла

каасип, касип <i>ар.</i>	حاسب	hәсәб
каар, каап <i>ар.</i>	قهر	ғәһр
каарман <i>ар.</i>	قهرمان	ғәһрәман
каат <i>ар.</i>		ғәһтзар
кабап <i>ир.</i>	كباب	кәбаб
кабар <i>ар.</i>	خير	хәбәр
кабардар <i>ар.-ир.</i>	خبردار	хәбардар (хәбәр — айың, дар — бар)
кабарыж <i>ар.</i>	خوارج	хәварәдж
кабатыр <i>ар.</i>	خواب	хәватәр
кабила <i>ар.</i>	قبيله	ғәбиле
кабыл <i>ар.</i>	قبول	ғәбул
кабыр <i>ар.</i>	قبر	ғәбр
кагаз <i>ар.</i>	كاغذ	кағәз
када, кадоо <i>ир.</i>	خاده	хадә
кадам, кадем <i>ар.</i>	قدم	ғәдәм
кадар <i>ар.</i>	قدر	ғәдәр
кадек <i>ир.</i>	قدك	ғәдак
каднк <i>ар.</i>	خادع	хадә'
кадим <i>ар.</i>	قديم	ғәдим
кадимн <i>ар.-ир.</i>	قدمي	ғәдимн
кадыр I <i>ар.</i>	قادر	ғәдер
кадыр II <i>ар.</i>	قدين	ғәдир
кадыр ак <i>ар.</i>	قادرچق	ғәдер hәг(г)
кадыр алда кудурет <i>ар.</i>	قادرالله قدرت	ғәдер алләh ғәдрәт (ғә- дер — әрк, алләh — буй- руучу, ғәдрәт — күчтүү)
кадыр алла <i>ар.</i>	قادرالله	ғәдер алләh (ғәдер — күч- түү, алләh — буйрук бе- рүүчү)
кадыр жам <i>ар.-кырг.</i>	خاطرجمع	хатәрджәм (хатәр — ой, санаа, джам — чогуу, тынч)
кадыр түн <i>ар.-кырг.</i>	قادرتن	ғәдер түн
кадырдан <i>ар.-ир.</i>	قادران	ғәдр-дан (ғәдр — барк, дан — ичинде)

КАДЫРКЕЧ

352

кадыркеч <i>ар.-ир.</i>	قدرکش	гәдр-кәш (кәдр — барк, кәш — билчү)
кадырман <i>ар.-ир.</i>	قدرمند	гәдр-мәнд (гәдр — барк, мәнд — ылайык)
кадыршарт <i>ар.</i>		хәт (т) эршад [хәт(т) — жазуу, эршад — жол-домо]
каза, каса <i>ир.</i>	قز	гәзз
каза <i>ар.</i>	قضائي	гәзани
казал, кәсел <i>ир.</i>	غزل	гәзәл
казала <i>ир.</i>	غزلاغ	гәзләг
казан <i>ир.</i>	خزان	хәзан
казанат <i>ир.</i>	خانه زاد	ханәзәд (ханә — үй, зад — туулган бала)
казап <i>ар.</i>	غضب	гәзәб
казат, газават <i>ар.</i>	غزوات	гәзәват
казат, каза <i>ар.</i>	قضا	гәза
казы I <i>ар.</i>	غازی	гази
казы II, казий <i>ир.</i>	قاضی	гази
казына <i>ар.</i>	خزینہ	хәзинә
кай <i>ир.</i>	خواه	хәһ
кайбар <i>ар.</i>		хәйбәр
кайбат <i>ар.</i>	غیبت	гейбат
кайберен <i>ар.-кырг.</i>	غمايب	гайеб — көрүнбөгөн, эрен — баатыр
каймана <i>ар.</i>	غایمانه	гайебәне
кайналы <i>ир.</i>	عینالو	гайналу
кайрат <i>ар.</i>	غیرت	гейрәт
кайраткер <i>ар.-ир.</i>	غیرت کار	гейраткәр (гейрат — эр-дик, кәр — иш)
кайри <i>ар.</i>	غیرہ	гейре
кайрыдигер <i>ар.-ир.</i>	غیرہ دیکر	гейре дигәр (гейре — башка, дигәр — бөлөк)
кайрыдин, кара дин <i>ар.</i>	غیر دین	гейре дин (гейре — башка, дин — ишенүү)
кайрыкер <i>ар.</i>	خیر کار	хәййеркар (хәййер — жакшы, кар — иштөө)
кайрыят <i>ар.</i>	خیریت	хәйрийәт
кайсар <i>гр.-ар.</i>	قیصر	гейсар

353

КАЛИЛЕ

кайыз-ипфас <i>ар.</i>	حیضی نفاس	һәйз-нефас
кайыл <i>ар.</i>	قابل	гайел
кайым II <i>ар.</i>	قائم	гайем
кайын, гайын <i>ар.</i>	غ	гайен
кайып <i>ар.</i>	غایب	гайеб
кайыр <i>ар.</i>	خیر	хәйр — жакшы
кайыр кош <i>ар.-ир.</i>	خیر خوش	хәйр-хош (хәйр — жакшы, хош — жакшы)
кайыр-садака <i>ар.</i>	خیر صدقه	хәйр-сәдәгә (хәйр — жакшы, сәдәгә — курбан)
кайыр сакабат <i>ар.</i>	خیر سخاوت	хәйр-сәхавәт (хәйр — жакшы, сәхавәт — берешен)
как <i>ир.</i>	قاک	гаг
какаар <i>ар.</i>	قهر	гәһр
кал I <i>ир.</i>	خال	хал
кал II <i>кырг.-ир.</i>	کال	кал
калаа <i>ар.</i>	قلعه	гәл'ә
кала жай <i>ир.</i>	خلاچای	хәлә джай
кала <i>ир.</i>	غله	гәлле
калаба <i>ир.</i>	غلبه	гәләбә
калам, калем <i>ар.</i>	قلم	гәләм
калами-шариф <i>ар.</i>		калам шәрәф (калам — сөз, шәрәф — ыйык, таза)
каламни, калеме <i>ир.</i>	قلمی	гәләми
калан <i>ир.</i>	کلان	кәләп
калас <i>ир.</i>	خلاص	хәләс
калбыр <i>ир.</i>	غربال	гәрбал
калемпир <i>гр.-ир.</i>	قلمپر	гәләмпфр
календер <i>ир.</i>	قلندر	гәләндәр
календеркана <i>ир.</i>	قلندر خانه	гәләндәр-хане (гәләндәр — тилемчи, ханс — үй)
калет <i>ир.</i>	غلط	гәләт
калил <i>ар.</i>	خلیل	хәлил
калиле <i>ар.</i>	کلیم	кәлим

КАЛК

калк, калайык <i>ар.</i>	خَلَقْ	хэлр
калпа <i>ар.</i>	خَلْفَا	холэфа
калта <i>ир.</i>	خَلْتَه	хэлтэ
калы <i>ир.</i>	قَالِي	ғали
калыбет <i>ар.</i>	قابليت	ғабелийэт
калыппа <i>ар.</i>	خليفة	хэлифэ
калыпча <i>ар.</i>	خديجه	хэдиче
калып <i>ар.</i>	قالب	ғалёб
калыс <i>ар.</i>	خالص	халес
кам I <i>ар.</i>	غم	ғәм
кам II <i>ир.</i>	خام	хам
кам III <i>ир.</i>	غم	ғәм
кам-гаса <i>ар.-ир.</i>	غم غصه	ғәм-ғоссе (ғәм — кайгы, ғоссе — кайгы)
камбар, камбар ата <i>ар.-кырг.</i>	غامبار	ғәмбар
камгун <i>ир.</i>	غمگين	гәмгян (гәм — кайгы, гин — луу)
камек <i>ир.</i>	خامك	хәмек
камка <i>ир.</i>	كمخاب	кәмхаб
камкор <i>ар.-ир.</i>	غم خوار	ғәм-хар (ғәм — чара, хар — сүйүү)
камкөш <i>ир.</i>	خام كوشش	хам гушт (хам — чийки, бош, гушт — эт, был-быраган)
камсуп <i>ир.</i>	خام سورب	хам сурп (хам — чала, сурп — кездеме)
камыр III <i>ар.</i>	خمير	хэмир
камыр туруш <i>ар.-ир.</i>	خمير ترش	хэмирториш (хэмир — жуурган, ториш — кычкыл)
канзаада <i>кырг.-ир.</i>	خانزاده	ханзадэ
канаат, канагат, каннет <i>ар.</i>	قناعت	ғәнаәт
канавайран <i>ир.</i>	خانه ويران	хане-виран (хане — үй, виран — кыйракан)
кандак, кандек <i>ар.</i>	خندق	хәндәг
канжар <i>ир.</i>	خنجر	хәнджәр
каннимет <i>ар.</i>	غنيمت	ғәннимәт

354

КАРАЧА

канкор I <i>ир.</i>	خنكار	хункар-худаваандкор
канкор II <i>ир.-кырг.</i>	خوار	хар — ичүүчү
кант <i>ар.</i>	قند	гәнд
кан II <i>ир.</i>	كنك	гонг
кап <i>ар.</i>	قاف	гаф
кап тоосу <i>ар.-кырг.</i>	قاف	каф — тоо
капа I <i>ир.</i>	خفه	хәфэ
капа II <i>ир.</i>	خفه	хәфэ
кападар <i>ир.</i>	خفه دار	хәфәдар (хәфэ — кайгы, дар — луу)
капас <i>ир.</i>	قفس	ғәфәс
капат <i>ар.</i>	حفت	хәффәт
капилет <i>ар.</i>	غفلت	ғәффләт
капсылазам <i>ар.</i>		ғоус ала әзим (ғоус — кургакка, ала — жардам берүүчү, әзим — улуу)
капыз <i>ир.</i>	حافظ	һафәз
капыл <i>ар.</i>	غافل	ғафел
капсалаң <i>ир.</i>	آسالان	абсалан
капыр <i>ар.</i>	كافر	кафер
капырай <i>ар.-кырг.</i>	كافرائ	кафер-ай
капия <i>ар.</i>	خافيه	хафийа
кар I <i>ир.</i>	خر	хәр
кар II, кор <i>ир.</i>	خوار	хар
кара буура <i>ир.</i>	خار بوريا	харбурия (хар — тике-нек, бурия — бойро)
каражат <i>ар.</i>	اخراجات	әхраджат
карам <i>ар.</i>	حرام	һарам
карап <i>ар.</i>	خواب	хәраб
карапта <i>ар.-кырг.</i>	خراب	хәраб — кыйроо + ла
караp <i>ар.</i>	قرار	ғәраp
карача, карачанын дооматы <i>ар.-ир.</i>	خارجہ تہمت	харәдже тоһмәт (харәд-же — чет әл, башка, бөлөк журт, башка мамлекет, тоһмәт — жалаа)

355

карб <i>ар.</i>	قرب	горб
каргүш <i>ир.</i>	خرگوش	хэргүш
кардар, карыдар, кыр- дар <i>ир.</i>	خريدار	хэридар (хэри — алуучу, дар — бер)
карем <i>ир.</i>	كله م	кэрэм
карж I <i>ар.</i>	خرج	хэрдж
карж II, каржы <i>ар.</i>	خرج	хэрадж
карк <i>ар.</i>	غرق	гэрг
карнта <i>ар.</i>	خریطه	хэритэ
кармүштөк <i>ир.</i>	خارپشت	харпошт
карп-курп <i>ар.</i>	قرب	горб, курб
карт <i>ир.</i>	خرد	хэрэд
картоон <i>ар.</i>	خرطوم	хортум
карч: кем-карч <i>ир.-ар.</i>	يم خواجه	кэм хэрадж (кэм — же- тишсиз, хэрадж — чы- гым)
кары III	قارى	гари
карыз <i>ар.</i>	قرض	гэрз
карыздар <i>ар.-ир.</i>	قرضدار	гэрз-дар (гэрз — төлөө, дар — бар)
карымбай <i>ар.</i>	قادون	гарун
карып I <i>ар.</i>	غريب	гэриб
карып II <i>ар.</i>	غرب	гэрб
карыпчы <i>ир.</i>	خرپشته	хэр поштэ
карышта <i>ар.-кырг.</i>	خرج	хэрдж — жумшоо + ла
кас I <i>ар.</i>	حاسد	касэд
кас II, каса <i>ар.</i>	خاص، خاصه	кас, хассэ
каса, каза <i>ир.</i>	قزا	гэзз
касам, касем <i>ар.</i>	قسم	гэсэм
касамкор <i>ар.-ир.</i>	قسم خوار	гэсэм-хар (гэсэм — ант, хар — чыл)
касап I <i>ар.</i>	غاصب	гасөб
касап II <i>ир.</i>	قصاب	гэссаб
касар, карып-касар <i>ар.</i>	خاسر	хасэр

каснет <i>ар.</i>	خصوصيت	хосунийэт
касийде <i>ар.</i>	قصيده	гэсиде
касирет <i>ар.</i>	حسرت	һасрэт
касмар <i>ир.</i>	خسما	гэсмал
кассабир, кисабур <i>ир.</i>	كيسه بر	кисэбор (кисэ — чөп- төк, бор — кесүү)
каста <i>ир.</i>	خسته	хэстэ
касты <i>ар.</i>	قصدي	гэсди
кат <i>ир.</i>	خط	хэт(т)
кат коомат салат <i>ар.</i>	قد قامت صلات	гэддгамэт салат (гэдд — бой, гэмөт — тулку, са- лат — намаз)
кат-наме <i>ар.-ир.</i>	خط نامه	хэтнамэ (хэт — жазуу, намэ — китеп)
ката <i>ар.</i>	خطاء	хэта
катаал <i>ар.</i>	قتال	гэтл
катар <i>ар.</i>	خطر	хэтэр
катма, катым <i>ар.</i>	خاتمه، ختم	хатме, хэтм
катран <i>ир.</i>	قطران	гэтран
каттам <i>ар.</i>	خاطي	хатн
каухар <i>ир.</i>	گوهر	гоуһар
каш I <i>ир.</i>	خش	хэш
каш II <i>ир.</i>	غش	геш
кашек II <i>ир.</i>	خاشاک	хашак
кашеки <i>ир.</i>	خشك	хошк
кашкөй <i>ир.</i>	خاش گو	хашгу
кашык <i>ир.</i>	كجك	кэджик
кебеже <i>ир.</i>		кэджавэ
кебеп <i>ир.</i>	كبان	кебоб
кедей <i>ир.</i>	كدای	гедай
кедан <i>ир.</i>	گاهدان	каһдан (каһ — саман, дан — койгуч)
кеди <i>ир.</i>	كدو	кэду
кедик <i>ир.</i>	كتك	кэтэк
кеж <i>ир.</i>	كجي	кэджи

кез <i>ир.</i>	کز	гэз
кез мал, кездеме <i>ир.-ар.</i>	کز مال	гэз мал (гэз — өлчөгүүч, мал — буюм)
кезеңде <i>ир.</i>	کزنده	гэзэңдө
кейип, кейп <i>ар.</i>	کیف	кейф
кейпкер <i>ар.-ир.</i>	کیف کار	кейф-кар (кейф — кебете, кар — иштөө)
келам <i>ар.</i>	کلام	кэлам
келбет	کلبد	кэлбед
келде <i>ир.</i>	کله	кэлле
келе I <i>ир.</i>	کاله	кале
келебе тон. <i>ир.-кырг.</i>	کلا به	кэлабэ — түйдөк жип
келеке <i>ир.</i>	کلاکه	кэлаке
келеме, каламий <i>ир.</i>	قلمی	гэлэми
келемиш <i>ир.</i>	کلاموش	кэлак муш (кэлак — талаа, муш — чычкан)
келе молдо <i>ар.</i>	کلام الله	кэлам аллах
келеңкер <i>ир.</i>	قلم کار	гэлэмкар
келеп <i>ир.</i>	کلاف	кэлаф
келме <i>ар.</i>	کلمه	кэлемэ
келмөкөй <i>ар.-ир.</i>	کلمه کوئ	кэләмэгуй (кэлемэ — сөз, гуй — айтуучу)
келте <i>ир.</i>	کلته	кэлте, күта
келтек <i>ир.</i>		гэлте
кем <i>ир.</i>	کم	кэм
кем акыл <i>ир.-ар.</i>	کم عقل	кэм өгл (кэм — аз, өгл — эс)
кем баа <i>ир.</i>	کم بها	кэм тәһа (кэм — аз, бәһа — турушу)
кем таалай <i>ир.-ар.</i>	کم طالع	кэм тале (кэм — аз, тале — кешик)
кембагал <i>ар.</i>	کم بقال	кэм бөгөл
кемел <i>ар.</i>	کمال	кэмал
кемер I <i>ир.</i>	کمير	кэмэр
кемер II <i>ир.</i>	کمير	кэмэр
кемзара <i>ир.</i>	کم زور	кэм-зур (кэм — аз, зур — күч)

кемин <i>ар.</i>	کفن	көфән
кем-карч <i>ир.-ар.</i>	کم خرج	кем — аз, хардж — чыгым
кемпай <i>ир.</i>	کم پای	кэм-пай
кемпир <i>ир.</i>		кэм-пир
кен <i>ир.</i>	کان	кан
кенде <i>ир.</i>	کنده	көндө
кене <i>ир.</i>	کنه	кәне
кенеп <i>ир.</i>	کنف	кәнәф
кениз <i>ир.</i>	کنس	кенэс
кенизек <i>ир.</i>	کنیزک	кэнизэк
кенч <i>ир.</i>	کنج	гендж
кеп I <i>ир.</i>	کپ	гәп
кеп II <i>ар.</i>	کپی	гаф
кеперет <i>ар.</i>	کفارت	кэффарэт
кепил <i>ар.</i>	کفیل	кәфил
кепич <i>ир.</i>	کفش	кәфиш
кепир <i>ир.</i>	کف کیر	кәфгир (кәф — көбүк, гир — алуу)
кепкор <i>ир.</i>	کپ خوار	гәпхор (гәп — сөз, хор — сүйгөн)
кепсен <i>ир.</i>	کفسن	кәфсән
кептер <i>ир.</i>	کفتیر	кәфтәр
кептеркана <i>ир.</i>	کفتیرخانه	кәфтәр-хане (кәфтәр — көгүчкөн, хане — үй)
кер <i>ир.</i>	کر	көр
кербаланын ити <i>ар.</i>	کربالا	Кербала (Ирактагы шаар)
кербез <i>ир.</i>	کربز	горбоз
кербең <i>ир.</i>	کاروان	карэван
кербен сарай <i>ир.</i>	کاروان سرا	кар (э) васэра (карэван — кире, сэра — үй)
кергерчп <i>ир.-кырг.</i>	کرگر	керкер — каткырык
керден I <i>ир.</i>	کردن	гәрдән
керденкеч <i>ир.</i>	کردنکش	гәрдәнкешп (гәрдән — моюн, кешп — тартуу)
керемет <i>ар.</i>	کرامت	кэрәмэт

КЕСТИК

360

кестик <i>ир.</i>	كزلك	гезлек
кесмен <i>ир.</i>	كتمان	кетман
кетменкор <i>ир.</i>	كتمانخور	кетманхор (кетман — ку- рал, хор — чы)
кette <i>ир.</i>	كته	кэттэ
кешмир <i>ир.</i>	كشمير	кэшмир
кеште <i>ир.</i>	كشته	кештэ
кне, гня <i>ир.</i>	كياه	гнийаһ
кплем <i>ир.</i>	كليم	гелым
кинаа <i>ар.</i>	كنايه	кенайе
кпне <i>ир.</i>	كينه	кинэ
кипти <i>ир.</i>	كفت	кефт
кир, гир <i>ир.</i>	گرى	гәри
кире <i>ир.</i>	كرا	кера
кирекеш <i>ир.</i>	كراكش	керакәш (кера — ташуу, кәш — тартуу)
кирептер <i>ир.</i>	كرفتار	герефтар
кисе <i>ир.</i>	كيسه	кисэ
кисебур, киссабур <i>ир.</i>	كيسه بر	кисэбор (кисе — чөнтөк, бор — кесүү)
ките <i>ир.</i>	كت	кот
китеп <i>ар.</i>	كتاب	кетаб
китепкана <i>ар.-ир.</i>	كتابخانه	кетабхана (кетаб — чы- гарма, хана — үй)
китепче <i>ар.</i>	كتابچه	кетабчэ (кетаб — чыгар, ма + -ча)
кишмнш <i>ар.</i>	كشمش	кешмәш
кодек <i>ир.</i>	خوتك	хотэк
кодура <i>ир.</i>	خودرو	ходроу (ход — өзү, роу — өскөн)
кожо <i>ир.</i>		хадже
козо <i>ир.</i>	غوژه	гузе
коло <i>ир.</i>	غولا	гола
колок, колек <i>ир.</i>	غولك	гулак
коога <i>ир.</i>	غوغا	гоуга

361

КӨӨДӨК

кооз <i>ар.</i>	قابض	габез
коолу <i>ар.</i>		гоулән
коом <i>ар.</i>	قوم	гоум
коомат <i>ар.</i>	قامت	гамәт
кооп <i>ар.</i>	خوف	хоуф
коосул аазам <i>ар.</i>	غوث الاعظم	гоус аллаһ эзам (гоус — жардам, аллаһ — алла, эзам — олуя)
кор <i>ир.</i>	خوار	хар
кордо <i>ир.</i>	خورده	хурдэ
корек I <i>ир.</i>	خوراك	хорак
корек II <i>ир.</i>	اكوراك	курәк
коренди <i>ир.</i>	خورانده	харандэ
коро <i>ир.</i>	غوره	ғуре
короз <i>ир.</i>	خروس	хорус
корстон <i>ир.</i>	خرسند	хорсәнд
косек <i>ир.</i>	اكوسك	косек
кош <i>ир.</i>	خوش	хош
кошубак <i>ир.-ар.</i>	خوشوقت	хошвәгт (хош — жакшы, вәгт — учур)
кошI кошI <i>ир.-кырг.</i>	قوچ، غوچ	гуч
көзө <i>ир.</i>	كوزه	кузе
көй баатыр <i>ир.-кырг.</i>	كوى	гуй — чыгаан, мыкты
көйкап <i>ир.-ар.</i>	كوه كاف	куһ каф (куһ — тоо, каф — араб алфавитиндеги «к» тамгасынын аталышы)
көй кашка <i>ир.-кырг.</i>	كوى	гуй — мыкты, чыгаан
көкнар <i>ир.</i>	كوكنار	кукнар (кук — алкынуу, нар — делбеленүү)
көкнары <i>ир.</i>	كوكنارى	кукнари (көк — алкынуу, нари — делбеленүүчү)
көкүл <i>ир.</i>	كاكل	какол
көмөч <i>ир.</i>	كماچ	комадж
көмөчдан <i>ир.</i>	كماچدان	комадждан (комадж — нан, дан — салгыч идиш)
көөдөк <i>ир.</i>	اكودك	кудәк

көөдөн <i>ир.</i>	كودن	коудэн
көөмүш <i>ир.</i>	گاومش	гав-миш
көөнө <i>ир.</i>	كهنه	көһне
көөр <i>ир.</i>	گوهر	гауһөр
көөсөр I <i>ар.</i>	كوثر	көүсөр
көөсөр II <i>ар.</i>	گاوسر	гав-сәр (гав — уй, сәр — баш)
көөхөр <i>ир.</i>	گوهر	гоуһөр
көр I <i>ир.</i>	کور	кур
көр II <i>ир.</i>	کور	гур
көр-азабы <i>ир.-ар.</i>	کور عذاب	гур-эзаб (гур — мүрзө, эзаб — кыйноо)
көркана <i>ир.</i>	کورخانه	гурхәне (гур — бейит, хане — үй)
көркоо <i>ир.</i>	کورخواه	гурхаһ (гур — мүрзө, хаһ — каалоо)
көрмар <i>ир.</i>	کورمار	кур-мар (кур — сокур, мар — жылан)
көрө <i>ир.</i>	کوراب	кураб
көр пенде <i>ир.</i>	کور بند	курбәндә (кур — сокур, бәндә — кул)
көрүстөн <i>ир.</i>	کورستان	гурестан (гур — мүрзө, стан — жай)
көсөө <i>ир.</i>	كوسه	кусе
көспант <i>ир.</i>	كوسفند	гүсфәнд
кеталакы <i>ир.</i>	كوته علقه	кутаһ олге (кутаһ — кыска, олге — байла-ныш)
көчө <i>ир.</i>	كوچه	куче
көш <i>ир.</i>	گوشت	гушт
көшмөр <i>ир.</i>		гушtmәнд (гушт — эт, мәнд — луу)
кубаар-зан <i>кырг.-ир.</i>	زن	кубаар — түп ата, зан — аял
кубат <i>ар.</i>	قوت	гүввәт
кудаа <i>ир.</i>	خدا	худа
кудай <i>ир.</i>	خدای	худан
кудайкөй <i>ир.</i>	خدای گوی	худагөй (худа — теңир, гөй — чыл)
кудай таала <i>ир.-ар.</i>	خدا تعالی	худатәала (худа — теңир, тәала — жогору турган)

кудайы <i>ир.</i>	خدایی	худайн
кудду, куду <i>ир.</i>	خود	ход
кудурет <i>ар.</i>	قدرت	годрәт
куй I <i>ир.</i>	خوی	хуй
куй II <i>ир.</i>	خواه	хаһ
кулк <i>ар.</i>	خلق	холр
кулкулдабат <i>ар.</i>	قل هو الله احد	кул — айт, хуваллоху — ушу кудай, ахад — жалгыз
кулкум, кулкун <i>ар.</i>	حلقوم	һолғум
кулпу <i>ир.</i>	قفل	гофл
кулуя <i>ар.</i>	قلیا	кул — айт, йа — эй сен
кум <i>ир.</i>	حم	хом
кумай II <i>ир.</i>	خومای	хумай
кумар I <i>ир.</i>	خمار	хомар
кумар II <i>ир.</i>	قمار	ғомар
кумарпоз <i>ир.</i>	قمار باز	ғомар-баз (ғомар — утуш, баз — сүйгөн)
кумпар, кумпай <i>ир.</i>	خمپاره	хомпарә
кумура <i>ир.</i>	خميره	хомрә
кумча <i>ир.</i>	غنچه	гонче
кумса <i>ар.</i>		хәнәсе
кун <i>ир.</i>	خون	хун
кунаба <i>ир.</i>	خون آبه	хун-абә (хун — кан, абә — суу)
кунда, гунда <i>ир.</i>	غنده	гонде
кундак <i>ир.</i>	قنداق	гондар
кундар <i>кырг.-ир.</i>	دار	дар — луу
куник <i>ир.</i>	خنك	хонок
кунут <i>ар.</i>	قنوت	гонут
куп <i>ир.</i>	خوب	хоб
купа <i>ар.</i>	قبه	гоббе
куптан <i>ир.</i>	خفتن	хофтән
купуй <i>ар.</i>	خفيه	хофйе

курап <i>ар.</i>	قران	гор'ан (гор'ан — окуу, окула турган)
курап катма <i>ар.</i>	قران خاتمه	гор'ан-хатэма (гор'ан — окуш, хатэма — бүтүрүү)
курдум <i>ир.</i>	کرداب	герд-аб (герд — айлампа, аб — суу)
куржун <i>ир.</i>	خرجين	харджин
курма <i>ир.</i>	خرما	хорма
курман, курбан <i>ир.</i>	قربان	горбан — союу
курман айт <i>ар.</i>	قربان عيده	горбан-эйд (горбан — союу, чалуу, эйд — майрам)
курп <i>ир.</i>	قرب	горб
курсант <i>ир.</i>	خرسند	хорсэнд
куса <i>ар.</i>	عضه	госсе
кусадар <i>ар.-ир.</i>	عضه دارى	госсе-дарн (госсе — сагынуу, дарн — болуу)
кусейини <i>ар.</i>	حسينى	носейини
кусул <i>ар.</i>	غسل	госл
кусул даарат <i>ар.</i>	غسل تهارت	госл төһарэт (госл — кнринүү, төһарэт — жуу-нуу)
кусумат <i>ар.</i>	حسومت	хосумэт
кусур <i>ар.</i>	قصور	госур
кутпа I, кут <i>ар.</i>	قطب	гутб
кутпа II <i>ар.</i>	خطبه	хотбэ
куту <i>ир.</i>	قوطى	гути
кутум <i>ар.</i>	كتم	кәтум
куш, хуш <i>ир.</i>	خوش	хош
куш кат <i>ир.-ар.</i>	خوش خط	хошэт(т) (хош — жакшы, хэт — жазуу)
кушкана <i>ир.</i>	گوشت خانه	гуш-хәне (әуш — эт, хәне — үй)
кушкер <i>ир.</i>	خوشگوار	хошговар (хош — жакшы, говар — снүүчү)
куштар <i>ир.</i>	خوش دان	хош-дар (хош — жакшы, дар — бар)
күбө I <i>ар.</i>	قبا	габа
күбө II <i>ир.</i>	كواه	говаһ

күбө наама <i>ир.</i>	كواه نامه	говаһ-наме (говаһ — кепил, наме — жазуу)
күкүрт <i>ир.</i>	كوكرد	гүгүрд
күл <i>ир.</i>	كل	гол
күл, күлапса <i>ир.</i>	كل افشان	гол-афшан (гол — кыз-гылт, афшан — себилген)
күл бак, гүл бак <i>ир.</i>	كل باغ	гол-бағ (гол — байчечек, бағ — өсүмдүк)
күлбото, килбото <i>ир.</i>	كل بوته	гел-ботэ (гел — чопо, ботэ — очок)
күлбурак <i>ир.</i>	كل برى	гол-бэрг (гол — байчечек, чечек, бэрг — желекче)
күлгаакы <i>ир.</i>	كل قاقى	гол-гағи (гол — байчечек, чечек, гағи — каа-кым)
күлгүн <i>ир.</i>	كلگون	голгүн
күлдү <i>ар.</i>	كل	колл
күлнар <i>ир.</i>	كل نار	гол-нар (гол — байчечек, нар — анар)
күлө <i>ир.</i>	كله	колаһ
күлпөт <i>ир.</i>	كلفت	колофт
күлүстөн <i>ир.</i>		голистан (гол — байчечек, стан — жай)
күлчө <i>ир.</i>	كلوچه	колүче
күмбөз <i>ир.</i>	گنبد	гомбаз
күм-жан <i>ир.</i>	گم جان	гом-джан (гом — житүү, джан — тын)
күмөн, күнөм <i>ир.</i>	گمان	гомән
күмөндөр, күнөмдөр <i>ир.</i>	گماندار	гомандар (гомән — шек, дар — болуу)
күмпайкүм <i>ар.</i>	گن فیکون	конфайкун
күмүрөй <i>ир.</i>	گمره	гом-раһ (гом — житүү, раһ — жол)
күндө II <i>ир.</i>	گند	конд
күнжара <i>ир.</i>	گنجاله	конджале
күнжүт <i>ир.</i>	گنجد	конджел
күңө, күнөө <i>ир.</i>	گناه	гонаһ
күнөкөр, күнөөкөр <i>ир.</i>	گناه کار	гонаһкар (гонаһ — жакшы, кар — тартуу)
күнөйү <i>ир.</i>	گناهی	гонаһи

күн кыт.-ир.	گۈن	гонг
күпү	قيا	каба
күпүр ар.	كفر	кофр
күпчөк ир.	گۈبچك	гүпчек
күрзү, күрсү ир.	گۈز	горз
күрсү ар.	گۈرسى	корси
күрүч ир.	گۈنچ	горондж
күчала ир.	گۈچال	күчал
күшүнө ир.	گۈشىده	кәшиде — жаакка чабуу
кыбыла ар.	قبلة	гебле
кыбыла наама ар.-кырг.	قبلة نامە	гебле-нима (гебле — кыбыла, нима — көрсөтүү)
кыдыр, кызыр ар.	خضر	хәзра — жашыл
кыжалат ар.	خجالت	хәджалат
кыжак ир.	غجك	геджәк
кыз бурак кырг.-ир.	برى	бәрг бәрг — гүл желе-ги)
кызмат ар.	خدمت	хәдмәт
кызматкер ар.-ир.	خدمتكار	хәдмәткар (хәдмәт — иш, кар — иштөө)
кызыгар кырг.-ир.	غار	гар — бузук
кыйла ир.	خلى	хәйли
кыл ир.	خيل	хил
кылабдан ар.-ир.	غلاف دان	гелаф-дан (гелаф — кын, дан — салгыч)
кылап ар.	غلاق	геляф
кылапат ар.	خلاف	хәлаф
кылбат ир.	خلوت	хәлвәт
кылда, кылды, кылла ир.	قيله	килле
кылым ар.	قليم	эглим
кымбат ар.	قميت	геймәт
кымкап ир.	كمخا	кәмха
кына ар.	خنا	хна

кыраат ар.	خراج	гараат
кырааткана ар.-ир.	خریدار	гараат-хане (гараат — окуу, хане — үй)
кыраж ар.	جهلتن	хәрадж
кырдар, кардар, кары-дар ир.	وزين	хәридар
кырк адис кырг.-ар.	خرمن	һәдәс (һәдәс — уламыш)
кырк чилтен кырг.-ир.	قرمزى	чәһәл-тән (чәһәл — кырк, тән — дене)
кырк убазир кырг.-ар.	قصه	вәзир
кырман ир.	حساب	хәрмән
кырмазы ир.	قصاص	ғәрмәзи
кыса ар.	غطاء	ғәссә
кысап ар.	قطعات	һәсаб
кысас ар.	قطعه	ғәсас
кыта ар.	قطمير	гета
кытат II ар.	خشت	гетат
кытга ар.	گياه	ғәт'ә
кытмыр II ар.	خيابان	ғәтмир
кыш ир.	قياس	хәшт
кыя ир.	خيال	гийәһ
кыябан ир.	خيالكش	хийабан
кыязы ир.	قيام	гийас
кыял ар.	قيامت	хийал
кыялкөч ар.-ир.	قيامت قائم	хийалкәш (хийал — ой, кәш — чыл)
кыям ар.	خيانت	гийам
кыямат ар.	قيافت	гийамәт
кыямат кайым ар.	عيار	гийамәт-ғәзм (гийамәт — тирилүү, ғәзм — тике туруу)
кыянат ар.	گاه	хийанәт
кыяпат ар.	گاجان	гийәфәт
кыяр ар.		әйәр
кээ I ир.		гаһ
кээжим, кежим ир.		качал

Л

лаажы ар.	علاج	эладже
лаазым ар.	لازم	лазем
лаал ар.	لعل	лә'л
лаала, лала ир.	لاله	лале
лаанат, ылаанат ар.	لعت	лә'нәт
лаббай, ляббай ар.	لبي	лаббәй
лаббайка, лапайка ар.	لبيك	лаббейкә
лаббас ар.	لباس	лебас
лагил ар.	لغل	лагил
лазат, лаззат ар.	لذت	ләззәт
лайым, ылайым ар.	الهي	аләһи
лакап ар.	لقب	лағаб
лакчагер, лакшагер ир.	لخشه كين	ләхше-гир (ләхше — от, учкун, гир — карма-гыч)
лалавун ир.		лабэла
лалин ир.		ләм
лаликир ир.		ләм-кар (ләм — кайрак, кар — иштөө)
лам ар.	لام	лам
лөнгөр ир.	لنگر	лөнгөр
лап ир.	لاپ	лап
ләрзан ир.	لرزان	ләрзан
лат-манат ар.		лат
лата ир.	لته	ләтте
лахан ир.	تهنگ	нәһәнә
лахат ар.	لحد	ләһәд
лашкер ир.	لشكر	ләшкәр
леген ир.	لكن	ләгән
легилек ир.	لكلك	леклек
лез ар.	لظه	ләһәз

лек ир.	لك	ләк
лекин, ликин ар.	لكن	ләкен
леп ир.	لب	ләб
ликепче ир.	ليكا بچه	ликәпчә
лек ир.	لوكا	лук
лөлү ир.	لولي	лули
лугат ар.	لغت	логәт
лули кебеп ир.	لولي كباب	луле кебаб

М

маазир, мазир ар.	معذور	мә'зур
маал ар.	محل	маһалл
маала I ар.	محله	маһәллә
маала II ар.	محلتي	моһәллә
маалумат, маалымат ар.	معلومات	мә'лумат
маалым, маалым ар.	معلوم	ма'лум
маанек ир.	پناه	пинаһ
маани ар.	معنى	мә'на
маара ир.	مره	марре
маарек, маареке ар.	معركه	мә'рәке
маасы ир.	ماخسى	махси
маашык ар.	معشوق	мә'шуф
маашыр ар.	معشوق	мә'шуф
магазин ар.-ор.	مخازن	мәхәзән
магдыр ар.	مقدار	мәғдар
магрифат ар.	معرفت	мә'рәфәт
магарип шугбасы ар.	معارف شعبه	мәарәф — шо'бе (маарәф — агартуу, шо'бе — бөлүм)
магырып ар.	معرب	мәгрәб
маданий ар.-ир.	مدنى	мәдәни

МАДАНИЯТ

370

маданият <i>ар.</i>	مدنييت	мэдэнийлэт
медер <i>ир.</i>	مادر	мадэр
мады <i>ир.</i>	ماده	мадэ
мажара <i>ар.</i>	ماجرا	маджэра
мажбур <i>ар.</i>	مجبور	маджбур
мажбурият <i>ар.</i>	مجبوريت	маджбурийлэт
мажнлис <i>ар.</i>	مجلس	мэджлес
мажнун <i>ар.</i>	مجنون	мэджнун
мажууж <i>ар.</i>	ماجوج	мэджудж
мажүрүм тал <i>ар.-кырг.</i>	ماجروح	мэджруһ — мажүрөө
мажусу <i>ар.</i>	مجوسى	мэджуси
мажүрөө <i>ар.</i>	مجرورح	мэджруһ
маза <i>ир.</i>	مزه	мэзэ
мазак, мазаке <i>ар.</i>	مزاح	мэзаһ
мазап <i>ар.</i>	مذهب	мэзһэб
мазар <i>ар.</i>	مزار	мэзар
мазаркерде <i>ар.-ир.</i>	مزارکردن	мэзар кэрдэн (мэзар — ыйык, кэрдэн — иштөө)
мазин <i>ар.</i>		муазин
мазир <i>ар.</i>	مؤثر	моэссэр
мазмун <i>ар.</i>		моэззэн
мазурат <i>ар.</i>	معذرت	мэ'зэрэт
майда <i>ир.</i>	ميده	мэйдэ
майдан <i>ир.</i>	ميدان	мэйдан
майин <i>ир.</i>	ميهين	мэһини
майкан <i>ир.</i>	پايخست	пайхэст
майкана <i>ир.</i>	ميهن	миһан
маймыл <i>ир.</i>	ميون	мэймун
маймынжан <i>ир.</i>	ميونجان	мэймунджан
майна <i>ир.</i>		мэйнэ
майнап <i>ир.</i>	پاين آب	пайин аб (пайин — төмөн, аб — суу)

371

МАМАДАНА

майса <i>ир.</i>		сабзэ
майып <i>ар.</i>	معيوب	мэ'пуб
макаббат, махаббат <i>ар.</i>	محبت	мәһәббәт
маке <i>ир.</i>	مكه	макке
макал <i>ар.</i>	مقال	мағал
макала <i>ар.</i>	مقاله	мағале
макпи <i>ар.</i>		мәхфи
маки <i>ир.</i>		пуки
макирөө, мекирин <i>ар.</i>	مكروه	макруһ
маккатулло <i>ар.</i>	مكة الله	маккитуаллаһ
макмал <i>ар.</i>	مخمل	мәхмәл
макрум <i>ар.</i>	محرم	моһаррәм
максат <i>ар.</i>	مقصود	мәгсад
максым I <i>ар.</i>	معظم	моэззәм
максым II <i>ар.</i>	مائوم	мә'сум
макул <i>ар.</i>	معقول	мә'гул
макулак <i>ар.</i>	مخلوق	мәхлуф
макүл <i>ар.</i>	معقول	муваккел
макүр, макүрөө <i>ар.</i>	مكروه	макруһ
макшар, махшар <i>ар.</i>	محش	мәһшәр
мала I <i>ир.</i>		мәлилә
мала II <i>ир.</i>		мәле
малаам I <i>ар.</i>	مراهم	мәраһәм
малаам II <i>ир.</i>	ملحم	молһәм
малал <i>ар.</i>	ملال	мәләл
малгун <i>ар.</i>	ملعون	мәл'ун
малкана <i>кырг.-ир.</i>	مال خانه	малхане (хане — үй)
малкор <i>ир.</i>	مال خور	малхор (хор — сүйгөн)
малсар <i>ир.</i>	مال سر	мәлсәр
мама <i>ир.</i>	ماما	мама
мамадана <i>ир.</i>	محمد	моһәммәд

мамиле <i>ир.</i>	معامله	моамэле
мамлекет <i>ар.</i>		мәмләкәт
мамонт <i>ар.</i>	ماموت	мамут
мамырчылык <i>ар.-кырг.</i>	معجور	мә'мур
манап <i>ар.-ир.</i>	مناب	мәнаб — орун басар
манат I <i>ар.</i>	منات	манат
манат II <i>ар.</i>	منات	манат
мандикер, мардикер <i>ир.</i>	مردكار	мәрдкар (мәрд — киши, кар — иштөөчү)
мандил <i>ир.</i>	مندیل	мәндил
манжа, манча <i>ир.</i>	پنجه	пәнджә (пәнджә — беш)
мансап <i>ир.</i>	منصب	мәнсәб
мансаптар <i>ар.-ир.</i>	منصب	мәнсәбдар (мәнсәб — орун, дар — болуу)
мансапкор <i>ар.-ир.</i>	منصبخور	мәнсәбхор (мәнсәб — орун, хор — сүйүү)
манат <i>ир.</i>	بند	бәнд
мантык <i>ир.</i>	منطق	монтәг
маң <i>ир.</i>	بنگ	бәнг
маңги I, баңги <i>ир.</i>	بنگي	бәнги
маңги II <i>ар.</i>	منگي	мәнги
мар <i>ар.</i>	مار	мәр
мара <i>ир.</i>		мәрре
мараз, мерес <i>ар.</i>	مرضی	мәрәз
марбет <i>ир.</i>	مرواريد	морварид
мардан <i>ир.</i>	مردانه	мәрданә
мардек <i>ир.</i>	مردك	мәрдәк
маржан <i>ир.</i>	مرجان	мәрджан
марзе <i>ир.</i>	مرزه	мәрзә
марифат <i>ар.</i>	معرفت	мә'рәфәт
маркабат, маркамат <i>ар.</i>	مرحمت	мәрһәмәт
маркадар <i>ир.</i>	پرخوردار	бәрхордар
марказ <i>ар.</i>	مرکز	мәркәз

маркум, маркун <i>ар.</i>	مرحوم	мәрһум
март <i>ир.</i>	مرد	мәрд
мартаба, мертебе <i>ар.</i>	مرتبه	мәртәбә
мартуу <i>ар.</i>	مرتعی	мортәэш
мархамат <i>ар.</i>	مرحمت	мәрһәмәт
мас <i>ир.</i>	مست	мәст
масейил <i>ир.</i>	مسيل	мәсйл
маселе <i>ар.</i>	مسئله	мә'әлә
маселен <i>ар.</i>	مثلا	мәсәләһ
масилет, маслахат <i>ар.</i>	مصلحت	мәсләхәт
маскара <i>ар.</i>	مسخره	мәсхәрә
маскарапоз <i>ар.-ир.</i>	مسخره باز	мәсхәрәбаз (мәсхәрә — күлкү, баз — иштөөчү)
маске <i>ир.</i>	مسكه	мәске
маскүнөм <i>ар.</i>	منوم	монәввәм
мастаба <i>ир.</i>	مستابه	мәстәбе
мастат <i>ар.</i>	مصلحت	мәсләһәт
масык, мансук <i>ар.</i>	منسوخ	мәнсух
мат I <i>ир.</i>	مات	мат
мат II <i>ар.</i>	مد	мәд (д)
мата <i>ар.</i>	متاع	мәтә'
матбуга <i>ар.</i>	مطبعه	мәтбәз
матгубат <i>ар.</i>	مطبوعات	мәтбуат
махшар майдан <i>ар.-ир.</i>	محشر ميدان	мәһшәр майдан
маш I <i>ир.</i>	ماش	маш
маша <i>ир.</i>	ماشه	маше
машав <i>ир.</i>	پشه	пәш(ш)e
машаалла <i>ар.</i>	ماشادالله	маша'әллаһ
машаакана <i>ир.</i>	پشه خانه	пәш(ш)ехане [пәш(ш)e — чиркей, ханс — үй]
машайык, машаяк <i>ар.</i>	مشايخ	мәшәйех
машакат <i>ар.</i>	مشقت	мәшәффәт

МАШАТЫ

374

машаты <i>ир.</i>	مشهد	мәшһәд
машкул <i>ар.</i>	مشغول	мәшгул
машкур, машур <i>ар.</i>	مشهور	мәшһур
машырык <i>ар.</i>	مشرق	мәшрәғ
мают <i>ар.</i>	موت	моут
мая <i>ир.</i>	پايه	пайе
маяна <i>ир.</i>	ماهيانه	маһийане
медет <i>ар.</i>	مدد	мәдәд
медеткер <i>ар.-ир.</i>	مددكار	мәдәдкар (мәдәд — жар- дам, кар — иштөөчү)
медресе <i>ар.</i>	مدرسه	мәдрәсә
медресе аалня <i>ар.</i>	مدرسه عالي	мәдрәсә али (мәдрәсә — окуу жайы, али — жо- гору)
мейиз <i>ир.</i>		мәвиз
мейил <i>ар.</i>	ميل	мәйл
мейли кадыр <i>ар.</i>	ميل قدر	мәйл җадр (мәйл — кө- нүл, җадр — сыйлуу)
мейир, мээр <i>ир.</i>	مهر	мәһр
мейирим, мээрим <i>ир.</i>	مهرم	мәһрм
мейирман, мээрман <i>ир.</i>	مهر بان	мәһрәбан (мәһрә — жак- тыруу, бан — -чы)
мейит <i>ар.</i>	ميت	мәййет
мейман <i>ир.</i>	مهمان	мәһман
мейман дос <i>ир.</i>	مهمان دوست	мәһмандуст (мәһман — конок, дуст — ынак)
мейманкана <i>ир.</i>	مهمان خانه	мәһманхане (мәһман — конок, хане — үй)
мейман-ысман <i>ир.</i>	مهمان اسما	мәһман эсман (мәһман — конок, эсман — аты аталган)
меке II <i>ар.</i>	مكيد	мәкид
меккен кава <i>ар.</i>	مكه كعبه	мәкки ка'бә (мәкки — шаар, ка'бә — сандык- ча)
мекем <i>ар.</i>	محکم	моһкам
мекеме <i>ар.</i>	محكمه	мәһкәмә
мекен <i>ар.</i>	مكان	мәкән
мекер, мекир <i>ар.</i>	مكر	мәкр

МИРИ

375

мекирик, макирөө <i>ар.</i>	مكروه	мәкруһ
мекнян <i>ир.</i>	ماكيان	макийан
мектеп <i>ар.</i>	مكتب	мәктәб
менде <i>ир.</i>	بندہ	бәнде
мент <i>ир.</i>	بند	бәнд
мендубана <i>ир.</i>	بنگي ديوانه	бәнги диванә (бәнги — келесоо, диванә — жин- ди)
мербет, бермет <i>ир.</i>	مرواريد	морварид
мерес <i>ар.</i>	مرضی	мәрәз
мерез <i>ар.</i>	کريز	кәриз
мереке <i>ар.</i>	معركه	мә'рәке
мерт <i>ир.</i>	مرگ	мәрг
мерте <i>ар.</i>	مرتبه	мәртәбә
месел <i>ар.</i>	مثل	мәсәл
мети <i>ир.</i>	متله	мәтте
мечит <i>ар.</i>	مسجد	мәсдҗед
мешке, маске <i>ир.</i>	مسك	мәске
мийба, мива <i>ир.</i>	ميوه	мивә
мийзам, мыйзам <i>ар.</i>	نظام	ннзам
мийзам <i>ир.</i>	ميزان	ннзан
мийна <i>ир.</i>	مينا	минна
милдет <i>ир.</i>	منت	мәннәт
милдеткер <i>ар.-ир.</i>	منت کار	мәннәткар (мәннәт — борч, кар — иш)
милдеттар <i>ар.-ир.</i>	منت دار	мәннәтдар (мәннәт — борч, дар — болуу)
милк, мүлк <i>ир.</i>	میلک	милк
миллет, милдет <i>ар.</i>	ملت	мәлләт
милте <i>ир.</i>	فتيله	фәтиле
милтекеч <i>ир.</i>	فتيله کش	фәтилекәш (фәтиле — от бергич, кәш — -чы)
мин <i>ар.</i>	ميم	мин
минбар <i>ар.</i>	منبر	мәмбар
мира <i>ир.</i>	میری	мири

МИРШАП

376

миршап, муршап <i>ир.</i>	ميرشاپ	миршэб (мир — улук, шэб — түн)
мис <i>ир.</i>	مس	мэс
мисал <i>ар.</i>	مثال	мэсэл
мисибек, мисбек <i>ар.</i>	ميسواك	мэсвак
мискин <i>ар.</i>	ميسكين	мэскин
мисте <i>ир.</i>	يسته	пистэ
митаам, митайым <i>ар.</i>	متهم	моттəһэм
мите <i>ар.</i>	مته	мэтэ
мичича <i>ир.</i>	مويچيه	мучинчə
мобия <i>ир.</i>	موميا	мумийа
можур <i>ар.</i>	مهاجر	моһаджер (көчүп келүүчү)
мойлоо <i>ир.</i>	موي لب	муй лəб (муй — түк, лəб — эрин)
мойсопут <i>ир.</i>	سفيد موي	сəфидму (й) (сəфид — ак, муй — түк)
молдо <i>ар.</i>	ملا	молла
молтолуу <i>ар.-кырг.</i>	مخيل	моһил (моһил — амал + луу)
мом <i>ир.</i>	موم	мум
момун I <i>ар.</i>	مؤمن	мо'мэн
моолут <i>ар.</i>	مولود	моулуд
моот, нооту <i>ир.</i>	ماموت	маһут
мор <i>ир.</i>	مورى	мурн
мөкү II <i>ир.</i>	ماكو	макү
мөл <i>ир.</i>	حول	хол
мөөнөт <i>ар.</i>	مهلت	моһлəт
мөөр <i>ир.</i>	مهر	моһр
мөөсүл I <i>ар.</i>	موصول	мөүсүл
мутабар <i>ар.</i>	معتبر	мо'тəбəр
муба <i>ар.</i>	وباء	вəба
мубакүл, макүл <i>ар.</i>	موكل	мовəккел
мубарек <i>ар.</i>	مبارك	мобарəк

377

мугалим <i>ар.</i>	معلم
мугалим саани <i>ар.</i>	معلم ثانی
мугалим обол <i>ар.</i>	معلم اول
мугалима <i>ар.</i>	معلمه
мугамыр <i>ар.</i>	معمر
мудаа, мүдөө <i>ар.</i>	مدعا
мударис <i>ар.</i>	مدرس
мужтахит, мужтайяд <i>ар.</i>	مجتهد
музаварат <i>ар.</i>	مظاہر ت
музапат <i>ар.</i>	مظافات
мукаба <i>ир.</i>	مقوا
мукаддас <i>ар.</i>	مقدس
мукам <i>ар.</i>	مقام
мукарап <i>ар.</i>	مقرب
мукафат <i>ар.</i>	مكاف ت
муклус, мукулус <i>ар.</i>	مخلص
муктаж <i>ар.</i>	محتاج
муктарам <i>ар.</i>	محترم
муктасар <i>ар.</i>	مختص
мукум I <i>ар.</i>	مقيم
мукум II <i>ар.</i>	معكم
мунажат <i>ар.</i>	مناجات
муназа I <i>ар.</i>	منظم
муназа II <i>ир.</i>	منزه
мунайым <i>ар.</i>	ملايم
мунапык <i>ар.</i>	مناق
мунар, мунара <i>ар.</i>	مناره
мунасип <i>ар.</i>	مناسب
муптак <i>ар.</i>	مفتاح

МУПТАК

моаллем	моаллем
моаллем сани (моаллем — окутуучу, экинчи)	моаллем сани (моаллем сани — экинчи)
моаллем эввэл (моаллем — окутуучу, биринчи)	моаллем эввэл (моаллем эввэл — биринчи)
моаллемэ	моаллемэ
моэммэр	моэммэр
молдэ	молдэ
модəррəс	модəррəс
моджтəһəд	моджтəһəд
мозəһəрəт	мозəһəрəт
мозəфəт	мозəфəт
моғəвə	моғəвə
моғəддəс	моғəддəс
мəғəм	мəғəм
моғəррəб	моғəррəб
мокафəт	мокафəт
мохлəс	мохлəс
моһтадж	моһтадж
моһтарəм	моһтарəм
мохтəсəр	мохтəсəр
моғим	моғим
мəһкəм	мəһкəм
монаджат	монаджат
моңəззəм	моңəззəм
моңəззəһ	моңəззəһ
молаһем	молаһем
монафə	монафə
мəнарə	мəнарə
монəсəб	монəсəб
мəфтаһ	мəфтаһ

мупту <i>ар.</i>	مفتى	мофти
мураа, мурад <i>ар.</i>	مراد	морад
муражаат <i>ар.</i>	مراجعت	мораджеат
мураккеп <i>ар.</i>	مرکب	морэккэб
муракыр, мыракыр <i>ар.-ир.</i>	میراخور	мирахор (мир — улук, ахор — аштоо)
мурап <i>ир.</i>	میراب	мираб (мир — улук, аб — суу)
мурас <i>ар.</i>	میراث	мирас
мураскор, мираскор <i>ар.-ир.</i>	میراثخور	мираскор (мирас — энчи, хор — -чы)
мурдар, мырдар <i>ар.</i>	مردار	мордар
мурид, мурут <i>ир.</i>		морид
мурк <i>ир.</i>	مرغ	морр
мусалла, мусаллас <i>ар.</i>	مثلث	мосаллэс
мусап <i>ар.</i>	مذهب	мозэһһэб
мусапыр <i>ар.</i>	مسافر	мосафэр
муслим <i>ар.</i>	مسلم	мослем
мустакем <i>ар.</i>	مستحکم	мостəһкəм
мустапа <i>ар.</i>	مصطفی	мостəфа
мустар <i>ар.</i>	مضطرب	мозтəр (р)
мустарəп <i>ар.</i>	مضطرب	мозтəрəб
мусулман <i>ар.-ир.</i>	مسلمان	мосалман
мухит <i>ар.</i>	محیط	мухит
муш, муштум <i>ир.</i>	مشیت	мошт
муштар <i>ир.</i>	مشیتدار	моштдар (мошт — жуду-рук, дар — бар)
мүдүр <i>ар.</i>	مدیر	модир
мүлк, мүлүк <i>ар.</i>	ملك	молк
мүлүшкөр, мүнүшкөр <i>ир.</i>	مشکار	мэнэшкар
мүмкүн, мүмкин <i>ар.</i>	ممکن	момкен
мүмкүн кадар <i>ар.</i>	ممکن قدر	момкен гэдэр
мүнсөк <i>ар.</i>	منسوج	мэнсудж
мүңкүр-наңкир <i>ир.</i>		монкер накир

мүрзə, мүрдə <i>ир.</i>	مردە	мордэ
мүрөк <i>ир.</i>	مرگ	морг
мүртөз <i>ар.</i>	مرتد	мортəд(д)
мүсүрəт I <i>ар.</i>	مسرت	мэсəррəт
мүсүрəт II, мазүрəт <i>ар.</i>	معذرت	мə'зэрəт
мүшкүл <i>ар.</i>	مشکل	мошкел
мылал <i>ар.</i>	ملال	мəлал
мырзə, мурзə <i>ар.-ир.</i>	اميرزاده	əмпрзəдə (əмпр — улук, задə — уул)
мыскал <i>ар.</i>	مثقال	мэсғал
мыяз <i>ир.</i>	پياز	пийəз
мээнəт, мейнəт <i>ар.</i>	محنت	мəһнəт
мээнəткəч <i>ар.-ир.</i>	محنت کش	мəһнəткəш (мəһнəт — əм-гəк, əзəп, кəш — тар-туу)
мээр, мейир <i>ир.</i>	مهر	мəһр
мээр чəп <i>ир.-кырг.</i>	مهرچوب	мəһр чəб (мəһр — сүйүү + чəп)
мээрбан, мээрман, мейир-ман <i>ир.</i>	مهربان	мəһрəбан (мəһрə — сүйүү, бан — -чы)
мээримпаз <i>ир.</i>	مهرباز	мəһрəбəз (мəһрə — сүйүү, бəз — -чыл)

Н

наабай <i>ир.</i>	نانوای	нанваи
наабайкана <i>ир.</i>	نانواخانه	наппоханə (напво — нап-чы, ханə — үй)
наадан <i>ар.</i>	نادان	надан
наал <i>ар.</i>	نعل	наил
наалəт <i>ар.</i>	لعتت	лə'нəт
наалəтчы <i>ар.-ир.</i>	لعتتی	лə'нəти
наалы <i>ир.</i>	ناله	нале
наам <i>ир.</i>	نام	нам
наама I <i>ар.</i>	عامه	аммə
наама II <i>ар.</i>	نوا	нəва
наама III <i>ар.</i>	نامه	намə

мушту <i>ар.</i>	مفتى	мофти
мураа, мурад <i>ар.</i>	مراد	морад
муражаат <i>ар.</i>	مراجعت	мораджеат
мураккеп <i>ар.</i>	مرکب	мораккаб
муракыр, мыракыр <i>ар.-ир.</i>	میراخور	мирахор (мир — улук, ахор — аштоо)
мурап <i>ир.</i>	میراب	мираб (мир — улук, аб — суу)
мурас <i>ар.</i>	میراث	мирас
мураскор, мираскор <i>ар.-ир.</i>	میراثخور	мираскор (мирас — энчи, хор — чы)
мурдар, мырдар <i>ар.</i>	مردار	мордар
мурид, мурут <i>ир.</i>		морид
мурк <i>ир.</i>	مرغ	морр
мусалла, мусаллас <i>ар.</i>	مئلت	мосаллас
мусап <i>ар.</i>	مذهب	мозаһһаб
мусапыр <i>ар.</i>	مسافر	мосафэр
муслим <i>ар.</i>	مسلم	мослем
мустакем <i>ар.</i>	مستحکم	мостәһкәм
мустапа <i>ар.</i>	مصطفی	мостәфа
мустар <i>ар.</i>	مضطر	мозтәр (р)
мустарап <i>ар.</i>	مضطرب	мозтәрэб
мусулман <i>ар.-ир.</i>	مسلمان	мосалман
мухит <i>ар.</i>	محیط	мухит
муш, муштум <i>ир.</i>	مشت	мошт
муштар <i>ир.</i>	مشتدار	моштдар (мошт — жуду-рук, дар — бар)
мүдүр <i>ар.</i>	مدیر	модир
мүлк, мүлүк <i>ар.</i>	ملك	молк
мүлүшкөр, мүнүшкөр <i>ир.</i>	میشکار	мәнэшкар
мүмкүн, мүмкин <i>ар.</i>	ممکن	момкен
мүмкүн кадар <i>ар.</i>	ممکن قدر	момкен гөдәр
мүнсөк <i>ар.</i>	منسوج	мәнсудж
мүңкүр-наңкир <i>ир.</i>		монкер накир

мүрзө, мүрдө <i>ир.</i>	مردہ	мордэ
мүрөк <i>ир.</i>	مرگ	морг
мүртөз <i>ар.</i>	مرتد	мортэд (д)
мүсүрөт I <i>ар.</i>	مسرت	мәсәррәт
мүсүрөт II, мазүрөт <i>ар.</i>	معذرت	мә'зәрәт
мүшкүл <i>ар.</i>	مشکل	мошкел
мылал <i>ар.</i>	ملال	мәлал
мырза, мурза <i>ар.-ир.</i>	اميرزاده	әмирзадэ (әмир — улук, задэ — уул)
мыскал <i>ар.</i>	مقال	мәсғал
мыяз <i>ир.</i>	ييزا	пийаз
мээнет, мейнет <i>ар.</i>	محنت	мәһнәт
мээнеткеч <i>ар.-ир.</i>	محنت کش	мәһнәткеш (мәһнәт — эм-гек, азап, кеш — тар-туу)
мээр, мейир <i>ир.</i>	مهر	мәһр
мээр чөп <i>ир.-кырг.</i>	مهرچوب	мәһр чөб (мәһр — сүйүү + чөп)
мээрбан, мээрман, мейнр-ман <i>ир.</i>	مهربان	мәһрәбан (мәһрә — сүйүү, бан — чы)
мээримпаз <i>ир.</i>	مهرباز	мәһрәбаз (мәһрә — сүйүү, баз — чыл)

Н

наабай <i>ир.</i>	نانوای	нанваи
наабайкана <i>ир.</i>	نانواخانه	нанвохәне (нанво — нап-чы, хәне — үй)
наадан <i>ар.</i>	نادان	надан
наал <i>ар.</i>	نعل	нал
наалат <i>ар.</i>	لعتن	лә'нәт
наалатчы <i>ар.-ир.</i>	لعتنی	лә'нәтн
наалы <i>ир.</i>	ناله	нале
наам <i>ир.</i>	نام	нам
наама I <i>ар.</i>	عامه	аммә
наама II <i>ар.</i>	نوا	нәва
наама III <i>ир.</i>	نامه	намә

НААМАРТ

380

наамарт <i>ир.</i>	نامرد	намэрд (на — эмес, мэрд — эр)
наар <i>ир.</i>	ناهار	наһар
нааразы <i>ир.-ар.</i>	ناراضی	наразн (на — эмес, разн — макул)
нааумүт <i>ир.-ар.</i>	نامید	наомид (на — эмес, мид — тилек)
набаптык <i>ир.-кырг.</i>	ناباب	набаб (набаб — ылайыксыз, жараксыз + .лык)
набат <i>ар.</i>	نبات	набат
набаттуу <i>ар.-кырг.</i>	نابات	энабат (энабат — кадыр + .луу)
наби, нап <i>ар.</i>	نافع	нафэ
набыт <i>ир.</i>	نابود	набуд
навада <i>ир.</i>	مبادا	мэбада
навайин <i>ар.</i>	نواين	ноулин
нагыра, нагара <i>ар.</i>	نغاره	нэгаре
наесеп, найынсап <i>ир.-ар.</i>	ناانصاف	на энсаф (на — эмес, энсаф — алк)
наети, наяты <i>ар.</i>	نهايت	наһайат
наз <i>ир.</i>	ناز	наз
назар <i>ар.</i>	نظر	нэзэр
назик <i>ир.</i>	نازك	назок
назир <i>ар.</i>	نذر	нээр
най <i>ир.</i>	نای	най
найза <i>ир.</i>	نيزا	нэйзэ
найзакер <i>ир.</i>	نيزه کار	нэйзэкар (нэйзэ — как, кар — чы)
найип, найып <i>ир.</i>	نائب، نایب	найеб, наэб
найранбаз <i>ир.</i>	نیرنگ باز	нэйрэнгбаз (нэйрэнг — алдамчы, баз — чы)
налүмүт <i>ир.-ар.</i>		на — эмес, умид — тилек
найча <i>ир.</i>	ناچه	найче
нак <i>ар.</i>	فقد	нагд
накер <i>ир.</i>	نکره	нэкэрэ, нэкерэ
накис <i>ир.</i>	ناکس	накэс
накуста, накуште <i>ир.</i>	ناکسته	накэстэ
накшы <i>ир.</i>	نقش	нэгш

381

НАПСИ

накыл <i>ир.</i>	نقل	нэгл
накь I <i>ир.</i>	ناک	нак
накь II <i>ир.</i>	ناک	нак
намаз <i>ир.</i>	نماز	нэмаз
намаз багымдат <i>ир.</i>	نماز بيمداد	нэмаз бамдад (нэмаз — кулчулук, бамдад — эр-теңки)
намаз бешни <i>ир.</i>	نماز بيشينگاه	нэмаз пишингаһ (нэмаз — кулчулук, пишин-гаһ — түшкү)
намаз шам <i>ир.</i>	نماز شام	нэмазшам (нэмаз — кулчулук, шам — күүгүм)
намаз дигер <i>ир.</i>	نماز دیکر	нэмаз дигэр (нэмаз — кулчулук, дигэр — башка)
намаз куптан <i>ир.</i>	نماز خفتن	нэмаз хофтэн (нэмаз — кулчулук, хофтэн — уйку)
намаз жума <i>ир.-ар.</i>	نماز جمعه	нэмаз джом'э (нэмаз — кулчулук, джом'э — чогулуу)
намазгөй <i>ир.</i>	نماز گوی	намазгой
намакул <i>ир.-ар.</i>	نامعقول	наме'гул (на — эмес, ме'гул — көнүү)
намара <i>ар.</i>	نمره	сэмэрэ
нампай <i>ир.</i>	عم پای	һампай (һам — бирге, пай — жүрүү, бут)
намыз, намыс <i>ир.</i>	ناموس	намус
намыскөй <i>ир.</i>	ناموس گوی	намсгой
намыян <i>ир.</i>	هميان	һамнаи
нап, дан <i>ир.</i>	نان	нан
нан <i>ир.</i>	نان	нан
наппар <i>ир.</i>	نان یر	наппар (нан — топоч, пар — канат)
напушта, напүштө <i>ир.-кырг.</i>	ناوېشته	напушидэн
напака <i>ар.</i>	نقچه	нафэга
напат <i>ар.-ир.</i>	نا بود	набуд, вофат, нобуд
напи, нап <i>ар.</i>	نافع	нафэ'
напис <i>ар.</i>	نقېش	нафис
напси <i>ар.</i>	نفس	нафэс

нар <i>ир.</i>	نار	нар
нарбан <i>ир.</i>	ناربان	нардбан
наргия <i>ир.</i>	نارگياہ	наргийаh (нар — эркек, гийаh — чөп)
нарек <i>ир.</i>	نرک	нарек
наристе <i>ар.</i>	نارسيده	нарэсидэ
нарк <i>ир.</i>	نرخ	нэрх
нарпос <i>ир.</i>	نارپوست	нарпуст (нар — анар, пуст — кабык)
нарча <i>ир.</i>	نارچه	нарче
нас I <i>ир.</i>	ناس	нас
нас II <i>ар.</i>	نحس	нахс
насаат <i>ар.</i>	نصيحت	нэснхэт
насаг <i>ир.-кырг.</i>	ناساغ	насаг (на — эмес, саг — соо)
насил <i>ар.</i>	نسل	нэсл
насил, насилбе <i>ар.</i>	نصيب	нэсиб
насия, насыя <i>ар.</i>	نسيه	нэсье
насият, насыят <i>ар.</i>	نصيحت	насихат
наспуруш <i>ир.</i>	ناس فروش	наспуруш (нас — насы- бай, фуруш — сатуучу)
насталик <i>ар.</i>	نستعليق	настэ'лиг
натуура <i>ир.-кырг.</i>	ناتورا	на — эмес
натыйжа <i>ар.</i>	نتيجه	нэтидже
наху <i>ар.</i>		нэһв
начар <i>ир.</i>	ناچار	начар
нашаа, наша <i>ир.</i>	نشاء	нэша
нашват, нашпурт <i>ир.</i>	نشوة	нэшвэт
наштар <i>ир.</i>	نشتار	нэштэр
не <i>ир.</i>	نا	на
небире, небере <i>ир.</i>	نبيره	нэбирэ
непада, непалам <i>ир.</i>	نياده	небаде, мубаде
нет <i>ар.</i>	نيت	нийһнэт
нетти калыс <i>ар.-ир.</i>	نيت خلوصي	нийһнэт холус (нийһнэт — тилек, холус — чын)

нике <i>ар.</i>	نكاح	нэкаh
никеп кутпа <i>ар.</i>	نكاحي خطبه	нэкаh хотбэ
нишалда <i>ар.</i>	نيشالدا	нишалда
нияз, няз <i>ир.</i>	نياز	нийаз
нов, ноо <i>ир.</i>	ناو	нав
ногол, ноола <i>ир.</i>	نهال	нэһал
нокот I <i>ар.</i>	نقطه	ногтэ
нокот II <i>ир.</i>	نخود	ноход
нокотек <i>ир.</i>	نخوته (ك)	ноходтэк
нонок <i>ир.</i>	نوناق	пунак
ноо <i>ир.</i>	ناو	нав
нооват, нөөмөт <i>ар.</i>	نوبت	наубэт
ноода, новда <i>ир.</i>	نوده	ноудэ
ноолу <i>ар.</i>	نولا	ноула
ноопаз, оопаз <i>ир.</i>	نوس	ноувас
ноопалаң <i>ир.</i>	نوپلنگ	ноупэлнг
нооруз <i>ир.</i>	نوروز	нэвроз (нэв — жаны, роз — күн)
ноот I <i>ир.-ар.</i>		набуд, моут
ноот II <i>ир.</i>	نابت	набэт
нооту <i>ир.</i>	ماهوت	маһут
нооча <i>ир.</i>	نوجه	ноуче
нокөр <i>ир.</i>	نوکر	поукэр
нукура <i>ар.</i>	نقره	ногрэ
нукус <i>ар.</i>	نقضى	нэгэ
нун <i>ар.</i>	ن	нун
нур I <i>ар.</i>	نور	нур
нур II <i>ар.</i>	حور	хур
нургунча <i>ар.-ир.</i>	نورغونچه	нур — бейиш кызы, гун- ча — гүл
нуска <i>ар.</i>	نسخه	носхэ

ныл *ар.*
ным *ир.*
нымжан *ир.*
нысап *ар.*
нышаан *ир.*
ныяз *ар.*
нээт, ннет *ар.*

نيله
نم
نيمجان
انصاف
نشان
نيازا
نيت

ниле
нэм
нимджан (ним — жарым,
джан — тын)
энсаф
нэшап
нийаз
нийийэт

О

о *ар.*
оба *ар.*
обозо *ир.*
обозгер *ир.*
обол, оболу *ар.*
обон *ир.*
оброй *ир.*
обуз *ар.*
обурак *ар.*
овлад *ар.*
озуйпа *ар.*
ойрон *ир.*
око *ар.*
окуя *ар.*
олдо *ар.*
олдо-бүлдө *ар.*
олдо үй *ар.*
олуя *ар.*
олуят *ар.*
олуя заада *ар.-ир.*

و
وباء
اوازه
واذير
اول
امنگ
آبرو
حوض
ارواخ
اولاد
وضيفه
ويران
وقعه
وقعه
الله
والله بالله
الله هو
اوليه
اوليت
اوليه زاده

вав
вэба
авэзэ
вазир
эввэл
аһэнг
аб(э)ру (аб — суу, ру —
бет)
хоуз
эрваһ
оулад
вээнфэ
вэйран
вэр'э
вэгнэ
аллаһ
оллаһи биллаһи
аллаһху (аллаһ — кудай,
хү — ушул)
эввэлиһе
оулийэт
эввэлиһэтзадэ (эввэ-
лийэт — ыйык, заде
— уулу)

омийли, оомийли *ар.*
оож, оож ал *ар.-кырг.*
оокат *ар.*
оолот, овлад *ар.*
оолу *ар.*
оомат *ир.*
оорук *ар.*
оп *ир.*
оп майда *ир.*

آمين
حوايچ
اقوات
اولاد
آمد
وراء
كوب
كوب میده

амин
һавайедж
ағват
эвлад
һоули
амэд
вэра
күб
күб мөйдэ (күб — сок,
мөйдэ — күкүм)
вэфа
вэфат
пабусы
рузгар (руз — күн, гар —
ниш)
рузе
руһ (руһ — жан, көптүк
түрү — арвок)
руй
руй мал (руй — бет, мал
— таандык)
рубэру (руй — бет, бэ —
ме)
роушән
мийан (мийан — орто)
руз ноу (руз — күн, ноу
— жаңы)
вэсмэ
вэспийэт
вэтэн

وفا
وفات

يا بوسی
روزگار

روزه
روح

روی
روی مال

روبه رو
روشن

میان
روزنو

وسمه
وضیت

وطن
Ө

өкмөт, өкүмөт *ар.*
өкүл *ар.*
өкүм *ар.*

حکومت
وکيل
حکم

һөкүмөт
вәкил
һәкәм

ӨКҮМДАР

өкүмдар *ар.-ир.*
өл *ир.*
өмүр *ар.*
өнөр *ар.*
өнөр жай *ир.*
өнөркана *ир.*
өнөрман *ир.*
өнөрпоз *ир.*
өөк *ар.*

حكم دار
حول
عم
هنر
هنر جاي
هنر خانه
هنر مند
هنر باز
واقع

həkəmdar (həkəm — бий-
лик, дар — бар)
hoуле
омр
honər
honərdжай (honər — ке-
сип, джай — орун)
honərxane (honər — ке-
сип, хане — үй)
honərmənd (honər — ке-
сип, мənd — иштөөчү)
honər баз (honər — ке-
сип, баз — чыл)
вагə

П

паана *ир.*
паани *ар.*
паанай *ир.*
паанек *ир.*
пада *ир.*
падар *ир.*
падыша *ир.*
пай *ир.*
пайабзал *ир.*
пайвант *ир.*
пайгамбар *ир.*
пайда I *ир.*
пайда II *ар.*
пайдагер *ар.-ир.*
пайдакеч *ар.-ир.*
пайдубал *ир.*
пайыз *ар.*
пайла *ир.-кырг.*

پناه
پناه
پناه
فاني
پاده
پدر
پادشاه
پای، بی
پافزار
پیوند
پیغمبر
پیدا
پایده، فایده
فایده کن
فایده کش
پی دیوار
فایض
پای

pənaħ
pənaħ
pənaħ
фани
падə
пəдəр
падəшаħ
пəй, пай
пəəфзар (па — бут, əф-
зар — кийиле турган)
пəйгəмбəр
пəйда
файелə, фəəдə
файелəгəр (фарйелə —
кирешə, гəр — чыл)
файелəкəш (файелə — ки-
решə, кəш — чыл)
пайдинвар (пай — түп, ди-
вар — дувал, керегə)
файез
пол (пой — из, бут —
ла)

386

387

пайлек *ир.*
пайса *ир.*
пайтаба *ир.*
пайча *ир.*
пайым *ир.*
пайыр, байыр *ар.*
пак *ир.*
пакат, бакат *ир.*
пакиза *ир.*
пакса *ир.*
пал I *ар.*
пал *ир.*
палаз *ир.*
палакман *ир.*
палац I *ир.*
палац II *ир.*
палаван *ир.*
палек II *ир.*
палек III *ар.*
палит *ир.*
палоо *ир.*
пан I *ар.*
пан II *ир.*
панди, пант *ир.*
панжа *ир.*
панжа башы *ир.-кырг.*
панжара *ир.*
панжи *ир.*
пани, фани *ар.*
паныз *ар.*

پيشالک
پيسه
پا تا به
پاچه
فهم
باين
پاک
فقط
پاکيزه
فال
پاليز
پلاس
فلاخن
پلنگ
پلنگ
پهلوان
فلک
فلک
پليد
پلاو
فن
پن
پند
پنجه
پنجه
پنجري
پنجی
فانی
فانوس

пəйнак
пайсə
патабə (па — бут, табə
— ороо)
пачə
фəһим
байер
пак
фəғəт
пакизə
пəхсə
фал
пализ
пəлас
фəлахон
пəлєнг
пəлəнг
пəһлəван
фəлəк
фəлəк
пəлнд
пəлоу
фэн
пэн
пəнд
пəнджə
пəнджə (пəнджə — элүү
башы)
пəнджəрə
пəнджєн
фани
фанус

ПАНЫЗ

ПАҢСАТ

пансат ир.	پانصت
пар I ир.	پر
пар II ир.	پر
пара I ир.	پاره
пара II ир.	پاره
парак ир.	پررك
паракор ир.	پراخوار
паранда ир.	پرندە
паранжы ир.	فرنچى
парасат ар.	فرست
парбана ир.	پروانه
парбадигер ир.	پروردگار
парва ир.	پروا
парвайиш ир.	پرووش
парваначы ир.-кырг.	پروانه چى
парда ир.	پرده
пардаз ир.	پرداز
пардан, бардан ир.	پردان
парз, парыз ар.	فرض
парзант, перзент ир.	فرزند
парк ар.	فرق
парма ир.	پرماه
пармал ир.	پر بال
парман ир.	فرمان
париаша ир.	پرېشه
парпырак ир.	پديدك
парт, пат ир.	پررك
партал ир.	پرتال
парча ир.	پارچه
пас I ир.	پست

388

пансэд — беш жүз
пор
пэр
парэ
парэ
пэррек
парэхар (парэ — жем, хар — сүйүү)
пэрэндэ
фэрэнджи
фэрэсат
пэрванэ
пэрвэрдэгар
пэрва
пэрвэрэш
пэрванэчы
пэрдэ
пэрдаз
пордан
фэрз
фэрзэнд
фэрг
пэрмах
парбал (пэр — канат, бал — чалгын)
фэрман
пэр пэш(ш)е [пэр — ка- нат, пэш(ш)е — чир- кей]
бэдбэдэк — шамал
пэрэк
портал
парче
пэст

389

пас II ар.
пасан ир.
патир I ир.
патта ир.
паттайы ир.
пахта ир.
пахтазар ир.
пахтакер ир.
пачек ир.
пашаа ир.
паша ир.
пашакана ир.
пая ир.
пе ар.
пейил ар.
пенде ир.
перзент ир.
пери ир.
перизаада, перизат ир.
периште ар.
пес ир.
песанда ир.
пеш I ир.
пеш II ир.
пеш III ир.
пешене ир.
пешны ир.
пяда ар.
пидия ар.

ПИДИЯ

پاستنگ	пэфэс
پتين	пасанр
پته	пэтэр
پا تتاي	пэгтэ
پخته	паттайн
پخته زار	пэхте
پخته كار	пахта — кебез, зар — луу
پيچك	пахта — кебез, көр — иш- төөчү
پادشاه	пичэк
	падишаһ
	пэш(ш)е
	пэш(ш)ехане [пэш (ш) — чиркей, хане — үй]
پايه	пайе
پ، په	пэ
فعل	фел
بند	бенде
فرزند	фэрзэнд
پرى	пери
پريزاده	перизаде
فرشته	фереште
پيس	пис
پسنده	пэсэндэ
پيش	пиш
پيش	пиш
پيش	пиш
پيشانه	пишанэ
پيشين	пишин
فداء	феда
فديه	фидиһе

ПИКИР

пикир *ар.*
пил *ар.*
пилла *ир.*
пир *ир.*
писте *ир.*
питир *ар.*
пишайван, пешайван *ир.*
пиш кадам, беш кадам *ир.*
пияда *ир.*
пняз *ир.*
пнязы *ир.*
пняла *ир.*
пнянкеч *ар.-ир.*
послок *ир.*
постек *ир.*
постун *ир.*
почок *ир.*
пош, пошт *ир.*
пөк *ир.*
пөөш *ар.*
пул *ир.*
пурсат *ар.*
пушту *ир.*
пык *ир.*

فكر
فيل
يله
پى
پسته
فطر

پيشايوان
پيش قدم
پياده
پيازا
پيازه
پياله
پياله كش
پوستك
پوستك
پوستين
پوچاق
پوش
پوك
فاحش
پول
فرست
پوشتي
پينخ

фекр
фил
пэллэ
пир
пэстэ
фетр

пиш өйван (пиш — ал-
дыңкы, өйван — бөлмө)
пиш гөдөм

пийадэ
пийаз
пийази
пийале

пийалекеш (пийале —
пьяный, кеш — чыл)

пустак
пустак
пустин
пучаг
пуш
пук
фаһиш
пул
фурсат
пушти
пих

Р

раазы *ар.*
раакат *ар.*
рабат *ар.*
рабаят *ар.*

راهن
راحت
رابط
روايت

раази
раһәт
рәбт
раваһат

раббн *ар.*
ража *ир.*
райис, ранс *ир.*
райкан *ир.*
райым *ар.*
рам *ар.*
рамазан *ар.*
рамат *ар.*
ранда *ир.*
ранжуу *ир.*
ран *ир.*
рас, ырас *ир.*
расми *ар.*
распаа *ир.*
расул *ар.*
расулулло *ар.*
рахбар *ир.*
рахматн *ар.*
ренжи *ир.*
риваят *ар.*
рисала *ар.*
роошан *ир.*
рубаб *ир.*
рубайн *ир.*
руксат *ар.*
рум, рүм *ар.*
рух *ар.*
руханий *ар.-ир.*
рухний *ар.-ир.*
рүк *ар.*

رَب
ريجه
رئيس
ريخان
رحم
رمضان
رمت
رنده
رنج
رنگ
راست
رسمي
رسوا
رسول
رسولاله
رهبر
رحمتي
رنج
روايت
رساله
روشن
رباب
رباعي
رخصت
رومي
روح
روحا
روحي
ركوع

рәб(б)
ридж
рәйс
райһан
рәхм
рәмәл
рәмәзан
рәмәт
рәндэ
рәндж
рәнг
раст
рәсми
росва
расул
расулоллаһ
раһбәр
раһмәт
рәндж
рәвайһат
рәсәлэ
роушан
робаб
робан
рохсәт
руми
руһ (руһ — жап, көптүк
түрү — эрваһ)
руһан
руһи
року'

сааба I ар.	صباحه	cəhəbə
сааба II, саба ар.	صباح	cəbahi
саада ир.		содде
саадат ар.	سعادت	сəədət
саадык, садык ар.	صادق	садəғ
саал ар.	سهل	сəhl
саар ар.	سحر	cəhər
саат II ар.	ساعت	саəт
сааттама ар.-ир.	ساعت نما	саəт нəма (саəт — тетик, нəма — көрсөтүүчү)
сабак ар.	سبق	сəбəғ
сабат ир.	سواد	сəвəд
сабиз ир.	سبزی	сəбзи
сабий ар.	صبی	сəби
сабыр ар.	صبر	сəбр
савал ар.	سؤال	суал
сагана ар.	صحنه	сəhnə
сагаса ир.	زاغازه	загаза
сагыр ар.	صفير	сəғир
сад ар.	صی	сад
сада ир.	ساده	сəде
садага ир.	صدقه	сəдəғə
садык ар.	ساديقي	сəдик
саз I ир.	ساز	саз
саз II ир.	ساز	саз
саза I, сазе ир.	سزا	сəза
саза II, сазай ир.	سزا	сəза
сазанда ир.	سازنده	сəзəнде
сайран ар.	سیر	сəйр
сайып ар.	صاحب	cəhəb

сайыпбуруш ар.-ир.	صاحب خروج	сəhəб хорудж (сəhəб — ээ, хорудж — чыгаан)
сайып жамал ар.	صاحب جمال	сəhəб джəмал (сəhəб — ээ, джəмал — сулуу)
сак I ар.	صحت	сар
сак II ир.	ساق	cəhəbə
сакаба I ар.	صحا به	сəхəвəт
сакабат II ар.	سقاوت	сəхрə
сакара ар.	صحرة	сəғт
сакоо ар.	سقط	сəhtiһan
сактыяк ир.	سختيان	сəкүн
сакүн ар.	سگون	сəр
сакъ ир.	سگ	сəхи
сакы ар.	سخي	сəғəт
сакыт ар.	ساقط	сəл
сал ир.	سال	сəлəвəт
салават ар.	صلوات	сəлəбəт (сəлəбəт — шаң + луу)
салабаттуу ар.-кырг.	صلا بت	сəлиғə
салака I ир.	سليقه	сəлам
салам ар.	سلام	сəлам доз (сəлам — тынчтык, доз — тилек)
салам-дуба ар.	سلام دعا	сəлам хəт (сəлам — тынчтык, хəт — жазуу)
салам кат ар.	سلام خط	сəламəт
саламат ар.	سلامت	сəлам кеш (сəлам — тынчтык, кеш — иштөө)
саламкеш ар.-ир.	سلام كش	сəлар
салар ир.	سالار	сəлиғə
салика ир.	سليقه	сəламəлейком (сəлам — тынчтык, əлейком — сага)
салоом əлейкүм ар.	سلام عليكم	сəлтəнəт
салтанат ар.	سلطنت	зəмбил
самбал ир.	زنبيل	сəмболтал
самби тал, сомбу тал	سنبل تال	зəмһəрир
сампар ар.	زمهرير	

самын <i>ир.</i>	صابون	сабун
санташ, санташ <i>ир.-кырг.</i>	سنگ تاش	сәнг таш
сан казына <i>монг.-ар.</i>	سنگ خزينه	сәнг хэзинне (сәнг — казына; хэзинне — мүлк)
санда I <i>ир.</i>	صندل	сәндәл
санда II <i>ир.</i>	صندل	сәндәл
санди <i>ир.</i>	سندی	сәндәди
сандык <i>ер.-ар.</i>	صندوق	сәндүг
сандыкча <i>ар.-ир.</i>	صندوقچه	сәндүгчә (сәндүг — үкөк + -ча)
сәнжап <i>ар.</i>	سنجاب	сәнджаб
санжыра <i>ар.</i>	شجره	шәджәр
санталак <i>ир.-ар.</i>	زن طلاق	зәнтәләг (зәп — аял, тә- лаг — ажырашуу)
сангн <i>ир.</i>	سنگي	сәнгн
сангил <i>ир.</i>	سنگين	сәнгин
сап I <i>ар.</i>	صاف	саф
сап II <i>ар.</i>	صف	сәф
сап III <i>ар.</i>	صاف	саф
сапал I <i>ир.</i>	سفال	сәфал
сапал II <i>ар.</i>	سفلی	софла
сапар I <i>ар.</i>	سفر	сәфр
сапар II <i>ар.</i>	صفر	сәфәр
сапат <i>ар.</i>	صفت	сәфат
сар, сары <i>ир.</i>	سر	сәр
сара <i>ир.*</i>	سارا	сара
сарай <i>ир.</i>	سرائي	сәрай
сарайбан <i>ир.</i>	سرائي بان	сәрайбан (сәрай — има- рат, бан — -чы)
сарамжал <i>ир.</i>	سراجم	сәрэнджам
сарап I <i>ир.</i>	زره	зерех
сарап II <i>ир.</i>	صراف	сәрраф
сарап III <i>ир.</i>	سرزار	сәрроу
саратан I <i>ар.</i>	سرطان	сәрәтан

саратан II <i>ар.</i>	سرطان	сәрәтан
сарбаз <i>ир.</i>	سرباز	сәрбаз (сәр — баш, баз — -чы)
сарбан <i>ир.</i>	سربان	сәрбан (сәрбаш, бан — -чы)
сарбап <i>ир.</i>	زربافت	зәр-бафт (зәр — алтын, бафт — токуу)
сарбар <i>ир.</i>	سرور	сәрвар
саргилдөн, саргерден <i>ир.</i>	سرگردان	сәргәрлан (сәр — баш, гәрлан — айлануу)
сардал <i>ир.</i>	زردار	зәрлар
сардар <i>ир.</i>	سردار	сәрдар (сәр — баш, дар — болуу)
сардек <i>ир.</i>	زردك	зәрдек
саркер <i>ир.</i>	سرکار	сәркар (сәр — баш, кар — -чы)
саркеште <i>ир.-кырг.</i>	زرکش	зәр-кәш (зәр — алтын, кәш — мүчө)
сармерден <i>ир.</i>	سرمردان	сәрмәрлан (сәр — башчы, мәрдан — жигит)
сарп I, сарф <i>ар.</i>	صرف	сарф
сарп II <i>ар.</i>	صرف	сарф
сарпай, сарпайы <i>ир.</i>	سرپاي	сәрпайн (сәр — баш, па- йн — бут)
сар-санаа <i>ир.-кырг.</i>	سر	сәр-баш
сарсан <i>ир.</i>	سرسام	сәрсам (сәр — баш, сам — шиник)
сартараш <i>ир.</i>	سرتاراش	сәртәраш (сәр — баш, тә- раш — алуу)
сархана <i>ир.</i>	سرخانه	сәр(ә)хане
сары I <i>ир.</i>	سار	сәр
сары из. <i>ир.-кырг.</i>	سريز	сәриз
сары карын <i>ир.-кырг.</i>	سري	сәр — чоң, башкы + ка- рын
сатац <i>ир.</i>	سنتگ	сатац
сатил, сатиле <i>ар.</i>	سطل	сәтл
сахна <i>ир.</i>	صحنه	сахне
сахний <i>ар.</i>	سخي	сәхи
сая <i>ир.</i>	سايه	сәйе
саябан <i>ир.</i>	سايه بان	сәйебан (сәйе — көлөкө, бан — луу)
саяк <i>ар.</i>	سياح	сәйһаһ

саякат <i>ар.</i>	سَيَاكَت	сәйаһәт
саяпкер <i>ар.-ир.</i>	صیدکار	сәйдкар (сәйд — куш, кар — маш)
саясат <i>ар.</i>	سیاست	сыйасәт
саясий <i>ар.-ир.</i>		сыйаси
саят <i>ар.</i>	صیاد	сәйһад
себеп <i>ар.</i>	سبب	сәбәб
себепкер <i>ар.-ир.</i>	سببکار	сәбәбкар (сәбәб — шыл-тоо, кар — чы)
себет <i>ар.</i>	سبد	сәбәд
себил <i>ар.</i>	سبیل	сәбил
седеп <i>ар.</i>	صدف	сәләф
сежде, сейде <i>ар.</i>	سجده	сәлжде
сейдене <i>ир.</i>	سه دانه ای	сәданәни (сә — үч, данәни — урук)
сейил <i>ир.</i>	سیل	сәйл
секет <i>ар.</i>	زکات	зәкат
секи <i>ир.</i>	سکو	сәк(к)у
секин <i>ар.</i>	ساکن	сакен
сел <i>ир.</i>	سیل	сәйл
селде <i>ир.</i>	سله	сәлле
селебе <i>ар.</i>		сойуф
сепая <i>ир.</i>	سنه پایه	сәпайе (сә — үч, пайе — бут)
сер <i>ир.</i>	زر	зәр
сер дымак <i>ир.</i>	ستر دماغ	сәрдәмаг (сәр — көп, чоң, дэмаг — көксөө)
сер сабиз <i>ир.</i>	سرسبز	сәрсәбз (сәр — көп, сәбз — зардек)
сер сакал <i>ир.-кырг.</i>	سرساقال	сәрсәгал (сәр — чоң, көп, + сакал)
сер сөөлөт <i>ир.-ар.</i>	ستر صولت	сәр соуләт (сәр — чоң, соуләт — шаң)
сер эсеп, сар эсеп <i>ир.-ар.</i>	سر حساب	сәрһәсаб (сәр — көп, һәсаб — санап)
серап <i>ир.</i>	سیراب	сәраб (сәр — мол, көп, аб — суу)

серт <i>ир.</i>	سرد	сәрд
снан <i>ар.</i>	سیان	сйан
снийдик <i>ар.</i>	شجاع	шоджа'
сирке <i>ир.</i>	سرکه	сәрке
собол <i>ар.</i>	سوال	соал
совда, соода <i>ир.</i>	سودا	соуда
совур <i>ар.</i>	ثور	соур
сом <i>ир.</i>	سم	сәм
соога <i>ир.</i>	سوغه	соугәт
соогат <i>ир.</i>	سوغات	соугат
соодагер <i>ир.</i>	سوداگر	соодагер (соуда — сатык, гәр — чы)
сооп, собоп I <i>ар.</i>	ثواب	сәваб
сооп, собоп II <i>ар.</i>	صواب	сәваб
соопкер <i>ар.-ир.</i>	ثوابکار	сәвабкар (сәваб — изги, кар — иш)
сопу <i>ар.</i>	صوفی	суфи
сопу саадык <i>ар.</i>	صبح صادق	сәбһсәдәг (сәбһ — таң, сәдәг — чыныгы)
сопут <i>ир.</i>	سفید	сәфид
сото <i>ир.</i>	سوته	сәте
сөөлөт <i>ар.</i>	صولت	соуләт
сөөмөт, сукбат <i>ар.</i>	صحبت	сәһбәт
сөпөт <i>ир.</i>	سفید	сәфид
субханалла <i>ар.</i>	سبحان الله	сәбһанәллаһ (сәбһан — мактоо, әллаһ — жара-туучу)
суз, сус <i>ир.</i>	سست	сәст
сукан <i>ир.</i>	سختن	сәхән
сулп, суп <i>ир.</i>	سورب	сүрп
сулп <i>ар.</i>	صلب	сулб
султан <i>ар.</i>	سلطان	солтан
султанзаада <i>ар.-ир.</i>	سلطانزاده	солтанзадә (солтан — аким, задә — бала)
суп, сурп <i>ир.</i>	سوپ	суб

супа ир.	صفه	сәфп
супаа ар.	صباح	сәбаһ
супара, супура, сурпа ар.	سفره	софрә
сур ар.	صور	сур (көптүк түрү — сүрөт)
сурнай ир.	سورنا	сурна, зурна
сурпа ар.	سفرا	софәра
сутум, сутун ир.	ستون	сотун
сүзөк ир.	سوزاك	сүзак
сүкүт ар.	سكوت	сокүт
сүмбө ир.	سنبه	сомбә
сүмбүлө ир.	سنبيله	сомбеле
сүннөт, сүннөт ар.	سنت	соннөт
сүрө ар.	سوره	сурә
сүрөт ар.	صورهت	сүрәт
сүт ар.	سود	суд
сүткөр ар.-ир.	سودخوار	судхар (суд — өсүм, хар — чыл)
	صديق	сыдык
	سحر	сәһр
	سم	сом
	سماب	сәмаб (сәм — күмүш, аб — суу)
	سم تراش	сом тәраш (сом — туяк, тәраш — жонуу)
	سينه	сәнә
	سين	син
	سنج	сәнлж
	صنف	сәнф
сыпай I ир.	سپاهي	сәпәһи
сыпай, сепая II ир.	سه پايه	сәпәйе (сә — үч, пәйе — бут, аяк)
сыпайчы I ир.-кырг.	سپايچي	сәпәйечп (сә — үч, пәйе — бут, аяк + -чы)
сыпайчы II ир.-кырг.	سپاهيچي	сәпәһичп (сәпәһи — чөрүү + -чы)
сыпат ар.	صفت	сефат

сыр I ар.	سر	сәр (р) — жашырын
сыр II ир.	سر	сәр
сыр жебе ир.-кырг.	سرجه به	сер + жебе
сыр найза ир.	سر نيزه	сәр нәйзе (сәр — учтуу, нәйзе — каска)
сырат көпүрөө ар.-ир.	سرط كوفرك	сэрат куфраһ — (сэрат — жол, куфраһ — көпүрө)
сыра, мире ир.	ذره	зәрре
сырач, чыраш ар.	سیراج	сәрачп
сыргак ир.	سرغاق	сиргак
сырдана ар.-ир.	سردانا	сәрдана (сәрд — жашырын, дана — белгилүү)
сырттан ир.	سرطان	сәртлан
сыя ир.	سیاه	сийаһ
сыяк ар.	سیاق	сийағ
сыяпат ар.	ضیافت	анпафәт
сээр I ир.	زر	зер

Т

таажы ир.	تاج	тадж
таажыдар ир.	تاجدار	тадждар (тадж — баш кийим, дар — луу)
таазим ар.	تعظيم	тәәзом
таала ар.	تعالی	тәәла
таалай ар.	طالع	таали
таалим, таалым ар.	تعلیم	тә'лим
таалим-тарбия ар.	تعلیم تربیه	тә'лим-тәрбия (тә'лим — үлгү, тәрбия — асыроо)
таамил ар.	تمول	тәмаввал
таан, таандык ар.	تعلق	тәәллоғ
таасир ар.	تاثیر	тәәссор
таат-ибадат ар.	طاعت عبادت	таәт-әбадат (таәт — жа-лынуу, әбадат — кулдук)
таба ир.	تابه	табә

табак <i>ар.</i>	طبق	табар
табарик <i>ар.</i>	تبرک	табаррок
табигый <i>ар.-ир.</i>	طبیعی	табный
табигыйат <i>ар.</i>	طبیعت	табнэт
табин, табып <i>ар.</i>	طیب	табинб
табирчи <i>ар.-кырг.</i>	تعیرچی	та'бирчи (та'бир — жоруу + -чы)
табит <i>ар.</i>	طبیعت	табиат
табыстан <i>ир.</i>	تابستان	табэстан (таба — ысык, стан — болуучу)
табгир <i>ир.</i>	طور	тоур
тагара <i>ир.</i>	تغار	тэгар
тагдыр <i>ар.</i>	تقدیر	тэгдир
тажаал <i>ар.</i>	دجال	дэджал
тажибит <i>ар.</i>	تجوید	тэджвид
тажрыйба <i>ар.</i>	تجربه	тэджробэ
таза, тазза <i>ир.</i>	تازه	тазэ
тазия, тажня <i>ар.</i>	تعزیه	тэ'эние
тазмал <i>ир.</i>	دستمال	дэстмал (дэст — кол, мал — жоолук)
тазы <i>ир.</i>	تازی	тази
тай <i>ир.</i>	تای	тай
тайкар <i>кырг.-ир.</i>	تایخ	хэр — эшек
тайпа, тайпы I <i>ар.</i>	طائفه	таэфе
тайпы II <i>ар.</i>	طایفه	тайефе
так <i>ир.</i>	طاق	тар
так, такты <i>ар.</i>	تخت	тэхт
так <i>ир.</i>	داغ	дар
така <i>ар.</i>	طاقه	таге
такаат, такат <i>ар.</i>	طاقات	тагэт
такне <i>ар.</i>	تکيه	такне
таклип, таклипп <i>ар.</i>	تکلیف	таклиф
такман <i>ир.</i>	تخمان	тэхман

такмин I <i>ар.</i>	تخمینی	тэхминн
такмин II <i>ар.</i>	تخمینی	таамин
такса <i>ир.</i>	تخسه	тэхсе
таксым <i>ар.</i>	تقسیم	тэгсим
таксыр <i>ар.</i>	تقصیر	тэгсир
такта, так <i>ар.</i>	تخت	тэхт
такта кат <i>ир.-ар.</i>	تخته خط	тэхта хэт (тэхтэ — калак, хэт — жазуу)
тактай <i>ир.</i>	تخته	тэхтэ
тактапос <i>ир.</i>	تخته پوست	тэхтэпуст
такыба <i>ар.</i>	تقوا	тэгва
такык <i>ар.</i>	تحقیق	тэһгир
такылет <i>ар.</i>	تخلیه	тэхэллод
такыя <i>ар.</i>	طاقیه	тэһние
такъ I <i>ир.</i>	تاك	так
такъ II <i>ир.</i>	تك	тэк
талак <i>ар.</i>	طلاق	тэлар
талак байын <i>ар.</i>	طلاق باين	тэлар байин (тэлар — ажырашуу, байин — ачык далылдүү)
талак кат <i>ар.</i>	طلاق خط	тэлар хэт (тэлар — ажы- рашуу, хэт — күбөлүк кагаз)
талап <i>ар.</i>	طلب	тэлэб
талапкер <i>ар.-ир.</i>	طلبکار	тэлэбкар (тэлэб — тилек, кар — чы)
талгат <i>ар.</i>	طلعت	тэлэт
талкак <i>ар.</i>	تعلق	тааллук
талкы <i>ар.</i>	تلخ	тэлх
талмуд <i>ар.-байыркы иу- дейче</i>	تمام	талмуд — окуу, үйрөнүү
тамам <i>ар.</i>	تمام وقت	тэмам
тамамат <i>ар.</i>	تمام وقت	тэмам(э) вэгт (тамам — бардык, вэгт — мезгил)
тамаша <i>ар.</i>	تماشا	тэмаша
тамашакеч <i>ар.-ир.</i>	تماشا کیش	тэмашакэш (тэмаша — оюп, кэш — чыл)

ТАМАШАКӨН

402

тамашакоё ир.-ар.	تماشا كۆي	тәмәшагөй (тәмәша — оюн, гөй — чыл)
тамашакоёр ар.-ир.	تماشا خوار	тәмәшахар (тәмәша — оюн, хар — чы)
тамбур ир.	طنبور	тәмбур
тамсил ар.	تمثل	тәмсал
тамыз ир.	تموز	тәм(м)уз
тан ир.	تن	тән
танап ар.	طناب	тәнаб
танапис ар.	تنفس	тәнаффос
тантана ар.	طنطنه	тәнтане
тап ир.	تنگ	тәпг
тәпгә макшар, тәпдә макшар ир.-ар.	تنگي محشن	тәпг мәшәр (мәшәр — майдан)
тәпгәт ар.	تنقيد	тәпгид
тап I ир.	تاب	таб
тап II ир.	تاب	таб
тап III ир.	تاب	таб
тапанча ир.	تپانچه	тәпанче
тапкычта ар.-кырг.	تپش	тәптинш
тапсир ар.	تپسر	тәфсир
таптинш ар.	تپش	тәфтинш
тәрәба, тәрәбих ар.	تراويح	тәрәвһи
тәрәж ар.	تاراج	тәрәдж
тәрәза ир.	ترازو	тәрәзу
тәрәза-минзәм ир.-ар.	ترازو ميزان	тәрәзу-минзән
тәрәп ар.	طرف	тәрәф
тәрәпапан ир.	تره پرهنگ	тәрә-пәрәпг
тәрәпкер ар.-ир.	طوفكير	тәрәф-гир (тәрәф — жак, гир — иш)
тәрәптар ар.-ир.	طرفدار	тәрәф-дар (тәрәф — жак, дар — бар)
таратут ар.	تردد	тәрәддод
тәрәша ир.	تراشه	тәрәше

403

тәрәчта ир.-кырг.	تراشتا	тәрәш (тәрәш — сүрүү, кыруу + -ла)
тәрбия ар.	تربيه	тәрбия
тәржыма ар.	ترجمه	тәржоме
тәржымал, тәржымаал ар.		тәрджом-һал (тәрджом — которүү, һал — турмуш)
тәриз ар.	طرز	тәрт
тәрийка ар.	طريقه	тәринге
тәркеш ир.	ترشك	тәршәк
тәркы дүнүлә ар.	ترك دنيا	тәрк дунля (тәрк — көчүү, дунля — жаратылыш)
тәрпн ар.	ترفع	тәрфин'
тәрса ир.	ترسا	тәрса
тәртин ар.	ترتيب	тәртинб
тәрых ар.	تاريخ	тәрих
тәрыхый ар.-ир.	تاريخي	тәрихи
тәслим ар.	تسليم	тәслим
тәспн ар.	تسبيح	тәсбий
тәстык ар.	تصدیق	тәсдиң
тәхилит ар.	تحليل	тәхлит
тәхман ир.	تخمان	тәхман
тәш бараң кырг.-ир.	باران	баран — жамгыр
тәш чырак кырг.-ир.	تاش چراغ	чәрағ — шам
тәшбийкат ар.	تپليغات	тәблиғат
тәшкил ар.	تشكيل	тәшкил
тәшпнш, тәшпнш ар.	تشوش	тәшпнш
тәштек ир.	طشتك	тәштәк
тәштит ар.	تشديد	тәшдид
тәяр ир.	تيار	тияр
тәз ир.	تيز	тиз
текебер ар.	تكبير	тәкәббөр
текил, текилмат ар.	تكيه	тәкйе

ТЕКИЯ

ТАМАШАКӨЙ

402

тамашакей <i>ир.-ар.</i>	تماشاگوي	тэмашагөй (тэмаша — оюн, гөй — чыл)
тамашакор <i>ар.-ир.</i>	تماشاخور	тэмашахар (тэмаша — оюн, хар — чы)
тамбур <i>ир.</i>	طنبور	тэмбур
тамсил <i>ар.</i>	تمثل	тэмсал
тамыз <i>ир.</i>	تموز	тэм(м)уз
тан <i>ир.</i>	تن	тэн
танап <i>ар.</i>	طناپ	тэнаб
танапис <i>ар.</i>	تنفس	тэнаффос
тантана <i>ар.</i>	طنطنه	тэнтэне
тап <i>ир.</i>	تنگ	тэнг
тангы макшар, танды макшар <i>ир.-ар.</i>	تانگی محشن	тэнг мэншэр (мэншэр — майдан)
тангыт <i>ар.</i>	تنقيد	тэнгид
тап I <i>ир.</i>	تاب	таб
тап II <i>ир.</i>	تاب	таб
тап III <i>ир.</i>	تاب	таб
тапанча <i>ир.</i>	تپانچه	тэпанче
тапкычта <i>ар.-кырг.</i>	تفتش	тэфтиш
тапсир <i>ар.</i>	تفسر	тэфсир
таптиш <i>ар.</i>	تفتش	тэфтиш
тараба, тарабах <i>ар.</i>	تراويج	тэрэвиһ
тараж <i>ар.</i>	تاراج	тарадж
тараза <i>ир.</i>	ترازو	тэразу
тараза-мизам <i>ир.-ар.</i>	ترازو ميزان	тэразу-мизан
тарап <i>ар.</i>	طرف	тэрэф
тарапаран <i>ир.</i>	تره پرهنگ	тэрэ-пэрэнг
тарапкер <i>ар.-ир.</i>	طوفگير	тэрэф-гир (тэрэф — жак, гир — иш)
тараптар <i>ар.-ир.</i>	طرفدار	тэрэф-дар (тэрэф — жак, дар — бар)
таратут <i>ар.</i>	تردد	тэрэдлод
тараша <i>ир.</i>	تراشه	тэраше

403

тарачта <i>ир.-кырг.</i>	تراشتا	тараш (тараш — сүрүү, кыруу + -ла)
тарбия <i>ар.</i>	تربيه	тэрбийэ
таржыма <i>ар.</i>	ترجمه	тэрджоме
таржымал, таржымаал <i>ар.</i>		тэрджомэһал (тэрджомэ — которуу, Һал — турмуш)
тариз <i>ар.</i>	طرز	тэрз
тарийка <i>ар.</i>	طريقه	тэриге
таркеш <i>ир.</i>	ترشك	торшэк
таркы дүнүйө <i>ар.</i>	ترك دنيا	тэрк дунйа (тэрк — көчүү, дунйа — жаратылыш)
тарпи <i>ар.</i>	ترپيع	тэрфи'
тарса <i>ир.</i>	ترسا	тэрсa
тартип <i>ар.</i>	ترتيب	тэртиб
тарых <i>ар.</i>	تاريخ	тарихи
тарыхый <i>ар.-ир.</i>	تاريخي	тэслим
таслим <i>ар.</i>	تسليم	тэсбиһ
таспи <i>ар.</i>	تسبيح	тэсдиғ
тастык <i>ар.</i>	تصديق	тэхлит
тахилит <i>ар.</i>	تحليط	тэхман
тахман <i>ир.</i>	تخمان	баран — жамгыр
таш бараң <i>кырг.-ир.</i>	باران	чарағ — шам
таш чырак <i>кырг.-ир.</i>	تاش چراغ	тэбляғат
ташбыйкат <i>ар.</i>	تبليغات	тэшкил
ташкыл <i>ар.</i>	تشكيل	тэшвиш
ташпиш, ташвиш <i>ар.</i>	تشوش	тэштэк
таштек <i>ир.</i>	طشتك	тэшдид
таштит <i>ар.</i>	تشديد	тийар
таяр <i>ир.</i>	تيار	тиз
тез <i>ир.</i>	تيزا	тэкаббор
текебер <i>ар.</i>	تكين	тэкле
текия, текиямат <i>ар.</i>	تكيه	

ТЕКИЯ

текмат <i>ир.</i>	تك بندە	тэкбэнд — олоң, басма- йыл
текирер <i>ар.</i>	تكرار	тэкрар
текче <i>ир.</i>	طاقچه	тагче
тен, тене <i>ир.</i>	تن، تنه	тән, тәнә
терезе <i>ир.</i>	دریچه	дэридже
терит <i>ар.</i>		тәһрәнг
тесне <i>ар.</i>	طلسیم	тасбих
тесте <i>ир.</i>	دسته	дәсте
тестнер <i>ир.</i>	دستیاز	дәст-һар (дәст — кол, һар — жолдош)
теше I <i>ир.</i>	تیشه	тише
тинке <i>ир.</i>	تیكه	тинке
тил I <i>ир.</i>	دل	дел
тил азар <i>кырг.-ир.</i>	دلزار	дел-азар (дел — көңүл, азар — ыза)
тилле <i>ир.</i>	طلا	тәлә
тилсим <i>ар.</i>	طلسیم	телсем
тиш кал <i>кырг.-ир.</i>	تشی قال	ғал
тобо <i>ар.</i>	توبه	тоубэ
тобокел <i>ар.</i>	توكل	тәвәккол
тобоп <i>ар.</i>	طواف	тәваф
тогоол <i>ар.</i>	تقابل	тәғабол
тозок <i>ир.</i>	دوزخ	дузэх
тозоку <i>ир.</i>	دوزخی	дузэхп
токонаалат <i>ар.</i>	تقی لغنت	тәғи лә'пәти
токсаба <i>ар.</i>	توقسابه	тоғсабе
тоомат <i>ар.</i>	تهمت	тоһмәт
тооп <i>ар.</i>	طواف	тәвваф
тоорат <i>ар.</i>	تورات	тоурат
тоосун, торсун <i>ир.</i>	توسن	тоусән
тоос <i>ар.</i>	طواس	таоус
топон <i>ар.</i>	طوفان	туфан

топу <i>ир.</i>	دبه	дәббе
топук <i>ар.</i>	توفیق	тоуфиг
тоту <i>ир.</i>	طوطی	тути
төлө, дөлө <i>ир.</i>	تل	тәлл
төндүрүү <i>ир.</i>	تندرو	тәндуруу
тугуян <i>ар.</i>	طغیان	тоғйан
тукаба <i>ир.</i>	دوخانه	духабе
тукум <i>ир.</i>	تخم	тохм
тумар <i>ар.</i>	طومار	тумар
тунуке <i>ир.</i>	تونیکا	тунике
туруп, турп <i>ир.</i>	ترب	тор (р) б
тут <i>ир.</i>		тут
туушар <i>ир.</i>	دچار	дочар
түпөйүл <i>ир.-ар.</i>	دوفعل	ду фе'л (ду — эки, фе'л — ой)
түрпү <i>ир.</i>	تربی	торпи
тык <i>ир.</i>	تیغ	тығ
тээ <i>ар.</i>	تا، تا	тэ

У

убаажы, убажы <i>ар.</i>	وجه	вәджһ
убада <i>ар.</i>	وعده	вә'д
убажип <i>ар.</i>	وجب	вәджәб
убазир <i>ар.</i>	وزیر	вәзир
убайым <i>ар.</i>	وهم	вәһм
убак, убакыт <i>ар.</i>	وقت	вәғт
убал <i>ар.</i>	وبال	вәбал
убалий <i>ар.</i>	والی	вали
убара <i>ир.</i>	اواره	аварә
угут <i>ир.</i>	وغوت	оғут
удайчы, үдөйчү <i>ир.</i>		һоудәдж

УЖДАП

406

уждан <i>ар.</i>	وجدان	водждан
ужут <i>ар.</i>	وجود	воджуд
укук <i>ар.</i>	حقوق	хогуф
улама <i>ар.</i>	علماء	олэма
умай эне <i>ар.-кырг.</i>	امى	омми
умач <i>ир.</i>	اماج	амадж
умаш, маш <i>ир.</i>	ماش	маш
упат <i>ар.</i>	وفات	вофат
ур <i>ар.</i>	حور	хур
урмат <i>ар.</i>	حرم	хурмат
уруксат <i>ар.</i>	رخصت	рухсат
урум <i>ар.</i>	رومى، روم	рум
уруят <i>ар.</i>	خریت	хурийлат
уста <i>ир.</i>	استا	оста
устакана <i>ир.</i>	استاخانه	остахане (оста — чебер, хане — үй)
устара <i>ир.</i>	اوسترا	уистра
устат, устаз <i>ир.</i>	استاد	остад
устукан <i>ир.</i>	استخوان	остохан
устун, устум <i>ир.</i>	ستون	сотун
усул <i>ар.</i>	اصول	осул
усул жадит <i>ар.</i>	اصول جديد	осул джэди́д (осул — тартип, джэди́д — жа- ны)
усул кадим <i>ар.</i>	اصول قديم	осул гэди́м (осул — тар- тип, гэди́м — эски)
уч, уш <i>ир.</i>	هوش	хүш
уят-шам <i>кырг.-ар.</i>	ويات شرم	шэрм — уйат

У

үдө <i>ир.</i>	ادا	ада
үдөт <i>ар.</i>	عدد	эдэд
үжөт <i>ар.</i>	حجت	ходжджэт

407

ХАПРИЯТ

үжүрө <i>ар.</i>	حجره	һаджр
үзүр <i>ар.</i>	عذر	озр
үзүр-маазыр <i>ар.</i>	عذر معذور	озр-мә'зур (озр — өтүнүч, мә'зур — жүйө)
үзүр, үсүр <i>ар.</i>	حضور	һозур
үлпөт <i>ир.</i>	الفت	олфэт
үмөт, үммөт I <i>ар.</i>	امت	оммат
үмөт, үммөт II <i>ар.</i>	هممت	һеммөт
үмүт <i>ар.</i>	اميد	умид
үмүткер <i>ар.-ир.</i>	اميدكار	умидкар (умид — дама, кар — иш)
үңкүр-наңкир <i>ар.</i>	منكر ناكير	монкер накир
үпү <i>ар.</i>	غفر	эфв
үрөй I <i>ир.</i>	روئ	руй
үрөй II <i>ар.</i>	روح	руһ
үрүм <i>ар.</i>	روم	рум
үсүр <i>ар.</i>	حضور	һозур
үт <i>ар.</i>	حوت	һут
үү! <i>ар.</i>	هو	һу
үшүр, ошүр <i>ар.</i>	عشن	әшир

Ф

фарыз <i>ар.</i>	فرض	фэрз
фе <i>ар.</i>	ف	фе
фитне <i>ар.</i>	فتنه	фетне

Х

хада <i>ир.</i>	خاده	һадлә
хазрет <i>ар.</i>	حضرت	һазрәт
хайин <i>ар.</i>	خائن	хәэн
хайрият <i>ар.-ир.</i>	خيريت	хайрийат

ХАЛ

хал *ар.*халат *ар.-ор.*халва *ар.*хам да *ир.-кырг.*хамам *ир.*хамма, хама *ир.*хамма ликин *ир.*хасаги *ир.*хафиз *ар.*хи *ар.*хикая *ар.*хишава *ир.*хум *ир.*хуник *ир.*хурият *ар.*хуш *ир.*хынзыр *ар.*

حال

خلعت

خلوا

همدا

حمام

هممه

همه ليکن

حاصلى

حافظ

خ

خكايه

خيش

خم

خنك

حریت

خوش

خننيز

4

чаар, чар *ир.*чааракер *ир.*чаары чыгуу *ир.-кырг.*чабандес *ир.*чабек *ир.*чавадан *ир.*чавли *ир.*чадыра *ир.*чажыра *ар.*чайдөш, чайдоос *ир.*

چار

چار يك كار

جو

چار انداز

چوبك

چمدان

چاولى

چادر

شجره

جاي جوش

hal

хэл'эт

хэлва

hām

hāmam

hāmmē

hāmma likini

has(c) kpi

hafiz

хи

həkaïə

хиш

хом

хоник

хоррийлэт

хуш

хэнзир

чайкана *ир.*чайкор *кырг.-ир.*чак I *ир.*чак II *ир.*чака *ир.*чакалак *ир.*чакан *ир.*чалдыбар *ир.*чалек *ир.*чалыйр, чарыйр *ир.*чаман *ир.*чамадан *ир.*чамбар *ир.*чамгарак *ир.*чанак *ир.*чанар *ир.*чанда *ир.*чандан *ир.*чандыр *ир.*чаң *ир.*чап I *ир.*чап II *ир.*чапакөй *ир.*чапар *ир.*чапезек *ир.*чар, чахар *ир.*чар *ир.*чар көпөлөк *ир.-кырг.*чар ирик *ир.-кырг.*чара *ир.*

چا يخانه

چا يخور

چاق

چاق

چاقا

چقه لاق

چاقان

چارد يوار

چاله

چار ياد

چمن

جامه دان

چنبر

چنبرك

چناق

چنازا

چندى

چندان

چندر

چنگ

چپ

چاب

چابكى

چپر

چاپه زدك

چار چهار

چاره

چرخ

چار

چاره

ЧАРА

чайханэ

чайхор (хор — ичүү)

чағ

чағ

чаға

чәкәлак

чаған

чәһар дивар (чәһар — төрт, дивар — дубал)

чалэ

чәһар-һар (чәһар — төрт, һар — жолдош)

чәмәи

джамә-дан (джамә — кп-им, дан — салгыч)

чәмбар

чәмбәрәк

чәнағ

ченар

чәнди

чәпдан

чәндр

чәңг

чәп

чап

чабоки

чапар

чапэздәк

чар, чәһар

чарэ

чәрх — чырак

чар — төрт

чарэ

чарабжал <i>ир.</i>		чарәфзар
чарайна, чарана <i>ир.</i>	چاراينه	чарайнэ (чар — төрт, ай- нэ — айнек)
чарба <i>ир.</i>	چاروا، چهاربا	чарба (чар — төрт, па — бут)
чарбадар <i>ир.</i>	چاروادار	чәһарвадар (чар — төрт, па — бут, дар — луу)
чарбак <i>ир.</i>	چارباغ	чарбағ
чарбакер <i>ир.</i>	چارباكار	чәһрпакар (чәһр — төрт, па — аяк, кар — иш)
чарбы, чарвн <i>ир.</i>	چربى	чәрби
чардак <i>ар.</i>	چارطاق	чартағ (чар — төрт, тағ — учурма)
чардана <i>ир.</i>	چاردنه	чардәнэ
чардары <i>ир.</i>	چاردارو	чардару (чар — төрт, да- ру — пчиртки)
чарк, чарык <i>ир.</i>	چرخ	чәрх
чаркана <i>ир.</i>	چارخانه	чархане (чар — төрт, ха- не — үй)
чаркап <i>ир.</i>	چارخاب	чархаб
чаркар I <i>ир.</i>	چارخ	чархәр
чаркеш <i>ир.</i>	چركش	челкәш
чаркпалек <i>ир.</i>	چرخ فلک	чәрх фәлек
чарпая <i>ир.</i>	چارپايه	чәһарпайе
чартапа <i>ир.-ар.</i>	چارطرف	чәртәрәф (чәр — төрт, тә- рәф — жак)
чарчы <i>ир.</i>	چرچى	чәрчи
чарык I <i>ир.</i>	چاروغ	чароғ
чарык II <i>ир.</i>	چرخ	чәрх
чарым <i>ир.</i>	چرم	чәрм
чатыр <i>ир.</i>	چتر	чатр
чатыраш <i>ир.</i>	شترنج	шәтрәндж
чачпан <i>ир.</i>	چشم بند، چاچوان	чәшим бәнд
чачтараш <i>кырг.-ир.</i>	سب تراش	сәртәраш (сәр — баш, тә- раш — кыруу)
челрек <i>ир.</i>	چارايك	чәһарйек (чәһар — төрт, йәк — бир)
че <i>ир.</i>	چ	чим
чекез <i>ир.</i>	چكس	чәкис

чекенде <i>ир.</i>	چكندە	чәкенде
чекене <i>ир.</i>	چكنه	чәкене
чекер <i>ир.</i>	چاكر	чәкир
чеки <i>ир.</i>	چككى	чәкеги
чексе I <i>ир.</i>	چكسه	чәксе
чексе II <i>ир.</i>	چكس	чәкс
чекчек <i>ир.</i>	چكچك	чәкчәк
челпек <i>ир.</i>	چلپك	чәлпәк
челгел <i>ир.</i>	چنگال	чәнгал
чепкен <i>ир.</i>	چپكن	чәпкән
четен <i>ир.</i>	چتن	чәтән
чеч <i>ир.</i>	چاش	чаш
чечке, чечкедей <i>ир.</i>	چك	чәк
чечкор <i>ир.</i>	چاش خور	чашкор
чигит <i>ир.</i>	چيگت	чигит
чийне <i>ир.</i>	چنه	чәне
чике <i>ир.</i>	چكه	чәкке
чилбарча <i>ир.</i>	چهل پارچه	чәһлпарчә (чәһл — кырк, парчә — бәлүк)
чилде <i>ир.</i>	چله	чәл(л)е
чилдешир <i>ир.</i>	چله شير	чәл(л)ешир
чилдирма, чилмерден <i>ир.</i>	چلديرمه	чилдирме
чилистен <i>ир.</i>	چلستون	чәлсотун
чилтен <i>ир.</i>	چلتن	чәлтән (чәл — кырк, тән — депә)
чимели <i>ир.</i>	چماله	чомале
чипта <i>ир.</i>		чапитә
чприк <i>ир.</i>	چرك	черк
чиркин <i>ир.</i>	چركن	черкин
чирте <i>ир.</i>	چلپك	чәтайн
чирче <i>ир.</i>	چرچى	чәрчи
чобдор <i>ар.-ир.</i>	چوبه دار	чубеда

чогоол <i>ир.</i>	چغل	чогол
чокмор <i>ир.</i>	شمشير	шэмшир
чом <i>ир.</i>	چول	чоул
чомочо <i>ир.</i>	چماچم	чэмачэм
чоор <i>ир.</i>	چگر	чогор
чоро <i>ир.</i>	چهره	чэһрэ
чотур, чотала <i>ир.</i>	چوته، چوتل	чоте, чотл
чөбө <i>ир.</i>	جوى	джуй
чөжө <i>ир.</i>	جوجه	джоджэ
чөмүч <i>ир.</i>	چومچه	чомче
чөөлү <i>ир.</i>	چاولى	чавли
чөпкат <i>ир.-ар.</i>	چوبخط	чубхэт (т) [чуб — жыгач, хэт (т) — жазуу]
чупки <i>ир.</i>	چونكه	чупке
чүйлүү <i>ир.</i>	چولو	чуле
чүкүрү <i>ир.</i>	چهره‌اي	чэһрээн
чүчпара <i>ир.</i>	چوشبهره	джүшбэрэ
чыгдан <i>ир.-кырг.</i>	چيغدان	чигдан (чиг — чий, дан — койгуч)
чыг <i>ир.</i>	چكه	чекке
чылым <i>ир.</i>	چلم	челем
чылдырман <i>ир.</i>	چيلديرمه	чилдирме
чын I <i>ир.</i>	چين	чини
чынмачын <i>ир.</i>	چين ما چين	чин-ма-чин
чыпар <i>ир.</i>	چنار	ченар
чынарзар <i>ир.</i>	چنارزار (ченар — чынар, зар — өсүүчү)	ченарзар (ченар — чынар, зар — өсүүчү)
чынжыр <i>ир.</i>	ذنجير	зэнджир
чыны <i>ир.</i>	چينى	чини
чырагдан <i>ир.</i>	چراغدان	черагдан (чераг — шам, дан — койгуч)
чырак <i>ир.</i>	چراغ	чераг
чыракпая <i>ир.</i>	چراغ پايه	черагпайе (чераг — шам, пайе — бут)

чыраш <i>ир.</i>	چيراش	чирнш
чырт, чырым <i>ир.</i>	چرت	чэрт
чырыш, чырыч <i>ир.</i>	چيرش	чиреш
чыт <i>ир.</i>	چت	чит
чыт курсак <i>ир.-кырг.</i>	چت قورساق	чит курсак
Ш		
шаа <i>ир.</i>	شاد	шаһ
шаа арык <i>ар.-кырг.</i>		ша' + арык
шаабаз <i>ир.</i>	شاه باز	шаһбаз (шаһ — улук, баз — ылаачын)
шаадат <i>ар.</i>	شهادت	шәһадәт
шаадат наама <i>ар.-ир.</i>	شهادت نامه	шәһадәт-наме
шаазада <i>ир.</i>	شاهزاده	шаһзаде (шаһ — улук, за-де — бала)
шаани <i>ар.</i>	شان	ша'н
шаан-шөкөт <i>ар.</i>	شان شڪوت	ша'н-шкөт (ша'н — көрк, шкөт — даңаза)
шаар <i>ир.</i>	شهر	шәһәр
шаа супа <i>ир.</i>	شاه صيفه	шаһсуфэ (шаһ — чон, су-фэ — текче)
шаа тыт <i>ир.</i>	شاه توت	шаһтут
шабдаалы <i>ир.</i>	شفتالو	шәфталу
шавоп <i>ир.</i>	شباب	шаб аб (шаб — түн, аб — суу)
шагдам <i>ир.</i>	شادان	шадан
шайкеш <i>ир.</i>	شايكش	шайкәш
шаймерден <i>ир.</i>	شاهى مردان	шаһимәрдән (шаһ — па-дыша, мәрдән — баа-тыр)
шайтан <i>ар.</i>	شیطان	шайтан
шайтан чырак <i>ар.-ир.</i>	شیطان چراغ	шайтан-чераг
шайы <i>ир.</i>	شاهى	шаһи
шайы-шалпар <i>ир.</i>	شاهى شالپن	шаһи шалпәр (шаһи — жибек, шал — жоолук, пәр — канат)
шайык <i>ар.</i>	شيخ	шейх

шайхул ислам <i>ар.</i>	شايخ الاسلام	шейх ислам (шейх — ка- рыл, ислам — дин)
шайын <i>ир.</i>	شاهين	шаһин
шайыр <i>ар.</i>	شاعر	шээр
шак <i>ир.</i>	شاخ	шах
шакаба <i>ир.</i>	شكوه	шэкве
шакап <i>ир.</i>	شاخابه	шах-абе (шах — бутак, абе — суу)
шакар <i>ир.</i>	شكار	шэхар
шакесе <i>ир.</i>	شاه كاسه	шаһ касе (шаһ — чон, ка- се — чыны)
шакирт <i>ир.</i>	شاكرد	шагерд
шакшак <i>ир.</i>	شاخه شاخه	шахе-шахе
шакый <i>ир.</i>	شقي	шэгг
шал I <i>ир.</i>	شل	шэл
шал II <i>ир.</i>	شال	шал
шалдаакы <i>ир.</i>	شاخته	шэлэхте
шалдаң <i>ир.</i>	شالدين	шэлиндэн
шалпар <i>ир.</i>	شالپر	шал-пэр (шал — жоолук, пэр — канат)
шалы <i>ир.</i>	شالي	шали
шаликер <i>ир.</i>	شالي كار	шаликар (шали — күрүч, кар — иштөөчү)
шалипая <i>ир.</i>	شالي يابه	шали пайе
шам I <i>ар.</i>	شرم	шэрм
шам II <i>ар.</i>	شمع	шэм
шам III <i>ир.</i>	شام	шам
шамал <i>ар.</i>	شمال	шемал
шамана <i>ар.</i>	شماله	шэмале
шамдан <i>ар.-ир.</i>	شامدان	шамдан (шамп — чырак, дан — койгуч)
шамшар <i>ир.</i>	شمشير	шэмшир
шамши <i>ар.</i>	شمس	шэмс
шана <i>ир.</i>	شانه	шане
шаң мата <i>ир.</i>	شنگ متاع	шэнг мэта (шэнг — кооз, мэта — кездеме)
шап <i>ир.</i>	شاب	шаб

шапаат <i>ар.</i>	شفاعت	шафаат
шапкер тартып <i>ир.-кырг.</i>	شب كار	шэбкар (шэб — түн, кар — иш)
шарап I <i>ар.</i>	شراب	шэраб
шарап II <i>ар.</i>	شرف	шэрэф
шарапат <i>ар.</i>	شرافت	шэрафат
шардана <i>ир.</i>		чардане (чар — ачык, да- не — белгилүү)
шарим <i>ар.</i>	شرم	шэрм
шарип, шарп <i>ар.</i>	شريف	шэриф
шарият <i>ар.</i>	شريعت	шэрият
шарк, шаркы <i>ар.</i>	شرقي	шэрғи
шаркет <i>ар.</i>	شرکت	шаркет
шарпа <i>ир.</i>	شرپه	шэрпе
шарт <i>ир.</i>	شرط	шэрт
шарт наама <i>ар.-ир.</i>	شرط نامه	шэртнаме (шэрт — кели- шим, наме — кат)
шаршемби <i>ир.-евр.</i>	چهارشنبه	чэһар шэмбе (чэһар — төрт, шэмбе — дем алыш)
шарык, шарк <i>ир.</i>	شرق	шэрғ
шарым <i>ар.</i>	شريعت	шэрият
шарыят <i>ар.</i>	شرعيان	шар'ийат
шат <i>ир.</i>	شاد	шад
шатман <i>ир.</i>	شادمان	шадман
шаһин шах <i>ир.</i>	شاهنشاه	шаһин-шаһ
шахмат <i>ир.-ар.</i>	شاه مات	шаһ-мат (шаһ — падыша, мат — мүрт кетти)
шахси <i>ир.</i>	شخصي	шэхси
шашке <i>ир.</i>	چاشتگاه	чаштгаһ (чашт — эрте, гаһ — убак)
шейит <i>ар.</i>	شهيد	шэһид
шейшемби <i>ир.</i>	سه شنبه	сэшэмбэ (сэ — үч, шэм- бе — дем алыш)
шейшеп I <i>ир.</i>	چايشب	джай шэб (джай — орун, шэб — түн)
шейшеп <i>ир.</i>	پيش آب	пишэб (пиш — алды, аб — суу)
шек II <i>ир.</i>	شك	шэкк

шекер <i>ар.</i>	شكر	шәкәр
шекереп <i>ар.-ир.</i>	شكراب	шәкәраб (шәкәр — кант, аб — суу)
шекилдүү <i>ар.-кырг.</i>	شكلدوو	шәкл (шәкл—сыяк+—луу)
шекип <i>ир.</i>	شاگرد	шагирд
шер <i>ир.</i>	شير	шир
шербет <i>ир.</i>	شربت	шәрбәт
шерик <i>ар.</i>	شريك	шәрик
шерменде <i>ир.</i>	شرمنده	шәрмәнде
шерт <i>ар.</i>	شرط	шәрт
шилте <i>ир.</i>	شلتە	шилте
шимал <i>ар.</i>	شمال	шимал
шингил <i>ир.</i>	شنگل	шингил
ширгүрүч <i>ир.</i>	شيرگرونچ	шир берендж (шир — сүт, берендж — күрүч)
шире <i>ир.</i>	شيره	шире
ширин <i>ир.</i>	شيرين	ширин
ширинкама, шинькана шыраңкана <i>ир.</i>	شيرين پلاک	ширинкаме (ширин—тат- туу, каме — тилек)
ширин палек <i>ир.</i>	شيشکا باب	ширинпелак (ширин — таттуу, пелак — коон)
шиш кебек <i>кырг.-ир.</i>	شيشه	шише
шише <i>ир.</i>	شيشك	шишәк
шишек <i>ир.</i>	شوخ	шух
шок <i>ир.</i>	ذوق	зәвур
шоок <i>ар.</i>	شوکت	шоукәт
шоокет <i>ар.</i>	شغله	шә'ле
шоола <i>ар.</i>	شهريت	шәһрәт
шоорат <i>ар.</i>	شاخ شاخ	шах-шах
шоошак <i>ир.</i>	شور پختە	шор пәхтә (шор — туз, пәхтә — кайнатуу)
шор бакта <i>ир.</i>	شوراک	шорек
шорек <i>ир.</i>	شور کله	шор калле (шор — туз, калле — баш)
шоркелдей <i>ир.</i>	شوم	шум
шум <i>ир.</i>		

шунан <i>ир.</i>	شوننده	шенәвәнде
шурә <i>ир.</i>	شورا	шора
шуудур <i>ир.</i>	شتر	шотор
шүкүр, шүгүр <i>ар.</i>	شکر	шокр
шүдүгөр, шүдгөр <i>ир.</i>	شودگار	шаудегар
шыба <i>ар.</i>	شبهه	шәбһе
шыгыр <i>ар.</i>	شغر	шә'р
шым, шима <i>ир.</i>	شم	шым, шима
шын <i>ар.</i>	(ش) شين	шин.
шып <i>ир.</i>	شپ	шәб
шыпаа <i>ар.</i>	شفا	шефа
шыралжын <i>ир.</i>	شرا لجن	ширалджен
шырбаз <i>ир.</i>	شيروازا	ширваз
шырман <i>ир.</i>	شيرنان	шир-нан
Ы		
ыба <i>ар.</i>	حب	хебб
ыдык <i>ар.</i>	ادعا	эддәа
ыза <i>ар.</i>		эзар
ызакор <i>ар.-ир.</i>		эзархар (эзар — капа, хар — чыл)
ызат, ызаат <i>ар.</i>	عزت	эззәт
ызгы <i>ар.</i>	ظ	изги
ыйбаа <i>ар.</i>	حيا	һәйә
ыйбадат <i>ар.</i>	عبادت	эбадәт
ыйбадаткана <i>ар.-ир.</i>	عبادت خانه	эбадәтхане (эбадәт — жа- лынуу, хане — үй)
ыйбарат <i>ар.</i>	عبرت	эбрәт
ыймам <i>ар.</i>	امام	эмам
ыйман, ыман <i>ар.</i>	ایمان	иман
ыкарат <i>ар.</i>	حقارت	һәғарәт
ыклас, ыкылас <i>ар.</i>	اخلاس	эхлас

ЫКЛАСМАН

418

ыкласман <i>ар.-ир.</i>	اخلاصمنند	эхласмэнд (эхлас — кунт, мэнд — адам)
ыкраж <i>ар.</i>	اخراج	эхралж
ыкрар <i>ар.</i>	اقرار	эғрар
ыксан <i>ар.</i>	احسان	эһсан
ыктыбар <i>ар.</i>	اعتبار	э'тэбар
ыктымал <i>ар.</i>	احتمال	эһтэмал
ыктыяр <i>ар.</i>	اختيار	эхтийар
ыкыбал <i>ар.</i>	اقبال	эғбал
ылаажы <i>ар.</i>	علاج	эладж
ылаазым <i>ар.</i>	لوزم	лозум
ылаббай <i>ар.</i>	لبى	ләббәй
ылай <i>ир.</i>	لاى	лай
ылайык <i>ар.</i>	لايق	лайығ
ылайым <i>ар.</i>	اللهم	аллаһом
ылакап <i>ар.</i>	لقب	ләғәб
ылам, лам <i>ар.</i>	(م)لام	лам
ылаң <i>ир.</i>	لنگ	ләнг
ылға <i>ар.</i>	الغا	элға
ылдам, жылдам <i>ир.</i>	جلدى	джәлди
ылтымас <i>ар.</i>	التماس	элтэмас
ым I <i>ир.</i>	نم	нәм
ым II <i>ар.</i>	ايما	има
ымжан, нымжан <i>ир.</i>	نيمجان	нимджан (ним — жарты, джан — тын)
ымла, ымыла <i>ар.</i>	املا	эмла
ымтыкан <i>ар.</i>	امتحان	эһтәһан
ымын <i>ар.</i>	ايمان	эман
ына, ыная <i>ир.</i>	نان	нан
ынды <i>ар.</i>	هندی	һинди
ынқылап <i>ар.</i>	انقلاب	эвғәлаб
ынсап <i>ар.</i>	انصاف	энсаф

419

ЫСТЫКПАР

ынтызар <i>ар.</i>	انتظار	энтэзар
ынтымак <i>ар.</i>	اتفاق	эттәфағ
ыптар <i>ар.</i>	افطار	эфтар
ыпылас <i>ар.</i>	افلاس	эфлас
ыраба <i>ир.</i>		рувах
ыраат <i>ар.</i>	رتب	ротәб
ыраат, ыракат <i>ар.</i>	راحت	раһәт
ырабат	ربط	рабат
ырай I <i>ар.</i>	رعايه	рәайа
ырай II <i>ир.</i>	روى	руй
ырайым, ракым <i>ар.</i>	رحم	рәхим
ыракат, ракат <i>ар.</i>	راخت	рахат
ыракмат, ракмат <i>ар.</i>	رحمت	рәһмәт
ыракмати, ыракматы-лык <i>ар.</i>	رحمتى	рәһмәти
ырам, рам <i>ар.</i>	رمل	рәмәл
ырамазан <i>ар.</i>	رمضان	рәмәзан
ыранда, иренде, ранда <i>ир.</i>	رند	рәнде
ыранжы <i>ир.</i>	رنج	рәндж
ыраң, ирен, раң <i>ир.</i>	رنگ	рәнг
ырас, рас <i>ир.</i>	راست	раст
ырасым <i>ар.</i>	رسمى	расм, расми
ыраспа <i>ир.</i>	رسوا	росва
ыроо <i>ир.</i>	روى	руй
ыrsaалы <i>ар.</i>	رساله	ресале
ыршат <i>ар.</i>	ارشاد	әршад
ырыс, ырыскы <i>ар.</i>	رزق	резр
ыслам <i>ар.</i>	اسلام	ислам
ысмалак <i>ир.</i>	اسملاق	исмалах
ыспат <i>ар.</i>	اثبات	эсбат
ыстыкпар <i>ар.</i>	استغفار	эстәғфар

ысым *ар.*
ысырап *ар.*
ыткы *ар.*
ышкы *ар.*
ышкыбоз *ир.*
ышкыдар *ир.*
ышкызар *ир.*

اسم
اسراف
ع
عشق
عشق باز
عشق دار
عشق زار

эсм
эсраф
ыткы
эшр
эшр-баз (эшр — жөндөм,
баз — чы)
эшрдар (эшр — жөндөм,
сүйүү, дар — луу)
эшрзар (эшр — сүйүү,
зар — бар)

Э

эбак *кырг.-ар.*
эгер *ир.*
эгерде *ир.-кырг.*
эгерим *ир.-кырг.*
эже *ар.*
эжеле *ар.-кырг.*
эзел, азел *ар.*
экмет, икмет *ар.*
элан, иглан *ар.*
элдияр-алдаяр *ар.-ир.*
элек *ир.*
элечек *ир.*
эпадам *ир.*
эреже, эрезе *ир.*
эрие чөл *ир.-кырг.*
эсе *ар.*
эсеп *ар.*
эсепкор *ар.-ир.*
эсеп-кысап *ар.*
эсил, асыл *ар.*

وقت
اگر
اگردا
اگر
هجا
هجالا
ازال
حکمت
اعلان
الله يار
الك
لچك
نبادا
رچه
گرما
حصه
حساب
حساب خور
حساب حساب
اصل

вагт
эгәр
эгәр + да
эгәр + им
hedжа
hedжала (hedжа —
муун + ла)
азел
hekмет
э'лан
аллаһ йар (аллаһ — те-
нир, йар — жолдош)
элэк
лэчэк
нэбада
рэдже
гәрм
нэссэ
нэсаб
нэсабхор (нэсаб — сан,
хор — чыл)
нэсаб — нэсаб
эсил

эс-уч *кырг.-ир.*
этибар *ар.*
этмал *ар.*
этият *ар.*
эч *ир.*
эшен *ир.*

هوش
اعتبار
احتمال
احتياط
هيچ
ايشان

huш
э'тэбар
эһтэмал
эһтейат
һич
ишан — тиги, тигилер, ти-
ги киши

Я

я пирим *ир.*
ягни *ар.*
яки *ир.*
яхна *ир.*

پايرم
يعني
يكي
يخنه

йапирим (йа — ой, пир —
колдоочу)
йә'ни
йәки
йәхни

АРАБ АЛФАВИТИ

Жеке түрү	Сөз ортосунда	Сөз башында	Сөз аягында	Транскрипциясы	Окулушу
ا	ا	ا	ا	а	алиф
ب	ب	ب	ب	б	бэ
پ	پ	پ	پ	п	пэ
ت	ت	ت	ت	т	тэ
ث	ث	ث	ث	с	сэ
ج	ج	ج	ج	ж	жим
چ	چ	چ	چ	ч	чын
ح	ح	ح	ح	х	хэ
خ	خ	خ	خ	х	хи
د	د	د	د	д	дал
ذ	ذ	ذ	ذ	з	зал
ر	ر	ر	ر	р	рэ
ز	ز	ز	ز	з	зэ
س	س	س	س	с	син
ش	ش	ش	ش	ш	шин
ص	ص	ص	ص	с	сад
ض	ض	ض	ض	з	зад
ط	ط	ط	ط	т	ыткы
ظ	ظ	ظ	ظ	з	ызгы
ع	ع	ع	ع	г	айин
غ	غ	غ	غ	г	гайин
ف	ف	ف	ف	ф	фе
ك	ك	ك	ك	к	каф
ق	ق	ق	ق	к	кеф
گ	گ	گ	گ	г	геф
ن	ن	ن	ن	ң	эң
ل	ل	ل	ل	л	лам
م	م	م	م	м	мин
ن	ن	ن	ن	н	нун
و	و	و	و	в	воу
ه	ه	ه	ه	х	хе
ي	ي	ي	ي	я	йа

МАЗМУНУ

Сөз башы	5
Кыргыз алфавити	9
Шарттуу кыскартуулардын тизмеси	10
А	11
Б	51
В	77
Г	80
Д	85
Ж	101
З	113
И	121
К	123
Л	178
М	181
Н	205
О	213
Ө	218
П	219
Р	230
С	233
Т	251
У	266
Ф	269
Х	271
Ч	272
Ш	274
Ы	284
Э	292
Я	298
Чыгармаларынан мисалдар алынган авторлордун тизмеси	301
Сөздүктө шилтеме берилген (мисал алынган) чыгармалардын	302
жыйнактардын, китептердин тизмеси	304
Тиркеме	307

Карасаев Хусайн Карасаевич

Словарь заимствований
5100 слов

(на киргизском языке)

Главная редакция КСЭ

Редактору *С. Толгонова*

Мукабасын көркөмдөгөн художник *И. А. Ефимов*

Тех. редактору *Ж. Жолдошева*

Корректорлор: *С. Калжаматов, К. Кувитова, Б. Кыдырбаева*

ИБ № 17

Терүүгө 1986-ж. 9-декабрда берилди. Басууга 1986-ж. 31-июлда кол коюлду. Д—01193. Форматы 84×108/16. Кагазы басмаканалык-китеп-журналдар үчүн. Адабият ариби менен терилип, чыгыңкы басма менен басылды. Көлөмү 13,25 нокта, 22,26 шарттуу. 28,78 эсеп басма табак. Нускасы 10000. № 318 заказ. Баскы 1 с. 40 т.

Кыргыз Совет Энциклопедиясынын Башкы редакциясы.
720000. Фрунзе ш., Дзержинский проспекти, 56-үй.

Кыргыз ССР басма, полиграфия жана китеп соода иштери боюнча мамлекеттик комитетине караштуу Кыргыз ССРинин 60 жылдыгы атындагы Кыргызполиграфкомбинаты.
420461, ГСП, Фрунзе ш., Жигули көчөсү, 102-үй.